

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

KIADJÁK

A MAGYAR ACADEMIA TÖBB TAGJAI

(ÉRDY JÁNOS, HUNFALVY PÁL, JERNEY JÁNOS, LUGOSSY JÓZSEF, LUKÁCS MÓRIC, NENDT-
VICH KÁROLY, PAULER TIVADOR, REGULY ANTAL, REPICKY JÁNOS, SZILASY JÁNOS,
SZONTAGH GUSZTÁV, TOLDY FERENC, WENZEL GUSZTÁV).

FELELŐS SZERKESZTŐ

TOLDY FERENC.

*peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit.... Claud.*

HARMADIK FOLYAM: 1853.

MÁSODIK KÖTET.

PEST.
EMICH GUSZTÁV VÁLLALATA.

KECSKEMÉT TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA

TOLBY, FERRIS

1883 MAY 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31

Emich Gusztáv' könyvnyomdája.

	<i>Lap.</i>
A' Kriza-codex ismertetése. <i>Toldy Ferencz</i>	203
A' magyar hangtanról. <i>Czuczor Gergely</i>	358
Levél a' helyirati nevek ügyében. <i>Révész Imre</i>	420
Finn és magyar szók egybehasonlítása. <i>Hunfalvy Pál</i>	448
Emlékbeszéd Beszédes József felett. <i>Győry Sándor</i>	2
Antal Mihály emlékezete. <i>Toldy Ferencz</i>	7
Emlékbeszéd Méhes Sámuel felett. <i>Brassai Sámuel</i>	123
Gyászbeszéd Helmecey Mihály felett. <i>Toldy Ferencz</i>	151
Gyászbeszéd Jászay Pál felett. <i>Toldy Ferencz</i>	157

Bölcsészet és társad. tudományok.

A' magyar Parthenon előcsarnokai. <i>Hetényi János</i>	204, 265, 313,	322
Az igazság és bizonyosság egysége. <i>Horváth Cyrill</i>		369
A' bölcsészet és emberi ész fejlődése közti egybefüggésről. <i>Purgstaller József</i>	388.	421
Az „elme“ szó eredete és vallási jelentése. <i>Kállay Ferencz</i>		292
A' porosz büntető törvények fő elvei. <i>Pauler Tivador</i>		11
Az 1514-ki somlyó-vásárhelyi magy. urbárium. <i>Wenzel Gusztáv</i>		44
A' követek területen-kivüliségéről. <i>Pauler Tivador</i>		300
Wenzel Gusztáv első tudósítása németországi utazásáról.		425

Történet 's rokon.

Constantin cs. Porphyrogenitus nevéről. <i>Jerney János</i>		1
Van-e Robert-Károly királynak szerb veretű pénze? (rézmetszetekkel) <i>Érdy János</i>		51
A' czófalvi arany csákányokról. <i>Kállay Ferencz</i>		56
Velenzei tárgyak. <i>Nagy Iván</i>		60
Mária-Terézia némi levelei. <i>Podhradczy József</i>		145
Gritti Alajos életéről, viszonyairól és haláláról. <i>Nagy Iván</i>		246
A' Guadagni-nemzettség Magyarországon. <i>Podhradczy József</i>		260
Ovidius magyarjairól és a' magyarkákról. <i>Jerney János</i>		288
Trencsény város XVI. századbeli kath. iskolájának nyoma. <i>Podhradczy J.</i>		290
Amerika fölfedezése a' normannok által. <i>Rafn K.</i>		407
A' normannok közlekedése kelettel. <i>Rafn K.</i>		409
Vélemény a' belloviczi ázsósokról. <i>Érdy János</i>		434
Wenzel Gusztáv második tudósítása németországi útjáról		439

Mathem. és természettudományok.

Tudósítás az asztalmozgási tüneményről	263
A' hanglépték, őszhangzatok és mérséklet számviszonyai. <i>Győry Sándor</i>	355
A' szőlőkóróról. <i>Bugát Pál</i>	406

A' MAGYAR TUDOMÁNYOS INTÉZETEK' HIVATALOS KÖZLÖNYE.

MAGYAR ACADEMIA.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 1. 1852.

(A' történettudományi osztály' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ö exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályból : B. Eötvös József tiszt. tag, Bajza József, Czech János, Erdy János, Jerney János rr. tt. Wenzel Gusztáv lev. tag. — Más osztályokból : Czuczor Gergely, Gebhardt Ferencz, Győry Sándor, Horváth Cyrill, Kiss Károly rr. tt., — Csorba József, Hunfalvy Pál, B. Kemény Zsigmond ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

JERNEY JÁNOS rt.

Constantinus bizanti császárnak Porphyrogenitus melléknévéről értekezvén, kit előadó a' magyarok' Árpádkori viszonyaira nézve a' legtisztább és leghitelesb kütfőnek vall, hibásnak állítá az újabb írók által irodalmunkba becsempészett „bársonyban, bíborban, bíborpalotában született császársfi“ fordítási eszméket; kifejtvén erre nézve magokból a' bizanti történetírókból, jelesen Anna Comnenának több rendbeli nyomos állításaiból, miszerint a Porphyrogenitus melléknév azon porphyrból épült császári palotarésztől származott, melly egyenesen a' koronás császárnők' gyermekágyas palotája volt; minél fogva az említett fordítások nem csak hibásak, sőt képtelenek is, 's azért ha azon nevét fordítva akarnók adni, úgy ama császárt, valamint a' többi Porphyrogenitusokat is, porphyr palotában születetteknek kellene nevezni.

Szólott továbbá azon ál nézetről, melly szerint némellyek a' plébánus nevet a' perzsa pelvi, pelevi „tüzimádó“ szóból származtatják; 's bár megengedi, hogy a' peleben vagy peleván szó újperzsában is tüzimádót jelent, kimutatta a legújabb perzsa nyelvűvárok' állításaiból, hogy a' pelvi nem csak tüzimádót, hanem a' régibb perzsa korban többször mint historiai és geographiai, annál fogva egyenesen meg nem határozható név fordul elő. Más részről bezonyítá Dufresne és egyebek által már használt legrégebb diplomatikai adatokból, mikép a' plébánus, plébánia egyenesen a' plebs és plebes régi egyházi nevezetből, melly már a' magyarok' keresztyénsége előtt is divatozott Európában, alakult.

Ismét az *Etelköz és Lebediának* Keleti Utazásában kitűzött *fekvése* iránt előhozott nézeteit öszpontosítván, felhozta pótlólag Peys-

sonnel franczia tudósnak, ki egykor a' krími tatár khán' udvaránál mint franczia királyi consul tartózkodott, következő czímű munkáját: „Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin. Paris 1765. 4r“, melyet értekező elő is mutatott, 's mellynek harmadik földképén a' Constantinus Porphyrogenitus által *Chingilusnak* nevezett, és most *Csinchul* néven ismert folyó, *Tchungul* névvel jelölve fordul elő, mi előbbi nézetét ama tartományok' fekvése iránt újra megerősíti.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 3. 1852.

(A' mathematicai és természettud. osztályok' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő ezja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Bugát, Gebhardt, Györy, Kiss Kár., rr. tt., Nendteich lt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Czech, Érdy, Jerney rr. tt. Wenzel lt. Toldy Fer. titoknak — Helmeczy Mihály pénztárnok.

GYÖRY SÁNDOR rt.

emlékbeszédet mondott Beszédes József osztálybeli lt. felett, melly itt következők:

Az ember' életének kezdete és vége, a' születés és halál között, egy titokteljes jövődőség terül el, mellyen midőn remény és kétség, csalódások és küzdelmek között, pályánkat rendeltetésünk felé folytatjuk: a napok, esztendők és korszakok leplezgetik fel a' borító fátyolt, 's a' távolban ránk váró események viszontagságainak mind örömeivel, mind csapásaival bennünket egymás után szembeállítanak. Mennyi remény hiúsúl meg csak egy ember' életének lefolyta alatt is, 's mennyi fenyegető veszély vonúl el feje felett ártalmatlanul; hányszor nem koronázza kívánt siker fáradságos küzdelmeit, és viszont hányszor sakadoz öröm és áldás számára a' kiszenvedett nyomorúságok' forrásaiból; hány ízben viszi előrelátó gondoskodása és számítgató okoskodása, szüntűgy, mint tudatlansága 's könnyelműsége, veszedelmes örvények' széléhez, 's hány ízben menti meg azokból egy látatlan kéz, mellyet azok, kik az események' összevüggését nem sejtik, nem ismerik, véletlenségnek szoktak nevezni. Minden bizonynyal valamint az anyagi világban egy elvetett magból vagy fakadó bimbóból, ágak, gyökerek, virág és gyümölcs sarjadoznak; valamint testünk életet, erőt, nevededést nyér a' magába szítt táplálékokból; valamint a' felettünk lebegő égi testek, ellensúlyozva egymással, mindenik a' maga kiszabott körében kereng: azonképen a' szellemi világban is; lelkünkben eszmék eszmékre hatnak, egymásba szövődnek, más-más alakokat vesznek fel, 's azt, a' mi felfogásunknak, érzelminknek, akaratunknak, tetteinknek lényegét teszi, minden egyesekben különbözőképen határozzák el. Semmi sem érdekelhetne tehát bennünket közelebbről, mint ha

az emberi lefolyt élet' körülményit minden egymásra kölcsönösen ható viszonyaival tanulmányink' tárgyává tehetnők, mert azok némileg saját kifejlődésünk' visszatükrözött képeit tüntetvén elő, irányt adó példákat szemlélnénk bennök. Azonban az ember, talány önmagának. Létele egy megfoghatatlan kétes hullámlás a' múlt és jövő között, eszméi, érzelmei a' kultárgyak' reáhatásából származnak, mellyeknek viszonyai ellenmondásban tűnnek fel előtte, 's midőn egyfelül magát azoktól elkülönözi, másfelül kénytelen elismerni, hogy azok, saját lételének nélkülözhetetlen föltételei, mellyek nélkül öntudata semmiségbe süllyed, eszméi öbenne 's ő viszont azokban létezik. De ha már az érzéki tárgyak' lényegét, a' látható, tapasztalható világot ilyen átalthatatlan homály fedi, mennyivel inkább úgy van a' dolog a' szellemi világra nézve. Ki hathat mások' gondolatainak, érzelmeinek, szívének, lelkének rejtekeibe? ki sejtetheti csak távolról is azokat? sőt milly bámulatos tehetsége lelkünknek, hogy kívülről érzelmeket színlelhet, mellyekkel belül magában nem bír, gondolatait nem csak eltitkolhatja, hanem csalfa játékot űzhet velök, ál képeket és fogalmakat gerjeszthet, szöhet és fonhat, 's lényegét a' valótól egészen különböző alakban tüntetheti elő.

Hanem ha mind ez kétségbe vonhatlanul igaz, gondoljuk meg egyszersmind hogy minden lefolyt élet egy bevégzett tény, egy megoldott feladat, mellynek meghatározó feltételeit azon egymásra következő változatos körülmények alkotják, mellyeknek szövetéből fejlenek ki akaratak' rugói, tetteink 's cselekedeteink' módosításai. Pillantásaink sem a' jövődőségbe, sem mások' érzelmeinek és gondolatainak titkaiba nem hathatnak, az igaz; mert feladatunk' megoldásához nincsenek adva több meghatározó feltételek, mint a' mennyi múlhatlanul szükséges: de viszont másfelül, hogy életünk' kitűzött feladatát minél tökéletesebben megfejlthessük, tényezőkül kell használnunk minden adatokat, a' mellyekkel bírhatunk. E' tekintetben habár azoknak, a' kik pályájokat előttünk megfutották 's bevégzték, egyes lépteiket 's botlásaikat, küzdelmeiket, vágyaik' tárgyát, akaratak' irányát, tetteik' legbelsőbb indító okait, fáradozásaik' elért vagy megghiúsult sikerét, egyéb összefüggésekben, legnagyobb részben homály fedi is; mindazonáltal látunk azokból szemléletünk' elébe kitárt egész szakaszokat. Főképen a' nyilvános élet' világossága felderíti azoknak legérdekesbjeit, 's a' köz bírálat és figyelem, a' különben felettök lebegő homályt rólok szétfuvallván, leplezetlenül tünteti azokat előnkbe.

Ha ezeket meggondoljuk, kétszeresen köteleztetünk elhunyt tagtársainknak szemünk előtt bevégzett életök' pályáját figyelemmel végig tekinteni. Egyikért azért, mert velök, míg közöttünk forogtak, ugyanazon célra törekvő közremunkálás kötött együvé, 's a' mit tettek, annak mind fényét mind homályát egy részben társulatunkra is árasztják; másikért azért, mert nyilvános életöknek 's

munkásságuknak azon szakaszait, mellyek mind reánk mind a' közönségre nézve tanulságosak lehetnek, főképen nekünk illik előmutatni, kik őket munkálataik' körében mint munkatársak közelebről ismertük 's részt vevőbb figyelemmel kísértük.

Beszédes József született 1787-ben febr. 13-kán tudományos képzettség nélkül szükkölködő, mindazonáltal körökben köz tiszteletet érdemlett szüléktől Magyar-Kanizsán Bács vármegyében, hol atyja, noha sem írni sem olvasni nem tudott, és noha azon városkának fele részét ráczok lakják, mégis egyenes lelkű, részrehajlatlan jellege, természeti józan belátása, igazságszeretete 's feddhetetlensége által, a' község' tiszteletét annyira megérdemlé, hogy a' városi bíróságot tizenegy esztendeig viselte, melly idő alatt a' más ajkú felekezet, a' magyarokéval egyenlő bíróválasztási közös jogáról lemondván, ez által benne helyezett bizodalmanak félreismerhetetlen tanubizonyságát nyilvánította. Tanulását születésének helyén Kanizsán kezdette, honnét tizenhárom éves korában 1800-ban Szegedre ment, 's ottan még ezen évben a' második és harmadik normalis iskolát különös próbatételek által elvégezvén, 1804-ben a' syntaktikai classisból főképen a' német nyelv tanulása kedveért, poésist 's rhetorikát folytatni Temesvárra ment. Ezalatt mind itt, mind amott, szegénységétől kényszerítette, mellékes tanításokból táplál'gatta magát, tanulásaiban pedig mindenütt mint legkitünőbb jeleskedett, szelíd jó erkölceivel tanítóinak szeretetét annyira megnyerte, hogy azok, addig, míg szemök előtt forgott, minden tetteire gyengéd szeretettel figyeltek, igyekezeteit buzdításokkal élesztették, tanácsadásaikkal támogatták, sőt eltávozta után is, a' hálás jó indulatú, szelíd erkölcsű, de már jó eleve gazdag remények' bimbóival fejlődező gyermeket vele folytatott levelezéseikre méltatták.

Alsóbb iskoláit végezvén, életmódot kelle választania, mellyben inkább kegyes istenfélő édes anyja óhajtásainak, mint tulajdon vonzalmainak engedvén, egyházi életre szánta magát, 's Temesvárról az egri érseki lyceumba költözött. Mindazonáltal ottan a' philosphia' tanulásában eltöltött egy év' leforgása alatt, bővebben meggyőződven felőle, hogy az egyházi hivatal hajlamaival öszve nem fér, 1806-ban Pestre jött, 's itt a' philosophiát és a' mérnöki tudományokat végezvén, ezen utóbbiakból a' szigorú vizsgálatokat 1810-ben letette.

Ezen évben vétetett munkálatba a' sárvízi mocsárok' lecsapolása, hova Sátor Dániel igazgatómérnök mellé b. Podmaniczky József kir. biztos által segédül felvételvén, a' gyakorlati évek' eltölte után földmérői oklevelet nyert 1813-ban. Ezután gróf Eszterházy Károly' urodalmaiban vállalt mérnöki hivatalt különösen a' vízi munkálatok' intézésére nézve, mellyet többféle végrehajtott vízi munkálataival az uodalomnak nagy hasznára folytatott 1819-ig, midőn a' sárvízi igazgatómérnök' halála után a' sárvízi munkálatok' igazgató-

sával bízott meg, 's azokat sikeresen végre hajtotta 1827-ben. Ezen idő' folytában hivatalos körén kívül mellékes munkálatokkal is foglalatzkodott, mellyek közül említést érdemelnek Sopron vármegyében az Ikva, Somogyban a' Gyöngyös folyók' szabályozásai, nem különben a' Fertő tava, és Hanság' lecsapolásának és a' Rába vize' rendezésének tervei.

1828-ban a' linz-budweisi vasúti társaság' bizodalma által megtszítettén, miután a' vasútra káros hatású vízfolyásokat kiigazította, Leopoldschlag falutól Lest-ig Ausztriában a' vasút' menetét 13,000 ölnyi hosszúságra ő jelölte ki.

1830-ban a' Duna' medrében létező ügynevezett vaskapui akadályok' vizsgálatára gróf Széchenyi Istvánnal együtt, a' Dunán lefelé egész Konstantinápolyig utazott, 's igyekezett a' köz figyelmet ezen akadályok' elhárítására fordítani.

1836-ban a' n. m. kir. helytartó-tanács' kegyes rendeletének következtében, a' Sebes-Körös és Berettyó' közel 300,000 holdra terjedő mocsárjainak kiszáritásával bízott meg, mellynek, 's a' Körös vize' ágyai megigazításának tervét Békés vármegyében; nem különben Aradban a' Töz és Csiger patakok' megigazításának tervét részletesen elkészítette. Ugyanott a' fehérvörösi vízi malomcsatornát végre hajtotta.

Nyomtatásban megjelent dolgozatai:

1. *Történeti előadása azoknak, mik a' Sárvíz, Sió és Kapos' mocsárjainak kívánt sikerrel teendő kiszáritására, az erre kegyelmesen rendelt királyi biztosságnak igazgatása és intézetei által elhatároztattak, történtek és végre hajtattak stb stb. Hírnök Századunk' 840-dik évi 11, 12-dik számaiban.*

2. *Gyakorlós inzenéri értekezés* 830. Tud. Gyűjt. IV. kötet. Külön is megjelent.

3. *A' Duna világkereskedési tekintetben* 830. Tud. Gyűjt. V. kötet. Külön is megjelent.

4. *A' mezei gazdaságra, mesterségekre és kereskedésre alkalmaztatott inzenérségből próbául előadva a' bevezetés.* 830. Tud. Gyűjt. VI. kötet. Külön is megjelent.

5. *A' Duna világkereskedési és mocsár-kiszáritási tekintetben.* Költ Konstantinápolyban aug. 30-kán 1830. Lásd 1831. Tud. Gyűjt. V. kötet. Külön is megjelent.

6. *Gondolatok a' kataszteri földmérésről.* Tud. Gyűjt. 1831. VI-dik kötet.

7. *Vízi természeti törvény próbául.* Tud. Gyűjt. 1831. VI. kötet. Külön is megjelent.

8. *A' Duna' szabályozásáról egy értekezés az 1837-diki Tud. Gyűjteményben,* mellynek folytatása kéziratban maradt.

9. *Magyarországi hydrotechniából. Probául írta Beszédes József nádorcsatornai igazgató-élmérő.* Pesten Petrozai Trattner Já-

nos Mátyás és Károlyi Istvánnál 1831. Megjelent a' Sas folyóiratban is.

10. *Vízostó és malomcsatorna Arad vármegyében.* Jelenkor, Társalkodó 1836. 70-dik szám. Ezen csatorna' tervét tettelegesen is végre hajtotta.

11. *Magyarországi hajós folyó nagy ágzat.* Tud. Gyűjt. 1836. XII-dik kötet.

12. *Hazánkban jelenleg fentálló vízzel bántó hét részvényes társaság' rövid leírása.* Jelenkor, Társalkodó' 837-dik és 17-dik számában.

13. *Kolosvártól Gréczig hajózható országos nagy csatorna' tervének, és a' földszin 's folyóvízágy' ótalmi elvének előadása.* Pesten, Hartleben K. A. tulajdona 839-ben.

14. *Fehér-kőrösi malmokról külön csatornára.* Hírnök Századunk' 840-dik és 7-dik számában.

Ezekon kívül számos rokon tárgyú dolgozatai 's értekezései maradtak kéziratban.

A' magyar tudós társaság levelező tagjává választotta febr. 17-én 1831-ben, milly időtől fogva megbízatásai' következtében annak munkálatait is különféle tárgyú beadott dolgozataival elősegítette. Munkás életét félbe szakasztotta a' halál.

Az élet mint egy álomkép mulékony tüneményei elenyészik, az eszmék felmaradnak. Beszédest, fáradhatlan munkásság, csüggedhetetlen türelem, szülői, nevelői, tanítói 's elüljárói iránt pedig hálás hódolat 's engedelmesség jellemezték. Amaz a' nagy dolgok és nehéz vállalatok' kivitelére született férfiaknak tulajdona szokott lenni, emez, eszköze minden világi előmenetelnek; és hogy magasabb polczokra nem emelkedhetett, nem tehetségei hanem hatása' körén kívül helyezett akadályok gátolták. Mostan lefolyt élete úgy áll előttünk mint egy bevégzett tény, melyhez többé sem hozzá adni sem elvenni belőle semmit nem lehet, és mint feladatának megoldása, hivatva lévén, utat törni inkább, mint ragyogni egy olly pályán, mellyen honunkban annyi jeles tehetségek' fáradságos küzdelmei disztelen megvettetésben nyom nélkül vesztek el. Kiváltképen az erő- és reményteli ifjúság tanulja meg tőle, hogy nem bérbe szegődött napszamosok, nem a' munkájokat áruba bocsátó jutalomkövetelők emelik magasra a' honi műveltséget és nemzeti jólétet, 's a' haza áldozatokat vár leghivebb fiaitól. Mi pedig bánatos érzélemmel, a' mennyiben egy kitűnő munkás tagunkat veszítettük el benne, vigasztalódva más részről az által, hogy ötlet tagtársunkká választván, tőlünk telhetőképén megtisztelni igyekeztünk, hintsünk áldást és békét hamvaira!

— Következett némi osztálybeli ügy' tárgyalása.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 15. 1852.

(A' nyelv- és széptud. osztálya' számára).

Nemlét. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Czuczor, Vörösmarty rr. tt. — Hunfalvy, Mátray, Repicky, lt. tt. — Egyéb osztályokból : Bajza, Gebhardt, Győry, Horváth, Jerney, Kiss rr. tt. — Bertha, Brassai, Csorba, Pauler, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok. — Helmezy Mih. pénztárnok.

TOLDY FERENCZ titoknok

a' következő beszéddel üllötte Antal Mihály elhunyt osztálybeli tag' emlékezetét:

Vannak emberek, tisztelt társaság, kiknek élete homályban gördül le, 's midőn elhűnynek, a' hézag, melyet hagynak, szembe nem szökő : mégis ki merné állítani, ki ösmeré, hogy haszon nélkül éltek, 's viszont ki tudná számokban kifejezni azon fogyatkozást, melyet kidöltök által bizonyos erkölcsi öszvegek szenvedtek?

Mert vannak lelkek, kik egy vagy más nemes ügyért léledzve, mindenütt hol szólni, felvilágosítani, kérni, buzdítani, segíteni és áldozni kell, ott vannak, szólnak, munkálkodnak, és áldoznak : de hatások, melynek öszvege sokszor meghaladja olyakét, kik önálló 's közvetlenül éléhozó munkálkodásuk által figyelmet gerjesztének, sőt nevöknek némi maradandóságot is vívának ki, hatások, mondom, még is elvegyül névtelenül azon eredmények' egyetemében, melyeket senki nem bonczol részekre : hasonlók a' költél' szálaihoz, melyek csak egymással összeköttetésükben fejtik ki bámulandó erejüket.

Egy illy egyes erő volt nemzeti emeltyűink, a' nemzeti írók' sorában azon osztálytárs, kinek emlékezetét ma kívánom Önök előtt megújítani : Antal Mihály; kinek neve, homályban míg élt, 's feledékben mióta elhalt, megérdemli mégis, hogy ez osztályban elismeréssel neveztessek, 's hogy ez academia' történetlapjain, melynek munkás tagja volt, a' vég enyészettől megóvassék.

A' mi barátunk a' maga szerénységében még csak egyszerű éltetfolyásának adatait sem tartotta méltóknak, hogy feljegyezze; pedig ha ő mind azon egyes apró hazafiúi tetteket, melyekben él-tének minden éve, sőt minden napja, eltölt, méltóknak tartotta volna feljegyzésre : azok által a' színfalak közt történtek nyílnának meg szemeink előtt, és érdekes adatokat bíránk újabkori feléledésünk' folyamatjához : de ez emlékszózat is tényekkel járulhatna nevének dicsőítéséhez : midőn most általányosságokkal kell beérnem, 's kevés töredékkel e' jóban munkás életből.

Antal Mihály Jász-Ladányon született, hol atyja községjegyző volt, 1793. körül, mint baráti emlékeznek. Ifjúságában az egyházi élethez érezvén vonzódást, az egri papnöveldeben végezte a' bölcsészeti tudományokat; azonban épen ez időt, hihetőleg a' természettan által, e' szak iránt gerjedvén fel figyelme, 1811. körül le-

vetvén papi öltönyét, Pestre jött, 's itt az orvosi tudományokat hallgatta; de nem szerezhelvén meg azon költségeket, mik a' szigorlatok' letételét terhelik, a' jogra ment által, 's ennek bevégezte után több úri házaknál nevelőséget folytatott. Miután e' pályán némi kis tartalékpénzt szerzett, 1830-ban vágyó lelke' ösztönének engedve, Pesten telepedett le, 's itt tudományos kimiveltetésének visszavonulva élt. Midőn az academia' néhány tagja, kevéssel az intézet' megalkotása után, addig is, míg a' sok és sokféle előkészületeket feltételező nagy szótár munkába vétetheték, a' másod elnök' sürgető felszólítására egy a' napi szükségnek lehetőleg megfelelő kézi szótár' kidolgozását felvállalá : ugyan ezek Antal Mihályt, kinek az irodalmi ügy, mint a' népi nyelv körüli terjedelmes ismeretei előttök ismereteseek voltak, munkatársul hívták fel, 's a' hosszas együtt-foglalkodás alatt bővebb meggyőződést szerezvén nyelvtudományi képzettségéről, őt az academiának érdemlett megtisztelésre ajánlák, minek következtén ő 1833. nov. 15. levelező tagul meg is választott. Kevéssel ezután a' nemzeti casino' könyvtárnokává levén, e' hivatalában halálaig megmaradt, melly 1850. junius 20-dikán fájdalmas mellbetegségből következett be, mellyet ő ritka férfiasággal látott közeledni, 's a' tiszta öntudat' nyugalomával üdvözölt.

Nem tehetem, hogy azon munkáról, mellynek dolgozásában társunk olly lényeges részt vett, itt néhány részletes vonást ne adjak. Addigi szótárirásunk mindenkép el volt maradva nyelvünk' fejlődési állapotjától; a' melly gazdagodást ez Kazinczy' fellépése óta vett, valamint a' népnyelv' sok kincse, a' régi nyelv' tiszteletre méltó maradványai 's a' tudományok' újabb haladásainak szőnyereményei abba még fel nem vétettek, számos szók balúl vagy hiányosan értelmeztettek, szerepeltek benne némelly törvénytelen és csak szótárakban javasolt szók, a' nyelvtani formákban sem helyesség, sem szabatosság. Kresznerics épen akkor lépett fel időszak-alkotólag a' maga szófejtő szótárával, ámbár az inkább rendezett hű tára volt az anyagnak, mint ennek feldolgozása. A' Zsebszótár' dolgozói belátták, hogy itt nem maradhat szó vizsgálatlanúl, akár a' felvételekre, akár a' magyarázatra nézve. És hozzá látának a' munka' társas kidolgozásához, mellyet egy ember gyorsabban, kevesebb időáldozattal és több könnyűséggel véghez viend : de a' közös felelősség a' legapróbb részletekig közös munkásságot igényelt. 'S ki magam is egyik kisebb részese voltam e' munkának, mondhatom, hogy legszebb korunk' egy nemes részét, öt hosszú évünknek fele idejét, ezen, a' munka' nehéz voltát nem is sejdítetők, két kötet ragadta el. Antal a' tehernek nagyobb részét vitte, a' mennyiben a' köz nyelv' kincseinek az életből összeszedése, a' vég átnézés 's a' nyomdai igazítás az ő vállaira nehezedett. Azon időben mindennapos tanúi voltunk lángoló szerelmének legszebb kincsünk iránt, láttuk : mint járt kelt minden üres óráiban a' magyar polgárság közt, sokszor házról

háza, e' vagy amaz egyes szó és kifejezés' helyes értelmének és alkalmazásának kifürkészése végett, melly munkássága nélkül sok gyöngy, melly e' munka által nyeretett meg irodalmunknak, eddig tán feledékbe süllyed.

Ezenkívül is ritka és ernyedetlen buzgóságát nem lehet hallgatással mellőznöm, mellyel majd minden hazai egylet és vállalat körül, mint részvényes, vagy mint választmányi tag, vagy mint hivatalnok, jutalom nélkül is, munkálkodott; de nem lehet azon hatást is, melly az eddig említettekkel felérő, elhallgatnom, mellyel nyelvünk' ismertetésére, becsültetésére, sőt terjesztésére, és irodalmunk' kedveltetésére magán érintkezések, buzditás és meggyőzés által volt.

'S e' szép, de rejtett, működést végintézete nemesen fejezte be. Kisded könyvtárát a' jászokú területnek hagyá, a' vagyonából bejövendő összeget pedig, melly azonban az utolsó évek alatt nagyon összeolvadt, a' váci siketnémák' intézetének 's az academiának szánta.

Halála olyan volt, mint élete : egy becsületes, vallásos férfiúé, 's hű hazafiúé. Barátjai szomorú szívvel hintének néhány maroknyi hazai földet elhült tetemei fölébe : de ő megérdemelte, hogy az egész haza áldást mondjon nevére !

— *Hunfalvy Pál lt.*

BORNEMISZA JÁNOS

úr által beküldött előadását a' cigány nyelv' szerkezetének kezdte olvasni. — Szinte

HUNFALVY PÁL lt.

észrevételeket olvasott Kállay Ferencz rt. múltkori előadására az *elme szó' ősvilági alapjairól*. Nagyobb szerencsétlenség — így nyilatkozott — nem érhetné a' T. Társaságot, mint az, ha *Értesítője* némely tekintélyt nem tudna magának szerezní. Azért nem csak megbocsáthatók hanem szükségesek is az abban megjelent értekezésekre a' „szükségképen teendő észrevételek.“ Illy erkölcsi kénytelenség mondat velem most néhány észrevételt Kállay társunk' fennemlített értekezésére ¹⁾.

Az két tengely körül forog, úgymint *szónyomozási és hitregei* körül.

Az első körül keringenek magyar, sémi és finn nyelvi csomók.

A' magyar szónyomozást illetve, felhordatik több vélemény, mellyek mind alaptalanok és gyermekesek ; 's azért méltán mellőzi értekező úr is.

De már a' sémi szónyomozás igen dús. Megkezdetik azzal, hogy : „a' magyar *elme* szóhoz mind alaki mind tartalmi tekintet-

¹⁾ Megjelent az 1851-ki Acad. *Értesítő*' novemberi számában.

ben — még a' jelentések' árnyéklataiban is — legközelebb áll az arab *elm* vagy *ilm* törzs-szó, mely mint főnév és igező bölcselkedést stb. stb. fejez ki. — Az *alaki* tekintet nyilván nem lehet itt *nyelvtani*, hanem csak *hang-hasonlósági*, miszerint a' magyar *elme* körülbelül így hangzik, mint az arab *elm* v. *ilm*, mi magában semmit sem tesz: hisz a' magyar *elmén* abít, és *elmén* in mente, még hasonlóbban hangzik egymáshoz, még sem találunk köztök semmi rokonságot, mivel értjük; annál fogva, ha nem találunk érteni, ez okból nem volna szabad köztök rokonságot gondolni. Ha pedig az *alaki* tekintet csakugyan *nyelvtani* akar lenni, nagyon hamis tekintet az, mert általában alig lehet valami különbözőbb, mint a' magyar és sémi (héber vagy arab) névszó és igező. — A' *tartalmi* tekintet bizonyosan a' jelentést nézi. A' magyar *elme* szó mindig lelki tehetőséget, vagy magát a' lelket jelenti, soha sem tudást: az arab *ilm* szó mindig tudást jelent, soha sem lelket vagy lelki tehetőséget. Annál fogva ezen tartalmi tekintet nem jól talált. Azután a' szó' értelmének bebizonyítására D' Herbelot és Hammer, és Jahn's Ewald, Freytag, és Bayer és Wankuli idéztetnek. De e' szó nem *ἀπαξ λεγόμενον*, hanem olyan közönséges mint a' latin *scio*, vagy a' magyar *tudok*, minél fogva az arab irodalom' valamennyi nagy és kis könyveiben, minden régi, új és legújabb arab nyelvtanokban, olvasókönyvekben, szótárakban stb előfordúl. D' Herbelot-ból pedig a' világon senki sem tesz nyelvtani, vagy szótári idézéseket. — Hammer még fölfedező gyanánt is említettik, „hogy már ő jegyezte volna meg, hogy az *álim*-nak többese *ulema*.” E' többes idom bizonyos mellékneveknél olly közönséges, mint a' *praestans*-nak többese, *praestantes*, mit már senkinek sem kell többé „megjegyezni.”

Végre a' héber *elohim*, *jehovah*, *Élam* stb vétetnek segítségül. Hogy *éloah* annyi volna mint *élő*, azt még senki nem mondta és nem fogja mondani, mert — — *elmén* abít, nem = *elmén* in mente: hasonlóan *jehovah* nem = *jó* mert — — stb. Úgyde az arab *ilm* és a' héber *éloah* ép olly kevésbé rokonok, mint a' magyar *jó* és a' héber *jehovah*. *Élam* tartomány-szó és *olam* világ szók' összeköttetését pedig *élohimmel* vagy a' magyar *élmi*-vel 's *elmével*, nem tudom mint mutatja meg a' tudós dán Raske: az elsőt még csak összeguzsalyozhatja, de ő már finn tudósságánál fogva nem vete-medhetik az *élmi* szóra. Ezen itt említett héber és arab szók' között senki sem láthat összeköttetést, ki bármi keveset tud a' héber és arab nyelvből.

A' finn szónyomozás szint olly alaptalan mint a' sémi. Az *ojme* nem *ilma*, valamint a' *vaina* (väinä) nem *vén*. 'S ezek és a' magyar *elme* között még csak annyi tartalmi hasonlat sincs, mennyi van az *Ilmarinen* (tűznek, légnem istene, kovács, mintegy a' finn *Vulcanus*) és a' *kovács* között.

Ennyi az értekezés' szónyomozási tengelyéről.

A' *hitregei tengely* körül csak egy lidércz kering, t. i. a' *Szent Elm'* tüze, mellynek magyar nevét nem tudom. Hogy ezt a' finn *ilma* és a' magyar *elme* szókkal összekapcsolatba lehet hozni, ez értekezésben olvastam, de soha nem mertem volna gondolni.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 17. 1852.

(A' *philosophiai és társad. tud. osztályai'* részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ö *exja'* elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Horváth, Kállay rr. tt. — Karsasy, Pauler, Tóth Lőr., Wenzel G. lt. tt. — Egyéb osztályokból : Kubinyi Ágoston tt. — Bajza, Bugát, Erdy, Gebhardt, György, Vörösmarty rr. tt. — Repicky János lt. — Toldy Ferencz titoknak.

PAULER TIVADOR lt.

a' *porosz büntető törvény'* fő elveit fejtegette, folytonos tekintettel az ausztriai-ra, 's a' magyar büntető törvényjavaslatra a' következőkben :

I. A' büntető törvények döntő hatásúak, nem csak egyesek, hanem népek, nemzedékek' sorsára.

A' polgárok' élete, becsülete, szabadsága, vagyona azoknak elveitől tételeztetik fel, és valamint a' magánjog, Verulami Baco' amaz ismeretes állítása szerint : „*Jus privatum sub tutela iuris publici latet*“ a' közjogi intézkedésekben találja biztosítékát, úgy különösen a' büntető törvények a' magán- és állampolgári jogokat vagy életvalósággá emelhetik, vagy pusztá szemfényvesztéssé alacsonyíthatják.

Nem csudálhatni tehát, hogy a' tudományok' fölélesztése, de főleg az észjog' szorgosabb művelése óta, a' jogászok' 's államférfiak' figyelme a' törvényhozás' ezen ágára, és pedig annál nagyobb mértékben irányult, minél szomorúabb volt annak állapotja.

A' középkor, mint az európai népek' serdülési kora, történetének feny- 's árnyoldalai' sorában alig akadunk sötétebbre, mint a' büntető törvénykezés' kegyetlen, az emberiség' érdekeit mélyen sértő kezelésére.

A' büntető hatalom, az egyesek' visztorlási jogából, melly a' népek' őskorában mint vérbosszú nyilvánult, eredvén, utóbb a' kiegyenlítési elven, mint a' magán- és közjog' érdekeit közvetítő nyomatékon állapotodott meg : majd azonban a' középkor' sajátságos viszonyainál fogva az elrettentés' embertelen rendszerévé fajult, melly *Welcker*ként mindent felülmula, mi által valaha keleti önkény, bosszúvágy 's kegyetlenség kigúnyolá az emberiség' legszentebb érzelmeit ¹⁾.

De hosszabb időbe került, míg a' százados előítéletek fölött diadalmaskodhattak az ész és érzület' követelményei.

¹⁾ Staatslexicon III. 271. I.

A' XVI. és XVII. században, midőn már a' tudományosság' sugárai mindinkább felderíték a' multnak homályát, még az eretnek-ségi és boszorkánypörök, kínvallatások, vagyonkobozások, gyanúból történt elítélések' mindennapi példáinak hosszú sorára akadunk, úgy hogy e' kor' büntető törvénykezését leghívebben jellemző *Wallenstein* ama mondatával: „Bűnhődjenek az ártatlanok, hogy annál inkább rettegjenek a' bűnösök.“

V. *Károly* német császár, és I. *Ferencz* francia király' büntető törvényhozásai, nemileg enyhíteni kívánák ezen rendszer' súlyos következményeit, és főleg a *Nemesis Carolina*, melly az emberszerető *Schwarzenberg*' tollából folyt, a' nyilvános eljárás, a' nép' kebeléből választott esküdtek, az okiratok' átküldése, bizonyítékok' szigorú szabályozása által, egy jobb kor' kiindulási pontjával szolgálhatott volna, ha intézkedései kellőleg felfogva, életbe lépnek.

De azon kor' jogászhai, kik *Schwarzenberget* a' gyakorlat' igeinyeit fel nem fogó, érzelgős ábrándozónak gunyolák, és *Carpzov*' elveit dicsőíték, megghiúsíták ezen törekvéseket, és a' kivételes bűntények' felállítására által kijátszák a' *Carolina*' bizonyítási rendszerét, méltók hogy reájok is alkalmazzuk a' *Fridriki* reformatio' szerzőjének kora' jogászairól mondott ítéletét, mtszerint ők az igazság' nem felkent papjai, hanem zsoldos szolgálai, kik kevésbbé ismerik a' jogosság' elveit, mint a' laikusok.

És még a' XVIII. század' első felében sem tapasztalunk e' tekintetben lényeges változást. — *Mária Terézia*' 1767. törvénykönyvében a' súlyosbított halálbüntetések, a' kínvallatási nemek' hosszú sorára akadunk; honunkban pedig, hol a' XII. században egy bölcse király rendelé „De strygis quae non sunt nulla fiat quaestio“, a' XVIII. században ép e' törvényre vonatkozólag megjegyzzé a' *cynosura*' szerzője: „Hodie iudex secularis contra illas procedit, et convictas more aliarum gentium igne exterminant“, és ez állítása még törvénytárunk' 1822. évi kiadásában is, de hála a' fölvilágosodottság' nemtőjének, gyakorlati jelentőség nélkül maradt fenn.

Voltak ugyan egyesek, kik szembe szállva az előítéletek' ezerfejú hydrájával, bátran emelék fel szavukat az emberiség és igazság' szent ügyéért, mint a' német jogtudomány' híres reformatora *Thomasius* Keresztély; ebbeli igyekezeteik azonban ép oly kevés viszhangra találtak, mint *Penn* Vilmos' emberszeretet lehelő szelíd törvényhozása.

A' XVIII. század' másod szakának volt fel tartva azon dicsőség, hogy ez irányban is új korszak' kezdeteül szolgáljon, Olasz-honnak pedig az *Ulpianok*, *Papinianok* és *Gajusok*' hazájának, hogy szülje azon férfit, kinek kortársait e' tekintetben roppant hátramaradásuk' öntudatára ébresztteni sikerült.

Beccaria *Caesar Montesquieu*' munkái, *Calas* János' igazságtalan kivégeztetése által felbuzdítottatva, szerencsés időpontban a'

meggyőződés és lelkesedés' szent hangján szólamlott fel, szózatának ihletett tüzével rokonszenvre gyulasztván kora' jelesbjeit, rést tört a' törvényhozási átalakulás' nagy munkájának, és *Welcher'* állítása szerint százezerek' életét, becsületét, szabadságát mentette meg.

Kis terjedelmű de nem csak az irodalom' hanem az emberiség' történelpajain emlékezetes irata, hatására nézve túlmuta azoknak foliansait, kik *Bacóval* szólva, csak a' tételes törvények' bilincseiből okoskodnak.

Kezet fogtak vele több rokonkeblű férfiak, kik közül *Sonnenfels* József említendő, miután főleg fáradhatatlan buzgalmának köszönhető, hogy Mária Terézia, valamint az ausztriai örökös tartományokban úgy hazánkban is, megszüntette a' kínvallatás' alkalmazását.

A' tudományosság és tisztább elvek' hatásának eredményeiként tűnnek fel *Lipót'* toscanai törvényhozása, *II. József'* büntető-törvénykönyve, és a' porosz tartományjog' II. részének 20. czímje, melly 1797. kihirdettetvén, 1851. évig a' rajnáninneneni részek' kötelező törvényét képezé.

Sok történt e' törvénykönyvek által, de mind a' porosz. mind a' József császár' törvényeit pótoló 1803. osztrák büntető törvénykönyvben keletkezésök' körviszonyainak több jeleire akadunk; azon körülmény, nem különben a' tudomány' újabb haladásai, mellyek Európa' s Amerika' több törvénykönyveiben viztükrözővők, hazánkban a' büntető törvényhozás' gyökeres átdomítását, Ausztriában és Poroszthonban az ebbeli törvények' megváltoztatását tevék kívánatossá.

Milly sikerrel valának hazánk' törvényhozásának e' nemű törekvései, közösen tudva van. Az 1791. és 1827. évi törvényczikkek által alakított választmányok' munkálatai csak tervek maradtak, és az 1840. 5. törvez. következtében honunk' legjelesb férfiai által kidolgozott javaslat, mellyet a' külföld' elismert tekintélyei, mint *Mittermayer*, magasztalva említének, hasonlólag nem emelkedett törvénynyé.

Az ausztriai törvénykönyvnek már 1824. *Zeiller* által fogatba vett, és 1828. külön udvari választmányra bízott átdolgozása sem vezetett mind eddig célra; a' tisztos *Jenuti* fáradozása, ernyedetlen munkálkodásai' eredményeit meg nem élheté, és az 1803. évi törvény' anyagi része, némi pótló, módosító és csiszoló rendeletekkel még jelenleg is teljes erejében áll fenn ¹⁾.

A' büntető törvénykezés az 1850. januar 17. eljárási szabályzat által lényegesen megváltoztatva, legközelebb ismét újabb elrendezést nyerend.

Poroszthonban azonban az 1843. és 1847. történt kísérletek után, végre az 1850. dec. 10. kelt és országgyűlésleg meggyőző javaslat mult évi april' 14. nyervén szentesítést, azon esztendő janu-

¹⁾ Az előadás az új ausztriai büntető törvény' kihirdetése előtt tartatott.

lius' 1. napján lépett életbe, mi által a' tartományjog' ebbeli rendelkezései, a' rajnai részekben érvényes francia büntető jog, a' hohenzollerni fejedelemségekben divatozott badeni, végre a' közönséges német büntető törvények erejüket elvesztették; épségökben maradván a' közjövédelmi, társulatok körüli és erdészeti kihágásokra vonatkozó fegyelmi szabályok.

A' törvényhozás' műveiben bizonyos solidaritás létezik; az európai nemzetek' viszonyossága e' tekintetben tagadhatatlan, és egy ország sem vonhatja ki magát az általánosakká vált elvek' befolyása alól; azért a' szomszéd nemzetek' törvényhozásaiban történt haladások vagy visszalépések rendesen hatással vannak a' többiek' sorára is.

Főleg áll az olly állodalomról, melly mint a' porosz, politikai tekintetben a' nagy hatalmak közé tartozik, szellemiben a' viszonyainkra olly döntő befolyású németiség' élén áll.

Miért is legújabb büntető törvénykönyve' fő elveinek megismertetését, és összehasonlítását az ausztriai büntető joggal, és azon javaslattal, mellyet hazánk' legkitünőbb férfiai egy évtized előtt készítenek, jelen értekezésem' tárgyául tűztem ki, a' részletek', névszerint az egyes büntettek' s azokra szabott büntetések' elsorolása annak határait túlhaladván.

II. Az 1851. porosz büntető törvény, melly a' büntető jog' csupán csak anyagi részét tartalmazza, minthogy az eljárást az 1849. évi januar 3., a' rajnamelléki tartományokban pedig a' francia törvény szabályozza, a' bevezetésen kívül három részből, több czimből és 349. §§. áll.

Az első rész a' büntettek és vétségekre vonatkozó általános elveket tárgyalja; a' második a' büntettek és vétségekről különösen, a' harmadik a' kihágásokról szól.

Már ebből kitűnik, hogy a' büntörvényszegéseket szorosan vett büntettek-, vétségek- és kihágásokra osztja.

Ezen megkülönböztetés a' francia törvénykönyv' nyomán fogadtatott el, habár a' büntett és vétség közti határvonalat tudományosan kijelölni alig lehet, minekutána az nem annyira a' törvényszegés' belső természetében, mint a' büntetések és bírói illetékeség' különbségében találhatik; nevezetesen a' porosz törvény büntetteknek azon törvényszegéseket mondja, mellyek halállal, fegyházzal, vagy öt évet túlhaladó börtönnel, vétségeknek, mellyek 6 héttől öt évig terjedhető szabadságbüntetéssel, vagy 50 tallérnál magasabb bírsággal fenýíttetnek.

Más tekintet alá jönnek a' rendőri kihágások, mellyek az előbbiektől lényegesen különböznek, mivel jogsértéssel nem járván, csupán a' bátorság' megóvására, sértések' megelőzésére hozott szabályok' megszegésében állanak.

Azokra nézve a' jogbölcselet' követelményei, hogy minél szü-

kebb körre szoríttassanak, nehogy az egyéni szabadság kelletinél nagyobb korlátozása által a' cél áldoztassék fel az eszköznek; továbbá hogy mind a' büntetés' nemeire mind az eljárásra nézve szorosan különböztetessenek meg a' valóságos jogsértésektől, nehogy ellenkező esetben a' nép' jogérzelme tévedésbe hozassék, midőn a' legszentebb polgári jogok' sértőivel, egyenvonalba helyezve szemléli azokat, kik könnyelműség, vigyázatlanságból vagy más akármilyen okoknál fogva, olly szabályokat sértettek meg, melyeknek célja nem más, mint a' netalán eredhető káros következmények' megelőzése.

Ez elvekkel összhangban a' porosz törvény a' kihágásokat külön részben a' 332. §. — 349. §. tárgyalja, és mind büntetésök' nemeiről, mind a' kísérlet, elévülés, visszaesés körül külön és különbözőleg intézkedik, de több törvényszegést, melyek természetök-nél fogva a' kihágások közé tartoznának, a' vétségek' sorába iktatván, a' tudomány-szabta határt kellőleg meg nem tartja.

Az ausztriai törvénykönyv a' törvényszegéseket büntettek és súlyos rendőri kihágásokra osztja; az első osztályba azon szándékos jogsértéseket sorolja, melyek a' sérelem' nagysága vagy a' körülmények' veszélyességénél fogva büntető eljárásra alkalmasak. A' többi szándékos jogsértéseket, a' rendőri intézkedések' megszegéseivel együtt a' második osztályba helyezé; melynek legfőbb büntetési fokozata 6 havi fogság volt.

Az 1850. behozott eljárási szabályzat a' vétségek' felállítása által a' francia osztályozás' külső alakját honosítja meg, a' nélkül hogy a' vétségek és kihágások közti természetes határvonalat szorosan alkalmazta volna.

A' magyar javaslat a' büntetteknek csak egy osztályát ismeri; a' rendőri kihágásokat külön toldalékba foglalva a' leges-legkisebb számra szorítja.

A' büntettek' alanyaira nézve a' porosz törvény, valamint az ausztriai és a' magyar tervezet, szigorúan fentartja a' területi többség' elvét; az ország' határain belül, akár honfi akár külföldi által elkövetett büntetteket és vétségeket a' hazai törvények szerint büntetvén.

A' Poroszországon kívül elkövetett büntettek és vétségek szabályként büntetés alá nem kerülnek; de a' porosz, ki külföldön olly törvényszegést követett el, melly mind az ottani mind hazai törvények szerint büntetéssel fenytetik, és sem a' külföldön nem bűnhődött sem kegyelmet nem nyert, úgyszintén a' külföldön külföldiek által Poroszhoz ellen elkövetett pártütési, felség sértési és pénzhamisítási büntettek, e' törvénykönyv szerint fenytetnek meg.

Az ausztriai törvény a' külföldit, habár külföldön elkövetett alkotmány sértési, közhitelpapir 's pénzhamisítási, az ausztriai birodalomra vonatkozó büntényei miatt is, honfiként veszi büntetés alá;

más esetekben fogságba helyezi, az illető állodalommal kiszolgáltatása iránt alkudozást rendel; és ha az őt elfogadni vonakodnék, honi törvények szerint bünteti; kivévn ha az elkövetett bűntény' helyén divatozó törvények szerint büntetése enyhébb volna, melly esetben azok vétetnek zsinórmértékül.

A' magyar javaslat a' büntettes' kiszolgáltatását egy általában tilalmazá; azonkívül elvül jelenté ki, hogy kik külföldön olly tettet követtek el, melly magyar törvény' értelmében büntelt és ottan nem bűnhődtek, hazai szabályok szerint ítéltessenek el; a' kik büntetésőket ott már kiállották vagy fölmentettek, újra meg nem fenyíttethetnek; a' mi pedig külföldön büntettnek nem tekintetik, arra nézve itt sincs helye a' büntetésnek; kivévn ha a' tény az ország ellen irányoztatnék, vagy a' bűnös csupán a' büntetés' kikerülése végett ment volna külföldre.

Egyébiránt a' porosz törvény kiterjed minden porosz polgárra, még a' katonákra is, mennyiben a' haditörvények kivételt nem tesznek; az ausztriai csak a' polgári rendűekre szorítkozik, a' katonaság' számára külön büntörvények létezvén; a' magyar terv a' valóságos szolgálatban lévő katonákat kivette; családjaikat, szolgálkat nem különben a' nyugállapotban lévőket azonban, a' köz törvények' rendelkezésének vetette alá.

Tekintve a' bűntársak' cselekvőségét és részvétét, azok részint *bűnszerzők* és pedig szellemiek vagy természetiek, részint *bűnszegédek*.

Az új porosz törvényhozás a' szellemi bűnszerzőre valamint a' természetire alkalmazza a' büntetés' egész szigorát; de még a' segédre is, kivévn ha segedelme nem volt lényeges, a' midőn halál vagy örökös fegyház' helyébe, ideigtartó, névszerint enyhítő körülményeknél fogva, 2—10 évi fogság lép. Bűntársnak tekintti továbbá azt, ki közhelyen tartott beszédjei vagy forgalomba tett iratai, ábrái által, büntettekre vagy vétségekre bujtogat; ha felszólítását siker követte; ha azonban a' nélkül maradott, egy évi fogságra ítélhető.

Hasonló szellemben rendelkezik az ausztriai törvény, melly a' szellemi szerzőségénél a' büntettre irányzott szándokot is nyíltan megkívánja.

A' magyar javaslat a' határozott felszólítás, csábítás, erőszak, parancs általi szellemi szerzőséget a' tettel egyenlően fenyíti; ha a' büntett eredmény nélkül maradt, mint bűnkísérlet tudatik be, még akkor is, ha a' felbujtott a' bűntény' elkövetéséhez nem is fogott, midőn t. i. a' törvény valamelly esetben a' kísérletet is rendeli büntetendőnek; kivétetik azon eset, ha a' szerző mindent elkövetett felbujtása' eredményei' meggátlására, és a' bűntényt még idején a' hatáságnak jelentette fel.

Részletesen és czélszerűen intézkedik azonkívül a' bűnszövet-

ségről; a' társakat, kik a' büntett' elhatározása és kivitelében vettek részt, tekintettel befolyásuk' beszámítási fokozatára, egyenlő büntetés alá veti; kik a' kivitelben részt nem vettek, a' törvényes büntetés' egy harmadával; kik a' büntett' elkövetését akadályozni ohajták és kiléptek egy nyolczadával; ha a' szövetség a' viszonyoknál fogva eredmény nélkül feloszlott, részesei annak hatodával sújtatnak. — Kik önkényt feloszlatták bünszövetségöket, minden büntetés nélkül maradnak; nem különben ki azt feljeleníti, ha maga nem lett volna a' felbujtó.

A' segédeket enyhébben bünteti; de ha befolyásuk oly lényeges volt, hogy nélkülök a' büntett el nem követhetetik, a' törvény' egész súlyát érezteti velök.

Ki büntett vagy vétség után a' tettest a' büntetés alól felszabadítani, vagy tette' előnyeit biztosítani törekszik, a' porosz törvény' értelmében mint orgazda 200 tallérnyi bírsággal, vagy egy évre terjedhető fogsággal büntetetik; — kivételnek a' tettes' fel- vagy lemenő ágú rokonai, testvérei, házastársa; de ki segítségét eleve leköttötte, habár rokona volna is, bűnségének tekintetik.

Vétségek' feladására ki sem köteleztetik, de a' ki felségsértési, honárulási, pénzhamisítási, gyilkossági, emberrablási, életveszélyező büntettekről, rablási merényletekről hiteles tudomással bírván, arról a' hatóságot vagy érdeklett személyt idején értesíteni elmulasztá, ha a' büntett elkövetve vagy megkísértve lön, 5 évig terjedhető fogsággal fenyíttethetik.

Az ausztriai törvény a' büntett' utólagos elősegítését külön bünténynek tekintve, egyes eseteiről részletesen intézkedik; a' magyar codex a' fel-nem-adót bűnségének tekinti, ha arra hivatalánál fogva köteleztetik, vagy bér, ígéret' fejében hallgat; egyébként csak bizonyos törvény-szabta esetekben sújtja a' feljelentés vagy figyelmeztetés' elmulasztását; de az egyenes vonalú vagy oldalágú rokonok a' második fokozatig, sógorok, házastársak, és gyámok nem esnek büntetés alá.

A' büntett, eredményére nézve, vagy *befejezett* vagy *megkísérlett*; e' különbség' tekintetbe vételével a' porosz új törvény a' kísérletet csak akkor rendeli büntethetőnek, ha a' büntény' kivitele külső cselekvények által megkezdve, és vég befejezése a' szerző' akaratján kívül levő körülmények által akadályozva lön; ez esetben büntetése azonos a' teljesített, véghezvitt büntetttel, a' bíró azonban az általános enyhítő körülményeken kívül, még azt is tekintetbe venni, miszerint a' büntett csak megkísértetett, és ennél fogva a' halál- és örök fegyházbüntetés, ideig tartó, legfeljebb 10 évi fegyházi fenyítékké változtatandó. A' vétségi kísérlet, csupán némelly különösen kijelölt esetben, kerül büntetés alá.

A' távoli kísérlet, melly az előkészületekben állapodik meg, büntéti beszámítás alá nem vétetik.

Hasonlóan intézkedik az ausztriai törvény és magyar tervezet; az utóbbi még nyíltan megéri, miszerint a kísérlet csak bizonyos esetekben vehető szorosan meghatározott fokozatu büntetés alá, ha a tettes önmaga el nem állott szándokától.

Végre a szabad akarat befolyását tekintve, a büntettek vagy szándékosságból, vagy vétkes vigyázatlanságból erednek; e különbség és hatása a porosz törvénykönyvben meg nem érintetik; míg az ausztriai codex a szándékosságot minden szoros értelmű büntetési szükséges kellékének állítja, a magyar javaslat pedig az ide vágó elveket részletesen tárgyalván, a gonosz szándokot sem fel nem tételezi, sem nem tagadja, hanem a körülményekből meghatározandónak mondja, és a vigyázatlanság súlyosabb és enyhébb fokozatait, a gonosz szándokkal határos gondatlanság természetét, szabatosan adja elő.

III. A büntető törvénykönyvek nem kevésbé jelentékeny részét képezik a büntetések körüli elvek. Valamint a múlt századok e tekintetbeni kegyetlenkedései leginkább éreztették a javítás nélkülözhetetlen szükségét, úgy az ezen nemű intézkedések korunkban legbiztosabb ismérveül szolgálnak a törvényhozás szellemének.

Az egyes büntetések között főnyomosságú a halálbüntetés, mely Beccaria óta annál szétágazóbb ítéletek és vélemények kifejtésére szolgáltatott alkalmat, minél szövevényesebb és nehezebb e kérdés jogi és politikai nyomatékainak, nem mondom, elválasztása, hanem öszszeszerű felfogása, kellő méltánylása; minél szorosabb összefüggésben áll a politikai körülmények hatásával.

A porosz törvény megtartotta a büntetés ezen nemét, és pedig lefejeztetés által: a pártütés, honárulás és gyilkosságra, továbbá a felségsértés, ölés, gyújtogatás, árvíz-okozás, vaspályák szándékos károsítása, hajótörések előidézése súlyosabb eseteiben, kutak és étkek megmérgezésénél.

A végrehajtás módjára nézve azonban Éjszakamerika néhány állodalmi példájára, nevezetes változást tévén, megszüntette a nyilvánosságot.

A kivégeztetés a fogház falain belül, vagy más bekerített helyen a közönség kizárásával egyedül a törvényszék két, az államügyesség egy tagja, törvényszéki írnok, fogházi tisztviselő, pap, az elítelt védője és a község 12 képviselője jelenlétében történik; egyedül a lélekharang kongása tudatja a többiekkel, miszerint a büntetések legsúlyosbika vétetik gyakorlatba; a kivégeztetettnek tetemei rokonainak egyszerű, ünnepélyességek nélküli eltakarításra adtnak által.

Az ausztriai büntető törvény a kötél általi kivégeztést a pártütés, gyilkosság, rabló emberölés, köz hitelpapír-hamisításra és súlyosabb gyújtogatási esetekre méri.

A magyar terv a halálbüntetést teljességgel elmellőzte, és

így az oldenburgi és thüringeni legújabb törvényhozásoknál is tovább ment, melyek annak alkalmazását, rendkívüli eszközként, kivételes állapotban fentartandónak vélik.

A' szabadsági büntetéseknek három nemeit különbözteti meg a' porosz codex : a' fegyházat, elzárást, fogságot; ezekhez járúl még a' rendőrségi felügyelet, és némely esetekben a' száműzés.

A' fegyházi büntetés vagy örökös, vagy ideigtartó, két évtől húszig, és munkával kapcsoltatik össze.

Az elzárás várakban vagy más arra kijelölt helyeken történik, 20 évig terjedhet; az elzártnak munkássága felügyelés alatt van.

A' fogság rendesen csak 5 évre terjed, és a' foglyok tehetségkhöz mért munkára alkalmaztathatnak.

A' szabadsági büntetések' minimuma 24 órában állapított meg.

A' rendőri felügyelet egy évtől tízig terjedhet; következményei : hogy az illető bizonyos helyeken tartózkodástól eltiltathatik, házkutatások nála akármikor történhetnek; és ha tolvajság, rablás vagy orgazdaság miatt felügyelés alá helyezettett, lakása' éjjeli elhagyása is megtiltathatik. Külföldiek felügyelet alá nem helyezettnek, hanem kiutasíttatnak.

Az ausztriai codex szerint a' börtönnek három neme létezett, melyek az élelem, a bilincsezés, munka, általában a' rab' egész tartására egymástól különböztek, de legsúlyosabb fokozata az 1843. évi január' 11. kelt rendelet által megszüntetve lévén, csak a' súlyos és egyszerű börtönbüntetés maradt fenn. Az egyszerű és súlyos fogság, vétségek és kihágásoknál alkalmaztatnak.

A' börtönzés' súlyosbitásául rendelt nyilvános munka az 1850. jan. 17. szabályzat által eltöröltetett.

Hazai javaslatunk az örökös, ideigtartó börtönt és egyszerű fogságot fogadta el. A' börtönök a' javító, névszerint magányrendszer' elvei szerint szervezve, a' bűnös' megfenyítésén és így a' sértett társasági érdekek' kiengesztelődésén kívül, még az erény' ösvényeire visszavezetését is célba vették volna; a' fogság legfőlebb egy évig tarthatott, és arra nézve minden az elzárás' természetével összeférő könnyítések megengedtettek.

A' vagyonbüntetések közül megtartotta a' porosz törvény a' birságokat, melyek' legkisebb mértéke egy tallér; a' vagyon' elko-bozását, mely nagy részt az ártatlan utódot sújtja, csak egyes tárgyakra, nevezetesen a' büntett vagy vétség' eszközei és eredményeire, ha a' bűnös' tulajdonát képezik, nem különben a' törvényszegés' tényálladékát magában foglaló iratok és ábrákra szorítja; az általános jóságkibozást tehát épúgy nem ismeri, mint az ausztriai büntörvény és honi választmányunk' munkálata.

De a' becsületbéli büntetésekre nézve fel nem leljük azon elveket, melyeknek szigorú megtartása a' tudománynak és emberiségnek érdekében volna.

A' halálbüntetés bizonyos esetekben, és a' fegyház a' polgári becsület' vesztével jár.

Annak következményei a' porosz nemzeti kokárda, nemesség, fegyverviselési jog' elvesztése; továbbá az elmarasztaltnak képtelensége méltóságok, czimek, rendjelek' viselésére, esküdti állomásra, mindennemű politikai jogok' gyakorlatára, tanúskodásra, gyámságra, katonáskodásra, családtanácsi részvételre, kivéven ha saját gyermekeit illeti, és mind a' család' tagjai mind a' hatóság beléegyeznek; azonkívül még az egyes testületek' szabályainál fogva bekövetkezhető joghátrányok is teljes erejökben fentartattak.

A' fegyházra ítelt továbbá gyámság alá jön; vagyonát nem kezelheti, jövedelmét nem húzza, arról sem élők közt, a' pártütés és honarulás' kitünőbb fokozataiban pedig halál' esetére sem rendelkezhetik.

Azonkívül létezik még a' polgári jogok' felfüggesztése, mely az érintett következményeket egy időre szüli, egy évtől tízig terjed, és akkor lép hatályba, midőn az illető szabadsági büntetését már kiállotta; végre az ideigtartó hivatal-képtelenség, mely a' viselt hivatalok' elvesztését vonja maga után, és egy évtől ötig terjedhet.

Az ausztriai törvény ugyan némelly joghátrányokat kapcsolt össze a' súlyos börtönnel, de az elmarasztaltat meg nem fosztja polgári becsületétől, sőt büntetése után polgári jogaiba visszahelyezi; és az illy büntetésre vonatkozó szemrehányást fogsággal fenytendő kihágásnak tekinti.

A' magyar tervezet nyíltan kijelenté, hogy a' büntetésnek becsületenítő következményei nincsenek; a' hivataltől megfosztás külön büntetés, mely csak a' kiszabott időre terjed; sőt ki bizonyos hivatalra alkalmatlannak nyilvánítatik, az által más hivatalból végkép ki nem záratik.

Testi büntetések sem a' porosz törvény sem a' magyar terv szerint nem alkalmazhatók; Ausztriában 1848. évi május' 22. szüntették meg; legújabban azonban (1852. május' 4.) a' rabokra nézve mint fegyelmi büntetések visszaállítottak.

IV. A' mi az általános rész' harmadik tárgyát, a' *törvények' alkalmazása* körüli elveket, illeti, fő figyelmet igényelnek a' beszámítási és a' bírói hatalomra vonatkozó szabályok.

Azon okok közé, melyek a' beszámítást végkép kizárják, a' porosz törvény az örültséget, a' szabadság' hiányát, az önvédelmet, a' kort 16 évig, ha az illető megkülönböztetési tehetséggel nem bír, végre a' tudatlanságot számítja, midőn a' vétkeesség a' sértő vagy sértett' tulajdonságaiból vagy a' körülményekből veszi eredetét, és ezeket a' bűnös nem ismerte.

Az ausztriai törvényhozás részletesebben fölemlítvén az ide számítható okokat, különösen megemlíti a' teljes részegséget, ha büntetetre irányzott szándok nem forog fenn, és a' 14 évet, melyen

alúl büntettet el nem követhetni, míg a '10. minden, tehát vétségi és kihágási beszámítást is kizár.

A' magyar javaslat még a' betegség-okozta elmeháborodottságot, a' vég szükség' állapotját, a' sikeknémaságot minden oktatás' hiányában, a' gyermeki kort 12. évig, végre a' hazai hatóságok által nem tiltott, az ellenség ellen, vagy harcpszokás szerint a' hon' védelmére irányzott cselekvényeket, veszi ki a' büntető beszámítás alól.

Enyhítő körülmény a' porosz törvény szerint a' fiatal kor 16. évig, ha kellő megkülönböztetési tehetséggel bírna is az elmarasztalandó; ez esetben a' halálbüntetésnek, fegyháznak, polgári becsület' elvesztése vagy felfüggesztésének, rendőri felügyeletnek helye nincs; a' halál és fegyházi büntetés 3 évtől 15-ig terjedhető, illy ifjak' számára rendelt külön fogházakban kiállandó börtönnel cseréltetik fel; a' fenytékek' többi nemeinél a' legalsóbb fokozatnál alább szállhat, a' rendes büntetés' felénél pedig nagyobbbat nem rendelhet a' bíró.

Az ausztriai törvény és magyar javaslat az enyhítő körülményeket részletesebben meghatározza, az első azokat részint a' bűnös' személyes tulajdonságaiból részint a' tény' természetéből származtatja; és a' 20 év alatti kort, a' nevelés' elhanyaglását, elme-gyöngeséget, előbbi jó viseletet, félelmet, mások iránti engedel-mességet, indulatot, alkalmat, szegénységet, önfeladást, társak' felfödözését, káros következmények' elhárítását, vizsgálati fogság' hosszúságát, tény' félbeszakasztását, kár' csekélységét és megtérítést; a' második a' kort 18. évig, a' részegséget, ha szokássá nem vált, és gonosz szándokkal nem kapcsolatos, végre öt évnél multát számítja ide.

Súlyosbító körülmények a' porosz codexben nem fordulnak elő, ha csak a' bűnhalmazat és visszaesés körüli elveket ide nem soroljuk.

A' bűnhalmazatnál ha alaki, a' kiszabott legsúlyosabb büntetés, ha anyagi, a' külön büntetések egyenként de azon megszorítással alkalmazandók, hogy az ideigtartó szabadságbüntetés büntetteknél 20, vétségeknél 10 évet túl nem haladhat.

A' visszaesésnek jogérvényessé vált elítélés után van helye; csak némelly törvény-szabta esetekben súlyosbítja a' büntetést, de ez soha a' legmagasb fokozat' felén túl nem emelkedik, és az ideigtartó fogság 20 évet meg nem haladhat.

Az ausztriai codexben és magyar tervezetben a' súlyosbító körülmények tüzetesen adatnak elő, az utóbbi tizenöt pontba foglalja, külön még a' halmazat és visszaesésről rendelkezvén, melyek' elsejét mindenkor, az utóbbit csupán bizonyos esetekben tekinti súlyosbításnak.

A' bírói hatalom a' porosz törvénykezési rend által szabályoztatik; az érintett törvénykönyvben tehát csupán az alapelvek határozatnak meg.

A büntetések' fölcserélése csak bizonyos körülményekben szabad, és akkor egy évi elzárás, 8 havi fogsággal, egy évi fogság 8 havi fegyházzal, egy tallér egész háromig egy napi fogsággal tétetik egyenvonalba.

A' büntetések' nehezítését és könnyítését csupán a' kiszabott határon belül engedi meg; meg van tehát határozva a' büntetés' maximuma és minimuma, mint az ausztriai törvényben; ámbár ez utóbbi, főleg az 1850. januar. 17. eljárás szerint, a' bírót bizonyos esetekben felhatalmazza a' törvényes minimum alatti büntetések, sőt azok' enyhébb nemének alkalmazására is.

A' magyar terv' sajátosságai közé tartozik, hogy méltányolva a' beszámítási fokozat' különbségét, és azon szempontból indulván ki, miszerint lehetnek esetek, hol a' törvényes minimum is, az igazságos mértékkel ellenkezik, ezt sehol meg nem határozta, sőt a' bírót arra is felhatalmazta, hogy a' körülményekhez képest a' börtönt fogsággá, a' fogságot bírói dorgálássá változtathassa át.

Végre a' büntetések' megszüntetése körül a' porosz törvény a' kegyelmezésről, mint alkotmányos fejedelmi jogról, nem rendelkezik; az elévülést elfogadja, és azon büntettekre nézve, melyek halállal fenytettek, 30, a' 20 éven túli szabadságbüntetéssel sujtottakra 20, a' többiekre 10 évet; a' vétségekre, melyek 3 hónapnál hosszabb fogsággal büntethetők, 5, a' többire 3 évet határozott. Büntettek és vétségek, melyek csupán magánvád' alapján vétetnek fenyték alá, 3 hó alatt évülnek el. A' jogérvényesen kimondott büntetésekre nézve az elévülésnek helye nincsen.

Az ausztriai törvény szerint a' halálbüntetés el nem évül; az örökös fogságra nézve 20, a' húsz évre 10, a' többiekre 5, vétségekre nézve egy esztendő fejezi be bizonyos feltételek alatt az elévülést.

A' magyar terv szerint a' vizsgálat örökös börtönnel fenytett büntetteknel 20, a' többire nézve 10 esztendővel évül el; a' már kimondott büntetés, ha két évet túlhalad, 15, egyébként 5 év múlta után vesztí érvényességét; az örökös börtönnel büntetése elévülés alá nem esik.

Ezek az 1851. évi porosz büntető-törvény' fő elvei, melyek' összehasonlításából az ausztriai törvénykönyvvel és magyar javaslattal azok' viszonylagos belbecsök fölött vég ítéletet mondani nem nehéz.

Azt kétkedés nélkül állíthatjuk, miszerint hazai törvényjavaslatunk, akár szabatosságát, akár elvei' méltányosságát tekintsük, azal bátran kiállhatja a' versenyt.

Más részről tagadhatlan, hogy ezen törvénykönyv a' porosz tartományjog' rendeleteihez képest, örömmel üdvözlendő haladás.

Hiányait ki fogja mutatni az idő, pótolni az eljárás' czélszerű rendje; mert nem szabad megfélejlkeznünk, miszerint a' törvény-

kezés életet kölcsönöz a' törvény' betűjének, és kellőleg elrendezve, mint Britannia' példája tanúsítja, sikeresen orvosolja az anyagi jog' hiányait, hézagait. Poroszhon pedig czélszerűen szervezett, a' rajnai tartományokban nemzedéken át híven őrzött és meggyökerezett eljárással bír.

Ez meg fogja ismertetni a' néppel törvénykönyve' hiányait, rést törend további tökéletesítésére, óriási hatalommá emelvén azon meggyőződést, miként a' büntető jog' alapja az igazság, de ennek határain belül a' büntetés' minden nyomatékainak, tehát az elrettentésen kívül a' bűnös' javításának tekintetbe vétele is ész-parancsolta szükség; minthogy a' büntetett nem mindenkor a' társaság' ellensége, hanem gyakran gyarlóságának, szenvedélyeinek sőt némelykor a' viszonyok' hatalmának szánandó áldozatja!

— Ez után

WENZEL GUSZTÁV lt.

a' hazai bányaviszonyok' előadását folytatván jogi szempontból, azoknak a' felföldi és nagybányai kerületekben, úgy Erdélyben mi-voltukat tárgyalta 's be is fejezte.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, MÁJ. 17. 1852. 8. órákor.

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Bajza, Bugát, Érdy, Gebhardt, Győry, Horváth Cyrill, Kállay, Vörösmarty rr. lt. — Karsasy, Pauler, Repichy, Tóth Lőr., Wenzel lt. lt. — Toldy Ferencz titoknak.

— Olvastatott Szilasy János r. tagnak az academiához intézett következő levele:

„Tekintetes Társaság! Legkegyelmesebb urunk és királyunk által olly feltét alatt, hogy tüstént Nagyváradra költözzem, kano-nokká neveztetvén, kénytelen vagyok a' Tekintetes Társaságtól olly értelemben bucsút venni, hogy heti üléseiben, melyeken én olly örömmel és szorgalommal szoktam megjelenni, ezután részt nem vehetek. Ez így levén, de különben is egyházi javadalmam, mint biztosan reménylem, minden szükségeimet eléggé fedezvén, nem csak ezutánra minden díjról, hanem a' sanyarú körülmények miatt hátramaradt évidíjmról is ezennel lemondok, szentül kötelezvén magamat, hogy mihelyt a' környülállások engedik, mind készen álló mind ezután készitendő értekezésimet felolvasandom, vagy más általi felolvasásukat kérendem. Igen, eltökélett szándékom eme' nemzeti szép Intézetet mind életben mind halál' esetére tölem telhető módon anyagilag szinte mint szellemileg előmozdítani. Legyen isten' áldása általam mindig mélyen tisztelt nagyméltóságú elnökén; áldja meg isten a' többi szeretett és tisztelt tagtársaimat is, kiktől minden különbség nélkül legérzékenyebb szívvel e' rendeim által bucsút veszek, és kik közül mindegyiknek sohajtva isten-hozzádot mondok.

A' Tekintetes Társaságnak Pesten, aprilis' 23-kán 1852. alázatos szolgája Szilasy János s. k."

Az ülés a' tisztelt rendestagnak új viszonyai közt minél boldogabb és hosszabb életet kívánva, valamint eddigi buzgó és munkás részvételét jegyző-könyvileg méltatni szíves kötelességének tartotta, úgy ígéretét, hazafiúi nemességére' újabb szép tanúságát, teljes méltánylással és köszönettel vette. Ehhez képest egyszersmind a' vidéki r. tagok' sorába áttetvetvén, erről a' nagy gyűlés, 's illetőleg az igazgató tanács a' maga idejében tudósíttatni rendelte.

— A titkoknak a' tudományok' cs. kir. academiája' részéről a' következő munkákat nyújtotta be :

1) Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen. Jahrg. 1851. VII. Bd., 1 und 2. Heft. 2) Notizenblatt zum Archiv. 1. Jahrg. 1851. 24 sz. 3) Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe. Jahrg. 1851. VII. Bd. 3. 4. 5. Heft. 4) Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe. Jahrg. 1851. Bd., 3. 4. 5. Heft. 5) Denkschriften der kaiserl. Academie der Wissenschaften : Mathematisch-naturwissenschaftl. Classe. III. Bd. 1. Lieferung.

— Ugyanaz magánosoktól a' könyvtár' számára a' következő ajándékokat adta be : 1) *Egyed Antal* : * Dunaföldvári vőfények' köszöntése Lakodalmon. Pest, Müller Emil' könyvnyomdája 1852. Átváltozások P. Ovidius Násotól. Fordította Egyed Antal, a' magyar t. t. tagja. 1. 2. 3-dik füzet. Pesten, Müller Emilnél, 1851. 2) *Ihász Gábor* : * Magyar Nyelvten az I. és II. osztálybeli gymnasiumi ifjúság' használatára. Egerben 1852. 3) *Kenngott Gusztáv* : Übersicht der Resultate mineralogischer Forschungen in den Jahren 1844 bis 1849. Von Dr. Gustav Adolf Kenngott. Über die Achatmandeln in den Melaphyren namentlich über die von Theiss in Tirol. Von Dr. Gustav Adolf Kenngott. Mindkettő Bécsben 1851. 52. Ugyanattól három külön kisebb értekezést. 4) *Kis Ferencz* m. t. t. tagtól : * Einige Blicke in die räumliche Unendlichkeit des Weltalls während der Lichterscheinungen des 13. Novembers 1832. Buda 1849. 5) *Kovács Samu* : * Egyházi beszédek. Kolosvárat 1852. 6) *Kubinyi Agoston* : Az első magyar festészeti academiát gyámlóító társulat' Évkönyve. 1846—51. Pest, 1852.; Jegyzéke az 1852-iki virág- és kerti termény-kiállításra beküldött tárgyaknak, kiadta Kovács Gyula, Pest, 1852. 7) *Kuthy Lajos* : * Kuthy Munkái VI. VII. VIII. köt. Pest, 1852. 8) *Szvorényi József* lev. tagtól : * Az ó classica literatura vagy görög és romai remek irodalom' történelmének főbb pontjait, Eger, 1851.

KIS GYÜLÉS, JUN. 7. 1852.

(A' math. és természettud. osztályok' részére).

Mélt. gr. Andrásy György h. másod Elnök' elnöksége alatt

Jelen az illető osztályokból : Gebhardt, Györy rr. tt., Csorba lev. t. — Egyéb osztályokból : Bajza, Érdy, rr. tt. Bertha, Wenzel lev. tt. — Toldy Fer. titkok. Helmezy Mih. pénztárnok.

CSORBA JÓZSEF lt.

a' kenyérről kezdvén értekezni, annak történeti előadása után a' külön népek' szokásai szerint, a' kenyérnek honunkban használt gabonanemeket tudományosan tárgyalta, különösen szőlván a' buzáról 's annak fajairól, a' rozs, árpa, zab, kukoricza és tatárkáról, ez alkalommal a' kenyérsütés' módjait, helyes fogásait 's a' jó kenyér' kellékeit adta elő.

KIS GYÜLÉS, JUN. 19. 1852.

(A' nyelv- és széptud. osztálya' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ö erja' elnöklele alatt

Jelen az illető osztályokból : Czuczor rt., Hunfaley, Mátray, Tasner tt.
 — Egyéb osztályokból : Kubinyi Ágoston tt. — Bajza , Bugát, Érdy, Gebhardt,
 Győry, Jerney, Kállay rr. tt. Bertha , Repicky, Wenzel tt. tt. — Toldy Ferencz
 titokok.

MÁTRAY GÁBOR lt.

a' magyar népdalok' kitünőbb saajtságairól értekezett zenei tekintetben , 's értekezését számos , egy aeolyconon előadott példakkal kísérté. Előadása itt következik :

Szokatlan 's inkább mütani mint tudományos tárgyat választván ezen előadásomúl, okom lehetne attól tartani, hogy a' t. academia' nagybecsű figyelmét ez alkalommal kevésbbé igényelhetem ; ha csak másfelül nem volnék meggyőződve , miszerint a' nemzetünk' életkörébe vágó bármilly csekély körülmény iránt is sokkal nagyobb érdeklél viseltetik a' t. társaság , hogysen közönösnek mutatkozhatnék a' nemzeti zene , 's névszerint népdalaink' zenéje iránt, melly több tekintetből megérdemli, hogy kitünőbb saajtságait közelebbi figyelemre méltassuk. — E' saajtságok' némelleyeit ohajtván jelenleg bármilly röviden érinteni, hogy állítmányimat érthetőbbékké tehessem, szükségesnek tartám azoknak érdekesb oldalait gyakorlatilag és így hangszeren is előadni ; — miért azonban előleg is a' t. academia' szíves elnézéseért esedezem, minek megnyerhetését annyi-val is inkább reményelem, miután a' népdalok' szövegei' egybegyűjtését a' t. academia már fennálltának első éveiben teendői' egyikévé tűzvén ki, annak eszközöltetésével a' Kisfaludy-Társaságot bizá meg, 's ez olly szerencsés lön, hogy Erdélyi János munkás tagtársunk' szorgos szerkesztése mellett 1846—1848-ban három vastag kötetnyi népdalokat bocsáthatott közre ; miért a' haza elegendő hálát a' társaságnak nem mondhat.

Népköltészetünk' e' kincseinek becséről szólottak már többen kimerítőleg : tartózkodom tehát a' népdalok' költészeti érdemeinek újabb taglalásától. Említnem kell azonban, hogy zenéjük az, melly a' lelkesítő, elragadó varázsszal hat nem csak a' magyar, hanem az elfogulatlan külföldi hallgatóra is. A' magyar népdallamokból ömlik a' villany, melly kimondhatlan rohammal szökik az idegekre ; belőlük csap reánk a' bűvessző, mellynek érintésére pezsgővé változik a' lankadt vér, melly a' kenyérmezei táborban még a' komoly hős Kinizsi Pált is tánczra gerjeszté. Szóval, a' magyar népdalok' zenéjében fekszik a' jellemző szellem, melly színpompát 's életet ad a' költemény' szavainak. — Ki az érzelmek' tengere iránt érdeklél viseltetik, ismerkedjék meg a' magyar zene' öszvegével, 's bámolni fogja annak keleties színvegyületét, melly mint a' léleknek mind megannyi indulata, özönlik elébe.

Épen a' mult hónapban valék szerencsés Bécsből egy különben német ajkú, de jó zeneismerőtől levél által megtiszteltetni, melyben következő sorokat is olvastam : „Wie mächtig wirkt die ungarische Nationalmusik, der darin liegende grossartige Charakter der Melancholie und der Frische des Lebens! — Beides unübertrefflich! so, dass Jeder mit Staunen mitfühlen muss. Ich kann mich nicht genug ausdrücken über diesen geistvollen Charakter“ stb.

Az idézett levél' írója nem áll pedig egyedül a' külföldön, ki rokonszenvvel viseltetik magyar zenénk iránt. E' vonzalom már messze terjedett; mert a' nagy német birodalmi, frank, angol, spanyol, 's portugaliakat is érdeklik, kivált mióta a' magyar népdalok részint német 's angol forditmányokban megjelentek, részint dallamok hangjegyekkel is kinyomattak. Alig múlt egy hónapja, hogy a' portugali király ö felsége Pestről meghozatta magának a' hangjegyes nyomtatványú magyar népdalokat. Ezeknek a' külföldön megkedveltetését leginkább eszközlék a' mintegy évtized óta külföldön utazott nagyobb 's kisebb tekintélyű hazánkfiai, különösen pedig a' Havi 's mások által vezérlett magyar dalnok-társaságok, valamint a' magyar népzeneészek is; névszerint jelen évben Kálozdi' társasága, kik csaknem fél Európát bejárván, mindenütt legnagyobb lelkesedést gerjesztének magyar zenénk 's dalaink iránt.

Nem lehet egyébiránt tagadni, hogy a' külföld' figyelmét nem kis mértékben ébreszték fel a' magyar népdalok 's költemények' német forditmányai, melyek korábbi időkben ifjabb gróf Teleki Ferencz, gróf Mailáth János, Toldy Ferencz, Gruber Antal, Tretter (Járy) György, Petz Lajos, Haliczky Antal, Paziázi Mihály, Draut L. 's Gaál György, — újabb korban pedig Greguss M. Á., Steinacker Gusztáv, Benkert (Kertheny), Vilney Antal, Buchheim Adolf és Falke Oszkár, végre Stier G. által készítettén, nyomtatásban jelentek meg.

De mielőtt magyar dallaminkat a' külföld gyakorlatilag is használná, elkerülhetlen volt a' szükség, azokat magában édes hazánkban a' miveltebb osztályuakkal, különösen pedig a' nőnimmel, megkedveltetni. — Erre pedig kettő szolgált eszközül : a' dallamoknak hangjegyekkel kiadatása 's a' színpad.

Az első folyó századunk' elején Csokonai Vitéz Mihály 's Verseghy Ferencz kísérték meg. Amaz részint három egyes dalának hangjegyes kinyomatásával (Bécsben 1803. háránt 2-od réten, Márton József' költségén), melyek között volt a' „Földiekkal játszó“ is, — részint „Öszves Munkái“ első kiadásában, — emez pedig „Magyar Aglája“ (Budán 1806. 8r.) — és — „A' magyar hárfásnak részint Aglájából vett, részint újonnan szerzett énekei fortepianóra“ (Budán 1807. háránt 2-od rétet, két szakasz) című munkáiban hangjegyekkel kiadott magyar dalaival, melyek között két ismeretes magyar népdallam is fordul elő, u. m. „Móta megnyílt lány-eszem“ azon melodiára (csak hogy kemény hangnemben), melyre Horváth

Ádám „De mit töröm fejemet“ kezdetű dalát alkalmazá ¹⁾ — majd ismét „Nincs megyénkben szebb leányka Örzsikénél“ című dal, amaz ismeretes „Hol lakik kend komám asszony? Keresztúrban“ kezdetű dallamra ²⁾. — A' közelebbi két utolsó évtizedben Bartay Endre 1833-ban, későbbben Szerdahelyi, Egressy Bénéjám, Fogarassy és Travnyik, Füredi Mihály 's Bognár Ignác több más névtelenekkel együtt dicséretesen folytatták Csokonai és Versegly megkezdett művét.

Legtöbbet tett azonban a' színpad. — Már 1812-ben Balogh István és Görög István, a' pesti magyar színészársaság' tagjai, *Cserni György és Angyal Bandi* című színműveikben magyar népdalokat is kezdtek használni, melyeket a' közönség kedvesen fogadott. De fájdalom! a' magyar színművészetnek nem sokára vándorbotot kelle ragadni, 's Pestről távozni, 's így e' kezdet csak kezdet maradhatott. Fővárosunkban a' magyar színművészet csak mostoha gyermek volt mind addig, míg némelly buzgó 's örök hálánkat lekötelezett hazafiak' erélyessége a' hon' szívében állandó saját templomot emelt neki. Ekkor kezdhete csak igazán saját ereje' kifejtéséhez, 's e' kedvező alkalom' megnyíltának mindjárt első évében (1837.) Munkácsy János *Garabonczás Diák*-jával megkezdvén az eredeti magyar népszínművek' sorát, az ezekbe iktatott magyar népdalok' a' miveltebb osztálybeliek, kivált a' nőnem' ismeretébe jutottak, magyarok és németek' tetszését egyaránt megnyerték, 's nem sok időre a' budai, pozsonyi, jelenleg pedig bécsi német színpadokon is zengenek.

A' korán elhunyt Egressy Bénéjám, nemzeti színházunk' munkás és szorgalmas tagja, egyike volt azoknak, kik a' népszínművekben népdalaink' használatát leginkább eszközlék. Ő többeknek zenéjét maga szerzé; más régiek alá alkalmasabb szöveget készíté; és mivel csakhamar kedvesek lettek a' közönség előtt, a' pesti műárusok kaptak rajtok, 's egymást érték az általok kiadott több rendbeli népdal-füzetek. Egressy' népdalszelleme' dalai nem sokára a' köznép' körébe is hatottak. Hallám ez által énekeltetni a' díj-koszorúzott „Szózat“ dallamát mindjárt megjelente után rövid idő múlva. — „Télen nyáron pusztán az én lakásom“ dalát pedig három jó kedvű 's egymást átkarolt magyar paraszt ember által 1849-ki július' 20-kán déleesti órákban Pesten az úri-utcán minden tartózkodás nélkül hangosan dúdoltatni hallottuk.

Ide járult még egy szerencsés körülmény. Az t. i. hogy nemzeti színházunk' jelesebb dalmokai között többen keletkeztek, kik a' magyar népdalokat nyilvános hangversenyekben épen olly örömet

¹⁾ Lásd : Magyar Aglája 98. 's 218. lapon, — és : A' magyar hárfásnak stb énekei. I-ső szakasz, 2-ik lapon.

²⁾ Lásd : Magyar Aglája a' 167. 's 229. lapon.

's helyesen éneklék, mint a' közönség tapsviharral fogadá azokat. Ez ösztönül szolgált Egressy Béninek, hogy a' népdalok' szokott egyszerű rövidségével felhagyva, részint több magyar zeneművet forrasztott össze, hogy azokat hosszabb dalokká alakítsa, és új szöveget készítvén reájok, színpadra hozta, — részint egészen új, hosszabb magyar népzene-szellemű dalokat készíte, melyek egy Hollós Kornélia 's La Grange Anna asszonyság által előadatra, leírhatlan lelkesedést gerjesztének, 's a' közönség' részvétét olyan mértékben megnyerék, hogy (mi azelőtt hallatlan volt) jelenleg nemcsak a' közép-osztály' szűk szállásain, hanem grófok és herczegek' dísztermeiben is ugyanazoknak családtagjaik által énekeltetnek, vagy pompás hangversenyekben vendégeik és magyar művészeink' ajkairól hangzanak: minek legközelebb is örvendetes bizonyítványát tapasztaltuk, midőn f. é. april' 25-én ő cs. kir. főherczegsége Albrecht fenséges kormányzónk' fényes budai lakán adatott esti hangversenyben Füredi Mihály, nemzeti színházunk' dalművésze, szerencsés volt ő fensége 's mélyen tisztelt fenséges hitvese előtt nagy számú vendégkoszorú' jelenlétében magyar népdalokat énekelni ¹⁾. — 'S e' tekintetben mondhatni, hogy Egressy Béni új korszakot teremte a' magyar dalok' világában, 's az elfogúlatlan hazafi méltán kesergi kora elhunytát, kivált miután ügylársa, Szerdahelyi József, is boldogabb életre szenderült, ki szintén, mint amaz, a' magyarabb néptörzsök között jártas levén, a' magyar zene' jellemeivel közelebből megismerkedhetett.

Ez érzékeny veszteség után mindazáltal ne essünk kétségbe. Az úgy kedvezőleg van megindítva. Kövessünk el részünkről mindent, mi előmozdítását segítheti. Szerezzünk pártolókat; gyámolítsuk a' vállalkozókat ne csak szép szóval, de tettel is! Hiszen még elegenden vagyunk, kiktől a' sors meg nem tagadá a' tevékenység' áldását, melynek mozgásba tétele által mégis csak többet hagyhatunk e' részben is utódink' számára, mint a' múlt századiak, kik régibb népdalaink' emlékét, úgy szólván, csak némi töredékes hagyományokban engedék hozzánk a' nép' ajkairól átzeni.

Hogy a' magyar nép szeretett énekelni, több hazai 's külföldi író emlité már. Örökös kár, hogy a' hajdani magyar népdalok' szövegeit legalább, írásba nem foglalák. — Magyar troubadouraink' egyike, Tinódi Sebestyén, a' XVI. század' első felében jött azon jó gondolatra, hogy az általa szerzett történeti daloknak nemcsak szövegeit, hanem dúdjaik' hangjegyeit is kinyomatta Kolosvárárt 1554-ben. Nem említem azok' némellyeinek későbbben újabb megjelentőket, meg kell jegyezmem, hogy ítéletem szerint az említett dalla-

¹⁾ Hasonló szerencsében részesült ugyanaz évi jul. 6-án azon pompás zeneestély' alkalmával, mely ő cs. kir. ap. felsége' tiszteletére szintén ő cs. kir. főherczegségénél adatott. Füredin kívül ez úttal Lonovics-Hollós assz. is szerencsés volt ugyanott magyar dalokat előadni.

mok, bármilly tökélyetlen alakban adattak is ki, az akkoron divatozhatott modort, millyet t. i. hasonnemű szövegek igénylettek, tükrözik vissza. — Ki az egyházi régibb magyar dalok' melódiáit ismeri, — ki honunkban az egyháznapok, úgynevezett búcsúk, és vásárok' alkalmával, kivált kisebb városok és falukban megjelenni szokott, 's részint földön csúszva, részint kétkerekű taligán húzatva, és vagy egy rossz hegedű' kísérete mellett, vagy a' nélkül éneklő magyar koldusok' dalait figyelemmel hallgatta, sok hasonlatosságot talál Tinódi' dallamaiban, sőt ezeknek egész typusát véli csengen. Jele, hogy a' régi magyar egyházi és világi, névszerint a' történeti 's könyört gerjeszteni akaró (vagyis a' test' nyomorait emlegető) dalok jóformán egy húron pendültek. — Bármí ritkán hallani jelen korunkban már az illy pórnyomorékok' dalait, mégis nagy meglepetésemre folyó június' 6-án a' pesti országúton levő vásáros bódék mellett egy illy földön csúszó magyar koldussal találkozám, ki hasonló régi modorban énekelvén meg nyomorát, alamizsnáért esedezett.

Ki egyébiránt Tinódi' dalait zenei tekintetben tagolni, 's azokból öszhangzati szabályok' segélyével rendes dallamokat akar kiaknázni, ezt csak úgy lesz képes eszközölni, ha részint a' fennebb említett egyházi 's bucsús dalokban, részint a' magyar népdallamokban, szerzett tapasztalatait, 's így az öszves magyar népnél szokásban levő dalok' zenéjét veszi segélyül; mert Tinódi' 's énekei sem a' mai rendszeres úgynevezett kulcsokkal, sem bizonyos hangnemmél és idenynyel (tempo) meghatározva, a' hangjegyeket változtató kereszt vagy b jelekkel ellátva nincsenek. A' hangjegyek' értéke azonban, régi alakjaik mellett is, a' hajdani kótairás' ismerete' segedelmével, annyira meghatározható, hogy e' dallamokat ütenyekre (tactus) osztani és szabályos dallamokká is alakítani jóformán lehet. — Nem lévén ez alkalommal célom Tinódi' dallamai' bővebb taglalásába ereszkedni, legyen szabad azokból egy párt, mellyeket nézetem szerint határoztam meg, gyakorlatilag is a' t. academiának bemutatni, előleg megjegyezvén, miszerint a' Tinódi' Krónikájába foglalt 25 dallam között vannak négy-negyedes, vagy inkább négy-nyolczados, és három-nyolczados, de rendetlen számú ütenyekre terjedő 's részint kemény, részint lágy hangnemben írt dalok. — Illyen négy-nyolczados 's kemény hangnemű mindjárt az első: „Sok csudák voltak jó magyar országban.“

Ellenben három-nyolczados ütenyű 's lágy hangnemű a' 16-ik számú (a' 244-ik lapon)

„Hadnagyoknak tanúság“ című dal.

Ha tekintjük, hogy magyar egyházi 's világi énekeink között mai napon is divatoznak olyanok, mellyek már századok óta szokásban vannak, bátran mutathatom be a' t. academiának azon dallamot, mellyet én még XVII-ik századnak tartok. — A' folyó század' első éveiben (1800—1804) t. i. részint születésem' helyén, Nagy-

Kátán, részint atyám' későbbi lakhelyén Tápió-Szecsőn, hallám minden évben sz. Gergely' napján (martius' 12-én) iskolás gyermekek által énekeltetni e' dalt : „Szent Gergely doktornak,

Híres tanítónknak

Az ő napján“ stb.

E' dalt egyébiránt ugyanazon napon hazánk' más vidékein is szokták az említett gyermekek énekelni. Szövege nyomtatva olvasható egy XVII-dik századi énekes könyvben, melly „Zöngedező mennyei kar“ czímmel Lőcsén 1696-ban 24-ed rétből jelent meg, valamint Erdélyi János „Népdalok és Mondák“ (Pest 1846. 8r.) I-ső kötete' 312-ik lapján is, de némi csekély változattal. — E' dalt énekelve az ünnepiesen öltözött iskolás gyermekek (kik közül némelyek még az őseiktől fenmaradt magas gömbölyű süvegeket is fejökre tették), szent Gergely' napján a' helységbeli lelkész' lakánál kezdvén, minden ház előtt tisztelkedtek, 's a' háztulajdonostól egy pár krajczárral, vagy pedig liszt, szalonna, tojással megajándékozva tértek vissza, honnan elindultak az iskolamester' házához, hol szintén elénekelvén a' dalt, mellynek utolsó fordáját (strophá) mindenkor sebesebb tempóban 's tánczolva dúdolák el, a' hozott adományokat átadák a' tanítónak, ki a' pénzt elosztván közöttük, az élelmi szereket, mint őt illető accidentiát, feleségének kézbesíté. Ezen inkább világi mint egyházi szellemű dala' hajdani régiség' minden typuszát, de már épen nem Tinódi' hangjait, viseli magán. Így névszerint : az alaphangnak (mellyet az egész dal' folyamatában mesterség feltalálni) ötöd-accordjával kezdődik 's végződik is, mielőtt már átmenvén a' negyed-accordba, e' három között forog mind végig, a' nélkül hogy az alaphang' zárpontjában találhatná végét, minthogy ez, mint mondam, a' quintán rekesztetik be. — Nemcsak e' tekintetnél fogva tehát, hanem a' fennebbiek' nyomán is állíthatom, hogy hazánkban e' dal legalább is a' XVII-ik század' közepén már divatozhatott.

A' XVIII-dik századból, hiteles kútfők után, már több népdalt sikerült fölfedezhetnem. Mutatványul legyen egy 1790-ki dal Bihar vármegyéből :

„Bodrog' partján növekedett tulipán.“

Hogy pedig a' dallamok' menete különbségét minél észrevehetőbben tüntessem elő, ím egy a' XIX-ik századból is, a' folyó évben divatozók közül :

„Fakó lovam, gyors paripám“

E' mutatványokból látszik, miszerint közelebbi négyszázadbeli népdallamaink' zenéje abban különbözik egymástól, hogy a' folyó századiak szabályosabbak, 's a' kor' igényeihez, a' szabályosabb, divatozóbbhoz inkább simul.

Mi már népdalaink' jellemző sajátságait zenei tekintetben illeti, ezeket két rendűre kell osztanom, u. m. szellemi és zenetani sajátságokra.

I. *Szellemi sajátságaik* a' legtarkább vegyületben mutatkoznak. Ezek lelkei a' magyar dallamoknak; ezekből ömlenek az indulatok' gazdag forrásai. — A' keleti népek' zenéje általán búskomoly jellemet visel és feltűnőleg szabálytalan: de az eddig előttem ismeretes keleti zenék között a' magyarban legtöbb szabatosságot 's ízlést, habár gyakran vegyítve szabálytalan zenei menetekkel is, találtam. — Zenei időmozgásra nézve a' magyar zene lassú, és gyors vagyis friss menetű. A' lassúk azonban sokkal nagyobb számúak, és ezek komolyak, a' nélkül hogy szomorú hangokra kelnének; búsak valódiilag, ha gyászos történetet, a' szív' fájdalmat festik: ellenben gyakran szomorú hangmenetűek akkor is, ha víg tárgyat énekelnek meg. Soha sem víg menetűek azonban, ha komor tárgy körül foroganak. — A' gyors, élénk menetű dalok majd szomorú majd víg hangokban ömlenek, 's egyaránt magukon viselik a' fűrgesség' tüzeit, valamint az olaszban, melly a' déli tikkasztó hévből a' legvidámabb hűrookra ugrik át. E' pszichikai változatossággal a' legillatosabb virág' tarkaságában szövődik a' nemes érzelmek, bú, keserv, hősieség, szerelem, és pajzán vidorság' bájló vegyülete, melly azt kedvessé teszi fiatal 's korosabb, bel- és külföldi ember előtt. Például legyenek a' következő dalok:

1) Komoly de nem bús hangulatú, kemény hangnemű dal:

„Megégett a' szentpéteri állás.“

2) Szomorú tartalmú 's lágy hangnemű:

„Gerliczeként nyögdécslek.“

3) Szomorú tartalmú, de kemény hangnemű:

„Ne szomorkodj, légy víg.“

4) Víg tartalmú, de lágy hangnemű:

„Hej pajtás beh nevetem a' világ' bolondságát.“

„Vigan élem világom“.“

5) Víg tartalmú 's kemény hangnemű:

„Megy a' kocsi, megy a' szekér.“

II. *Zenetani sajátságai* között említendőek az ideny (tempo), üteny (tactus), hangnem (Tonart) és műszerkezetiek.

1) Az *ideny* legnagyobb változatosságban fordul elő, és pedig a' legkomolyabb lassútól kezdve a' legvidámabb gyorsaságig, gyakran, miként az olasz zenében, a' legbámulatosabb 's idegen zenészek előtt csaknem megfoghatlan sebességig. E' sajátság szépen tükrözi vissza a' nemzetnek komolyságával párosult fűrgeségét.

Ide sorozandók azon dallamok, mellyek feszes idenyre nem szoríthatók, és mintegy csak szavalva (recitativo) énekeltetnek. Tartalmok többnyire komoly és bús. — Ezek az úgynevezett furullyanóták' körébe tartoznak. Illyenek: „Az ég alatt, a' föld színén“ — „Repülj fecském ablakára.“

2) *Ütenyre* nézve a' magyar dalok csaknem általán két-negyed vagy négy-nyolczad hangjegyet tartalmaznak egy-egy ütenyben.

Más nemű ütenyt a' magyar zene keveset ismer; 's ha csúszott is a' nép' ajkára tisztán $\frac{3}{4}$, vagy $\frac{3}{8}$, vagy $\frac{1}{4}$ ütenyű dal, ez nem a' magyar népzene', hanem idegennek kifolyása. — Azért még azon $\frac{3}{4}$ ütenyű egyházi magyar énekek is, melyek nálunk régóta divatoznak, habár szépek, nem tisztán magyar eredetűek. — Ez okból tartom az idegen zene' befolyásából eredhetőknek ama' különös magyar népdalainkat is, melyekben kétféle üteny egymást váltva fordul elő, t. i. $\frac{3}{4}$ és $\frac{1}{4}$. Ezt mind eddig zenészeink nem vették észre, 's midőn az illy dalokat hangjegyekre írták, erőnek erejével $\frac{3}{4}$ ütenyű rámará vonván, vagy egészen kivetközteték rhythmusaikból, vagy összevissza czibálták szegényeket, nem tudván, mi tevők legyenek velők. Pedig illy dalok a' skot nemzetnél is divatosak, 's nálunk a' folyó századiak között gyakrabban fordulnak elő. A' szemesebb vizsgáló és a' dal' rhythmusára ügyelő, akár akarja, akár nem, kénytelen e' dalokban majd $\frac{3}{4}$ majd $\frac{1}{4}$ tactust változtatva írni, ha következetlenségbe esni 's hinárba bonyolódni nem kíván. Illyen dalok a' következők:

- a) Szőke kis lány megy a' kútra, hajaha!
- b) Már minálunk így köszönnek, hajaja!
- c) Ez a' kis lány hamis kis lány.
- d) Elment a' lány az apjával szántani.
- e) Esik eső a' haraszton.
- f) Kisütött a' nap a' cserén.
- g) Széles a' Duna' közepe.

Hogy egyébiránt idegen nemzetektől is kölcsönzött dallamokat a' magyar, — világos példánk van Csokonainál, ki e' dalát „Gyenge rózsza bokor kesereg búbában“ egy előttem még kis gyermek koromtól fogva ismeretes tót nótára alkalmazá. E' dal hangjegyekkel is kiadatott Csokonai' Poétai Munkái' (Bécs 1813. 12r.) III-ik köteté' végén az utolsó lap' alján. — E' különöséget azonban csudálnunk nem kell; mert a' XVIII-ik század' utófelében a' magyar írók megkedveltetni ohajtván a' magyar olvasmányt, idegen 's névszerint német költeményeket 's dalokat gyakran fordítottak magyarra. Innen történt, hogy az illy magyarra fordított német dalok már a' múlt század' utolsó tizedeiben énekeltek középső osztályú hazánkfiai által. Illyenek voltak:

- a) O szívem öröme mért habozol? stb.
- b) Kékes szemű szép enyelgöm, jer velem.
- c) Hold milly szépen világítsz te.
- d) Kivánsz víg lenni.
- e) Bundás Gezzi házasodni régen akart már.
- f) Ez a' pohár bújdossék.
- g) A' Faludi Ferencz által hihetőleg fordított „A' szép hajnal miként hasad“ melly már a' múlt XVIII. század' végén „Estve jött a' parancsolat“ dúdja szerint énekeltetett — és „Egy kis tarka madár“ dalok.

g) A' Faludi Ferencz által hihetőleg fordított „A' szép hajnal miként hasad“ melly már a' múlt XVIII. század' végén „Estve jött a' parancsolat“ dúdja szerint énekeltetett — és „Egy kis tarka madár“ dalok.

h) A' Szentjóni Szabó László által fordított „Fakadj piros ró-
zsa“ (Blühe liebes Veilchen).

Ezeknek 's több másoknak ekkor divatozott dallamaik világo-
san mutatják, hogy nem magyar, hanem német szelleműek.

A' folyó század' első tizedeiben is, kivált Pesten a' magyar
színművészet' föléledése 's kisebb magyar operák' adatása' korszaká-
ban több német dal fordított magyarra, melyek közül említhetem
a' Verseghy Ferencz által fordított német dalt : „El ne felejts, ha
mely keservem széled (Vergiss mein nicht stb)“ ¹⁾ — és a' tagtár-
sunk Szemere Pál által fordítottakat, melyek „Dalok azoknak, a'
kik szeretnek“ cím alatt nyomtatva is kiadattak (Pest 1812. 8r. 4. l.)
Voltak pedig ezek : a) Az óra, melyre vágyódtam (Die Stunde,
der ich sehnsuchtsvoll stb). b) Eszembe jutsz, és egy gyenge érzés
(Dein gedenk' ich stb). c) Még most is hordom lánczaim' (Noch trag'
ich meine Fesseln). Ezeken kívül említendők : „Az ér mellett ült a'
gyermek (An der Quelle sass der Knabe)“ — „Utánad folynak kö-
nyeim (Dir folgen meine Thränen)“ stb.

A' pesti magyar színésztársaság' nőtagjai között e' korszakban
(1808—1813) kedves fiatal énekesnők voltak, kik bűvös hatással
folytak be a' fiatal magyar költők és írók' munkásságának ébreszté-
sére. Így történt, hogy néhány év alatt számos népdal jutott magyar
fordítmányokban a' közép osztályú szépnem' ajkain divatba.

III. A' magyar népdalok' *hangnemei* (Tonarten), melyeken t. i.
minden zeneműnek alapulnia kell, a' furcsaságok' valóságos tömke-
lege, melyből az idegen zenész kívánszorogni alig tud. — E' tekin-
tetben olly tarkaság, olly sokoldalúság van bennök, millyet egy
miveltebb nemzet' népzenejében sem találunk. A' magyar dalokban
annyira uralkodik a' szabályos és szabálytalan hangnemek' legfur-
csább változatossága, hogy a' szabályos zenéhez szokott fül gyakran
alig képes meghatározni azon alaphangot, millyet vezérhang gyanánt
kell tartania. — Megkísértem e' sajátságok' néhányainak ismertetését.

a) Némelly dal szabályosan mind végig kemény (dur) hang-
nemben jár, p. o. „Megégett a' szentpéteri állás“ — „Jegenyefa'
tetejébe.“

b) Mások ismét egész végig lágy (moll) hangneműek, p. o.
„Vígán élem világom“ — „Simonyiban van egy malom.“

c) Némelly dalok egy vidéken kemény, más vidéken lágy
hangnemben énekeltek, p. o. „De mit töröm fejemet“ — „Gyere
be rózsám, gyere be!“

d) Másoknak eleje kemény, közepe lágy, utolja ismét kemény
hangnemű, vagy megfordítva, p. o. „Az alföldön halász legény va-
gyok én.“ — „Végig mentem az ormódi temetőn.“

e) Más daloknak első része kemény, másodika lágy hangne-

¹⁾ Lásd : Magyar Aglája. Budán 1806. 8r. a' 190. és 236-ik lapon.

mű, vagy megfordítva, p. o. „Fakó lovam, gyors paripám“ — „Jaj rózsám beh szeretlek“ — „Végig mentem a' temetőn.“

f) Ismét mások egészen kemény hangnemben mozganak, csupán végők felé mennek át a' rokon lágy hangnemre, p. o. „Korcs-márosné! bort ide az itczébe!“

g) Némelyek csaknem egészen lágy hangnemben forganak, 's végők legnagyobb meglepetésünkre kemény alaphanggal záratik be, p. o. „Gerliczeként nyögdécslek.“

h) Másokban az első rész' alaphangja kemény, a' második rész átugrik amannak kemény quintájára, 's ugyanebben végig meg is marad, p. o. „Elmentem én a' kis kertbe.“ — Ez egyike a' legszembetünőbb sajátságoknak.

i) Más nevezetes furcsaság tűnik fel e' dalban : „Szerettelek, szeretlek is, a' míg élek.“ — Itt a' lágy alaphangnem csak a' második részben tűnik elő; mert első része a' lágy quinttel kezdődik, 's egyszerre leugrik a' kemény quartra, és innen ismét áttér a' lágyhangnemű második részre.

k) Más dal ismét rokon kemény hangnemének quintájával veszi kezdetét, átmegegy a' rokon kemény alaphangnemre 's a' lágy alaphanggal végződik p. o. „A' szeretőm íródia.“

l) Van egy különös keleties sajátsága magyar dalainknak, mellyel a' külföldiek 's a' szabályos zenéhez szokott idegen zenészek semmiképen nem tudnak megbarátkozni. Az t. i., hogy némely dalaink, ha még oly szabatosak is, nem végződnek az uralkodó alaphangon, hanem ennek lágy vagy kemény quart vagy quintján. Így nem lévén a' zenének rendszeres bérekesztő nyugpontja, a' fület erre mintegy várakoztatni látszik, holott az soha be nem következik, ha csak a' zenekísérő rajta nem segít valamely módon. Illyenek : „A' mezei kis pacsirta“ — „Sebes az én újjam.“

m) Vannak azonban még furcsábbak. Olyanok t. i. mellyeknek sem elején, sem folyamatán keresztül, sem végén az alaphang nem uralkodik, hanem egészen más hangnemekben látszanak barangolni, 's lappangó alaphangukat csak sejdíttetni engedik. E' sajátság gyakran alig engedi meghatározni azon hangnemet, mellyben a' dalt leírni kell. Azért némely zeneíró, ki e' vegyes sajátságoknak mintegy zenei vegytanilag feloldozásukhoz nem ért, illyes dalok' leírásánál valóságos hajótörést szenved. Legyen például e' dal : „Most jöttem Erdélyből.“ Ennek első része a' lenni kellő alaphang' kemény quartájában jár, holott a' második rész a' kemény quintára megy át. — Illyenek még : „Hejh pajtás beh nevetem“ — és „Miről apám oly búsan szólt“ mellyek átalán véve lágy vagyis szomorú hangnemeken alapszanak, de kemény quinttel kezdődnek sőt végződnek is.

n) Más dalok végre az első részben kemény hangneműek, a' másodikban átmennek amannak lágy quintájára, 's a' kemény quintában végződnek, p. o. „Írigylik a' bajuszomat.“

IV. A' magyar népdalok' műszerkezetében fekszik a' rhythmus, melly szintén különféle alakban fordul elő, 's a' zenésznek minden tehetségét igénybe veszi. — A' zenében szintúgy, mint a' köz beszédben, megvan a' periodus 's ennek alkatrészei, a' comma, semicolon, colon 's incisumok. Ezek legkönnyebben megismerhetők a' rövid dalokban. Ki azokat taglalni nem tudja, a' magyar népdalok' rhythmusát sem fogja érteni. — E' rhythmus a' dal-részek' ütenyei' (tactusai) felosztásából legkönnyebben kivehető. — Népdallamaink e' részben is legnagyobb farkasággal ellátvák. Így:

A) Vannak dalok, mellyeknél meghatározott colon, vagyis az úgynevezett első 's második rész közötti határ, a' középpont, nehezen, vagy épen nem található; hanem a' dal olly egészet képez, mellynek szabálytalan számú ütenyekre terjedő részeiben nincs megnyugvás, míg csak végét nem éri, p. o.

„Bort iszom én, nem vizet.“

„Hej pajtás beh nevetem“

B) Vannak ellenben három részűek is, p. o. „Árva szivem nyögésit“ — „Földiekkel játszó égi tünemény“ (minden rész nyolcz tactussal) — „Bundás Geczi házasodni régen akart már“ (a' két első rész négy-négy tactussal, az utolsó rész nyolczczsal).

C) Más dalok szabályos, minden részükben meghatározott 's egyenlő számú ütenyekkel bírnak. Így például:

a) Minden részében 4-4 ütenynyel bír:

„Fakó lovam, gyors paripám.“

„Nyisd ki rózsám az ajtót.“

„Azért, hogy kend kicsit ragyás.“

„A' pünkösdi rózsa.“

b) Minden részében 5-5 tactussal:

„Káka tövén költ a' rucza.“

„Estve jött a' parancsolat.“

„Szép a' betyár paripája.“

c) Minden részében 6-6 ütenynyel:

„Cserebogár, sárga cserebogár.“

„Az alföldön halász legény vagyok én.“

„A' virágnak megtiltani nem lehet.“

„Azt a' kerek pusztát járom én.“

d) Minden részében 8-8 tactussal:

„Ég a' kunyhó, ropog a' nád.“

„A' szép magyar legény beteg.“

„A' kis Vénus vakon szült.“ stb.

D) Vannak azonban szabálytalan részűek is a' legnagyobb változatosságban, t. i. mellyeknek első részükben vagy kevesebb vagy több tactus van, mint a' másodikban. Így p. o.

Első rész. Második rész.
Ütenynyel: Ütenynyel:

En vagyok a' petri gulyás. }	2.	4.
Nincs magasabb az egeknél. }		
Ne szomorkodj, légy víg.	2.	6.
Bús az idő, bús vagyok én magam is. }	3.	5.
Végig mentem az ormódi temetőn. }		
Be van az én szűröm' újja kötve. }	3.	6.
Megégett a' szentpéteri állás. }		
Nini, hát ez a' szerelem.	3.	7.
Dínom, dánom, sógor.	3.	10.
Jaj rózsám beh szeretlek. }		
Csösz leszek én a' nyáron. }	4.	6.
Egy kis tarka madár víg kedvében. }		
Fáj, fáj, fáj a' szívem, fáj. }	4.	7.
Mikor én nőtelen voltam. }		
Hol lakik kend, komám asszony? }	4.	8.
A' Tisza, a' Duna zavarodik. }		
Drága kincsem galambocskám }	5.	6.
Csak azért szeretem a' magyar menyecskét. }		
Háromféle szeretőm volt. }	5.	7.
Három fehér kendőt veszek. }		
Végig mentem a' temetőn.	5.	8.
Sem eső nem esik. }	5.	9.
Természeti édes ösztön. }		
Kerek az én kis kalpagom. }	6.	5.
Nincsen nekem pej paripám. }		
Jegenyefa' tetejébe.	6.	7.
De mit töröm fejemet.	6.	8.
Mi füstölög ott a' síkon, távolban?	6.	9.
Ant mondják, nem adnak engem galambomnak. }	8.	6.
Estve jár a' hajdú a' faluban. }		
Hol jártál violám ilyen korán?	8.	7.
Magasan röpül a' daru, szépen szól. }	8.	9.
Nincsen kedvem, mert a' fecske elvitte. }		
Hortobágyi pusztán fúj a' szél.	8.	12.
A' fényes nap már ezután stb.	10.	11.

E) Vannak dalaink, melyeknek rendszeres két vagy három részökhöz még egy függelék (coda) is adatik. Ilyenek:

„Jó bor ez, gazda.“

„Ott a' réten egy almafa zöldellett.“

„Hogy sokáig éljete.“

„Nem kell nekem a' te vized.“

F) Említnem kell még a' magyar népdalokban divatos prosodia' abbeli sajátosságát, mellynél fogva a' leghosszabb hangzó betű is

igen gyakran, kissé tompítva ugyan, de röviden énekeltetik, a' nélkül hogy a' magyar hallgató' különben e' tekintetben igen kényes fület sérteni látszanék; ellenben a' rövid hangzó sokszor hosszú hangjegyre vétetik, mely szabadságot már Tinódi' dalaiban is tapasztalám. Így e' dalban: „Fakó lovám, gyors paripám.“ — Pedig mégis milly nehezünkre esik, ha valamely nem-népdalban a' rövid hangzó hosszan, a' hosszú pedig röviden énekeltetik; de népdalaink' zene-rhythmus miatt e' hibáért nem szoktunk neheztelni. — Mind e' mellett igen ajánlatos volna, ha a' népdalszövegek' újabb szerzői szoros lelkiösméretelességgel ügyelnének arra, hogy strophákra írt népdalainkban, vagy zenére alkalmazandó bármilly költeményben a' metrumot legpontosabban tartanák meg, 's a' positio által is hosszúvá válандó hangzókat csak legnagyobb szükségben használnák, nem annyira az éneklés' érdekében, mint azért, mert a' szótagmérték' szabálytalansága 's az úgynevezett költészeti szabadságoknál fogva engedett prosodiai tétovázások (millyekre jelen időben az újabb költők a' legszélesebb értelemben vett szabadsággal vetemednek) a' lelkiösméretes zeneszerzőt gyakran legnagyobb zavarba ejtik.

G) Végre nem tartom mellőzendőnek azon körülményt is, miszerint népdalaink' tömegében igen sokat találunk, melyek ugyanazon dallamra énekeltetnek, habár a' vidékek szerint, hol divatoznak, némi csekély különbséggel is. — Milly kíváncsi volna ismerni mind ezeket annak meghatározása végett: hány valódi eredeti 's önálló népdallam találatik a' sok ezer magyar népdal' tömkelegében.

Valóban igen érdekes volna, ha a' magyar ajkú népség között divatozó népdallamokat egy a' magyar népzeneben alaposan jártas műértő által egybe gyűjtve 's hangjegyekkel ellátott nyomtatványban ki is adva, bírhatná a' nemzet. Ámde ez csak igen költséges és hosszasan tartó utazás, a' nyomtatásra szentelendő tömérdek pénz-erő, 's csaknem egész életkort igénylő fáradozás által lehetne eszközölhető. — Ámbár pedig e' hazafias ohajtást csak a' pium desideriumok' sorába vagyunk kénytelenek helyezni, még sem következik, hogy e' részben épen semmit se tegyünk. Kezdjük meg a' munkát, 's tegyünk valamit részenként mind addig, míg erőnk 's tehetségünk engedi. Talán a' nemzet nem veszi közönyösen az ügyet, 's fáradozásunkat nem hagyja gyámol nélkül. Kisértsük meg népdallamaink' egyetemes gyűjteményének egyes füzetenkénti kiadását. Ha az utókor hasonló kegyelettel fog viseltetni ez ügy iránt (miről kétkedni a' nemzet' becsülete 's anyai nyelvének forró szeretete nem is enged), bizonyosan fognak később ismét találni buzgó hazafiak, kik elhalt 's megmervült újjaink közül kiragadják a' munkás tollat, 's folytatni fogják félben hagyott műveinket. Nemzetünk' hatalmas istenébe helyzett abbeli bizalmam, hogy hazánk 's nemzetünk' élete még sok évszázad' során fog díszleni, lelkesítő azért keblében is a' fennebbi reményt, — lángra lohbantá a' rég hamvadt szikrát, és

bátorságot gerjeszte bennem népdallamink' gyűjteménye' részenkénti kiadásának megkezdésére. 'S bár egy részről a' reám várakozó különféle nemű teher' meggondolása, és a' pártolási bizonytalanság' réme gyakran visszarezzentőleg aggasztja keblemet : más részről a' hazafiság' mentője biztatólag látszik kitartást 's reményt sugallani vállalatom' folytatása' érdekében. Mellyet midőn, mai tárgyamtól kitérőleg, a' t. Academia' szíves figyelmébe 's hazafias rokonszenvébe ez alkalommal ajánlani bátorkodom, egyszersmind kérem, hogy azon kevés észrevételimet, mellyeket ez úttal népdallamink' némelly saját-ságairól előadni szerencsém volt, a' magyar népzene' ismertetésének csak némi adalékaul tekinteni, 's jó neven venni kegyeskedjék.

Ezen érdekes előadás alkalmul szolgált az osztálynak a' tisztelt tagot felszólítani, hogy a' XVI. századbeli magyar költő' eposi dallamait zenetani észrevételeivel kísérve kidolgozná ; mire a' tisztelt tag szíves is volt vállalkozni.

— Ez után

CZUCZOR GERGELY rt.

az *elme* és *ész* szokat a' magyar nyelvből értelmezte a' következőkben :

Miután az *elme* szót Kállay és Hunfalvy tagtársaink idegen nyelvekkel tett összehasonlítások' nyomán fejtegették : nem lesz talán érdektelen azt egy másik oldalról is megvizsgálni, t. i. mit értett eredetileg a' magyar az *elme* alatt? Továbbá, mi ezen szónak gyöke, 's milly rokon hangu, és értelmű szókkal hozható kapcsolatba?

Hogy a' tiszt. Academia' egyik ülése az eddig bolygó értelmű *elme* és *ész* között szabatos különböztetést tett, melly szerint *elme* am. az ember' lelki tehetségeinek öszvesége, latinul *mens*; *ész* pedig am. *Vernunft*, *ratio* : ez a' tudományos nyelvre nézve minden esetre nyereség. De épen azon körülmény, hogy e' szók a' köz nyelvben körülbelül egy értelműek, arra ösztönzi a' nyelvbúvárt, hogy eredeti jelentéseiket fűrkészsze, vagyis magából a' nyelv' járásából kikutassa, mit érthetett a' magyar az *elme* és *ész* alatt?

Ha azon jellemző, sajátos mondatokat összevetjük, mellyeket nyelvünk e' két szóhoz ragasztani szokott, az tűnik ki, hogy a' magyar' fölfogása szerint az *elme* és *ész* valami mozgékony, ide-oda járó-kelő, majd rendes, majd csavargó úton haladó, 's néha egészen eltévelyedő lény. Ugyanis ha a' magyar némely tárgyakról mintegy könnyeden, ide-oda szállongva gondolkodik : akkor *elméjét futtatja*, és az illy gondolkodás' neme *elme-futás*, *elme-futtatás*. A' magyar szerint az *elme* néha *tétováz*, néha *csavarog*, néha *botlik*, 's ha sokat futtatják, *elfárad*; innen az *elme-tétovázás*, *elme-csavargás*, *elme-botlás*, *elme-fárasztás* jellemző kifejezések. Mennyiben az *elme* a' belérzéki tehetségeket is magába foglalja, a' szerint vagy *csendes*, *nyugott*, vagy *megindul*, *felindul*, *megháborodik*, *felháborodik*.

Észre vonatkozólag nevezetesek az illy mondatok : nincs ott-honn, nincs helyén az *esze*. Megy, elment az *esze*. Jár, lótfut az *esze*. Csavarog, bujdosik az *esze*. Megállt az *esze*. Föltekerte az *eszét*. Térdébe szállt az *esze*. Alászállt az *esze*, mint az ökör farka. Más *esze* jött. Megtért, megjött az *esze*. Néha úgy rajzoltatik az ész, mint bennünket hordozó paripa, vagy kocsi. Innen : *eszeden* járj; magad *eszén* járj, ne a' másén; *eszén* van, azaz nem esett le róla; *eszére* tért, mintegy ismét ráült.

Ha az észnek rendes, szabályszerű működése, azaz járása megzavarodik : akkor a' magyar' fölfogása szerint : *bomlik*, *megbomlik* az *esze*' kereke, *bolyog*, *tébolyog*, *megtébolyodik*, *bolyókás*, *hóbolygó* azaz a' hold' változatai szerint bolygóvá lesz. A' *bolyog* igével egy gyökü a' *bolond*, 's a' kevésbé vastagabb hangzón *balyókás*, *balga*, *balgatag*, *balfasz*. Ide tartoznak az *örjög*, *örült*, *döre*, mellyek' gyöke a' forgó mozgást jelentő *ör* vagy *ör*, minthogy az *örült* *bolondok'* egyik sajátága a' keringés, mint a' közmondás tartja : *Kétség bolond, csakhogy nem kering. Forog, mint a' kinek az esze elment.*

Mind az elmének, mind az észnek e' közös jelzői : *lassú*, *késedelmes*, *fris*, *fürge*, *gyors*, *sebes*, szinte mozgó tulajdonságra vonatkoznak.

Ezekből az tűnik ki, hogy a' nyelvalkotó ős magyar' fölfogása szerint az *elme* és az *ész* olly valami lény, mellynek fő tulajdonsága a' mozgás; mi a' dolog' természetével csakugyan legegyezőbb. Mi egyébről is vehetjük inkább észre ezen szellemi tehetséget, mint szüntelen izgékonyaságáról, melly még álomban is működik? Egyébről, ha más nyelveket is szorosabb vizsgálat alá veszünk, hasonló felfogásra és kifejezésekre találunk. Illyenek a' latin : *cita*, *tarda*, *celer*, *vaga mens*; *dissipare*, *colligere mentem*; *aliquid revocare ad mentem*; *redire ad saniora* stb.

De lássuk már e' szókat elemeikben is.

Elme, alakjára ollyan, mint : *eszme*, *isme*, *hajma*, *fityma*, *tutyma*, *szuszma*, *duzma*, *kuszma* stb. Hogy a' *me*, valamint a' megfelelő vastag hang *ma* ezen és hasonló több szóokban képzőrag, az a' nyelvhasonlatból világos, és így törzsül vagy gyökül hátramarad az *el*. Mellőzvéen most e' szócskának egyéb jelentéseit, csak azon egyet említem, melly szerint *el*, megnyújtva *él*, eredeti közvetlen értelemben am. megy, mozog, 's rokon vele az élénkebb menést, mozgást jelentő *il*, mellyből *illan*, *villan*, *illeg*, *billeg* stb származnak. Ez az *el* szónak öszvényes (concret) értelme, melly a' dolog' természeténél fogva mint afféle érzéki dolog előbbi az *él* (vivit) elvont eszménél; mert hogy valami megy mozog, azt szemeinkkel láthatjuk, de hogy valami él, azt csak közvetőleg, például abból ismerjük meg, ha mozog : a' hol t. i. a' mozgás végkép megszűnt, ott nincs élet. Hogy pedig a' rövid *el* és hosszú *él* ezen értelemben

véve egyik, kitűnik az *eleven*, *eledel*, *eleség* származékokból. Ezek szerint *elme* am. mozgó, menő (t. i.) valami.

Hogy az *el* gyök' egyik jelentése *megy*, kitetszik az *eszélős* szóból is, mert kit mondunk eszelősnek? Kinek az *esze* megy, tehát elemozgva: *esz-el-ő-s*, eszmenős, eszemenős, eszement.

Továbbá, minthogy számos adatok nyilván bizonyítják, hogy a' hangzóval kezdődő gyökök elé mássalhangzókat szeret tenni a' magyar, nem alaptalanul állíthatjuk, hogy az *el* mint menést, mozgást jelentő rejlik e' szókban is: *hel hel!* mellyel a' ludakat menésre nógatják.

Kel, ige, am. megy, mozog, p. *kelj innen*, átkelni, túlkelni, hikelni, fölkelni, *cselleg belleg* am. jár-kel, csavarog, elötét nélkül *elleg*, mellyben az *el* kettőztetve lévén am. *eleleg*. Rokon vele a' csangós és ugyanannyit jelentő *czelleg*, *czelleng*.

Feled, v. *felejt*, am. *eled*, v. *elet*, v. *elejt*; mert mit tesz valamit feledni? az ésből elszalasztani, elmenni hagyni. Ugyanezen eszmerokonság van a' szerb nyelvben, hol *boraviti* am. valahol járni kelni, tartózkodni, és *zaboraviti* am. elfeledni.

Hogy az *ész*-ről a' hellénnek is olyféle fogalma volt, mint a' magyarnak, kitűnik a' *νοος* és *φρον* szók' elemzéséből. Az elsőre nézve így vélekedik a' görög szótáríró Schrevelius: *νοος* a' *νέω*, *εο*, quia in perpetuo motu est, et omnium rerum velocissimum; a' másodikra: *φρον* quasi a' *φρεω*, ut sit quasi *φρεων*, quod animus corpus agit, et fert quo velit. Ide vág Thalesnek ezen mondata is: „ταχιστον νος; δια παντος γαρ τρεχει. — A' latin *mens*, *meditor*, is legokszerűbben azon szókhoz sorozhatók, mellyek közvetlenül a' *meo*, közvetlőleg az *eo* igétől származnak, úgy hogy *mens* nem egyéb, mint az öszszeshűzött igenév: *means*. A' németnek nincs reá egyszerű eredeti szava, mert a' *Vernunft* és *Verstand* öszszetettek, 's a' *vernehmen*, és *verstehen* szók' származékai, a' szláv *razum*, *rozum* pedig a' latin *ratio* után képződtek a' franczia *raison*-val együtt.

Ész, eredetileg rövid *esz*, innen: *eszem*, *eszéd*, *esze*, *eszés*, *eszű*, *eszélős*, *eszme*, *eszmél*, *eszmélet*, *eszmélkedik*, *esztelen*, *eszerevesszett*, *eszement*, mind rövidék. Ezen szó egyszerű gyök, 's minthogy a' magyar' fölfogása szerint épenúgy mint az *elme* jelent mozgó valamit, ennélfogva rokonságban van azon szókkal, mellyekben az *esz*, *ecz*, *isz*, *icz*, *es*, *is*, *ez*, *iz*, *esz*, *isz*, *ed*, *id*, *et* it rokonhangu gyökök szinte mozgást jelentenek; különösen: az *esz* v előfúvással menést jelent a' *vesz* igében, mellynek megfelel a' latin *pereo*, *peris*, *perit*, t. i. a' latin is a' *veszés*' eszméjét a' menéssel, távozással, eltünéssel azonosította; f előfúvással *fesz*, mellyből *feszít* am. tendit, expandit, *feszül* am. tenditur, panditur, *feszeleg* am. nyugtalanul mozog; a' latinban is a' *tendo* szinte menést jelent p. quo *tendis*? hová mégysz, hová szándékozol? ide tartoznak: *vez*, mellyből *vezet*, olyan míveltető, mint *hoz*-ból, *hoz-at*,

húz-ból hú-zat; vezetni t. i. am. valakit maga után járítani, vagyis véghez vinni, hogy menjen; *pez*, melyből *pezder*, *perderkedik* am. szembe kel, szembe száll, hánykolódik; *ecz*, mely megvan a' *vecz-kendik*, *keczél*, *beczél*, *keczebeczél*, *keczke*, *keczmereg*, mind élénk mozgást jelentő szókban; *icz*, melyből *iczeke-ficzeke*, *ficza*, *ficza-modik*, *iczeg-biczeg* erednek; *isz*, az *iszamik*, *iszamodik*, *iszán-kodik* stb származékokban; *iz*, melyből *izeg*, *izgat*, *bizgat*, mozgást jelentők származnak stb.

Az *esz* gyökből épen úgy képződött az *eszme*, mint *el*-ből az *elme*. Ennél fogva szorosan véve a' párhuzam így áll köztök: *esz* és *el*, gyökök; *eszme* és *elme*, *eszmél* 's *elmél*, *eszmélés* 's *elmélés*, *eszmélet* 's *elmélet*, *eszmélkedik* 's *elmélkedik*, *eszmélkedés* 's *elmélkedés*, *eszmélkedet* 's *elmélkedet* származékok. Az *esz*-nek tehát szabatosan az *el* felel meg; de mivelhogy ezen szócskának más jelentései is vannak, nem is olly hangzatos, innen helyette az ön-állóbb, de többet jelentő *elme* kapott fel. Így járt nyelvünk több rövid szóval, péld. a' régi *idv*, *nedv*, *es* (juramentum) helyett közönségesen a' bővebb értelmű *idvesség*, *nedvesség*, *eskü* v. *esküvés* divatoznak.

Azon rendszer' nyomán indulva, melyet mi a' szóelemzésben követünk, itt is megjegyezzük, hogy az *esz* és *el* gyökökben a' *genus proximum* az *e* hangzóban fekszik, az *sz* pedig és *l* módosítást adnak a' mozgást jelentő alapértelemnek, mi az *eszmél*, *eszmélkedik*, és *elmél*, *elmélkedik* jelentéseiből kiváltképen kitünik, mert péld. *főleszmélni*, *megeszmélkedni* am. öntudatlan állapotból magához térni, észre jönni, magát a' külső tárgytól megkülönböztetni, mi a' szoros értelemben vett észnek működése által történik; *elmélkedni* pedig am. szellemi tehetségeit általán véve járítani, futtatni.

Az *eszme* és *elme* szókhoz alakilag legrokonabb az *isme*, melyből épen olly származékok folynak, mint amazokból, azon különbséggel, hogy származékaiban lengő *l* helyett rengő *r* hangot vesz fel; *ismér*, *ismérés*, *isméret*, *ismérkedés*, *ismérkedik*, hangváltozattal: *esmér*, *ösmér* stb.

Hangra és alapeszmére rokonok az *emlékezik*, *emlékezés*, *emlékezet*. Hogy az *emlékező*-tehetség az elmei tehetségek' egyike, abban nincs kétség, csak az a' kérdés, vajjon az *emle* törzsök egészen más-e, mint az *elme*? vagy pedig annak betűátvetés általi módosítása? Véleményünk szerint az *emle* nem eredeti törzsök, legálább azon magyar szókkal, melyek *em* gyökből származnak, szoros eszmei rokonságot nem látunk benne, különösen hogy az *emik*, *emő*, *emős*, *emlő*, *emse*, *emészt*, *eméng*, *ember*, *emel* szókkal, és származékaikkal pusztá hangon kívül semmi köze, azt kiki világosan látja, legvalószínűbb, hogy az *emle* nem egyéb, mint az átvetett *elme*.

Illy átvetés van a' *semlyék*, és *selymék* szókban. Az *elme* származékai: *emleget*, azaz valakit vagy valamit gyakran nyelvév. elméjében forgat (e' származékban a' törzsök' véghangzója kima-rad, mint a' *tiszta*, *sima* szókban az *a*, midőn *tisztogat*, *simogat* alakul belőlök). *Emlékezik*, am. valami eszébe jön, eszébe jut, a' mi t. i. már elmúlt; *emlékeztet* péld. valakit valamire, am. eszébe juttat; *említ*, valamire mások' elméjét figyelmezteti. Mind ezen származékokban alapeszme az elmének azon működése, melly által mintegy maga magát az időben távollévő tárgyról visszahozza, 's ekkor *ról,ról* ragu viszonynévvel jár, péld. *emlékezzünk régiekről*, vagy mintegy magát a' multakra visszaviszi, p. *emlékezzünk az elmúlt időkre*. E' szerint az *emleget*, *emlékezik*, *emlékezet*, *emlékeztet*, *említ* annyit tenne, mint *elmeget*, *elmékezik*, *elmékezet*, *elmékeztet*, *elmit*. Illy viszony látszik létezni a' latin *memini*, *memor*, *memoria*, *miniscor*, és a' *mens* között, *reminisci* = *revocare in mentem*, valamint *recordari* = *revocare in cor*.

Az *elme*, *elmés*, *elmesség* szókkal eredetre és jelentésre nézve összefügg az *ildom*, *ildomos*, *ildomosság*. Az *ildomos* előfordul a' Münchener Codexben. Krisztus azt tanácsolja tanítványainak, hogy legyenek *ildomosak* (*prudentes*), mint a' kigyók. A' hamisságnak folnagyáról pedig mondja, hogy *ildomosan* tölt volna, mert e' világnak fiai *ildomosbak* fényességnek fainál. A' latin szövegben mindenütt *prudens*, v. *prudenter* áll, mellynek e' helyeken a' német *klug* felel meg. Az idézett helyek' szövegéből kitűnik, hogy az *ildomosság* alatt olly elmei tulajdonság értetik, melly szerint valaki a' körülményekhez, és pedig mint kigyó ravaszul tudja magát alkalmazni. Az *ildom* tehát az ideoda forgolódó, különféle mozdulatokban ügyes észnek állapota, 's gyöke az élénk mozgást jelentő *il*, mellyből *illan*, *illant*, *villám*, *pillant*, 's némelly más rokoneszméjű szók erednek. Az *ildomos* helyett újabb korban az *eszes*, *okos* szókat használták, de mindig az *orakodás* vagy *furfangosság*' mellékeszméjével.

— Utána ismét

MÁTRAY GÁBOR lt.

Ozori Imrének Krisztus és Antikrisztusról szóló munkája' eredeti (1535-iki) kiadásának az országos Széchenyi-könyvtárban levő, eddig ismeretes harmadik, példányát mutatta be 's ismertette meg ekkép:

Ozori Imre, a' XVI-dik század' első felében békési ágostai vallású lelkész által szerkesztett 's Krakkóban 1535-ben nyomtatott, mai napig „De Christo et eius ecclesia“ cím alatt ismert vallásos vitatani munkáját gróf Kemény József 1839-ben nem csak becses jegyzeteivel kísérve mutatá be az academiának, hanem azt buzgó közbenjárása által az academia' könyvtárának meg is szerzé. Ezekről bővebb tudósítás adatik a' magyar tudós társaság' Évkönyvei V-ik kötetének 6—12-dik lapjain, hol egyszersmind mondatik, hogy

Ozorainak e' könyve a' magyar ösnyómtatványok' másodika, és első kiadásából akkoraig (1839.) csak ezen academiai és egy Jankowich Miklós' birtokában létezett példányok ismertettek; az utóbbi pedig néhai debreczeni tanár Sinai Miklósé volt.

E' tudósítás' kiegészítéseül figyelmeztetem a' t. Academiát, hogy e' Sinai-féle példány jelenleg Pesten régi könyvekkel kereskedő Horowitz héber vallású hazánkfiának birtokában van, ki azt néhai Jankowich Miklós, köz tiszteletben állott tagtársunk' örököseitől egy egész könyvgyűjteménnyel együtt folyó esztendő' elején megvásárolván, most 20 aranyon bocsátja áruba. E' könyvecske' bekötési előtáblája' belsején Sinai saját kezével írván be nevét, megjegyzé, hogy az már „1760-ik esztendő'től fogva“ birtokában volt. A' nyomtatványt megelőző 's követő lapokon Sinai, Jankowich és Toldy urak' tollaiból folyt több rendbeli érdekes sorok e' példány' kora 's ritkaságáról értesítvén, azt is említik, miszerint Ozorainak e' munkája ritkább a' Komjáti Benedek által 1533-ban kiadatott sz. Pál' Leveleinél, és Pesti Gábor' 1536-ban megjelent újtestamentománál.

Ezeket előre bocsátván, örömmel jelentem a' t. Academiának, hogy e' magyar könyvészeti nagy ritkaság' harmadik példányát magyar nemzeti muzeumunk' országos Széchényi könyvtárában fölfedezni szerencsés valék, mellyet ez alkalommal sietek bemutatni. Valamint egyébiránt az academiai példány' egykori birtokosa' nevééről 's azelőtti őriztetése' helyéről a' fennemlített Évkönyv minket nem tudósít: úgy e' muzeumi példánynak a' muzeumba mikor és honnan került felől sem értesíthetem legalább még most a' t. Academiát, minthogy mind eddig az intézet' hivatalos iratai között nyomába nem juthattam. Mivel azonban a' könyv' első lapjára a' Széchényi-bélyeg van nyomva, jele, hogy újabb kori Széchényi-szerzemények között jutott a' muzeumba, 's így azt méltán Széchényi-példánynak nevezhetjük, melly az eddig ismert kettőnél jobban van megőrizve annyiból, hogy lapjai általán épek és hibátlanak. Czímlapja ennek sincs, mint amazoknak; de megvan az első ívből a' 3., 4., 's 5-ik levél, mellyek amazokban sem írva sem nyomtatva nincsenek több más levelekkel együtt; ámbár ez utóbbiak a' két első példányban nagy részint írottakkal pótolvák.

A' Sinai-példány legtekéletlenebb e' három között. Terjed a' **Dd** ív' első, de csak írott 's ez sem teljes, előlapjáig. Az academiáé sem írva, sem nyomtatva nem foglalja magába a' **Cc** ív' utolsó vagyis 8-dik levelét: ellenben ez a' három példány között azon előnnyel diszlik, hogy nem csak eredeti kötése van meg, hanem a' könyvet tökéletesen berekesztő **Ff** ívnek négy, vagyis a' munka' vég lapja is, sőt az ezt követő tiszta levél' hátulso' oldalán jól fenntartva látható a' Frangepán Kata, Perényi Gábor' özvegyének címerét mutató xylographon is, majd egészen hasonló ahhoz, mellyet sz. Pál' Levelei' czímlapja' túloldalán szemlélhetni; holott a' muzeumi

példány már a' **Dd** ívnek tökéletes egészével végződik, mi a' Sinai-példányban már nincsen meg.

Midőn tudósításomat ez érdekes fölfedezésről továbbra halasztani nem ohajtom, lehetlen hallgatással mellőznöm ama' kíváncsiságot: vajha tehetősebb hazánkfiak a' Sinai-példányt külföldre vitetni ne engedjék, 's mentenék meg kedves honunk' részére e' nagy becsű kincset!

KIS GYÜLÉS, JUN. 21. 1852.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztállyal' számára).

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Horváth Cyr., Kállay rr. tt. — Karvasy, Pauler, Tóth Lőr., Wenzel H. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Balogh, Bugát, Czuczor, Erdy, Győry, Kiss rr. tt. — Tasner H. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

KARVASY ÁGOSTON lt.

az egyéni tulajdon-jogról 's a' szabad concurrentiáról státuszgázdászati tekintetben kezdett értekezni.

WENZEL GUSZTÁV lt.

az 1514-iki somlyó-vásárhelyi urbariumot és annak 1678-iki további kifejtését terjesztette elő a' következőkben:

A' somlyó-vásárhelyi urbarium, melyet a' Tek. Társasággal közlök, nemcsak a' magyar jog, és közigazgatás' története', hanem a' magyar nyelv' szempontjából is nevezetes.

Első tekintetben bizonyos, hogy a' magyar földművelési állapotok' régi történetét még mindig sűrű homály fedi, 's hogy ez főképp a' földművelésre vonatkozó jogviszonyokról áll. Régibb történet alatt értem itt az 1514-ki évi pórháborút megelőzőt időt. Egyéb-iránt az újabb úrbéri szabályozás előtti, tehát a' XVIII. század' közepe' megelőzőt kor viszonyai is érdemelnek még e' tekintetben figyelmet. Minél nagyobb számuaknak kiadása hazai történettudományunk' érdekében volna. A' somlyó-vásárhelyi a' nevezetesbek közé tartozik.

Ehhez járul még, hogy ezen urbarium magyar nyelven van szerkesztve, úgy hogy e' tekintetben érdekesebb nyelvemlékeinknek is egyike. Illyennek említettik Döbrentei által is a' Régi Magyar Nyelvemlékek' II-dik kötete' második osztályának XVIII. lapján.

A' somlyó-vásárhelyi urbarium általam egy XVIII. századi hitelesített másolat után közöltetik. Ebben keletkezési ideje 1514-ki „visitatio Boldogh asszony napjára“ (julius 2-kán) tétetik. Döbrentei tudósítását más kéziratból meríthette, mert 1511-re teszi keltét. 'S miután az 1514-ki pórháború csak az említett esztendő' augusztusában folyt nagyban, a' sajnos emlékü 1514-iki országgyűlési cikkek, melyek a' magyar földművelő nép' sorsára olly szomorú befo-

nyást gyakoroltak, azon esztendei sz. Erzsébet napján keltek; ezen urbarium a' magyar földművelő népnek régiebb viszonyaira és állapottaira vonatkozik.

Az urbarium a' következő:

„1514 esztendőben írvan Visitatio Boldogh aszszon napian Praemonstratomi a' vagy Boldogh aszony szerzetének apáczai Szegedről Sz. Lélek egyházából helyhez tettenek Vásárhelyen való Sz. Lampert Egyházában Ferencz préspostnak Ságbi Szent Egyháznak és azon szerzetnek az ideöben való feiedelemnek, és András préspostnak Bosóki sz. Egyház feiedelmének és az egész szerzetnek egyik tanácsanak általa, és az apácza asszonyok, az kik az időben itt helyheztettenek ezek voltak: Első Catharina aszszony Szegedi, ki ez szerzetben első szűz volt, itt is penigh hagyatott feiedelemül; a' többi Örsébet Sarkany, Juliana Pestheny, Anna Kis, Anna Huszár, Catharina Oláh, Beatrix Catharina Horváth, Clara Kis, Catharina Kemény, Catharina Lorantffy, Sophia Kegyes, Martha Borsos, Martha Kalmár, Erzsébet Szántó, Margaretha Gyuthi, Catharina Makaji, Erzsébet Somogy, Anna Kéken, Margaretha Palasthi, és ezek kezében az fellyől megmondott Sz. Lampert egyházának adatott ennyi öröksége, és marhaia. *Vasarhelye* nevő valál hol az kalastrom és az Sz. Egyház helyheztetett avagy fundaltatott, melly valalban vagon 72 ülés hely egy fertály héján, és ezek közül volt az időben ép hel 68, minden egész hel sz. György napban tartozik husz penzt adoul fizetni; Sz. Mihály napban is husz penzt, farsangban is azonképen husz pénzt. Aiandékot ad karácsonban minden egész hel egy kappant, két kalácsot; husvetben penigh 10 tikmonyat, 2 kalácsot; sz. Lampertnapjan ad 2 penz arra pecsenyet és 2 kalácsot. Szolgálatyok penigh ekkeppen vagon, hogy aratásban minden egész hely tartozik kepet aratni, szena takarasnak idem tartozik minden egész hely 4 kalangyát kiből 2 szekér telik, gyűiteni, és azt behozni. Karacsonba penigh tartozik minden 2 egész hely egy szekér fát hozni. Ez fellyől megmondott adókat, aiandékokat és szolgálatokat az Vasarhely Bíró 12 eskütyével egyetemben tartozik ki szerzeni és az aszszonyoknak beszolgálatni. Vagon továbbá azon Vásárhelnek határában az Somlyo hegyen szőlőhegye, kiről az Vasárhelyiek az eö szőlőjőkből borkilenczedet az aszszonyoknak adnak, de gabonaiokból semmit sem adnak. Videkiektől penigh kiknek az hegyen szőlőjök vagon akar az aszonyok jobbagya legyen, akar penigh egyebe, minden egész szőlőből akóul 12 vödör bor fizettetik. Vagon továbbá ugyan azon Vasarhelynek határában Torna nevű vizen két helen való malmok. Törvennye penigh e' képpen vagon. Mikor valamelly ember mást megh ölend, tehatha negy forintot a' bírónak adand, a' vagy hazában a' bíró láttára bevetendi, tehát se a' bíró sem az Ispán azt meg nem foghattya, de Pörössével lesz dolga. Továbbá ha ki mást megh sebesítend, és verend a' bírónak penigh egy

fél sem panaszlанд, semmi busagon nem marad; ha penigh valamely fel panaszlанд, bator csak egy éskütnek panaszollyon, az bünös fel két forinton és negyven penzen marad. Ez fellyöl megh mondott bírságoknak penigh két része az aszszonyoke, harmada az Ispánye. Ha penigh valaki mast meghszidand, akar ferfi asszony állatot, akar asszony állat férfiat, ha valamely fél a' bírónak panaszlанд, tehát azon bünös fél az Vrnak egy forint bírságon marad. Tovabba ha valaki akárminemű dologért aszonyának avagy Ispányának a' bíró híre nélkül panaszlанд, tehát a' mint megh vagyon írva az Vrnak azaz asszonyanak legottan egy forint bírságon marad. Továbba azon Somlyo hegyen a' sz. Lampert Egyházának 3 szöleie vagyon, és az egyik nevezetetik *Polnarne* szöleienek, az második hivattatik nagy Szölnak; az harmadik penigh Sz. Margit asszony kapolnajának mellette vagyon. Továbba azon Sz. Lampert Egyházának vagyon egy helyen való réte is, melly nagy rétnek hivattatik.“

„*Lovas.* Masodik faluia, ki hivattatik Lovasnak. Ez faluban vagyon 22 egész hely, és azoknak tizenhatod fele ép; és minden egész hely Sz. György napban adóul ad a' sz. Egyháznak 20 pénzt; Sz. Mihál napban ismég 20 pénzt karácsonban az aiandekul minden egész hely egy kappant, egy pecsenyét és három kalácsot. Az bogár nevű rétet kéremés szerint kaszálták az sz. Egyházhoz kilenczed helyében penighlen, valamenyi képét a' Sz. István Dézmássa ró, annyi köből számu tiszta jószágot tartozzanak az SzentEgyháznak adni. Azon falu határában vagyon az sz. Egyháznak egy bokor tilalmas erdeje, melly hivattatik apácza asszony erdejének. Törvények mindenképpen egy az városival egytűl megh válva. Hogy az ki elő közttek egy-mást megh szidgya, annak 62 pénz bírsága, mely bírság telyességgel az otvaló bírőé.“

„*Cheösz.* Chösz harmadnevű falujok. Ebben vagyon egész hely harminczhetedfél, kik telyességgel mind épek és mind egész hely. Karácsony napban ad a' sz. Egyháznak adóul 20 pénzt; ugyan azon üdőben ad ajandékul egy koppant és 3 kalácsot. Farsangban ad adóul is még 20 pénzt. Husvétban ad ajandékul 10 tikmonyat, 3 kalácsot. Sz. György napban ad adóul 20 pénzt; Mindszent napban ad ajandékul két pénzara pecsenyét, és 3 kalácsot. Kilenczedet azon képen füteti miképpen Lovas nevű falu. Továbbá azon falu határában a' sz. Egyháznak vagyon úr földé ott ollyal, melly földet az ott való jobbágyok tartoznak megszántani, bevetni, megh aratni, betakarni, és behozni. Törvények penigh ekképen, hogy valaki asszonyának avagy Ispányának bíró híre nélkül panaszlанд, tehát az Vrnak feién jószágán marad. Szitokért penighlen egy forint bírságon marad az Vrnak. Ha valaki penigh bíró tilalmát megtörendi az úrnak feién jószágán marad, és az valálnak kapunkint 60 pénzen.“

„*Iszkász.* Negyed faluja Iszkász. Ez faluban vagyon egész hely 10 egy fértaly héján és minden egész hely Sz. György napban adóul

ad 20 pénzt. Sz. Mihály napban ad ajándécul 2 pecsenyét avagy egy kappant, 3 kalácsot. Husvétban ismét ad 3 kalácsot, 10 tikmonyat. Egyéb neme törvénynyek és kilenczedgyek mind azon szerint vagyon, mint az Lovas nevű falunak. Azon falu határában a' sz. Egyháznak vagyon egy réte, kit azon falubéli jobbágyok tartoznak megkaszálni, fölgyűteni, és behozni."

„*Kis Szőlős.* Eötfalu Kis Szőlős. Ez faluban vagyon 19 egész hely, Sz. Mihály napban adóul ad 20 pénzt Sz. Márton napban ad ajándécul egy kappant, 3 kalácsot. Karácsonban ismet ad egy kappant 3 kalácsot. Sz. György napban adóul ad 20 pénzt, Husvétban ajándécul 3 kalácsot, 10 tikmonyat. Mind ezeknek fölöttö a' sz. Egyház körül ha mi épülésnek kell lenni, azt tartozik az Egyház tartománya megszerezni. Ez felöl megh írt vér bírságnak két része az egyházné, harmadrésze az Ispányé. Termő fát ki le vágk az mi jószágunkban négy forint bírság. Továbbá: valaki háttal valami dolgot földes urának avagy tisztartójának bemond, megh köll bizonyítani, mert minden szónak bizonyosságának kell lenni. Továbbá: valami vidéki embernek, kinek szőlője itt volna az mi hegyünkön, és az atyafiával osztálos, tehát mikor szőleit el akarna adni, az eö osztályos atyafia megh nem veheti az helységk ellen; de az ki egy kenyéren vagyon atyafiával, tehát az megh veheti az helységk ellen az eö osztatlan atyafia szőleit."

Ezen urbarium 1592. az apácák' fejedelemasszonya mint földesuraság által helyben hagyatott: „Hunc legum antiquitus statutarum ac legitimorum tributorum a possessionibus et subditis quibus supra ad monasterium Ecclesiae S. Lamperti Episcopi et Martiris in oppido Vasarhely constructum pertinentibus Conventui Sanctimoniali ejusdem monasterii jure antiquo annuatim exigere solvi debentium libellum religiosa et venerabilis Virgo Catharina de eodem Vasarhely pro tunc dicti Conventus Priorissa curavit ad futuram necessariamque reddituum suorum cautelam unanimi praescriptarum possessionum consensu et voluntate reformatum praesentibusque et coram eis perlectum iri omnibus illis audientibus et approbantibus anno a verbo nato 1592 17° kalend. Julii."

De azon kívül 1593. február' 23-án Fejérvöi nyitrai püspök és Rudolf király' helytartója által is Pozsonyban megerősítettett. A' megerősítő levélben a' következőket olvassuk: „Quod pro parte et in personis religiosarum virginum Dominae Catharinae de Vasarhely Priorissae et totius Conventus Sanctimonialium Ordinis Praemonstratensium Monasterii S. Lamperti Episcopi et Martyris in oppido Vasarhely in Comitatu Wessprimiensi existentis fundati exhibitum nobis et praesentatum extitit urbarium Ejusdem Conventus in formam libelli confectum ac sigillo ejusdem Conventus impendenti munitum, continens in se leges et statuta ac legitimos proventus a subditis Eidem Conventui annuatim provenire debentes ordine consignatos,

olim quidem per eundem conventum in ordinem redactos, recenter vero anno proximo transactos 17°. Kalendas Julii per praefatam Dominam Catharinam de Vásárhely priorissam unanimi subditorum suorum in possessionibus infrascriptis degentium consensu et voluntate, reformatum, ac coram eis perlectum tenoris infrascripti. (Supplicant ut ratificetur, et observetur; quod auctoritate Suae Maiestatis fit.) (Következik a' megerősítés.) Később is, t. i. I. Leopold által Bécsben, 1693. június' 7-ke alatt; és III. Károly által Bécsben, 1721. mártius' 30-ka alatt meg erősítetett.

Ezen urbáriumra vonatkozik egy későbbi, 1678-ki törvénykezési tárgyalás, melly Somlyó-Vásárhely' úrbéri viszonyait újonnan rendezi, 's melly e' következő:

„Anno 1678. die 1. Septembris in forma continuationis processus prioris die 20. Junii anni modo currentis 1678. instituti facta est *judicialis revisio* in infranotato negotio praesentibus Generoso D. Georgio Horvath de Kissevitz S. C. R. M. Camerae Hungaricae Consiliario, nec non ceteris Dnis convocatis, admodum Rndis Dominis Andrea Illyes et Laurentio Fittos V. Capituli Posoniensis Canonici, Generosis item Dnis D. Thoma Angrany pariter altememoratae Suae Maiestatis Camerae Hungaricae Consiliario et Rationum Magistro, Joanne Kuttik Exc. Regni Hungariae Gubernii Registratore, Joanne Christophoro Koller, praelibatae Camerae Hungaricae Suae Majestatis Officinae Rationariae coadjutori, Stephano Thomasffalvay Jurato Notario; altero Stephano Egyedy Senatoribus Regiae Liberaeque Civitatis Posoniensis, Joanne item Ernesto Aver, et altero Joanne Wittnyedy Civibus et inhabitatoribus modo fatae L. R. Civitatis Posoniensis.“

„Antequam autem ad ulteriorem judicarium processum condescensum fuisset, ad seriam, eamque salutarem praeinsertorum Minorum Convocatorum Judicum interpositionem admonitionemque, vigore deliberationis die 20. Junii anni modo labentis praespecificati latae et per eorum Dnos Convocatos considentesque Judices deliberationis tenore comparentes praenominati oppidi Vásárhely in Cottu Weszprimiensi commorantes et degentes subditi et jobbagyones sub hac serie a praefati videlicet oppidi Communitate cum sufficienti plenipotentia transmissi, seseque demisse praelibatae salutari interpositioni et admonitioni Dnorum Judicum accomodantes, ad Urbarium videlicet a. 1650 renovatum et auctum usuque antea roboratum, et exposit in omnibus punctis, clausulis et articulis, prout et certa puncta Vngarico idiomate ipsis jam post praeinsertum 20. Junii terminum judicialiter in paribus transmissa, taliter infranotandi Vasárhelyani oppidi nomine jobagiones et subditi coram praedeclaratis Dnis Judicibus die et anno supra notatis cum Rndissima Matre Abbatissa Anna Eugenia Wesselény, nec non Conventu Sancti monialium Ordinis S. Clarae in hac L. R. Civitate Posonsi commorantis existen sese re-

solvisseint sponte et benevole, irrevocabiliter et irretractabiliter nullis unquam exposit temporibus quovis sub praetextu aut temporis circumstantia tenenda et acceptanda sub infranotato vinculo ipsis in persona, ac demum ipsa quoque Communitas per eosdem sub eodem palam et publice acceptanda pronunciassent. Et quidem in persona providus Stephanus Szalay pro hoc tempore et anno toties sati oppidi Judex, item Michael Szabo, Martinus Szabo, Michael Kovacs, Petrus Csun, Georgius Kalmar, Martinus Tóth, Petrus Márton Jurati, prout et Georgius Német et Georgius Pál subditi et incolae antelati oppidi Vásárhely nominatim praeter urbarium in anno 1650. confectum puncta subsequentia declarativa ejusdem Urbarii continuo ab eodem tempore usuati, et in posterum usuandi ratificassent. *Elsőben* hogy a' szőlőnek mindennemű szükséges munkáit az többi között az Gurablast a' vagy bujtást és draiazást valamelyek ahoz kívántatnak fogyatkozás nélkül megh adják. *Másodszor* mindennemű gyalog és szekerekkel való munkát az Kastelyhoz adgyák megh az ott termelt csapra való borok meghozásával együtt, vidéken penigh termelt borok meghozassával is tartozzanak communiter nyolcz hordoval minden kár nélkül. *Harmadszor*. Az minemű huszon három és három fertály sessiokat az kit el sikasztottak az vásárhelyiek, mindgyárt hiven ki keresvén az tisztviselők, azoktól is mindennemű adókat praestállanak az urbarium szerint, ugy hogy az minemű házok után való földek, szőlők, rétek avagy appertinentiak az föl- oszlandó sessiokhoz találatnak, és az kiknek assignaltatnának avagy adattnának, illendő arrán magához váltván úgy szolgállyon és fizessen, mint a' többi proportionaliter. Ha penigh hogy ki nem akarná váltani és az birná, a' kinél találatnak, az is proportionaliter ahoz képest fizessen és szolgállyon. *Negyedszer*. Az minemű szőlője vagon az városnak az kilenczedet elengedik ugyan az aszszonyok, de mivel az dézmát arendálni szokták, megh találatván az vásárhelyiekről, az meddigh arendálni fogyák engedelemmel lesznek. *Ötödször* az Vásárhelyiek az Lovassi határt, mivel pascuationak akarják tartani, minden esztendőben megh arrendályák a' nemes Conventtől, és bizonyos arendát fizessenek rajta leendő pascuationtól és száraz faélésétől esztendőnkent 25 forintokat sz. Mihály naptól fogva sz. Mihály napigh. Az pénznek letétele esztendő eltelvén legyen. Az minemű szántóföldek és rétei azon Lovassi határon volna az hozza ne értessék, és ha az meg arendált funduson más marhák találatnának, avagy más fát vágotna, ha mi bírságok lenne, az éppen tellyesséjessen az Vásárhelyieké legyen. In reliquo mind megh maradgyon az 1650 esztendőbeli urbarium minden punctumiban.

„Qua modalitate praemissa per praemissos praesentes subditos et jobbagyones, ac per eos per totam Communitatem Oppidi mentionati resoluta, acceptata ac per Dnos terrestres confirmata et ratificata nunc postreme ipsis proposita urbarii antelati declarativa pun-

cla, sancteque ut praemissum est in posterum et inviolabiliter, prouti et submissive ac infallibiliter observanda, eisque in omnibus accommodanda, nec ullo sub tempore revocanda aut in dubium trahenda praesentes quidem manibus stipulatis in persona, Communitas vero per eosdem sub poena homagii vel vero, si ita Dominabus terrestribus allibuerit, sub resuscitatione poenae incursionis, vigore processus die 20. Junii anni modo labentis supra notati, intervenita hac eorundem submissiva Vrbarii punctorumque declarativorum acceptatione per Dominas terrestres depositae et condescensae suo modo exequendae. Datum Posonii uti praemissum die videlicet 1. Septembris anni 1678.“

(Következnek az aláírások.)

Ez I. Leopold és III. Károly királyok által a' fennemlített napokon szinte megerősítettelt.

Úgy hiszem, hogy ezen urbarium' közlése hazai jogunk, valamint nyelvünk' történetére is némi érdekkal bír. Vajha hazánk' földművelése' régibb történetére vonatkozó más illy nemű adatok is minél nagyobb számmal napfényt látnának.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, JUN. 21. 1852. 7. órakor.

Nemlt. gr. Teleki József úr ő exja' elnökle alatt

Jelen az illető osztályokból: Bajza, Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Györy, Horváth, Kállay, Kiss Kár., rr. tt., — Karvasy, Pauler, Tasner, Tóth Lőr., Wenzel ll. tt. — Toldy Fer. titoknok.

— A' titoknok a' es. kir. közoktatási ministerium' küldeményéből, a' szerző' részéről beküldött ezen munkát adta be: Topogr. u. physiogr. Beschreibung der Ebenen von Troja, von Dr. P. W. Forchhammer. Mit e. Karte. Frankfurt am Main 1850. 4r.

— Ugyanaz a' m. kir. egyetem' kedveskedéséből a' könyvtár' számára e' munkát nyújtotta be: Chronicon Huagarorum Posoniense. Buda 1852. fol.

— Ismét az Horváth Döme kecskeméti ügyvéd' részéről következő ajánlékokat: 1) Wilken: Geschichte der Kreuzzüge. 9. Bände. Leipzig 1801—32. 2) Platons Gespräche von Klenker und Stollberg 7 Bde. Wien 1803—4. 3) Bibliothek hist. Classiker. 29. Bde. Wien 1817—19. 4) Gillier, Gesch. v. Altgriechenland. II. Th. Wien, 1826. 5) Ziegler's Bilderchronik d. Oest. Kaiserstaates, 1 Bd. Wien, 1843. 4r. 6) Horváth Mih. az Ipar és Kereskedés' története Magyarhonban. Budán. — Továbbá 7) Firnhaber Ferencz' ajánlékából: *Actenstücke zur Aufhellung der ungr. Geschichte des XVII. u. XVIII. Jahrh. Wien 1852. — Végre:

Paur Iván mérnök' részéről: Gabriellis Bethlen Instructio pro Stephano Csuzy curiae nostrae Magistro. Eredeti kézirat.

A' MAGYAR TUDOMÁNYOS INTÉZETEK' HIVATALOS KÖZLÖNYE.

MAGYAR ACADEMIA.

KIS GYÜLÉS, JUL. 3. 1852.

(A' történettudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Bajza, Érdy, Wenzel rr. és l. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Bugát, Gebhardt, Győry, Kállay rr. tt. — Csorba, Hunfalvy, Pauler, Repicky ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

ÉRDY JÁNOS rt.

ezt a' kérdést fejtegette: Van-e Robert Károly királynak szerb veretű érme?

Az itt látható érmet Zanetti adta ki száz évvel ezelőtt, saját gyűjteményéből, mely többé nem is fordult azóta elé. Ez éremnek *előlapí körirata* jobbról: KARVLVS, balról: S STEFAN; *képvete*: szent István első vértanú, Szerbország' védszentje, fénykörös fővel állva, jobbjaival magas, alul egyenkarú átlikasztott kereszttel ékes zászlót nyújt a' jobbról, szerb díszöltözetben álló koronás királynak, baljában könyv. A' király jobbjaival a' zászlóhoz nyúl, baljában vezénybot. A' király és zászló között REX olvasható.

Hátlapjának fölirata: IC XC azaz: Jesus Christus. *Képvete*: Krisztust fénykörös fejjel, palástosan karszékben ülve 's könyvet tartva állít elé; a' téren két lilium látható.

Zanetti következőleg szól róla: „E' szorgalommal rézre vésett magyar érmet itt adjuk legelőször. Az érem ezüst, súlya 's verete mind a' leírott (szerb); mind pedig a' velencei példányokéhoz hasonló, tartalmát kivéve, mely sokkal silányabb ötvű. Birtokunkban volt, minapában adtuk oda barátunknak ajándokul. Mi az érmet Robert Károly magyar királynak tulajdonítjuk, ki azt akkor veretű,

mikor őt a' pápa, követe által Székes-Fehérvárott 1310-ben megkoronáztatá. Anjou-nemzetségét a' lilimokról ismerhetni meg.

Voltak, kik ez érmet Martell Károlynak, Robert Károly atyjának vélték tulajdoníthatni; de Károlynak' szakálatlan és fiatal képe eléggé mutatja, kinek tulajdonítható 's mikor veretett.

Ennyit az éremről. Most okát is kell adnunk: miért velencei veretű? III. velencei Endre magyar király' érmei is velencei veretűek; és Robert Károly, mint gyanítható, ezen elődének példányait utánozta, mikor ezt vereté.¹⁾ Eddig Zanetti ¹⁾.

Leírja ez érmet Schoennisner is, ki mivel jól tudta mind azt, hogy III. Endrének érmei közt ehhez hasonló veretűt nem találhatni; mind pedig azt, hogy Robert Károly fehérvári koronázásán szerb díszöltözetben, mikép ez érmen ábrázoltatik, meg nem jelenhetett: azért eltérve Zanetti' véleményétől, azt állítja, hogy Károly' szerb érmének azon háború szolgált alkalmúl, melly közte 's II. Uros Milutin szerb király között tört ki, 's mellyben a' győztes magyar hadsereg visszafoglalta az idegen hatalom alá került magyar végvidéket ²⁾.

Schoennisner' ezen véleményét elfogadták mind azok, kik ez éremről utóbb írtanak, mi igen természetes; mert Robert Károlynak szerb érme 's annak a' szerb király ellen viselt háborúja között, van annyi eszmekapcsolat, hogy az egyiknek megemlézése a' másikat hozhassa emlékezetünkbe.

Hogy Robert Károly (1308—1342) magyar király, és II. Uros Milutin (1275—1321) szerb király között 1319-ben háború ütött ki, azt Károly Perényi Miklós' részére 1319-dik évben kelt adománylevelében maga beszéli: „Nunc etiam ³⁾, cum nos aggregatis viribus nostrae potentiae, manu forti et brachio extento Vroizium regem Seruiae, inimicum nostrum capitale, hostiliter inuasissimus“ ⁴⁾. E' háborúban a' győztes magyar hadsereg visszafoglalta a' magyar koronához tartozott macsói bánságot, mint Károly más, szinte 1319-dik évi adománylevelében ismét maga beszéli: „Quod cum Vrosium regem Seruiae et regnum eius — — — aggressi fuissimus, hostiliter inuadentes, et castrum Macho cum aliis ipsius castris et oppidis, dextra Domini virtutem faciente, obtinuissimus“ ⁵⁾. Az ekkor visszafoglalt helyek közé tartozott a' még akkor igen jelentéktelen Nándorfehérvár is; mert Károlynak utóbbi okleveleiben

¹⁾ Hieron. Franc. Zanetti, De nummis Regum Mysiae seu Rasciae ad Venetos typos percussis. Venetiis, 1750. 8. p. 28—30. n. VII. Recus. in Argelati Collect. Dissert. de monetis Italiae. Mediolani, 1750. 4. P. III. p. 21—22. n. VII.

²⁾ Schoennisner, Notitia Hungariae rei numariae. Budae, 1801. 4. p. 200.

³⁾ Tehát 1319-ben.

⁴⁾ Cod. Dipl. Tom. VIII. Vol. II. 208.

⁵⁾ Katona, Hist. Crit. Tom. VIII. 405.

a' főpapok' és zászlósok' sorában, mind a' nándorfehérvári püspök, mind pedig a' macsói bán gyakran föltalálhatók.

Károly e' győzelem után félbe szakasztotta további hadjáratát; mert az Ausztriával szövetséget kötött Némethújvári Endre föllázadt, és az ország' széleit pusztította. Károly tehát megelégedvén a' visszafoglalt macsói bánsággal és azzal, hogy II. Uros Milutin szerb király kénytelen volt a' magyar korona' fenhatóságát megismerni, seregét az alvidékről Endre ellen vezette.

E' történeti előadás után nehéz Zanetti' egyetlen érmét Robert Károlyra fölkényszeríteni, kinek szerb háborúja és e' szerb érem nem csak hogy nem állanak, de még nem is hozhatók öszhangzásba egymással; a' mi már akkor is feltűnt előttem, mikor ez érmet egykor kiadtam, és azóta mindig bánt azon árnyékoldala, hogy Robert Károly magyar királyt szerb díszöltözetben állítja elé, kinek vallásos buzgalma, 's a' római szent székhöz ragaszkodása fenhangon hirdetik, hogy illy schismaticus emléket, főkép szerb diadala' következtében, az utókornak nem hagyhatott.

Szerb diadalát ugyanis legott hírül adta a' római szent-széknak, mire XXII. János (1316—1334) pápa részvétre szólítja fel, más fejedelmeken kívül, Fridrik választott római királyt is, kinek 1320-ban ezeket írja: „Charissimi in Christo filii nostri Caroli regis Hungariae illustris, iucunda et grata relatio nostro Apostolatus patefecit, quod — — — — contra *schismaticos*, et *orthodoxae fidei inimicos*, in potenti manu et exercitu copioso procedens, superna sibi fauente potentiae dextera, de dictis *schismaticis* feliciter triumphauit ita, quod regnum Macedoniae ¹⁾ — — — de manibus illorum ereptum, suae subdidit ditioni. Qui tanquam *princeps catholicus* — — — ad debellandum dictos *schismaticos* et *infideles*, usque ad partes maritimas spem robusti cordis strenuitate protendens, ad id invigilat, suasque vires *catholicas* roborat atque conflatur, ut — — aliorum catholicorum principum fultus auxilio, procedere valeat ad dictorum *schismaticorum* et *infidelium* residuum conterendum.“ ²⁾.

Ezekből Robert Károly' lelkének egész belvilága tűnik elé; a' pápa elég erős vonásokkal festi annak lángoló vallásos buzgalmát, valamint azon fagyos érzelmeket is, melyekkel a' keleti egyház' követői, 's ezek közt főkép II. Uros Milutin ellen viseltetett. E' szerb király már 1321-ben vált meg életétől, és Robert Károly még 1326-ban is következőleg beszél róla: „Quod cum convocato regni nostri generali exercitu *Rasciam*, regnum videlicet *Vrosy regis schismatici*, condam inimici nostri capitalis pro repulsanda nostra

¹⁾ Helyesebben: Regionem Machoviae, mint fönnebb Károlynak 1319. évi adománylevelében olvastuk.

²⁾ Cod. Dipl. Tom. VIII. Vol. II. 258.

et regni nostri iniuria, per eundem illata, hostiliter aggressi fuissimus“¹⁾).

Zanetti' schismaticus jellegű érmét tehát bajos Robert Károlyra erőszakolni, kinek érzelmeivel, de leginkább vallásos buzgalmával merően ellenkezik. És még sem mondhatjuk ki, hogy ez érem soha nem létezett; mert Zanetti írja róla: „Birtokunkban volt, minapábanadtuk oda barátunknak ajándokul.“

Úgyde ha azt Károlynak, kinek nevét viseli, nem tulajdoníthatjuk, mit tegyünk hát vele? Ezt akkor határozhatjuk meg, ha vagy egészen hasonló, vagy rokon példány kerül kezünkbe; mert összevethatás nélkül alig, vagy igen bajosan leszünk képesek annak beteg oldalát kitanulni. Azt ugyan könnyű észre venni, hogy előlapja I. Uros (1237—1272) szerb király' érmeinek utánzása; lilíomos hátlapja pedig II. Uros Milutin' példányaiból vétetett: de azért mégis bajos összevethatás nélkül határozottan kimondani, hogy Zanetti VROSIVS helyett KARVLVS nevet olvasott, a' mi egyedül azért látszik hihetőnek; mivel helyes olvasása mellett semmi sem szól, ellene pedig minden. Arról sem hozhatunk látatlanul világos ítéletet, hogy ál példány, a' mi Zanetti' azon állításából gyanítható, hogy a' többinél sokkal silányabb ötvű.

De miért akadunk fönn Zanetti' szerb példányán, hiszen Robert Károlynak hasonló veretű boszniai érme is ismeretes? Tudjuk

és ismerjük az előttünk 1. sz. alatt fekvő ezüst érmét, csakhogy ennek rokon példánya is van, mellynek segédelmével amannak beteg oldala könnyen kitalálható.

Előlapj körirata ez: ROBERR X B STEFAN; *képerete*: sz. István első vértanú Szerbország' védszentje, fénykörös fővel állva, jobbajával magas kettős keresztet nyújt a' jobbról szerb diszöltözetben álló koronás királynak, baljában könyv. A' király jobbajával a' kereszthez nyúl, baljában keresztke.

¹⁾ Cod. Dipl. Tom. VIII. Vol. III. 74.

Hátlapjának fölrata : IC XC azaz : Jesus Christus; *képvete* : Krisztus palástosan karszékben ülve, feje körött fénykörbe foglalt három fénysugár, melléhez szorított jobbában könyv. A' téren két lilium látható.

Kiadta Reichel ¹⁾, ki következőleg értekezik róla : „Minthogy ez éremnek széle kicsorbult : a' KAROLVS előnév egészen hiányzik ; köríratát tehát így kell olvasni : KAROLVS ROBERTVS REX BOSNIAE, kinek királyi czíme ez : Ungariae, Dalmatiae, Croatiae, Bosniae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque rex. Károlynak bosznaországi érmei abban különböznek annak szerb érmeitől, hogy ezeken zászló jö elé ; e' bosznaországin pedig kettős kereszt látható, 's a' király' egész neve : KAROLVS ROBERTVS olvasható.“

Reichel itten arra tanít bennünket, hogy Robert Károly nem csak Zanettiféle szerb, hanem hasonló bosznaországi érmeket is veretett. De ezen oktatása el nem fogadható, mind azért, mert nincsen hazai emlékeinkből merítve, melyekben Károly' czímében nem Bosniae, hanem mindig Ramae rex olvastatik ; mind pedig, mivel Reichel' soraiból az tűnik ki, hogy példányának olvasásán igen könnyen sikamlott keresztül, és ott is KAROLVS nevet olvasott, hol semmi sem olvasható, 's egész név a' hely' szüke miatt ki sem is férne.

Hogy példánya' szeléből egyedül a' V betű pattant ki 's körírata ez : VROSI REX S STEFAN, arról a' 2. sz. alatti érem tesz bizonyosságot, mely dr. Stur Lipót, a' bécsi orvosi kar' tagja, jelenleg esztergomi lakos' jeles gyűjteményének kiadatlan példányai közé tartozik, és II. Uros Milutin szerb király' kétségtelen érme épen úgy, mint Reichelé ; mert mind a' kettő ugyanazon nemű példány csekély különböző változatban.

Az olvasást liliumok miatt eltévesztetni, vagy kétesen kiegészíteni igen merész gondolat, miulán az igen is kétségbe vonható, mit Zanetti mond, hogy a' liliumokról az Anjou-nemzetséget ismerhetni meg. Mindenki tudja, hogy a' liliumok a' közép századok alatt általános ékesítésül használtattak ²⁾, és II. Uros Milutin jobbában lilio-

¹⁾ Koehne, Mémoires de la Société d' Archéologie et de Numismatique de St. Pétersbourg. 1849. 8. Vol. III. Hol Reichel' illy czímű értekezése olvasható : Beiträge zur Münzkunde der südlichen Slawischen Völker. 154—170. Rajza : VI. 4.

Gazdag gyűjteményeiről már 1835-ben írják : „Herr Collegienrath und Bankdirector Reichel zu St. Petersburg besitzt, ausser einer bedeutenden Sammlung von Kupferstichen und alten Holzschnitten eine Sammlung von Münzen und Medaillen aller Länder in Gold und Silber. — Die Anzahl der Stücke dieser Sammlung übersteigt 17,000 ausgewählte Stücke.“ (Grote, Blätter für Münzkunde. I. B. Leipzig, 1835. 4. n. 14. III.).

Die Reichelsche Münzsammlung in St. Petersburg, 1842—1844. czímű munkáját nem láthattam ; mely kereskedési uton nem is kapható.

²⁾ Hefner und Wolf, Die Burg Tannenberg und ihre Ausgrabungen. Frankfurt am Main 1850. 4. 90.

mos kormánypálczát tart még azon érmein is, melyeknek hátlapján a' lilíomok hiányzanak.

Ezek után a' föltett kérdésünkre : Van-e Robert Károly magyar királynak szerb veretű érme? azt adhatjuk egyenes feleletül : nincsen.

Ezen előadást a' következő, szinte éremtani, követte, melyben ugyan

ÉRDY JÁNOS rt.

Ostoja Istvánnak, Dusán szerb czárnak tulajdonított, érméről értekezett.

— Ezek után

KÁLLAY FERENCZ rt.

a' czófalvi arany csákányokról értekezett ekkép :

Ezekről első tévén hiteles jelentést, melynek nyomában a' bemutatott rajzok szerint négy illy csákány 's más egy helyben ugyanakkor (1840) talált lószerszámi apróságok, az Acad. Értesítőben (1841-ki év, IV. szám, 72. l.) könyomatban közöltettek is, az én és Erdy társunk' véleményezésével együtt. 1844-ben ugyan e' tárgyat szinte a' kezdívásárhelyi akkor felásott régiségek' nyomában azon hozzáadással ismét főlemlítvén (Acad. Értesítő, 1844-ki év, VI. sz., 165. l.), hogy a' czófalvi csákányokról részletes archaeologiai értekezés még seholsem készült, sőt azt sem tudni, mi sors érte e' csákányokat : szerencsém van jelenben a' tisztelt osztálygyűlést értesíteni, hogy a' bécsi régiséggyűjtemény' főbre, Arneth kormánytanácsos úr, mult évi martius 19-ki ülésében a' bécsi tudom. academiának e' tárgyat szóba hozá (l. Sitzungsberichte 1851. VI. B. 280. l.), 's az oda csak egy példányban felhatott eredeti műnek színezett rajzát is közlé (Archaeologische Analecten 1851. Tafel XIV.), mely közlésekből kiviláglik, hogy maga a' szakértő tudós Arneth úr is e' művet csákánynak (czakany) tartja; de az amazonok' *bipennis* fegyverére is emlékeztet, hihetőleg a csákány' két szarvánál fogva, mely a' bécsi példányon látható, de a magyar academiái rajzokban, melyek négy műpéldányt állítanak elő — csak kettőről ez elmondható, a más kettő egy szarv-val vagy fokkal el látott, honnan a' *fokos* neve is az illy csákányoknak. Én a helyfekvésnél fogva, hol találtattak az arany csákányok, úgymint Czófalva és Barátos közt, a német keresztes vitézek' fegyvereinek tartom azokat, mivel az egyik csákányon két halmon álló pontozott kereszt, 's a' keresztek közt szinte egy kipontozott báránka látható, melyek a' Szentföldre járók' fegyverein nem szokatlanok. A bécsi példányon e' pontozatok nem láthatók, különben a' tudós Arneth úr azokat nem hallgatta volna el, pedig megemlíti, hogy a' karlsburgi vagy fejevári pénzhivataltól adott szűk tudósítás szerint kilencz illy csákány találtatott 1840. Czófalvánál, a' magyar academia négy példányt közlött még, azért megérdemlené a további fürkészetet : hová lett a nyolcz arany csákány, hogy legalább a' nemzeti muzeum

is egy példány' birtokába juthasson. A' bécsi kincstár 700 pforintot fizettetett ki az egy példányért 's némi ugyanott talált apróságokért, 34 $\frac{1}{32}$ latnyi arany apróságokat mint nem mívbecsüeket visszaszolgáltatót a' pénzhivatalnak, melly, úgy látszik, 1850. küldte fel e' talált régiségeket —, de hogy' kerültek azok oda —? arról a' bécsi academiái jelentésben nincs semmi közölve.

Szükségesnek véltem a' tisztelt osztálygyűlést mind ezekre figyelmeztetni, hogy jó alkalommal a' nemzeti muzeum is egyik vagy másik mív' birtokába eljuthasson; a' 700 pforintot 1851. nem csupán az egy csákányért fizette a' kincstár, hanem az arany darabért is (ein Klumpen Gold), melly a' hozzám jött jelentés szerint téglázóvas formára volt öntve, 's 1 fontot 22 lat súlyt képezett (l. Acad. Értesítő 1841. IV. sz.).

Fő kérdés most már, a' mi eldöntendő: vajjon az érdekelt csákányok a' *keresztes barátok*' vagy pedig *amazoni*, vagy végre, mint Érdy tagtársunk akkorában véleményezé, *daco-geta* fegyvereknek veendők-e? Mellettem szólnak: a) A' találás' helye *Barátos*' közelében, hol a' keresztes barátok birtokoltak, mint az első jelentésben kifejtve áll. b) A' némelly példányokon látható pontozott keresztek, és a' szinte azok közt kipontozott báránynak, melyet Érdy társunk lónak magyarázott. c) A' fényűzés, mellyel az úgynevezett csákányos játékok a' persa, byzanti, sőt az égyiptomi mamluk szultani udvarokban egykor üzettek, miből azoknak aranyból készítése kimagyarázható, 's mivel lóháton folytattak az illy néha veszedelmes játékok, az együtt talált arany lóánczok, nyeregyszerhez tartozó boglárok 's arany lóállazók az illy csákányos játékok' függelékeinek tekinthetendők. A' vitéz keresztes barátok már e' szokást a' keresztes hadak' idejében elsajátíthaták, vagy pedig magokkal hozhatták azokat a' byzanti, vagy a' szent-földről mint drága ritka emlékeket.

Hammer így ír: „*Tschewkan* persa, nem turk szó, melly a' magyarba is átment, mint a' byzanti görög nyelvbe, mellyben *Τζευχανισπιον* a' játszó hely' nevét jelenté (d. i. der Platz zum Maillespiel).“ Ismét írja: „*Guin Tschewgan*, d. i. die Kugel und der Schlängel, das Maillespiel 'stb (l. Wiener Jahrb. XXXIII. B. 10. l. XXXVII. B. 201. l.).“ Meninszkiben *csewkan* persaul = clava lusoria, malleus militaris, az orosz *czakan*, tatár *tschewgan* mind illy kölcsönözések (l. Hammert Wien. Jahrb. LXVII. B. 57. l.). Beregszászi az albán *τζεκαν* formát is felemlíti.

Az arab *soldschan*-ban leginkább el van rontva a' csákány szó, mit alig lehetne felismerni, ha Hammer arra nem figyelmeztetett volna. Quatremére bőven leírja e' csákányos, lóháton folytatott lap-tajátékot azon hozzáadással, hogy az arabok is, kivált Haroun al-Raschid alatt nagyban üzték e' játékot, így a' seldschuki törökök 's mongolok közt is divatos volt az, mint a' mamluk szultánok' ud-

varában, hol a' *djoukan-dar* hivatalczím is, behozva volt = porteur du *djoukan*, sorte de raquette peinte qui servait pour le jeu de paume à cheval. E' tudós is a' persa *tschaugan*-t veszi fel alapul, 's a' francia *chicane* szót közelebből a' magyar *csákány*, távolabból a' persa szóból eredezteti (Notice sur l'histoire des Sultans mamlouks de l'Égypte par Makrizi — fordítá Quatremère. Paris 1837. T. I. 121. l., vesd össze Journal Asiat. nro 44. Août 1839. és Hammert Wien. Jahrb. LIV. B. 40. l., Du Cange-t *Τεξανιζήριον* szó alatt 11. lap, 723., Adelung' német szótárát in voce *chicane*). Hammer *dschukjen-darnak* írja a' *djoukan-dar* hivatalczímet: der Träger des Czakan; ellenben *tschewekjan* szinte persa szót „der Träger des Maillesschlägels“ magyarázta az arany Hordáról írt könyvében. Azonban a' kettő, mint láttuk, egyre megy ki, és Meninszki a' *dschewkan*, *cshewkan* szóformák alatt azt is írja, hogy az „clava lusoria, baculus incurvus, quo ligneas pilas impellunt, dein malleus militaris; *cschewkani*, persice equus, qui saltando anteriores pedes instar baculi incurvi tenere solet, turcice *cshiogen* pro *dschewkan* = baculus incurvus vel aduncus (415. l. edit. Jenisch: in litera *dschim*).“ Ezekből ítélve aligha csatlakozom, ha állítom, hogy ma is az alföldön divatos *csög*, vagy *csűrök*-játék ázsiai szokásaink' maradványának tekinthető azon különbséggel, hogy ma nem lóháton hanem gyalog üzetik az; a' kör szinte ki van mérve, mellyben e' játék foly csögös botokkal, 's az, ki a' csögöt, néha börlaptát, csögös botjával hajtja a' földön a' kimért körvonal' középebe, hol annak befogadására lyuk van ásva, 's a' körvonalon álló játékosok azt mindenkép akadályoztatják 's el-elűtik csögös botjaikkal — méltán *djoukan-darnak* tekinthető. E' játékban magam is sokszor részt vettem gyermek koromban, melly a' teke játéktól merőben különbözik. Kezdetben bizonyosan fa- és kőanyagokból állott a' fegyverkezet; a' magyar nyelv bírja a' *csög*, *csök* és *csák* gyököket (clava), mellyekből a' csákány szó könnyen kimagyarázható, azért nem szükség azt persa kölesönözetnek venni, mint a' görcs szót sem, melly szinte a' persában fellelhető, 's Ferridun' göröcsös botja vagy buzgánya a' persa mythológiában nagy szerepet játszik.

Az oláh *dschoku* (τζόζο), ha Beregszászi azt jól közlé, mert Sultzter *csokán*-nak írja, az afgán *tschaka* (= Messer), ostják *tschok*, *cok* (= Beil Klaprothban Asia Pol. 172. l.), a' kirgis *tschahane* = petite hache à manche fort long, dont les coups sont mortels“ (France littéraire 1835. avril. 315. l.), a' türk *tschaki*, persa *dschakji* = Taschenmesser (Wien. Jahrb. XCVI. B. 125. l.) híven tükrözik vissza a' magyar *csög*, *csák* és *csákány* szokat, azért nem fogadható el Inchoffer' állítása is, hogy a magyar Csákány nevű családnév a' Siciliából bejött *Saccan* családnévből került ki (l. Podhradczky' Kéza' kiadását 155. l.), midőn már I. Károly' oklevelé-

ben Andreas filius *Chakan* a' hü jászok közt felemlítették 1323 (Horvath, de Initiis Jazygum 92. l.), 's még előbb is a' saaghi convent' levelében 1227. *Chakan* és *Bugud* testvéreknek írvák, mellyek hogy ős magyar pogány nevek, kétségbe sem vonható (Fejér, Dipl. V. Vol. 2. 409. l.) 's a' kaukazi *tsakhan* kapunév is, hol ős eleink egykor fészkeltek (Görres, die Jafetiden 96. l.) a magyar csákány névszóval legkönnyebben kiegyenlíthető, kivált hogy az az örmény tudósításokban tartatott fenn a' parthus vagy jobban Sáka *Sakasene* földről, mellyet Görres is scythia nevek vett: mellyhez a' georgiai *Tschakan* helységnév is Akhaltsik megyében sorozható (Journal. Asiat. 77. sz. 463. l.); mert a' magyar földön is több hason nevű helységek elsorozvák Kresznericsben. A' turk *chagan*, *chakan*, *kagan* (= chán), a' mongol *schagan*, *tsagan*, *zagan* stb szóformák (= fejér) a' csákány szóval ősze nem keverendők. Inchoffer' *saccan*-ja nyilván Sicania = Sicilia, honnan a' bevándorlás történt.

Visszatérve már a' csákányos játéokra, megemlítendő még, hogy az Indiában ma is divatos, melly a' berlini criticali lapok szerint (1834. oct. 63. szám alatt) Persiából szakadt oda, 's azt *Char-din* és *Ouseley* korábban már körülményesen le is írták.

Az érc-időszakban vas és réz csákányok váltották fel a' csögös botokat, 's görcsös buzgányokat épen úgy, mint a' hegyes fa-nyílvevesszők vasvevesszők által cseréltettek fel. Itt is csudálatosan találkozok a' persa *khalendsch*, *külentsch* a' magyar *kollint* és *kullancs* szókkal, milly nevű fából még ma is itt-ott nyilakat készítenek, de az egyszersmind nadályt is jelent, vagyis inkább annak tuskés fulánkját értik alatta, melly mint a' nyíl sebet ejt (Frähn's Ibn Fossan, 107. l.). Az arab és néger földön szinte zagu pálmafából nyilakat, 's dárdákat készítenek 's készítenek ma is.

Az arany csákányok nézetem szerint fényüzési czikkek voltak, 's mivel a' czófalviak mélyen nem is voltak elásva, mert néhány terhes szekér képes volt azokat a' czófalvi és barátosi sík téren a' földből feltorlani — az is hihető, hogy azok a' harcztéren maradtak ott el, vagy a' keresztes barátok' vagy még későbbi időszakból. Ha dák vagy pedig más scythia fajok' uralkodása alatt Erdélyben maradtak volna azok ott el, lehetetlennek látszik, hogy az olly könnyedén, mondhatni, a' föld' felületén csak eltakart kincsek két ezer évig heverték volna ott egy helyben. Maga a' tudós és szakértő Arneth úr a' bécsi antiquek' leírásában és analectáiban némelly hason arany műveket byzanti dolgozatoknak ismervén el, talán e' szakértő nézet a' főlebb elmondottaknál fog e' csákányokra is alkalmazható lenni; mert az amazoni *bipennis*, mellyet Penthesilea talált fel (Plinius VIII., 57) 's mellyet Xenophon és Herodot *sagaris* névvel említnek (l. Ukert, über die Amazonen. Abh. der bayer. Acad. 1847. V. B. I. Abtheil.) két élő bárd vagy fejsze volt,

használták azt a sákák, persák, mosynoekek, massagéták, rhetusok, 's vindelicusok, 's az Opus Tripartitum, de Analogia Lingvarum tudós írója is megtévedt abban, hogy azt a *handzsár* szó' elrontásának vélte, holott az nem egyéb mint a latin *securis* 's magyar *szekeercse*. Ha az úgy nevezett *csüd* sírokból 's bányaromokban, melyekben néha semmi réz-, hanem csak aranymívek találtattak, hason csákányok fűdöztettek volna fel: úgy azokat méltán *scytharimaspi* műveknek lehetne venni, de annak megalapítására a pétervári muzeum' gondos átvizsgálata szükségeltetik.

— Következett több, részint az academia' felszólítására, érkezett levél' felolvasása; ilyenek: *Fabó András* agárdi ev. papé, némelly, a' múlt század' történetét illető irományokról, *Ráth Károly* Győrből, régi magyar köriratu pecséték 's egy állítólag a' csornai levéltárban létező Mátyás kir. korabeli, magyar tanuvallatásokat foglaló, határjárási oklevélről, *Nagy Iváné*, némelly velencei magyar dolgokról, *Privitzer László* némelly az ottani háttárban létező romai sírkőről, és *Valentinelli József*, a' velencei sz. Márk könyvtára' igazgatójaé, az academia' számára ott folyó másolatokról. Ezek közül a' következőt közöljük:

„Tekintetes m. Tudós Társaság! A' legközelebb elmúlt téli időszakot a' világhírű Velence' városában töltvén, mint nemzetünk' történeteinek tisztelője, — főleg a' hálamat érdemlő dr. Wenzel Gusztáv úr' ösztönzése, és becses utasításai' nyomán — minden ügyekezeteimet arra fordítám, miszerint az ott találató, és hazánk' történetét érdeklő emlékeket átvizsgáljam. És ezt, a' mennyire állásom által igénybe nem vett üres időm engedé, teljesítém is.

Legelőször is, mi a' nevezetes városban a' magyar történetvizsgáló' figyelmét megragadja, az azon 10,000-et meghaladó kézirat, melly a' sz. Márkról nevezett könyvtárban őriztetik. E' kéziratok között, főleg az úgy nevezett Contarini- és Nani-gyűjteményben, tömérdek találatatik, mellyek a' magyar történettudományra ha nem véleményyt változtató adatokat tartalmaznának is, azt mindazáltal részletességek által szélesbítenék.

A' könyvtár' jelenlegi munkás fő főügyelője Valentinelli József úr, kinek szíves készségével dicsekedhetem, sziveskedett ugyan még az elmúlt évben a' T. Tudós Társasággal ezen hazánkat érdeklő kéziratok' névjegyzékét közleni; mindazáltal e' közlemény — a' t. könyvtárnok úr' érdemeit homalyosító szándok nélkül legyen mondva — sejtelmem szerint nagy részben a' könyvtár' lajstromából készítettett, más részről pedig a' t. férfiú mint idegen, hazánk' történeteivel nem eléggé levén ismerős, kellőleg nem is buvárkodhaték számunkra. És így reánk nézve még sok kéziratnak tartalma, sőt soknak még létezése is ismételten, már csak azon oknál fogva is, mivel az úgynevezett Contarini-gyűjtemény még lajstromba sincs iktatva egészen; pedig e' gyűjtemény, melly 1843-ban Contarini Jeromos' nemes hagyománya' következtében jutott a' Marciana-könyvtárba, a' legtöbb, és legérdekesb történeti emléket

tartalmazza. E' családból, melynek tagjai közül nyolcz ült a' dogei székhelyben, több követ volt, kiknek a' Signoriávali levelezéseik reánk nézve is gyakran érdekes eseményeket tartalmaznak.

Azonkívül több régi krónika' lapjain is imitt-amott elszórva találhatni történetünket érdeklő adatokat, millenyek közül magam is akadván néhányra, azokat annak idejében közleni fogom.

Arra, hogy mind ezen emlékiratokról magunknak teljes ki-merítő ismeretet szerezzünk, nem csak az általam rá fordíthatott kevés idő nem elégséges, de tán pár év is kevés volna. Ez egyik fő oka, hogy én teljesen mindent ki nem meríthettem. Más részről pedig én jobbnak tartván az egyéni véleményekkel gyakran elválaszthatlanul összefort egyoldalú kivonatoknál és ismertetéseknél, viszonyaink' tekintetéből is, néhány kéziratnak teljes lemásolását, időm' nagyobb részét másolással töltöttem. Ezt javasla azon nézetem is, miszerint ekkép a' kézirat honunkba jutván, ott alkalom nyilandik abból többeknek buvárkodni, minthogy több szem többet lát, és gyakran mi egynek figyelmét kikerüli, az másnak föltűnhetik. Illy szempontból ajánlám föl dr. Wenzel Gusztáv úr által a' lemásolandó kéziratokra nézve is segélyemet.

A' lemásolandó kéziratok közül pedig főleg fontosaknak látszottak azok, melyek Gritti Alajosnak magyarországi viszonyait tárgyazzák. Már csak azért is, mert e' férfiú hazánkban nemzetünknek leg életbe vágóbb időszakában szerepelt. Ennélfogva e' férfiúról szóló minden emlékiratot lemásolék; névszerint : 1. Francesco dalla valle de Padoa' emlékiratát; 2. Tarvisini Museo Ágostonnak a' meggyesi ostromról naplóját, és a' császári marsall előtti vallomását; 3. A' bécsi udvarnáli velenczei követ Contarini Ferencznek e' tárgyra vonatkozó két, és más néhány leveleit. — Mind ezeket a' T. Tudós Társaságnak — mihelyt Grittiről munkába vett értekezésemet bevégezndem — tiszteletem' zálogául átadom.

A' T. Tud. Társaság által leíratni rendelt többi kéziratok Valentinelli József úr' fölügyelete alatt munkában vannak, és közölök egy darab, melynek czíme : „Information de la Condition, et qualita del Regno d' Ongaria“ a' t. könyvtárnok úrtól f. hó 1-én történt elbúcsuzásom' alkalmával már kész lévén, azt magammal el is hozám, adandó biztos alkalommal a' T. Tudós Társaságnak átadandó.

A' T. Academia által lemásoltatni rendelt kéziratok közt van a' következő is : Quoddam propositum coram Rege Hungariae. Zanetti sub Nro CCCCLXXV. Ez a' Marciana-könyvtárban Petrarca' munkáinak egy XIV. századbéli pergamenre írott dísz-kiállítású példányában találtatik, és valólag Petrarcának prozában írott műve; föltalálható tehát — Valentinelli' úr' állítása szerint is — Petrarcának kinyomott művei közt is. Különben pedig tartalma miatt is előttem olly fontosnak épen nem látszék; azonban a' rendelkezést illetőleg e' tárgyba avatkozni körömön túlinak tartottam. Egyébiránt

az egész „propositum“ terjedelmére nézve is csekély, és egy ivnél többet meg nem halad.

Dr. Wenzel Gusztáv úr figyelmeztetett arra, miszerint a' Morosini-család' történeti gyűjteményét, főkép mi III. András királyunkat, és atyját Istvánt illeti, szemügyre venni el ne mulasztanám. Minthogy Morosini Jeromos' San-Giovanni-Laterano-féle házában a' király, és atyjának képe mondatott lenni. Ezekről tehát, az úgynevezett *Aranykönyvről*, mely szinte a' Morosini-család' birtokában mondatott lenni, és melyben állítólag István' Velencébei ünnepélyes bémenetelének körülményes leírása foglaltatik, ügyeztem körülményes tudomást szerezni.

Sajnos azonban, hogy minden utánjárásom, és fáradságom' dacára is, mindenről biztos adatok' nyomába nem akadhattam. Végre gyakori kérdezködések után többek, de főleg Bartolomeo della Rovere úr' szíveségéből megtudám, miszerint a' Morosiniak' S. Giovanni-Laterani-féle házában épen semmi sem létezik, és hogy III. András királyunk' neje, Thomasina, nem is ezen ágból volt, hanem azon Morosiniak' ágából, mely a' későbbi időkben Morosini de Gatterbourg melléknevet viselt, és melynek jelenleg utolsó nő tagja, Loredana, a' családnak San Stephano-téren fekvő palotájában lakik. A' Morosini-családnak e' palotájában találtatnak a' nemzetségnek minden régiségei, fegyver-, kép- 's levéltára. E' palotát egy ízben Rovere úr' kíséretében megtekintém. Már a' fölmenetnél az előcsarnokban meglátásának a' családi régi ereklyék. Feljutván pedig az első emeletbeli terembe, sorra vizsgálám az ott függő képeket, melyek nagyobb részint a' híres peloponnesusi hős Morosini Ferencznek hadi tetteit ábrázolják. E' teremben van két női arczkép is. Egyik, mint aláírásából kitűnik, szerviai királynő' vala, és minket kevésbé érdekel. A' másik arczkép azon ajtó fölött diszlik, mely a' szomszéd terembe nyílik. És ez utóbbi Morosini Thomasina, III. András' anyjának, arczképe. Térdig van lefestve a' szőke hölgy, fején koronával. Azonban e' kép, valamint a' többi itt található is — nem előbb festetett, mint a' XVII. század' második felében. Fölírásában pedig történeti hiba van, minthogy IV. István magyar király' nejének iratik, holott — mint tudjuk — Morosina Thomasina' férje István, fattyja III. Andrásnak, soha magyar király nem vala. Az egész fölirat szóról szóra a' következő: „Thomasina Maurocena, Hungariae Regina Stephani IV. Regis uxor, Andreae Regis Mater. MCCLXXXVII.“ — A' királynő' feje fölött az egyik oldalon egy czimer látható, mely egy hosszában kétfelé osztott paizs. A' paizs' jobb felében vörös mezőn három ezüst folyam vagy szalag; — bal felében sárga mezőn egy kék szalag látható. Amaz — tudniük a' három ezüst folyam — mint mondatik, Magyarország' czimerét képezi: emez pedig a' Morosiniak' címere. Nem tartom érdektelennek itt kivonatban közleni azt, mit a' Morosiniak' címereiről, és

Morosini Thomasináról egy régi velencei kézirati krónikából jegyeztem. E' krónika, melly a' XV. században íratott, és Contarini Jeromos' hagyományából a' Marciana-könyvtárban (Class. Ms. Ital. VII. Cod. DCCXIV. nrus Contar. 96.) őriztetik, elején a' velencei nemes családoknak lefestett czímereik mellett röviden eredetök is leíratik. Itt a' Morosini-családnak három lefestett czímere található. Az első egy arany mezőben vízszíleg (horizontáliter) fekvő kék szalag. „E' Morosiniak, úgymond a' krónika, Mantoából szakadtak Velenczébe.“ A' második czímer az elsőől csak abban különbözik, miszerint a' kék szalag (a' krónika' szava „sbara azura“ : kék sáncz v. korlat) rézsutosan fekszik a' jobb oldalról kezdve lefelé a' baloldalra. E' Morosiniak a' krónika' állítása szerint hajdan *Moloxini* névvél nevezettek, és Schiavoniából (Slavóniából) származtak át Velenczébe. Ezen Morosini-családból való volt Thomasina is, III. András királyunk' anyja, aminthogy a' Thomasina' arczképe mellett levő czímer is ezen rézsutos kék szalagu czímerrel ugyanaz. Azonban e' Morosiniakból utóbb egy más czímet használó ág támadott, mint azt a' krónika a' következő szavakkal adja tudomásunkra :

„Morexini che porta la croce con una zogia in mezo e la sbarra azura, questa caxada si equal la da la sbarra, ma m' Albertin morexini siando principio di Schiavonia p lo Re Ambres (így) di Ongaria lui levo questa arma, et impho tutti quelli ch sono in sidi del ditto m' (ez az elavult *messer*-t jelenti) Albertin portano questa arma, et fo del MCCLXXXII, equesti con li suoi vicini fecero edificar la chieziade san moro martyro, e una altra chiezia pichola a nome de san Gabriel anzolo zoe santo, anzolo e m' Andrea Morexini silevo la croce rossa quando lui ando a zara al tempo de la rebellione del 1346.“

Még bővebben ír ezen krónikairó ugyancsak ezen krónikájában az 1292-ben történeteket illetőleg Morosini Thomasináról, és fia III. Andrásról, mellyből megtudjuk III. András' koronáztatásának idejét. Megtudjuk, hogy Thomasina *messer* ¹⁾ Albertinnak nővére volt. Végre megtudjuk, miszerint a' Morosiniak ez Alberttől kezdve czímerökbe a' sárga mezőben fekvő kék szalaghoz még egy fehér abronccsal körített fehér keresztet is fölvettek. Ezek pedig a' krónikának — megtartva az eredeti régi helyesírást — tulajdon szavai.

„De la incoronation d m' Andrea Morexini.

Corrando li anni del signor 1292 in la vigilia d san domene-go de agosto fo incoronato m' Andrea morexini dl reame de Ongaria de volontade de tutti li baroni. Et questo m' Andrea fo fiol de una dona di Venetia la qual fu madona thomaxina sorella d m'

¹⁾ *Messer* elavult olasz czím, annyit tett mint a' franczia *monsieur*.

Albertin morexini et fo el ditto ml Andrea fiol de Stephano fiol del re de Ongaria el qual morto rimaxe la madre grauida d mj Stephano et li suoi pareti litosse la signoria et questa donna si venne a ferrara p ch la era fia del Marchexe et stagando li lapartori questo mj Stephano el qual fu ualoroxo, et valentissimo homo, et venne a venecia et maridosse in quella zintildonna madona thomaxina morexini del qual nasce poi mj Andrea, e p questa magnificentia lui volse ch l fusse cognosciuto il suo colonello de tutti li altri morexini et azone in la sua arma una croce de biancho cu uno cerchio dintorno, la qual arma dapoi tutti quelli ch sono discexi di quel columnello si la porta cu grande honor, et a questo modo quelli morexini scambio larma.“ —

A' Morosini-palotában megtekintettem a' szomszéd teremet is, mellyben a' család' életnagyságu arczképei függnek. Az arczképek alatt rámába foglalva láthatók a' Signoriától nyert díszoklevelek' másolatai. De III. András királyunk, és atyjának Istvánnak arczképét sehol nem találtam. — A' családnak, mint mondatik, jeles fegyver-gyűjteményébe, és reánk nézve még érdekesb levéltárába minden ügykezetem mellett sem juthattam be, és ekkép az állítólag ott lévő *Aranykönyvről*, és Istyánt, — III. Andrást illető adatokról is semmi bizonyost nem mondhatok.

Az *Aranykönyvet* illetőleg különféle adatok' nyomába jutottam. Több velenceinek, 's köztök Valentinelli úrnak is, véleménye az, miszerint az *Aranykönyv* nem létezik, sőt a' nevezett úr szerint nem is létezett; öszerintök az *Aranykönyv* csak képzelt tárgy; vagy pedig e' fogalom alatt nem egyebet értenek, mint a' velencei nemesek' czímergyűjteményét, ellátva a' családok' rövid történetével. Illy gyűjtemények kézzel írva többfélék találhatók Velenczében, és a' Marciana-könyvtár' kéziratái közt több különféle századokból való őriztetik. Én csupán czímergyűjteményt, történeti leírás nélkül nyomott kiadást, láttam, még pedig 1587. évből valót. — Azonban mind ezen adatok valamint mást, úgy engem sem elégítettek ki az *Aranykönyvet* illetőleg. Kerestem tehát tudositást róla Velencze' történeteiben. És csak ugyan ezen fentebbi véleményektől egészen elütő tudositásra vagy adatra akadtam Daru-nek velencei történetében (*Histoire de Venise par le Comte Daru. Bruxelles 1838. Tom. II. p. 266.*), hol ezeket lehet olvasni az 1797. évről: „Le 4. juin le livre d' or fut brulé en ceremonie, au pied de l' arbre de la liberte.“ — Ezen állítás szerint az *Aranykönyv* elégtetett volna.

Mások szerint az *Aranykönyv* most is megvan, és a' „Dei Frari“-levéltárban őriztetik, sőt szíves kalauzom Rovere úr, állítása szerint, ott saját szemével látta is. Én a' „Dei-Frari“-ban nem voltam azon bizonytalanságok miatt, mellyek a' bebocsátatást illetőleg kérdezetteimtől hangzottak, időm' rövidsége miatt pedig végre az ügy' végére járnom nem lehetett. Azonban ezen utóbbi állítmányt

valószínűvé teszi ismét egy más írott adat. Ugyanis Lecomte Gyula francia író Velencze' nevezetességeit leírván, ennek olaszra fordított munkájában : Venezia etc. di Giulio Lecomte. Ven. 1844. 460. lapon, a' „*Dei frari*“—levéltár' ismertetése foglaltatik, hol is az *Aranykönyvet* illetőleg a' következők olvashatók : „*Colà si conserva il famoso Libro d' oro, nomenclatura severa del Veneto patriziato. Esso forma una serie di volumi legati in veluto rosso, sui quali s'inscrivevano tutte le nascite ed ii matrimoni dei patrizii. Il libro d' oro fu istituito nel 1315, come a registro ed a codice della nobiltà veneta. Alcuni principi stranieri vi furono ammessi : Enrico IV. fra gli altri, com' e noto. Vi s' inscrivevano anche altri personaggi e nobili di terra ferma, in qualche caso e sotto certe condizioni.*“ stb.

Mit higyük már most ezen két ellenkező adat után az *Aranykönyvről*, annak eldöntését másra bízom. — Egyébiránt, hogy az *Aranykönyv* minket is érdekel, arra elég legyen annyit megjegyez-nem, miszerint abba több magyar család a' patriciusok közé bevé-tetvén, beíratott. Az említett czímeres családi kronikákat pedig ha nem lehet is szórul szóra leírt másolatoknak tartani, az *Aranykönyv*vel mégis tartalomra, és valóságra nézve minden esetre meg-egyeznek. Ennélfogva illy krónikákból is szedtem adatokat történe-tünkre nézve. Illy nevezetes adatok' egyike az, melly szerint Cor-vin János is 1497-ben bevétellett a' patriciusok közé, mellyről már Marin Sanutoban is (I. köt. 79. lap) tétetik említés. A' mint e' tárgy-ról más alkalommal bővebben szándokom tudositást adni.

Hátra van még egy tárgy, mit megemlítés nélkül nem hagy-hatok, melly alkalommal azonban lehetlen egyszersmind sajnálko-zásomat ki nem jelentenem azon körülmény miatt, hogy a' tárgy-ról saját tapasztalásom szerint nem szólhatok. Velenczéből elindu-lásom' estéjén értesültem csupán Rovere úrrali beszélgetéseim kö-zött arról, miszerint Gritti Luigi Magyarország' egykori kormány-zójának arczképe valamint atyjáé is, a' Gritti ó-palatában (melly a' Santi Ermagora et Fortuna, overo San Marcuolo-ban fekszik) lát-ható. — Erről tehát, valamint más összegyűjtött adataimról is a' tudositást más alkalomra hagyván, teljes tisztelettel vagyok

Pozsony, május 28. 1852. a' Tek. Akademiának tisztelő szol-gája, Nagy Iván.“

KIS GYÜLÉS, JUL. 5. 1852.

(A' mathematical és természettud. osztályok' részére).

Bugát Pál rt' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Győry rt., Csorba és Nendtvich II. II. — Más osztályokból : Bajza, Balogh, Erdy, Horváth Cyr., Jerney rr. II., Bertha, Hunfalvy, Pauler, II. II. — Toldy Ferencz titoknak, Helmeczy Mihály szavazatos pénztárnok.

CSORBA JÓZSEF lt.

a' junius 7-ki osztályülésben kezdett előadását a' *kenyér*ről folytatta.

GYÖRY SÁNDOR rt.

az *öszhangzatok*, *hanglépték* és *mérséklet*' számviszonyairól értekezett.

KIS GYÜLÉS, JUL. 10. 1852.

(A' nyelv- és széptud. osztálya' részére).

Kubinyi Ágoston tiszt. tag' helyettes elnöklete alatti

Jelen az osztályból: *Balogh* rt., *Hunfalvy*, *Repicky* és *Tasner* lt. lt. —
 Egyéb osztályokból: *Bajza*, *Bugát*, *Erdy*, *Györy*, *Jerney* rr. lt. *Csorba* és *Wenzel*
 lev. lt. — *Toldy Ferencz* titoknok, *Helmecczy Mih.* szav. pénztárnok.

— A' titoknok felolvasta

FÁBIÁN GÁBOR rt.

következő értekezését a' római *classicusok*' olvasásával 's tanulmányozásával
 egybekötött élvezetről és érdekről.

A' római *classicusok*ról nálunk tüzetesen rég nem szólott senki. Felölök sok újat mondani nem is igen lehet; miután a' hány kiadásban, majd meg annyi commentárral kísérve forognak előttünk. Azonban nekünk e' nemben őt és újat szőnyegre hozni még sem leend fölösleges ma, midőn honosaink' keblében, a' nemzetiség' erőre kapott dicséretes tüze mellett, a' latin nyelv 's irodalom iránti egykor kelleténél is melegebb buzgalmat szemlátomást hűlni tapasztaljuk. Óhajtható ugyanis, hogy e' szembetűnő részvétlenség tartós divattá ne váljék; mert az bennünket mind az általános tudományosság' körében sok szép élvezettől, mind saját irodalmunkat tekintve, több becses nyereseményektől fogna megfosztani. És e' kettő az, mit jelen értekezésemben röviden kimutatni akarok; mely szempontoknál maradvá vélem csak, hogy ez, úgy szólván, elkoptatott themának némi érdeket adhatnom és egy úttal magamat a' szakom' korlátain kívül csapongás' vádjá ellen megóvhatnom sikerülend.

Ahhoz, hogy a' római *classicusok*ból minden bennök rejlt élvezetet magunkévá tehessünk, kettő kívántatik; egyik: őket összesen ismernünk; másik: lehető legjobbban értenünk. E' két föltételek' elseje, az újabb irodalmak' bármellyikére alkalmazva, túlságos követelésnek tetszethetnék: a' rómaiakét illetőleg nem az. Mert ezeknek úgy nevezett *classicus* írói, időre nézve ugyan elég hosszú korszakot, de számra csekély tért foglalnak el még úgy is, ha e' nevezetet egész a' római keresztény írók' föltünéseig nyújtánók; mit mi azonban eddig csak *tágasb* értelemben, *szorosan* véve pedig nem tovább, mint az *Antoniusok*' koráig adunk meg. És ezt azért, mivel Róma' e' korszakon túl élt pogány íróin a' *classicitásnak* már csak kevés vonásai mutatkoznak; a' nyomukba lépett keresztény szerző-

kön pedig az eredeti typust merőben elenyészve látjuk. Az új vallás' ihlete alatt folytatott latin irodalomban tárgy, eszme, gondolkodás-mód, nyelv és styl egészen új alakot öltöttek, melynek vonásai után képezték magokat a' későbbi keresztyén irodalmak áttaljánában.

Immár ha a' szélesb értelemben vett római classicusok' egész seregét tekintjük is : száma azoknak, kiket a' nagy tömegből az idők pusztító vihara enyészettől megkimélt, oly csekély, hogy átolvasásuk- 's tanulmányozásukra egy pár rövid év elegendő. Helyes megértésökre pedig, a' szükséges segédeszközök bőven föllelhetők ; ahhoz t. i. a' nyelv' grammatikai ösmérete mellett, az egyes szerzők' válogatott jegyzetű kiadásain, vagy ezek' nem létében, egy jó szótáron, Nieupoort' Antiquitásán 's Hoffmann' ismeretes Lexiconján kívül, nem igen kell egyéb.

Az élvezet, mit a' római classicusok nyújtanak, nem oly nemű, hogy ebből az úgy nevezett szaktudományokban általánosan gazdagulnunk lehessen. Ez utóbbiak a' később korban majd mind oly haladást tettek, hogy azon pontról, mellyen jelenleg állanak, nincs szükség tanulás végett a' classicus korba visszavándorolnunk. Bölcsészet-, csillagászat-, természet-, orvos-, mér- és törvénytán' körében alig van ma már oly hézag, mit amonnét kellene pótolnunk. Talán csak a' keresztyén aerát megelőzőtt történet- és szónoklattan az, mikben a' római classicusoktól, *tartalmukat* illetőleg, még most is szaktudománybeli gyarapodást vehetünk. Hanem a' *formában*, vagy is előadás' modorában folyvást mestereink lehetnek — mint majd ezt annak helyén, hol alább a' classicusok' olvasásából szerezhető irodalmi nyereményekről szolandok, fogom kimutatni : most először csak a' műveikben kínálkozó *tárgyélvezetről* lesz szavam.

E' részben a' *történetírók*, kikhez az egyesek viselt dolgairól szóló Cornelius Nepost, a' jeles tettek' 's mondatok' compilerát, Valerius Maximust, és a' biographus Suetoniust is kell számítnom, kétszeres érdekekkel bírnak. Először, mint a' pogány Róma' történetének eredeti forrásai, mellyekből az ide tartozó adatokat egész tisztaságukban meríthetjük, 's históriai ismeretünk' tárát az első kezekből vett árukkal rakhatjuk meg. Másodszor : mert a' nálok föltaláló számos jellemrajzok a' pogány őskor' egyéniségeinek oly példányait mutatják föl előttünk, mellyeknek megható nagyszerűsége bennünket bámulatra, tiszteletre ragad, velünk az erényt megkedvelteti 's annak utánzására hatalmasan buzdít. Valerius Maximus, kinek különben irmodora, minden szabatosága mellett is, nem kis mértékben úntató, az illy jellemrajzok' csoportos kiállításával úgy leköti az olvasót, hogy munkájának IX könyvétől, mint valami tündér képesarnok' meg annyi ígész teremétől alig képes az ember megválni. És illy nemű élvezetet Julius Caesar, Cornelius Nepos, Livius, Justinus, sőt a' többi alsóbb rendű historicusok' művei is bőven szolgáltatnak. Mert a' történelmi munkák azon előnnyel bír-

nak egyéb neműek felett, hogy bármilly tollal legyenek írva, már magokban érdekes olvasmányok mindig. „*Orationi et carmini parva gratia, nisi eloquentia sit summa; historia quoque modo delectat. Sunt enim homines natura curiosi et qualibet nuda rerum cognitione capiuntur, ut qui sermunculis etiam fabellisque ducantur.*“ *Plin. Epist. V : 8.*

A' történetírók után a' szónoklattan az, mely saját nemében, ma is bő tárgyismerettel kínálkozik. E' tudományt a' rómaiak mind elméletben, mind gyakorlatban a' tökély' azon pontjáig vitték, melyet a' később kor nem csak túlhaladni, de még utólni sem volt képes eddig. Minek oka szerintem, főleg e' nemzet' sajátságos politikai intézményeiben keresendő, melyek a' szónoklatnak olly tág, olly díszes 's egyszersmind gyümölcsöző mezőt nyitottak, minőben azóta sehol nem részesült. Az azon pályázók magoknak nevet, tekintélyt, hatalmat, vagyont szerezhettek; honnét valamint a' versenyzőknek, úgy e' művészet' minden oldalról kizsákmánylásának száma, szere nem volt. Még kiktől a' természet egy, vagy más keléket megtagadott is, azok sem rettentek e' pályától el, hanem minállok hiányzott, szorgalom és mesterség által igyekeztek pótolni. Elég legyen e' részben például az egy C. Gracchust említnem, kiről olvassuk, hogy valamikor népgyűlésben, vagy köz helyen szónokolt, háta mögé mindig egy zenészethez értő szolgát állított, ki a' szónok' előadásánál a' hangejtést egy elefáncsont-síp' segítségével titkon igazgassa. Nincs olly kisszerű tárgy, mire hatály' tekintetéből gondot ne fordítottak és mit művészi szabályok alá ne vontak volna. Nem csak testállás, taglejtés, hanghordozás és arczkifejezés, de még az öltözködés is saját kiszabott modorára volt szorítva. Ki a' szónoklat' minden fortélyát ki akarja tanulni, az a' római rhetorok' különösen Cicero' és Quintilianus' tanulmányozását nem nélkülözheti.

A' classica irodalom' egyéb ágaiban, úgy prózai, mint költészeti művek' olvasását az teszi *tárgyukra nézve* főleg' érdekessé, hogy a' pogány őskori életet, mint e' művekből minden lépten visszatükrözőt, velünk saját eredeti nyilatkozataiban ősmerteti meg; melynek valódi kiperéről az azt később másoló archaeologiai lexiconírók soha olly tiszta fogalmat nem adhatnak. És ez érdek annyira vonzó, hogy általa, tárgykülönbség nélkül, minden classicus író' olvasásánál fogva tartatunk, és még némellyeknek, mint egy Martialis- vagy Petroniusnak botrányos elmesfuttatásai sem unatkoztatnak. Midőn ezek a' távol hajdant előnkbe idézik, olykép' tetszik, mintha egyszerre két világ, az ó és új, állana előttünk; melyeket egymással összeméretegtünk szintolly gyönyörködtető, mint tanulságos is. Ez egybehasonlítás megigazítja fogalmunkat a' multról, melyet különben, kellő ismeret nélkül, a' jelennél vagy sokkal jobbnak, vagy sokkal rosszabbnak, vagy legalább merőben különbözőnek szereztünk képzelni. Belőle látni fogjuk, hogy a' hajdan- és jelenkor' főbb

arczvonásai jóformán egyeznek, és hogy sok a' köz és magánéletben előforduló dolgok, miket később századok' sajátai gyanánt néztünk, csak a' régiektől reánk átszállt és hagyományok; azok pedig, mikben az újabbnak némi előnnyel bír, az ó világnak nálunk föl nem található más sajátságai által gyakran ellensúlyozvák, néha túl is múlvák.

És mivel világban az ember, emberben ennek legbecsesb tulajdona, az *erkölcsi képesség*, érdemel első helyet : összehasonlításunkat ez oldalról kezdve meg, úgy találjuk, hogy az újabb kor' legkitűnőbb előnyét a' tökély' utolsó követeléseig bevezetett keresztény *erkölcsstan* teszi; de ha ezzel a' pogány Rómának, minden isteni kijelentés nélkül, önerejéből teremtettsé bámulandó tisztaságig kiképzett morálját állítjuk szembe : tagadnunk nem lehet, miszerint e' téren elméletben ugyancsak kis távolság van közöttünk; mi pedig a' gyakorlatot illeti, abban tőlök meglehetősen hátra maradtunk. Hosszas lennék, ha azt, mit ennek bebizonyítására a' római classicusokból fölhordhatnék, csak nagyjában elősorolni akarnám is; azért elégnek tartom e' czélból csupán ifjabb Pliniusnak egy helyét idézni föl, melly az említettem pogány morál' tisztult szelleméről bő fogalmat nyújthat. A' hely imígy szól : „*Omnium libidinum servi sic aliorum vitiiis irascuntur, quasi inuideant, et gravissime puniunt, quos maxime imitantur; quum eos etiam, qui non indigent clementia ullius, nihil magis, quam lenitas deceat. Atqui ego optimum et emendatissimum existimo, qui caeteris ita ignoscit, tanquam ipse quotidie peccet; ita peccatis abstinet, tanquam nemini ignoscat. Proinde hoc domi, hoc foris, hoc in omni vitae genere teneamus, ut nobis inplacabiles simus, exorabiles istis etiam, qui dare veniam, nisi sibi, nesciunt.*“ (Epist. VIII : 22.). Ennél a' felebaráti szeretet' s erkölcsi életnek szebb szabályát az evangéliom' lapjain sem lelünk; és mi a' classica korszaknak legnagyobb dicséretére válik, az, hogy ott az illy erkölcsszabályok nem maradtak holt ígék, hanem a' gyakorlat' terére átvíve, a' társadalmi életben követés, versenyzés tárgyai lettek s eredményül hozták ama' nagyszerű antik jellemeket, melyeket mi ma, kétségkívül derekabb keresztény morálunk' lobogója alatt, bámulni inkább, mintsem utánzani bírunk. Maga Plinius s az általa dicsőített Traianus szép példakül szolgálhatnak e' részben, kedves, magasztos jellemeikkel.

A' *tudományosság* — mint már fentebb pár szóval érintők — a' classicusok' korában alantabb fokon, de magasabb becsben állott, mint ma. Annak avatottait nálók a' *tudós* czím nem zárta a' szobafalak közé, hanem nekik a' társadalomban kitűnő állást, tevékeny szerepet juttatott s legkevésbé kedvező esetben, a' jobbak' és főbbek' házáinál baráti összeköttetésekre nyitott utat. Ott e' névért a' polgárok' első osztályait látjuk versenyezni; sőt látunk a' caesarok' sorában is egyéneket — mint pl. Nero — kiknek korlátlan önkénye,

miután az állodalomban, az észen kívül mindent elsajátított, az egy tudományosságot, mely magát egyedárusítani nem hagyta, magánosok' birtokában irigy szemmel nézte 's kaján sovárgással szomjúhozta. Innét van — mire az újabb irodalmakban példát hiába keresünk — hogy a' rómaiaknál majdnem egész írói kart a' magasb születésűek', főbb rangúak 's nagyobb hivatalnokok' fényes sorozata képezi 's azon kevesek is, kik e' tekintetben kivétel alá esnek, baráti benső viszonyuknál fogva, amazokkal a' köz tekintélyben majdnem azon egy vonalon álltak. Julius Caesar, Octavianus, Germanicus, Nero: caesari családból valók; Cato, Cicero, Petronius, Silius Italicus, Curtius, Tacitus, Frontinus, ifj. Plinius, Aurelius, Victor, Festus, Macrobius, Ausonius, Rutilius consulságot; Varro és id. Plinius, tengeri parancsnokságot; Sallustius, Cornelius Gallus, Symmachus, tartományi helytartóságot viseltek; Vitruvius hadi-szertármester; Velleius Paternulus, a' philosophus Seneca és Lucanus, quaestor és praetorok; Lucretius, Catullus, Tibullus, Propertius, Ovidius, M. Seneca, Persius, Florus, Gellius, Apuleius fő 's részint igen gazdag nemesi családok' ivadékai voltak 's többnyire lovagi rangjoknál fogva hadi szolgálatokban is forgottak; és, mint tudjuk, még a' lapangni szerető kényelem embere Horatius is dolgát e' pályán szinte ezredességig vitte föl. Ugyan ő, Virgilius, Livius, Quintilianus, Statius, Martialis, Suetonius, Claudianus, Serenus Samonicus, mint Caesarok' kegyenczei ösmereteselek előttünk; kik közül a' fejedelmi kegyből Quintilianus czímzetes consulsággal 's országos évdijjal, Martialis lovagi ranggal 's ezredességgel, Suetonius államtitkársággal, Claudianus pedig, még élében, érczoszlappal lőnek jutalmazva; végre Ennius a' korabeli nagyoknál, Terentius különösen Afrikai Scipiónál 's Laeliusnál, Cornelius Nepos Cicero- és Atticusnál, Valerius Maximus Sextus Pompeiusnál a' legkedveltebb — tiszteltebb házi barátok' díszes koszorújában nyertek helyet.

A' római irodalom' itt elősorolt lovagias képviselői, nemcsak a' genius' kedvtöltéseitől tekinthető szépművészeti nemben, hanem a' tudományok' legkomolyabb ágaiban is igen jeles 's részben olly kimerített műveket hoztak létre, melyekhez a' később századok' fölfedezései is csak keveset adhattak. Cato, Varro, Columella' könyveikben a' mezői gazdászat' szabályainak nagy része föltálalható; Julius Caesar, Frontinus annyi hadtudományt foglalnak magokba, hogy azokat, a' később divatba jött új fegyvernemek 's e miatt megváltozott hadviselés mellett is, szakembereinek tanulmányozni épen nem fölösleges; melyek közül az első maga az újabb kor' legnagyobb hősenek vallott Napoleon, minden hadjáratainál kézikönyvül magával hordozni méltónak tartotta. Szóval, azt lehet mondani, hogy az egyetemes tudományosság' körében, az újabb kor-szülte vegytan mellett, leginkább a' földleírás az, miben Róma' írói, keresztyén utódaikhoz képest szembetűnőleg hátra voltak. Mit e' nemben tőlök

kaptunk, mind magában véve, mind különösen azért fölötte hiányos, mert korukban két nagy világrész fölfedezve még nem voltak. Ők csak Európát, Ázsiát és Afrikát írták le — 's ezeket is tökéletlenül. Pomponius Mela', id. Plinius' 's ennek másolója, Solinus' és Vibius Sequester' ide tartozó meddő tartalmú munkáik az akkori időkhöz mérve sem kielégítők. Hogy földisméretüket önmagok hiányosnak hitték, kitetszik némileg a' tragicus Seneca' azon soraiból, melyekben mintegy Amerika' 's Ausztralia' egykori fölfedezésére czélolva, valódi jósló sejtelmét így fejezi ki:

— — — — — „Venient annis
Secula seris, quibus Oceanus
Vincula rerum laxet, et ingens
Pateat tellus, Typhisque novos
Detegat orbes, nec sit terris
Ultima Thule.“ *Med. v. 374.*

Hanem a' csillagászatban, mathematicai geographiájok' hiányos rendszerének daczára is, annyira haladtak, hogy a' nap- 's holdfogyatkozásokat már a' legrégiebb időkben, szintolly pontossággal, mint ma történik, órára megjósolni tudták. „Inventa iam pridem ratio est, praenuntians horas, non modo dies ac noctes solis lunaeque defectuum.“ *Plin. Hist. Nat. XXV : 5.*

Az élet' egyéb nyilatkozatait tekintve, nem kevésbé gyönyörködtet a' classicus írók' olvasásánál az, hogy bennök sok ma divatozó intézmények', szabályok' és szokások' nyomaira akadunk; sőt néha, nem kis meglepetésünkre, némelly újabbnak hitt tárgyakat is nálok már létezetteknek tapasztalunk. Nem czélom minden effélet itt együvé foglalni; csak a' kevésbbé köz tudomásuak közül kívánok néhányat a' köz és magán életből, érdekgerjesztés okáért fölemlíteni.

Először is, a' politikai intézmények' sorában ott találjuk a' rómaiaknál, egykori *megyei tisztválasztó gyűléseink'* szakasztott képét, a' Comitiumokat, mellyek amazokkal legkisebb vonásig merőben egyeznek. Itt, valamint amott, zajos, fegytelen választó tömeget, fölkiáltással *nyílt szavazást* látunk szabad ég alatt a' küzdtéren; sőt látjuk még a' pártok' szenvedélyes vezetőit vagy *kortes-főnököket* is az úgy nevezett Suffragatorokban. A' becses intézményt ott és itt ugyanazon visszaélések rontották meg 's orvoslására hasonlókép' a' *titkos szavazás'* behozatala által tétetett kísérlet, mint mind ezek ifj. Plinius' következő soraiból kitetszenek: „Excesseramus sane manifestis illis apertisque suffragiis licentiam concionum. Non tempus loquendi, non tacendi modestia, non denique sedendi dignitas custodiebatur. Magni undique dissonique clamores; procurrebant omnes cum suis candidatis; multa agmina in medio, multique circuli et indecora confusio; adeo desciveramus a consuetudine parentum, apud quos omnia disposita, moderata, tranquilla, maiestatem loci pudoremque retinebant. Ad tacita suffragia quasi ad remedium decurrerunt.“ Azonban hogy a' titkos szavazásnak ott is, mint

nálunk, voltak hatalmas ellenzői, maga Plinius bizonyosság reá, midőn így folytatja: „Sed vereor, ne procedente tempore ex ipso remedio vitia nascantur. Est enim periculum, ne tacitis suffragiis impudentia irrepāt. Nam quocuique eadem honestatis cura secreto, quae palam? Multi famam, conscientiam pauci verentur.“ *Epist. III: 20.* Ugyan ő később ez aggodalmát és a *lex tabellariának* (mint a' titkos szavazást rendelő törvény nevezetett) csakhamar mutatkozott rossz következményét példával is igazolni törekszik, midőn (*Epist. IV: 25.*) barátjához Messiusához panaszkodva így ír: „Scripseram tibi, verendum esse, ne ex tacitis suffragiis vitium aliquod existeret. Factum est. Proximis comitiis in quibusdam tabellis multa iocularia atque etiam foeda dictu, in una vero pro candidatorum nominibus, suffragatorum nomina inventa sunt etc.“ *Tout comme chez nous*, mondhatná rá az ember; mert illyes dévajságok a' titkos szavazás körül, ott hol az írott czédulákkal történik, nálunk sem ismeretlenek.

A' senatus' ülései pedig, közigazgatási hivatásuk-, tanácskozási modoruk- 's különösen egyenlő szavazatjogukkal a' *megyei közgyűléseket* juttatják eszünkbe. Határozatok, végzések' hozatalánál mind két helyütt a' többség' elve divatozott és a' szavazóknál nem az *értelmiség'* súlya, hanem a' *sám* döntött. Mi hogy a' rómaiaknál sem volt mindennek ínyére, és hogy a' *sanior* meg *maior pars*, *votorum numeratio*, meg *ponderatio* felőli előttünk ismeretes phrasisok, mellyeket nem rég gyűlési vitáink közben annyszor emlegettetni hallottunk, még ama' korból veszik eredetöket, szinte ifj. Pliniusból látható, kinél olvassuk: „Numerantur sententiae, non ponderantur in publico consilio; in quo nihil est tam inaequale, quam aequalitas ipsa, nam quum sit impar prudentia, par omnium ius est.“ *Epist. II: 12.*

Ama' jelenleg szerte magasztalt politikai intézmény, melly az újabb reform-törekvések' egyik kitűzött célpontját teszi: az *eskütszék*, korántsem a' később idők' találmánya. Megvan ennek szinte nyoma a' classicusoknál. Ugyanis mi egyéb volt a' rómaiak' azon törvényszéke, mellyhez az elnöklő praetor, az Urbanus praetor által évenként bizonyos számmal összeírt egyénekből sorshúzás' útján választott bírákat, kik közül a' vádlott fél ötvenet visszavethetett, az elfogadottak pedig előleges eskü' letétele után bíraskodtak? E' népszerű igazságszolgáltatást nemcsak a' republikai Rómában, de a' caesarok alatt is még fönnállani látjuk; miután Plinius, Panegyricusában Traianus' főbb érdemei közé sorozza azt, hogy e' bírói eljárásnak még az állodalmi ügyész' irányában is helyet engedett. Ide vonatkozó szavai ezek: „Sors et urna fisco iudicem adsignat; *licet reiicere*, licet exclamare: Hunc nolo, timidus est et bona seculi parum intelligit; illum nolo, quia Caesarem fortiter amat. Eodem foro utuntur principatus et libertas.“ *Paneg. c. 36.*

A' *czehek*' első behozatalát hibásan tulajdonítják némelyek a' középső századoknak; e' korszak csak visszaállította azokat. Mert a' classicusokban előforduló adatok után, azok Rómában már Tarquinius Priscus' idejében, sőt némely történetírók szerint még Numa Pompilius alatt a' polgári intézmények közé fölvétettek. Ugyan ez adatokból világos, hogy a' mai társadalmi életben olly fontos szerepet nyert *magán társulatok* is az őskorban már léteztek. Illyenek voltak jelesen a' görögöknél ama' *jóteköny egyletek*, melyeknek köz pénztára *Eranos*-nak hívatott 's melyekre vonatkozóknak Cornelius Neposnak Epaminondasról mondott imé' szavai : „Quum aut civium suorum aliquis ab hostibus esset captus, aut virgo amici nubilis propter paupertatem collocari non posset, amicorum concilium habebat et quantum quisque daret, pro cuiusque facultatibus imperabat.“ (*Corn. Nep. Epam. c. 3.*) Illyenek voltak szinte nálok az úgy nevezett *Hetaeriák*, vagy is bizonyos kitűzött czélokra szövethetett egyletek; valamint a' *Collegium fabrorum* nevet viselt ama' derék tűzoltó társulat is, melynek hasonmásával már ma különösen az éjszakamerikai egyesült államok jeleskednek. Rómában illy egyletek iránt, kivált a' caesarok' korában, nem nagy rokonszenvet tapasztalunk; azok' háttérében t. i. a' hatalom' feltékeny természete mindig rejtett politikai czélokat szeretett szaglálni. Innét még az *Optimus*nak czímzett Traianus maga is, mind Nicodemiában a' *Collegium fabrorum* fölállítását, mind Amisus' városában az Eranus' létrehozását Pliniusnak nem javasolta, kihez az elsőt illetőleg így ír : „Tibi quidem, secundum exempla complurium in mentem venit, posse Collegium fabrorum apud Nicomedenses constitui; sed meminerimus provinciam istam et praecipue eas civitates ab eiusmodi factionibus esse vexatas. Quodcunque nomen, ex quacunque causa dederimus iis, qui in idem contracti fuerint, *hetaeriae*, quamvis breves fient etc.“ (*Epist. X: 43.*); az utóbbira nézve pedig, Amisus' irányában, a' metalan létezett törvényes gyakorlat' föltétele mellett, kivételt engedve, nyilatkozatát ezzel végezi : „In caeteris civitatibus, quae nostro iure obstrictae sunt, res huiusmodi prohibenda est.“ (*Epist. X: 94.*)

A' *vásárjog*, mint nálunk, úgy a' rómaiaknál is, a' kiváltságok' sorába tartozott; érte a' tanácshoz kellett folyamodni, melly azt, az ellenmondással élhető szomszéd községek' kihallgatása után szokta csak megadni. Ott van ifj. Pliniusnál a' példa, ki is *Epist. V: 4.* azt mondja : „Vir praetorius sollers a' Senatu petiit, ut sibi instituere in agris suis *nundinas* permitteretur : *contradixerunt* Vicentinorum legati.“

Ugyan ez íróból megtanuljuk, hogy a' római birodalomban szokásban voltak az *útlevelek* is, melyek diplomáknak hívatnak; a' caesarok által saját nevök' aláírásával adattak ki, — bizonyos időre szóltak, és lejárat után meg-megújították. Úgy látszik, azok' osz-

togatása kizárólag a' caesarok' jogához tartozott, melyet még tartományi kormányzóknak sem volt szabad gyakorolniok; mert ifj. Plinius, mint Bithynia' kormányzója, egy helyt (*Epist.* X : 54.) Traianusnál kérdést tesz az iránt : vajjon a' lejárt határidejű diplomákat szabad-e használatban meghagynia? — másutt pedig (*Epist.* X : 121.) ugyan annál nagyon mentegetődzik, hogy nejenek, egy igen sürgetős útjára diplomát adni bátorkodott. Hogy e' jogot a' caesarok magoknak tartották fönn, oka az, mert az illy diplomák nem épen pusztá útlevelek voltak, hanem egyszersmind némi *Salvus Conductus*' színét viselték 's bennök, mint a' nálunk divatozó hivatalos utalványokban, az utazók' könnyebbségére holmi kedvező rendelmények is foglaltattak.

Az országos pénzügy körül alkalmazott rendkívüli szabályok közt ott találjuk az előttünk tapasztalásból jól ismert *pénz-devaluációt*; melyre id. Plinius Róma' történetéből e' két példát hozza föl: 1) „*Librale pondus aeris imminutum bello punico primo, cum impensis respublica non sufficeret, constitutumque ut asses Sextantario pondere ferirentur. Ita quinque partes factae lucri. dissolutumque aes alienum.*“ 2) „*Postea Annibale urgente M. Minutium, Q. Fabio Maximo dictatore, asses unciales facti, placuitque denarium sedecim assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. Ita respublica dimidium lucrata est.*“ (*Hist. Nat.* XXXIII : 18). Első esetben az akkori pénz' értékét $\frac{1}{5}$ részre, másodiknál felére látjuk leszállítva. — De találunk e' nem épen kérdésre való fináncz munkálatnál valami derekabbat is Róma' pénzügyi történetében, u. m. az általános *adómegszüntetés*. Ugyanis id. Pliniusnál ezt olvasuk : „*Intulit Aemilius Paulus Perseo rege victo e Macedonica praeda H. S. M. M. CCC. a quo tempore populus romanus tributum pendere desiit.*“ (*Hist. Nat.* XXXIII : 17). A' később korbeli államgazdász, dolgát ennyire vinni még sehol nem bírta, és az adómegszüntetés' titkát alig is fogja a' követett ösvényen fölfedezni valaha; miután annak kulcsát, mint szerinte nem is létezött, úgy látszik, keresni sem tartja méltónak. Pedig részére a' fölhozott példában azon kifogás, mintha Rómának az adómegszüntetés csupán a' kincstárba külföldről behozott nagy pénz-zsákmány tette volna lehetővé, nem sokat nyom, azért, mert az Aemilius Paulus által beszolgáltatott egész összeg, a' mi pénzünk szerint 16,407,070 fr. 54 kr-nál nem tett többet, holott nem egy alkalmat tudunk, midőn egy és más kormány' kincstára kül- és belháborúk' következtében, ennél nagyobb összeggel is gazdagodott.

Vége az ország-kormányzat' körében, az újabb kori úgy nevezett *szentszövetség* 's a' Londonban minap alakult társulat által fölfogott *békepolitika*' eszméjét sem fogjuk századunk' ma született magzataul nézni többé, mihelyt id. Pliniusnál olvastuk, hogy már ama' szövetségi szerződésnek, mely Porsenna Tuscus király 's Róma

között létesült, egyik fő cikkében nyilván kikötetett, miszerint azontúl vasat csupán földművelésre szabadjon használni. Plinius' ide tartozó szavai ezek : „In foedere, quod expulsis regibus populo romano dedit Porsenna, nominatim comprehensum invenimus, ne ferro, nisi in agricultura uterentur.“ (*Hist. Nat.* XXXIV : 39). Én ezekben a' békepolitika' eszméjének első csiráját látom lappangani.

A' magán életre tartozó tárgyak közt, oly sokra akadunk a' maiakból Róma' íróinál, hogy azokat látva, magunkat az ó világban mintegy otthon érezzük, és az általok szolgáltatott képvonásokból körül-belül a' következő panorámája alakul Rómának szemeink előtt : A' városba, mai töltéseinkhez hasonló, gondosan készített *országút* vezet, mellynek oldalain a' *távolság* csinos faragású *kőoszlopokkal* van jeelve ¹⁾. Belebb, a' mezei térségen, hol, mint pusztáinkon, itt-ott *gémes-kutak* meredeznek fölfelé, szép paripákon *agarászó-úrfaakkal* találkozunk ²⁾; egy közel pataknál pedig csapat fiút látunk *maszlagoló halászzattal* foglalkodni ³⁾. A' töltésen előbbre haladva, szebbnél szebb majorok 's kertek közé jutunk, mellyeknek kerítésen belül már a' gémes-kutak mellett, *kerékrejárók, szivattyúsak* ⁴⁾, sőt *szőkők* ⁵⁾, épületeik közt pedig virág- és gyümölcsstenyészítő *üvegházak* is ⁶⁾ tűnnek szemeinkbe. Előttünk három terhelt kocsi halad befelé, — egyik *gubacsos* ⁷⁾, másik *szömörce* ⁸⁾, harmadik *kétszersült kenyérrel* ⁹⁾ van megrakva; a' két első a' város' végén egy udvarba hajt, hol a' jelek szerint tímárnak kell lakni; a' harmadik kocsi terhével a' Tiberis felé tart, azt (t. i. a' *panis nauticus*) ott hajóra rakandó. — Minél belebb érünk a' városba, annál magasabbak az épületek; *cserép-* vagy *fenyőfa-zsendelylyel* fedvék ¹⁰⁾, — több emeletesek, — némelyek *padlás-szobákkal* ¹¹⁾ is toldvak; mellyeknek szűk ablakaiból, a' méreg *drága házber* ¹²⁾ miatt oda szorult holmi sáppadt költő- vagy philosophus arczokat is veszünk észre lekandikálni, talán épen a' künn hallott lármára, melly vagy a' vacsora' gondját, vagy tört kancsójakat juttatja eszökbe;

¹⁾ *Liv.* XLI : 27.

²⁾ *Parcius utaris, moneo, rapiente veredo,*

Prisce, nec in lepores tam violentus eas etc. Martial. XII : 14.

³⁾ *Plin. Hist. Nat.* XXV : 18.

⁴⁾ *Hortos villae iungendos non est dubium, rignosque maxime habendos, si contingat, prae fluo amne, si minus : e puteo, rola, organis pneumaticis, vel tollenonum haustu rigandos. Plin. Hist. Nat.* XIX : 20.

⁵⁾ *Frontin.*

⁶⁾ *Martial.* VIII : 68.

⁷⁾ *Plin. Histor. Natur.* XVI : 9.

⁸⁾ *Idem* XVI : 30.

⁹⁾ *Id.* XXII : 68.

¹⁰⁾ *Id.* XVI : 15.

¹¹⁾ quem tegula sola tuetur

A pluvia, molles ubi reddunt ova columbae. *Juven.* III : v. 201.

¹²⁾ Sed pensio clamat. *Juven.* IX : 63.

mert alant, a ház előtt, egy meleg kolbász-áruló ¹⁾, és egy drótozó is ²⁾ kiabál egyszerre. Lent az útszák boltok' és műhelyek' hosszú sorait mutatják, különböző czimereikkel; amazok közt némelyek pamut- ³⁾ mások finom selyem-szővetekkel ⁴⁾ rakvák; vannak, melyekben *fournirozott* asztalos munkákat, csontokkal, elefántfogakkal, békateknővel kirakott bútorokat ⁵⁾, melyekben *czínezett rézedényeket* ⁶⁾, ismét melyekben *metszett, köszörült, színes üvegportékákat s tükröket* ⁷⁾ árulnak. Az *üiai- és kenőcs-raktárak* ⁸⁾ 's *könyvárú-boltok* sem hiányzanak ⁹⁾. Ez utóbbiak' ajtaja előtt, kifüggesztett könyvhirdetések, sőt némely irodalmi művekből pompás kötésű mutatvány-példányok is kitéve láthatók; olvashatni jelentéseket azon egy munkának olcsóbb és drágább, *kisebb és nagyobb alakú kiadása* ¹⁰⁾, vagy valami legújabbnak bizonyos napra kitűzött fölolvasása fölől. Egy táblán írva áll, hogy Statius' Thebaisának harmadszori fölolvasása holnap fog tartatni *Fronto*' teremében ¹¹⁾. Tovább ismét más nemű jelentések tűnnek elő az utszára nyíló ajtószárnyakon, melyekben enni- vagy innivaló árúczikkek: vadak, halak, madarak, csigák, borok hirdettetnek; egyen újlag érkezett jóféle galliai 's hispaniai *sör és sörélesztő* ¹²⁾ ajánltatik. Az utzaszegleteken, nagy falragaszokban, az aedilisek' különböző játékokról szóló hirdetményei olvashatók. — A' műhelyek' sorában látunk *fodrászokéit, borbélyokéit*; — amazokban *vendéghajak* ¹³⁾, emezek' némelyikében *mesterséges fogak* is ¹⁴⁾ kaphatók; majd mindegyik

¹⁾ *Fumantia qui tomacula raucus*

Circumfert tepidis cocus popinis. Martial. I : 42.

²⁾ *Plin. Hist. Natur. XXX : 18.*

³⁾ *Plin. Hist. Natur. XIX : 2.*

⁴⁾ Bombyces telas araneorum modo texunt ad vestem luxumque foeminarum, quae bombycina adpellatur. Prima eas redordiri rursusque texere invenit in Ceo mulier Pamphila, Latoi filia, non fraudanda gloria excogitatae rationis, ut denudet foeminas vestis. *Plin. Hist. Nat. XI : 26.* Itt a' vég szavakban azon átlátszó kelméjű öltözetekre van célzás, melyeket közönségesen *Multiciá*-knak hívtak, Varro pedig *vitrea togá*-knak nevez. Általában fonás, szövés a' rómaiaknál nagy tökélyre volt víve; úgy hogy Plinius — mint mondja — olly finom vadászhalókat is látott, melyeket feszítő-kötelökkel együtt egy gyűrűn ált lehetett húzni. „Vidimusque iam tantae tenuitatis (casses) ut annulum hominis cum epidromis transirent.“ *XIX : 4.*

⁵⁾ *Plin. Hist. Natur. XVI : 84.*

⁶⁾ *Idem XXXIV : 48.*

⁷⁾ *Idem XXXVI : 66.*

⁸⁾ *Juven. II : 40. v.*

⁹⁾ *Horatius*ből ismeretes a' *Sosius-testvéreké.*

¹⁰⁾ *Martial. I : 3.*

¹¹⁾ *Juvenal. VII : v. 82.*

¹²⁾ Galliae et Hispaniae, frumento in potum resoluto . . . spuma ita concreta pro fermento utuntur. *Plin. Hist. Nat. XVIII : 12.*

¹³⁾ *Nigrum flavo crinem abscondente galero. Juven. VI : v. 120.*

Nunc tibi captivos mittit Germania crines

Culta triumphatae munere gentis eris. Ovid. Amor. El. XIV : v. 45.

¹⁴⁾ *Emptos non soleo polire dentes. Martial. XIV : 56.*

borbélyműhelyben pedig, a' borotválás mellett *érvágás*-, *köpölyözés*- 's *pióczázással* is foglalkodnak ¹⁾. — Az utszákon hullámozó tarka tömegben, itt egy csapat gyalogmenőt, inasok lepedővel, kefével, szivacsccsal stb követnek; ezek a' mindenfelé nagy számmal találtató fürdők' valamelyikébe — talán egy *gőzfürdőbe* ²⁾ mennek. Velők, az *Arany-almához* címzett ház körül ³⁾, egy ismerős család jő szembe kocsin; ezek ismét a' vidéki hegyekben használt *zuhanyfürdőből* ⁴⁾ most térnek vissza. — Más csapatban hivatalos arcú komoly urak ballagnak kimért léptekkel, kísérve több ifjaktól, kik hónuk alatt írat-csomagokat visznek; ezek : senatorok, gyakornokaikkal 's mennek a' tanácsba — épen mint nálunk egykor az ítélőmesterek jurátussikkal, a' curia' ülésébe. Ezekéhez hasonló ünnepies köntösben többeket látunk egy palota' *járdával* kirakott előtérén várakozó képpel állongani; ez egy *küldöttség* a' városba most hazatérő imperator' elfogadására ⁵⁾. Itt üveges gyaloghintókat, bennek puha pamlagon kényelmesen olvasgató, vagy szundikáló úri személynél ⁶⁾, természetes szolgák czepelnek széles vállaikon; amott, szép nyílt kocsin, még szebb fogatot *maga hajtó kényes úrfi* robog el szelesen előttünk, többször föl-, az ablakokból kinéző dámákra, mintsem lovai' elébe tekintgetve ⁷⁾. Eszelős kandiságával egész zavarba hozza az utcztát 's majdnem veszélyt okoz, midőn jobbról egy *gyufaárus zsidó-fiút* ⁸⁾ üttet le lábáról, — balról, ijedtt félreugrás közben egy *házaló-kalmár*, hóna alól, portékás ládáját, egy suhancz öléből, karácsonyesti ajándékainkhoz hasonló árúját, a' saturdayálákra szánt, *aranyporos figékkel rakott pálmaágot* ⁹⁾ hullatja a' sárba stb.

Könnyű volna a' képen még sok illy, korunkéival rokon arczvonásokat kimutogatnunk, ha attól nem tarthatnánk, hogy már is kelleténél többet cicerónéskodtunk, midőn talán olyanokat is hordtunk föl, miket mindenki tud. Azért ez elszámáltakhoz végre még csak egy két, előttünk különösbnek tetsző fölfedezésünket kívánjuk toldani : a) Hogy a' classicus íróknál találtató adatok szerint, a' ró-

¹⁾ Plin. Hist. Nat. XXXII : 42. Item Corn. Cels.

²⁾ Cornel. Cels. II : 17. Item Vitruv. V : 10.

³⁾ Domitianus natus est in regione urbis sexta, ad malum punicum. Sueton. in Domit.

⁴⁾ Marc. Manil. L. IV.

⁵⁾ In area palatini cum Salutationem Caesaris opperiremur. Gell. XX : 1.

⁶⁾ Causidici nova cum veniat lectica Mathonis

Plena ipso. Juven. I. v. 32.

⁷⁾ Pervolat axe citato

Flaminiam : puer Automedon nam lora tenebat,
Ipse lacernatae cum se iactaret amicae. Juven. I : v. 60.

⁸⁾ Transtiberinos ambulator,

Qui pallentia sulfurata fractis

Permutat vitreis. Martial. I : 42.

⁹⁾ Aurea porrigitur Jani corymba calendis. Martial. XIII : 27.

maiak színtolly alkatásu ekével szántottak, minő ma nálunk közönségesen használtatik ¹⁾. b) Testi büntetéseiknél a' *botozást* általjában, küönösen pedig katonáik' fenyítésénél a' *vesszőzést* ők is alkalmazták és arra, valamint *abroncsokra*, szinte a' nyírfát választották. ²⁾. c) Asztalaikat ők is ékesgették *virágbokrétaikkal*, de ezeket nem vízzel töltött poharakba, hanem üvegharangok alá szokták helyezni ³⁾. d) A' bennünket nem régiben, soha nem hallott nevével rémítve meglepett *epemirigy*, nálok közönségesen ismert nyavalya volt, melyet szintén *cholerának* hívtak 's melyet Celsus, orvoslasmódjával együtt, nem is a' kivételes, hanem a' rendesen uralkodni szokott nyavalyák' sorában ad elő ⁴⁾. És e) a' *bujakórságnak* is, melyet általában az újabb kor' kinövésének szoktunk tekinteni, néhány fajait, minők pl. az *inflammatio colis*, *cancer colis*, *inflammatio testiculorum*, *condylomata* és *fluxio alba* ⁵⁾ szinte ismerték legyen, többek közt Celsusból 's idősb Pliniusból eléggé kitűnik ⁶⁾. Végre f) a' *fűtés* ama' legújabb módjának is, melynek kitalálásával a' *Meissner*-név dicsekszik, ifj. Pliniusnál ⁷⁾, valamint a' *galambpostának* ⁸⁾ id. Pliniusnál és Frontinusnál világos nyomára akadunk.

Illy nemű adatok nagy számmal fordulnak elő a' classicus íróknál, melyeket, midőn olvasás közben rájuk bukkanunk, még ha előttünk egyéb forrásokból már ismertek voltak is, némileg saját fölfedezéseinkként tekintünk 's annál érdekesebnek találunk, minél nagyobb élvezetet szoktunk venni a' tárgyakból, ha azokat nem csak mások' előadása után ismerjük, hanem szemünkkel is látjuk.

* * *

Efféle az élvezet, melyet a' classicusok, munkáik' tartalmának tárházából juttatnak. Ez azonban nem annyira épületes, mint inkább csak mulattató oldaluk. A' tanúsággal gazdag élvezetet e'

¹⁾ ... In silvis magna vi flexa domatur

In burim, et curui formam accipit *ulmus* aratri,

Hinc a stirpe pedes temo protentus in octo,

Binae aures, duplici aptantur dentalia dorso. *Virg. Georg. I* : 170.

²⁾ *Betula* terribilis magistratum virgis. Eadem circulis flexibilis.

Plin. Hist. Nat. XVI : 30.

³⁾ Conditae sic puro numerantur lilia vitro,

Sic prohibet tennis gemma latere rosas. *Martial. IV* : 22.

⁴⁾ *Corn. Celsus. IV* : 11.

⁵⁾ Szeméremből nem nevezzük magyar néven ezeket. „Haec vocabula et tolerabilius se habent et accepta iam usu sunt; cum in omni fere medicorum volumine atque Sermone iactentur : *apud nos foediora verba*, ne consuetudine quidem aliqua verecundius loquentium commendata sunt. *Corn. Cels. VI* : 18. It. *Plin. Hist. Nat. XXI* : 73. 79.

⁶⁾ Orvosokra nézve nem lenne érdektelen, e' nyavalyák', különösen a' *cholera*' gyógyítása, valamint az id. Plinius által leírt egyiptomi bebalzsamozó szer' és a' *Mithridates*féle híres ellenmérég' készítése körül hajdan alkalmazott eljárást szakértő bírálat alá venni.

⁷⁾ *Plin. Epist. II* : 17.

⁸⁾ *Plin. Hist. Nat. X* : 37. *Frontin. Stratag. III* : 13.

munkák' *formájában*, szerkezetében, és modorában, jelesen prózai előadásában találjuk föl. Ez utóbbiban Róma' írói az újabb századbeliek által utólérve még nincsenek. Prózát, az övékéhez hasonló becstűt, nem a' magyar, de angol, francia, olasz és német irodalom sem bír fölmutatni. Midőn ezt mondom, nem a' jó prózai előadást értem; mert azt nemcsak az említettem mívelt nyelvekben bőven találunk, de magunkéban sem nélkülözünk; hanem a' különbség a' classicaí 's újabb kora próza között, abban áll, mert amannak a' *jóság*on kívül a' *szépség* is kitűnő sajátja, és pedig elannyira, mi szerint, ha a' kettő közt hasonlítást teszünk, úgy tapasztaljuk, hogy, midőn a' később kor' írói, prózájukban a' szépséget mintegy mellékdolognak venni látszanak, akkor az a' classicusoknál oly fő kellék, mellynek eléérése után erejük' egész megfeszítésével törekedtek. A' rómaiak, kik irodalmukat a' kényes izlésű görögöké után képezték, ezektől a' *szépnek* mindenben uralkodásra emelt eszményét, vagyis a' *Ουτε Ταις χαρισιν*-elvet, úgy költői, mint prózai előadásaiukba áltűltették; mi által prózájuknak valódi művészi alakot adtak. És e' *művészi alak* teszi a' fő különbséget az ő és új próza között. Annak a' stylus' kimívelésénél vezéreszmeül vétele a' régieknek bölcs tapintatára mutat; mert az élő és írott beszédnek valódi célja: eszméink' másokkál föl fogatása levén, igen természetes, hogy e' czélt könnyebben 's hamarabb fogjuk elérni úgy, ha eszméink' tolmácsaúl nyájas, tetszetes, magát beszínleni tudó, mintsem ha nyers, száraz 's bár világos és értelmes, de kedvességnélküli komoly nyelvet használunk. Eredetét a' hatásra számított szónoklat egyenesen e' nézetből veszi, és én meg vagyok győződve, miszerint e' nézetet a' *szép előadás' hatálya* felől, épen a' szónoklat' körében tett tapasztalás vitette ált a' régiekkel, írott prózájukba. Ők t. i. Quintilianus' ama' kifejezése szerint: „Mihi unum idemque videtur: *bene dicere ac bene scribere*“ (XII: 10.) az élő és írott beszédet azon egy szempontból fogták föl, 's innen van (mit az újabb izlés náluk hibául szokott felróvni), hogy jelesebb prozaistáik is, mint a' két Plinius, a' philosophus Seneca, Florus, Curtius, Valerius Maximus, nem ritkán szónoklati modorba csapnak ált. Mellőzve annak vitatását, mennyiben kelljen a' prózánál e' különben módjával alkalmazott szónoklati tüzszerezést rosszallni, annyi bizonyosnak látszik, hogy a' római classicusok, prózájukat a' tökély' ama' magas fokára, mellyen az máig utól nem érve ragyog, az említett nézet által emelték. A' római irodalom' lovagias képviselői, kik, mint föntebb érintők, egyébiránt is majd mind a' társadalom' magasabb műveltségű osztályához tartozván, már ennél fogva is a' csinosb nyelvet mintegy rangjok' sajátául bírták, azzal, hogy írásaikban fő gondjukat az *előadás' szépségére* fordították, oly igéző prózát teremtettek, melly munkáikat, még ha tárgyuk nem vonzó is, minden különbség nélkül, egyaránt gyönyörködtető olvasmányá teszi. Az ő tolluk alatt vers és próza mű-

vészi alakot nyer, és a' legszárazabb tárgy, úgy kötött, mint kötetlen beszédben, egyenlő költészeti szint ölt magára. A' honnét, ám kísértse meg bárki, fogja tapasztalni, hogy, ha Virgil' csodaszépségű Georgicon után, egymást követő rendben, Caesar' Commentárain, ifj. Plinius' Levelein, Tacitus' Annalisain, Quintilianus' Rhetoricáján, a' másik Plinius' Naturalis Historiáján 's Frontinus' Stratagematikonán végig ment: majd alig fog az élvezetben, mit az egymástól nagyban eltérő tartalmú művek' olvasásából merített, némi különbséget észre venni.

Az újabb irodalmak az általános ígérés' e' mesterségét nem bírják; bennök a' szép előadás majdnem egyedül költői művekre szorítkozik; prózájuk pedig többnyire komoly, értekező modorban mozog. És ez, úgy látszik, nem is vaktában, hanem elvszerűleg történik így; miután nálunk az úgy nevezett *szép irodalom'* szorosán elkülönzött osztályába pusztán költői művek sorozvák 's belőle a' prózaiak, úgy szólnak, egészen kizárva; mert habár a' regények és novellák szinte a' szépirodalom' rovatába jönnek is, e' megkülönböztetést korántsem prózai alakjoknak, hanem költői tárgyuknak köszönik. Míg Róma' írói a' szépség' szabályát általában alkalmazván, ez által úgy költői, mint prózai munkáiknak szépirodalmi szint adtak: mi arra — mondhatnók — csak a' kötött beszédnél ügyelünk, a' kötetlent pedig alóla majdnem egészen föloldjuk; szinte, mintha azt hinnők, hogy a' prózában csak *jónak*, de *szépnek* nem szükség lennie; vagy hogyha egyszer jó, már ennél fogva a' szépség' criterionát is bírja. Azért — hogy csak rólunk magyarokról szóljak — valamint a' classicusokéval mérközhető költői szép előadásban, úgy *jónak mondható* prózában sincs fogatkozásuk ugyan; ez utóbbit — jelenleg élő derekabb íróinkat nem is említve — már Pázmány' Kalauzában 's Mikes' Leveleiben is föltaláljuk: de a' *sajátlag szép prózában* nyilván szegények vagyunk. Az erre törekvést elannyira mellőztük ekkorig, hogy annak szembetünőbb nyomára első rangú íróinknál is alig akadunk. Kevesen vannak, kiknek azt megkísérteni kedvök jött 's ezek közt is talán csak Kazinczy és Kölcsey azok, kik ez úton kielégítő sikerrel haladtak; a' többiek, midőn a' szép styl' eszményével vajudtak, többnyire ékes próza helyett Döbrenteiféle éktelenségeket hoztak elő; mert t. i. a' szépnék keresésében tévúton indultak 's példányokul, nem mint amazok, a' római classicusokat választották magoknak, hanem vagy hiúlag eredetiséget vadásztak, vagy majd német, majd francia modort majmolgattak. Kétséget nem szenved, hogy, ha a' szépprózát, arra termett íróink, egy Bajza, egy Vörösmarty, egy Czuczor, vagy Toldy — kik közül a' három első már mint költők, a' szépirodalomnak, vagy sajátlag szólva *szépenírásnak* ex professo avatottai; az utolsó pedig mint jeles aestheticus, ki a' szépet sok oldalról kimívelt izlésénél fogva megválasztani igenis jól érti — a' classicusok' nyomán kísértik meg: tő-

rekvésöket szerencsés siker követé vala, és ma nem csak a' jó, de az *igazi szépprózá*nak sem volnánk annyira szükében. Mert hogy íróink, kik arra nem csak akarattal, de hivatással is bírnak, épen nem ügyetlen utánzó, annak görög és római minták után képzett egész költészetünk fényes bizonyosságát adja. Vannak epicusaink, lyricusaink, kiknek teljesen sikerült műveit a' classicusokéival bízást egy sorba állíthatjuk; Csokonainkról pedig el lehet mondanunk, hogy anacreoni dalaiban mesterét Anacreont fölülmulta.

A' bájt, mely a' római classicusok' prózáján előmlik, könnyebb érzéssel fölfognunk, mintsem szavakkal kellőleg rajzolnunk. Az ő styljek némi ünnepies köntöst hord magán, melynek okszerű 's kecses szabása úgy az ész', mint az ízlés' követeléseinek teljesen megfelel. Benne minden legkisebb rész gondosan megválasztott, tervszerű, maga helyére illő és mint jó zongorán a' húrok, egymással kedvesen összehangzó; egy kifejezés, egy szó, egy betű nem fölösleges, nem kirívó, hanem minden az egész' harmoniájára művészi tapintattal kiszámított nélkülözhetlen tényező. Az eszmét eleven visszaadó jól talált szavak, logikai szabályok szerint alkotott kifejezések, tömött szerkezet — a' beszédnek világos értelmet, kevéssel sokat mondó rövidséget, kellemes kerekedséget adnak; és e' kellemességet még egyfelül az elmés változatossággal ejtett fordulatok, másfelül a' mondatok' csergedező patakként lefolyó hangzatos gördüllete is nem kis mértékben nevelik. És a' classica prózának e' sajáttságok által elővarázsoló szépsége olly nemű, hogy azon némelly íróknál, minők pl. Julius Caesar, Cornelius Nepos, Celsus és Mela — a' *természeti egyszerűség művészi alakban*; másoknál, mint Tacitus, ifj. Plinius, Quintilianus, Curtius, Florus stb., a' *művészi alak természeti egyszerűségben* tűnik elő. Nem úgy mint nálunk, kiknek stylusunk, midőn egyszerűségre törekszünk, többnyire dísztelenül meztelenné; midőn mesterkélünk, ízetlen piperévé szokott válni. Az újabb irodalmakban talán csak az angol próza az, mely e' tekintetben dicséretes kivétel alá eshetik. Én legalább ebben, a' többiekhez képest, legtöbb természeti egyszerűséget, férfias kellemet 's életrevalóságot veszek észre; és ezt, valamint a' rómaiaknál, úgy náluk, egyenesen a' nyilvános politikai életnek 's abban nagy szerepet vinni szokott szónoklatnak vagyok hajlandó tulajdonítani. Mert a' szónoklat a' szépprózának legpracticusabb oktató mestere volt mindig. Nálunk magyaroknál is a' próza amaz utóbbi pár évtized alatt kezdett magára tűrhetőbb alakot öltetni, midőn a' nemzeti mozgalmak köztünk a' szónoklatot a' nyilvánosság' színpadára idézték, és ott számára mindennapi szerepet osztottak. Legszebb prózai példányainkat az akkori hírlapok' politikai vitaközléseiben bírjuk. Ha akkor eszünkbe jut, prózai előadásunk' szépségének magasbra vitelénél másik emeltyőül a' római classicusokat venni elő: azóta e' téren nevezetes haladást tehattunk. Ez idő azonban ránk

nézve már — lejárt. A' rajtunk legközelebb átszáguldott szélvész, midőn Jánus' templomát bezárta, egyszersmind a' politikai szónoklat' iskolájának ajtaját is becsapta előttünk. De épen e' körülmény kétszeresen int bennünket, hogy a' classicusoknak számunkra folyvást nyitva maradt iskoláját annál buzgóbban igyekezzünk fölhasználni irodalmunk' javára. Prózánknak azon báját, melyet még nélkülöz, csak innét fogjuk legbiztosabban megszerezhetni. Sehöl e' részben több tanulni valót nem találunk, mint itt. A' classicai irodalom ránk nézve, ha nem a' tudományok' aknája is immár, de bizonyosan az ízlés' műtereme marad mindig, hol a' szépek mindazon mintáit, melyek után prózánknak a' hiányzó műalakot megadhatjuk, készen leljük.

És ez immár ama' gazdagon jutalmazó nyereség, melyért a' classicus írókat olvasunk, tanulmányozunk, nemcsak méltó, de elengedhetlen szükség is. Hanem hogy e' részben czélt érjünk, nem pusztá futékony kedvtöltésből, de komoly, tanuló szándékkal kell fogunk a' dologhoz; szemes figyelemmel kísérnünk írmódorunk' minden legkisebb vonásait; ellesnünk a' nálok gyakran természeti egyszerűség' leple alatt lappangó titkos mesterfogásokat; azután ezek' másolgatását saját nyelvünkön kísértgetnünk. E' végre legtöbb sikert ígérő eljárásnak mutatkozik a' classicusok' lefordítgatása, arra hívatott vállalkozók által. Azért is, a' tárgy' fontosságát tekintve, nem látnám akademiánk' méltóságán alul, sem hívatásán kívül esőnek, ha egyéb gondjai közt azt is egyik föladatává tennie tetszenék, hogy az ily tehetőségeket — kik bizonyosan találtnak fognának — névszerint kijelelendő classicusok' fordítására, bizonyos kitűzött jutalmak által koronként fölhívja. Mert a' dologban csak így, versenyzés' útján, lenne igazi köszönet; miután ma a' classicusok' saját szakálra fordítása 's kiadása, szellemileg csekély sikerű, anyagilag tekintve pedig talán a' leghálátlanabb írói foglalkodás. Innét valamit így eddigelé prózában kaptunk, nemcsak fölötte kevés; de Kazinczy' Sallustján 's Czuczor' Neposán kívül (Tacitusféle Germaniáját még nem ismerem) többnyire mind fölüleges, gond és csín nélküli dolgozat. Ha ama' nagy czélt, melyet én itt sürgetek, úgymint : a' *classica próza' műalakjának nyelvünk' részére átszajátítását* elérni akarjuk : akkor azok' fordításánál egész más szempontból szükség kiindulnunk, mintsem eddig történt. Gondunk' első, fő föladataúl, a' fordítandó munkáknál, legyenek azok kötött, vagy kötetlen beszédűek, nem a' tartalmat, hanem a' *formát* kell tennünk; nem a' tárgy' érdemét, hanem a' *műbecset* néznünk; e' mező az, mely előttünk a' közhasznú vetélkedésre 's koszorús remekelésre nyitva áll. Ez úton egy jól sikerült fordítás, minő például *Szabó István' Odysseája*, nyelvünknek több nyereséget hozand, mint hozna mind azon szaktudomány, melyet az összes classicus munkák' legértelmesb, de műbecscsel nem bíró fordításaiból tanulhatnánk.

Azon tárgyak felől, melyekről azok szólanak, az újabb irodalmak' gazdag termékeiből sokkal bővebb, alaposabb ismereteket szerezhettünk magunknak — ezekért nem szükség amazokhoz iskolába járunk. Ki Tacitust, vagy Julius Caesart csupán a' római történet', Columellát a' mezei gazdaszat', Pliniust a' természethistória', vagy Celsust az orvostan' kedvéért akarja csak fordításban adni: az sem irodalmunknak sem olvasóinak nagy szolgálatot tenni nem fog. De igenis teend akkor, ha ezek' előadásának magasztos szépsége által magát mintegy kihíva érezvén, velők fordításában versenyre kél 's nyelvtusába ereszkedik. Az illy, stylistikai gyakorlat-forma próbálkozó fordítások által lehetne a' classicusok' styljének sokféle kecséit lassanként prózánk' részére kivivogatnunk. Azért is, ha azon íróink, kik most legközelebb — mint a' hirlapokból olvasám — igen helyes tapintattal, a' classicusok' kiadását 's fordítását tűzték ki célul magoknak, e' vállalatuknál az általam kimutatott irányban indulnak: tőlök e' téren szép eredményeket várhatunk; föltéve, hogy a' dicséretes szándékot köz részvét és pártolás is kísérendi. Mert az utóbbiak' hiával, a' legjobb, mit e' nemben valaki adhatna, nyom nélkül fogna maradni 's elhalni lassanként, mint szép hang a' sírta-
tagban. Ohajtott siker' eszközzésére mulhatlanul szükség honosainknál a' classical irodalom iránt érdeket gerjesztetni és azt folyvást ébren tartani, mind addig, mígnem annak gazdag erü műaknáit fordítóink' egymás közt vetélkedő serege által végkép kibányászva leendenek. Legtöbbet tehetnének e' részben: felsőbb helyről, pl. az academiától, vagy más tudományos intézettől jövő gyakoribb fölszólalások, buzdítások, jutalom-kitűzések, verseny-előidézések; az egyes, vagy többszörös fordítások' szigorú bírálata, az eredetivel és egymás közt szoros összevetése, — végre — mi a' rómaiaknál a' nyelvszépségre törekvést oly hatalmasan tüzelte — *köz fölolvasása*. Addig pedig, míg mind ez megtörténék, szerintem nem rossz szolgálat tétetik az ügynek azzal is, ha magánosok, saját ösztönből, a' classicus írókat övéiknél gyakran szóba hozzák 's érdekesb oldalaikról megismertetni igyekeznek. E' tekintet birt engem is arra, hogy a' classicusok' olvasása 's tanulmányozása felőli jelen szerény nézetimet nem csak papírra tenni, de velők az íróasztal mellől ki is lépni jónak lássam.

— Hunfalvy Pál lt. befejezte Bornemisza János úr' értekezésének a' *czigány nyelvről* olvasását, mely itt egy tagban közöltetik.

Egy baráti körben tartott vita, melyben némelyek a' czigány nyelvet a' magyarral rokonnak állították, arra birt, hogy megtudandó: mennyire igaz vagy nem igaz ez állítás, miután czigány nyelvtant hiába kerestem, múlt évi julius hóban esetleg olly házban mulatván, melyben két domonyi *rom* — (a' czigányok magokat így nevezik, 's *románi cship* = czigány nyelv) — kömives munkával hosszabb ideig volt elfoglalva, élve ez alkalommal, időtöltésből nyel-

vöket tanuljam. Egy-két pohár bor megoldá nyelvöket, 's a' milly szívességgel fordítgatták magyar mondatimat romra, én a' hallottakat olly készséggel jegyezgetém. Néhány nap alatt az egész nyelvtanon végig mentem. Kikeresnem a' nyelvtani idomokat és rendbeszednem, nem volt nehéz. Mi kétes marada, mit ezen tanítóim megfejtteni nem tudtak, felvilágosították más fajtársaik, kikkel Domonyban, Sz. Lászlón, Kókán, Szecsön (Pest megyében) találkozám. — Vizsgálódásim' eredménye : *a' magyar és cigány nyelvek közt semmi rokonság!*

Jelen nyelvtan kész volt, midőn Pott hálai tanárnak 1844. kiadott, két kötetből álló jeles *cigány nyelvtana* került kezemhez. — Átnéztem. Az első kötetben *öven* írónak, kik a' cigányokról és nyelvökről értekeztek, elősorolása 's rövid elmélkedés után, emezek' különféle (chai, romano, zincalo, katzibelos, karatchi, charami, egypticus, bohemicus stb) neveikről és valószínű eredetükéről értekezvén, tárgyalatik *a' nyelvtan*; a' második *kis szótárt* foglal magába, mellyet megelőz rövid értekezés a' *zsebelők' nyelvről* (Gaunersprache) megmutatására annak, hogy ez a' cigánynyal nem egy; azután következnek mutatványok az újtestamentomnak rom fordításából, rom beszélgetések, könyörgések stb. — E' tudós' buvárlatinak eredménye : *a' cigány nyelv a' szanszkritnak egyik távolabbi sarjadéka 's így az indeurópai nyelvcsaládhoz tartozik; de azon nyelv még nem tudatik, mellyel legközelebb rokonságban áll, sem azon ország vagy vidék, mellyből a' cigányok szakadtak, sem idő, mikor, miért hagyták vala el őshonukat.*"

Pott' művében mind az egyes szavak, mind a' nyelvtani idomok különféleképp írvák, a' szerint, ammint ezen vagy azon kútforrásból merítették, mi a' vizsgálót nem kissé zavarja. Az írók t. i., kiket követ, több nemzetbeliek, angolok, francziák, olaszok, csehek, németek stb; a' rom szavakat mindenikök saját anyanyelvének helyesírása szerint írja, — innen a' különféle írásmód. Egyébiránt nagyon kétes, vajjon azok jól írvák-e, miután némelly nyelvben, pl. németben, nincsenek is minden cigány hangnak megfelelő hangjegyek (bötük). A' kiejtés és nyelvtani idomok' változatossága pedig onnan magyarázható, hogy alkalmasint a' cigány nyelvben is, mint másokban (pl. tótban a' sárosi, lipthói, nyitrai), vannak szójárások, 's a' cigányok különféle országokban és vidékeken nem egyképen beszélnek. A' szitnaaljai (Hont megyei) *tót* cigányoknál pl. én is vettem észre némelly idomokat, mellyek az alföldi magyar cigányoknál, legalább azoknál, kik után én e' nyelvtant szerkesztém, nem divatosak, 's ezek' állítása szerint az oláh cigányok ismét másképen beszélnek, úgy hogy ők minden szavokat nem értik.

Mik e' nyelvtanban állanak, úgy írvák, miként én hallottam; 's a' szabályok is ezek után vonattak el. Pottnak enyémről itt-ott eltérő véleményét a' szöveg alatti jegyzékekben érintém.

Czigány mondákat keresve eddiglen följegyzésre méltót nem találtam. A' nyelvtan' végén áll néhány czigány dal, mellyeket egy domonyi czigány nőtől hallottam. Idővel, ha oly vidékre vetődöm, mellyet népes rom családok laknak, nemcsak hegedülni, de énekelni is tudók, talán többeket. Mostanára legyen elég mutatóványul néhányat közölnünk 's előlegesen a' rom nyelv' szerkezetével megismerködnünk.

B Ö T Ű T A N.

1. §. A' czigány hangok' (bötük) száma.

A' czigány nyelvben előforduló hangok magyar bötükkel jölve, következők : a, á, b, bh, cz, cs, csh, d, e, é, f, g, gh, gy, h, i, í, j, k, kh, l, ly, m, n, ny, o, ó, p, ph, r, s, sz, t, ty, tyh, u, ú, v, z, dz, zs, ds. 42.

Ezeken kívül van még egy hang, mely sem *a* sem *e*, hanem közepett jár, 's némelly czigányok' ajkain inkább *a*-nak, másokéin *e*-nek hangzik, pl. szo angyal? vagy : szo angyel? mit hoztál? Szerző *e'* hangot, hol előfordúland, *ä*-vel fogja jelölni. Hangzása körülbelül mint a' német *ä*—*e*, ebben : Hände, kezek vagy inkább mint a' magyar kérdő *e*, ebben voltál-*e*? mértékre nézve rövid.

Ö, ö, ü, ü hangok a' czigány nyelvben nincsenek, miként a' szláv nyelvekben is hiányzanak. A' czigányok az *ö*-t rendszeren *e*-vel vagy *o*-val, *ö*-t *o*-val, *ü* és *ü*-t valamint a' magyar *é*-t *i*-vel szokták kiejteni, pl. kenyino, könnyü; Szecsova, Szecső; seprőve, seprő; gyimelcsu, gyümölcs; binosengero, bünös; kisirteto, kísértet; vitiná, vétkezem.

2. §. Bötü-lágyítás.

Gy, ly, ny, ty hangok, miként magyar nyelvben, részint gyök-szókban jönnek elé, pl. vógyi, lélek; patyav, hiszek; kanyha, tyúk; — részint származékokban, 's ragok által keletkeznek, mint a' magyar *dj*, *lj*, *nj*, *tj* hangok, pl. godi, ész, godjaver, eszes; mol, bor, moljake, bornak; rosz, éles, rosztjára, élesíték; szoszten, galya, szosztenja, gatyák. — Kiejtésök mint fentebbieké.

3. §. Bötücsere.

H és *sz* fölcseréltetnek egymással ezekben : hohavá v. szohavá, csalok; hi v. szí, van; har és szar, hogy; ny és ly ezekben : sznyom v. szlyom, vagyok; kamnyom v. kamlyom, szerettem.

4. §. Bötüváltás.

Av változik *á*-ra ebben : ályom, jöttem; *avá*, jövök.

e ü-ra ebben : mályom, meghaltam; *merá*, meghalok.

i j-re, ha hangzón kezdődő rag járúl a' szóhoz, pl. raklja, lányok, rakli, lány; *godi*, ész; *godjaver*, eszes; a' *j* ilyenkor szíszegőre változik, ha előtte olyan találtatik, pl. rusavá, haragszom, russavá, haragitok; gádsi, asszony, gádssa, asszonyok.

or *ú*-ra ebben : *ová*, leszek, *úlyom*, lettem, de *í*-re *jóvá* képző igék' múltjában, pl. *pasljová*, fekszem, *pasljýom*, feküdtem; *motjová*, megrészegszem, *motjýom*, megrészegedtem.

n után változik : *k g*-re, pl. *mange*, nekem, *manke* helyett; *tumenge*, nektek, *tumenke* h.

t d-re, pl. *mandar*, tőlem, *mantar* helyett; *olendar*, tőlök, *olentar* helyett.

h cz-re, pl. *mancza*, velem, *manha* h.; — *amencza*, velünk; (*tuha*, veled; *oleha* vele).

k vált. *ty*-re ezekben : *akh*, szem, *atyha*, szemek; *dikhav*, látok, *dityhol*, látszik.

n l-be megy át ebben : *megsegiti/la*, megsegít; *e'* helyett *megsegítinla*.

5. §. *Hangugratás.*

e kiugrasztalik ezekben : *o devla*! oh isten! *devel* vagy rövidítve : *dél*, isten; *romeszkro*, *romeszkero* helyett, *férfiás* és *férfiúé*, *férjé*; *bilovengro*, *gero* h., pénzellen. Átalában *kero*, *gero* ragok rövidítve is használatnak : *kro*, *gro*. — *Igy* : *biken*! adj el! *bikná*, eladok; *iker*! *tarts*! *ikrá*, tartok; *aver*, más, *avrete*, másutt; *klin-czo*, szög, *tótul klinecz*; *ninczo*, német, *tótul nemeecz*.

6. §. *Hang-elhagyás és olradás.*

Kohodá? *e'* helyett : *ko hi odá?* *ki (van) az?* *szohodá?* *mi (van) az?* *dsári*! *menj ki*! *e'* helyett *dsa ári*! *mrátyhóra*, *mre atyhóra* helyett, *szemecskéim*; *tovesz*, *te ovesz* helyett, *ha leszesz*; *tovlahi*, *te ovlahi* h., *ha volna*; *pál oleszte*, *pale oleszte* h., *utána*. *Trító*, *trinto* h., *harmadik*.

Ezekben : *má* = *már*; *maj* = *majd*; *mer* = *mert*; *odá* = *odább*, *kiso* = *később*, mint látjuk, *a'* végbőlük *hagynak* el.

7. §. *Hangrövidítés.*

Bár, *kert*, *barja*, *kertek*; *zór*, *erő*, *zoralo*, *erős*; *gádsi*, *aszszony*, *gadssa*, *asszonyt* és *asszonyok*; *me dsá*, *megyek*, *amen dsa-ha*, *megyünk*; *me dá*, *adók*; *amen daha*, *adunk*.

8. §. *Közbe-szúrás.*

Czaklo üveg, *tótul szklo*, *czklo*, *a'* miből az eredett.

S Z Ó T A N.

I. *A' főnevekről.*

9. §. *Nem- és névelőről.*

A' czigány nyelvben, mint héberben, két *nem* van, *him* és *nő*, amaz *o*, emez *i* névelő által jelöltetik meg, pl. *o pro*, *a'* láb, *o*

rom, a' férj és cigány; *i* romni, *a* nő, és cigány nő; *i* bár, a' kert; *i* sztadik, a' kalap. — Többes számban mindkét nemű főnevek előtt *o* áll, pl. *o* pre, a' lábak, *o* romnja, a' feleségek. (A' német nyelvben többesben *die* közös névelő van).

Kivéve azon szokat, melyeknél a' nemet a' természet mutatja, pl. *o* phral, a' fitestvér; *o* dad, az atya; *i* phen, a' nővér; *i* daj, az anya stb., többenél a' nem' meghatározására nem igen állíthatni fel csalhatatlan szabályt, legalább a' végzetek nem szolgálhatnak mindig biztos vezérül, pl. *o* vogyi, lélek; *o* páni, a' víz; *o* ármin, káposzta, *hímneműek*; *i* godi, az ész; *i* guruvni, a' tehén; *i* zumin, a' leves, *nőneműek*.

Állatok' neveiből az *o* végzetűek him-, az *i*-ben végződők és *ni* végzetűek pedig nőneműek, pl. *o* raklo, a' fiú; *i* rakli, a' lány (latin nyelvben hasonló *filius*, *filia*, *dominus*, *domina*) — *i* guruvni, a' tehén; *i* graszni, a' kanca.

o, *i* végzetek melléknéveknél, és részesülőknél is nemet jelentenek, amaz hímet, ez nőt, pl. *mro* gullo dad, édes apám; *mri* gulli daj, édes anyám; *kamlo* cshávo, szeretett fiú; *kamli* csaj, szeretett lány.

Többesben mindkét neműek *e* ragot vesznek, pl. *mre* gulle dada, édes apáim; *mre* gulle daja, édes anyáim, *kamle* csháve taj csaja, szeretett fiúk és lányok. — (Hasonlítsd evvel össze a' tót részesülő multat, *hn.* milovav (milovao), *nn.* milovavsi; többesben *kőzšn.* milovavse, szeretett, szeretvén).

10. §. Főnév-gyűjtemény.

I angust, újj; *o* ármin, káposzta; *o* alav, név; *i* angrusztí, gyűrű; *o* arcsics, ólom; *o* akh, szem; *o* asarípe, dicséret.

O bálo, disznó; *o* bálicsho, malacz; *o* ball, haj; *o* biboldo, zsidó; *i* bhul, alfel; *o* bisinger, huszas; *o* bakro, juh; *o* búi, dolog, munka; *o* bár, kö; bára, kövek; *i* bár, kert; barja, kertek; *o* barjengero, kertész; *o* báróro, kertecske; *o* bloki, ablak; *o* bankóve, bankó; *o* barvalípe, gazdagság; *o* bárípe, nagyság; *o* bolevasz, szalonna; *o* baszt, szerencse; *o* bokh, éhség; *o* bjeng, ördög, gonosz; *o* bjengípe, gonoszság; *o* bers, esztendő; *o* hobo, kukoricza; *o* buze, sarkantyú; *i* balval, szél; *o* brisin, eső (tótul *prsi* = esik).

O czaklo, üveg; *o* czipa, bőr; *i* csúri, kés; *i* csár, fű, virág; *o* cshá, cshávo, cigány fiú = der Sohn; *i* csaj, cigány lány = die Tochter; *o* cshavóro, gyermek, kisdéd; *i* cship, nyelv; *i* csham, orcza; *i* családí, óra, tulajdonkép ütött, ütés, innen: du családjakor = két órakor = két ütėskor; *i* csucsin, csecs; *o* cshóra, szakáll; *i* csavri, csirke; *i* csik, sár; *o* csibalo, kovács; *o* csiriklo, madár; *o* csveni, zsír; *o* csumidav, csók; *i* csumnik, ostor; *o* cshom, hold; *o* csóre, árva; *o* csacshípe, igazság.

O dél, delev, isten; *o* déve, dive, nap; *o* dand, fog; *i* drákhí,

szöllő; i dukh, fájdalom; o dad, apa; i daj, anya; o desinger, tizes; o dimé, adás; o dudum, tök; i dorik, madzag.

Endánja, nemzet (mre endánja sza adule hile, én nemzetem mind ezek).

O fóro, város; o felhóve, felhő; i fekéle, fekély.

O gádsó, férfitű; i gádsi, asszony; o gadsóro, kedves; o gád, ruha; o gra, ló, graszta, lovak; i graszni, kancza; o guruv, ökör; i guruvni, tehén; i gódi, ész (godi is); o gój, hurka; o gyiv, buza; i gyíli, ének; o gyimelesu, gyümölcs.

I holev, nadrág; o hartya, rézműves, kovács; o harkum, réz; i hanik, kút.

O jak, szem (l. fentebb: akh); o járo, liszt és tojás (kanyhalo járo, tyúktojás); o jilo, szív; o jevend, tél (tavasz és őszre czigány nyelvben nincs szó); o jag, tűz; o jegó, jég; jigo dél; jig, esik; o jegóhiv, jég hó = jégeső; o jiv, hó (hiv is).

O khuro, csikó; o kopanya, teknő; o kotar, darab; o kokal, csont; o kher, ház; o kheróro, házacska; o korro, korsó és garas; o kisirteto, kísértet; o khedipe, szedés; i khan, fül; khanja, fülek (khanjará, hallgatódzom, fülelek); o kastuno, keresztyén; o kast, kereszt; i kanhi és kanyha, tyúk; o kúr, membrum virile; o kello, nyak; o kolin, mell; i khangheri, templom; o kurke, hét, ünnep, vasárnap (hétköznapiakra nincsenek nevek); o keztyuva, keztyű; o kasta, fa; o khase, széna; i kafidi, asztal; o kafidjengero, asztalos; o klinczo, szeg; o khamipe, szeretet, akarat; i kruska, körte; o karjalo, kabát; o kham, nap; o kheszno, kendő; o karmuczi, macska.

O lóve, pénz; o lacshipe, jóság; o lavuta, hegedű; o lil, levél és könyv; i lubuniczi, krumpli; o lón, só; o lepedóve, lepedő; o lukeszto, katona.

O máro, kenyér; i mol, bor; o manus, ember; o masz, hús; o maszjalo, husáros; o musz, kar; o muszóro, karocska; o muj, száj; o mácscho, hal; o mácsengero, halász; i mincs, membrum muliebre; o mátyha, légy; o moszto, láda; o meribe, halál; o maripe, verekedés; i mortin, bőr; o maszek, hónap, hó; i mesznicza, mézsárszék.

O nakh, orr; o nája, köröm; o ninczo, német; o neszvalipe, betegség; o nyilaj, nyár; o nebo, ég.

O pór, toll; o pódo, padlás; i piri, fazék; o píron, villa; o poklo, pokol; o patrin, falevél; o pro, láb; i patyivo, becsület, hitel (patyav, hiszek); o parastyúri, ünnep; o páni, víz; pánja, vizet; i póri, fark; o piráno, szerető; o petala, patkó; i poszityi, zseb; i papin, lúd; o pétya, kemence; o pisjalo, molnár; i panjali, kocma; o péle, tök (testtag) (dsuklano péle, kutyatök = krumpli); o purum, veres hajma; i phú, föld; i phen, nővér; o phral, fivér; i phudine, trombita; ó phabha, alma; o phusz, szalma; o phenepe, mondat, parancs.

O raklo, fiú, Knabe; i rakli, lány, Mädchen; o raj, úr; i rání, úrnő, asszony; o ronavo, bíró; o rom, cigány, férj; i romni, cigány-nő, feleség; o rát, vér; i ráti, éj; o rozsiko, rozs; o rasaj, pap; o ruv, farkas; o rusipe, harag; o rupuno, ezüst; o ranik, vessző.

O szikljardo, tanító; i szoszten, gatyá; i sztadik, kalap; o szovnakaj, arany; i szkami, szék; o szír, foghajma; o szelevári, kantár; i szluzsina, szolgáló; o szvito, ország (tótul szvet = világ); o sero, fej; o sosaj, nyúl; o sukaripe, szépség; o sepróve, seprő; i sliva, szilva; i singa, szarv; o sélya, kötél; o sutlo, savanyú, eczet; o sellóve, forint (= sel = 100, lóve = pénz); o siro, sir; sil, hideg (sil hi man, hidegem van = fázom).

O trupo, test; o tóver, bárd; o thud, tej; o tatepe, forróság; o traszt, vas; i thardi mol, pálinka (thabá, thavá, égek; thará, thajará, égetek; tehát thardó, i, égetett); tusni, itcze; i tyirhaj, csizma; o tyirhajengero, csizmadia; o thiral, túró, sajt.

O ustyibe, kelés, támadás.

O vógyi, lélek; o vés, erdő; o va, kéz; vaszta, kezek; o vuder, ajtó; o verda, kocsí; o verdangero, kocsis; o vus, kender; o vodro, ágy; o vlahiko, oláh.

I zór, erő; i zumin, leves; o dzarval, szőr; o dsó, zab; o dsuklo, kan-e; i dsukli, nőstények; o dsivibe, élet; o dsuklanipe, kutyaság; garasi, garas; doctori, doctor.

11. §. Főnevek' képzése.

Az előbbeni §-ban elősorolt főneveket vizsgálván, némelly végzeteket több ízben találunk, melyeket lehetetlen nem tekinteni képzőknek. Illyenek

I. Idegen eredetű főneveknél:

o; pl. klinezo, ninczo, szvito, poklo, jago, siro, kisirteto.

u; pl. gymelcsu.

i; pl. grosi v. garasi, bloké, doctori, Pontiusi, Pilatusi, Jezusi Krisztusi (l. alább a' hitet.)

ina; pl. szluzsina (tót nyelvben: szlúzsit = szolgálni).

óve; pl. lepedóve, sepróve.

uva; pl. keztyuva.

oca; pl. Szecsora, Szecső. Más helynevek is a végzetet kapnak, pl. Aszóda, Pesta, Domonya ¹⁾.

II. Czigány eredetűeknél vagy olyanoknak látszóknál következő képzők tűnnek elő:

imé; pl. dimé (dá, adok), ekhetane dimé, összeadás.

ine; pl. phudine, phudá, fúvok.

¹⁾ Pott' kútforrásaiban találatnak ezeken kívül *osz*, *esz*, *isz* pl. popelosz, hamu, tótul popel; národosz, barát, tótul = nemzet; harangosz, harang; kepenyegosz, köpönyeg; csaplarisz, sogorisz, csaplár, sógor; rimarisz, római; latinarisz, latin.

ibe és *ipe* ¹⁾ elvont szókat képzők melléknévek és igékből; pl. *báripe*, nagyság; *csacshipe*, igazság; *vakeripe*, beszéd; *rusipe*, harag; *meribe*, halál; *khamibe* v. *pe*, szerelem.

engero, *jengero*, *ingero* foglalkodást, mesterséget jelentő neveket képeznek 's' a' magyar *ász*, *ész*, *as*, *os* fő- 's' melléknéveket alkotó képzőknek felelnek meg; pl. *kafidjengero*, asztalos; *mácsengero*, halász; *sztadikjengero*, kalapos; *barjengero*, kertész, *verdangero*, kocsis.

Bisinger, huszas; *desinger*, tizes; *selinger*, százaz; mint látjuk, *o* végzet nélkül használtatnak.

jalo; *karjalo*, kabát; *pasjalo*, molnár; *maszjalo*, húsáros. (Ez utóbbi talán a' tót *meszjar*-ból lett, az *r l*-re változván 's' a' szóhoz melléknévi végzet ragasztatván, millyen *os* is).

nicza; pl. *mesznicza*. (Ez tót képző, eléjön ezekben: *temnicza*, börtön; *szvetnicza*, szoba).

ni, nőnemet, jelent; pl. *romni*, cigány nő; *rom*, cigány; *ráni*, úrnő; *raj*, úr; *graszni*, kancza; *guruveni*, tehén.

o, *i*, nemjelentő végzetek (mint latinban *us*, *a*, ezekben *filius*, *filia*, *servus*, *serra*); például *raklo*, *rakli*, *gádso*, *gádsi*, *dsuklo*, *dsukli*.

icsó, *icsó*, kicsinyző; pl. *bálicsó*, *disznócska* ²⁾, *malacz*; *harangicsó*, *harangocska*. Ennél gyakoribb:

óro; *csavóro*, gyermek; *devlóro*, istenke; *csajóro*, lányka; *báróro*.

ik; *dorik*, *sztadik*, *csumnik*.

iko; *vlahiko*, *rozsiko*.

ek; *maszek*, hónap, hó (tótul *meszjacz*).

in; pl. *brisin*, ármin, *zumín*, patrín, *mortín*.

av, *ev*; pl. *alav*, *csumidav*, *holev*.

avo, *ivo*; pl. *ronavo*, *patyivo*, *cshávo*, fiú.

j; pl. *raj*, úr; *szovnakaj*, arany; *sosaj*, nyúl; *daj*, anya; *csaj*, any; eredetileg talán *dai*, *csai* volt.

d; pl. *dad*, apa (tata).

do; pl. *biboldo*, zsidó; *sziklardo*, tanító.

uno, *uni*; pl. *kastuno*, *rupuni*.

áno, *áni*, *piráno*. (A' három utolsó képzőt lásd a' melléknéveknél).

Jegyzet. Összetett főnevet keveset vettem észre, pl. *ekhetane* *dimé*, *összeadás*: *jegohív*, *jéghó* = *jégeső*.

¹⁾ Pottnál e' h. *ben*, *pen* áll, mihez szerinte hindu nyelvben hasonló *apano*, mahrattiban *pan*, malabáriban *pán*. A' magyar cigányok az *n* végbotút talán úgy hagyják el, mint a' magyarok a' marasztaló *ban*, *ben*-ből, ha póriasan beszélnek, pl. *malomba*, *kertbe* van, *malomban*, *kertben* helyett.

²⁾ *Csha*, *csa* a cigány nyelvben gyermeket jelent; *csa-j*, leány; *cshá-vo*, gyermek; tehát *bálicsó* = *disznó*' fia stb.

12. §. A' főnevek módosítása.

a) A főnevek ragok által módosíttatnak (ejtegettetnek), melyek mássalhangzón végződő szókhoz közvetlenül, hangzós végzetűekhez azonban többnyire csak a' véghangzónak ellökésével ragasztatnak. (Lásd a' köv. §-t).

b) Ejtegetés van *kettő*, hím és nőnemű főnevek számára külön egy-egy; — vagy ha azt nézzük, hogy a' mássalhangzón végződő szók mindenikben másképen ragoztatnak, mint a' hangzó végzetűek, úgy *négy* van.

c) Eset van *nyolcz* ¹⁾ t. i. *nevező* vagy alanyeset, *tárgyazó* (accusat.), *tulajdonító* (dat.), *birtokos* (genit. v. inkább possessivus), *helyező* (locativus), *távolító* (ablat.), *társító* v. *segítő* (sociativus v. instrumentalis) és *hívó* (vocat.). A' többi magyar viszonyragok a' rom nyelvben elüljárók által fejeztetnek ki.

Esetek' számára nézve a' cigány nyelv a' szláv nyelvekhez, különösen cseh-tőhöz áll legközelebb. Ebben van hét eset, ugyanannyi a' szanszkrit nyelvben is.

d) Szám van *kettő*, egyes és többes.

13. §. Főnévi viszonyragok.

Egyes szám.

(Nőnemű ejtegetés).

(Hímnemű ejtegetés).

	(i, j)	(mással hangzó végzet).	— —	(mással hangzó végzet).
Nevező.	(i, j)			
Tárgyazó.	(a)	(ja)	(e)	(e, n, sz, t)
Tulajdonító.	ke, ake,	jake,	szke,	eszke, aszke,
Birtokos.	kero, akero,	jakero,	szkero,	eszkero, aszkero,
Helyező.	te, ate,	jate,	szte,	eszte, aszte,
Távolító.	tar, atar,	jatar,	sztar,	esztar, asztar,
Társító.	ha, äha,	jäha,	eha,	eha.
Hívó.				

Többes szám.

	(a)	(ja)	a, e, i, szta (a, e)
Nevező.	(a)	(ja)	a, e, i, szta (a, e)
Tárgyazó.	(en)	(jen)	(en) (en)
Tulajdonító.	enge,	jenge,	enge, enge,
Birtokos.	engero,	jengero,	engero, engero,
Helyező.	ende,	jende,	ende, ende,
Távolító.	endar,	jendar,	endar, endar,
Társító.	encza,	jencza,	encza, encza.
Hívó.	—	—	—

Jegyzetek. a) Jellemző eseti ragok v. ragvégzetek : *ke, kero, te, tar, ha*; a' *k* többesben *n* után *g*-re, *t* után *d*-re, *h* után *cz*-re változik. — b) *Élettelen* dolgok' tárgyazója olyan mint nevezőjük, de

¹⁾ Pott' csak hét esetet állít, a' helyezőt *első* tulajdonítónak vévén. Miért nem értek vele egyet, alább fogjuk látni.

elő lényeké emettől mind egyes mind többes számban különbözik, névszerint a' *himneműek* egyes tárgyazóban e ¹⁾, többesben en, a' *nőneműek* amabban a, ja, emebben en, jen ragokat kapnak. Ez eset *vezéresetnek* látszik, legalább a' többi viszonyított esetekben a' jellemző ragvégzetek, kivált élő lények' neveinél, rendesen a' tárgyazóhoz függednek.

Példák.

Egyes szám.

Nőnemű főnevek.

Nev.	i daj (anya), dai,	i rakli (lány),	i phen (nővér),	i mol (bor),
Tárgy.	da,	raklja (raklia),	phenja,	mol,
Tulaj.	dake,	rakljake,	phenjake,	moljake,
Birt.	dakero,	rakljakero,	phenjakero,	moljakero,
Hely.	date,	rakljate,	phenjate,	moljate,
Távol.	datar,	rakljatar,	phenjatar,	moljatar,
Társ.	daha,	rakljaha,	phenjaha,	moljaha,
Hívó.	daj,	rakli,	phen,	mol,

Himnemű főnevek.

Nev.	o raklo (fiú),	o vógyi (lélek),	o dad (apa),	o kher (ház),
Tárgy.	rakle,	vógyi,	dade ²⁾	kher,
Tulaj.	rakleszke,	vogyiszke,	dadeszke,	khereszke,
Birt.	rakleszkero,	vogyiszkero,	dadeszkero,	khereszkeró,
Hely.	rakleszte,	—iszte,	dadaszte,	khereszte,
Távol.	raklesztar,	—isztar,	dadesztar.	kheresztar,
Társ.	rakleha,	vogyjeha,	dadeha,	khercha,
Hívó.	raklo,	vógyi,	dade,	kher.

Többes szám.

Nőnemű főnevek.

Nev.	o daja,	o raklja,	o phenja,	o molja,
Tárgy.	dajen,	rakljen,	phenjen,	molja,
Tulaj.	dajenge,	rakljenge,	phenjenge,	moljenge,
Birt.	dajengero,	stb.	stb.	stb.
Hely.	dajende,	„	„	szintűgy.
Távol.	dajendar,	„	„	„
Társ.	dajencza,	„	„	„
Hívó.	daja,	„	„	„

¹⁾ Potnál esz (osz). — Én sz végzetet tárgyazó esetben csak e' kérdő név-másban : kasz ? kit ? vettem észre. Meglehet, eredetileg megvolt ez esetben és megvan jelenleg is, csak a' magyar czigányok nem hallatják (talán úgy mint magyar pórajakokon hoz, hez ragokban nem hallik a' z; pl. házhoz, kerthe, házhoz, kerthez helyett); többi esetekben legalább, és pedig nem csak élő, de élettelen dolgok' neveinél is az sz a' jellemző ragvégzetek előtt hallik, pl. tulajdonítóban : dadeszke, rakleszke, khereszke.

²⁾ Pott' kútforrásaiban : dadesz, raklessz.

Töb b e s s z á m.

Himnemü főnevek.

Nev.	o rakle,	o vogyja (vogyia),	dada,	khera,
Tárgy.	raklen,	vogyja,	daden,	khera,
Tulaj.	raklengen,	vogyjenge,	dadenge,	kherenge,
Birt.	raklengen,	stb.	stb.	stb.
Hely.	raklende,	„		szintúgy.
Távol.	raklendar,	„		„
Társ.	raklencza,	„		„
Hívó.	rakle,	„		„

Jegyzetek egyes esetekről.

14. §. a) A' nevező esetről.

Többes számi nevező' ragai közül:

I. *a* tételik 1) az *i* végzetű *nőnemü* főnevekhez, mire ezen *i* rendszeren *j*-re változik, pl. ránja, asszonyok; romnja, feleségek, cigány nők; raklja, lányok; kafidja, asztalok; csurja (csurija), kések; csavrja, csavrija, csirkék. — Gádsi, asszony; gadssa, asszonyok; miben a' *j* *s*-re változik. — 2) Mássalhangzón végződő *himnemü* főnevekhez, pl. dada, apák; roma, cigányok; khera, házak; tyirhaja, csizmák; danda, fogak stb. De csorea is, árvák.

II. *ja* ragot kapnak a' *nőnemü* nevek, melyek nem végződnek *i*-ben, pl. phenja, nővérek; szosztenja, gatyák; barja, kertek; papija, ludak; cshipja, nyelvek stb.

III. *e* rag járul az *o* végzetű főnevekhez, pl. o pre, lábak; rakle, fiúk; gádse, férfiak; bibolde, zsidók.

Ugyan e' ragot kapják a' mellénevek kivétel nélkül, akár hím akár *nőnemü*ek legyenek. (Lásd alább).

IV. *i* többnyire *a* végzetű főnevekhez függed, pl. phabhi, almák; slivi, szilvák; kruski, körték.

V. *sza* van ezekben: vasza, kerekék; grasza, lovak.

15. §. b) A' tárgyazó esetről.

Élettelen dolgok' neveinek tárgyazója olyan, mint nevezőjük, péld. te del o dél zor, baszt, adjon isten erőt, egészséget! lacsiráti! jó éjtszakát! de man lacsimol! adj jó bort! me dikhav bárokher, látok nagy házat; báre khera, nagy házakat; me dá tuke sukár gád, sukáre gáda, adok neked szép ruhát, szép ruhákat; ghen-gyál má odolen lila? olvastad már azokat a' könyveket? an odole kafidi, kafidja, hozd azt az asztalt, asztalokat.

Az *élő* lények' *himnemü* nevei egyesben *e*, többesben *en* ragot kapnak, a' *nőnemü*ek abban *a*, *ja*-t, emebben *en*, *jen*-t; *i*, *a*, *e* előtt *j*-re változik, pl. *himnemü*ek: me murderá le bále, megölöm azt a' disznót; me mará odole gádse, megverem azt a' férfiút; di-

khesz tre dade? látod apádat? patyav mre gulle devle, hiszem édes istenemet. Többsben : dikhesz odolen báre gádsen, zorale raklen, thúle bakren, kale graszten, sukáre rajen taj romen? látod azokat a' nagy férfiakat, erős fiúkat, kövér juhokat, fekete lovakat, szép urakat és cigányokat? — *Nönemüek* : Me khamav tra phenja, szeretem nővéredet; me dikhav tra romnja, látom feleségedet; tra gadssa (gadsja helyett) asszonyodat; grasznja, kanczát; mra gullja gadssa, édes asszonyomat; többsben : me khamav sukáre rakljen, gadssen, sebesne grasznja, báre guruvnjen, szeretek szép lányokat, asszonyokat, sebes kanczákat, nagy teheneket. (A melléknevek' ragozását lásd alább).

n rag van köv. névmások' egyeseiben : man, engem; me, én; ovn, őt, ov, ő; *en* többsben ezekben : amen, minket, tumen, titeket; olen, őket.

t van ezen személyes névmásban : tut, téged; tu, te.

sz e kérdő névmásban : kasz? kit?

Az élettelen dolgok' nevei cseh-tót nyelvben is másképen ejtegettetnek mint élő lényekéi, és pedig úgy, hogy ezen ejtegetési különbség minden esetre kiterjed, holott a' cigány nyelvben csak nevező- és tárgyazóban van meg.

16. §. c) A' tulajdonító esetről.

Ragai egyesben : *ke*, *jake*, *szke*, *eszke*, *aszke*.

„ többsben : *enge*, *jenge* (enke h.). Jelentése : *nak*, *nek*, *ért*, *felé*, *ellen*.

Példák : *ke*; *tuke*, *neked*; *mange* (manke h.) *nekem*; *dáke*, *anyának*; *mra gullja dáke*, *édes anyámnak*; *phabhake*, *almának*; *Domonyake*, *Domony felé*; *Pestyake*, *Pest felé*.

ake; *tyirhajake*, *csizmának*.

jake; *phenjake*, *barjake*, *romnjake*; p. o. *moljake* me dsá, borért megyek.

szke; *kaszke*, *kinek?* *szoszke?* *minek?* *oleszke*, *neki*; *csaszke*, *fiúnak*; *vogyiszke*, *léleknek*; *raszke*, *úrnak*; *rajszke* v. *raiszke* h. (E' szóban a' j betű úgy hagyatik ki, mint *dáke*-ben, *dajke* vagy *daiké* helyett).

eszke; *dadeszke*, *phraleszke*, *fivérnek*; *báleszke*, *preszke*, *graszteszke*, *lónak*.

aszke *pe*, *be* képző raguakhoz járul, pl. *khamipaszke*, *akaratnak*; *baroalipaszke*, *gazdagságnak*. E' kettőben : *meribnaszke*, *halálának*; *zsivibnaszke*, *életnek*; az eredeti képző *ben* (*pen*) látható : *meriben*, *zsiviben*, holott az *n* betű a' nevezőben nem hallik.

enge (enke hely.); *tyirhajenge*, *dajenge*, *csurjenge* (csúrienge helyett), *romnjenge*, *gádsenge*, *férfiaknak*; *gadssenge* (gadsjenge hely.), *asszonyoknak*; *rakljenge* (raklienge hely.), *lányoknak*; *raklengé*, *fiúknak*.

jenge (jenke h.); *barjenge*, *kerteknek*; *phenjenge*, *növéréknek*; *moljenge*, *boroknak* stb.

17. §. d) A' birtokos esetről.

Ragai egyes számban : *kero*, *keri*, *kere*; *szkero*, *szkeri*, *szkere*;
jakero, *jakeri*, *jakere*, *eszkeri* stb.

„ többesben : *engero*, *engeri*, *engere*;

jengero, *jengeri*, *jengere*.

Ezek tulajdonképen nem módosító (viszony), hanem képzőragok, melléknévi jelentéssel és természettel, ennél fogva olyan végzetekkel is bírók. — A' birtokos eset más nyelvekben is melléknévi természetű, pl. katonák' laka = katonai lak; 's mi egy nyelvben birtokos eset által, az másikban gyakran melléknév által fejeztetik ki, pl. a' fentebbit a' tót vojenszkje bidlo-nak mondaná. A' cigány birtokoshoz legjobb hasonlóságot találok a' cseh-tót nyelvben, *ov*, *ova*, *ovo* birtokost jelentő melléknévi ragokban, csak hogy itt köznem is van, mi a' cigány nyelvben egészen hiányzik. Pl. egyesben : *pánov* dom, *raszkeri* kher, az úr' háza; *pánova* zahrada, *raszkeri* bár, az úr' kerte; többesben : *pánorje* domy, *raszkeri* khera, az úr' házai; *pánorje* zahrady, *raszkeri* barja, az úr' kertei. — E' példákban *pánov*, *pánova*, *pánorje* nem birtokos esetek, hanem valóságos birtokos melléknévek, mint a' cigány nyelvben, melynek illy formán, miután a' birtokviszonyt másképp, mint fentebbi ragok által, nem fejezheti ki, tulajdonképeni birtokosete nincs ¹⁾. A' mi ilyennek mondatik, az nem birtokos eset, hanem birtokos melléknév; a' miért is nem fogunk csudálkozni, ha a' fentebbi birtokos ragokat a' melléknévi képzők közt is ott találándjuk, hova természetöknél fogva igazán tartoznak is.

Kero rag összetettnek látszik, tulajdonító *ke* ragból és *ro* végzetből, mely ezen birtokos névmásokból : *mro*, *tro*, enyém, tied, vétethetett által; többesben *amaro*, *tumaro* áll (mienk, tietek); harmadik személyben a' *ro* már a' tulajdonító után áll : *oleszkero*, többesben : *olengero*, övé, övék. Eredetileg egyesben is *m-ero*, *t-ero* lehetett. A' német többes számi birtokos esetben : *d-er*, és ezekben : *uns-er*, *eu-er*, *mein-er*, *dein-er*; a' latin *nost-er*, *vest-er*-ben, a' görög *ἡμετερον* és *ὑμετερον*-okban az *er* megvan 's mindenütt birtokviszonyt jelent.

A' ragoknak *o*, *i*, *e* végzeteire nézve megjegyzendő, hogy, miután a' cigány birtokos tulajdonkép melléknév, használatuknál a' melléknévek' szabályait kell követni, t. i. ha a' birtok-főnév egyes számban áll és himnemű, pl. *o* kher, a' ház, a' birtokos *o* végzetet kap; ha nőnemű, pl. *i* bár, a' kert : úgy *i* nőnemű végzetet vesz fel,

¹⁾ A' Pott-idézte írók szerint a' birtokos eset mahratt 's hind nyelvekben is melléknév által fejeztetik ki. Hindben az himnemben *ká*, nőnemben *kí*, többesben mindkét nemben *kí-re* végződik.

pl. *raszkeró kher*, az *úr' háza*, *raszkeri bár*, az *úr' kerte*; ellenben ha *többsben* áll, akár *hím*— akár *nőnemű* legyen, a' *birtokos e* közös *nemű* ragot nyer, pl. *raszkeré khera*, az *úr' házai*; *raszkeré barja*, az *úr' kertei*.

Ha a' *birtokos* *többsben* áll v. inkább ha *több birtokosról* van szó : úgy a' *birtokos főnév* *többsbe* tétetik, de végzetei a' *birtokfőnév* után módosulnak, a' mint fentebb említők; pl. *rajengero kher*, *urak' háza*; *rajengeri bár*, *urak' kerte*; *rajengere khera*, *urak' házai*; *rajengere barja*, *urak' kertei*.

Lássunk még néhány példát !:

Egy birtokos. *Kaszkeró* pro hi? ki' lába ez? mro hi (enyém).

Egy birtokos (hímnemű): *dadeszkero* gád, apa' ruhája; *dakero bálo*, anya' disznaja; mro *phenjakero kolin*, hugom' melle.

Egy birtokos (nőnemű); *kaszkeri* csáj hi? ki' lánya ez? mre *csaszkeri*, fiamé; mre *raszkeri*, uramé; *gurunvjekeri póri*, tehén' farka.

Több birtokos: *kaszkeré* csája hile? ki' lányai ezek? mre *dadeszkere*, apáméi; *rasajeszkere*, papéi; *dakere raklja*, anya' lányai.

Több birtokos: *dadengero raklo*, apák' fia; *dajengero rát*, anyák' vére; *dajengeri rakli*, apák' lánya; *dadengere rakle*, apák' fiai; *dadengere raklja*, apák' lányai; *dajengere papinja*, anyák' lúdjai; *rajengere graszta*, urak' lovai.

18. §. e) A' helyző esetről.

Ragai egyes számban : *te*, *ate*, *jate*, *szte*, *eszte*, *aszte*.

„ *többsben* : *ende*, *jende* (*ente* h.).

Jelentése az, mi a' magyar *veszteglő*, *marasztaló* és *beható*, *átalán véve helyragoké* 's nem csak *nyugalom* hanem *mozgás* *eszméjét* is kifejezi; azért inkább neveztem *helyzőnek* mint *marasztaló*, vagy *behatónak*; 's *helyre* nézve ezen kérdésekre tétetik : *hol?* *hova?* *időre* nézve pedig erre : *mikor?*

Hol? *avrete*, *másutt*; *aver*, *más*; *kavreszte*, *másnál*; és *máshoz*; *gadssate*, *asszony nál*; *besel devleszkero jobjoszte*, *ül istennek jobbján*; *Domonyate dsivel*, *Domonyban* él.

Hova? *uprekhavreszte*, *egymásra*; na lé *mistaszte*, ne végy *semmibe*; *Komáromate me dsá te szluzsinen*, *Komáromba megyek szolgálni*; *Aszódate násla*, *Aszódra* fut.

Mikor? *pále táheszte*, *holnap után*; *angle jekh khurkheszte*, *egy hét előtt*.

Ezen rag a' személyes névmásokhoz is tétetik, ha *előttők helyviszonyt* jelentő *előljárók* állanak; ellenben, ha ezek *más viszonyt* fejeznek ki, amazok *tulajdonító* ragot kapnak; pl. *angle tute*, *előtted*; *angle mande* (*mante* h.), *előttem*; *angl oleszte*, *előtte*,

angl amende, előttünk; pále tute, utánad; pase mande, mellettem; ande tumende, belétek; téle tute, alattad stb ¹⁾.

Ellenben: vase tuke, éretted; vase mange, érettem; vas oleszke, érette; úgy bie mange, nélkülem; bi oleszke, nélküle stb.

19. §. f) A' távolító esetről.

Ragai egyesben: tar, jatar, sztar, esztar.

„ többesben: endar, jendar. Helyzöböl képeztetett ar rag által: te-ar. Jelentése: töl, töl, röl, röl.

Kasztar? kitöl? szasztar vakerel? miröl beszél? tutar, töled, rólad; mandar, tölem; olesztar, róla, töle; moljatar motyilyom, bortöl megrészegedtem; gadssatar thingyom, asszonytól vettem; mre phenjendar ustidinyom, növéreimtöl kaptam; ekhe romesztar bicshagyom, egy cigánytól (által) küldtem; Pestyatar, Pesttöl; kherendar, házaktöl; lacsendar, jóktöl; kalendar, feketéktöl stb.

20. §. g) A' társító esetről.

Ragai egyesben: ha, jaha, eha (a' h n után czre változik).

„ többesben: encza, jencza. Jelentése val, vel.

Koha? kivel? szoha? mivel? tuha, veled; mancza, velem; oleha, vele; amencza, velünk; olencza, velök; dáha, anyával; rakljaha, lánynyal; dadeha, apával; rakleha, fiúval; devleha, istennel; vaszteha, kézzel; graszteha, lóval; grasztencza, lovakkal; dajencza, anyákkal; dadencza, apákkal; rakljencza, lányokkal; raklencza, fiúkkal.

21. §. h) A' hívó esetről.

Ragai: a, e; ezekben jönnek elé: ács devleha bare rája! maradj istennel (= isten veled!), nagy úr! dade! apa! more! barátom! mro gulle devla! édes istenem! utczu devla! jaj istenem! o bjenga te kedel ári tro csiken! ördög szedje ki zsírodat! o bjenga te phudjárd upre! ördög fújjon fel! objenga te leddel tut! ördög vigyen el téged! devla, mar ole! isten, verd meg őt! devla sutjar ári le! isten, száritsd ki!

¹⁾ Emezek német nyelvben többnyire tulajdonító eset által fejeztetvén ki, nem csudálkozhatni, hogy a' német írók 's ezek közt Pott is, a' helyezett tulajdonítónak nevezik 's két tulajdonítót állítanak, ezt elsőnek, a' ke végzetűt pedig másodiknak mondván. Hogy nem tulajdonító, kitetszik főleg azon vonzathól, melly szerint ragait személyes névmások mellett csak a' helyviszonyt jelentő elüljárók kívánják. Ha a' cigányok néha helyező helyett tulajdonítót mondanak, pl. oleszte h. oleszke-t, azt olly hibásnak tartom, mint mikor pl. a' porosz szójárás szerint a' tárgyazó eset a' tulajdonítóval cseréltetik fel, ich sage ihm, dir hely. ich sage ihn, dich stb mondatik. — Mit Pott locativusnak állít pl. ebben: khere, haza, az tárgyazonak látszik, mint e' latinban: domum. A' csehtótok ugyan ezt birtokos által fejezik ki: domo.

22. §. A' névhatározókról vagy elöljárókról.

Az előbbeni §§-ban tárgyalt ragokon kívül nincsenek más viszonyragok, melyek főnevekhez kapcsolhatnának. A' magyar okadó, fordító, közelítő, határvető, be-, ki-, le- felható stb ragok, valamint a' független névhatározók vagy *névutók*, a' czigány nyelvben, mint a' vele rokon szláv, német stb nyelvekben *elöljárók* által fejeztetnek ki, mikről következőket szükség megjegyezni:

a) Elöljáró és főnév között, ha ez közvetlen következőzik utána, mindig névelő áll (mint német nyelvben), pl. in *dem* Haus, in *das* Haus, in *den* Häusern stb) és pedig egyesben a' főnév' neme szerint o, i, többesben o; de ha az elöljáró után személyes névmás jön, amaz e-vel ¹⁾ toldatik, hangzó előtt elnyelendővel.

b) A' személyes névmásokhoz, ha előttök helyviszonyt jelentő elöljárók állanak, *helyző*, ha ezek más viszonyt fejeznek ki, *tulajdonító* eseti ragok kapcsolhatnak. (Lásd a' 18. §t). Egyébiránt

c) A' főnevek az elöljárók után *nevező* esetben állanak, miként a' magyar névutók nevező után.

And ²⁾ = *ba*, *be*; *ban*, *ben*.

And o mliná, a' malomba; *and* o moszto, a' ládába; *and* i rakli, a' lányba; *and* i daj, az anyába; *and* o rakle, a' fiúkba; *and* o raklje, a' lányokba; *ando* mro dad, *andi* mri daj, de némellyek: *ande* mro dad, *ande* mri daj-t mondanak, apámba, anyámba. — *And-e* mande, *ande* tule, *and(e)* oleszte, belém, -d, -je; *and(e)* amende, *and-e* tumende, *and(e)* olende, belénk, -tek, -jök.

Andar = ből, ből.

(Az előbbiből származott *ar* rag által: *and-ar*; vagy ha *an* az eredeti, *tar* távolító által: *an-tar*). Ári gélya *andar* o kher, kimment a' házból; *andar* i poszityi ári lilé o löve, zsebéből kivették a' pénzt; lid ári *andar* o tyirhaja o pre, húzd ki a' csizmákból a' lábakat. *Andar* mande, belőlem.

Angl = előtt, *anglal* = elől.

Angl o kher, a' ház előtt, elé; *anglal* o kher, a' ház elől; *angl* i romni, *feleség* előtt; *angl* o romnja, feleségek előtt. *Angl* e mande, *előttem*; *angl* amende *előttünk*.

K = nál, nél, hoz, hez, höz.

Me dsá *k* o rasaj, megyek a' paphoz; *k* o rasaj hilo, a' papnál van; *k* i graszni, a' kanczánál; *k* o graszta, lovaknál. — *Ke* mande, hozzám, nálam; *ke* mro dad, *ki* mri daj, apáinnál, anyám-

¹⁾ Ez alkalmasint határozói rag, mint a' magyar *ul*, *ül* ezekben: *alul*, *elül*, *felül*, melyek *alól*, *felől*-től különböznek. Upre mande, rajtam és rajtam felül; téle mande, alattam és rajtam alul; tél o kher, ház alatt, és alá.

²⁾ Pottnál *an* is találtatik; *d* olly függelék lesz, mint ebben *brisind*, *brisin* h., v. ebben: *kandur*, *kanúr* helyett.

nál; *ki pri* sukáre raklja besel, szép lányoknál ül (*pri* tót elüljáró = nál); o dad pas hi *ki mri* bár, az apa közel van kertemhez.

Katar = tól, től, messze.

Dur hi *katar* o kher, messze van a' háztól; *katar mro* dad, apámtól; dur hi mandar, messze van tőlem.

Mére = felé.

Mére Szecsova, Pestya, Szecső, Pest felé; *mére* mande, felém.

Maskar = között; *maskaral* = közöl.

Maskar o graszta, lovak között; *maskaral* o gadssa, asszonyok közöl.

Pál = után, mögött; *pálal* = mögöl.

Pál i zumin hályom masz, leves után ettem húst; *pále* mro dad múlya mri daj, apám után meghalt anyám. — *Pále* mande, utánam; *pál* oleszte, utána (*pále* h.).

Pas = mellett, közel; *pasal* = mellől.

Pas o kher, o khera, a' ház, házak mellett; *pas* i gádsi, *pas* o gadssa, asszony, asszonyok mellett; *pase* mande, mellettem; *pas* hi k o kher, közel van a' házhoz; *pas* hile k i bár, közel vannak a' kerthez.

Tél, *tal* = alatt; *tálal* = alól; *téle* = le.

Tél o manus, az ember alatt; *tél* i gádsi, az asszony alatt; *tal* o Pontiusi, Pontius alatt. *Téle* mande, alattam.

Upr = ra, re, on, en, felett; *upral* = ról,ről; *upre* = fel.

Upr o klinczo, a' szegen; *upr* i kafidi, az asztalon; *upr* o pre, a' lábakon. *Upre* mande, rám, rajtam. Le *téle* i sztadik *upral* mro sero, vedd le a' kalapot fejemről; *upral* o kafidja, az asztalokról; *upral* o kher *téle* géle o csirikle, a' házról leröpültek a' madarak.

Zsi, *dsi* (magyarítva : *dsik*) = ig.

Dsi epas ráti, fél éjig = éjfélig; *zsi* Pesti, Pestig; *dsik* o kher, a' házig; *dsik* a' gádsi, az asszonyig.

Nem helyviszonyt jelentenek : *bi* = nélkül.

Bi o gra, ló nélkül; *bi* o graszta, lovak nélkül; *bi* i sztadik, kalap nélkül. *Bie* mange, *bie* tuke, nélkülöm, nélkülöd sib tehát tulajdonítóval. — Melléknevek előtt megfelel a' német *un* képző előszótagnak 's a' magyar *talán*-, *telennek*, pl. *biboldo*, zsidó, *unge-tauft*, megkeresztelkedetlen.

Vas = ért, gyanánt, helyett.

Vas o lóve dinya gyiv, pénz helyett buzát adott; *vas* i tyirhaj, csizma helyett; *vas* i sztadik dsá, kalapért megyek; *vas* o graszta, lovakért. *Vase* mange, *vase* tuke, *vas* oleszke = érettem, -ed, -e.

Perdal = át, átal, által. Gélya *perdal* i páni, átment a vizen.

Upal = ólta; *upal* o du díve, két nap *ólta*. *Upal* o pasvar, oldalvást.

Poje = nként (tótul : *po*); *poje* korro, garasonként.

Jegyz. *Kor* = kor, tisztán magyar rag ebben : du családj^{akor}, két ór^{akor} (két ütések^{kor}).

Ellen névutót cigányaim tulajdonítóval és *upre* elüljáróval fordították; pl. *upr* o ninczo, német *ellen* = németre; *upr* o bibolde, zsidók *ellen*.

Viszonyraggal járó elüljárók vagy inkább határozók (mint magyarban *-n*, *innen*, *túl* stb, *tól*, *től*, *messze* stb.)

a) Helyező *te*, *szte* ragok ezekkel állanak : *dur*; pl. *dur* hi Domonyate, *messze* van Domonytól; *téle*, pl. *téle* kaszte hi? ki *alatt* van? *téle* szoszte hi? mi *alatt* van? *téle* kafidjate, asztal *alatt*.

upre, pl. odala rusen *upr* ekhavreszte, azok haragusznak egymásra.

b) Távolító *tar* ezekkel áll : *dur*, pl. *dur* hi mandar, tutar, *messze* van tőlem, tőled; *dur* hi katar o kher, *messze* van a' ház-tól; Aszódatar, Aszódtól.

Upral, pl. *upral* kasztar vakerel? kiről, ki felől beszél?

II. A' melléknevekről.

23. §. Melléknév-gyűjtemény és melléknévi képzők.

Aresicsano, ólom, ólmos; aszódakero, aszódí.

Bjengalo, ördögi; binesengero, bünös; bokhalo, éhes; barvalo, gazdag; balano, disznós; bulho, széles, bő; báro, úri, nagy; bibaldo, biboldo, zsidó; bimeribnyaszkeró, halhatatlan; bilovengero, pénzellen; basztalo, szerencsés; bibasztalo, szerencsétlen.

Csikalo, sáros; csito, vetett; csácsho, igaz.

Dugo, hosszú; dino, adott; dilino, buta.

Ergyavo, rozsz.

Gullo, édes; godjaver, okos; gengavo, gyenge.

Hurdo, apró.

Kálo, fekete; kastuno, keresztyén; kolo, kemény; kamlo, szeretett, kedves; kherkho, keserű; kenyino, könnyű; kucs, drága; kerdo, csinált.

Londo, sós, sózott; lacsho, jó; lolo, veres; loli mol, veres bor; lompavo, lompos, lusta; loczno, olcsó.

Múlo, halott; murderdo, megölt; mato, részeg; maszeszkeró, hús(os).

Naszvalo, beteg; nango, meztelen.

Parno, fehér; phúro, öreg; pháro, nehéz; pherdo, teli, telt; phendo, mondott; piráno, szerető, kedves.

Roszlo, éles; románo, cigány; repuno, ezüst, édes (mra rupunja dáke, édes anyámnak); rusto, haragos.

Szovnakuno, arany(os); szízno, szüz; száno, vékony; szikno, szük; szasztó, egészséges; sukár, szép; sebesno, sebes; suto, száraz; sudro, hideg; suzso, tiszta; sullo, savanyú.

Tikno, kicsiny; thulo, kövér; terno, fiatal; tato, meleg; trasz-tengero, vasból való.

Vicscho, magas.

Volakero, vig; virengero, hamis.

Zedno, zöld; zoralo, erős; zsidvo, élő; zsutó, sárga; zsutáló, sárgás. — Dzarvalo, szörös; dsuklano, ebi.

Ezeket : *sukar, godjaver, kucs* kivévén, a' többi mind o végzetű. Így végződnek a' hímnemű melléknevek, nőneműek végzete i; többesben mindkét neműeké e.

Melléknevi képzők.

alo, ali, és álo, áli, pl. zoralo, bokhalo; barvalo, zsutáló.

ano, ani; balano, arcsicsano.

áno, áni; pl. románo, piráno.

uno, uni; pl. rupuno, szövnakuno, kastuno.

no, i; pl. tikno, parno, terno; főleg idegen eredetűeknél, mint : szízno (szüz), sebesno, szikno, zedno (zöld); kenyino, könnyű.

Kero, akeró, jakero, szkero, engero, jengero (lásd a' birtokos esetről jegyzeteket 17-dik §-ban). Dakero, anyai (= anyának), romjakero, feleségnek = feleségi; aszódakero, aszódi; romeszkero, férfias; bimeribnyaszkeró, halálnélküli, halhatatlan; bilovengero, pénztelen (lásd bi elüljárót a' 22. §-ban); így mesterségi neveknél, millyeneket már főnévi képzők közt is láttunk. Kafidjengero (gádso), asztalos (ember, mester); verdangero, kocsis; papinjengero, libapásztor.

aver; godjaver, eszes.

do, to, lo, no ragokkal többnyire ígenevek képeztetnek, mint : do, londonó, sós, sózott; kerdo, csinált; phendo, mondott.

to; szasztó, egészséges; rusto, haragos (haragított, rusava, haragszom); csito, vetelt; tato, meleg (thabá, thavá, égek); suto, száraz; — to által képeztetnek a' sorszámok is, pl. trito, harmadik; starto, negyedik.

lo; múlo, meghalt; kamlo, kedves, szeretett.

no; dino, adott; rodino, keresett; usyino, felkelt. (Hasonlíts ezekkel össze következő cseh múlt időbeli részesülőket : nesen, vitt; dán, adott; volán, hitt; bit, vert; usznut, elaludt; pohnut, indult; byl, volt; vedl, vezetett; rekl, mondott).

avo; ergyavo, gengavo, lomparo.

24. §. A' melléknevek' ragozása és fokozása.

a) *Melléknevek ragozása.* Mikor o végzetű hímnemű melléknevek viszonyított (lárgy., tulajd., birt., hely., táv. és társító) ese-

tekben élő lényeket jelentő főnevek előtt jelzőkül állnak, *e* ragot, *i* végzetű *nőneműek* pedig *a* ragot kapnak, mely utóbbi előtt az *i* hangzó, mint a' főneveknél is, *j*-re változik; többesben mind azoknak, mind ezeknek végzete *e*, melyet *sukár*, *godjaver* is felvesznek, holott egyes számban változatlanul maradnak ¹⁾.

Hasonló szabályt követnek a' birtokos névmások is.

Példák: Egyes szám.

Nev.	mro	gullo	dad,	mri	gulli	daj.
		(édes apám)			(édes anyám)	
Tárgy.	mre	gulle	dade,	mra	gullja	dá.
Tulaj.	mre	gulle	dadeszke,	mra	gullja	dake.
Birt.	mre	gulle	dadeszkero,	mra	gullja	dakero. stb.

Többs.

Nev.	mre	gulle	dado,	mre	gulle	daja.
Tárgy.	mre	gulle	daden,	mre	gulle	dajen.
Tulajd.	mre	gulle	dadenge,	mre	gulle	dajenge.
		stb.			stb.	

Igy: *mre thule báleszke*, *hízott kövér disznómnak*; *mra grasznjake*, *kanczámnak*; *mra rupunja dake*, *édes = ezüst anyámnak*; *zoralja romnjakero*, *erős feleségé*; *sukáre rakjlen*, *szép lányokat*.

Ha a' melléknevek magánosan állanak, 's főnevekkül használatnak, úgy ragoztatnak mint ezek; pl. *báreszke*, *nagynak*; *bárengé*, *nagyoknak*, *lacsesztar*, *lacsendar lilyom*, *jótól*, *jóktól* vettem.

b) A' *melléknevek fokozása*. A' melléknevek *eder* közösnemű rag által fokoztatnak (hasd. össze a' görög *τερος*-t, sanszk. *tara*-t), mely a' nemi végzetnek ellökése után a' szótövhöz ragasztatik; pl. *sudreder*, *hidegebb*; *pháreder*, *nehezebb*; *sukáreder*, *szelb*. A' harmadik fok egészen hiányzik, 's e' helyett a' *magyar* cigányok a' másodikat veszik *leg* előraggal; a' tótok ugyan azt, de elébe *naj*-t tesznek, mi a' magyar *leg*-nek megfelel; pl. *legsudreder*, *leghidegebb*, *najsudreder*, *legpháreder*, *najpháreder*, *legnehezebb*. A' harmadik fokot azonban így is szokták kifejezni: *báre lácsho hi*, *nagyon jó* (van); *báre sukár hi*, *nagyon szép*.

Rendhagyó: *lácso*, *feder*, *jó*, *jobb*, pl. *feder máro hi*, *jobb kenyér* (van), *feder gádsi*. But, sok; buter, több.

III. A' névmásokról.

25. §. Személyes névmások.

Egyes számban.

Nev. *me*, *tu*, *ov*, én, te, ő (létigénél *lo*, *li*, pl. *k o rasaj hilo*, a' *papnál van*; *kaj hili tikni csaj?* hol van a' *kis lány?*)

¹⁾ Pott egyik kútforrásában hasonló szabályt találván, oda nyilatkozik: Eine glänzende Übereinstimmung mit mehren Sanskritiden! (L. Nyelvt. I. k. 205. l.)

Tárgy: *man; tut; ole, ola, le* = engem, téged, őt. *Ole* mardé, v. mardéle megverték őt; *ov* margya *ole*, megverte őt; *ola* ránja szí, annak az asszonynak van. (Ld. alább a' birtokigét.)

Tulajd. *mange; tuke; oleszke, lesske*, = nekem, neked, neki. Elüljárók közül *vas* és *bi* ez esetet kívánják.

Birtokos himn. mro, -m, enyém, tro, -d, tied, oleszkero, { -a, -e, övé,
ja, -je,

„ nön. mri, -m, „ tri, -d „ oleszkéri { -ai, -ei, övéi

Többs. közn. mre, -im, enyéim, tre, -id, tieid, oleszkere, { -jai, -jei,

(Lásd fentebb a birtokos esetrőli jegyzeteket 17. §-ban és a 24-ik §-t a) alatt).

Hely. *mande, tute, oleszte*. Magánosan nem, csak helyviszonyt jelentő elüljárókkal használatnak.

Táv. *mandar, tutur, olesztar*, = tölem, töled, töle.

Társ. *mancza, duha, oleha*, = velem, veled, vele.

Többesben:

Nev. *Amen, tumen, ovn*, mink, tik, ök. (Létigénél *le*, pl. and bár *hile*, a kertben vannak; kaj *hile* odola sukáre raklja? hol vannak azon szép lányok?)

Tárgy. *Amen, tumen, olen, len*; mardélen, megverték őket. minket, titeket, őket; margya olen, megverte „

Tul. *Amenge, tumenge*: olenge: nekünk, nektek, nekik.

Birtok. himn. amaro, -nk, mienk, tumaro, -tok, -tek, olengero -k, övék.
nön. amari, -nk, „ tumari, „ „ olengeri -k, „

Többs. közn. amare, -ink, mieink, tumare, -itok, -itek, olengere -ik, övéik.
(Ld. a 17. és 24-ik §-t.)

Hely. *Amende, tumende, olende* (helyjelentő elüljárók után.)

Táv. *Amendar, tumendar, olendar*, tölünk, tölötek, tölök.

Társ. *Amencza, tumencza, olencza*, velünk, veletek, velök.

26. §. Mutató névmások.

Odá, oda, odia, az; adá, ada, adia, ez; odola, azok, adala, ezek.— *Adá* dive, e nap = ma; *adá* mrohi, ez enyém; *odá* trohi, az tiéd; *odola* graszta mre hi, azok a' lovak enyéim; *odola* graszta tre hi, ezek a' lovak a' tieid.

Odá-nak tárgyazója: *odole, odola*, azt; *adá*-é: *adale, adala*, ezt, a' többi esetek ezek után rendesen módosulnak: *odoleszke, odoleszkero, odoleszte, odolesztar. odoleha*;— nőnemben: *odolake, odolakero, odolate, odolatar, odolaha*, annak, azé, azon, arról, attól, avval; és *adaleszke, adaleszkero*;—nőnemben: *adalake, adalakero*, stb. ennek, ezé stb.

Többesben rendesen ragoztatnak: *odolen, odolenge, odolengero* stb azokat, azoknak, azoké, stb; *adalen, adalenge, adalengero* stb ezeket, ezeknek, ezeké stb.

Odola gullya gadssa, azt a szép asszonyt; *odole* gulle gadssa, azokat a' szép asszonyokat; *odole* gulle gadssendar, azoktól a' szép asszonyoktól; upr *odia* gulli gádsi, azon a' szép asszonyon; *odolesz-kere* hi, azéi; *odolengere* hi, azokéi.

And *odá*, abba: uprodá, arra; tél *odá* azalatt; pálodá, azután.

27. §. Kérdő névmások.

Ko? ki? *ko* hoda? ki (van) az? *ko* szlya odaj? ki volt ott? *ko* szlé odaj? kik voltak ott? *kasz* dikhesz? kit látsz? *kaszsi*? kinek (kit) van? *kasztar* vakerei? kiről beszél? *koha*? kivel? *kaszkero* hi odá máro? kié az a' kenyér? téle *kaszte* hi? ki alatt van?

Szo? mi? *szo* hoda? mi (van) az? *szo* angyál? mit hoztál? (*Szo* = tótban *csó*, csehben *co*.) *Szoszke*? minek? miért? *szosztar*? mitől? *szo*ha? mivel?

Szavo? *szari?* *szave?* *szavo* raj tut margya? mellyik úr vert meg? Andar *szari* mol pityál? mellyik borból ittál? *szava* raklja khamesz? millyen lányt szeretsz? *szave* gadendar khomesz? melly ruhákból akarsz? Tehát egészen úgy ragoztatnak, mint a' mellékevek.

28. §. Visszahozó névmások.

Szo, a' ki, a' mi; oda kher, *szo* dikhav, azon ház, mit, mellyet látok; oda manus, *szo* margyál, azon ember, kit vertél.

Szavo, *szari*, *szave*, melly, a' melly. *Szavo* manus lacso hi, *odole* khamasz, melly ember jó, azt szeretjük; *szari* ráni lacs hi, a' melly asszony jó; *szave* manusa v. ránja lacse hi, a' melly emberek v. asszonyok jók.

Aszavo, *aszari*, egyesben, — *aszave*, többesben = olyan; *aszavo*, *aszari*, *aszave*, ilyen, pl. *aszavo* sukár hi szar o csár, olyan szép, mint a' virág; *aszari* ergyavi hi, szar o bjeng, olly ros, mint az ördög; *aszave* ergyave hi, olly rosszak. — An mange *aszari* sztadik, hozz nekem ilyen kalapot; *aszari* mol, ilyen bort.

29. §. Visszatérő névmások.

Ekhavre egymás; amen khamasz *ekhavre*, mi szeretjük egymást; odola rusen upr *ekhavreszte*, azok haragusznak egymásra.

*Pumen*¹⁾ egymás; pl. odola marnahi *pumen*, azok verik egymást; adala khamen *pumen*, ezek szeretik egymást. — Amaz pron. reciprocum, emez reflexivum. A' magyar visszatérő így fejeztetik ki: me csalagyom *man*, tu csalagyál tut, ov csalagyale, megütöttem magam (engem, tehát személyes névmások' tárgyazója által), megütötted magad, megütötte magát (öt.) Amen csalagyam *amen*, mi meg-

¹⁾ Pott' kútforrásaiban: *pe*, *pesz*, *peszke*, *peszkero*, *peszle*, *pesztar* tehát egyesben is áll, és rendesen ragoztatik. Magyar czigányoktól csak *pumen*-t hallottam, melly úgy képeztethetett mint *tumen*. —

ütöttük magunkat; *tumen* csalagyan *tumen*, ovn családé *pumen*, meg-
ütöttétek magatokat, megütötték magokat.

30. §. Hátározatlan névmások.

Sza, mind; *szahi* jekh, mind egy (mind azon egy).

Szako, mindenki; *szako* manus, minden ember; *szako* odoj szlya, mindenki ott volt; *szake* odoj szlé, mindenek (mindnyájan) ott voltak. *Szakovako*, mindenféle. *Valako*, valaki; *niko*, senki; *valaszo*, valami; *nista*, semmi.

Jekho, *i*, egyik; *aver*, más; *arro*, *i*, másik.

IV. A' számnevekről.

31. §. Tőszámok.

a) Határozott tőszámok: *ek*, jék, jekh, 1, *dúj* (du) 2, *trin*, 3, *star*, 4, *páncs*, 5, *so*, 6, — *efta*, 7, — *ofto*, 8, — *enya*, 9, — *des*, 10, — *desujék*, 11, — *desuduj*, 12, — *desutrin*, 13 stb; *bis*, 20, — *bisujék*, *bisuduj*, 21, 22 stb, *trianta*, 30, — *triantajék*, 31, — *starvadés* 40, — *starradesujék*, 41, — *páncsvadés*, 50, *sórvadés*, 60, — *eftavadés*, *oftavadés*, *enyavadés* 70, 80, 90. *sel* 100, *dessel*, ezer — tíz száz.

Sanszkritban: *eka*, *dvi*, *tri*, *csatur*, *pancsan*, *sas*, *szaptan*, *astan*, *navan*, *daçan*, 10, *ekadaçan*, 11, *dवादaçan*, 12, — *vinçati* 20; *trinçat*, 30; *sasti*, 60, — *szaptati*, 70, — *çata*, 100 — *szahasra* ezer.

b) Határozatlanok: *but*, sok, *buter*, több; *zalog*, kevés, *zalogeder*, kevesebb; *doszta*, elég (tót nyelvben *doszl*); *epas*, fél; *czelo*, (lót) egész. — *Kityi*? hány? *atyi*, annyi. — A' magyar -*an*, -*en* határozó rag cigány nyelvben *dséne* által fejeztetik ki, pl. *butdséne*, sokan, *buterdséne*, többen; *dudséne*, ketten, *stardséne*, négyen.

32. §. Sorszámok, sokszorozók, sorosztók.

a) Sorszámok, *to* mellékevi képzők által alkottatnak, kivéven *ongluno*-t, első, mely *angl* elüljárótól származik, mint a' magyar el-ső, el (ött) -től, pl. *dujto*, 2-dik; *trito*, harmadik (ebben az *n* elhagyatik); *starto*, negyedik; *páncsto*, sovto, *eftato* stb. Hasonlítsd evvel össze a' latin: *tus*, a' német *ter*, tót *ti*, képzőket: *quintus*, *sextus*, *fünfter*, *sechster*, *pjati*, *sjeszti*-ben.

b) Sokszorozók: *var* rag által képeztetnek, pl. *jekvar*, egyszer; *duraz*, kétszer; *selvar*, százszor.

c) Sor-osztók a' két fentebbi képzőnek (*to-var*) egyesítése által alakulnak, pl. *dujtovar*, másodszor; *tritovar*, harmadszor; *páncsvadésusovltar*, 56-odszor. — Először, *nágom*: *nágom* phengyom, *arészar* (másszor) margyom tut, először megintettelek (megmondtam), aztán (2-odszor) megvertelek. —

d) Arányoszlók: *dúj* taj *dúj*, kettő és kettő; *dés* taj *dés*, tíz és tíz; tehát a számnév kettőztetik.

e) *Poje* elüljáró fentebb érintetett; *poje* du sellore, két forintként.

V. Az igékről.

33. §. Igegyűjtemény és igeképző ragok.

Avá, jövők; ádsav, ácsav, maradok; asará, dicsérek; apatina, apadok; aná, hozok; akjará, sohajtok.

Besá, ülös; butikerá, dolgozom; bikná, eladok; barjová, nagyobodom; barjará, nagyítok; baralyav, nagyallok; butalyav, sokkallok; basavá, hegedülök; bicshavá, küldök.

Csivá, vetek; csumidá, csókolok; csalavá, ütök; cshórav, lopok.

Dá, adok; davavá, adatok; dukhal, fáj; dikhav, látok; dityhal, látszik; dikhingerav, látogatok; dsá, megyek.

Gylaziná, énekelek; griminnel, mennydörög; ghenav, olvasok; garuvá, elteszek.

Hav, há, eszem; hohavá v. szohavá, csalog; hinyom, v. szinyom, v. szlyom, vagyok.

Ikra, tartok.

Khelav, tánczolk; khamav, v. kamav, szeretek, akarok; karav, nevezek; kerav, csinállok (parikerav, köszönök); kedá, szedek; kaszaliná, kaszállok; kampi, kell; kaljará, feketítek.

Macsanasztarav, halászok; mará, verek; maravá, veretek; merá, meghalok; mangá, kérek; murderá, ölök; májtová, és motjová, részegszem; mukav, hagyok; moliná, imádkozom; markerav, vergetek.

Násá, futok; nástik, nem lehet; naslová, elveszek; nasav, megölök.

Pijá, iszom; pisziná, írok; paslová, v. pasljová, fekszem; pirá, szerelmeskedem; perá, esem; potiná, fizetek; pindsarav, ismeretek; prizsiná, búsulok; patyav, hiszek; phená, mondok; pherá, töltök; phudá, fuvok; prosztiná, megbocsátok; phudjará, fuvatok; phirav, járok; phagá, török; pheningerav, mondogatok; phirkerav, járogoatok.

Rodá, keresek; rosztjará, élesítek; rusavá, haragítok.

Szinyom v. szlyom, vagyok; szová, alszom; sziklová, v. szikljová, tanúlok; szikljará, tanítok; szlúzsíná, szolgállok; szikavav, mutatok; szovavá, altatok; sunav, hallok; sungyol, hallatszik; saj, lehet; sutjová, száradok; sutjará, szárítok.

Thová, teszek; thabá, thavá, égek; tromav, merek; tatjarav, melegítek; thina, veszek.

Ustyiev, kelek; usztyidá, megkapom.

Vitiná, vétkezem; vakerá, beszélek; vakerkerav, beszélgetek.

Dsanav, tudok; dsivá, élek.

A' fentebbi igékben következő képzők jönnek elő : — *avá* (avá, jövők) tétető igéket képez közép és cselekvő igékből, pl. *szovavá*, alattok ; *mangavá*, kéretek ; *phiravá*, járatok ; *davavá*, adatok. — Tót nyelvben hasonló rag van, de gyakorítókat alkot, pl. *davam*, adogatok ; *piszávam*, írogatok ; *roszprávam*, beszélgetek, stb.

Jará hasonlóan tétetőket képez, de fő- és melléknevekből, pl. *parnjará*, fehéríték ; *barjárá*, nagyítok ; *tatjáráv*, melegíték ; *rus-sará*, haragítok : *akjárá*, sohajtok.

jová (ová, leszek), középigéket képez ; pl. *parnjová*, fehérédem ; *loljová*, pirosodom ; *barjová*, nagyobbodom ; *dityhová*, látszom ; *dityhol*, látszik ; *sungyol*, hallatszik ; *kergyol*, megesik, történik, csinálódik (sunjol, kerjol h). Ide tartoznak alkalmasint : *szová*, alszom ; *naslorá*, elveszek.

Kerav (kerá, csinálók), és *ingerav*, gyakorítókat képeznek, pl. *mar-kerav*, veregetek ; *phir-kerav*, járogatok, *phen-in-gerav*, mondogatok, *dikh-in-gerav*, látogatok. Így ezekben : *buti-kerav*, dolgozom (dolgot csinálók), *pari-kerav*, köszönök.

alyá, *alyav* ; *butalyav*, sokallok ; *baralyar*, nagyallok ; *sukaralyá*, szépellek, magyar képzőknek látszanak.

iná ; *gyiláziná*, énekelek (gyíli, ének) ; *bikná* (bikená, bikená), eladok ; *phudiná*, elfuvok. E' képzővel alakítják át a' czigányok az idegen igéket romokká, pl. *pisziná*, írok ; tótul pisem ; *potyiná*, fizetek ; tótul : platim ; *kaszalíná*, kaszálók ; *griminel*, mennydörög ; tótul : *hrmi* ; *tetszinél*, tetszik ; *merinel*, mér ; *meriná*, mérek stb.

dá, ezekben jön elő : *csumidá*, csókolok ; *ustyidá*, megkapom ; *rodá*, keresek ; *kedá*, szedek. Alkalmasint összetettek *dá* igével, legalább multjok olyan mint ezé : *dinyom*, pl. *rodinyom*, ke-restem ; *csumidinyom*. Hasonlítsd össze ezeket : *circumdo*, *pessumdo*, *venundo*.

Igekötők : *dsári* (dsa ári), menj ki ! *arí* dsá, kimegyek ; *upri* dsá, felmegyek ; *ekhetane dá*, összeadok ; *téle* beshá, leülök ; *téledá*, leadok ; *me pále* dsá, visszamegyek ; *telal* te dsán, alól, alámenni ; *bikna le*, eladom ; *dále*, megadom (*le* névmás, nem igekötő). *Gerik* dsá, elmegyek ; *gerik* násá, elfutok.

34. §. Igenemek, módok, idők, segédigék.

a) Igenem van három : *cselekvő*, *szenvedő*, *közép*.

b) Igemód van öt : *jelentő*, *foglaló*, *ohajtó*, *parancsoló* és *hártalan*.

c) Idő van kettő : *jelen* és *mult*. — *Jövő idő végkép hiányzik*. A' czigányok jövő helyett a' jelelennel élnek, miként néha a' csehtőtok, kik a' jövőt némelly igéknél rendesen úgy képezik, hogy a' jelen' elébe valami elüljárót ragasztanak, pl. *igyem*, megyek ; *pojgyem*, menedek, czigányban egyképen : *me dsá* (dám ti, elüljáró

nélkül = neked adok és adandók, mint cigány nyelvben: me dá tuke; így: hogyim, me csivá, vetek és vetendek), — vigyim, látok; uvigyim, meglátom; mrjem, halok; umrjim, meghalok, me merá stb.

A' létigének van ugyan jövője: *ova*, leszek; de ez ép úgy nem idő, miként a' magyar *leszek* nem az, hanem a' jövőt jelentő önálló igének jelenje, mellytől amaz, mint a' magyar *van* leszől, több időt kölcsönöz.

Jövő idő magyar nyelvben sincs. *And*, *end* ragok nem módosítók, hanem képzők (mint pl. tat, tet, hat, het), oly igéket alkotók, melyek a' jövődőség' eszméjét fejezik ki, 's mindenki tudja, hogy nem csak jelen időbeli ragokat vesznek fel, hanem önálló igéként a' többi és pedig minden módu időkeit is. Így ragozható minden időben a' *fogok* segédigés jövő is.

d) *Segédige* azon értelemben, melyben rendesen vétetik, miszerint az t. i. némely időkben a' gondolat' kiegészítésére használta-tik — (pl. mentem *vala*, *volt*, *volna*, *legyen*; vagy németben: ich *bin*, *war*, *wäre* gegangen; ich *habe*, *hatte*, *hätte* geschrieben stb) — a' cigány nyelvben *nincs*¹⁾; itt csak tiszta idők vannak.

35. §. Igemódosítás (igeragozás).

Az igemódosítás a' rom nyelvben ragok által eszközöltetik, melyek az igetökhöz függesztetnek. *Igető* az, mi a' jelentő módu jelen-idő' egyes számi első személye' a' v. *av* végzeteinek elhagyásával v. ellökésével marad. Tisztán egyes számi parancsolóban jön elő (ép úgy mint tót nyelvben); pl. me khamá v. khamav, szeretek, milujem; parancsoló: kham! szeress! miluj! — me pisziná, írok, pisem; parancs: piszin! írj! pis! — kham, miluj! piszin, pis, cigány és tót nyelvben igitők is egyszersmind. —

¹⁾ Pott, Nyelvtana' I. k. 453—463. l., több segédigét hoz fel, mint: *szom* vagy *hom* = vagyok; *avav*, venio, fio, leszek; *aczav*, maneo, sum, maradok; *khamav*, szeretek; és *kerav*, facio, csinállok. — Szükségesnek látom ezekről következőket megjegyezni:

a) *Szom* v. *hom* segédképen egy időben sem jön elő. Pott a' mult időnek ragait a' létige' ezen jelenjéből származtatja (pl. kerdő hom-, csinált vagyok, -ból lett volna szerinte: kerdőjom, kergyom, csináltam); de, mint alább fogjuk látni, ez maga is nem egyéb mint mult idő, olyan mint latin nyelvben ezek: *memini*, *odi*, *novi*, magyarban: *szoktam*, ich bin gewohnt, mik jelen gyanánt használatnak, azaz, Pott a' mult időnek ragait ugyancsak a' mult időnek ragaiból akarja megfejteni, mi *circulus in demonstrando*.

b) *Aczav*, maneo (igegyűjt-ményemben: ádsav). Pottnál ez *dsá* v. *dsav* igével egynek vétetik (I. k. 549. l.), pedig nem az. Ádsav-ban az *áds* gyökhöz tartozik 's megmarad minden időben; multban pl. *adsilyom* maradtam, parancsolóban: *áds* devleha, maradj istennel; dsav-nak a' multja pedig rendhagyó, pl. gélyom, mentem, miben ds-t nem találunk, parancsolója: dsá, menj!

c) *Avav*, venio, fio, Pottnál összezavartatik *ová* = leszek, igével, 's ő és az ő követte írók alkalmassint azért veszik segédigének. — *Avav* igen is venio-t jelent, de nem fio-t, ezt *ová* fejezi ki, miknek multjaik is különböz-

Igemódosító ragok.

a) Jelentő és foglaló módu jelen idő.

Egyes. 1. á vagy av me khamá és khamav, szere-
[tek és szeressek.]

2. eha v. esz, osz, tu khameha v. khamesz,

3. la „ el, ol¹⁾ ov khamla „ khamel,

Több. 1. aha „ asz amen khamaha „ khamasz,

2. na „ en tumen khamua „ khamen,

3. na „ en, ovn khamna „ khamen,

me kerá, -av, dá, dav dsá, dsav, pijá, pijav

(csinálók, csináljak) (adok, adjak) (megyek, menjek) (iszom, igyam)

tu kereha -esz, deha, desz, dsáha, dsász, pijeha, pijesz,

ov kerla -el, dela, del, dsala, dsal, pijela, pijel,

amen keraha, -asz, daha, dasz, dsaha, dsasz, pijaha, pijasz,

tumen kerna -en, dena, den, dsana, dsan, pijena, pijen,

ovn kerna -en, dena, den, dsana, dsan, pijena, pijen,

me szova, -av parnyová, így: paslová v. pasljová
(alszom, aludjam) (fehéredem) (fekszem)

tu szoveha, szovesz, parnjosz, paslovosz v. pasljosz,

ov szovla, szovel, parnjol, paslol,

amen szovaha, szovasz, parnjovasz, paslovasz,

tumen szovna, szoven, parnjoven, pasloven,

ovn szovna, szoven, parnjoven, pasloven.

Fentebbi ragok közül: *av*, *esz*, *el*, *asz*, *en*, kivált ha illy ragu ige előtt *te*, hogy, kötszó áll, többnyire kapcsoló módot fejeznek ki, de jelentő gyanánt is használatnak, és viszont *á*, *eha*, *la* stb. foglaló gyanánt, miként következő példákban fogjuk látni.

Egyes sz. 1. szem. O dad phengya, te dsav and o mlina, az apa mondta, hogy a' malomba menjek; *dsá* má? menjek már (dsav h.)

2. szem. Dsanav, te dsász, tudom, hogy elmégy; kiá dsász, hová mégy? kajtar avesz? honnan jösz? me phená, te avehá, mondom, hogy jöjj.

nek egymástól, jeleül, hogy két különböző ige t. i. avav -nak multja: ályom, jöttem; ová-é: úlyom, lettem; parancsolójok: av! jöjj! ov! légy! — E' szerint Pott hibásan állítja azt is, hogy *avar* néha birtoklás' jelentésére is használtatik (l. k. 454. l.), erre nem avav, hanem *ová* vétetik, mint magyar nyelvben némely időben a' *less* ige, melynek az megfelelt. Ld. alább a birtokigét.

d) *Kerav* azért, hogy némely igéknél képzőként jön elé (ld. felebb a' képzőket), ép úgy nem vétethetik segédigének, mint a' magyar *hat* igét nem veendjük olyannak, mivel tehető igéket képez, pl. mond-hat, lát-hat stb.

e) *Kamav*, szeretek, akarok, csak olly segédige lehet, mint németben: ich will, illy mondatban: ich will gehen, ich werde gehen h. —

1) Ebben: dukhal, fáj, van *al*.

3. szem. Mri daj dela *man* löve, anyám ad nekem (engem) pénzt; o raj dela *tut* ¹⁾ tyirhaj, az úr ad neked (téged) csizmát; o bjenga te ledsel *tut*, ördög (hogy) vigyen el; te del, o dél zór, baszt, (hogy) adjon az isten erőt, szerencsét; te marel *tut* o dél, (hogy) verjen téged az isten; auka khelel szar o dél, úgy tánczol, mint az isten; auka vakerel, úgy beszél; adá rakli khamel *man*, ez a' leány szeret engem.

Többes szám. 1. szem. Avasz má! menjünk már! hasz akanik! együnk most! nek pijasz! hadd igyunk! szo kereha (kerasz helyett) akanik? mit csináljunk most? szo daha o grasztenge? mit adjunk a' lovaknak?

2. sz. Amen hasza (hahsz h.) masz, tumen szo han? mi eszünk húst, ti mit esztek? tumen khamen balano masz, ti szerettök disznó húst.

3. sz. Odola khamen laci mol, azok szeretnek jó bort; o rájo dena mange löve, az urak adnak nekem pénzt; szo hana adala tikne papinja? mit egyenek ezek a' kis ludak? nek pijen! igyanak! nek besen téle! üljenek le!

Múlt idő.

Egyes.	1.	gyom,	nyom,	lyom,	tyom,
	2.	gyäl,	nyäl,	lyäl,	tyäl,
	3.	gya,	nya,	lya,	tya,
Többes.	1.	gyam,	nyam,	lyam,	tyam,
	2.	gyan,	nyan,	lyan,	tyan,
	3.	dé,	né,	lé,	té.

Példák :

me	kergyom,	me	dinyom,	khamlyom,	nástyom,
	(csináltam)		(adtam)	(szerettem)	(futottam)
tu	kergyäl,		dinyäl,	khamlyäl,	nástyäl,
ov	kergyä,		dinya,	khamlya,	nástya,
amen	kergyam,		dinyam,	khamlyam,	nástyam,
tumen	kergyän,		dinyan,	khamlyan,	nástyan,
ovn	kerdé,		diné,	khamlé,	násté.

Többes sz. 3-ik személybeli ragok : *dé, né, lé, té*, megegyeznek a' részesülő' : *do, no, lo, to* ragainak többesével, csakhogy emebben az *e* rövid : *de, ne, le, te*; pl. kerdo, kerde, dino, dine, kamlo, kamle stb. Ld. alább a részesülöt.

Az eredeti rag talán *jom, jäl, ja* stb 's a' j csak úgy változik gy, ly, ny, ty-re, — és pedig az ígető' bötüihöz képest majd erre majd arra, mint pl. ezekben : sungyol, hallatszik; kergyol, történik;

¹⁾ E' két mondatban tulajdonító h. tárgyazót látunk, mi czigány nyelvben olly anomalia lehet, mint porosz-német nyelvjárásban pl. ich gebe dich, ich sage dich, dir h.

a' *gy* valóban *j*-ből lett (sunjol, kerjol helyett, ld. felebb a' képzőket). — Különösen

gyom rag áll rendszeren *n*, *r*, *l* után, például a' következőkben : phengyom, mondtam; angyom, hoztam; píszingyom, írtam; kergyom, tettem; vakergyom, beszéltem; ikergyom, tartottam; szikljartyom, tanítottam; khelgyom, tánczoltam.

ará végzetű igéknél, pl. csalagyom, ütöttem; csalavá, ütök; basagyom, hegedültem; mangavá, mangagyom; szovagyom, altattam; garuvá, garugyom, eltakarítottam; thová, thogyom, tettem; dsivav, dsivgyom, éltem. Rendhagyólag képeztetik *legigyom*, vettem, ledsából; pl. me legigyom gád and i bár, vittem ruhát a' kertbe.

nyom rag van ebben : szinyom, vagyok (voltam, szí, van); kamnyom, szerettem; de khamlyom is.

inyom-mal képeztetik *dá*, adok, igének és származékainak multja, pl. dinyom, adtam; csumidinyom, csókoztam; rodinyom, kerestem.

lyom, *élyom*, *ilyom*, és *ilyom*, *úlyom* van ezekben :

lyom : pilyom, ittam; hályom, ettem; há, eszem; khamlyom, szerettem; manglyom, kértem; muklyom, hagytam; dikhlyom, lát-tam! szlyom, szlyom h., vagyok (voltam); ályom, jöttem; avá, jö-vök; úlyom, ovlyom h., lettem; ová, leszek; *élyom* : pélyom, es-tem; pevá, esem; *gélyom*, mentem, dsá, megyek.

ilyom-ot kapnak rendszeren a' *jová* képzővel alkotott középigék, pl. motjilyom, megrészegedtem; motjová, megrészegszem; paslyi-lyom, v. paslilyom, feküdtem; násilyom, elvesztem; nem különben ezek : thabá, thabilyom, égtem; lá, lilyom, vettem; ádsav, adsí-lyom, maradtam.

úlyom van ebben : műlyom, meghaltam; merá, meghalok.

tyom, *útyom* sziszegők után, pl. nástyom, futottam; bestyom, ültem; csityom, vetettem; szútyom, aludtam; szová, alszom (de thová, thogyom és ová, úlyom, l. fentebb).

b) Óhajtomódu jelen és múlt idő.

Jelen a' jelentőmódu jelentől, múlt a' múlttól származik, úgy hogy ez idők' ragaihoz *hi*, *ahi*, *ehi*, végzetek függesztetnek, pl. me khamáhi ¹⁾, me khamlyomahi, ováhi, úlyomahi, (szeretnék) (szerettem volna) (lennék,) (lettem voltam,) (volnék,) (voltam volna,)

tu	khameszahi,	khamlyálahi,	oveszahi,	úlyálahi,
ov	khamlahi	khamlyahi,	ovlahi,	úlyahi,

¹⁾ Pottnál *ahi*, *ehi* h. *ass*, *hasz*, ragok találtnak, tehát khamahi h. khamavasz, khamlyomahi h. khamlyomasz; többi személyekben : khamehasz, khamelasz, khamahasz, khamenasz, khamenasz; múltban : khamlyelasz, khamlyehasz, khamlyenasz, khalyenasz. — Kútforrásaiban ez idők' majd

amen khamaszehi,	khamlyamahi,	ovaszehi,	úlyamahi,
tumen khamnahi,	khamlyanahi,	ovnahi,	úlyanahi,
ovn khamnahi,	khamléhi,	ovnahi,	úléhi,

Példák.

Me dáhi, t ovlahi, adnék ha volna; de khamáhi te han! beh szeretnék enni! Szoszke de na khamáhile? miért nem szeretném őt? Me háhi, de náni szo te han, enném, de nincs mit ennem; pijeszahi mol? innál- e bort? pijáhi, innám; amen pijaszehi, mi innánk; ovn pijenahi, azok (ők) innának.

Me kelgyomahi, de dukhagya mro sero, tánczoltam volna, de fejem fáj; amen vakergyamahi, te mukléhi, mi beszéltünk volna, ha hagytak volna; te denéhi o rája love, me angyomahi, szo tumen phengyan, ha adtanak volna azon urak pénzt, én hoztam volna, mit mondtatok.

c) Parancsoló mód.

Csak 2-dik személy van egyes és többes számban. Az egyes számit fentebb a' § elején igetőnek mondtuk; többesnek raga *en, n*, melly az egyeshez közvetlenül függed, pl. kham, szeress, khamen, szeressetek; ker, kerén, csinálj, csináljatok; paslov, pasloven, feküdjél, feküdjetek; bes, besen, ülj, üljetek; dsá, menj, dsan, menjetek; há, han, egyél, egyetek stb.

Rendhagyók: dé, adj, den, adjatok; lé, végy, len, vegyetek, dá-, lá-tól; úgy kedé, keden, szedj, szedjetek, kedá-tól; de: csumid, csókolj, csumiden, csókoljatok; pl. csumid man! csókolj meg (engem)! — Ikrá-tól iker, ikren, tarts, tartsatok; bikná-tól biken, bikenen, adj el, adjatok el stb.

Kérő, kívánó mondatokban első 's harmadik személyben a' foglalomódu jelennek ugyan ezen személyei vétetnek *te, nek*, kötszók-kal (*nek nech* csehtót kötszótól, v. inkább igétől ered, melly annyit jelent, mint a' magyar *haggyj*, hadd); pl. nek pijá, haggy igyam; nek pijel, hadd igyék; nek pijasz, haggy igyunk; nek pijen, hadd igyanak; nek besen téle, üljenek le! *te* del o dél lacsi ráti, adjon isten jó éjszakát! o bjenga *te* marel tut, az ördög verjen meg!

foglaló majd jelentő móduaknak mondatnak, az első *alig*, a' második *régen múltnak* (miként a' magyar óhajtó módu időket németben nevezni szokás). — *Ahi* és *asz* ugyanazon ragnak különféle kiejtései lehetnek. Hogy a' *h* sz-re változik, arra a' czigány nyelvben több példa van; maga *hi*, van, *szi*-nek is ejtetik ki, 's így a' rag, kivált ha e' létigével egy, könnyen megfejtethető; 's volna kamlyomahi v. kamlyomaszi h., *i'* elnyelésével, mi sz után nem olly szükséges, mint *h* után: kamlyomasz. A' cseh nyelvben mondatik: pizsalsz, irtál, pizsalszi h.; dalsz, dalszi h., tehát az *i* ép úgy elnyeletik, mint a' czigány nyelvben.

d) *Határtalan mód.*

Ugyan az, mi a' foglalomódu jelen' többésének 4) 3-dik személye (— mint német nyelvben), csak hogy elébe mindig *te* szócska tétetik mint (németben néha *zu*, pl. *zu schreiben*; *te* piszinen, írni; *te khamen*, szeretni; *te den*, adni; *te dsan*, menni; *te han*, enni; *te pasloven*, feküdni; *te aven*, jönni; *te oven*, tenni stb; me dsá te han, megyek enni; dsanesz te gyilazinen? tudsz énekelni? Szoszke na gélyal te basoven? miért nem mentél hegedülni? Amen dsaha Pestjate te szluzsinen, mi megyünk Pestre szolgálni stb.

e) *Részesülő, igenév (múlt).*

Ragai himn.,	egyes számban :	do, no, lo, to,
nőnemben	„ „	di, ni, li, ti,
közösn.	többesben :	de, ne, le, te,

Pl. kerdo, csalado, dino, kamlo, pilo, szúto, úlo,
(csinált) (ütött) (adott) (szeretett) (ivott) (aludt) (lett)
kerdi, családí, dini, kamli, pili, szúti, úli,
kerde, csalade, dine, kamle, pile, szúte. — A' múlt időbeli gy, ny, ly, ty, itt *d, n, l, t* képen jönnek elé, mint ez idő' többes sz. 3-dik személyében.

Csehtót részesülőkhöz hasonló ragokra akadunk, péld. pszan, pszana, pszano, írott; zomlen, örlött; kryt, a, o, rejtett; zajať, a, o, elfogott; pil, a, o, ivott; byl, byla, volt stb, mikben az *n, l, t*, jellemzők.

A' cselekvő ige' részesülője létigével szenvedőt képez, pl. me mardo szlyom, vert vagyok; a' középigeé körülírt ígét, pl. me szúto szlyom, aludt v. alvó vagyok, alszom; me paslo szlyom, fekvő vagyok, fekszem.

Állapotjegyző

Nincs²⁾. Ezeket: aluva beszélt, nevetve tánczolt, az én czigányaim így fordították: szútya taj vakergya, astya taj kelgya, azaz: aludt és beszélt, nevetett és tánczolt.

36. §. *Létige.*

Jel. me szlyom³⁾ v. színyom lacso manus, jó ember vagyok; tu szlyál v. színyel laci csaj, te jó leány vagy, ov hi v. szí sukár, ő szép; tagadólág: na hi; péld á-

1) Pottnál az egyesnek 3-dik személye áll, pl. te khamel, te dsal, te del stb, miért is állítja, hogy a' czigány nyelvben határtalan mód *nincs*. Magyar czigányok, legalább azok, kikkel én beszéltem, mindig többessel éltek, 's azért, hogy ez idom határozott módu, határtalan mód' nem-létét állítani, talán ép olly helytelen, mint volna német nyelvben illyent tagadni akarni azért, mivel az és a' fogl. módu többes 3-dik személy megegyeznek.

2) Pottnál találattik: *indosz* rag, pl. csorindosz, lopva; bicsavindosz, küldve. Én illy idomot nem hallottam.

3) A' *tó* czigányok e' helyett *szom*-ot mondanak, mert „vagyok“ tót nyelvben is: szom = latin: sum; de többi személyekben ezeknél is: szlyal hi v

nak okáért : na hi and o foro , nincs a' városban ; kaj hi mri daj ? hol van anyám ? kaj *hili* tikni csak ? hol van a' kis lány ?

amen szlyam v. szinyam lacse manusa , mi vagyunk jó emberek ;

tumen szlyan , v. szinyan , ti vagytok ;

ovn hile , ök vannak ; odój butdséne hile , ott sokan vannak ; andi bár hile , a' kertben vannak.

Múlt idő : me szlyomahi ¹⁾ v. szinyomahi , voltam (tót cigányoknál : szomasz , divatos)

tu szlyalahi v. szinyalahi (szlyälasz) , voltál ;

ov szlya v. szlahi , szinya v. szinyahi , volt ;

amen szlamahi v. szinyamahi , voltunk ;

tumen szlyanahi v. szinyanahi , voltatok ;

ovn szlé v. szléhi , színéhi v. színé , voltak.

Pl. Me múlt szlyomahi , meghalva voltam ; ov murderdo szlya , megölve volt ; ovn színé odój ? ök voltak ott ? amen marde szlyamahi , megverték voltunk.

A' létigének nincs több idoma. A' cigányok a' jövődöt , mi-dön létről van szó , *ová* ige által fejezik ki , mint mi *leszek* által , melynek idomai mind azon létmódnak jelentésére használatnak , melyek a' létigének jelenje v. multja által ki nem fejezhetők. Egyéb-iránt ez ige , miként a' magyar *leszek* , rendszeren módosíttatik.

Jelenő és foglaló módu.

Ohajtó módu.

Jelenben :	Múltban :	Jelenben :	Múltban :
me ová (leszek)	ovav (legyek)	úlyom , (lettem)	úlyomahi , (lennék , volnék) (lettem , voltam volna)
tu oveha ,	ovesz ,	úlyäl ,	oveszahi ,
ov ovla , (te)	ovél ,	úlyä ,	ovlahi ,
amen ovaha ,	ovas ,	úlyam ,	úlyamahi ,
tumen ovna ,	oven ,	úlyan ,	úlyanahi ,
ovn ovna ,	oven ,	ülé ,	ovnahi ,
			üléhi .

szi , *szlyam* stb állanak. Pottnál l. 457. köv. idomok találhatnak : *hom* , *hal* , *hi* , *ham* , *han* , *hi* ; *shom* , *shal* , *shi* , v. a' *hi* ; *sham* , *shal* , *shi* v. a' *hi* ; *szom* , *szal* , *szi* , *szam* , *szan* , *szi* . — Az 1. és 2-od személybeli végzetek , mint látjuk , ezekben megegyeznek az általunk , előadott idomokéival , csak hogy bennök *ly* , *ny* bötök hiányzanak. *Lyom* , *lyal* , *lyam* , *lyan* , v. *nyom* , *nyal* , *nyam* , *nyan* múlt időbeli ragok , tehát *szlyom* , v. *szinyom* , és a' velök azonos *szom* , v. *hom* is (ez *hinyom* helyett) — múlt időbeli idomok , de jelen ideü jelentéssel , mint latinban : *memini* , *odi* stb (ld. a' 33.§-t d) a) alatt) , következésképp belölök , mit Pott úgyekvék tenni , a' múlt időnek ragait nem lehet megfejtteni. *Hom* , *hal* , *hum* , *han* , és *szom* , *szal* , *szam* , *szan* -nak analogonjait nem a' sanszkrit nyelvbéli *jelen* , hanem múlt időbeli ragok közt kellene keresni , mert igazán múlt időbeli idomok.

¹⁾ Pottnál vannak : *hommes* , *halles* , *hoes* , *hammes* , *hannes* , *hoes* ; *shommes* , *shalles* , *shoes* , *shammes* , *shannes* , *shohes* ; *szomas* , *szalas* , *has* , *szamas* , *szanas* , *has* .

Parancsoló.

Határtalan.

ov, légy; oven, legyetek.

te oven, lenni; ülo, lett.

37. §. Szenvedő ige.

Erre két idom van :

a) *körülírt ige*, cselekvő igenév- és létigéből álló, milyen a' csehtót szenvedő is; pl.

Jelentő jelenben : me mardo, mardo szlyom, bit, bita, bito szom, vert vagyok = veretem;

amen marde szlyam, vertek vagyunk = veretünk;

Múltban : me mardo szlyomahi, bit szom hol, vert voltam = verettem;

Jövőben : me ová ¹⁾ mardo, bit budem, vert leszek = veretendem;

Ohajtó jel : me ovahi mardo, vert lennék = veretném;

„ múltb. : me úlyomahi mardo, vert lettem volna = verettem

Parancs : ov mardo, légy vert = veressél. [volna.

b) *tiszta szenvedő, avá* képzővel úgy alkotva, mint a' magyar szenvedők *at, et, tat, tet*, tétetők által; pl. *davavel*, adatik; *lavavel*, vétetik; mik ezen mondatokban jönnek elő : kasz náne, odoleszke *davavel*, kinek nincs, annak *adatik*; *kászi* (kasz *szi*), *odolesztar lavavel*, kinek van, attól *elvétetik*. Ragozása így menne :

me davavá, jelenben; me davagyom, múltban.

(adatom) (adattam)

tu davavesz, tu davagyál,

ov davavel, ov davagya,

amen davavas, stb

tumen davaven,

ovn davaven.

Me daváhi, adatom; me davagyomahi, adattam volna stb. —

Egyébiránt e' szenvedő nagyon magyarosnak látszik, 's mivel a' fentebbi kitételeket csak *egy* czigánytól hallottam, gondolom, nem is divatos. Legtöbb czigány a' magyar szenvedőt vagy a) alatti módon fordította; pl. csordo hi, el van lopva = ellopott; lacse hi phendo, jól van mondva = mondatott; lacse ovla phendo, jól lesz mondva = fog mondatni; vagy cselekvő igeidommal élt, pl. mardé man, megvertek engem = megvertem; tumen margyan man, ti megvertetek engem = megvertem általatok stb.

¹⁾ Pottnál találattik illy idom is : me *avá* sungyom, ich *verde* gehört; hol *avá*, *ová* h. áll, melly két igét a' német írók összezavarnak. — Ez a' német kifejezésnek szolgai fordítása, 's czigány nyelvben úgy hangzik, mint magyarban hangzanék péld. ez : én jövök (leszek) hallottam, e' h. me *ová* sundo = leszek hallott v. hallatandom v. fogok hallatni. —

38. §. *Birtokige : szi* ¹⁾ = *van*.

A' birtoklás' jelentésére a' czigányok ép úgy mint mi magyarok a' létigének 3-ik személyével élnek, de a' *birtokos* személy nálok nem tulajdonító hanem *tárgyazó* esetben, a' birtok pedig tiszta nevezőben áll; például *man szi kher* = me est domus = engem van ház, e. h. mange, mihi, nekem; *kasz náne*, odeleszke davavel, kinek (kit) nincs, annak adatik; *kászi* (kasz szi), kinek (kit) van, attól elvétetik.

Jelentő jelen : man szi sukar tyirhaj, nekem van szép csizmám;
 szi man lóve? van nekem pénzem?
 szi tut lóve? van neked pénzed?
 ole szi but lóve, neki van sok pénze;
 szi ole kale atyha? vannak neki fekete szemei?
 szi ola ránya? van azon asszonyoknak?
 szi ole raje? van azon urnak?
 man *náni*, nekem nincs, na ni-hi h. (tótul : *neni-je*, *nenji* = nincs).

amen szi des graszta, nekünk van 10 lovunk;
 olen szi bulhi bár, nekik van széles kertők;
 olen *náni* v. *náne* graszta, nekik nincsenek lovaik;
Múlt idő : man szlya jekh piránó, volt nekem szeretőm;
 man szlé parne graszta, nekem voltak fejér lovaim;
 man na szlya, nekem nem volt.

Jövő : man ovla, ovna, nekem lesz, lesznek.

Ohajtó jelen : man ovlahi, ovnahi, nekem volna, volnának.

„ *múlt :* man úlyahi, úléhi, nekem volt, voltak volna.

Parancs : te ovel, te oven! legyen, legyenek!

Me dáhi tuke, t ovlahi, adnék, ha volna; de *náni*, de nincs;
 man ovla úcscho kher, nekem lesz magas házam; tut ovla tikni csaj,
 neked lesz kis lányod; olen ova tikne papinja, nekik lesznek kis lúdjaik.

Igy ragoztatik : *sil*, fázom = hidegem van.

sil hi man, hidegem van;

sil szlya man „ volt;

sil ovla man „ lesz;

sil ovlahi man „ volna;

sil úlyahi man „ volt volna stb.

39. §. *Tehető ige*.

a) Igenlegesen *saj* által fejeztetik ki, melly a' magy. *hat*, *het* képzőknek megfelel, de ezektől az által különbözik, hogy nem az

¹⁾ *Szi* inkább birtoklást, *hi* léteezést jelent. A' *h* talán azért változott *sz-re*, mivel birtokigében többnyire *n* után jön : *manhi*, *amen*, *tumen*, *olen hi*, — mintha személyes névmásokkal egygyé lenne; ámde hogy *n* után a' *h* sziszegőre változik, fentebb 4. és 25-ik §§-ban láttuk.

ige után, hanem elejébe tétetik, ez pedig a' ragokat rendesen felveszi. *Szadhy* hind nyelvben = possibile. *Pott*.

Jelentő jel. : me saj dikhav , láthatok ; mintha állana : hat látok,
tu saj dikhesz , láthatsz ; „ „ hat látsz ,
ov saj dikhel stb, láthat ; „ „ hat lát.

Múlt : me saj diklyom , láhattam ;

Ohajtó jel. : me saj dikháhi , láthatnék ;

Múlt : me saj diklyomahi, láhattam volna.

Igy : me saj thová, tehetek ;

me saj ová, lehetek ;

me saj dsá, mehetek stb.

b.) Tagadólag : *nastik* ¹⁾ = nem lehet, által fejeztetik ki, mely szó úgy áll az ige előtt, mint a' fentebbi *saj* ; pl.

me *nastik* hav, nem ehetem, mintha állna : nem het eszem,
tu *nastik* hasz, nem ehetel, „ „ nem het eszel,
ov *nastik* hal, nem ehetik stb. stb.

Me *nastik* hályom, nem ehettem ; me *nastik* háhi, nem ehetném ;
me *nastik* hályomahi, nem ehettem volna. Mer löve náne, *nastik*
potyinav, mert pénzem nincs, nem fizethetek ; *nastik* potyingyál ? nem
fizethetél ? *nastik* potyineszahi ? nem fizethetnél ?

40. §. *Kampi* = *kell*, és néhány személyten ige.

Kampi személytelen , mint a' magy. *kell*, 's emekként tulajdonító esetet kíván és határtalan módot , pl.

Mange, tuke, oleszke, *kampi* te dsan, nekem, neked, neki *kell* menni ; amenge *kampi* te besen, nekünk *kell* ülni ; mange *kampilya* te dsan, nekem kellett menni ; mange *kamplahi* te dsan, de *nastik*, nekem kellene menni , de nem lehet ; mange *kampilyahi* te han, de *nastik* hályom, nekem kellett volna ennem, de nem ehettem.

Dukhal, fáj.

Dukhal mro sero , fáj fejem ; *dukhagya* mro pro , fáj lábam ;
dukhadé mre vaszto , fájtak kezeim ; *dukhalahi*, fájna ; *dukhagya*hi,
fájtnak volna.

Del, esik (dá-nak 3-dik személye).

Del o brisind , esik az eső ; adá devé ratjeha *dinya* báro brisind , ma éjjel esett nagy eső ; taha is *deha* brisind , holnap is esik (fog esni) eső.

Teczinel = tetszik ; *teczingya*, tetszett.

Sungyol, hallatszik (suná, hallok ; sunjová, hallatszom) ; *sungyilya*, hallatszott.

¹⁾ Pottnál van *nasti*, *naszti*. Szerinte *asztí* sanszkr. = est, na pedig cigány tagadó szócska, tehát *naszti* v. *nasti*, *nastik* = non est.

Kergyol, történik (kerjová = leszek).

Dityhol, látszik (dityhová, látszom).

Griminel, mennydörög (tót *hrmi*-ből); pl. súnész? griminel, hallos? mennydörög.

Villaminel = villámlik.

VI. Igehatározók és kötszók.

Határozói képzők.

e, mellékevekhez járul: bár-*e*, nagyon; sukáre, szépen; *pa-rikerav* sukáre, köszönöm szépen; *lácse* perel? jól esik? *polóke*, lassan; 's ebben: *khère*, haza.

E' rag van az elüljáróknál is, ha személyes névmások előtt állanak: *pále*, *ande*, *téle*, *upre* stb, mellyek ígékötökként is használatnak. (Latinban: *pulchre*, *male*, tótban: *pekne*, *zle*, *dobre*).

ne, pl. *ergyavóne*, rosszúl; *gullóne*, édesen; *nangóne*, meztelenül (*nango*, tót *naho*-ból lett).

al elüljárókból képez határozókat, pl. *télal*, alulról; *pálal*, megől; *perdal*, által; *andral*, belül és belől; *upral*, felülről; *pasal*, közelről.

eder, fokozati rag: *feder*, jobban; *polókeder*, lassabban; *ergyaveder*, rosszabbul; *upreder*, felebb; *téleder*, lejjebb; *paleder* utóbb; *szikeder*, hamarább; *odjader*, tovább.

táne = ütt; *szakotáne*, mindenütt; *ekhetáne*, együtt, össze.

var = szor, szer; *butvar*, sokszor; *szakovar*, mindenszer = mindig. Ld. a' számneveket.

Helyhatározók. *Kaj*? hol? *kaj* szlyál? hol vagy? *nikaj*, sehol; *valakaj*, valahol. *Adaj*, itt; *odaj*, ott; *odaj* butcséne besen, ott sokan ülnek; *szakotáne*, mindenütt; *ekhetáne*, együtt; *avreszte*, vagy *avrete*, másutt. *Kiá*? hova? *kiá* dsasz? hova megy? *nikiá*, sehova; *valakiá*, valahova; *Domonyate*, *Domonyba*; *khère*, haza; *pále*, vissza; *téle*, le; *upre*, fel; *gerik*, el; *ári*, ki; *adóde*, ide; *av* *adóde*, *ast* *adóde* sepróve, *jöjj* ide, *hozz* ide sepröt! *odja*, oda; — na *dsá* *odja*, *mer* *téle* *percha*, *ne* *menj* oda, *mert* *leesel*; *odjader*, *odább*, tovább. *Kajtár*? honnan? (*tar* távolító rag). *Adtar*, innen; *adtar* i *Dunaji*, *Dunán* innen; *odtar*, onnan; *avretar*, másunnan; *dúral*, messziről; *upral*, felülről (l. felebb az *al* képzőt). *Dsioja* v. *dsikija*? meddig?

Időt jelentő határozók: *khana*? mikor? *akanik*, most; *kana*, a' mikor, a' midőn; *má*, már; — *má* *múlya*, már meghalt; *páloda*, azután; *szik*, hamar; *iret*, későn; *maj*, majd; *maj dá*, majd adok; *epas* *dive* *szi*, dél (fél nap) van; *ada* *déve*, ma = ez nap; *pálopluno*, délután (*pluno*, *poludnja* tót nyelvben = dél); *ráti*, este; *epas* *ráti* *álya* *ke* *mande*, éjfélkor jött hozzám; *ratjeha*, reggel; *papále*, megint; *ics*, tegnap; *prekoics*, tegnap előtt; *táha*, holnap; *pále* *taheszte*, holnapután; *csilla*, régen; *na* *csilla*, nem régen; *angloda*, azelőtt; *angladá*, ezelőtt; *nikoda* *nikda*, soha; *szakovar*, mindig.

Számkérdő. Kityi? hány? kityivar? hányszor? atyi, aunyi.

Módkérdő 's jelentő : szar? hogy? szar hi buti? hogy vagy? (hogy van dolgod)? szar hi tro phral? hogy van testvéred? lacsehi, jól; csak auka, csak úgy; auka úgy; me na dsanav auka, nem tudok úgy; pativake, hiába; — pativake na dsá and o mlina, hiába nem megyek a' malomba (pativo, becsület, hit, szivesség; tehát pativake, becsületnek = becsületből); biauka — csak úgy = hiába, ingyen.

Tagadók : na, nem; ni, na, sem (ni-sta, semmi); na dsa, nem megyek; na dá, nem adok; náne (na ni hi) csácsó, nem igaz; nas-tik v. nástik, nem lehet; na buter, nem többé, soha; tu is na dsanel nista, te nem tudsz semmit; me ni na há, ni pijá, sem eszem, sem iszom; me ni na khelá, ni na beshá, sem tánczolok, sem ülök.

Tiltó : ma, ne; ma cshór! ne lopj! ma dé! ne adj! — ma mar! ne verj! ma csóren! ne lopjatok!

Állító : ója, igen; csácséhi, igaz (van). Egyébiránt válaszokban igen h. legtöbbszörre a' kérdésbeli ige ismételtetik, pl. szlyá-lahi and i khangeri? voltál a' templomban? szlyomahi, voltam; szí páni and o mlina? van víz a' malomban? szí, van; náne (na ni hi), nincs.

Kötszók.

Kötő : taj, és, is, mégis; pl. me taj mro dad, én és apám; o kher taj i bár, a' ház és a' kert; taj i gádsi múlya, az asszony is meghalt; mardé le taj csorgya, megverték mégis (és) lopott.

Föltételező : te, ha; te lacs(o) oveha, ha jó leszesz; me dáhi tuke, t ovlahi, adnék, ha volna. — Ugyan ezen szócska áll rendszeren a' kapcsoló módú jelen és határtalan mód előtt is (ld. a' 35. §-t).

Okkötők : vasoda, azért; mer, mert; vasoda mardé, mer csorgya, azért verték meg, mert lopott; szoszke? miért? szoszke na ályäl? miért nem jöttél? szoszke na mangesz? miért nem kérsz? szoha, mivel.

Hasonlításkötők : auka, úgy; szar, mint; auka khelel, szar o dél, úgy tánczol, mint az isten.

De, vagy, csak, még, hát, bár, magyar kötszók, 's egészen úgy használatnak, mint magyar nyelvben.

Könyörgések, domonyi és kókai czigányok fordítása után.
And o devleszkero, dadeszkero, csaszkeró taj szentno vogyiszkero alav. Ámen.

Amaro dad ¹⁾, ko szlyäl and o nebo. T ovel szentno tro alav. T avel kamende tro szvito. T ovel tro phenipe (mondatod, parancsod),

¹⁾ Pottnál II.k.474—51. a' mi-atyánk így hangzik: Muro dad, kolim ando theros; t' avvel (ovel h.) tro szenta nao (név); t' avvel tro thim (ország); t' avvel (ovel h.) tri olya (vólya, tót nyelvben = akarat), szarthin ando therosz, kethin t' he pre phu. Szekogyesz (szako devesz h.) damande (dé

szar and o nebo, auka upr i phuv. Dé amenge upro szako díve amaro máro. Prosztin, szo vitingyam, szar taj amen prosztinasz szo vitindé avre amenge! Ma leds amen and o kisirteto, de muk (hagyj ki) andar o bjengipe. — Mer tro hi o szvito, o hatalmo taj asaripe akanik taj szakovar. Ámen.

Üdvözet.

Baszt (szerencse) ov Maria! lacsipéha szlyal pherdi. O raj hi tuha. Tu szlyal basztali pas o gadssa, taj basztalo hi tro trupeszkero gymelcsu, Jézus. Mri gádsi! szizni Maria! devleszkeri gulli daj, mölin vas amenge binosengere, akanak taj upr amari meribnyaszkeri családi. Ámen.

Hiszek-ejy.

Me patyav and o jekh gullo dél, and o dad, ko sza saj thovel (ki mindent tehet), ko kergya o nebo taj i phuv. Me patyav and o Jézus Krisztusi, oleszkero jekh cshávo, taj amaro raj, ko úlya (lett) szentno vogyishtar, sziletinagya Mariasztar. Ko szenvendingya tal o Pontiusa Pilatusi. Kasz upre fesztindé (kit felfeszítettek). Ko múlya. Kasz thodé and i phuv (kit tettek a' földre). Gélya and o poklo,

amenge h.) mandro (máro h.) agyesz (ma) amingi (amenge). *Ertítza* (bocsásd meg, — fentebb *prosztin* áll, mely ezen tót szóból; szprosz = szabadság, ered) amare *bezechka* (bezzeg?) szar t'hamin (inkább: taj amen), te *ertingiszama* rebezechka (Pott jól javítja: *ertingisz* amare *bezechka-ra*); — *malizamen* (inkább: ma lids amen) andre bezna (beszni, tót nyelvben = veszett, bezna = veszély?); *mika men* (jobb: mik amen) le dsungalin mansatar (manusatar h., csunya embertől), ke (quia) tirin (tro h.) o thin (fent: thim) tiro bino (hatalom? hatalmas?) baribo (baripe, nagyság) szakovari. Ámen. —

E' mi-atyánk Grellmann' czigány nyelvtanából van véve, kinek az, miként a' következő is, Magyarországból küldetett. A' szavak helytelenül írvák; sok, mit külön kellett vala írni, együve (pl. *malizamen*), 's mi együve tartozik, külön íratott (pl. *mika men*); mi eléggé mutatja hogy az, ki a' könyörgést eredetileg írta, nem tudott czigányul. A' második így hangzik: Amáro dél (mi istentünk), szavo (melly) hal (vagy, lásd a' létigét 36. §-ban) othe opre (upre helyett felül) ándro csérósz (Pott szerint, ceriuv, oláh nyelv. = menny, coelum). Avel (ovel helyett) szinton tro nav; te avel tri lume (lumen = világ; szvito, tótul szvet); te khergyol (csinálódjék) tri voje (volya, tótul = akarat) szar ando cserosz, *chidé* (ügy) te phé phu. Amaro mandro egyészuno (mindennapi, nostrum panem quotidianum) dé ámengé ágyész (da nobis hodie). — Értiné amenge amáro vitsigosz, *té amén kide* értináha (nyelvtanilag jobb, mint fentebbiben: *ertingisz*) amá-réngé. Nálidseha (na lids) amén andro dsungalo csaszosz (csasz, tótul = idő); támiunkav (talán: te (de) munk = muk) amén ávri o dsungálo (= ári, ki; hagy ki, szabadíts ki a' csunyból). Tiri him (hi, *n ἐφελευστικον*-nal) e lume, tiri him ezor, te akana szekovar. Ámen. Ez, a' nyelvtani idomokat tekintve, jobb az előbbeninél. A' hangzók' szerfeletti nyújtását (ékeztését) talán inkább tulajdoníthatni az írónak, mint azoknak, kik után ez a' könyörgést feljegyzé, ha csak nem teszünk fel olly vidéket, hol a' szavak hangzónyújtva ejtetnek ki.

trito dive upre ustyinya , upre gélya and o nebo, odaj besel ole da-
deszkero feder vasztiszi, odtar téle-avel szar ronavo (mint bíró)
upr o zsvide taj múle.

Me patyav and o szentno vógyi, and o szentno kasztuno jek-
ker (egyház), and o szentingero jekhipe, and amaro vitkingero prosz-
tinibe, and trupeszkero ustyibe taj bimeribnaszkero zsvibe. Ámen.

Tiz parancsolat , dés phenipe (= mondat).

Angluno : Me szlyom tro raj, tro dél. Te na oven avre devla
angle tute. Aver dévle ma ker tuke, te k oleszte molinesz. —

Dujto : Tro devleszkero , tro raszkero , alav ma lé nistaszte.

Trito : Iker o parasztyúri.

Starto : Kham tro dade , tri daj (dá) , t ovel tuke lacsho buti,
taj dugo zsvido saj ovesz uprodá phuv (upr odá, ezen).

Pancsto : Ma murdar.

Sorto : Ma paslyov avreszkera gadssáha (ne hálj, feküdjél
másnak nejével).

Eftato : Ma cshór.

Oftato : Kirengero vakeripe (hamis beszédet) ma phen upr
aver manus.

Enyato : Ma kham avreszkero kher. —

Desto : Ma kívánin avreszkera gadssa , szluzsina , avreszkere
guruva , taj sza , szo oleszkero hi.

Asaripe t ovel devleszke , dadeszke , csaszke taj szentno vo-
gyiszke akanik taj szakovar. Ámen. —

Néhány dal.

1. Náne hurde lóve,
Sza hile bankóve, ojaja,
Kocsmáte valóne, ojjaha.

Nincs apró pénzem,
Mind (vannak) bankó,
Korcsmába való.

2. Szlya man jekh piráno ,
Jekh vlahiko cshávo ,
Álya sudri balval ,
Phudingya le mandar.
Patyav mre devlóre ,
Pále le phudeha ,
Pále mande phudla.
Anglo mro kheróro ,
Jekh sukár báróro ,
And odia híli ,
Mri gulli dajóri.
Mri gulli dajóri ,
Mro gullo dadóro ,
Pále mande phudla.

Volt nekem szeretőm ,
Egy oláh fiú ,
Jött hideg szellő ,
Elfújta tőlem.
Hiszem istenkémet ,
Vissza őt fújja ,
Utánam fújja.
Házacsám előtt (van) ,
Egy szép kertecske ,
Abban van
Édes anyám.
Édes anyám ,
Édes apám ,
Utánam (vissza) fújja.

3. Kiá dsasz trin csórea?
 Komáromate te szluzsinen.
 A(v) pále trin csórea!
 Múlya tro dadóro.
 Dá rupuno ranik,
 Csin tro dadeszkero siro.
 Ustyí upre mro dadóro!
 Nastik ustyev mro csavóro.
 Mrátyhóra (mra atyhóra) ár
 apatindé,
 Mre muszóra ári sutjilé.
4. Csajóri románi!
 Ma phir pale mande,
 Mer má me lukeszto szlyom.
 Doszta phirgyom pale tute,
 Má me tut nastik lav,
 Lukeszteszke kampi te dsan.
5. Utczu devla! szo kergyom?
 Avreszkera gadssa kamlyom,
 Ekvar, duvar csumidinyom,
 Odoleha odaj muklyom.
 Khere dsáhi, de na tromav,
 Mer mri gádsi nasavla man.
 Te khere dsá, ki mri gulli
 [gádsi,
 Maj meg odá megsegítilla,
 Patyav mre gulle devle.
- Hova mégy három árva?
 Komáromba szolgálni.
 Jöjj vissza három árva!
 Meghalt apácskád.
 Adok ezüst vesszőt,
 Vágd meg apád sírját.
 Kelj fel apácskám!
 Nem kelhetek fel fiacskám,
 Szemecskéim kiapadtak,
 Karocskáim kiszáradtak.
 Czigány lány!
 Ne járj utánam,
 Mert már én katona vagyok.
 Eleget jártam utánad.
 Már én téged el nem vehettek,
 Katonának kell mennem.
 Jaj istenem! mit míveltem.
 Másnak nejét szerettem,
 Egyszer kétszer megcsókol-
 [tam,
 Avval ott hagytam.
 Haza mennék, de nem merek,
 Mert nőm megölné.
 De haza megyek, édes felesé-
 [gemhez,
 Majd még odább megsegít,
 Hiszem édes istenemet.

KIS GYÜLÉS, JUL. 12. 1852. 5. ór.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályal' számára).

Kubinyi Ágoston tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Kállay rr., Karvasy, Pauler, Tóth, Wenzel ll. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Bugát, Érdy, Győry, Kiss, Vörösmarty, rr. tt., Brassay, Csorba, Hunfalvy, Tasner, ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

KARVASY ÁGOSTON lt.

az egyéni tulajdonjogról 's a' szabad concurrentiáról státuszgazdászati tekintetben szóló, junius 21. olvastatni kezdett értekezését befejezte.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, JUL. 12. 1852. 6. órákor.

Kubinyi Ágoston tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen: Bajza, Balogh, Érdy, Győry, Jerney, Kállay, Kiss, Vörösmarty rr. tt. — Brassay, Csorba, Hunfalvy, Karvasy, Pauler, Repický, Tasner, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

BRASSAI SÁMUEL II.

Méhes Sámuel természettudomány-osztályi lev. tag felett a' következő emlékbeszédet mondta:

Sajnos sorsa hazánkban, tisztelt Academia! olly írónak, ki valamely komoly tárgyat vesz értekezése vagy előadása tárgyul, hogy mihelyt egy bizonyos hűrt megpendít, kedvetlen, sőt szomorú, — bátor némellyekre nézve csak fűlsértő — rezgés vegyül annak zengésébe. És e' hűrt, vagy inkább húrokat, — mert a' nagy természetí azok, mellyek ezer meg ezer harmóniákba hangolva hálónak minket körül — ezeket, mondom, akarkinek is meg nem pendíteni bajos; nekem pedig e' terem, e' hely 's az a' tiszt, mellyben csekély erőmtől telhetőleg el kell járnom, épen kötelességemmé tesz. Mert az a' név, mellynek emlékét akarjuk fentartani, a' természet' tisztelői sorában áll.

Igen is, tisztelt Academia! valahányszor e' nagy hatalom, a' természet, 's ennek törvényei, házi rendje, a' természeti tudományok jönnek, — tárgyilag vagy esetleg, — szőnyegre, csaknem ösztönszerűleg jeremiádokra „Palinodia tristis Hungariae“¹ kell fakadnunk; mert e' hatalom' előcsarnokait nem lepi eléggé a' hódoló' nagy serge, mert urodalmi parlagon hevernek, 's mert, épen annál fogva, ő sem látszik nemzetünkre „placido lumine“² megelégedést jelentő mosolylyal tekinteni, hazánkfiait érdemjelekkel díszíteni! És ugyan azért a' természettudományok sem üllik nálunk másutt bámult fényes diadalaikat az emberi ész' magas sugallataiban, mély fölfedezéseiben, az ég és föld, a' tenger és levegő, a' tűz és víz' erejeinek az ipar' csodáit teremő, nemzeti jólétet emelő, országos gazdagságot szaporító szolgáltatásában. Talán azt várak tőlem tisztelt társaim, hogy hosszadalmas phrasisaim helyett röviden mondjam meg, hogy „a' természeti tudományok el vannak hanyagolva nálunk!“ Én azt nem akartam mondani; mert én abban a' véleményben nem osztozom, 's azért azon untig koptatott kifejezéssel nem is élek. Egészen más oldalról tekintem én a' dolgot. A' természeti tudományok nálunk *elhanyagolva nincsenek!* Hazánkban mint más, úgy ezen tudományoknak is számos követői, a' természetnek buzgó kedvelői, tisztelői, nyomozói vannak és voltak, mióta a' kereszténység' szövétnéke a' műveltség' világát meggyújtotta a' magyarok közt is. Nálunk természettudományi egyletek, academiai osztályok, ezeknek bőségesen elég számos tagjai, léteznek, vándor gyűléseiket olly sokan látogatták, sőt aránylag talán többen, mint Európa bármely országaiét, 's a' mieinknek szellemi eredményei sem igen voltak csekélyebbek az övékéinél. Ezeken kívül említhetném még számos hazánkfiait, kik, ámbár az emlegetett intézetekben részt nem vettek, magányokba elvonulva tömjéneznek a' természet' oldalán. — Illy körülmények közt hát azt mondani, hogy hazánkfiai a' szóban forgó tudományok iránt nem érdeklődnek, azokat nem

pártolják, vagy éppen „elhanyagolják“ igaztalanság vagy feketeepé-
űség volna. Nem az a' kakas, mely — talán szabad lesz illy tekin-
télyes gyülekezet előtt Aesopustól venni hasonlatosságot, hisz' ő is
természetvizsgáló volt a' maga módja szerint — nem az a' kakas,
mondom, a' mi jelképünk, ki a' talált gyöngyöt az ékszerárushoz
vitte s egy pár köles szemet kért érte ;

— le moindre grain de mil

Serait bien mieux mon affaire !

hanem úgy teszünk mi, mint ama' másik állat, melyet Linné az em-
bertől megkülönböztetni nem bírt ¹⁾, és a' mely ugyan csak Aeso-
pus szerint magzatát szeretlében addig és annyira szorongatja, míg
halálra fojtja. Felfogunk egy darabot a' természet' roppant urodal-
mából, azt trágyázzuk, míveljük, gyümölcsseit aratjuk — de csak
magunknak. Mert egyszersmind gondunk van a' birtokunkba vett
darabot chinai köfállal keríteni, és szeretnők, ha lehetne, be is fede-
lezni, hogy oda madár se lásson be — t. i. hazai, mert idegen : „nil
moror!“ — Keserűnek, talán igazságtalannak látszom lenni, tisz-
telt társaság! de úgy van. Ha közlünk valakinek gyűjteménye van
hazánk' természeti gazdag kincseiből, látja ezek' mutatóványait Hála,
Berlin, London, Párizs; de velünk egy pályán fáradozó honfi társunk
igen gyakran el van tiltva tőle. Igaz, hogy innen legfeljebb egy
baráti kézszorítást, amonnan dicsérő leveleket, tudományos-egyleti
diplomákat, olykor rendjeleket is kapunk! Így történik aztán, hogy
bé jön egy Wahlenberg, átfutja pár hét alatt havasaink' egy részét,
megismeri kincseit, de nem annyira útjából és helybeli kutatásból,
hanem méhszorgalmu hazánk'fia' gyűjteményéből kihirdeti maga
neve alatt; hálából hazánk' s nemzetünk megszólásával kíséri, 's
aztán azt mondja a' világ, de azt mondják némelyek közlünk is:
hogy a' magyar, tudományban is olly passiv, mint iparában, 's
kereskedésében, 's idegennek kell öt hona' gazdagságaival 's ado-
mányaival megismertetni. Illyek következései az elzárkozásnak, a'
barátságtalanságnak — hogy rosszabb nevet ne adjunk neki. Pedig
a' tudományok' egy ágában sem olly nélkülözhetlen szükségü a'
barátságos egyetértés, a' kölcsönös segédnyújtás, mint a' termé-
szeti tudományokban, hol a' józan inductio az egyedül üdvös út,
's a' tényeknek olly számatlan 's méretlen halmaza fekszik előttünk.
Böven el is ösmerték a' természettudósok (a' külföldieket értem),
a' „több szem többet lát“ nagy fontosságát, 's a' nagy érdemü
Agardh egykor azt írta, hogy a' természet' nyomozóinak még vitat-
kozásai is szelidebbek, 's nem jellemzi őket az az elkeserült aka-
ratosság, sőt minden illedelem' mellőzése, mely név szerint ma-
thematicusok és philologusok' vitáit néha olly botrányosakká tette.
Jó hogy nem azelőtt történtek a' Liebig' híres újhúzásai, mert a'

¹⁾ Nullum omnino characterem invenire potui, quo hominem a simia di-
stinguere queam. Linné.

szép lelkű Agardh talán kényszerítve érezte volna magát, egyik leg-érdekeseb nyilatkozatát tollába fojtani. De hisz ez kivétel, 's olly kivétel, melyet a' dicsvágy' daemonának, a' fénylés, és egyedül a' fénylés' szenvedelmének kell tulajdonítnunk. 'S vajha e' vétektől szabadoknak vallhatnók magunkat. Ám de ha pirulva is, el kell ismernünk, hogy éppen ez nemzeti jellemünket terhelő vonás, és más-ik ok, melly a' természeti tudományokat elhanyagoltság' színében tünteti fel. Az önnagyzás, tisztelt Academia! nem egy okból, 's nem egy úton hátráltatja a' tudomány' haladását. Egy az, hogy igen gyakran csekélységekben keresi a' fényeskedés' alapját, 's ezzel eltér a' lényegestől. Nem álmodtam én, midőn két tudóst egy fényes tudományos gyülekezetben abban láttam egymással versenyezni, hogy mellyik birja több érdemjellel szegélyezni gálafrakját, 's homályba-borítani a' másikat. Másodszor az önnagyzás nem ritkán a' mások' kisebbitésében keresi saját magas polcza' hágcsoját; minek következtése aztán az, hogy a' kisebbitettek még inkább elvonnulnak 's megszűnnek csekélylett adalékaikkal gazdagítani a' természet' ismerete' tárházát, mellybe a' szegénynek fillére éppen olly kedves a' nagy alkotó előtt, mind a' gazdag' aranya. Legyünk hát méltányosak, legyünk elismerők egymás iránt, ne rettentsük el szerény pályázó társainkat, ne osztályozzuk egymást pallérokra és napszamosokra, magasabb és alsóbb rendűekre! Hiszen az evangéliomi gazda — sem az, ki talentumait osztogatá kereskedés végett, sem az, ki munkásokat küldé szőlőjébe — nem bízta ezekre egymás' megítélését, hanem maga vevé számba munkáikat, 's osztá ki ahhoz képest jutalmait, azt mondván: „Fiam, kevésben valál hív, többre bízlak ezután, menj be a' te uradnak örömébe!“ Ha egy természettudósnak sikerül egy általánosabb, egy felsőbb igazságnak fölfedezése, egy fontos, de kétes pont' felvilágosítása, egy századokig fejtellen maradt nehézség' eldöntése, mi, mellesteg' mondva, számos napszamos munka segédével sikerülhet: bizony nem késendik a' világ ez érdem' elismerésével, és saját melle' veregetése nélkül is aratandja dicsőségét a' szerencsés találó. Mondja a' legenda, hogy, midőn üdvözítőnk szeretett tanítványa sz. János aggság miatti elgyengülése' következtében már hosszabb előadást nem tarthatott, hívei' vállán vitetvén magát a' gyülekezetbe, e' kevés de nyomos szókkal ajánlá nekik a' legszentebb életszabályt: „Fiaim! szeressétek egymást!“ Ne hangozzók hát hatástalanul ezen érzékeny példa után az én igénytelen számból is: atyámfiai! szeressük egymást! Így fogunk aztán egybe tett vállakkal dicső emléket emelni az alkotó természetnek. Így fogunk hivatunknak magunk' örömére, ember-társaink' javára, a' haza' virágzására méltóan megfelelni!

Ne vélje a' tisztelt Academia, hogy elfeledkeztem tulajdonképi tárgyamról, melly e' meleg helyre ültetett, 's buzgólkodásom' heve szilajul ragadott más régiókba. Oh nem! Most, midőn elhúnyt társunk

felett némi egyiptomi halotti törvényszéket ülünk, a' bevezetésembe szőtt elvek fognak az ő méltánylása' zsinórmértékeül szolgálni. *Méhes Sámuel* néhai academiai levelező tag, természettudós és tanár volt, és ha szinte a' tudomány' évkönyvei nem registrálták is fölfedezéseit; azért nem hiányzottak neki érdemei, melyek által az érdekllett utókor' hálaíját kivitta. De mielőtt ezeket részleteznők, ves-sünk egy pillanatot élte' érdekeseb időszakaira.

Méhes Sámuel Erdélyben, Kolozsvárt, született 1785-ben jan. 30-kán. Atyja Méhes György, az ottani hely. hitvallásuak' főiskolájá-ban mennyiség- és természettan 's philosophia' tanára volt, ki ritka tudományos műveltségénél fogva ezen (akkori mód szerint) cumulált szakmánynak is meg tudott felelni. Anyja Incze Sára, mint talán min-den emberé, ki az életben némi nevezetességre birt vergődni, eszes nő volt; azok közül, kikről böles Salamon azt mondja, hogy „megépí-tik az ő házokat.“ Iskolai tanulását az említett collegiumban, mely-nek alosztályain kívül a' városon más elemi iskola nem létezett, kezdte, 's természet szerint — kitünő haladással folytatta. Diáki pá-lyája' végeztével 1806-ban, magát az orvosi mesterségre szánván, a' bécsi egyetembe ment tanulni, 's ott egy évet töltött is; de az ak-kori igen hosszas tanfolyam az ő környületeivel össze nem férvén, atyja' megegyeztével czélját megváltoztatá, 's mint jövődő tanár Bécset Heidelberggel cserélé föl. Itt, saját jegyzékeiben hagyott észrevétele szerint: nagy különbséget látott az elhagyott birodalmi főváros és a' városa között; amott elveszett az ember a' nagy tö-megben, és számtalan vala a' tárgy, mely a' tanulástól elvonta 's különféle gyönyörök' élvezetébe vezette; itt a' tanítók valának a' legelőbbkelő személyek, 's a' tanulók is magokat a' polgárok felett képzelve, éreztették velők, hogy itt az egyetem a' fő és első, 's a' polgárok a' studiosa juventustól veszik élelmöket. A' tanulók közt még a' szünórákban és séta közti beszéd is tudományos tárgy volt. Leírhatlan — folytatja néhai tagtársunk — azon lelki élvezet, szel-lemi surlódás és vetélkedés, mely e' városkában uralkodott, 's a' melly mindent, kiben nemesb érzés lakott, hatalmasan ösztönzött a' gondolkodásra 's lelki fejlődésre; melly a' szellemi erőket fedő borítékokat lepattogtatta, és a' nemesb erőket mindenikben kifejleni segítette. — Ha nem hódolnak is tisztelt társaim egész teljességében azon állításnak, hogy „a' stil az ember maga“; mindazáltal emlékün-k' tárgyának ezen saját észrevételéből sejteni fogják a' Heidelbergben tanuló ifjunak némi ismertető fő vonalait, 's hajlandók lesznek ne-kem elhinni, hogy jellemét alkotni egész élte' végeig meg nem szűntek azok.

Heidelbergben három tanfolyam alatt hallgata a' jeles Langs-dorfól mennyiségtant; a' sok oldalu 's gyakorlati irányu Suchow-tól vegytant, természetrajzot és építésmesterséget. Itt nem állha-tom meg, hogy meg ne jegyezzem, miszerint Méhes Sámuelnek

későbbre épített kolosvári házában a' jó Suckow nehezen ismert volna reá architecturairi leczkéire, mint a' melly a' volt bajor Lajos király által dívatoztatott müncheni tarka modorban van építve; hanem ennek magyarázata az, hogy azt a' házat nem Méhes, a' volt heidelbergi tanuló, hanem a' nagy lelkű és jótékony férfi építtette. — Hallgatta továbbá Böcktl a' philosophia' történeteit, Daubtól az anthropológiát, Schreibertől az államtant stb. — Említi jegyzéseiben tanuló társait is, kikkel szorosabb barátsági viszonyban volt; kik közül az egy Szabó Jánost, egy népnevelést tárgyazó igen derék és nyomos röpirat szerzőjét, jelenleg a' debreczeni salétromgyár' felügyelőjét nevezem meg.

Néhai tagtársunk természetvizsgálói pályáját még egyetemen létekor kezdé meg, és nagyobb tüzzel 's tevékenységgel, mint élte' későbbi környületei engedték folytatni. A' bádeni nagyherczeg, Tódor Károly, négy pályakérdést tűze ki a' négy facultasbeli tanulóknak, 's a' pályadíjra érdemes felelet 1808-ban nov. 22-kén ú. m. a' nagyherczeg' születésnapján innepén azon alkalomra vert arany érdempénzt várhatja jutalmul. Méhes az orvostani kérdést, melly „*lélektanvételnek a' vérre 's emberi szervezetre való befolyását tárgyzata*“ választá megfejtésül. „Miután — ismét saját leírását használok — Bécsben az anatómiát már tanulta, 's Heidelbergben a' tudós dr. Ackermannótól a' physiológiát hallgatta, a' szükséges könyveket megszerezte és használta, a' fennebbi kérdést olly szerencsés sikerrel fejtette meg, hogy értekezését a' jutalomra legérdemesebbnek itélék. Az arany érdempénzt a' jutalomosztás' innepélyén Méhesnek, mivel ő szerénységből a' sokaság közül hirtelen eltávozott, átadni nem lehet; hanem az innepélyt követőleg az egyetem ada lakomát, mellyre Méhes is meg levén híva, az egyetem' prorectora czélszerű pohárköszöntés mellett kézbesíté a' pályadíjt; az nap' estvéjén pedig tanuló társai 's barátai gyűltek hozzá — more patrio — üdvözlöket nyilvánítani. — Mind a' felelő' időkorából, mind a' kidolgozásra engedett rövid időből, mind a' felszámolt segédeszközökből kiviláglik, hogy ama' felelet (mellyről emlékezetem nem tolmácsolja elég híven, vajjon nyomtatban vagy csak csinos kéziratban láttam-e) új tényekre, eredeti kísérletekre nem alapulhatott, és csak a' már meglevő eszmék' rendszeres összeállításából állhatott, 's már csak mint ilyen is hasznos lehet. Leginkább megillette a' gyöngéd érzelmű fiút az, hogy zsenge dicsőségével már halálos ágyában fekvő atyjának, ki a' tudósítást a' bécsi Magyar Kurirból vette, vég óráit pályázása 's jutalomnyerése által édes könyekre fakadó örömmel enyhítette.

Azonban az erdélyi helv. hitv. egyházi főtanács a' külföldön tanuló ifjat az 1809. év' elején mennyiség- és természettan' köz tanítójául kinevezé, meghagyván atyját a' philosophiai tanszékben. De ez azon év' folytatában meghalálozván, Méhes Sámuelnek széke'

elfoglalására haza kelle sietnie. April hó' elején indula meg Heidelbergből, 's az akkor kiütött francia háború csatapiaczeit kerülni kívánván, Csehország felé vette útját. Ambergben értésére esvén, hogy az osztrák sereg Regensburgot elfoglalta, arra fordula, hogy annál hamarabb Bécsbe érhesse. De szerencsétlen csillaga épen akkor vezeté oda, midőn a' francia sereg ott termett, a' várost, mielőtt Méhes menekülhetett volna, elfoglalá, 's prédára bocsátá. Néhány nap múlva útnak indulhata ugyan hona felé; de a' francia várparancsnok által láttamozott útvelele újabb és komolyabb veszélybe ejték. A' Dunán francia tisztek' társaságában hajón utazván le, Mauthhausennél Linz és Bécs közt kiszállva, minthogy a' hajó is kilyukadott vala, tanácsosabbnak tartá várakozni, míg vagy a' francziákat visszaverik, vagy ők bemennek Bécsbe, hogy két ellenséges tábor és csata veszélyei közé ne jusson. De

Quid quisque vitet, nunquam homini satis

Cantum est in horas :

mitől tartott, abba esék nyakig. Midőn más nap reggel egy kőfaragó' kertében, hol szíves szállást nyert vala, olvasgatott, négy Ferdinánd magyar huszárt láta oda vágatni, kik kérdezek, hol van az ott maradtott francia tiszt? Erre ő eleikbe menve, mondá, hogy ő nem az, hanem hiv osztrák alattvaló és magyar, 's nemzetebelie' véletlen látásán nagyon örvend. A' katonák Mauthhausenben előőrson levő hadnagyukhoz kísérek, kinek Méhes elemutatá osztrák útlevelét, valamint a' Heidelbergből hozott, és mindenütt láttamozott levelét is. Felelet az lőn, hogy akárminő útlevél sem ér semmit. Elemutatá atyja' haláláról tudósító gyászlevelét, elé azt, mellyben anyja siránkozva hívta haza, a' heidelbergi egyetem' bizonyító 's ajánló okmányát; még a' nagyhercegtől nyert arany érdempénzét is : mindezek semmit sem használtak. Nagyon gyanúsító körülménynek mondá a' hadnagy, hogy Méhes' útlevelére Regensburgban francia ezredes írta a' visát. Mentségei ismét semmit sem használtak. Que diable cherchait-il à Regensburg? Ezt hajtá Molière Gérontjaként a' hadnagy, 's a' vége az volt hogy a' minden órán érkezendő St. Julien altábornagynak bejelentik; de a' kit Méhes megérkezte után sem láthata, hanem éjjeli két óraker négy katona fogolykép kíséré a' táborba, hol az előcsapatok közt vívék, mint vélt francia kémét, 's minden pillanatban várható hogy fölakasztják, mit szélitiben beszélének hallatára. De a' sors hosszabb életpályát rendelt vala neki, 's a' már reményét vesztett ifju a' harmadik hadtest' tábornagya Collowrat elébe jutván, ez figyelmesen kihallgatá, 's ő szabadságát nagynehezen megnyeré, olly utasítással, hogy legott Brünn és Olmütz felé vegye hazatérő útját. Nem kísérjük tovább ezen szükséggel 's nélkülözéssel küzdő vándorlásában, hanem 1809. év nyarán Kolosvárt leteszszük, 's tanszékebe beigtatjuk.

De mielőtt itteni működését számba vennök, engedje meg a'

tisztelt Academia, hadd vessek egy futó pillantást a' mennyiség- és természettani oktatásra a' — múlt időkben.

Kiki ismeri, némellyikünknek talán életbeti tapasztalása igazolta is ama' közmondást:

Quem di odere, paedagogum fecere!

Nem vizsgálom ezen harsány ítélet' alaposságát, annál kevésbbé alkalmaztatom Méhes néhai társunkra, jóllehet collegiumaink' korábbi szervezete a' tanárnak nagy mértékben juttattak a' nevelői és birói tisztből. De merném ám hasonlólág mondani, hogy

Quem di ludibrio haberi voluere,
Professorem physices fecere!

Sajnos de igaz, legalább tapasztalásom szerint igaz, tisztelt hallgatók, hogy a' természetiek' tanárainak leczkéi az én értemre (kimélő szóval szeretnék élni) „hilaritas“, gyakran kihágó hilaritas' színhelyei voltak, 's ez az illető tanárok' tekintélyét gyakran érezhetőleg csorbítá. Okát főképp abban keresem, hogy a' tanulóság a' természet' magasztos eszméinek 's törvényeinek felfogására elegendő előkészülettel nem bírván, az elémutatott tárgyakat és kísérleteket komédiának vette, 's valódi karzati, olykor zabolátlan, ellenszerepet játszott szemben vele. Csillapíthatta ugyan az illy esetlenséget némelly tanító' kitűnő egyénisége, de a' fővonást ő sem enyészthette el egészen, sőt következtében hallottam az életben divatozni azon ítéletet, hogy a' természetvizsgálók mindnyájan élehetlen pepecselő emberek!

Ellenkező tapasztalást láttam én idézve, az igaz, és azt mondom, hogy az utóbbi két évtized alatt az ifjuság érezvén, hogy az iskola nem képes neki nyújtani azt, mit tőle az élet követel, elfordult az iskolától (zárjelben mondhatnók: a' ser-, bor- és kávéházakhoz), 's megvetette azzal együtt a' tanárt is, kitől nem tanulhatott olyat, mire szüksége volt stb — mellékesen megjegyezvén, hogy isten őrizzen olly iskolától, melyben a' gyermekek határozzák meg, mit tanítsanak nekik, mit ne, ez csak „elfordult világba“ tartozó dolog; hogy nincs az a' „természettől adott józan ösztön“ melly a' 15—16 éves ifjat az élet' olly komoly nézetével felruházná, hogy tudja: mire lesz benne valaha szüksége. Annyi volna ez, tisztelt társak, mint Theseustól azt kívánni, hogy Minotaurus ellen, a' még nem látott labyrinthushban viselendő hadjáratí tervet előre megkészítse, 's bizony rosszul jár Theseus, ha ebbeli biztában az Ariadne-ajánlotta fonalgombolyagot csekélyli 's megveti. És miután még általánosan kárhoztatom azon veszélyes eljárást, miszerint tekintélyes emberek az utóbbi időkben nézeteikkel az ifjuság' háta megő bűjtak, 's velők némileg a' gesztenyét kapartatták a' parazsból — mind ezek után, mondom, a' dolog' érdemére szállván, kérdem, mikép van, hogy a' feljebb emlegetett iskola- és tanár-megvetési tény a' real tudományok' érdekében levén felhozva, az kiválólág épen ezek' tanárait sujtá?

E' kérdés' vitatása természetesen kívül esik előadásom' korláta-
tain; de igaz az, hogy collegiumaink 's lyceumaink' eddigi szer-
vezete gyökere hibákban szenvedett, 's ezek Méhes Sámuel' ta-
nitásának sikerére, bármilly lelkiösméretes hűséggel, bármilly tu-
dományos buzgósággal (miszerint többek közt az általános vegy-
tant iskolájában ő vette fel először a' természettan' fonalába) —
bármilly értelmes és kedveltető modorral folytatta is, zsibbasztó ha-
tást gyakoroltak. És ezek közt egyet, és főképit nem állhatom,
hogy meg ne említsem. Herodotus és Diodorus azt beszélik, mese-
vagy nem, czélunkra mindegy, hogy Egyiptomban az állatok a'
krokodil' leseitől tartva, futtokban isznak a' Nilusból. — E' kép
lebegett mindig képzelődésem előtt, valahányszor néztem, mikép
korbácsolták — 's oh mea culpa! — magam is segítettém korbá-
csolni — a' fiatalságot egy pár év alatt egy egész tudományos en-
cyclopaedián át. A' szellemi öröknek, tisztelt halgatók, szintúgy meg-
van saját erőműtanok, mint a' tulajdonképi természettaniaknak, sőt
emezzel nem egy érintkezési oldala is van amannak. Bármilly tökély-
telenül ismerjük is a' szellemi erőműtant, annyi bizonyos, hogy olly
rövid idő alatt a' közlendő soknemű és számos ismereteknek nem
hogy megemésztése, de jó móddali és tartós felfogása is a' lehetlen-
ségek' sorába tartozik. Az iskolai tanulás' eredménye tehát általá-
nosságban kimondva — tisztelet a' kivételeknek, de nem a' rend-
szernek — felültelesség, és ennek szokott kísérő társai, hol önhitt-
ség, hol charlataneria, hol konokság, jobbat nem ismerés' hiányá-
ban slendriánhoz ragaszkodás, szóval egy 's más lárvába öltözködött
tudatlanság volt. Adj, uram, szebb jövődöt e' hazának, bús idői
már valának! így fohászkodom a' költővel, 's ezután tovább és kité-
rés nélkül haladok pályámon. Emlékünk' tárgyának tanári székébe
ülésekor tisztitársai valának: Pataki Mózsés orvostudor, a' termé-
szet- és földrajzban, 's francia nyelvben, Herepei Janos híres egy-
házi szónok a' hittudományban, idősb Szilágyi Ferencz a' történe-
tekben és latin irodalomban, Biró Ferencz a' jogtanban. Méhesnek
eleinte saját szakán kívül a' philosophiai tudományokat is elé kelle
adnia, melly tehertől azonban a' Pataki Mózsés tanár társa' halálát
követő új rendelkezés fölmenté.

Az iskolai tanárnak, oktatási szakján kívül, nem csak, mint
említők, nevelőnek 's bírónak, hanem administratornak, gazdának,
pénzkezelőnek és főegyházi tanácsnoknak is kellett lenni. Méhes mind-
ezen rovatokban fáradhatlan, buzgó és ügyes, ezeknél fogva sikeres
tévékenységet tanusított. A' főiskola' épületét, melyet atyja kezdett
volt, bevégezte, az iskola' ügyeit szorgalmasan 's gondnal segítette
vezérleni, 1843-ban a' kolosvári helv. hitv. egyház' gondnokává
levén választva, a' már megkezdett, de félben álló igen szép és nagy-
szerű új templom' fölépítésében kiváló érdemei vannak, midőn nem
csak az építésére szükséges pénz' megszerzését eszközlé, hanem sa-

ját vagyonából is ezer pengő forintnyi adakozásával szaporitá, úgy hogy 1851. őszén az isteni tiszteletet meg lehetne benné kezdeni. — Az erdélyi helv. hitv. egyház' főjegyzőjévé is ki vala jelelve, hanem a' vég választás másra esett.

Midőn Méhes Heidelbergből visszatért, a' szellemi élet Kolosvárt, mondhatni, tespedésben volt; az iskolán túl semmi sem ébresztette, sőt számos akadály nyűgözte az eszmék' fejlődését és közlését. A' két Magyarországon ekkor casinók, mint tudjuk, nem léteztek; Méhes akara a' külföldi olvasó társulatok' példájára alakítani egyet szülőtte földjén; de részvevőkre nem talált. „Némellyek (saját jegyzései szerint) ábrándozónak tartották, mások megint hasznos szándéka alatt veszélyes politikai czélzatot véltek lappangani, 's úgy lassanként a' tudományos művelődés és szellemi munkásság iránti buzgalmat a' hideg részvétlenség nagy részben elhűtötte“ — de egészen el nem fojtá, mi kitűnik abból, hogy 1817. kinyomatá néhai atyja Arithmeticiáját, iskolai kézikönyvül, valamint saját dolgozatu Algebráját is. Ugyan e' tájban Deáki Fülöp Sámuel a' híres franczia philologus Barthélemynek Ifjabb Anacharsisát magyarra fordítván, azt saját költségén a' hozzá tartozó képekkel 's földabroszokkal kiadá, mely irodalmi vállolatra áldozott költsége aligha megtérült. 1831-ben a' Pethe Ferencz által alapított *Erd. Híradót* 's melléklapját a' „Nemzeti Társalkodót“ csaknem hamvából fölelevenítvén, Erdélyben kápos és olvasott lappá tette, 's tulajdonos és felelős szerkesztője vala 1847-ig, midőn Ocsvai Ferencznek adá át. Az én néplapomnak, a' *Vasárnapi Ujságnak* is, Méhes volt kiadója 1834. aprilisétől kezdve 1846-ig, 's ezt egyszersmind saját lapjához is mellékelte hetenként egyszer; végre 1846-ban Némethonban, Hollandban, Belgiumban, Schweiczban és Tyrolban tett újtabeli észrevételeit *Úti Jegyzetek* czím alatt közre bocsátván, jövedelmét jótékony czélokra szentelte.

Tudományos tevékenysége' elismeréseül a' magyar academia 1836-ban levelező, 1844-ben pedig a' k. természettudományi társulat rendes, tagjokká választák.

Méhesnek, mint az egyházi kormányban tevékeny részvevőnek, ha a' Scyllák és Charybdisek közt biztosan akart evezni, publicopoliticaí jártassággal kellett birni. Ezen helyzet, valamint egyfelül a' társadalom' minden osztályaival érintkezésbe hozá, úgy másfelül kényszeríté azon éles vizsga észt, melynek természetvizsgálóban olly kitűnő vonásnak kell lenni, 's mellyel elhunyt tagtársunk más környületek közt a' természettani pályán fényes érdemeket szerezhet vala, kényszeríté, mondom, az emberi kebel' kiösterlésére 's annak viaszkénti hajtogatására fordítani. Ezen ügyességénél 's talpra esett jelleménél fogva megnyerte ő nem csak a' sorsabelieknek, de rangban és polgári 's hivatali fokozatokban felette állóknak is bizalmát; személyes ismeretsége vala a' közelebbi múlt kor' leghatályosabb és legnagyobb befolyásu emberéivel, kik valamint egy részről

az ő életbe vágó, finom tapintatu 's józan mérséklettségű véleményeit méltányolni tudták, úgy más részről az ő népszerűségét használták nézeteik' terjesztésére 's jóknak ismert céljaik' kivitelének segédelmére. Ezen bizodalom abban is nyilvánult, hogy számosan farszították őt magán pénz és más ügyeik' kezelésével, főkép pedig abban, hogy mint kolosvári birtokos polgárt a' város közönségi tanácsa, tagjának vagy is úgynevezett centumpaternek; az 1841-diki és 1846-diki erdélyi diétákon város' követének, 's az öszves polgárság 1848-ban képviselőjének választá. „Csaladi élete — ismét magától kölcsönzők szavakat — boldog volt, a' mennyiben négy izbeli házasságával jó és szelid nőkkel, 's az első házasságból szép reményű jó gyermekkel áldotta meg a' gondviselés; de szerencsétlen, a' mennyiben három első nejének mindenike rövid életű vala, 's gyermekei is kora ifjuságuk' reggelén hűnyának el egymás után.“ Nejei valának: Deáki Fülöp Teréz, Benkner Karolina, Kirchlehner Karolina 's most is élő özvegye Robert Albertina. Gyermekei: Polyxena, György és Sámuel, illetőleg életök 13., 19., és 21-dik éveikben haltak meg; az utóbbi hadnagy korában a' Károly-Ferdinánd nevét viselő gyalog sorezredben. E' fia' elhunytával, emlékére alapítványt tett le a' nevezett ezred' pénztárába, hogy kamatját ösztöndíjúl oszszák ki évenként, erkölcsei jó magaviselet által magát leginkább kitüntető azon ezredbeli néhány közvitéz közt. Ezen alapítvány ma is fennáll Méhes' neve alatt.

De ez csak csekély része az ő közjó és tudományok iránti buzgalmából keletkezett alapítványoknak és adakozásoknak. Legkitűnőbb ezek közt azon nagyszerű áldozat, melly által azon szolgálókat, a' mit ő a' természeti tudományokban saját vizsgálatainál 's munkáinál fogva nem tehetett, más úton kipótolni akarta, 's véleményem szerint elegendőleg ki is pótolta. Ez abban állott, hogy 1841-ben május' elsőjén a' kolosvári helv. hitv. főiskolában a' vegytan és természetrajz' tanítására egy új tanszéket alapított tizezer pengő forint tőkével. Vajha azokat, kik ezen tanszéket elfoglalandják, a' nagy-lelkű adományzó' emléke kétszeresen lelkesítné és buzdítná a' természeti tudományok' haladásának 's terjesztésének eszközzésében, mind az alapító, mind magok' tartozásainak lerovására!

Természettudósnak testi állapota sem lehet közönös; ennél fogva rokona 's házi orvosa dr. Pataky Dániel által közlött némi oda nem vonatkozó adatokat legyen szabad ez uttal még előadnom. „Méhes Sám. tanár, habár legnagyobb testi épséggel 's meglehetőes egészséggel birt, de a' könyvbuvárok és sokat ülők' nyavalyája, a' máj- és aranyér-szenvedések hamar megkörnyékezték, 's emennek következtében a' gyakori vérvesztés, valamint az egymást erő gyakorai családi vesztések is idegzetét nagyon megrázzván, teste' láplálását akadályozták, és kedélyére leverőleg hatottak. Nem akadályozták mégis, hogy különben saját vidor természetével gyakori társalkodási multságokban, mellyeket elménczkedélyével emelt, részt ne

vegyen, 's illy barátságos összejövéseket maga házánál is gyakran egybe ne hívjon.

1841. év' nyarán a' Kolosvár melletti Felekhegyen lefelé haladtában szekerét a' lovak elragadák. Méhes ijedten kiugrék, 's háttára esve, kaponya-hátulját megüté, mi agyában nagy rezzenést okozta. A' keletkezett baj hatás belső és külső szerek' hosszas használata után enyhült, és Méhes egészségi állapotában javult ugyan, de elébbi testi és lelki erejét soha vissza nem nyerte; mert feje' gyengeségénél fogva, a' legkisebb láрма, zsidongás, székérrázás, azlán belső okok, lelki indulatok: bú, bosszankodás, sőt öröm is, szédülést, szemkáprázást, émelygést, hányást okoztak, 's hozzá járulván még az említett gyakori vérvesztés, meg a' máj' haladó romlása-okozta emésztési zavarok, a' lélekben még mindig ép tanárt hanyatlásba hozták, 's miután 1845-ben harminczhat évi tanársága után nyugalomra lépett, csaknem örökös orvoslás alatt, kolosvári, pesti, bécsi jeles orvosok' tanácsával élve, hol honi, hol külföldi ásványos vizekkel élve tartogatta éltét, míg végre mellbeli vízkór is járulván hozzá, az 185 $\frac{1}{2}$. telet nagyobb részt ágyban vala kénytelen tölteni, s megromlott mája' közelében fekélyessé vált gyomra semmi táplálékot nem szenvedett. Ez, és a' gyakori vérvesztés életerejéből egészen kifogyaszták; vég perczeit előre érezte, 's mindeneket elrendezvén, 1852. martius' 30-dikán általános elgyengülés' következtében meghala."

Végrendeletében a' kolosvári ev. hely. hitv. főiskolának nyolcz száz ezüst flot olly rendelet mellett hagyományozott, hogy kamatját minden évben fele részben a' mennyiségtanban, más fele részben pedig a' természeti tudományokban magát kitüntető legjobb tanuló kapja ösztöndíj gyanánt. A' kolosvári hidelvei népiskolának továbbá ezer forintot p.p. olly intézettel rendelt, hogy kamatját a' tanító' fizetése' pótlására fordítsák. Megint három ezer ez. flot a' kolosvári polgári biztosítéki intézetbe olly meghagyással rendelt betétetni, hogy kamatját minden évben nov. 1-ső napján, midőn a' bekövetkező téli időre szükséges élelem és fa' megszerzése nagyobb súlylyal szokta nyomni a' szegénységet, osszák ki huszonnégyszáz szükölködő háznépnek, mellyeket a' városi közönség és tanács jelelvén ki, a' hely. hitv. kebelbeli egyházi tanács válaszszon, 's a' választást a' főegyházi tanács erősítse meg. Ezeken kívül magánosoknak, rokonainak, barátainak különböző összeveket hagyományozott. Éltében is sok embertársán kívánt segítni, a' tanuló ifjuság hozzá, mint mindig kész pénzarához egész bizalommal folyamodott. Számos jó igyekezetű 's jeles elmetehetségű ifjat a' mívelt külföldre 's tudományos egyetemekbe utazásra részint saját költségével, részint vagyonos főrendüektől gyűjtött összevegekkel segített, és ez által valamint többeket czélszerű életpályára segített, úgy a' honnak szolgálatára jeles képzésű polgárokat állított.

A' MAGYAR TUDOMÁNYOS INTÉZETEK' HIVATALOS KÖZLÖNYE.

MAGYAR ACADEMIA.

KIS GYÜLÉS, SEPT. 18. 1852.

(A' történettudományi osztály' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő ezja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Czech, Érdy, Jerney rr. tt., Kiss F. és Podhradcsky József ll. tt. — Egyéb osztályokból: Kubinyi Agoston tt. — Balogh, Bugát, Czuczor, Gebhardt, Györy, Horváth Cyr., Kállay, Kiss K. rr. tt., — Bertha, Csatskó, Csorba, Hunfalvy Pál, Kubinyi Fer., Repicky ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

REPICKY JÁNOS lt.

mint a' török-magyar történeti iratok' gyűjtése és fordításával megbízott tag bemutatván Dzsáfer pasa temesvári helytartó' történetei' első részét, 1687—91. évig, titoknoka által írva, a' bemutató által az academia' könyvtárában levő eredeti codexből fordítva; továbbá ötvennégy mezőúri török levél' másolatát és magyarítását, mellyekhez még egy tiszta magyar, egy orosz és hat török-magyar levél' másolata, illetőleg fordítása járult: Dzsáfer pasa' névtelenéből a' lippai szaguldozások' elbeszélését 's több török levél' fordításait olvasta fel, mellyek a' nép- és harc-történetekre érdekes világosságot vetnek. Melly közléseket az osztály érdekel vett; az öszves dolgozatokat pedig tárczába rakva a' kézírattárba használás végett beiktattatni rendelte.

— A' titoknok olvasta Valentinelli József velencei sz. Márk-könyvtári igazgatónak levelét, melly mellett újra a' következő, általa készítettett és hitelesített másolatokat küldte be: a) Gesta S. Joh. de Capistrano, pro eius canonisatione. b) Corrispondenza epistolare turco-veneta An. 1402. 1403. 1472. 1473. c) De rebus hung. (három rendbeli követi utasítás a' pápától 1575. 1479. és 1501. évekből.)

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, SEPT. 20. 1852.

Nmélt. gr. Teleki József úr ő ezja' elnöklete alatt

Jelen: Balogh, Bugát, Czech, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Györy, Jerney, Kiss K. rr. tt. — Csorba, Hunfalvy, Repicky, Török Ján. ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok, Helmecczy Mih. szav. pénztárnok.

— Török János lev. figyelmessé tevén az ülést azon sürgető szükségre, melly a' real ismeretek' terjesztése körül érezhető a' hazában, 's a' m. kormány' azon rendeletére, melly minden községnek megengedi, hogy kebelében a' vidék' gazdasági, ipari és kereskedelmi viszonyaihoz mért alsó és felső reáltanodákat állítson, minek multhatatlan előföltétele magyar tankönyvek levén: jelenté előadó, miszerint több hazai írók, a' m. academián kívül és belül, illyek' készítésére elhatározván magokat, sőt kiadót is találván már, általa az academia elébe azon kéréssel járnak, hogy ez, mind a' vállalkozó írók' megnyugtatósára, mind a' közönség' irányában a' vállalat' alapos kivitele' nagyobb kezessé-

geül e' tankönyv-gyűjtemény' egyes részeit és köteteit, mielőtt sajtó alá adatnának, egy elismert tekintélyű szakbiróság' ítélete alá bocsássa; azon kívül pedig a' legjelesb német, francia és angol reáltudományi tankönyveket szerezné meg az íróársakkal közlés végett. Mire az ügy' kívánt módon előmozdítása az ülés által szívesen elhatározatott.

— Olvasatott *Bersenczey L.*nak Calcuttában jul. 12. költ levele, melyben jelenté, hogy Hong-Kongban megfordulván, 's Gützlav' özvegyénél az elhunyt' irományai iránt tudakozódván, miután azokban a' dzungár-magyar kérdésről bővebb írott nyomokat reménylett találni: azokhoz nem fért, mert azok bizonyos okokból megégettettek. Calcuttában Körösi Csoma Sándor' írásait nyomozván, abban kíván levélíró működni, hogy azokat a' nemz. muzeum' számára megnyerhesse, vagy legalább érdekesb jegyzeteit közölhesse.

— Következett a' Zágrábban létesült *déli-szláv történeti és régiségtani társaságnak* jul. 17. költ levele, melyben az academiát könyvcseré-viszonyra 's historiai tárgyakban kölcsönös segédnyújtásra kérvén fel 's ajánlkozván, Archivuma I. és II: 1. 2. kötetit küldte meg. Az academia e' felszólításra hajolván, a' küldeményt Értesítőjével határozta viszonzni.

— A titoknok a' következő academiák és tud. társaságok' legújabb küldeményeit nyújtotta be: 1. a' *tudd. cs. academiájától* Bécsből: a) Denkschriften der philos.-hist. Classe, III. 3. b) Denkschriften der mathem.-physikalischen Classe; III. 3. c) Sitzungsberichte der math.-phyl. Classe. VIII. 1. 2. 3. d) Sitzungsber. der phil.-hist. Classe. VIII. 1. 2. e) Archiv. VII. 3. d. f) Notizenblatt 1852. 3—10. g) Pfizmayer's Critische Durchsicht der von Dawidow verfassten Wörtersammlung aus der Sprache der Ainos. W. 1851. h) Fritsch, Kalender der Flora des Horizontes von Prag. W. 1852. i) Pohl u. Schabur: Tafeln zur Vergleichung u. Reduction der in verschiedenen Laengnenmassen abgelesenen Barometerstaende. W. 1852. és Tafeln z. Red. der in Millimetern abgel. Barometerstaende auf die Normaltemperatur von O. Celsius. W. 1852. k) Almanach der kais. Akad. d. Wissen. f. 1852. — 2. A' *cseh kir. tud. társaságtól*: Abhandl. d. kön. böhm. Gesellsch. d. Wiss. Fünfte Folge V. VI. Prag, 1841—51. — 3. A' *göttíngi kir. tud. társaságtól*: Erste Saecularfeier des kön. Societaet d. Wissen. Gött. 1851. — 4. A' *tudd. porosz kir. akademiájától*: a) Abhandl. d. kön. Ak. d. Wissen. auf d. Jahr. 1850. Berl. 1852. b) Monatsberichte, jun. 1851. — jul. 1852. — 5. A' *tudd. bajor kir. academiájától* értekezései' huszonhat kötetét és: Bulletin d. k. Akad. 1848—51.

— Kedvesen vétetett *Mignet* úrnak, az erkölcsi és társadalmi tud. francia academiája' titoknokának levele Párisból, aug. 23-ról, melyben jelenti, hogy az academia elhatározta évkönyveinek megküldését; valamint *Henry József* az amerikai Smithson-Intézet' titoknokáé Washingtonból jun. 21-ről, melyből szinte egy újabb könyvküldemény útban létéről értesült az ülés.

— A' titoknok az academia' *Szökötése*' második kiadása' egy példányát nyújtotta be, melly az imént készült el.

— Ugyanő a' nm. *helytartó tanács*' rendelkezéséből a' szünidő alatt érkezett kötelmi példányokat adta be 15 csomóban a' *könyvtár*' számára; magányosoktól pedig a' követk. ajándékokat: *Horváth Döme* ügyvédől Kecskemétről ísmét egy 118 kötetű becses könyvgyűjteményt, melyért nyilvános köszönet! *Hutter Antal* tatai gymn. igazgatótól azon kis gymn. 1852-ki tudósítványát; *Matics Imre* pozsonyi m. nyelvtanítótól: *Formenlehre d. ungr. Sprache. Pozs. 1852. Zweites Progr. d. Realschule és Zweites Progr. des kath. Gymn. zu Presb. 1852. *Mátray Gábor* ltól: *Magyar Népdalok egyetemes gyűjteménye. I. köt. 1. füz. Buda 1852. fol. — *Nagy István* ltól: *Menyősi Tolvaj Ferencz* Precepta morum. Lőcse, 1690. — *Nagy Márton* ltól *a' szegedi gymn. évkönyvét 1852-re. — *Szenczey Imre* ltól *a' szombath. gymn. első programját 1852-re. — *Schirckhuber Móricz* tanártól: *Az elméleti és tapasztalati Természettan alaprajza. 2. köt. 3-ik kiad. Pest, 1852. — *Szabó Károly* ltól egy újjörög jóvendőmondó naptárt, melly magyarból fordítatva Lipcsében 1567-ben jelent meg. — *Török János* ltól:

*Magyar életkérdések. Pest, 1852. — *Virossil Antal* egyetemi tarántól: Juris Publ. R. Hung. Specimen tertium. Buda, 1852. — Végre *Mike Sándor*, a' kolosmonostori levéltár' aligazgatójától a' kéziratár' számára egy 100 darab magyar és török eredeti státusirományból álló, lajstrommal ellátott gyűjteményt adott be (1544—1668.), melyért az ajándékoznak nyilvános köszönet mondatik.

KIS GYÜLÉS, OCT. 2. 1852.

(A' nyelv- és széptud. osztálya' részére).

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Czuczor rt., Hunfalvy és Repický II. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Gebhardt, Györy, Jerney, Kállay, Kiss K. rr. tt., — Brassai, Bertha, Csorba II. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

BRASSAI SÁMUEL lt.

„Tapogatódzások a' magyar nyelv körül“ czímű értekezés-sora' el-sejét olvasta fel.

— Erre

CZUCZOR GERGELY rt.

egyes czikkeket terjesztett elő a' készülő nagy-szótárból, melyek itt mutatványul a' közönség elébe terjesztetnek.

Kerek (ker-ék) fn., tárgyeset: *kerek-et*. Kicsinyezve: *kerekecske*. Eredetileg rövid *kerek*, mint az ország' több tájain különösen a' palócoknál divatozik, azért a' képzők előtt általán elveti az éket, mint: *kerekit*, *kerekes*, *kerekecske*, *kerekedik*, *kerekség*, *kereketlen*, sőt némelly módosító ragok előtt is országszerte rövid, mint: *kereket*, *kerekek*, *kerekem*, *kereked* stb. Azonban a' nyelv szokás úgy akarta, hogy különböztetés végett a' rövid *kerek* inkább melléknevül, a' hosszú *kerék* pedig főnevül használtassék. 1) Széles ért. kör, azaz magába viszszaemelő görbe vonal, melynek minden pontjai a' középponttól egyenlő távolságra esnek. Illyen a' láthatárt képző vonal. 2) Mű, vagy eszköz, melynek kerülete köralakú, és saját tengelye körül forogható. *Szekér*-, *kocsi*-, *taliga-kerék*. *Malom*-, *kút-kerék*. *Óra*-, *rokka-kerék*. *Fogas-kerék*, *száraz-kerék* a' malomban. *Vas kerék*, *fa kerék*. *Vasas kerék*, *fakó kerék*, *csikorgó kerék*. *Fakó kerék*, *kenderhám*, *nemes ember*, *szürdölmány* (km.). *Ötödik kerék*. Ollyan, mint *ötödik kerék* a' kocsiban (km.). *Kereket* kenni, *hájazni*, *kereket* kötni, *akasztani*, *megereszteni*. *Kereket* oldani átv. ért. *elillanni*, *szökni*. *Kerekben* törni a' bűnöst. *Kereket* hajtani, *forгатni*. *Első kerék* után *forog* a' hátulsó is. A' *kent kerék* könnyen szokott menni. Nem jár egy vágásban a' *kereke*. *Búslakodik*, mint a' *kereketört* paraszt (km.). 3) Átv. ért. a' *kerék*hez működésre, vagy alakra nézve hasonló valami. *Czigány kerék*, am. a' testnek a' földre szegezett kezek körül forгатása, átvetése. *Kerekbe* állva *tánczolni*, *énekelni*. *Megállott az esze' kereke*.

Kerek (ker-ek) mn., tárgyeset: -et. Egyike azon szavainknak, melyek elöl hátúl olvasva azon egyhanguak és értelműek. Illye-

nek : *bab*, *bób*, *csöcs*, *gög*, *kék*, *pép*, *szesz* stb. Gyöke a' magába visszamenő görbe vonalt jelentő *ker*. 1) Szoros ért. jelent oly görbét, mely azon pontra megyen *viszsza*, a' honnan kiindult, és pedig oly vonalban, melynek minden pontjai egyarányos távolságra esnek a' középponttól, tehát maga a' mértani *kör*. *Kerek* kalap, *kerek* asztal, *kerek* tányér, *kerek* tál. 2) Szélesb ért. oly görbe, mely a' körhöz legközelebb áll. *Kerek* arcz, *kerek* föld, *kerek* világ, *kerek* erdő, *kerek* tó, *kerek* bolt, *kerek* fődél, *kerek* köpönyeg, *kerek* paizs, *kerek* táncz. 3) Átv. ért. a' mi rövid kivonatban, meghatározva mindent magában foglal, 's mintegy bekeríti, a' mi a' dologhoz tartozik. *Kerek* szám, am. öszves szám, melyben minden részek benne foglaltnak. Szemes kocsis, szemes ló, *kerek* számrá igen jó (km.). *Kerek* szólás, am. olyan szólás, mely a' gondolatot vagy értelmet teljes mivoltában, kimélet, himezés-hámozás nélkül kimondja. 4) Nyelvtani, különösen irányi ért. l. *Kerekmond*at.

Ki, igekötő, és határozó, általában am. bizonyos térből, körből, helyből távolodó irányban odább menve. Ellentéte : *be*. Erdélyiesen, és némely régi írók szerint : *kü*, honnan : *kün*, *künn*, *kül*, *külső*, *küvül* erednek, melyeknek ellentéteik : *ben*, *benn*, *bel*, *belső*, *belül*. A' *kün*, *künn*, *küvül* szokottabban : *kin*, *kinn*, *kivül*. Ellenben a' *kil*, *kilső* csak tájdivatos, 's némely régi irományokban fordul elő. A' *küvül* helyett országszerte *kivül* divatozik. Fokozva *kih*ebb v. *kilebb* v. *külebb*. Minthogy ezen *ki* alatt a' távolodás, vagy távolítás' fogalma lappang, rokon vele a' lágyabb, a' lovat mozgásra, menésre nógató *hi*! indulatszó; pl. *hi* fakó! mozogj, menj fakó. Másfelül a' *künek* megfelel a' disznót üző, távolító *hü*! A' *hi* távolítóhoz legközelebb rokon a' szláv *wi*; pl. *widat* kiadni, *wibirat* kiválogatni, *wihn*at kihajtani. A' hellen *ἐξ*, *ἐξ*, és latin *ex*, úgy látszik, szinte nem egyéb, mint a' megfordított *ki*, vagy pedig egy az *éizw* (engedek, tovább állok) igének gyökével. 1) Tulajd. ért. am. bizonyos térnek, körnek, helynek belsejéből távolodva vagy távolítva; pl. egyik *himegy*, a' másik *bejön*. Se *ki*, se *be*, mint az ablakfa. *Kivenni* valamit a' zsákból, *kimenni* a' házból. *Kiszökni* a' várból. *Kirakni* a' ruhákat a' szekrényből. 2) A' mi együtt volt, azt széthelyezve, elválasztva, tehát egymástól távolítva. A' kalmár *kirakja* árúit. Pénzt *kiosztani* a' szegények között. Kifejteni hüvelyéből a' babot. *Kibontani* a' kévét, batut. 3) Az elrejtettet, elzártat előállítva rejtékéből; tudomásra, napvilágra hozva. *Kibeszélni* a' titkot. *Kinyomtatni* a' kéziratot. *Kihíresztelni* valamit. *Kitárni* a' kaput. *Kigondolni*, *kitalálni* valamit. 4) A' kedélyre vonatkozólag am. a' kedves, vagy kedvetlen érzelmeken mintegy túlesve, túlmenve. *Kisírni*, *kibusúlni*, *kípanaszolni*, *kiharagudni* magát. *Kímúlatni*, *kiügadni*, *kiörülni* magát. *Kiállani* a' fájdalomat, kínszenvedést. 5) Valaminek végére járva, tehát mintegy kimenve, távozva belőle. *Kialudt* a' gyertya, azaz, nincs benne többé tűz. *Kiégett* a' pipa. 6) Valamit teljesen, töké-

letesen végrehajtva, azaz, a' munkán mintegy túlesve, túlmenve. *Kicsinálni*, *kidolgozni*, *kikészíteni* valamit. *Kifürkészni*, *kikutatni* valamit. Értelmének több árnyékait l. az egyes *Ki* rovatok alatt.

Ki? kérdő névmás, mellynek megfelel a' latin *quis*, az ion-hellen helykérdő *τις*, de rokon vele a' köz hellen *τις* is, mert, mint tudjuk, a' *k*, kivált a' fejletlen szervű gyermekek' ajakán, *t*-re változik; pl. *katona tatona*, *köszönöm töszönöm*, valamint a' lágyabb *g* a' lágyabb *d*-re, mint: *galambom dalambom*, *gombol dombol* stb. És a' székely töpörödik helyett *köpörödik*-et, a' *köp* helyett *töp*-öt mond. A' szláv *kdo*-ban is a' *ki* látszik lappangani, mintha volna: *ki do*, *ki to*, *ki az*? A' *ki* minden névragot rendesen fölvesz; pl. *kié* a' hatalom? *kinek* szólsz? *kil* látsz, *kik* jönnek? *kivel* lakol? *kihez* mentek? *kítől* félsz? *kiben* bízol? *kire* hallgatsz? Fölveszi a' személyragokat is; pl. megmondjam, *kim* van (pl. barátném)? hát neked *kid* van? *kie* van most, mióta kedvese hűtlen lett? *Kink*, *kitek*, *kiek* v. *kiök*? *Kieim*, *kieid*, *kiei*, *kieink*, *kieitek*, *kieik*? azaz, *kik* az enyémekek, *teid*, *övéi*, és *kik* a' mieink, *tieitek*, *övéik* közül? pl. *kieimet* küldjem hozzád? azaz, *kiket* az enyémekek közül? *Kieidet* szeretted leginkább, azaz *kiket* a' *teid* közül? *Kieit* adta férjhez Péter? azaz, *kiket* az *övéi* (leányai) közül? stb. A' Münchener Codexben olvassuk: Tű *kitek* kedig gondolván toldhat ő állatjához egy singnyit? Káldi szerint: *Kicsoda* pedig közöletek gondolkodván adhat magasságához egy könyöknyit (Máté 6.). Ismét: Tű *kiteknek* számára vagy tehene a' kútba esendik, és nem legottan *ki* vonzja-e azt? Káldi szerint: *Kinek* közöletek számára vagy ökre esik a' kútba, és nem mindjárt kivonja-e? (Lukács XIV.) Mi rövidebben: *kitek* pedig gondolván stb, *kiteknek* számára vagy tehene stb. A' személytelen tárgyakról *mi* kérdővel tudakozódunk; pl. *mi* vagy te? azaz, *mi*féle állapotú, tulajdonságú? *mi* volt az ismét? *mit* hallok? *mi* történt? *mi*re nézed a' napot? Ne azt kérdezd: *ki*? hanem: *mi*? azaz, ne a' személyt, hanem tulajdonságát.

A' *ki* régente használtatott a' névszó előtt is: *ki* neved? a' mai *mi* neved? helyett; melly esetben a' személyességre történik vonatkozás, mivel a' személy, és annak neve mintegy azonosnak tekintetik.

Midőn a' kérdésben levő személynek neme, vagy állapota, vagy hivatala, vagy rangja kitétetik: akkor előttök közvetlenül nem *ki*, hanem *melly* használtatik; p. o. *melly* ember mondhatja, hogy soha sem hibázott? *melly* aszszony van hiúság nélkül? *melly* bíró ítélhet olly igazán, mint az isten? *melly* királyok származtak Árpádtól? Ezeket, és efféle mondatokat azonban így lehet módosítani: *ki* azon ember, a' *ki* mondhatja... *Ki* azon aszszony... *ki* azon bíró... *kik* azon királyok stb.

Ki, indulatszó, mellynek megfelel a' latin *quam*, és a' német *wie*; pl. *ki* hamar elmúlik minden! *ki* sok kemény fának lágy a' gyü-

mölcese (Faludi). Vaj*ki*! szokottabban : *mi*! pl. *mi* édes a' visszaemlékezés! *mi* kevés örömet élvezünk! Vaj*mi* keserves állapot ez a' mienk. Különösnek látszhatik, hogy értelemre nézve a' *ki* indulat-szóval teljesen megegyezik a' *be*! v. *beh*, ha t. i. itt a' *ki* annyi volna mint *ex*, a' *be* pedig am. *intro*; de ezen alapértelmek itt föl nem tehetők, hanem a' távolító *ki* és vágyó *ki*, másfelül a' beható *be* és vágyó *be* mint hasonhangúak (homonymak) tekintendők.

Ki, visszazahozó névmás, mellyel egy a' latin *qui*. A' névragekat rendesen fölveszi : *kinek*, *kít*, *kik*, *kivel*, *kiről*, *kitől*, *kiben*, *kibe*, *kiért* stb. Mai írói nyelv szerint csak személyre vonatkozik; pl. elvesztettem barátomat, *kít* igen szerettem volt. Öcsémről, *ki* elbűjdosott, mitsem hallok. A' dolgokra vonatkozólag *melly* használtatik. Mutasd meg a' lovat, *mellyet* nem rég vettél. A' könyv, *mellyet* dicsértél, nekem nem tetszik. De a' régi nyelvben, sőt ma is a' nép' szájában a' *ki* mind dologra, mind személyre vonatkozva fordul elő. Beszélnek vala ő haláláról, *kít* megtökélendő vala. Ime te pénzed, *kít* tartottam, katrinczába takarván. A' koporsók, *kik* nem tetnek. Jönek a' napok, *kikben* nem hagyatik kő kövön (Münch. Cod.). Néha, de igen ritkán, a' *melly* is használtatik. Mert az ígéket, *mellyeket* adtál ennekem, adtam önekik (Münch. Cod. Ján. 17.). Kizárólag személyt jelent ezen összetételekben : *mindenki*, *senki*, *bárki*, *akárki*, *néki* (bizonyos határozott személy), *valaki* (határozatlan személy). Ezeknek megfelelnek a' tárgyat jelentő *semelly*, *bármelly*, *akármelly*, *némelly*, *valamelly*, továbbá a' *semmi*, *bármí*, *akármí*, *némi*, *valami* névmások. A' *mindenki* nem vesz fel módosítást, legálább a' *mindenmi* nincs szokásban. Vö. *Mi*.

A' *ki* névmásnak, mint határozottan személyt jelentőnek, egyenest ellentétetik a' dolgot jelentő *mi*; pl. a' személy' *kiléte*, a' dolog' *míléte*, *kivolta*, *mívolta*. Innen a' közmondás : Volna *kivel*, de nincs *mível*, vagy : Volna *mível*, de nincs *kivel*.

A' *ki* (nem különben a' *melly* és *mí*) majd névelővel, majd a' nélkül fordul elő, a' mint t. i. vagy határozottan reá mutatunk a' visszazahozott személyre, vagy nem, mi leginkább akkor történik, ha a' mutató *az ez*, vagy *maga* névmásokkal jő viszonyba; pl. A' *ki* vesz, annak lesz. A' *ki* bírja, az marja. A' *ki* mer, az nyer. Arra bízd magadat, a' *ki* legokosabb. A' *ki* másnak vermet ás, maga esik belé. Ennek adj kezet, a' *ki* szeret, ne amannak, a' *ki* gyűlöl. Egyébiránt a' névelő ekkor is elhagyható, minthogy már maga a' visszazahozó névmás határozó erővel bír; pl. *Ki* mit szeret, arra néz. *Kinek* isten a' barátja, könnyű annak idvezülni. *Kinek* a' kása megégette a' száját, az a' tarhót is fújja. *Kinek* szekere' farkán ülsz, annak a' nótáját dúdold (km.).

A' *ki* néha am. *egyik* v. *némellyik*. Ez értelemben nem visszazahozó, hanem szétválasztó tulajdonsággal bír; pl. *kinek* a' pap, *kinek* a' papné (tetszik), azaz, egyiknek a' pap, másiknak a' papné.

Ki jó, *ki* rossz, am. némelyik jó, némelyik rossz. *Ki* micsodás, am. különféle, egyik ilyen, másik olyan. Ezen értelemben szinte nem csak személyről, hanem dologról is mondatik; pl. hogy kelnek a' borjuk? Fel. *Ki* micsodás, *ki* milyen. Többször elszámáló értelemmel jár; pl. *ki* szöke, *ki* barna, *ki* vörös, *ki* szög hajú. A' mint fölkeltek a' vitézek, *ki* lovát vakarta, *ki* fegyverét tisztította, *ki* mosdott, *ki* fésülködött. A' cselédek szétmentek; *ki* szánt, *ki* arat, *ki* kaszál, *ki* gyűjt, *ki* gabonát hord.

Követ (köv-et) áth., múlt: -tem, -tél, -ett, parancs. *kövess*. Ezen igetörzsből két különböző értelmű szócsalád származik. Egyikhez azon szók tartoznak, melyekben az alapeszme: kívánás, kérés, sürgetés, mint a' *követem*, *megkövetem* alássan, *követel*, *követelés*, *követelő*, *követség* (duplum mulctae judicariae) bizonyítják; másikkhoz azok, melyekben az alapeszme: menés, tovább haladás, kieredés, millyenek: *követ* (comitatur, sequitur), *következik*, *következő*, *következett* stb. Ide tartoznak azon szók is, melyek más után cselekvést, 's mintegy erkölcsi utánmenést jelentenek; pl. mások' jó vagy rossz példáját *követni*. Krisztus' *követésére* inteni a' híveket.

Ez alapnál fogva igen valószínű, hogy e' törzsek két különböző értelmű gyökből eredt. Az első jelentésben vett *követ* rokon a' *kéj*, *kény*, régiesen *kev*, *kév*, a' *kell*, tájdivatosan *köll*, *kiván* (ke-ván), *kinál* (kenál), *kér* stb. szókkal, 's hangváltozattal *kev-et*, azaz, valamiről kijelenti, hogy *kell*, hogy valamit kíván, és pedig vagy kérőleg, vagy sürgetőleg, 's némi jognál fogva parancsolólag. Innen érthetők az illy mondatok: szépen, alássan, egész tisztelettel *követem*, *megkövetem* kigyelmedet. Valakit a' bántalomért *megkövetni*. Az ellopott jószágot az orgazdán *követni*. Rajtam ne *kövess* semmit. A' Müncheni Codexben: Mennyei jelenséget *követnek* vala őtöllő (quaerebant). Ő atyjafiai állnak vala kün, *következő* (quaerentes) hogy neki szólnának, mit Pesti *akarnak* vala, Erdősi *ügyekeznek* vala, igével fordított. Székely szójárás szerint: ezt a' leányt sok szerencse *követi*, am. sok kéréje van, sokan kéri, keresik, kívánják. *Elkövetni* a' házbeliectől, Balaton' vidékén, *elkövetkezni*, am. tőlök bucsút venni, mi a' köz népszokás szerint illyféle mondatok által történik: kérem, ne haragudjanak; *követem*, *megkövetem*, bocsássanak meg, ha valamit vétettem stb. Az említett értelmű *követ* igével egy a'

Követ fn., tárgyeset: -et. Ez azon szók' osztályába tartozik, melyek nevek és igék egy alakban, millyenek: *nyit* (aperit) és valaminek *nyitja*, *nyom* (premit) és *nyom* (vestigium), *les* (insidiatur) és *les* (insidiae), *zár* (claudit) és *zár* (sera), *halász* (piscatur, piscator), *vadász* (venatur, venator) stb. Sőt vannak példák rá, hogy az első és második igeszemély is név gyanánt használtatik; pl. *eszem-izsom* ember. Jönnek a' *fogdmegek*. Bántja őt a' *felső*. A' *követ* szóban, mint főnévben, épen úgy, mint az igében, alapeszme a' kívánat,

kérelem, sürgetés. 1) Széles ért. személy, kit valaki bizonyos ügyben másához küld, hogy azt szándéka, akarata, kívánsága iránt tudósítsa. Így neveztetnek a' szentírásban az istentől küldött angyalok, próféták, apostolok. 2) Szorosb ért. személy, kit valamelly állodalom, vagy fejedelem egy másikhoz küld, hogy bizonyos ügyben akár kérésleg, akár sürgetőleg, akár parancsolólag eljárjon. *Követek* által békét kérni, a' hadi foglyok' kiadását sürgetni. Hadizenő *követet* küldeni. A' *követet* és jóra intőt nem kell bántani (km.). Az illy *követ* rendkívüli, különböztetésül a' rendes v. udvari *követtől*, ki valamelly állodalom' részéről egy másikban tartózkodik, hogy ott küldőjének ügyeit viselje. 3) Az ősi magyar alkotmányban személyek, kiket a' vármegyék, kerületek, kir. városok, és káptalanok az országggyűlésre küldöttek, hogy az adott utasítás' értelmében az illető küldők' akaratát, szándékát, kérelmeit stb. előterjeszszék. Vármegyei, jászkúnhajdukerületi, kir. városi *követek*. A' *követek'* táblájánál ülni.

A' második értelemben vett *követ* igében alapeszme a' menés, mert a' ki mást követ, az avval megy, azt kíséri; vagy pedig átv. ért. annak nyoma és példája után haladva teszen valamit. Véleményünk szerint ennek gyöke a' mozgást, menést jelentő *köl*, *kel*, melyekből *köl-t*, *kel-t* igék erednek, és e' szerint *követ* am. *köl-et* vagy *kel-et*, azaz, a' járásban kelésben, menésben mintegy segít, vagy előmozdít valakit, 's *következik* am. *köletkezik*, *keletkezik*; pl. ebből semmi jó nem *következik*, am. nem *keletkezik*. Hogy az *l* a' szók' elején, közepén és végén néha *v*-re változik, bizonyítják a' lápa *vápa*, láz *váz*, kívül kívül, belül bevül, csalán csolán, Mátyásföldén : csován, hideglölés hideglövés, duvad (düled) dupad, szilos szizos, 's a' palócoknál az *al av*, *el ev*, szók; pl. *Ement* az *avföldre*. Viszont az eredeti *v* tájszokásilag átváltozik *l*-re a' *sziom* szilom, *hizom* hílom, nővök nölök stb. szókban. A' képző *et* mivellető jelentéssel bír, mint a' *sürget*, *vezet* igékben. Minél fogva *követ* valakit, am. magával, vagy maga előtt járat, menet. A' latin *comitor*-ban is lényeges alkotó rész a' menetést jelentő *itor* (ab eo); hasonlóan a' német *begleiten*' alapigéje *leiten* am. terelni, menésben igazgatni, vagy vezetni. L. Adelung. Megfelel neki a' magyar *kísér*, azaz *kísél*, melynek gyöke a' mozgást jelentő *kisik*. Vö. *Kísér*. 1) Valakivel társ gyanánt együtt megy, valakit kísér, akár közvetlenül mellette, akár utána haladva. A' főurat oldalán baráti, nyomában szolgálai *követik*. A' vendéget a' lépcsőig, kapuig *követi*. Táborba *követi* a' kiinduló hadsereget. Az utast biztosítás végett végig *követi* az erdőn. 2) Valakinek nyomában megy, nem mint hozzá tartozó, társ, hanem akármi más okból. Az idegen viseletű utast bámulva *követik* az utczaí gyerkőczök. A' vadász *követi* a' nyúlcsapást. A' rendőr utczáról utczára *követi* a' gyanús személyt. 3) Más után, más' példája szerint tesz valamit, 's erkölcsileg mintegy nyomában jár. Illy eszme- és hangrokonság van a' latin *comitor*, és *imitor* kö-

zött. Dicső őseink' jeles tetteit *követni*. Krisztus urunk' szelídségét *követni*. Rosz példát ne *köless*. 4) Erkölcsi átv. ért. valamit *elkövetni* am. jót vagy roszt tett által utánozni, vagy, mintegy mozgásba hozni 's magából kibocsátani. Mindent *elkövetni* a' haza' javáért. Bünt, undok tettet *elkövetni*. E' gyalázatossgot te *követted* el. A' jelen értelmű *követ* igének megfelelő latin *committo*, és német *begehen* szókban is alapeszme a' menés, mert *mitto* am. *itto*, azaz, *ire facio*, 's a' németnek alapigéje *gehen*.

Követel (köv-et-el) áth., múlt: -t. Törzsöke a' kívánást, kérést, sürgetést jelentő *követ*; az *el* képző csak némi nyomatossgúl szolgál, mint a' *magasztal*, *marasztal*, *vigasztal*, *engesztel* stb. igékben. Egyébiránt a' *követel* szűkebb értelmű, mint a' *követ*; mert midőn ez általán mindenféle kívánásra kiterjed, a' *követel* kizárólag annyit tesz, mint valamit hatályosan, kellőleg, bizonyos jognál, igénynél, vagy hatalomnál fogva sürget, 's annak teljesítését kívánja. Adósságot *követelni*. Az elveszett jószágot a' cseléden *követelni*. A' szolgától hűséget, a' gyermektől szófogadást *követelni*. A' mit *követelsz*, megadom. Vö. *Követ*.

Köz; ha ezen szónak divatban levő több nemű jelentéseit tekintetbe vesszük, és összevasonlítjuk: azon alapeszmében mind megegyeznek, hogy bizonyos összevet, vagy együvé tartozó, egymással összefüggésben levő részeket, tárgyakat jelentenek. E' szerint mind alapeszmére, mind hangra legrokonabb vele az *össz*, melyből *össze*, *összeség*, *összes* erednek. E' szónak lényegét teszi az *összszeszorított* ajakkal kiejtett, 's ennélfogva több tárgyak' együvé szorítását utánozó *ö* hang, mely ugyan ezen értelemmel bír a' *töm*, *tömeg*, *tömör*, *tömöszöl*, *gyömöszöl*, *csömöszöl*, *töpörödik*, *csöpörödik*, *köt*, *köd*, *tönk*, *tőke* stb. szókban. A' *k* mint kerekre, görbére hajlást jelentő előképző kifejezi azon eszmét, mely szerint az együvé tartozó részek mintegy kikerekített egészet képeznek. A' *s* pedig tulajdonságot jelentő végképző, mint az *igaz*, *száraz*, *nehéz* stb. szókban, 's megfelel az *as os*, *esős* képzőknek. A' *köz*-nek ellentéte 1) a' *külön*, *különös*, *önálló*, *sajátságos*, tehát mi a' többivel összefüggésben nincsen, pl. *köz* birtok; *külön*, *saját* birtok. 2) A' *távol*, mennyiben a' mi *közel* van valamihez, az avval összefügg. 3) A' *külsőség*, a' *középre* vonatkozólag, mert *közép* az, melyben valamely kikerekített egésznek tövonalai összejeznek; *külsőség* pedig, hol ezen vonalak egymástól végképen elszakadnak. 4) Átv. ért. ellentéte a' *kitűnő*, *jeles*, mennyiben a' közönséges olly valamit jelent, mely a' többi hasonló neműekkel egy tulajdonságú, mely a' többi közöl épen ki nem válik, 's ollyan, mint az alkotó részek' akármellyike, pl. *köz* katona, ellentéte, *tiszt*; *közönséges* ruha, ellentéte, *innepi*, *díszruha*. 5) Ellentéte a' *tág*, *téres*, mennyiben a' *köz* jelent olly helyet is, mely bizonyos korlátok közé van szorítva, a' *tág* pedig ollyat, mely korlátolva, szű-

kítve nincs. Végre innét átv. értelemben jelenti azon korlátot is, mely bizonyos dolgokat egymástól elválaszt, de egyszersmind mintegy középpont gyanánt szolgál az egymástól elszakasztottak, vagy egymással ellentétben állók között. Mind ezekből az tűnik ki, hogy a' *köz* szóban általán az *összveség*, *összefüggés* alapeszméje rejlik. Különböztetésül vö. *Öz*, *Özön*.

Köz, fn., tárgyeset: -t, több. -ök, kicsinyezője: *közöcske*. 1) Bizonyos határok, korlátok által összszeszorított hely, térség. Utczafele szűk *köz*, kis *köz*, lábak' *köze*. Különösen így nevezetnek folyók által bekerített nagyobb térségek, mint: Bodroghöz, Csilizköz, Szamosköz, Muraköz, Rábaköz, Körösköz. Hasonlóan: Tóköz a' tavaktól, Sárköz a' sártól, Szigetköz a' szigetekről, melyek között fekszenek. Ide tartozik a' régi Etelköz (Atelkuzu) azaz, Italköz, Vízköz. 2) Innen átv. ért. erkölcsi korlát, mely bizonyos embereket elválaszt egymástól. Az urat a' jobbagytól nagy *köz* választja el. 3) Időre alkalmazva jelent bizonyos időszakaszt, mely esetben csak a' *ban*, *ben* raggal használtatik rendesen, 's am. azon időnek lefolyta alatt, pl. nap *közben*, esztendő *közben*. Hasonlóan illy raggal, és összetételben divatozik olly dolgokról szólva, melyeket tenni szoktunk, 's am. azoknak folytatában, vagy is azon idő alatt, míg valamit cselekszünk; pl. írás, olvasás, tanulás *közben* háborgatni valakit. Séta, lovaglás, kocsizás *közben*. Evés *közben* tréfálni. 4) Átv. ért. Semmi *közöm* hozzá, am. ezen dolog egészen érdekeken kívül fekszik, tehát összefüggésben nincs velem. Semmi *közöm* az illy emberrel, azaz, összevágatásban nem vagyok vele. Eredete' nyomozásáról l. *Köz*.

Köz, mn., tárgyeset: -t, több. -ek. 1) Bizonyos többségnek minden egyes részeire kiterjedő, 's azokat némi tekintetben özpontosító, illyenek: a) *Köz* birtok, *köz* legelő, *köz* haszon, *köz* jó, *köz* kenyér, *köz* keresmény, *köz* kocsi, *köz* ló, *köz* ház, melyekhez t. i. több illetők jogot, vagy igényt tartanak, 's e' tekintetben mintegy erkölcsi egészszé olvadnak össze. b) *Köz* akarat, melyben mindnyájan vagy a' többség egyesül; *köz* gyónás, mely minden bűn' megvallására kiterjed. Ellentéte: *külön*, *különös*, *önálló*, *saját*. 2) Nyilvános, mi az egyes részeket nem zárja el, nem rekeszti ki, hanem összefoglal mindent, 's általánosan hat, pl. *köz* beszéd, mely a' sokaság' nyelvén forog; *köz* hír, melyet általán beszélnek; *köz* hely, melyből senki kizárva nincs; *köz* tér, *köz* kert, *köz* út, hol mindenki járhat; *köz* kézen forog; *köz* hivatal, mely az egész *köz*-ségnek szolgál, *köz* törvény, *köz* ügy stb. Ellentéte: *magán*, *magános*, *egyes*. 3) A' nagy sokasághoz tartozó, a' többi közül semmi kitünő tulajdonságnál fogva ki nem váló. Innen átv. ért. a' maga nemében *alávaló*, vagy *alsó rendbeli*. Ellentéte: *kitünő*, *jeles*, *innepi*. Illyenek: *köz* katona, ellentéte: *tiszt*; *köz* ember, ellent. *úr*, rangbeli személy; *köz* nép, ellent. *úri* nép; *köz* rend, *köz* vér, ellent.

nemes rend, vér; köz nap, ellent. innep-, vasárnap. 4) Többek közre szoruló, 's azokat mintegy központúl összesesítő. Ellentéte: szélső, külső. Illyenek: köz fal, köz határ, köz korlát. Innen átv. értelem. mondatik olly személyről, ki két ellenkező, tehát erkölcsi szélsőségben, távolban álló peres feleket egyesít. Köz bíró, közbenjáró. Vö. Köz.

KIS GYÜLÉS, OCT. 4. 1852.

(A' philosophiai és társad. tud. osztályai' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Kállay r., Pauler és Tóth ll. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Bugát, Czuczor, Győry, Jerney, Kiss K. rr. tt. — Repicky és Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

KÁLLAY FERENCZ rt.

a' hitbizományokról értekezett történeti, jogi 's politicai szempontokból.

KIS GYÜLÉS, OCT. 16. 1852.

(A' történettudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályokból: Érdy és Jerney r., Podhradczy és Wenzel ll. tt. — Más osztályokból: Bugát, Czuczor, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Kiss K. rr. tt., — Hunfalvy és Repicky ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

WENZEL GUSZTÁV lt.

adalékokat közölt a' *csigányok*' történetéhez, különös tekintettel a' magyar *csigányok*' elébbi társadalmi viszonyaira.

PODHRADCZY JÓZSEF lt.

levélgyűjteményéből három leíratát közölte dicső eml. Mária-Terézia királynénak Borsod vármegye' rendeihez, mellyek' elsejében nem a' nádor vagy az ország' primása által, hanem Önnönmaga hirdeti és magasztalja nemzetünknek felséges személye, országgló háza 's az egész birodalomra nézve szerzett 's hállával elismert kítőndő érdemeit. Másodikában ugyancsak Borsod' rendeit fia II. Józsefnek 1760-ban tartandó menyekzőjére hívja meg: harmadikában végre Szász Albert helytartója által jelenteti, hogy a' magyar nemesség' érdemeinek jutalmául és kitüntetésére az elavult régi királyi udvarnokságot éleszti fel. Az első kettő mint kiadatlan itt következik.

I. Maria Theresia DEI gratia Regina Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae; Archidux Austriae Nupta Dux Lotharingiae ac Barvi, Magna Dux Hetruariae.

Reverendi, Honorabiles, Spectabiles ac Magnifici, Magnifici item, Egregij, et Nobiles, Fideles Nobis Dilecti. Acre, ac sumptuosum, jamque triennio amplius perdurans Bellum, quod livor, malevolentia, turpisque aliena invadendi et usurpandi cupiditas, Nobis praeter omne Jus, fasque intulit, quos in praesens habuerit progressus, in omnibus ijs, qui non laeva mente, neque lividis oculis, re-

rum hactenus gestarum, contuentur seriem, satis perspectum, compertumque foret.

Quemadmodum vero, cuncta haec, quae in rem nostram usque huc feliciter cesserunt, Bonorum omnium Authori DEO gratissima mente in acceptis referimus, ita post immensam Illius Providentiam, potissimum eatenus momentum ab Avita et Gentilitia Militari Virtute Hungarica processisse, et perprius jam benigna grati Animi Significatione agnovimus, et jugi, neque unquam oblitteranda recordatione tenemus.

Enimvero per palam proclamatam prompta adeo, communique consensu, Vitae, Sanguinisque oblationem, per crectas, et tam velociter, quam utiliter eductas Militares Copias insigni cum laude testatum erga Matrem Amorem, erga Dominam Obsequium, erga Reginam Fidem, prouti Europa tota non sine admiratione conspexit, ita Memoriam horum non moderna duntaxat aetas suspiciet, sed Monumenta Annalium, ad Seram etiam Posteritatem, cum perenni Nominis Hungarici gloria transcribent.

Quamvis vero, porro quoque, et assiduo in luculenta Causae Nostrae aequitate, hujusque justissimo Assertore, et Vindice DEO, ea sit spes, fiduciaque nostra, futurum nempe: ut valido Exercitus nostri robore, auxiliarique eorum, quibuscum Nobis Foederis, Armorumque Conjunctio intercedit, opera, ultiores quoque hostium nostrorum, inique ea, quae Nobis DEUS, et legitima Successionis Jura tribuerunt, impetere non desistentium conatus, feliciter ultro quoque reprimantur; Quia nihilominus varia sunt, neque ignota eorundem Inimicorum nostrorum Molimina, exindeque non immerito verendum esset, ne denuo tum vicinis Ditionibus nostris haereditariis, tum per necessariam sequelam ipsi quoque charo nostro Hungariae Regno cum gravi Incolarum damno, Rerumque ac Fortunarum Ipsorum jactura periculum immineat.

Hinc, pro eo, quo concrediti Nobis Divinitus Populi commodis, incommodisque tangimur, et afficimur Materni Animi Nostri sensu, vel hunc solum, facile evenire queuntis periculi metum Vobis clementer patefacere, ac illius intuitu Vobis benignissime significare, Vosque insinul hortari volumus, ut, licet Nos nihil eorum, quae ad ulteriorem quietem, et conservationem chari istius Regni Nostri pertinent, praetermissurae simus; Vos tamen etiam, et interea quoque, donec videlicet ultiores eatenus benignae Dispositiones nostrae sequantur, circa antevertendum ejusmodi Irruptionis periculum, mutua in gremio Vestri Consilia conferre, iisque collatis, qua ratione, quibusve viribus ex parte quoque Vestra, re ita ferente, hostiles talismodi ausus, mox primo in limine fortiter retundi queant? prompte, alacribusque Animis prospicere, hocque pacto, charae Patriae, propriaeque Vestrae, et Vestrorum Saluti, ac indemnitati tempestive consulere, atque super effectu horum plenam, et omni-

modam Informationem Vestram Nobis quo citius, ac perdemisse submittere non intermittatis.

Erit id novum Fidei, Amoris, Virtutis, et Glorïae Documentum, quod Nos Gratia, et Clementia Regia, Maternoque affectu nostro nunquam non prosequemur. Datum in Archiducali Civitate nostra Vienna Austriae, Die Trigesima Mensis Martij, Anno Domini Millesimo, Septingentesimo quadragesimo quarto. Maria Theresia. m. p. Comes Ludovicus de Batthyán. m. p. Franciscus Koller. m. p. Reverendis, Honorabilibus, Spectabilibus ac Magnificis item, Egregiis, et Nobilibus N. N. Supremo, et Vice Comitibus, Judicium, et Jurassoribus, ac toti Universitati Dominorum Praelatorum, Baronum, Magnatum, et Nobilium Comitatus Borsodiensis etc. Fidelibus Nobis Dilectis. (L. S.)

II. Maria Theresia DEI Gratia Romanorum Imperatrix, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae etc. Regina Apostolica, Archi-Dux Austriae etc. etc.

Reverendi, Honorabiles, Spectabiles, ac Magnifici, Magnifici item, Egregij, et Nobiles, Fideles Nobis dilecti. Cum provido Numinis Consilio, nostroque benigno Annutu Serenissimus Archi-Dux Josephus, Filius noster, cui nascendi jure Regna aliquando nostra omnia, Provinciaeque obtingent, Serenissimam Infantem Isabellam natu Majorem Parmae Ducis Filiam, Sacro Connubij Foedere primis adventuri Octobris Diebus juncturus Sibi sit, Vos quoque in communis hujus Laetitiae partem vocare cumprimis voluimus, non dubitantes, quin Vos, qui ad hoc usque Tempus omnia, quae laeta nobis evenerunt, publica Vestra Laetitia condecorastis semper, Diem hunc, inter auspiciatos Vobis numeraturi sitis.

Cum, porro, memorata Serenissima Sponsa in Urbem nostram solenni Pompa, quam et numerosi Sex Equis splendide phaleratis juncti Currus, aliaqua, quae Diei hujus Celebritas exigit, constituent, invehenda sit; Magnificum hunc, perro, Ingressum, Spectacula alia ex alijs consecutura sint; pro ea, qua in Vos ducimur, Benignitate, exponendum Vobis duximus, singularem Vos a Nobis inituros Gratiam, si e Regno Hungariae, quod cumprimis charum Nobis, plurimumque ea inter, quae beneficio Numinis Dono tenemus, eminet, multo plurimi Praelati, Magnates, et Nobiles affluent, majusque Decus memoratis Nuptijs addant; Benigna illa Studia, quibus Regno toti nunquam non addictae fuimus, svaserunt Nobis hoc etiam Obsequij Studium eo die, e quo nonnisi laetissima Nobis auguramur, a Praelatis, Magnatibus, Nobilibus Comitatu Vestro innexis deprecere. Vestra in Nos Pietas, qua ea omnia nunquam non exhaustistis, quae vel Votis nostris designavimus, certam Nobis Fidem facit, eo numero, Apparatuque Nuptijs adfuturos, ut abinde mensurae simus, Gentem nullam Obsequij Gloria Vobis conferri posse. Vobis, de reliquo, Gratia, et Clementia nostra Caesareo-Regia benigne propensae

manemus. Datum in Archi Ducali Civitate nostra Vienna Austriae, die Vigesima Mensis Maji. Anno Domini millesimo, septingentesimo Sexagesimo. Maria Theresia. m. p. Comes Nicolaus Palffy. m. p. Ladislaus Batta. m. p. Reverendis, Honorabilibus, Spectabilibus, ac Magnificis, Magnificis item, Egregijs, et Nobilibus N. N. Supremo, et Vice-Comitibus, Juddium, et Jurassoribus, ac toti Universitati Dominorum Praelatorum, Baronum, Magnatum, et Nobilium Comitatus Borsodiensis, Fidelibus Nobis dilectis. (L. S.)

— *Valentinelli József* úr, a' szent Márk' velencei könyvtára' igazgatója' leveléből az academia újból a' következő, hazánkát illető státusíratok' ismeretébe jutván, azok' leiratásáról intézkedett: 1. Patti di dedizione di Zara alla Republica di Venezia dopo ribellione sequita 1227. 2. Pacta deditionis Jaderae post rebellionem 1313. 3. Postulata nomine Reipubl. Ven. Bano Dalm. et Croat. facta post pacem cum Ludovico Rege Hung. initam 1359. 4. Epistolae tres Bartholomei Ursi Notarii Ducalis, Dominationibus Budensi et Seniensi missae, quoad pacem cum Hung. Rege initam 1359. 5. Epistolae tres Bani Dalm. et Croat. Reipublicae Ven. missae, quae ad negotium referuntur inter Remp. Ven. et Hungariam relate ad Dalm. 1539.

KIS GYÜLÉS, OCT. 18. 1852.

(A' mathematical és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston tt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: *Bugát, Gebhardt, Györy* rr. tt., *Csorba és Nendtvich* tt. tt. — *Egyéb osztályokból: Czech, Horváth, Jerney, Szemere* rt. tt. — *Repický és Wenzel* tt. tt. — *Toldy Ferencz* titoknok.

BUGÁT PÁL tt.

„Metaphysicai Rágicsák“ cím alatt hetvenkét tételt olvasott a' természettudományok' köréből.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, OCT. 18. 1852. 7 órakor.

Kubinyi Ágoston tt. helyettes elnöklete alatt

Jelen: Bugát, Czech, Gebhardt, Györy, Horváth, Jerney, Szemere rr. tt. — *Csorba, Nendtvich, Repický, Wenzel* tt. tt. — *Toldy Ferencz* titoknok.

— A' titoknok a' könyvtár' számára a' *washingtoni Smithsonian Institution'* küldeményéből a' következő munkákat adta be: 1. *Smithsonian Contributions to knowledge*. Vol. III. 2. *Fifth annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for 1850*. Wash. 1851. 3. *Smithsonian Report on Recent improvements in the chemical arts*, by Profes. James C. Booth and Campbell Morfit. Wash. 1851., 's még más hat röpiratot. — b) *Az amerikai philosophiai társaságtól*: 1. *Proceedings of the American Philosophical Society*. Vol. IV. Nr. 35—47. 2. *A notice of the origin, progress and present condition of the Academy of Natural Sciences of Philadelphia*, by W. Ruschenberger. Phil. 1852. — c) *A' cs. kir. birodalmi földtani intézettől*: *Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt*. Wien, 1852. Nr. 1. — d) *A' pesti növendékpapság' magyar egyház-irodalmi iskolájától* annak Munkálatai' XVI-d. kötetét, Pest, 1852. — e) *Daniel János egri kanonoktól*: **Emlékkönyv*, 2-d. kötet. Pest, 1852. — f) *Horváth Döme* kecskeméti ügyvédől ismét 63 kötet jobbára történeti, becses munkát. Végre három csomó pápai, váci és veszprémi nyomtatványok' kötelmi példányait.

KIS GYÜLÉS, NOV. 6. 1852.

(A' nyelv- és széptud. osztályai részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályokból : Czuczor, Szemere, Vörösmarty rr. tt. — Egyéb osztályokból : Cseh, Érdy, Fogarasy, Gebhardt, Győry, Horváth, Jerney rr. tt. — Pauler Tivad. lt. — Toldy Ferencz titoknak.

HUNFALVY PÁL lt.

párhuzamot olvasott a' magyar és finn nyelvek' némelly összevágó szavai közt.

KIS GYÜLÉS, NOV. 8. 1852.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályai' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Kállay r., Bertha, Karvasy és Tóth lt. tt. — Egyéb osztályokból : Kubinyi Ág. tt., Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Szemere rr. tt. — Hunfalvy, Repicky, Wenzel lt. tt. — Toldy Fer. titoknak.

KÁLLAY FERENCZ rt.

folytatta múlt osztályülési előadását a' hitbizományokról ; mire Érdy János rt. szóbeli előadásban a' magyar és nyugateurópai feudum' lényeges különbségét fejtegette.

KIS GYÜLÉS, NOV. 20. 1852.

(A' történettudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból : Érdy, Jerney rr. tt. Wenzel lt. — Egyéb osztályokból : Bugát, Czuczor, Gebhardt, Győry, Kiss K. rr. tt. — Hunfalvy, Pauler, Repicky lt. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

WENZEL GUSZTÁV lt.

folytatva a' múlt osztályülésben megszakadt előadását, a' cigány nép' magyar-honi társadalmi viszonyait vázolta 1782-ben történt rendeztetéseig.

— A' titoknak olvasta

SZABÓ KÁROLY úrnak

a' hét magyar nemzetségről szóló beküldött értekezését.

KIS GYÜLÉS, NOV. 22. 1852.

(A' math. és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston tt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss Kár. rr. Csorba l. tt. — Más osztályokból : Czuczor, Érdy, Fogarasy, Horváth, Jerney, Szemere rr. tt. — Hunfalvy, Mátray, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

GYÖRY SÁNDOR rt.

a' zenehangok' mathematicai törvényeit kezdte fejtegetni.

— A' titoknak beadta a' *ministeri uton* magyartás végett az academiához érkezett természetrajzi névtárt Pólya József lt által dolgozva, mely helyben hagyatván, az illető hatósághoz küldetni rendeltetett.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, NOV. 22. 1852. 7 órakor.

Jelen: Bugát, Czuczor, Érdy, Fogarasy, Gebhardt, Győry, Horváth, Jerney, Kiss, Szemere rr. tt. — Csorba, Hunfalvy, Mátray, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

— A' titoknak a' *könyvtár'* számára tizennégy nyomdának beküldött kértelmi példányain kívül, magányosoktól is több munkákat nyújtott be, melyek közt Scharbergi Bedeus József: *Historisch-genealogisch-geographischer Atlas des Ungarischen Reiches. Hermanst. 1851. fol., és Glatz Gyula szebeni magyar nyelvtanár: *Szeget szeggel, vigj. Kisfaludy Károlytól, gymnasiumok' számára jegyzésekkel és szótárral. Szeben, 1852.

KIS GYÜLÉS, DEC. 18. 1852.

(A' történettudományi osztály' részére).

Némelt. gr. Teleki József úr ő erja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Érdy és Wenzel. — Más osztályokból: Kubinyi Ágoston tt. Balogh, Bugát, Czuczor, Fogarasy, Gebhardt, Győry, Horváth, Kiss, Szemere rr. tt. — Bertha, Csorba, Mátray, Repicky ll. tt. — Toldy Fer. titoknak.

ÉRDY JÁNOS rt.

a' magyarországi arany és ezüst, szent és házi edényekről értekezett.

WENZEL GUSZTÁV lt.

Werbőczy István' életrajzához közlött némelly adatokat, különösen Szerémi György' kiadatlan történetkönyvéből.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, DEC. 20. 1852.

Jelen: Császár Fer. és Kubinyi Ágost. tt. tt. — Balogh, Bugát, Czech, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Győry, Horváth, Jerney, Szemere rr. tt. — Csorba, Hunfalvy, Karvasy, Nendtvich, Pauler, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

PAULER TIVADOR lt.

elhúnyt igazgató tag, státusminister gr. Cziráky Antal-Mósses felett emlékezésedet mondott.

— A' titoknak a' francia Académie des Sciences morales et politiques nevében ezen academia' évkönyveit hét kötetben, 's a' külső tudósok' értekezései' két kötetét nyújtotta be; továbbá a' *tudd. bajor kir. academiájától*: Bulletin der k. Akad. 1—24. sz. és: Abhandl. der histor. Classe, VI—ten Bdes 3-te Abth. — Egyszersmind a' *Smithsonian-Institution'* levelét olvasta fel, melyben ez a' m. academiát küldeményei' vételéről köszönettel megnyugtatta.

— Ezek után a' jövő évi *üléssor'* szerkesztésére térvén az ülés, az a' következőkben állapított meg:

Jan. 3. Nyelv- és széptudd. oszt.	Febr. 7. Nyelv- és széptudd. oszt.
— 10. Philos. és társad. tudd. oszt.	— 14. Philos. és társad. tudd. oszt.
— 17. Történeti osztály.	— 21. Történeti osztály.
— 24. Mathem. és term. tudd. oszt.	— 28. Mathem. és term. tudd. oszt.
— 31. Öszves academiái ülés.	— — Öszves acad. ülés.

Mart. 7. Nyelv- és széptud. oszt.	Máj. 23. Történeti osztály.
— 14. Philos. és társad. tud. oszt.	— — <i>Öszves acad. ülés.</i>
— 21. Történeti osztály.	Jun. 4. Mathem. és term. tud. oszt.
— — <i>Öszves acad. ülés.</i>	— 6. Nyelv. és széptud. oszt.
Apr. 9. Mathem. és term. tud. oszt.	— 18. Philos. és társad. tud. oszt.
— 11. Nyelv- és széptud. oszt.	— 20. Történeti osztály.
— 23. Philos. és társad. tud. oszt.	— — <i>Öszves acad. ülés.</i>
— 25. Történeti osztály.	Juli. 2. Mathem. és term. tud. oszt.
— — <i>Öszves acad. ülés.</i>	— 4. Nyelv- és széptud. oszt.
Máj. 7. Mathem. és term. tud. oszt.	— 14. Philos. és társad. tud. oszt.
— 9. Nyelv- és széptud. oszt.	— 18. Történeti osztály.
— 21. Philos. és társad. tud. oszt.	— — <i>Öszves acad. ülés.</i>

S z ü n i d ő.

Sept. 24. <i>Öszves acad. ülés.</i>	Nov. 19. Történeti osztály.
— 26. Mathem. és term. tud. oszt.	— 21. Mathem. és term. tud. oszt.
Oct. 8. Nyelv- és széptud. oszt.	— — <i>Öszves acad. ülés.</i>
— 10. Philos. és társad. tud. oszt.	Dec. 3. Nyelv- és széptud. oszt.
— 22. Történeti osztály.	— 5. Philos. és társad. tud. oszt.
— 24. Mathem. és term. tud. oszt.	— 17. Történeti osztály.
— — <i>Öszves acad. ülés.</i>	— 19. Mathem. és term. tud. oszt.
Nov. 5. Nyelv- és széptud. oszt.	— — <i>Öszves acad. ülés.</i>
— 7. Philos. és társad. tud. oszt.	

KIS GYÜLÉS, DEC. 20. 1852. 7 órak.

(A' mathem. és természettud. osztályok' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Kubinyi Ág. tt. — Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss rr. tt., Csorba és Nendtvich ll. tt. — Egyéb osztályokból : Balogh, Czech, Czuczor, Érdy, Horváth, Jerney, Szemere rr. tt., Hunfalvy, Karsasy, Pauler, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

CSORBA JÓZSEF ll.

a' kenyér' vegytani viszonyairól értekezett.

KIS GYÜLÉS, JAN. 3. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztálya' számára).

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból : Balogh, Czuczor, Szemere, rr. tt., Hunfalvy, Mátray, Repicky, Tasner ll. tt. — Egyéb osztályokból : b. Eötvös Józ. és Kubinyi Ág. tt. tt. — Bugát, Érdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Kállay, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Brassai, Csorba, Pauler, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

TOLDY FERENCZ titoknak

Helmecey Mihály szavazatos pénztárnok felett mondott következő gyászbeszéddel nyitotta meg az ülést.

Tekintetes Társaság! Milly mulékony az emberi élet, T. T. ! E' nemes léteget, mellyel felsőbb öntudatunkban olly méltán kérkedünk az élő természet' minden más lényei felett, melly az isten-

ség' sugarának, a' gondolkodó és érző léleknek mindenk felett szép hajléka és műszere: milly töredékeny és enyésző! Egy kártékony lehellete a' levegőnek, egy szellője az indulatnak képes feldúlni azon szép őszhangzást e' kényes alkotmány' ezernyi szállkái között, mely máskor olly bámulandó erővel áll ellent a' természet' viszontagságainak, 's a' munkás szellem' önházát lassan romboló hatalmának! Ime! még kevéssel ezelőtt köztünk járt Helmecey Mihály a' halandósággal dacolni látszó testalkotmányával; és kevés nap azon szűk házba temette, mely előtt tőle nem rég örök bucsút vettünk! Boldog ki úgy élte életét, hogy az vére' utolsó löktetésével meg nem szűnik; kinek emlékezete műveiben, vagy ha illyeket nem hagyhatott, hatásában él: az illyen soha nem hal meg egészen, az nem úgy vonúlt el a' földön mint a' pusztának fővényszeme, mely volt és nincsen, mert a' fergeteg elragadta a' végtelen ürbe.

Mi megnyughatunk barátunk' sorsán: ő működött és hatott, 's bár hatása kortársai' őszves hatásába vegyült, azon árt mellyel ő a' tengert nevelte, a' nemzet' jobbjai hálásan ki fogják jelelni, 's nevét általadni maradékainknak. Mert az olly szorosan van a' nemzeti nyelv' legdicsőbb korával, a' virulás, gazdagodás és csinosodásban hihetetlen eredményeket lendített korrallal összszeszőve, hogy ennek történetét az ő emlégtétele nélkül megírni nem lehet.

Forduljunk tehát el a' gyászhoz házától, mellybe azt raktuk le tőle, mi halandó volt; vonúltassuk el emlékezetünk előtt működését, 's a' mi ezzel szoros okbeli viszonyban áll, élte' folyását; 's míg amott elszomorodunk közös sorsunkon, melly előbb vagy később minket is ér, derülünk fel azon, mi egyedül képes bennünket rajta felül emelni: a' hazafi érdemen.

Helmecey Mihálynak létet és nevet Király-Helmecey adott, Zemplény vármegye' mezővárosa, sept. 27-dikén 1788-ban, azon évben, melly nekünk fél évvel előbb a' haza egy más vidékén Kisfaludy Károlyt adta, kivel őt egykor nem csak *egy* ügy és személyes barátság volt összefüzendő, hanem kinek pályájához az ő neve idővel szorosabban szövődött. A' tanulás és önképzés' vágya a' vagyon-talan ifjút 1804. a' kegyesrend' falai közé vonta, melly a' szokott előkészítés után 1806-ban Tatán az első elemi, 1807—9-ig pedig Veszprémben az első, negyedik, és második deák osztályt bízta reá. 1809' végén elhagyván ez intézetet, mellynek önkiképzése' alapját köszönte, Pestre sietett, hol a' bölcsészettét és jogtudományt hallgatván, amabban 1811-ben tudori koszorút, emebben 1817-ben, ügyvédi oklevelet nyert. A' következő három évben növendékével Siskovics Józseffel együtt készült egy európai körútra, melly végre történeti, földírat, irodalmi tanulmányokon kívül a' mivelt új nyelveket, névszerint az olaszt, spanyolt francziát és angolt szorgalmasan űzte: de ez utazás az 1820-ban kitört nápolyi zavarok' következtén eleinte elhaladt, utóbb végkép is elmaradt, miután Pesten

Melczér László hétszemélynök mellett titoknoki állást nyert, mellyel egyszersmind az ügyvédi gyakorlatot is összekapcsolta. De e' mellett sem hagyott egészen fel soha az irodalmi működéssel, mellynek vázolásához sietek már, mint a' melly bennünket e' helyt közelebb-ről érdekel.

T. i. a' zemplényi ifjú a' kor' legérdemesebb írója Kazinczy Ferencz' nevének tiszteletét már hazulról hozta magával Pestre. Ennek írásai gyulasztották fel benne, mint legtöbbünkben, kik amaz időből még élünk, a' magyar irodalom' azon szenvedélyes szeretetét, melly kezdetben gúnynyal, de utóbb annyival szebb jutalommal, a' diadal' örömével fizetett; ennek írásai éreztették vele a' nyelv' tudományos tanulmányozása' szükségét, 's hogy az olly agyag, mellyből, míg az egyik főző edényeket gyúr, legfelebb melegítő kemenczét állít szobáinkba : más, a' szobrászhoz emelkedve fel, ki abból olympusi Zeüsz és medicisi Venust alkot, az isteni szépet érzékíti meg szellemi világunkban. A' jónak és szépnek egyesületét tanulta ő Kazinczy' nyelvében átérzeni; de érzeni azt is, hogy az illy nyelvet nem dajkáinktól, 's nem a' piacon leshetjük el. Tehát a' nyelv' tudományos és szépiészeti tanulásának fektűt egész odaadásal; vizsgáló szellemmel olvasta régibb és újabb jobb íróinkat, tanulta Révainak, nyelvünk' e' halhatatlan törvényhozójának, örökké remek művét, hallgatta az elhúnyt nagy ember' tanai' lelkes apostolát, Horvát Istvánt; de nem kisebb buzgósággal űzte az idegen mívelt nyelveket is, 's igyekezett azok' irodalmaival, különösen költészetökkel megismerkedni. E' mellett Kazinczyval tudományos levelezést folytatott, kinek, nem mindennapi ismeretei, tisztult ízlése 's az ügy' buzgó szeretete által, teljes bizodalmát érdemlette ki. Így történt, hogy, midőn Kazinczy 1813-ban saját és más jelesírók' munkai' kiadását Trattnernél megindította, Helmechy' segedelmével élt; így, hogy Dayka 's a' Poétai Berek, Báróczi, Kis, Zrínyi 's a' szép-irodalmi fordítmányok' kilencz kötete mind Helmechy' gondjai alatt jelentek meg, azon csinban és hibátlanossággal nem csak, melly azok' belső becséhez illő volt, de a' mindenünnen feltámadt ellenkezések által gyakran ingadozó és csüggedő kiadót is buzdítva; 's övé az érdem, hogy ez nem mondott le azon vállalatokról, mellyek olly hathatós, olly eldöntő befolyással voltak nyelvünk' szépiészeti fejlődésére 's a' nemes ízlésnek szépirodalmunkban szerencsés meggyökeresítésére. Első saját dolgozata, melly világot látott, 1813-ban Eckartshausennek egykor köz kedvességű imakönyvének fordítása, mellyel a' nyelvújításnak a' kedélyéletbe igyekezett beútat szerezni; ezt néhány csinos költemény követte, rőpiratok gyanánt nyomtatva. Fontosabb volt polemiái föllépése a' nyelvújítás mellett. T. i. a' Mondolat, mellyel a' dunántúli párt, a' Festetics György' köre, a' nyelvújítást általában, de különösen az új iskola' vezérét, Kazinczyt 's annak legnagyobb költőjét, Berzsenyt, kit a' nemzet szinte Helme-

czy' kezeiből vett, támadta meg: a' nevetőket részére hódította volt — 's ki ne nevetne szívesen, ha a' megtámadottnak becsét érteni, ha az ügy' jelentékét felfogni nem tudja, 's ha a' hagyományos balnézet, 's az ellenzék' táborának kiáltásai által elcsábítva van? Pedig e' tábor akkor szinte az egész magyarírói világot befoglalta: míg Kazinczy a' maga, műveltségre, tanulmányra és lelkeségre véghetetlenül túlnyomó, de éppen ezért kevesek által értett felekezetével roppant kevesebbségben állott. Szemere és Kölcsény visszatért az 1815-ben a' magok' „Feleletével“, de annak, bár hasonlíthatlan felsősséggel ostromozta a' makacsságában elvakult sereget, nem árt-hatott, mert méltó büszkeségökben nem úgy munkálkodtak annak terjesztésében, mint a' támadók. 'S kitűnt, hogy a' gúny nem alkalmas meggyőződést, 's még kevesbbé berögzött vakhitet megrendíteni. A' bizonyítások' komoly és szilárd fegyvere kellett, mely tárgyba ereszkedő vitát idézzen elő, 's a' közönség' józanabb részében felvilágosodást eszközöljön, meggyőződést gerjesszen. Helme-czy volt első, ki a' küzdőhomokra szállott. Berzsenyie' második kiadását ama' derék „Kalauz Értekezésével“ vezette be, mely bár negyvenöt lapra terjed csak, de hatása egy egész nagy munkáéval ért fel. A' mi jámbor közönségünkkel azt hitették volt el, hogy az újítás olly megtámadása a' nyelv' szüzségének, mely a' nyelvek' történetében példátlan, melyet Kazinczy talált fel, 's mely szép kincsünket elébb utóbb elkorcsosítja, eltemeti. Legnagyobb jótevőnk árulójaül tekintetett a' legszentebb ügynek, a' magyar irodalom' sirásójának. E' bal hiedelem' megrendítésére Helme-czy, Kalauz Értekezésében mindenek előtt történetileg fogta fel a' kérdést, a' maradás' hőseire nézve a' legveszedelmesebb fegyverrel. Kimutatta, hogy minden időkben 's minden nemzeteknél a' nagy írók újítottak a' nyelvben, hogy annak szükségére a' régi és új legműveltebb népek által elismertetett, hogy minden nyelv ez úton fejlődött, gazdagodott és csinosult; hogy ez volt életfolyama a' magyar irodalmi nyelvnek is sok századdal elébb már, hogysem e' szó: újítás, kimondatott; hogy a' nemzet' legkedveltebb írói, az ósdiak' felekezetének legbámultabb kedvencei üzték azt, hogy Csokonai nem csak gyakorlotta, de tanította is, 's hogy a' Kazinczyval harczban álló Debreczennek, saját egyháza által szentesített, énekeskönyve rakva van új, avult és tájkifejezésekkel. Kimutatta a' nyelvújítás' forrásait, 's reá utalt szépirodalmi műveltségére, ha a' nyelvet egyszínűségben sápadozva nem akarjuk látni. A' vita ezzel nem fejeztetett be, hanem, a' mi ohajtható volt, csak ez alapos felszólalással kezdődött igazán. Nem tartozik tárgyamhoz hogy ezt most elbeszéljem: de annyi áll, hogy a' Kalauz Értekezést megczáfolni az ellenrész csak meg sem kísérelte. Ennek vezérei megmaradtak ugyan a' magok' átalkodottságában, de a' csendesebb gondolkodásuak közt naponként nőtt az ügy' barátjainak száma, 's az ifjabb nemzedék ebből merítette, ebből ed-

zette meggyőződését. Ehhez járult még Helmecczynknak társaságos útoni hatása is. Az ő bátor, himetlen, és nem csüggedő szóbeli küzdelmei mindenütt hol megjelent, írói 's nem-írói körökben, elnémították, vagy legalább elfélték a' zajos ellenzékét : 's íme! kevés év múlva az általa is megtört ellenzék önkénytelen és észrevétlenül gyakorlotta, mit elméletben gáncsolni meg nem szűnt.

De nem csak e' tétel' kivívására szorítkoztak személyes törekedései. A' nyelvtani helyesség, hibátlanág, írói műgond, az idegenségek' kerülése, helyes magyar szólásmód, a' kötetlen beszédben tömörség és hangzatosság, a' verselésben az új népek' formái' behonosítása: mindannyi tárgyai voltak szóbeli tanácsai' és sürgetéseinek. Kisfaludy Károly őt vallotta mesterének a' nyelvben; azon házagot melly ennek Irenéje és Aurorája közt észrevehető, Helmecczy hidalta által; gr. Széchenyi István az ő tanácsának és társalkodásának köszöni azon nyelverőt, mellyet olly hathatósan fejtett ki országos hatású munkáiban; 's Helmecczy műfordításai Schiller, Tasso és mások után bátorságot öntének költőinkbe annak valóstítására, mit húsz évvel ezelőtt talán még hihetetlennek tartánk.

'S még egyszer lépett fel mint nyelvtisztító és gazdagító Jenlenkorával maga is. Nem ereszkedem ezen, egykor olly nagy közönségű lapnak tudományos és politikai szempontból méltatásába: de meg kell mondanom, hogy nyelvünk' gazdagítására, a' gondosabb, szabatosb, hibátlanabb írásmódnak az életben is elhatalmazására senki annyit, mint ő, nem tett. Mi Kazinczy a' szépirodalomban volt a' szép nyelv' tekintetében, az lett Helmecczy az irodalom és élet' nyelvének tisztulására nézve. Ez pedig, Tek. Társaság, olly érdem, mellyet a' magyar irodalom' történetirójának hálátlanág' büne nélkül felednie nem lesz szabad soha.

Ő elérte a pontot, mellyre törekedett: az ő nyelve országossá lett, míg mások oda hatottak, hogy az még szebb, könnyebb, simulóbb leve! 'S ezzel ő bizvást nyugodhatott híven kiérdemelt borostyánain.

Elhúnyt barátom' szelleme! érdemeid' ez őszinte elismerését fogadd tőlem a' sírban is olly szívesen, mint ezelőtt harminczegy évvel fogadád azon zsenge munkámat, mellyet neved' ünnepén, kezdő író, általad buzdítva, utasítva, vezetve, hálaadományul neked szentelék! Nagy időköz fekszik tiszteletemnek amaz első, 's méltánylásomnak e' mai nyilatkozatai közt: de ha amaz hevesebb, sőt lelkesedett volt, e' mai egy férfiú kebelének nyugodt, de érett és szilárd meggyőződéséből fakadt.

Béke és tisztelet emlékezetednek.

— Utána

HUNFALVY PÁL lt.

folytatólag olvasta a' *finn-magyar szók' párhuzamát*, ez ízben különösen a' *k* betűbeli szókat.

— Következett

BRASSAI SÁMUEL lt.

illy czimű értekezése: „Tapogatódzások a' magyar nyelv körül” második részének előadása.

— Ez után, eltelvén az 1852. év, a' nm. Elnök felemlítette, hogy a' bevett szokás szerint a' *nagy-szótári dolgozások* mibenléte ismét megvizsgálandó lenne, 's ez iránt tudósítás-tétellel b. Eötvös tt., Balogh és Toldy osztálybeli rr. tt. bizattak meg.

KIS GYÜLÉS, JAN. 10. 1853.

(A' philosophiai és társad. tud. osztályai' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Horváth Cyr. és Kállay F. rr. tt., Bertha, Pauler és Tóth lt. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Bugát, Czuczor, Erdy, Fogarasy, Győry, Kiss, Szemere rr. tt. — Repicky és Wenzel lt. tt. — Toldy F. titoknok.

TÓTH LÖRINCZ lt.

az 1852. évi nov. 29-kei legfels. nyílt parancsot, melly által a' régi magyar birtokviszonyok, miként azok a' kir. adományrendszer 's ösiség' alapján léteztek, átalakítottak, az előbbi állapotokkal hasonlítva, ismertette 's magyarázta, szólnán ez uttal különösen az adományrendszerről 's a' kir. fiscus' öröködéséről, 's kiemelvén ezen átalukás' rendkívüli fontosságát.

— Ez után

HETÉNYI JÁNOS rtagnak

„A' magyar Parthenon' előcsarnokai” czimű értekezése kezdett olvastatni.

KIS GYÜLÉS, JAN. 17. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: b. Eötvös József lt. Erdy és Jerney r., Wenzel Gusztáv lt. tt. — Egyéb osztályokból: Kubinyi Agoston tt. — Balogh, Bugát, Czuczor, Győry, Horváth, Kállay, Kiss, Szemere rr. tt., Bertha, Csorba, Hunfalvy, Repicky, Tasner lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

REPICKY JÁNOS lt.

olvasta harmadik tudósítását *Dzsáfer pasa temesvári helytartó' név-telen titkára' történetiratójáról*, 's bemutatá e' munka' fordításának harmadik részét, mellyel az be is van fejezve.

— A' titoknok olvasta Csaplár Benedek kegyesrendi tanár' küldeményéből némelly a' lévai piarista collegium' könyvtárában levő török-magyar levelek' magyarját, 's lépés tétetett azok' eredetiének másolás végett kinyerésére.

— Ugyanaz Valentinelli József velencei sz. Márk' könyvtárábeli igazgató' küldeményéből egy újabb másolatnyalábot adott be e' czím alatt: *Documenta Historiam Dalmato-Hungaricam spectantia ex cod. LXXI. class. XIV. MSS-Lat.*

ex Bibl. S. Marcô. Továbbá ugyanannak ajándékából annak következő munkáit :
 1. Specimen Bibliographicum de Dalmatia et Agro Labeatium. Velenceze, 1842.
 2. Bibliografia Dalmata tratta da' codici della Marciana di Venezia. Velenceze, 1845.
 3. Della Biblioteca del Seminario di Padova. Vel. 1849. A' könyvtárba tettek. — Ugyanazon levelezőnk' levelében *Cicogna Manó* lovag' kézírataiból találtattak némelly Magyarországot illetők kijegyezve, mellyek' leiratása iránt felszólíttatni rendeltetett.

KIS GYÜLÉS, JAN. 24. 1853.

(A' mathematical és természettud. osztályok' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő erj'a' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Bugát, Gebhardt, Györy, Kiss Kár. rr. tt., Csorba és Nendtvich ll. tt. — B. Eötvös tt., Balogh, Czuczor, Érdy, Jerney rr. tt. — Bertha, Hunfalegy, Pauler, Tasner, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

GYÖRY SÁNDOR rt.

folytatólag a' zenehangok' mathematicai törvényeiről értekezett.

NENDTVICH KÁROLY lt.

a' természettudományok' studiumáról kezdett értekezni.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, JAN. 31. 1853.

Nmélt. gr. Teleki József úr ő erj'a' elnöklete alatt

Jelen : b. Eötvös József és Kubinyi Ágoston ll. tt. — Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Horváth, Jerney, Kállay, Kiss, Szemere rt. tt. — Bertha, Pauler, Repichy, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

TOLDY FERENCZ titoknak

Jászay Pál nyelvtudomány-osztályi rt. felett a' következő gyászbeszédet mondotta.

„Mi lesz belőlünk, ha e' csapások megszűnni nem akarólag folytatják pusztító dúlásaikat? A' halál, minden alakjaiban, kört jár sorainkban, az erkölcsi, a' lelki, a' testi egyaránt! Éveknek, ivadékoknak reményei egymás után elfonnyadnak; nemes erők, párosultak a' legelhatározottabb szándékkal, a' legkitünőbb munkássággal, elszórvák a' világ' minden szögleteiben; mások áldozatai lelki bánatjoknak; mások kora sirban visszahozhatlanul elveszve! — Így jajdúl-tam fel, Tekintetes Academia! midőn a' gyászlevél Jászay Pál' halála' hírét hozta meg; Jászayét, ki férfisága' legszebb virágjában, élte' negyvenharmadik évében, nemzete' történetének megírása közben, nappali és éjjeli szorgalom közepett, úgyszólván tollal kezében roskadt össze a' benne csak e' múlt évben kitört betegség' emésztő láza közt! Hogy ne jajdúljon fel keblünk, ha körültekintve, annyi lelket-lent látunk közöttünk elpazarolni a' soha nemzetünk' életében nem drágább perczeket, fecsérelni oly erőket, mellyeknek gondosan összetakarított özvege megmenthetné a' legbecsesb kincset: a' nemzeti életet? 's azok, kik annak megmentésére látszottak születve,

elhullanak, mielőtt dicső rendeltetésöket betölthették! O társaim, értsük meg a' gondviselés' intését: minden illy veszteség újabb és hármaz ösztön legyen ránk élökre nézve: ne csak hogy tegyük a' mivel tartozunk, ne csak hogy pótoljuk a' mit mások már nem tehetnek: de hogy mindenegy ember köztünk hármaz erővel tegye a' legfőbbet a' mit tehet: igyekezzék lelkes vállvetéssel visszatartóztatni, mi olly fenyegetőleg támadja meg éltünk' fáját: az enyészeti szelletét. Ezen, lelkünk' egész mélyéből fogadott eltökélés, mellyel Jászay Pál' emlékezetét legméltóbban üllhetjük meg, szerezen pótöléket a' nemzetnek e' nagy veszteségért; a' bánat' elkeseredése költsön elszánást bennünk: úgy — ez teljes meggyőződése — e' nagy veszteségből is nyeremény fakadhat a' veszélyeztetett ügyre.

De átmegyek elenyészett barátunk' élte' folyásának áttekintésére, vázolására, a' munkás hazafiság' ez eleven képére, melly míg a' veszteséget még mélyebben érezte velünk, egyszersmind példányul, buzdító előképül szolgálhat mindnyájunknak.

Jászay Pál, Abaúj megye fő út-igazgatójának Jászay Józsefnek és Thuróczy Katalinnak fiok, Szántón 1809. február' 19. látott napvilágot. Iskoláit a' sárospataki collegiumban végezte 1829-ben, miután közben 1823. és 24-ben a' német nyelv' megtanulása végett két osztályt a' késmárki ev. lyceumban járt. Törvénygyakorlaton akkor Abaúj megye' első alispánja Comáromi István —, kir. táblai gyakorlaton elébb Matkovich István hétszemélyes táblai bíró, később tisztelt elnökünk, akkor kir. táblai báró mellett volt. Ez utóbbi 1832-ben a' magyar udv. cancellariához előterjesztő udv. tanácsossá tetteven át, kegyes volt őt magával vinni, a' cancellariánál fogalmazói gyakorlól felvételét kieszaközölni, 's hat éven keresztül atyailag gondját viselni. 'S e' háznál, illy főnök mellett, lett Jászay az, a' minek őt utóbb becsültük: nyelvtudományunk' és történetírásunk' egyik fénye. Az előkészületet ugyan magával hozta már: t. i. még Patakon, a' történet és oklevélszet' tanítója Csengery József olly szeretettel csepegtetett az ifjúba e' két tudomány iránt, hogy másfél évi törvénygyakorlata' idején már ezek tették kedvencz tanulmányait. Itt kezdett már nagy gonddal másolgatni okleveleket, mi által egyrészt az oklevelek' olvasása és jellemeik' megkülönböztetésében nyert könnyüséget, másrészt, egykor olly gazdagga növekedendett, történeti gyűjteménye' alapját is ekkor vetette meg; egyszersmind pedig minden üres idejét, ugyancsak a' történetek' kedvéért, a' francia nyelv' tanulására fordította. Az 1830-ki országgyűlésen, említett Comáromi Istvánnal, mint Abaúj' egyik küldöttével volt jelen: 's ekkor villantak meg elméjében először a' politikai élet' eszméi, a' honnan az országgyűlési irományok' tanulmányozása egyik részét kezdte tenni foglalatosságainak. 1832-ben a' cholera Szabolcsba, Nagykállóba szorította, hol három hónapig az állandóan együtt üő központi küldöttségnel segédjegyzői hivatalt viselvén, e' megye'

gazdag levéltára anyagot szolgáltatott neki az országgyűlési régiebb irományokkal 's a' honi történet' sok emlékeivel megismerkedni. Ez által is gyarapodott gyűjteménye sok becses oklevele' hű másaival, 's mint maga is vallja, az academiának napról napra felvirágzása, az ez által az egész nemzetre kihatott szellemi élet, de főleg az eleven példa : a' honi irodalom mellett éjet napot egygyé tevő elnökünk, elég indító okok voltak arra, hogy e' részben őt is munkás buzgalom fogja el. Utóbb az udvari cancellariánál udv. fogalmazó, 's végre titoknak, alkalmat nyert nyelvtudományi képzettségének olly kitüntetésére, hogy, midőn a' nemzeti nyelv a' hivatalos és diplomaticai téren mind több és több tért foglalt el, ő volt az, kire minden szabály-adó nyelvmunkálatok bízattak : úgy hogy a' legfelsőbb rétegekben keletkezett ama' tudományos alapú, correct és szép irány, melly olly kedvező fordulatot és szilárd irányt adott a' magyar köz nyelvnek, leginkább az ő érdemeinek lőn egyike — de nem egyetlen. E' nyelvtudományi képzettségének alapúl és forrásúl leginkább a' régi nyelvemlékek' tanulmányozása szolgált : ezt pedig a' Révai munkáin és a' szinte már elhunyt Gévay Antallal folyt társalkodásban tudományos irányt nyert férfi önállóan először is a' *müncheni codex*' ön erejéből feldolgozásában mutatta be a' hazának. T. i. miután az academia Fejérvári Miklós által e' nevezetes emlékre figyelmestette, elnökünk azt a' müncheni kir. könyvtárból kinyerte, és Jászay által leíratta, ő a' másolást nem csak a' legtökéletesebb hűséggel és kitünő szépséggel vitte véghez — e' másolat most is kézírattárunk' egyik legszebb darabja — hanem ahhoz *magyarázó bevezetést és kritikai szótárt* is készített : mik együtt utóbb a' Nyelvemlékek' academiái gyűjteményében világot is láttak. E' fontos dolgozatok szereztek neki tagságot nyelvtudományi osztályunkban. Révai óta nyelvészetünk illy nyomos előrelépést nem tett. Szóképzésünk 's nyelvtani régi formáinkra senki Révai után ennyi világosságot nem vetett, 's a' historiai nyelvtudománynak e' nagy ember után nálunk ő méltán második bajnokául tekinthető. E' nevezetes lépést csak egy kisebb nyelvészeti dolgozat előzte meg a' Tud. Gyűjteményben : annál meglepőbb volt az ő megjelenése azon keveseknél, kiket a' nyelv' története már akkor érdekelt. E' rendbe tartozik székfoglaló értekezése is, mellyet a' XIII. nagy gyűlésben, 's az egész academia' kívánságára ismételve a' XI. köz ülésben olvasott fel : a' *magyar nyelv történetének vázlata* cím alatt. Ezekben, 's általán a' Nyelvemlékek' gyűjteményéhez adott egyéb másolások és apróbb értekezésekben határozódik Jászaynak nem terjedelmes, de annál mélyebb hatáshu működése a' nemzeti tudomány' e' körében.

Már ezek mellett, 's utóbb szinte kirekesztőleg, folyt teljes buzgósággal a' hazai történet' művelése. Gyűjteménye hétről hétre gazdagodott, 's így szokott ő a' források' tanulmányozásához, melyeknek gyümölcseiben minden dolgozásai olly gazdagak. Első fel-

lépései a' Tudománytárban, Athenaeumban és Figyelmezőben történtek. A' sok közül mint nagyobbakat és fontosbakat itt a' *gyarmati béke*' történetét 1625., 's a' *szőnyi első békeét* 1627-ből emelem ki, mellyek Tudománytárunk' legbecsesb darabjai közé tartoznak. Midőn utóbb saját kezével híven, tömölten és szépen írva ezer ívre gyarapodott immár 1264-től 1711-ig terjedő, csupa kiadatlan státusiratokat, okleveleket és levelezéseket foglaló gyűjteménye, mik közül legtöbb a' XVI. század' történeteit világosítja fel : végre eltökélte magát barátunk János és Ferdinánd királyok' története' megírására : 's e' fáradságos, lelkes és historiai criticával megindult munkálkodásának gyümölcse lett *A' magyar nemzet' napjai a' mohácsi rész után* című munkája, melly 1846-ban kezdett megjelenni füzetekben, de az 536 lapnyi első kötetnél megállapodott. A' forradalom t. i. őt Pestre hozta, hol a' magyar kir. miniszerelnök mellett mint elnöki titkoknak annyira el volt nappal éjjel foglalta, hogy e' köz részvétellel üdvözlött munka' fonala megszakadna, utóbb pedig, miután szülőtte' helyére vonult, a' köz viszonyok' fordulata, kiadójának visszalépése 's neki magának távolléte miatt könyvtáras városoktól, jöendő időkre halada el. Azonban Jászay soká télenül nem maradhatott. Míg sorsa függőben volt, zsibbadás fogta el munkáló erejét ; de végre nyugdíjáról biztosítván, újra tollhoz nyúlt, 's olly feladást választván, mellyet kezénél levő segédeszközeivel is megoldani reménylhetett, a' *magyar nemzet' napjait a' legrégibb időktől* kezdte rajzolni. Míg így folyvást, minden szünet nélkül, szobájához kötve a' legnagyobb lelki erőltetéssel dolgozék, az aranyér tüdőire vetődvén, a' múlt tavaszban egy váratlan tüdővérzés megijesztette rokonait, végső aggodalomba ejtette barátjait : ő pedig túl az első következeseken ismét életreményt meritvén, még kitűrőbben folytatta munkáját, sőt egy, egészsége' javítására neki orvosilag ajánlott légváltoztatást is arra használt, hogy két régi családnak levéltáraiban, hova őt rándulásai vezették, ülné el napjait, 's diadalmas örömmel tudósítana azon kincsekről, mellyeket találni szerencsés volt. Hazamenetelét sürgette orvosa, a' sorvasztó láz már egész erővel kezdte emészteni : de ő új örömmel és reménynyel látott ismét a' megkezdett mű folytatásához, mellyet múlt december' elején a' húnoktól fogva az arany bulla' koráig szerencsésen véghez is vitt. A' betegséggel növekedett szinte mohóvá lett munkássága, még az éjjeleket is íróasztala mellett töltötte, végre az orvosi tilalom' ellenére is útra kelvén, siettetten a' barátjaira nézve nem váratlan, de még is mélyen megrendítő halált, melly december 29. estveli 7 órakor véget vetett becses életének !

Legyen ennyi Jászay emlékezetének megüllésére ez úttal elég. Ismétlem : ő egész terjedelmében érezte azt, hogy a' magyart csak az értelmi súly mentheti meg : ennek nevelése lett életének fő, egyetlen és vég feladása, 's ennek munkálásában hűnyt el, mint a'

harcz' bajnoka, ki már megsebesítve is küzd és vív a' legszentebb ügy' megmentésében. Halála gyászos, de lélekemelő és komolyan intő egyszersmind: tanuljuk belőle, tisztelt társak! mind azt, mit lehet: és akkor meglesz az, a' mivel kezdém: a' roppant veszteség nyereménynyé válik irodalmunkra és nemzetünkre egyszersmind. Különben, tekintve ez irodalom' jövőjét, méltán kérdehnők a' költővel: „Teremt-e isten több magyart, — Míg e' világ, míg napja tart, — Ha mink is elfogyánk?”

— Olvastatott b. Eötvös József, Balogh Pál és Toldy Ferencz' bizottmányi jelentések a' *nagyszótári munkálatok' miben-létééről*, mely szerint a' munka 1851. nov. 4-től e' hó' végéig a' *Kancsal* czikktől *Meggörbeszt* czikkig haladt, e' részben 10,724 kisebb nagyobb czikket foglal, 's a' szerző jelenleg az egésznek ötödik hetedében munkálkodik; hogy továbbá e' rész is minőségileg azon gondnal, alapossággal, beható és kiterjedt nyelvismerettel készült, melyet a' társaság szerző' előadásaiból már ismer.

— Ez után a' nm. *Elnök úr* benyújtván a' „*Hunyadiak kora*” című munkája' második kötetének egy dízpéldányát az acad. könyvtár' számára, kinyilatkoztatta, hogy ennek, ezer példányból álló egész kiadását ugyanazon feltételek mellett, mint az elsőit, az academiának átadja és ajándékozza: mely újabb áldozatát is Ő Exja' gyulelküségének a' gyűlés mély háláérzettel fogadta.

— A' *titoknak* a' tud. porosz kir. academiájától érkezett e' nyomtatványokat adta be: 1. Abhandll. d. kön. preuss. Akad. d. Wissen. vom J. 1851. Berlin, 1852. 2. Monatsbericht: Juli — Oct. 1852. három füz.; úgy szinte a' cs. földtani intézettől Évkönyvei' 1852-ki folyama' 2. és 3. füzetait, melyek a' cs. k. helytartóság' útján érkeztek. — A' magányosok' ajándékai közt a' könyvtár' számára *Sulucz Sándor* erdélyi görög egyesült püspöké volt: Magyar Románnyelvtan a' tanuló ifjúság' számára, írta Fekete János. Kolosv. 1852., 's *Török János* lt' ajándékából több kötet régibb nyomtatv. és kézirat, mely utóbbiak közt „Gr. Festetics György' urodalmaira szóló gazdasági instructiója” magyarul, egy kötet; végre *Makáry György* egri tanártól: Az szent Pál ap. levele, melyet írt az romabeli keresztényeknek, magyar predikációkra rendeltetett Deretskei Ámbros által. Debr. 1603.

— Ugyanaz olvasta gr. *Delamotte Antal* cs. k. helytart. alelnöknek jan. 5. költ levelét, melyben az országban készülő nyomtatványok' kötelmi példányaik illetőleg kijelenti, hogy ministeri nyilatkozás szerint azok' jogától a' vele 1848. előtt bírt könyvtárak egyáltalában el nem estek, 's így a' könyvtárnokok az azóta elmaradt könyvek iránt tegyenek jelentést. E' mellett az 1852-ben az új sajtótörvény' behozataláig megjelent nyomtatványok' sora is közöltetvén, a' hiányszók' bekívánásában ő mélt. a' helytartóság' részéről minden szükséges támogatást ígért. — Egyszersmind a' budai egyetemi, pesti Bucsánszky 's a' váci nyomdából összesen 15 db. nyújtatott be.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 7. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztályai' részére).

Némli. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Balogh, Czuczor, Szemere rr., Hunfalvy, Mátray, Tasner lt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Erdy, Fogarasi, Jerney, Szontagh rr. lt. — Brassai, Pauler, Tóth, Wenzel lt. lt. — Toldy Ferencz titoknak.

BRASSAI SÁMUEL lt.

„Tapogatódzások a' magyar nyelv körűt“ című értekezése' harmadik czikkjét olvasta.

— Ez után

CZUCZOR GERGELY rt.

a' nagy-szótárból a' következő mutatványokat adta elő.

L, mint gyökhang, melly a' nyelvnek előtolása és mozgatalása által képződik, legtöbb származékoknak olly jelentést kölcsönöz, mellyben alapeszme a' *mozgás*.

1) Majd könnyű, gyöngéd, és többnyire zajtalan, majd valamivel sebesebb mozgás' értelme rejlik ezekben:

a segédhangzóval: *lab*, mellyből *labda* (lobda), *láb*, *lából*, *lábad*, *lábadoz*, *ladáz*, *ladik* (könnyű lebegésű hajócska), *lafancz*, *laza*, *láng*, *láz*, *lázad*;

e segédhangzóval: *leány*, *legény*, *lebeg*, *lebke*, *ledér*, *leseg*, *leffentyű*, *lejt*, *lejteget*, *leng*, *lengedez*, *lenget*, *lentet*, *leveg*, *leregő*, *lé*, *leves*, *légy*, *legyint*, *lép*, *lépik*.

i segédhangzóval: *libánczol*, *libócz*, *libeg*, *lidércz*, *lindik*, *linkó*, *limba*, *lifeg*, *lipiczkel*, *liszt*, *lityeg*.

o, ö, ü segédhangzóval: *lő*, *lob*, *lobog*, *lób*, *lóbál*, *lód*, *lódít*, *lódul*, *lóg*, *lóstol*, *lót*, *lő*, *lök*, *lőzér*, *lükü*, *lúktet*.

2) Szenvedőleges, lassú, élénktelen mozgást jelent ezekben: *lanka*, *lankad*, *lankaszt*, *lankatag*, *lanyha*, *lajha*, *lajhár*, *lággy*, *lagymatag*, *láp*, *lassú*, *legel*, *lézzeg*, *lom*, *lomb*, *lomp*, *lompos*, *lomha*, *lusta*.

3) Terjedést, kinyúlást ezekben: *laboda*, *lap*, *lapu*, *lapos*, *lancz*, *landza*, *laska*, *lancz*, *lep*, *lepedő*, *lepel*, *legény*. Ezek is alapfogalomban megegyeznek az előbbiekkal, minthogy a' terjedés, nyújtózkodás csak mozgás által történhetik.

4) Eléfordúl némelly hangutánzó gyökökben, millyenek *laf*, *laty*, *lecs*, *lety*, *lih*, *lity*, *liba*, *locs*, *loty*, *lötty*, *lucs*, mellyekről azonban megjegyzendő, hogy jobbára olly hangot jelentenek, melly könnyű mozgás' következtében ered, 's ezt az *l* fejezi ki, minél fogva ezek *mozhangutánzóknak* nevezhetők.

La, indulatszó, melly által valakit figyelmeztetünk, hogy lás-son valamit. Itt van a' keresett könny, *la!* Néha egyszerű figyelmeztetést jelent; pl. A' mi szívemen feküdt, megmondtam *la!* Rokon vele a' *ni!* Kettőztetve: *nini!* pl. Itt van *ni!* Úgy látszik azonban, hogy szabatosabban szólva a' *la* inkább távolra, a' *ni* inkább közelre vonatkozik, 's a' *la* általánosabb, a' *ni* pedig különösebb figyelemre szólít; innen *látni* valamit am. általán szem által észre venni, *nézni* pedig am. különösen ráfüggesztett szemekkel vizsgálni vagy szemmel tartani.

A' *la* gyökből származik a' *lám* és *lát*, a' *ni*-ből pedig *néz*

(ni-ez). Az előbbivel rokon értelmű a' franczia mutató *là*, a' görög *λαω*, a' régi szász *laten*, goth *wlitan*, és a' pfalzi *lauen*.

Láb, fn., tárgyeset: -at. Tulajd. ért. így neveztetnek az ember, és állatok' derekából kinövő tagok, melyeken állanak, mozognak, járnak, kelnek. Az embernek két, a' lónak négy *lál*a van. Egy *láb*ra állni. Rövid, hoszszú, vastag, vékony *láb*ak. Egyenes, görbe, karikás, pörge, kacsiba, csámpás, kajcsos *láb*ak. Fél *lábbal* a' korporsóban lenni (km.). Egyik *láb*ra sántítani. *Láb*ába szállott az esze (km.). Különösen jelenti ezen tagnak alapját, vagy is a' *láb*fejet. Nagy, kicsi, piczi *láb*. Csizma szorítja *láb*át. Átv. ért.

1) Valamelly testnek alsó része, mellyen mintegy lábon állani látszik. Asztal, ágy, szék, pamlag' *láb*a. Harang', hid' *láb*a. Mondatik a' hegynék, szőlőnek tövéről is. Elérni a' hegy' *láb*aig. Szőlő' *láb*án termelt gyümölcs.

2) Mérték, melly a' bécsi mérleg szerint a' bécsi ölnek egy hatod részét teszi, vagy is egy ölben hat *láb* van. A' Münchener Codexben *láb*föld am. stadium.

3) Azen mód, melly szerint valamit elrendeznek. Hadi *láb*ra állítani a' seregeket, azaz, úgy, mintha háború volna. Pénzre alkalmazva, jelenti a' pénz' értékének belső elrendezését.

4) Valamelly dolognak állapota. Jó vagy, rossz *láb*on állani. Nem állok olly *láb*on, hogy ezt tehessem. *Láb*ra kapni. Valakit *láb*áról levenni.

Minthogy a' *láb*nak fő rendeltetése a' mozgás; legvalószínűbb, hogy gyöke a' mozgást jelentő *la* vagy *lo*, mellyből kifejlődött a' *láb*, mintha volna *la-ab* v. *lo-ab*. Illy fogalmi összefüggés van a' szláv *noszim* hordozom, viselem, és a' *noha*, *noga* — *láb* között, minthogy a' *láb*ak hordozzák az állatot. Hasonlóan németül *laufen* jelenti a' vadászok' nyelvén a' négy *lábú* állatok' *láb*ait, és *laufen* am. futni. A' latinban *crus* *lábszár*, és *cruor* am. kifolyó, kimenő vér.

Ugyanezen szó ige gyanánt használtatik ezen öszvetételben: *téb-láb*, azaz, járkel.

Láb, fn., tárgyeset: -ot. Terjedelmesb szokás szerént *láp*, vagy is az áradásnak kitett vidékeken olly mocsáros hely, mellynek színén fű, csáté, gaz úszkál, és az árvíz-hordta mindenféle nád-, szénatöredék a' szél által majd ide majd oda üzetik. Illy név alatt ismeretes az érsekújvári határban a' *Fekete-láb*, melly a' Nyitra és Vág-Duna' öntéseinek van kitéve. Így hívják különösen azon ingó, ideoda úszkáló fűveket, gazokat is, mellyek tömegesen, mintegy növényisziget gyanánt látszanak mozogni; péld. midőn mondják: Sok *láp*ot, *láb*ot hányt ki az árvíz.

Ezen jelentéséből kitűnik, hogy alapértelemlre nézve egy az állatot mozgató *láb* szóval, egyszersmind fölvilágosítja a' *lábbad* v. *láb*ad ige' értelmét, az illy mondatokban: Könnybe *láb*adtak szemei; vízen *láb*ló hajó, azaz, könnyben úsztak, szemei, vízen úszó hajó.

Láb, önh., múlt : *-tam*, *-tál*, *-ott*. Közönségesen ugyan két *b*-vel írják és ejtik : *lább*; de ezt tenni fölösleges, mert egy *a'* főnevet jelentő *láb* szóval, épen úgy, mint *les les*, *nyom nyom*, *zár zár* stb. 1) Mozog, megy, pl. *téb-láb*; mit tébsz *lábsz*, tébtek *lábtok* itten? 2) Különösen am. víz fölött jár, úszik. Mint *a'* vizen *lábó* hajó, és mint az égen röpülő madár (Telegdi). Habon *lábó* (Molnár A.). Könyvekben *lábnak* szemei. Vö. *Láb* és *Láb* fn.

Lábad (láb-ad) önh., múlt : *-tam*, *-tál*, *-t*, v. *-ott*. 1) Mondatik emberről, ki kórágýából ismét *láb*ra kel, neki veszi magát, és felgyógyúl. Hála istennek, hogy *fellábadtam*. Beteg volt az ördög, barát akart lenni, de hogy *fellábadott*, vissza tudott menni (Dugonics). Mondják és írják két *b*-vel is, de erre nincs szükség. Gyöke az állati tagot jelentő *láb*. 2) Mondatik szemekről, midőn kifakadnak belőlök *a'* könyek. Könyben *lábadnak* szemei am. úsznak. Ennek közvetlen gyöke *a'* vizen, nedven úszást, mozgást jelentő *láb* azaz, lép. L. *Láb*.

Lágy (la-agy, v. lo-agy), mn., tárgyeset : *-at*. Tulajdon. ért. mondatik olly testről, melly *a'* nyomásnak enged, 's elébbi helyzetéből mintegy tovább mozdúl. *Lágy* kovász, kenyér, viasz. *Lágy* tolak. *Lágy* vankos, párna, pamlag. *Lágy* föld, melly *a'* lábak alatt süpped. Ellentéte, *kemény*. Innen szélesb ért. minek részei szilárdan öszve nem állanak, hanem szétterjednek, folynak; pl. *Lágy* tojás, *lágy* has. Még szélesb ért. *a'* mivel könnyű bánni, mi *a'* külső erőnek nagyon nem áll ellent. *Lágy* fa, mellyet könnyű hasogatni, fagragni. *Lágy* vas, melly nyújtani, hajtogatni hagyja magát. Átv. ért. 1) *A'* maga nemében nem erős, nem viszsztatásító. *Lágy*-meleg, eső, víz. *Lágy* idő, szellő. *Lágy* tél, melly *a'* szokottnál melegebb. 2) Az emberi kedélyre és akaratra vonatkozólag, mi *a'* benyomásoknak könnyen enged. *Lágy* szívű gyermek, nő. Különösen, mint hibás tulajdonság, mondatik olly emberről, kiben nincs szilárd akarat, ki gyöngeségből, gyávaságból engedékeny. *Lágy* apa, ki gyermekeinek kelletinél többet enged. *Lágy* elüljáró. *Lágy* pásztor alatt gypjat rúg *a'* farkas (km.). Ellentéte, *szilárd*, *szigorú*, *kemény*. 3) Nyelvtudományi ért. olly hangok, mellyek' kiejtése gyöngébben hangzik, mint *a'* *gy*, *ty*, *ly*, *ny*, hasonlóan *lág*yabb *a'* *b*, *v*, mint *a'* *p*, *f*, *lág*yabb *a'* *d*, *g*, mint *a'* *t*, *k*, stb. 4) Zenében *lág*y hangok, mellyek *a'* kedélyben gyöngéd érzéseket gerjesztenek (moll hangok). Mind ezen jelentésekből az tűnik ki, hogy *a'* *lág*y szóban alapfogalom az engedékeny mozgás, megindulás, mellyet *a'* *la* v. *lo* gyök fejez ki, nem csak ezen, hanem több más szavainkban (l. *La*). Ezen gyökből *ad* v. *agy* képzővel lett *lád* v. *lág*y, mint *iríd irégy*, *szelíd szelégy* stb. Illy hangi és fogalmi öszvefüggés létezik *a'* német *weich* és *weichen* között.

Lak, fn., tárgyeset : *-ot*. Azon hely, mellyen valaki mint rendes szállásán szokott tartózkodni. Ezen nevet számos helység viseli,

mindkét magyar hazában. Harmadik személyraggal *lakja*, vagy régiesen *laka*; pl. *Mikelaka*, falu Arad vármegyében. Ezen gyökből háromféle jelentésű szók erednek; a) mellyekben alapfogalom *szállás*, *ház*, u. m. *lakik*, *lakatlan*, *lakás*, *lakó*, *lakozik*, *lakozás*; b) mellyekben alapfogalom a' vendégség, evés ivás, u. m. jól *lakik*, *lakodalom*, *lakzi*, *lakozás*, *lakoma*, *lakmár*, *lakmározás*; c) mellyek bűnhődést jelentenek, mint *lakol*, *lakolás*, *lakoltat*. Mind ezen értelmekben vett szók valószínűleg egy fogalom alá tartoznak, és egy gyökből erednek. Eredeti első értelme e' szónak, szállás, ház, tartózkodási hely. A' laknak fogalmához tartozik, hogy ki- és bejárunk benne, hogy rendesen annak körében kelünk, mozgunk. Különös, hogy a' magyar az országot, mint egy egész nemzet' köz *lakhelyét* olly kisebb részekre osztja fel, mellyekben alapfogalom a' mozgás, menés, járás kelés, nevezetesen ilyenek, *tartomány*, a' menést jelentő *tart* gyöktől; pl. Buda felé *tartani*, hegynék *tartani*; *megye*, mellynek gyöke *me* v. *megy*; *járas*, mellynek gyöke *jár*; *szállás* a' *száll* gyöktől. Innen valószínű, hogy a' *lak* szóban is azon *la* gyök rejlik, melly több szavainkban mozgást jelent. Ezen értelmezés nagyon megegyezik őseink' hajdankori életmódjával, midőn mint vadász és baromtenyésztő népek társzekereken laktak, azaz, jártak, 's majd itt, majd ott telepedtek meg. Hogy a' *lak* némelly származékokban evést ivást, vendégeskedést jelent, ennek következő nemzeti szokást lehet gyanítható okául adni. Midőn a' magyar feleséget vesz, azt mondjuk róla, hogy házasodik, azaz, mintegy külön tűzhelyet, *lakot*, házat, családot alapít. A' házasodás rendesen vendégséggel, eszemiszommal jár, tehát a' ki *házasodik*, az más szóval *lakik*, *lakozik*, azaz külön *lakot* képez, és ennek innepét vendégséggel ülli meg. Innét magyarázható, hogy a' régi magyar nyelvben a' *lakodalom* am. *habitaculum*, *hospitium*, *mansio*, *lakozik* am. *habitat*, *manet*; pl. Ki val vala *lakodalmat* a' koporsókban (Müncheni Cod. Márk. 5.). Én atyámnak házában sok *lakodalmak* vannak (U. o. János 14.). Hasonló értelemben fordul többször elő a' Bécsi Codexben, továbbá Kinizsyné' imakönyvében: Az én szívöm legyön neked örökké való kellemetős *lakodalom* stb. A' ki tehát házasodik, az más szóval *lakodalmat* tart, vagy innepel, azaz, új családot, tűzhelyet alapít, egyszersmind vendégeskedik. A' mai nyelvszokás szerint a' *lakodalom*nak már csak másod mellékértelme divatozik épen úgy mint az áldomás hajdan isteni tiszteletet jelentett: most pedig egyedül ivást, melly az isteni tiszteletet követni szokta. Ezen értelmezést erősíti azon népies szokás is, melly szerint a' násznépek a' menyekző' napja után a' nászvendégek' házaít zeneszóval és tánczolva bejárják, 's az evésivást folytatják. Ilyféle szokást tartottak legújabb időkig a' magyar mesteremberek, midőn a' czéhládát innepélyesen hordozták (házaltak), mit szinte *lakozás* követett.

Vége, mi a' *lakol*, *lakolás*, *lakoltat* szók' értelmét illeti, ez

átvitt gúnyos, csúfolódó jelentésre mutat, miszerint lakolni am. rosztól *lakozni*, azaz, aljas nyelven, kikapni a' kutya-porcziót, vagy megkapni a' s—ge' vacsoráját. A' lakozásnak viszsás értelmét adják ezen kifejezések is : rosztól, ebül, pórul járt, megjárta.

Láng (lán-g) fn., tárgyeset : -ot. Eredetileg rövid, *lang*, mint Erdélyben csaknem általán, 's némelly származékait Magyarország' vidékein is használják, mint Kemenesalon Csallóközben a' *lángos* nevű sütemény *lángoló* v. *lángaló*. Jelenti az égő testből mintegy kifolyó legfinomabb, 's legélénkebb, lobogva mozgó tüzet. A' meggyúladt lőpor, szalma *lángot* vet, *lángra* kap. Vörös, halavány, kékes *láng*. A' *lángokat* lobogtatja a' szél. Magasra szálló *láng*. Tiszta *lánggal* égő gyertyaszál. *Lángoszlopok* emelkednek a' tűzokádó hegy torkolatából. Atv. ért. 1) Leggyűlékonyabb szesz, mit különböztetésül a' vegyészek röviden *lángnak* (alcohol) neveznek. 2) Bizonyos dolgoknak legfinomabb részei; pl. liszt' *lángja*, a' legfinomabb liszt. 3) Mondatik némelly indulatokról, melyek a' vért rendkívüli mozgásba hozzák, különösen a' haragról és szerelemről. Emésztí szívét a' szerelem' *lángja*. *Lánggal* égő szerelem. Haragra, *lángra* gyúladt. 4) Mondatik hirtelen kitörő polgári mozgalomról. A' forradalom egyszerre *lángra* kapott. A' *láng*, mint az érzékeket fölötte gyönyörködtető tünemény, a' költői nyelvben nagy szerepet játszik.

E' szónak alakja gyaníttatja, hogy eredetileg gyakorlatos ige volt, *lan-og*, mint *ég* (ardet), *e-cg*. Mindkettőben alapfogalom a' mozgás, azon különbséggel, hogy az *ég* egyszerű, kevésbé élénk, a' *lanog* v. *lang* ellenben lobogó hányakodást jelent, mit a' mozgékony l hang képvisel, valamint a' német *lohen*, 's a' hellen *φλοξ*, latin *flamma* szókban, mely utolsókban az előre tett fuvó hang egyszerűsmind ezen tüneménynek szellemi, *folyami*, *fuvalmányi* természetét fejezi ki.

Lanka (lan-k-a) fn., tárgyeset : *lankát*. 1) Vizek melletti berek, liget, bozótos, nádas hely. Minthogy az illy helyek' fenéke nedves, vizes, süppedékeny, ingoványos szok lenni : innen valószínű, hogy e' szó' *lan* gyöke am. lágy, mely a' nyomásnak enged, ebből lett az elavult gyakorlatos ige *lanog*, azaz, lágyága miatt enged, süpped, továbbá, *lanogó*, *lanoga*, *langa*, *lanka*, épen úgy, mint *csín*, *csíneg*, *csínke*; *ser*, *sereg*, *serke*; *ber*, *berek*, *berke*, stb. Ld. *Lankad*. 2) Néhut jelent gyümölcsös kertet is, minthogy ennek legalkalmasabb hely a' szőlők, hegyek' lába, azaz, alja, valamint a' szigetek, folyók' mellékei is. Rokon vele a' kicsinyező : *línkó*.

Lankad (lan-k-ad), ön., múlt : -*tam*, -*túl*, -*t* v. -*ott*. 1) Mondatik emberről, 's más állatról, midőn nagy teher, vagy fáradtság, vagy az erőnek akármi okból eredt fogyatkozása miatt inai elvesztik szilárd feszességöket, 's mereven állásukból engedvén, alá hajlanak, szóval, midőn az erősebb benyomásnak engednek. Sok járás, munka, fáradtság miatt *ellankadni*. Kezei, lábai *lankadnak*. *Lankad* az erő-

sen hajtott ló. Éhség és szomj miatt *ellankadtam*. 2) Mondatik növényekről, midőn száraik, leveleik stb akár a' nagy forróság, akár a' nedv' hiánya, akármiily belbetegség miatt hervadni, konyulni, aláhajlani kezdenek. 3) Átv. ért. mondatik szellemi erőről, melyet a' nagy munkafeszítés megtör, s rugalmasságát megbénítja. Ezen szóban tartósság, folytonosság, következésképp gyakorlatosság is foglaltatik, tehát törzsöke az elavúlt *lanog*, melyből lett *lanog-ad*, *langad*, *lankad*, mint : *pír*, *pírog*, *pírogat*, *pírkad*; *ser*, *sereg*, *serged*, *serged*, *serked*; *rez*, *rezeg*, *rezeged*, *rezket*, *reszked* stb. Hangra és jelentésre megegyezik vele a' latin *langreo*.

Lap, fn., tárgyeset : -ot. Kicsinyezve : *lapocska*, *lapoczka*, *lapiczka*. Általán valamely testnek vagy térnek szétterjedő fölszine, melly többé kevésbbé egyenes, sima, rögtellen. Ellentétei *hegy*, *él*, *csúcs*, *domb* stb; pl. kard' *lapja*, és éle, hegye. Kés' *lapja*, és csúcsa. E' határban sok *lap*, kevés *domb* van. Ezen értelem rejlik a' *lapu*, *lapác*, *lapály*, *lapadék*, *lapány*, *lapát*, *lapiczka*, *lappan*, *lappang*, *lappancs*, *lapos*, *lapít*, *laponya* származékokban. Különösen a' papír, hárla, s írásra, nyomtatásra használt más sima anyagok' oldalai. A' nyolczadrétbe hajtott íven nyolcz levél, minden levelen két *lap* van. Ezen tizenkettő réti könyvben két ív huszonegy levél, tehát negyvennyolcz *lap* van.

E' szóban, mint minden származékaiból kitűnik, alapfogalom a' terjedés, terjeszkedés, vagy a' terjedés által alakult test, térség. Rokon vele a' *laboda* szó' gyöke, *lab*, továbbá a' vékony hangú *lep*, melyből *lepény*, *lepedő*, *lepel* stb származnak. Vég értelmére nézve pedig a' mozgás' fogalma alá tartozik, minthogy terjedést, terjeszkedést mozgás nélkül képzelni nem tudunk, s ezt az *l* mássalhangzó fejezi ki. Vö. *L*, gyökbetű.

A' német *blatt* és *platt* szókban ugyanazon eszme rejlik, de megfordított betűkkel fejeztetik ki. Ide tartozik a' hellen *πλατυς*, *πλατεια*.

Lapát (lap-át), fn., tárgyeset : -ot. Köz ismeretű gazdasági és házi eszköz, mellynek feje és nyele van, a feje *lapos* és néha kevésbé homorú, hogy vele holmit fölszedni, fölmerni lehessen. Rendeltetéséhez képest különféle. Némellyik öblös, némellyik mindkét oldalon *lapos*. Szóró-*lapát*, mellyel a' pelyvás gabonát fölhányják, hogy pelyváját a' szél elkapja. Ganéj-, szemethányó *lapát*. Sütő *lapát*, melly *lapos*, s a' kenyereket vetik be vele. Kerék*lapát*, némelly malomkerekeken. Tűz*lapát*, vasból, parázst szedni való. Evező *lapát*, melly rendesen hosszúka *lapos*. *Lapáttal* kihányni a' ganajt, szemetet. *Lapáttal* mérni a' búzát. *Lapáttal* szórják neki a' pénzt (km.). Házasodik a' *lapát*, elvette a' piszkafát (népd.). *Lapát'* hátával méri a' borsót (km.).

Világos, hogy e' szónak gyöke *lap*, mivel a' *lapát* többé kevésbbé mindegyik *lapos*. Eredetileg rövid *lapat*, melly a' nyelvszókás

szerint úgy nyúlt meg, mint *korlát*, *porgolát*, *forbát*, *borbát*, *korczolát*, *fuvát* 's némely mások. Egyébiránt nem azon *at*, *et* képző szókhoz tartozik, melyek elvont értelműek; pl. *csapat*, *csipet*, hanem azokhoz, melyekben a' *t* csak utóhang, millýenek ezen öszve-nyes (concret) szók: *evet*, *kuvat*, *kerecsét*, *követ*. Megegyezik vele a' szláv *lopata*, de azért eredeti magyarságát annál kevésbbé lehet kétségbe hozni, mivel a' magyarban nem csak gyöke köz ismeretű, hanem számos rokon hangú, és értelmű szók' nemzetségével áll öszveköttetésben; holott a' szláv nyelvben ezt nem találjuk. L. Stephánovics Vuk' szótárát, hol a' *lopata* és *lopat* szókon kívül egy hason értelmű sincsen följegyezve. Sokkal több rokonságot mutatnak a' latin megfordított *pala*, továbbá *palma*, *palear*, *palla*, *pallium*, *paludamentum*, *planum*, *planities*, melyekben lapos kiterjeszkedés az alapfogalom, valamint a' német *platt*, a' hellén *πλατυς*, *πλατεια* szókban is. A' lapos köfajt jelentő magyar *pala* sem egyéb, mint a' megfordított *lapa*.

Lát (lá-t, v. la-at) áth., múlt: -*tam*, -*tál*, -*ott*, parancs. *láss*. Valamit szemei által észre vesz. Szemeinkkel *látunk*, füleinkkel *hallunk*. A' vak semmit sem *lát*. A' vaksi roszúl *lát*. Egy szemmel többet *lát*, mint te kettővel. Különbözik töle a' *néz*, hogy ez a' dolgot folytonosan szemmel tartja, és mintegy közelebbről szemléli, és hogy *nézni* néha csak am. valamire figyelemmel ráfeszíteni a' szemet, vagy szemmel keresni; ellenben *látni* am. valósággal észre venni. Innét néha *nézünk*, még sem *látjuk* azt, a' mit keresünk. Úgy *nézett*, majd kiugrott a' szeme, még sem *látott* semmit. Eleget *nézem*, de nem *látom*. Különösen 1) am. valamit észre vesz, tud, tapasztal. Igen jól *lát* a' macska, noha talpát nyalogatja (km.). Sok szem többet *lát* (km.). Vak, a' ki a' rostán át nem *lát* (km.). *Belátni* a' dolgok' mi voltába. *Általlátni* mások' szándékát. *Meglátom*, mi lesz belőle. Előre *látni*. Az éles eszű és nagy tapasztalású emberek *belátnak* a' jövőndöbe. Isten *látja* lelkemet! esküféle bizonyítás. 2) Valamiről gondoskodik, tehát mintegy szeme van rá. A' házat, és magát holmi szükségeseikkel *ellátni*. Haza *látni* am. hazafelé iparkodni bizonyos dolgok' elintézése végett. *Hozzálátni* a' dologhoz. A' kocsis annak idején a' lovakhoz szok *látni*. Pénz után kell *látnom*, am. pénzt szereznem. 3) Néha am. *van*, v. tagadó szócskával, *nincs*; pl. Az ételben italban nagy bőséget *látni*. Szükit *látni* a' kenyérnek. Semmiben sem *látni* szükségét. Sok bút *látni*. Búját *látod* te még ennek. Fáradtságának hasznát, jutalmát *látni*. A' költő csak versben lát jó napot (Vörösm.). Sajátságos értelme van ezen mondatnak: nagyra *látni*, azaz, fenhéjázónak lenni, nagyra vágyakodni, valamint ennek is: törvényt *látni*, azaz, törvényt tartani, mondani. A' községre törvényt lássunk, Valakit megbírságoljunk (népies gúnydal). Elemzésére nézve l. *La*, gyök.

Láz, fn., tárgyeset: -*at*, v. -*t*. 1) Botra, karóra stb akasztott

holmi ruhadarab, ringy-rongy, mely arra való, hogy a' kártékony állatokat, nevezetesen madarakat elijeszze, mi leginkább az állat történik, ha a' szél lebegteti, 's mintegy élő, mozgó lényhez teszi hasonlónvá, péld. midőn rongyos kalapja is van. Innen eredetileg am. mozgékony valami; lengékeny ijesztő. Köles közé, gyümölcskertbe, asztagra állított *láz*. Minthogy pedig az igen kiaszott, elsoványodott ember némileg az illetén lázhoz hasonló, átv. értel. azt is *láz*nak mondják. Olyan sovány, mint a' *láz*, mint a' madárijesztő. Hangváltozattal, és pedig mindkét értelemben, *ráz*. 2) Jelent mozgalmat, mely az elégtellen nép között támadni szokott, kivált a' felsőség ellen. Ebből ered, *lázad*, *lázadás*, *lázaszt*, *lázong*, stb. 3) Újabb korban igen helyesen nevezték az orvosok azon betegséget *láz*nak, mellynek neve latinul *febris*, 's mellynél a' népies hideglelés szűkebb értelmű. Ezen betegség t. i. általán véve a' vérnek rendkívüli sebes mozgása, majd görcsös rángatózások stb. által mutatkozik, tehát az emberi élet' műszereit mintegy *lázadás*ba hozza. *Gyomor-láz*, *idegláz*, *forrógláz* stb. stb. Vö. *Láz*.

Le, jelenti azon pontot, irányt, vagy helyet, mely bizonyos pont, irány, vagy helyhez képest alantabb fekszik. Egyenes ellentéte: *fé* v. *fő*. Innen ezen ellentétek is: *len* *lenn*, *fen* *fenn*, *lent* *fent*, *lelebb* *felebb*, mint Mátyusföldén mondják, és így valamint létezik *fel*, létezett egykor általánosan *lel* is. Vas vármegyében így is szólnak: erre *le*-nek tarts, arra *fő*-nek menj. Ezekből az tűnik ki, hogy a' *le* nem csak helymutató határozó, hanem egyszersmind név is, valamint ellentéte *fe*, mint a' régi nyelvmélekekből tudjuk. Felveszi a' fokozást is: *leebb*, *legleebb*. Mátyusföldiesen *lelebb* v. *lelebb*, ismét más tájszókás szerint: *lejebb*. Megfelel neki a' vastaghangú megfordított *al*. A' *le* jelennen csak határozó, és igekötő gyanánt használtatik, mindenkor alacsonyító, alázó jelentéssel, és pedig nem csak tulajdon hanem átv. értelemben is; pl. *leszólani*, *lebeszélni* valakit. Közvetlen származékai: *lef*, *lefeg*, *leffentyő* (az alálógás' fogalmával), *lejt* azaz *leít*, *lejtő*, midőn am. *declivis*; *les*, minthogy a' *lesben* ülni, magát meghúzni, lealacsonyítani szokás, innen latinul is *subsessa*, vagy *insidiae*, a *sedeo*. L. *Les*. Rokonai a' vastaghangú *la* és *lo* e' származékokban: *laf*, *lafog*, *lam*, *lanka*, *lankad*, *laj*, *lajha*, *lanyha*; *lohad*, *lom*, *lomha*, *lomp*, *lóg*, mert mind ezekben az aláhajlás' alapfogalma rejlik. Mint indulatszó nem csak helybeli hanem polgári, 's erkölcsi alacsonyítást is jelent; pl. *Le* vele! *Le* a' czudarral! *Le* innen! Néhutt különösen túl a' Dunán, Pápa' vidékén a' közönségesebb kutyahívó *ne!* helyett használják; pl. *Le* kutya *le!*

Leány (le-ány) fn., tárgyeset: -t, több. -ok. Kicsinyezve, *leányka*, *leányocska*. Nyitravölgyében *lánycsika* is. 1) Nőszemély, ki még soha férjhez nem ment. Ezen értelemben ellentéte: *asszony*, *né*, *feleség*. Kis, nagy, fiatal, vén *leány*. Eladó, férjhez menő, haja-

don *leány*. Szűz *leány*, megesett *leány*. Árva, mostoha *leány*. Szegény, gazdag *leány*. Gazdag *leálynak* bőjtben is esik farsangja (km.). Kényes *leány*. A' hol nyájas az anya, kényes lesz a' *leánya* (km.). Kérkedékeny *leány*, tudod tánczban mint jár (km.). Nyalka *leány*, apácza; rongyos nadrág, nádpálcza (km.). Megérdemli a' koszorút, mint a' szűz *leány*. Tánczos *leányból* ritkán válik jámbor aszszony (km.). Várt *leány* várat nyer (km.). Nagy benne az akarat, mint a' vén *leányban* (km.). Lónak, lúdnak, *leálynak* nem jó hinni (km.). Párosúl bizonyos állapotot jelentő szókkal is, mint : *nyoszoló leány*, a' mennyaszszony' barátnéja, 's kísérője; *szolgáló leány*, *szobaleány*, *örömléány*, szépítve kurva helyett. 2) Szélesb ért. nemzedéki viszonyra vonatkozva, melly a' szülék és magzataik között létezik, am. a' szülék' nő magzata, melly értelemben minden nő *leány*, ha férjnél van is. Ellentéte : *fi*. Egy *fia* és három *leánya* van. Azt sem tudja, *fi-e*, vagy *leány* (km.). Olly vén ember, hogy már vénaszszony *leánya* van. Vö. *Fi*.

Mi e' szó' eredeti értelmét illeti, valószínű, hogy gyöke *le*, az *ány* pedig olly képző, mint a' *hiány* v. *heány* szókban, 's mint-hogy vastaghangú képzőt vett fel, a' gyök' hangzója nem nyílt, hanem éles *e*, melly az *i*-vel szokott fölcseréltetni, miszerint *leány* anynyi volna, mint *liány*, mellynek *li* gyöke a' *libeg*, *lidércz*, *libucz*, *libánczol*, *lifeg* szókban élénk, könnyű mozgást jelent. Hihető, hogy az ős magyar ezen élénk, fürge tulajdonságáról nevezte el gyermekeit, 's ebből fejthetni meg, hogy a' fiatal férfi' neve *legény* olly hasonló a' *leány* szóhoz. Erre mutatnak a' következő hasonnev is, nevezetesen a' leányokra nézve : *csaфра*, *csafrinka*, *csafrinka*, *lotyó*, i. *kurca*. A' legényekre nézve : *suhanecz*, *suttyó*, *ficzko*, *ficsór*, *siheder*, mellyekben szinte élénk mozgás az alapfogalom. A' kis madarak között is a' legmozgékonyabb, t. i. a' *billegény*, v. *barázdabillegető* népies nyelven : *leánymadár* vagy *leánykamadár*. L. *Legény*. Némellyek szerint *leány* öszvetett szó, 's am. *le-any*, leendő anya, kiből anya lesz.

Legény (leg-ény), fn., tárgyeset : -t, több. -ek. Kicsinyezve : *legényke*. 1) Felserdült ifjú, ki még nőtelen, ki életének legszebb virágában van. Minthogy pedig ezen korban az életerő legélénkebb, 's mindennemű kitörésre leghajlandóbb; innen a' magyar a' *legény* nevezettel a' bátorság, készség, testi és lelki életrevalóság, mozgékonyaság, nyalkaság fogalmait azonosította, mint az illy mondatokból kitűnik : *Legény* a' talpán. Ki a' *legény* a' csárdában? Ha *legény* vagy, mérkőzzél meg velem. Micsoda *legény* vagy te, ha már is megijedsz. A' ki *legény*, jöjjön ide. Innen a' bátor, mindenkivel szembeszálló, magát hányóvető korosabb férfiról is azt mondjuk, hogy *legénykedik*. Ezen jelentéseket vevén alapul, valószínűnek tart-hatjuk, hogy a' *legény* szó' gyöke a' mozgékony élénkséget jelentő *leg*, melly legközelebb rokon a' *ledér* szónak *led* gyökével, mintha

volna *ledény*, azaz, erejének önérzetében ledérkedő, csapongó. Úgy látszik ezen alapfogalom szerint képződött az ifjú nőt jelentő *leány* is. Vö. *Leány*. Szélesb ért. *legénynek* mondatik minden férfi, ki még soha meg nem házasodott. Innen az ifjú *legény*, vén *legény*, vő-*legény*, agg *legény* nevezetek. Még szélesb ért. minden férfi, ki bizonyos mesterséget gyakorol, a' nélkül hogy felavatott mester volna, 's közép helyet foglal az *inas* és *mester* között. Szabó, varga, kovács, takács, asztalos *legény*. Az inast *legénynyé* szabadítani. Általán a' czéhtestületekben *legénynek* mondatik, ki az illető mesterségben bizonyos fokú ügyességgel bír. Ezen nevezetet a' népszokás még a' kereskedő segédekre is kiterjeszti. Kalmár, boltos *legény*. A' német *bursch* hasonlóságára jelent belső szolgát is, ki közvetlenül urának kényelméről gondoskodik. Ruhatisztogató *legény*. Katonatisztek' *legényei*. A' katonai nyelvben am. *közkatona*, kihez képest a' *tiszt* mintegy mester. A' hadnagy harmincz *legénynyel* örsre ment. Minden *legény* trombitaszóra nyergeljen. Egy-egy *legénynek* egy iteze bor adassék. — E' névvel tiszteli meg a' nép bizonyos kiméletességből a' csavargó betyárokat, kik szolgálat nélkül levén, vagy szolgálatot nem is keresvén, mások' véres veritéke után élődnek, 's életszükségeiket majd kérve, majd erővel szerzik meg. Az ilyenek' neve különösen : *szegény legény*, mint önmagok is szeretik hívni magokat. Szegény *legény* vagyok én, csikót tinót lopok én (népd.). Bakonyi *szegény legények*. Használtatik majd dícsérő, majd gyalázó tulajdonságokkal is. Derék, jó, finom *legény*. Jó *legény* a' bor (km.). Hamis *legény* vagy te.

Légy, fn., tárgyeset : *legyet*. Személyragozva : *legyem*, *legyed*, *legye* stb. Az ékezetet elveti e' származékokban is : *legyes*, *legyez*, *legyint*, *legyecske*. Nem lehet kétkedni róla, hogy, több ékvesztő társával együtt, eredetileg rövid volt : *leggy*, keményebb hangon *led*, melyből a' csapongást, ideoda szállongást jelentő *ledér*, 's hangváltozattal *lidércs* erednek. Tehát alapfogalom benne a' mozgás, melylyet a' *le* gyök képvisel. Ismeretes bogár, egy szívó fulánkkal, és két átlátszó röptyüvel. E' nem alá több fajok tartoznak, melyek között legközönségesebb a' *házi* vagy *szobai légy* (*Musca domestica*). Ide tartoznak : az ebeket háborgató *eblégy*, a' lovak körül röpködő *lölégy*, továbbá az úgynevezett *vaklégy*, *dongólégy*, *babócs* stb. Nevét csapongó röpködésétől, lebegésétől kapta, valamint a' német *fliege* egy eredetű a' *fliehen* igével. Szemtelen *légy*, mert, ha elhajtják, ismételve visszatér. Neki megy mindennek, mint a' *vaklégy* (km.). Olly szomorú, mint ősszel a' *légy* (km.). Bekapja, mint kutyá a' *legyet* (km.). Még a' *légynek* sem vét (km.) azaz, igen szelíd, jámbor. Képes kifejezéssel *légynek* mondatik a' puskacső végén azon gombocská, melyet szemmel tartva czéloz a' lövő.

Lejt (le-j-t) önh., és áth., múlt : -*ett*, htn : -*ni*, v. *eni*, parancs. -s. Ezen ige tulajdonkép míveltető, mint rokonai : *ejt*, *fejt*, *nyújt*,

fűjt, gyűjt, bújt, az elavúlt *ajt* stb azaz, eszközzi, hagyja, engedi, hogy valami *essék, fejljék, nyúljon, füljön, gyűljön, bújjon* stb. E' szerint *lejt* am. lemenővé tesz, leereszt, és *lejtő* am. leeresztő, meneteles hely, mellyen könnyű lemenni, lebecsátkozni. Önhatólag am. alá megy, leereszkedik. Tiszta gyöke azon alá irányzó *le*, mellynek egyenes ellentéte a' magasra irányzó *fe*. E' gyökből lett *lej*, mint *fe-ből fej*, 's valamint ebből keletkezett *fejt*, úgy amabból *lejt*. Így képződött a' nyílást, tátonagást jelentő tiszta a gyökből *aj, ajt, ajtó*; így a' *su* gyökből *suj, sujt, sujtó*. Egyébiránt ezek, és több hasonló igék' képződésére nézve *l. t, út*, igeképzőket. Midőn a' *lejt* ige áthatólag használtatik, am. leereszt, lebecsát, alá szállít, vagy is lemenővé tesz valamit; pl. Árt *lejteni*, am. alá szállítani, ellentéte, *felverni, felemelni*. Innen *árlejtés* am. olly alkudozás, mellyben a' kikialtott legmagasabb árból lealkusznak. Tánczot *lejteni*, tulajdonkép testet *lejteni*, am. a' tánczot alá-alábukva, lábhegyről sarkra ereszkedve, járni. Midőn önhatólag, tárgyesetes név nélkül fordul elő, am. testét majd fölemelve majd leeresztve lépeget. A' tánczosok egyszerre *lejtenek*. Átv. ért. *lejt* az út, midőn valamelly magasságról menetelesen hajlik lefelé, innen *lejtő*, am. a' hegynek, dombnak meneteles oldala, valamint *ajtó* a' háznak, szekrénynek stb azon mozgékony, ki- vagy lehajtható része, melly *ajat*, azaz ki- 's bejárási nyílást csinál.

Lel, áth., múlt : -t. 1) Keresve, vagy véletlenül valamire akad, rájön, valamit talál. E' szóban alapfogalom a' *menés*, t. i. rendszeren keresés által lelünk valamit, *keresni* pedig am. *körösn*, azaz körüljárni a' végett, hogy valamire adjunk, 's midőn ráakadunk, azt mondjuk, hogy valamit *leltünk*, v. *megleltük*, azaz járás által rájutottunk, rájöttünk. Ki mit keres, *megleli* (km.). Ezen összefüggés van a' latin *quaero*, és *invenio* között, mert *invenire* am. *in-venire*, rájönni; a' szlávban *na-idem* szinte am. rámegyek. E' szerint *lel* eredetileg am. valamit ér, rámegy, rájön valamire. Magában ugyan önható ige, de épen úgy használtatik áthatóul, és tárgyesetes névvel, mint *áll, ül, jár* az illy mondatokban : őrt *állók*, helyt *állók*, szavamat *állom*; törvényt *ül*ni, lovat, szamarat *ül*ni; toborzót *jár*ni, bolondját *jár*ni stb. Gyöke azon *le*, melly több szavainkban mozgást, menést jelent; pl. a' *lép, lebeg, lézzeg* származékokban. Az *l* képző, mint a' *szól, tol* igékben, mellyek' gyöke *szó, to*. 2) Átv. ért. am. bizonyos baj, betegség éri, találja, jön rá; pl. Mi *lelt*, édes fiam? mi baj *ért*, mi *talált*? Különösen mondatik változó gyomorlázról, melly időnként jár, innen : *leli* a' hideg, am. járja. Ez értelemben elrontva mondják némelly vidékeken : *kilötte* a' hideg, *lőri* a' hideg, ezek helyett, *kilelte*, *leli* a' hideg. Vö. *Lelet, Leletezik*.

Lélek (lél-ek, v. lel-k) fn., tárgyeset : *lelket, v. lelket*. Személyragozva : *lelkem, lelkéd, lelke* stb. Elveti az ékezetet e' származékokban is : *lelkés, lelketlen, lelkendez, lelkű, lelkűség*. 1) Eredeti

anyagi ért. leh, lehelés, vagy is azon pára, melyet a' tüdön beszívott vagy kinyomott lég képez. *Lelket* venni. *Lélek*vevés. *Lélek*zeni. *Lélekszakadva* sietni, oly sebességgel, mely miatt a' lélekzés szinte megszakad. *Lelkendézni*, a' nagy fáradság miatt szakgatva lehelni. Átv. ért. *lélekcsap* a' hordón, *léleklyuk* a' pinczén, am. szelelő lik. 2) Minthogy a' lehelés az élet' jele, innen *lélek* jelent életet, élet-erőt; pl. Isten *lelket* fuvalt az agyagba, melyből az embert alkotta volt. Csak hálni jár belé a' *lélek* (km.). Kiadta a' *lelket*. Oda adná érte a' *lelket* is. A' szekér majd kirázta a' *lelket*. Ne bízd rá *lelkedet*. Ez *lélek*ben járó dolog. Alig birtak *lelket* verni belé. *Lélek*vesztő csónak, ladik, mely az életet veszélyezteti. 3) Szoros ért. azon láthatatlan, de működéseiben észrevehető erő, mely a' testet élletti, 's tevékenynyé teszi, mely az érzések, érzelmek, és az ezekből támadó vágyak és szenvedélyek' széke, 's mely a' testnek ellentétetik. Ez értelemben általában az állatok is *lelkesek*. De a' magyar népbőlcsészet szerint az állatok között szorosan véve csak az embernek van *lelke*, a' többinek pedig *párája*. Innen, ha a' nép valamely állaton sajnálkozik, azt mondja: szegény *pára*! Sőt az ördögről is azt tartja a' közmondás, hogy szegény, mert nincs *lelke*. Különösen a' *lélek*nek mint egyes működő tehetségei: a) A' *szellem*, mely gondolkodó, vizsgálódó, 's okoskodó erővel bír. b) A' *kedély*, mint a' vágyó tehetségek' öszveges szerve. c) A' *szív*, mint a' nyájas társadalmi hajlamok' széke, mely által mások' örömeiben és fájdalmaiban részt veszünk, 's mely leginkább szeretet által nyilatkozik. Innét a' *lélek* nevezet alatt gyakran *szellem*, néha *kedély*, néha *szív* érte-tik. Szellemlre vonatkoznak az illy mondatok: Mély gondolkodásban kifárad a' *lélek*. Megfeszíteni a' *lelki* erőt. *Lelki* szegény, ki kevés szellemi erővel bír. Atyának, fiúnak és szent *lélek*nek nevében. Kedélyre vonatkozik az illyekben: erős, nagy, gyáva, alacson, szabad, szolgai *lélek*. Bátor, vitéz, rettenthetetlen, tántoríthatatlan *lélek*. Szívre vonatkoznak: Jó, jámbor, szelid, részvevő, engedékeny, rossz, gonosz, czudar *lélek*. *Lelkére* szólni, beszélni valakinek. *Lelkére* kötni a' teendőket. Fáj a' szívem, sir a' *lelkem* (népd.). A' *lélek* is sírt belőlem, Midőn bucsút veve tölem (Csokonai). Nevezetesen, az erkölcsi és vallási érzelmekre nézve: *Lelkére* venni valamit. Jó *lélek*kel tenni, állítani. Valamivel *lelket* veszteni. Egész, teljes, tiszta *lélek*kel szeretni az istent. Sem istene, sem *lelke*. Van-e *lelkéd*? Hamis a' *lelkéd* is. *Lelked* legyen rajta. Száradjon a' *lelkeden*. Nem fér a' *lelkém*hez, hogy azt tegyem. *Lelkén* el nem viszi, am. megvallja, meggyónja. *Lelkémre* mondom. *Lelkém'* ismerete nem vádol. A' bünt *lelkéből* utálok. A' *lélek*, *lelkem* szót a' legszívesebb, legnyájasabb szólításul használja a' magyar. *Lelkem* rózsám, *lelkem* galambom, *lelkem* angyalom, *lelkem* mindenem. Édes kedves *lelkem*. *Lelkem*-adta, *lelkem'* fele, *lelkem'* mása. Esztem a' *lelkedet*. Szeretlek, mint a' *lelkemet*. Ellenkezőleg a' haragnak, 's útálatnak legun-

dokabb neme a' *lelket* káromolni. Még e' mondás is : a' ki *lelke* van ! nem egyéb szépített káromkodásnál ; miért a' szép ízlés ellen van azt nemesebb írói nyelvben , vagy finom társalgási beszédben használni. 4) A' *lélek* szó jelent úgynevezett kísértet is , vagy a' nép' hiedelme szerint a' megholtak' bolygó, kivált elkarhozott lelkeit. A' *lelkek* éjjélkor szoktak megjelenni. *Lelket* látni. *Lelkeket* idézni. Úgy jár, mint a' *lélek*. Bolygó kísértő *lélek*. Minden jó *lélek* az istent dicséri ! kísértetet szólító mondás. Átv. ért. 1) Okos észszel bíró lény. Az isten *lélek*, és *lélekben* kell őt imádni. Az angyalok jó *lelkek*. Az ördög gonosz *lélek*. Az én nagybátyám áldott egy *lélek*. A' mi helységünkben kétezer *léleknél* több lakik. Egy *lelket* sem láttam. 2) A' mi valaminek mintegy életet ad. Ő a' társaság' *lelke*. Az alázatosság az erények' *lelke*. Isten a' világ' *lelke*. 3) Mi a' maga nemében, vagy a' többi közt legderekabb, legkitünőbb, legfontosabb. A' rend a' dolog' *lelke*. *Leleke* *dohány*, am. java *dohány*, mely a' szárnak derekán terem, különböztetésül a' *hegye*, és *alja dohánytól*.

Minthogy az emberben a' test és lélek legszorosb öszszekötetéssel működnek , innen gyakran együtt említettnek , 's az embernek egész valóját jelentik. Testem *lelkem* megunta a' várakozást. Sem testemnek , sem *lelkemnek* nem kell. Csak teste *lelke*, és a' sodrófája (km.). Hamis teste *lelke* szökének, barnának (népd.).

Világos, hogy a' *lélek*' gyöke eredetileg egy a' *leh*, *léh*, *leheg*, *liheg* szók' gyökével ; t. i. az ember azon láthatatlan erőt, mely minden mozgalomnak kútfeje, a' *lehhel*, mint életnek jelével, azonosította. Innen van, hogy a' nyelvekben e' két fogalom azonos szókkal fejeztetik ki ; pl. a' hellen *πνευ πνευμα*, a' latin *spirat*, és *spiritus*, *anima*, *anhelo* (anemos), innen lett *animal*, mint a' magyar *állat* is eredetileg *áhat* az *áh* gyöktől ; a' német *seele*, és a' magyar *szél*, török *jel*, a' szláv *duchat* és *duch*, a' héber *ruach* : szél és szellem.

Les, azon szavaink' egyike, mellyek ugyanazon alakban 's értelemben nevek is, igék is ; pl. *nyom*, *zár*, *nyit*, *halász*, *vadász*, stb. 1) Önható ige, múlt : -tem, -tél, -elt, parancs. s. Széles ért. am. egy helyen, vagy tájon tartózkodva, maradva valakire v. valamire várakozik, mi rendesen bizonyos célra, irányra tűzött szemekkel, figyelmezve történik. *Lesni* a' várt vendégeket. Addig *lesi*, várja, hogy a' tüz is elüti (km.). *Ellesem*, mi lesz a' dologból. Jön, vagy nem jön, én bizony nem *lesem* őt tovább. Innen a' *Les*, *Végles*, *Lesvár* helynevek, mellyek hajdan az ellenség' mozgalmainak szemmel-tartására szolgáltak volt. Szorosb ért. a' végett várakozik, hogy a' netalán közeledőt hatalmába ejthesse, kirabolhassa, megölhesse, szóval, a' ki így *les*, az egy másíknak akármikép ártani szándékozik, vagy valamin rajta akarja őt érni, miért is meghúzza, megsunyja magát, lelapul, titkolózik, hogy a' célul kitűzött által észre ne vétessék ; pl. midőn a' macska egeret *les*, megsunyja magát, és általában a' rabló vagy vadász emberek, valamint a' ragadozó

fenevadak leguggolva, lehasalva, lelapúlva, mászva stb. nézik körül magokat, midőn zsákmányra *lesnek*. Ez igében tehát alapfogalom a' magát megsunyó vigyázás, nézés vagy is két lényeges dolgot foglalt magában: a' testnek lelapulását, és vigyázást. Adelung igen jól vette észre, hogy a' német *lauern*' gyöke a' pfalzi *lauen* (látni), mellyel egyezik a' magyar *la*, *lá*, *lát*, — vagy is, hogy a' német a' *lesést* a' vigyázó nézésről nevezte el. Ellenben a' hellen, a' latin, az illírszláv, a' testnek megsunyását, lelapulását vette alapúl, mert *lesni* hellenül *ἐνεδρεναι*, és *les* főnév *ἐνεδρεια*, t. i. *ἐδρα* am. ülés, szék; latinul *insidiari*, és *insidiae*, vagy *subsessio* a' *sedeo* igétől; illírül *zaszjedati* am. elüldögelni és *lesni*, *zaszjeda* am. elülés, és *les* ezen igétől: *szjediti*, ülni. Ezen fogalmat fejezi ki a' magyar *les* is, mellynek gyöke *le* am. alá (infra, deorsum), innen a' magyar a' *leső* macskát alázatosnak mondja. Alázatos (alamusz) macska nagyot ugrik (km.), tehát *les* am. alábocsátja, lealacsonyítja a' testet. Ezen alapfogalom rejlik a' lapulót jelentő *lencse*, *lendek*, a' mélyedést jelentő *lék*, a' lapost jelentő *lengyel*, és a' lehajlongva menést jelentő *lentet* szókban. A' német *lauschen* ugyan mind hangra, mind jelentésre rokon vele, de ebben az alaphang inkább a' látásra vonatkozó *la*, mint a' *lauren* igében. L. *Adelung*. 2) Főnév, tárgyeset: -t, több. -ek. Jelenti azon helyzetet, mellyben az van, ki valamire vagy csupán várakozó, vagy leginkább ellenséges szándékból vigyáz, 's a' meny nyire szükséges, meg is húzza magát, valamint azon készülletet, és helyet, melly az illy várakozásra, vigyázásra, és czél' elérésére legalkalmasabb. *Lesben* ülni. *Lest* csinálni a' bozótban. A' *lesig* bevarni a' vadat, a' közelgő ellenséget.

A' vadász ül hosszú méla *lesben*, Vár felajzott nyílrá gyors vadat (Vörösm.). Innen ezen öszvetételek: *leshely*, *lesháló*, *lestőr*, *Lest* vetni am. bizonyos fogó eszközt; pl. hálót, kelepczét, tört, törököt, elrejtve lehelyezni valahová. *Lest* hányni, fogó eszközöket több helyen lerakni. Öregnek az ajtóban, ifjúnak *lesben* a' halál (km.). Mondjuk ugyan ezt is: *Lesben* állani; de ez a' megsunyás' eszméjét nem rontja el, mert sunyva is lehet állani, 's bizonyosan az is, ki állva *les*, nem azért áll fel, hogy lássák, hanem mivel ülve czélját nem érné, és hogy ez által a' *lesésnek* fő czélját, t. i. a' látást annál inkább elérhesse.

— A' titoknok *Révész Imre* balmaz-újbárosi lelkész' nevében indítványt tett, melly szerint a' magyar helynevek' gyűjtésére 's a' hely' színén azok' felvilágosítására szolgáló adatokkal beküldésére felszólítás bocsáttatnék ki. Az osztály, áthatva a' tárgy' nyelvészeti úgy, mint történelmi fontosságától, azt magáévá tette, 's Czuczor, Erdy és Jerney rtagokat a' felszólításba menendő iránypontok' javaslatba hozatalával megbízta.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 14. 1853.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztállyal' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : b. Kemény Zs., tt. Horváth Cyr. és Kállay r.,
 Pauler, Tóth ll. tt. — Egyéb osztályokból : b. Eötvös J. tt., Balogh, Bugát, Czuczor,
 Érdy, Gebhardt, Jerney rr. tt. — Csorba, Hunfalvy, Wenzel ll. tt. — Toldy Fe-
 rencz titoknok.

— A' titoknok folytatólag olvasta

HETÉNYI JÁNOS lt.

értekezését : „A' magyar Parthenon' előcsarnokai.“

KIS GYÜLÉS, FEBR. 21. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból : b. Eötvös J. tt., Érdy, Jerney rr. tt., Wenzel lt. —
 Egyéb osztályokból : Kubinyi Ág. tt. — Bugát, Czuczor, Győry, Horváth, Kállay,
 Kiss K. rr. tt. — Bertha, Hunfalvy, Pauler, Repicky, Tasner ll. tt. — Toldy Fe-
 rencz titoknok.

— Érdy János rt. egy óbudai (tehát régi aquincumi) szántó-
 földeken talált, 's a' Percz-utczában 206. sz. alatt folyamatban levő
 házépítés közben 1852. dec. 17. behozatott, hieroglyphekkel borí-
 tott mészkő táblát mutatott be, mellynek (úgy látszik, nagyobb) ré-
 sze hiányzik, a' fenmaradott azonban tökéletesen ép és szép. A' be-
 mutató' kérésére ezen, lelhelyénél fogva rendkívüli nevezetességü,
 emlék' hasonmása a' tudományok' porosz kir. academiájához küldetni
 rendeltetett, hogy az valamellyik, az egyiptomi archaeológiában jár-
 tas tagjának kiadván azt, a' róla teendő tudósítást megküldeni ne
 terhelhetnék.

— Ez után

KÁLLAY FERENCZ rt.

a' régi Szlavia körüli vizsgálódásait kezdte felolvasni.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 28. 1853.

(A' math. és természettud. osztályok' részére).

Nmélt. gróf Teleki József úr exja' elnöklete alatt

Jelen : az illető osztályokból : Kubinyi Ág. tt., Bugát, Gebhardt, Kiss K.
 rr. Nendtrich l. tt. — Egyéb osztályokból : Balogh, Czuczor, Érdy, Jerney rr. tt.,
 Bertha, Hunfalvy, Pauler, Repicky, Tasner, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Fe-
 rencz titoknok.

SZABÓ JÓZSEF

egyetemi tanár mint vendég a' hydraulikai mészről értekezett, 's
 előadását bemutatásokkal kísérte.

— Ez után

NENDTVICH KÁROLY lt.

olvasta a' természettudományok' studiumáról szóló második értekezését, melyben a' gyakorlati gyógytudomány' lassú haladása' okait fejtegette.

KIS GYÜLÉS, MART. 7. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztálya' részére).

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból : Czuczor r., Hunfalvy, Mátray, Repicky, Tasner lt.
 tt. — Más osztályokból : Császár tt. — Bugát, Erdy, Gebhardt, Győry, Horváth, Jerney, Kállay, Kiss rr. tt. — Bertha, Csorba, Pauler, Tóth, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

CSÁSZÁR FERENCZ lt.

Dante' harmadik ballátáját olvasta fel, bevezetéssel és magyarázatokkal.

— Következett

MÁTRAY GÁBOR lt.

előadása a' magyar naptárakról a' közelebb lefolyt négy század alatt, melyet némelly ritkább és nevezetesebb példányok' előmutatásával kísért, 's melyet itt egész terjedelmében közlünk.

A' naptár kitünő szerepet játszik az emberi nem' körében. Nincs nyomtatvány, mely annyi példány' 's olly sokféle alakban forogna az emberek' kezei között, mint a' naptár. És mégis nincs könyv, mely olly hálátlan sorsra volna kárhozthatva, mint a' naptár. Ennek élete, úgy szólván, csak egy évre terjed. Alig született, már is sarkát nyomja utódja, 's az emberek örülnek, ha a' régít elvethetik kezükből. Sorsa hasonlít a' divatos ruhához, élete a' pil-leéhez; értéke az év' fogytán semmivé válik, 's azon túli haszonvehetősége a' legtarkább aljasságnak szolgál anyagul. Ez oka, miért bírjuk olly kevés példányban a' régibb századok alatt magyar nyelven íratott 's nyomtatott naptárakat, mely vesztéségen, a' naptár' minden ephemerer hasznossága mellett is, sajnálkoznunk kell. 'S ha száz vagy kétszáz év múlva hasonló panaszra fognak kelni utódaink mostani korunkban létező naptárink' hiánya miatt; méltán vádolandnak minket, hogy olly könnyen gondolkodtunk a' naptárak' becse 's megőrzése ügyében.

A' naptárak' értéke nem olly csekély, mint legtöbben vélik. Erről legbizonyosabbá tetetik, ki a' régibb századbelieket forgatja. Érdekes adatokat talál azokban a' nyelvész, történetbúvár, csillagász, mezei gazda, természetvizsgáló, államtudós stb. kivált ha figyelemmel viseltetik azon kézirati jegyzemények iránt is, melyeket gondos házi nők és gazdák saját kezeikkel iktattak a' naptár' fehér lapjaira. Találunk ezek között gyakran hazánkra vonatkozó olly adatokat is, melyekre történetíróink' lapjain soha sem akadunk; névszerint pe-

dig olyyakat, mellyek családi viszonyokat, helységek' eseményeit, természeti tűneményeket, 's több más érdekes tényeket világosítanak fel, mellyeknek olvasásuk' alkalmával nem lehet eléggé áldani a' kezét, melly gondos előrelátással jegyzé fel azokat számunkra. Azért, habár eddig kevés figyelemmel viselteténk is irántuk, tegyük jövőndőben az ellenkezőt; majd jő idő 's alkalom, midőn a' hálás utódok köszönettel fogadják tőlünk ama' néhány régi példányokat, mellyeket a' naptárak' közéleti sorsa elől kiragadtunk.

A' fennebbi tekintetek ösztönzének engem is, hogy azon keveset, mit magyar naptárink' litteraturája' mezején eddigi tapasztalattim után, különösen pedig a' XV-ik századtól kezdve a' múlt XVIII-ik' végeig létezett naptárak körül kifürkészmem lehetett, a' t. Academia előtt feltárjam, attól tartva, hogy a' netalán kevésbbé óvatosabb kezek azon kevésnek emlékét is könnyen megsemmíthetik, mit folyó századunk' közepeig nagy nehezen megőrizni tudánk.

Kéziratban csak két magyar régi naptárt ismerek a' XV-dik századból. Egyike, melly 1466-ban Hensel György által Tathroszon íratott 's most a' müncheni könyvtárban létező magyar evangéliomos könyv előtt látható; másika pedig, melly Batthyány Boldizsár' latin misekönyve előtt van. Az első már a' t. Academia ismeri, arról tehát hallgatok; az utóbbit a' magyar nemzeti Muzeum szerzé meg Széchényi' országos könyvtára' részére 72 aranyon múlt 1852. jan. 20-án néhai Jankowich Miklós' újabb gyűjteményéből. A' könyv kis 4-ed rétű, erős, vastag papírra írva, 's terjed 182 oldalra. Régi kötése, mellynek táblái a' fenmaradt csekély romok után ítélve, kék bársonnal voltak bevonva 's nagy részben elveszett sárga rézkapcsokkal ellátva, már olly rossz állapotban volt, hogy további fenntartásra érdemesnek nem találtathatott; ez okból a' nevezett évben újlag fekete félbőrbe köttetett. Czímlapja' helyén fametszetű 's koronával fedett paizs látszik, mellynek belterén lovon vágató, jobb-jában csapásra emelt kardot, baljában kettős kereszttel jelölt paizsot tartó sz. Lászlót, vagy más valamelly magyar vitézt látunk. A' képet jobbról balról pálmaágak körzik, mellyeket a' nagy paizs' közepe alatt szétterjedt zsinór köt össze. Mind ezek fölött következő hexameterek írva:

„Annanzapta gerit mortem q' ledere querit

Est mala mors capta q' dicit, Annaizapta.“

Következik a' naptár, mellynek lapjai' minden oldalán egy-egy hónap foglaltatik veres 's fekete tintával írva. Valamint hasonló régi naptárakban, úgy itt sincs minden napra eső szentnek neve beírva. Kár, hogy a' május és junius hónap hiányzik. E' hiányt egy üres

és pedig a' többinél fehérebb papírlévél pótolja. Minden oldal' rubruma a' hónap' nevét mutatja következőleg : Bodog Azzon ho, Beyth ele ho, Beyth mas ho, Zenth Gergh ho, Zent Jakab hawa, Kys Azzon hawa, Zent Mihál hawa, Mijnd Zenthó ho, Zent Andorijas ho, Karachon ho. — A' naptárban mutatkozó írásmód 's betűk' alakjai nem hasonlítván a' misekönyvéihez, sőt emezénél régiebbeknek látszván, nemcsak azoknak ítélete szerint, kik e' könyvet, mielőtt én láttam volna, forgatták, hanem saját véleményemnél fogva is, a' naptár alkalmasint a' XV. század' elején íratott. — Különösen figyellem a' szentek' magyarosított neveire; de e' tekintetben csak a' következők fordulnak benne elő azok közül, melyek mai nap nincsenek divatban.

Februárban. Apalina (Apollonia), Kolos (Scholastica).

Juliusban. Ody (Udalrik), Kellen (Kilian).

Augustusban. Ipolth (Hyppolit).

Septemberben. Lomperth (Lámpért), Vizlo (Venczel).

Octoberben. Adviga (Hedvig).

Novemberben. Bereczk (Briccius), Czeczelle (Caecilia), Andorias (András).

A' naptár' 5-ik lapján jobbra későbbi kéztől 's nehezebb olvasatú következő írás van : „Anno D. 1592° Nos Balthasaer d' Bathian stetim ad seruitium Wladislai Ungarie Bohemie regis etc. fra sonda an festu benedicti Abat. i quadra, et anno illo eat bissextilis cum 29 debs stb.

A' 6-ik lapon pedig : „Anno 1508 fria prima in festo Beatj Georgij mris Natus est Georgius filius Egregij Fran Both de Bajna.“

Végre a' 12-dik lapon : „Anno 1509 fria qrtá an festum By Demetrij nata est dna Katherina filia dny Fran Both.“

Ezen íratokból látszik, hogy a' könyv Batthyány Boldizsáré volt. A' nevezett Bajnai Both Ferencz Boldizsár' vejének tartatik.

A' naptár után következő latin misekönyvben valamelly hosszabb magyar szöveg nincs; azonban valahányszor valamelly újabb szent vagy ünnepre írt mise kezdetik, azon lap' alján veres festéssel 's magyarul van említve, kinek tiszteletére szól a' mise.

A' 143. lapon nevezi magát e' misekönyv' írója is veressel írt következő sorokban : „Et sic est finis in Kwzegh in feria sexta ante festum Bte Lucie Virginis : Anno domini Millesimo Quadringentesimo octuagesimo Nono sub egregio Domino Baltisar de Batyan Capitanei eiusd. Ciuitatis et Castri Kwzegh per me Anthonium literatum nobilem d' ffranch existens penes Albamregalem.

A' könyv' végére néhai Literati Nemes Sámuel, korunkbeli ismeretes régiségbúvár, egy külön lapot ragasztván, erre Batthyáni Boldizsár községi kapitány' némelly életkörülményeit jegyzi fel, 's egyszersmind említi, hogy e' könyvet Stájerország' szélén szerző meg, 's íróját a' Litterati-családból származottnak állítván, Batthyány'

titoknokának kereszteli. Véleményem szerint az író Fánecs Antal volt, miként ő magát nevezi. Fánecs puszta mai napig is létezik Székes-Fejér megye délnyugati csücsán a' Sárvíz mellett, 's így közel Székesfejervárhoz. Ha egyébiránt Litterati Nemes Sámuel mind azokat rokonainak tartá, kik magukat litteratusoknak írták, úgy az ő családja legterjedtebb lehetett a' magyar birodalomban.

Milly kevés figyelemre méltányoltattak magyar nyelven nyomtatott naptáraink még tudósok által is, bizonyosságát látjuk Sándor István' Magyar Könyvesházában (Győr 1803. Sr.), hol a' magyar könyvek' nyomtatásának kezdetétől fogva 1700-ig csupán három naptár említettik. — Legrégibbnek mondja Sándor (Schwartner' Statisticája után) Slovacius Péter' naptárát, melly 1584-ben adatott ki N. Szombatban; — másodiknak pedig (Weszprémi után) az 1593-ban Debreczenben megjelent „Iudicium magyar nyelven“ című naptárát. — Végre említi az 1641-re Csepregen nyomtatott naptárát.

A' Széchényi országos könyvtár' eddig általam rendezett részeiben a' régibb magyar naptárak' szép gyűjteményét állíthatám ugyan össze, de még tetemes a' hiányzó példányok' száma. Névszerint nincs meg ott a' Sándor István által nevezett két első; de van azoknál régibb, és talán egyetlen, mellyet eddig ismerünk. Gr. Illésházy István' könyvtára' maradványaival a' szép számú naptárak' csomójában jutott az a' magyar nemzeti Muzeum' birtokába, 's már az Illésházyaknál unicumnak tartatott. E' példány szintén Slovacius Péter' naptára, 's 1579-ben nyomtatott N.-Szombatban, kis 8-ad réten; terjed hat ívre. E' naptári kincsünk megérdemli, hogy följöle bővebben szóljak. Címe következő: „Kalendarizm. Es Ez Mostani M. D. LXXIX. Esztendőben Történendő neminemű dolgokrul: Annak fölötte, az időnc naponkent köüetkezendő állapottyarul iratot Itelet. Irta Slovacius Peter Craccai Astrologus. Magyarra fordította Peechi Lukach. Ez esztendőben, ide mi felénc, a' Napba es a' holdba, semmi fogyatkozás nem leszen. Nyomtatatot nagy Szombatba 1579.“ — E' példány író papíron van nyomva, 's épen megőrizve. A' lapok' tiszta oldalán többnyire személyes viszonyokat illető írásbeli jegyzetek vannak magyar 's latin nyelven. Az orthographia a' XVI-dik századi tökélesebbekhez sorozható. Minden hónap' elején fametszetű igen csinos vignett, 's minden hónap' végén két magyar distichon áll. Utóbbiakban a' prosodia a' maihoz képest igen szabad körben forog. E' distichonok következők:

Januariusra. Esztendőknek, minden időknec kezdetit algyad

Christus pasztorunc, kezeid ala futunc

Ellensegid mesze futamnac, tunya beresec,

Nyaiad chendeszen nyugadalomra megyen.

Februar. Io bor, borsos etec, legyen most az te barátod

Fonni ualo uezsöt mast is faragni karot.

- Hazad melegen igyekezzel tartani , Lakial
Frissen , az uariac asztagodat belepic.
Martius. Lassin az föld indul : szölöd lassa kepedet
Meczö keseddel ot forogy oltouanyal ,
Hernyot fadrul tisztech , kertben las ki gyakorta
Tisztetast keuan , kertfalod omlot , epechd.
Aprilis. Szanto barmod nyugot regen , kis taligaddal
Rosdas keseddel , meny ki dologra uigan
Sancz uess eleget , dudolassal nyomiad ekedet ,
Illyen setalas gyönyörűsegre megyen.
Majusra. Gyöngy uiraggal hintue rosakcal , kék uiolauai
Pinkösd füekkel , zöld leuelekkel ekes.
Almot is hoznac ki folyo kutac szep ropogassal ,
Lakial , uigaztal az Philemile szoual.
Junius. Szegy salatat barany czemert , silue chenaltas
Vij uered szepen minden erebbe megyen.
Oruosságtul tauoztassad , kis pilulaktul
Gyomrodát : az kaszas szena retet letepi.
Julius. Munkalkottal? las ki gyakorta buza uetesro
Kös keuet , uigan ragd be kepedbe szepen
Ert ne uagas fördö tauul tunya keuanság
Iég nélkül bort most , ha lehet iddogalyal.
Augustus. Hordot kesecz pintereckel tiszta boroknac
Hany lepet , szölöt az seregelec elic.
Vert ne uetes , hideg uiztül mesze tauozzal ,
Ert szölöt dinnyet , mondola magot egyel.
September. Fac alya nalad is immar regen hintue gyümölchel
Almat szep körtuelt öszue barackot egyel
Kely fel , regen szantnac , chepeltel e uetesre ?
Vegezd dolgotat , bor sotolasra sies.
October. Szölöt szettel , meny ki uadaszni , most madaraszni,
Mustos tormauai is pechenekkel eleg ,
Vigan ely már , boitast tetes , asd ki repadat ,
Az föld maid meg fagy uond ki karodat imar.
November. Kendert tiloly , fonnyon hazad nepe , ruhakat ,
Kapoztas husod nagy ropogassal alyon ,
Chepely , uag fat , uduarodnac hord ki ganaiait
Nyomtas turokat , sokadalomra legyen.
December. Körmed füiad telben , nem fogsz artani uele ,
Iég uermed leszen nyarba be rakua neked
Beuen mezet , kis borsochkat borba chenallyad
Minden faratság nyugodalomra ualic.

Meg kell jegyezmem , hogy a' febr. 9-re eső Apollonia itt is *Apalin* névvel emlittetik ; julius hónapban pedig a' 3-ik vasárnapi evangelium' szövege következő szavakkal kezdetik : „Midön a' seregek tutulnának (azaz tódulnának) Iesusra. Luc. 5.“

A' naptár után latin hexameterekben Poklostoi Máté sági prépostnak ajánlja e' könyvecskét Peechi Lukács. — Ez után előszó következik „A' keresztyén Oluasónac.“ Végén az író következőt mond : „A' mi az én munkamat nezi , e' könyuechket Slouacivs Peter nec tulajdon keze irasabol (mellyet egy fő ember nec küldöt aiandekön) fordítottam magyar nyelure , hogy á iambor bölch ember elmeie nec gyümölche , e' mi hazanknac is szolgallyon“ stb. E' szavakból tehát

azt lehetne következtetni, hogy e' naptár csakugyan első volt hazánkban, melly magyar nyelven jelent meg.

Az előszó után különféle naptári rövid tárgyak következnek: a' csillagokról, időjárásról, termékenységről, 's a' zsidók, törökök, Magyar-, Lengyel-, Cseh-, Bécsország és Szilézia' ez évbeli állapotokról. Ezek közül reánk nézve érdekes a' következő cikkek:

„Az Nemes Magyar Országrol.”

„Nem igen szerenches esztendőiöc leszen a' magyaroknak. Mert tauaszal es Nyarban nehezen ohattyac magokat hogy az ellen-ségeg raita nem lennec, utokban es köüetsegekben is nem szolgal nekic a' szerenche. öszel egyeb dolgokba szerenchesbec, de az ellenseg miat nagy felelembes leszne. Telbe io allapatyok leszen.”

Az említett XVI-ik századi magyar naptáron kívül ugyanazon századból más naptárat nem bír a' Széchényi országos könyvtár; ellenben a' XVII. 's XVIII-ből több ritkább példányokkal dicsekszik. Nagyobb figyelem-gerjesztésül szükségesnek tartom az ott létező mindenikről rövid említést tenni, és pedig régiségök' kiténtetése végett megjelenésök' évszámait szerint.

XVII-dik századiak.

A' XVII-dik századbéli többnyire kis 8-ad és 16-od rétű naptárak, és összesen 13 helyen jelentek meg, névszerint: Bártfa, Bécs, Csepreg, Debreczen, Károlyfejevárad, Keresztúr, Kolozsvár, Lőcse, Nagyszombat, Nagyvárad, Pápa, Tejfal, Zsolna városok 's helyiségekben, következőleg:

Keresztúron: 1611. Bernard Dr. Calendarium stb. (Nyomtató: Farkas Imre). 8r. Ajánlva Nádasdi Tamásnak. Író papíron; szép, teljes példány.

Debreczen: a) 1619. Herlicius Dávid: Kalendarium (Lipsiai Pál). 16r. Címlapján korona nélküli magyar czimer. Két példány, de mind kettő csonka.

b) 1621. (Rhéda Péter). 16r. Címlap nélkül. Elül 's hátul csonka.

Bártfán: a) 1621. Kalendarium (Mart (?) Farkas) ¹⁾. 16r.

b) 1646. Frölch Dávid (készmárki mathematicus) kiskalendariuma (Klősz Jakab). 16r.

Károlyfehérvár: 1626. Herlicius Dávid: Kalendarium. (Meleni Márton). 16r. Nagyon szű-ette csonka példány. Hónapok' végén rimes versek.

Pápán ²⁾: 1628. Hertzius Pál: Vrvnc Christvs születése után

¹⁾ Mart Farkas (Mart; Wolg. bártfai könyvnyomtató) nem említették e' munkában. Német János: Memoria typogr. Inc. Reg. Hung. 1818. 8r.

²⁾ Pápán 1625-ben Szepes-Váralyai Bernhardt Máté által kiadatott magyar naptárból latin jegyzeményeket közöl Kovachich Márton György e' kéz-

az M. DC. XXVIII. esztendőre (melly Bissextilis) való Calendarium stb. Ajánlva tek. és ngos Galanthai Esterhaz Miklós — magyar ország Nador Ispaniánac stb. (Szepes-Várallyai Bernhard Máthé Könyvű nyomtató) Sr.

Csepreg : a) 1630. Hercius Pál : Az ezer hatszáz harmíczadic esztendőre való Calendarium stb. (Farkas Imre). Sr. Végén csonka. Ajánlva : Gr. Nádasdi Pál magyar országi főkamárásnak a' nyomtató által. — Hónapok' végén két-két magyar distichon.

b) 1635. Bamdorkovecs János : Az 1635. esztendőre való Calendarium stb. (Farkas Imre). Sr. Distichonok nincsenek.

c) 1641. Frölich Dávid stb. (Farkas Imre). Sr. Hónapok' végén magyar rimes versek.

Tei-falu : 1638. M. Zorawsky Miklós : Urunk Christus Születése után az M. DC. XXXVIII. esztendőre való Calendarium stb. (Wechélius Sigm. János). 12r. Ajánlva : ts nemz. 's ngos Grof Erdödi Pál-fi (így!) Istvannak Pozsoni főkapitannak.

Bécs : a) 1639. Tonski János (krakói phil. dr) : Kalendariom (Gelbhaar Gergely). Sr.

¹⁾ 1641. Ugyanazé.

1642. „

1643. „ Czimlapján magyar czímerrel (két példány).

b) 1646. Jablonski Miklós (krakai mathematicus) : Krakai Kalendariom (Gelbhaar Gergely). Sr.

²⁾ 1650. Ugyanazé. (Gelbhaar Gergely). Sr. Czimlap' hiával.

c) 1651. Slabius Ján. Ferd. Calendarium (Kyrner János). Sr.

d) 1657. Treteri Kasimir Mátyás : Calendarium (Kürner Jak. János). Sr.

e) 1660. Kürner Lipold (így!) és Püchler Vid : Vy és ó Kalendariom (Kürner Jak. Ján). Sr.

f) 1662. Kürner Lipold és Máté : Vy és ó Kalendariom (Kürner Jak. Ján). Sr. (Két példány).

1665. Ugyanazoké. (Kürner Jak. Ján.). Sr. Hasonló czímmel.

1666. „

Löcse : a) 1639. Herlicius Dávid stargardi Astronomus Calendarium (Brever (így!) Lörincz). 16r.

b) 1643. Frölich Dávid késmarki Astronomus : Uy és O Kalendariom (Brever Lörincz) 16r. (két példány)

1645. Ugyanazé (Brever Lörincz). 16r.

1649. „

„

„

„

íratban : Kovachich Mart. Geor. Collectio Diariorum rer. hung. in folio. (Lásd a' Széchenyi országos könyvtár' latin kéziratai között).

¹⁾ ²⁾ A' Bécsben megjelent 1640. 's 1647-ki magyar naptárakból némelly írásbeli jegyzemények közöltetnek e' kéziratban : Kovachich Mart. Georg. Collectio Diariorum rerum hungaricarum. In fol. (lásd a' Széchenyi-országos könyvtár' latin kéziratai között).

c) 1651. Neubarth Christoph : Uj és o Kalendarium (Brever Lőrincz). 16r. (két példány)

1670. Ugyanazé (Brever Samuel) 16r.

1671. „ „ „

1672. „ „ „ (három példány)

1674. „ „ „ (három példány)

Lőcse : 1676. Neubarth Christoph : Uj és o Kalendarium (Brever Samuel). 16r.

1676. Ugyanazé. (Brever (így!) Samuel) 4r. Czímlapján fametszetű csillagászati jelképek, és Lőcse város' rajza. Tartalma nem sokat különbözik a' 16-od rétiétől.

1677. Ugyanazé.

1678. „ E' kettőben anekdoták is közöltenek, melyeket eddig más korábbiakban nem leltem (Brever Samuel). 16r.

1679. Ugyanazé. Anekdoták nélkül (Brever Samuel). 16r.

1680. „ „ „

1681. „ „ „

d) 1683. Neubarth János : Uj és o Kalendarium (Brewer Samu). 16r.

1684. „ „ „

1685. „ „ „

1687. „ „ „

1689. „ „ „

¹⁾ 1693. „ „ „ (két péld.).

1695. „ „ „

1697. „ „ „

1699. „ „ „

Nagyvárada : a) 1643. Frölich Dávid kémárki Astronomus Kalendariuma (Szenci K. Abraham). 16r. (igen szép betűkkel nyomtatva)

b) 1652. Neubarth Christoph : Uj és o Kalendariuma (Szenci K. Abraham). 16r. Purgatio, érvágás, köppölyöztetés, fürdés' napjai, sokadalmak, 's magyar krónika itt is, miként a' korábbi naptárakban, főszerepet játszanak.

1658. Argolus András. Kalendarium (Nyomt. Schneckenhaus Menyhart Wenczeszlo az academiái betűkkel). 4r. Fametszetű címlapján Magyarország' 's kapcsolt tartományainak címerei, a' bold. szűz' képe 's Nagyszombat' rajza. A' könyv' végén egyetemes krónika.

1659. Ugyanazé. Hasonló címlapja előtt a' lovagló I. Leopold csász. és király' képe; 2-od rétbén, rézmetszvény. Alatta : Johan Daniel Ther Portten fecit Tyrnaviae. — Melch. Vencz. Schneckenhaus Typ. Acad. Tirna. excudit. — A' könyv tartalomdúsabb az előbbinél (két példány).

¹⁾ Neubarth' 1691-ki lőcsei naptárából a' „magyar krónikát“ leírva olvashatni Kovachich Mart. Georg. Collectio Diariorum rerum hungar. fol. a' Széchenyi országos könyvtár' latin kézirat-tárában.

Nagyszombat: 1670. a) Ugyanazé : Kalendarium (Byller Máté). 8r. A' naptár után magyar rímes versek.

b) 1671. Neubarth Christoph : Kalendarium (Byller Máté). 8r.

Kolozsvár : 1673. Neubarth Christoph : Uj és o Kalendarium. Colosvarat. (Nyomt. Veregyehazi Szentel Mihály). 16r. (két példány). A' könyv' végén a' magyar Chronicá-ban ez is olvasható: „1635. Iffiu Groff Nádasdy Ferencz, 12 esztendő korában Vas vármegyén Fő Ispánságra esküszik.“

1675. Ugyanaz (Szentel Mihály). 16r. (két példányban)

Zsolna : 1686. Neubarth János : Uj Kalendarium stb. (Dádan János). 16r.

XVIII-dik századiak.

A' XVIII-dik századból csak 11 helyen nyomtatott magyar naptárakra akadtam, u. m. Buda, Győr, Kassa, Kolosvár, Komárom, Lőcse, Pest, Pozsony, Sopron, Szeben és Vác városokban. Névszerint:

Lőcsén : a) 1700. Neubarth János : Uj és o Kalendarium (Brewné Sophiánál (igy !). 16r.

1701. Ugyanazé (Bréver Samuel özvegyénél). 16r.

1702. „ „

1703. „ „

1705. „ (Nyomtató' neve nélkül). 16r.

1709. „ (Bréver Samuel örökösínél). 16r.

b) 1703. Solanus Samuel : Házi és uti uj kalendarium (Brever János). 16r. A' könyv' vége felé a' magyar és erdélyi városok' építési 's tűzveszélyeinek évei chronologiai rendben adatnak elő.

1732 ¹⁾. Ugyanazé (Brever János). 16r.

1736. „ „ A' könyv' végén „Magyar Ország“ cikkben említés tételik az 1734. jun. 5-kén Budán volt nagy felhőszakadás' káraitól a' Sashegyen és Német-völgyben.

1738. Ugyanazé mindig a' régi alakban 's tartalommal (Brever János). 16r.

Komárom : 1706. Neubarth János : Uj Kalendarium (Töltesi István). 16r. (két példány)

1707. Ugyanazé. (két példány)

1709. „

1710. „

1711. „

1712. „

1713. „ (két példány)

1720. „

1721. „

1722. „

¹⁾ Solanus' 1722-ki lőcsei naptárából egyetemes krónika leírva olvasható a' Széchenyi országos könyvtár' latin kézírattárának e' munkájában : Kovachich Mart. Georg : Collectio diariorum rerum hung. fol.

Pozsony : a) 1738. Neupart János : Magyar országi Státusok titulusival bővítettett új Kalendariom. Spajzer Ferencz (könyvkötő) költségével. (Nyomtató' neve nélkül) 4r. Végén latin schematismus, mellynek berekesztése hiányzik.

1739. Ugyanazé. 4r. Végén Magyarország' krónikájának folytatása.

1740. „ A' czímlap hiányzik. 4r.

1741. „ (két példány; egyiknek végén a' krónika hiányzik). 4r.

1742. „ „ „

1743. „ „ „ (krónikával)

1744. „ Végén csonka. A' krónika nem folytatott.

b) 1745. „Eleve meglátó Magyar Jövendő Mondó.“ (Royer' maradéki). (Hosszú magas). 12r. Csinos czímképpel. Tartalmában : Krónika a' felséges austriai ház' genealogiája ('s így itt tudtomra legelőször); a' magyar nemzet' házi rentartásáról 's insurrectiójáról egész értekezés 1—35. §§-ban. Van benne néhány fametszvény is. A' nyomtatás csinos.

c) 1747. Neupart János (mint feljebb). (Nyomtató' neve nélkül, valamint a' következő tizenkettő is) 4r.

1748. Ugyanazé (krónikával).

1750. „ „

1751. „ „

1752. „ „ (két példány)

1754. „ „

1756. „ „

1757. „ „

1758. „ „

1759. „ „

1760. „ Végén Aesopusból válogatott mesék.

1763. „ „

1766. „ „

1769. „ Házi és uti új Kalendariom. (Kiadó : Spaiser Domunkos Ferencz könyvkötő). 16r. Végén Aesopus' meséji' folytatása illusztráló fametszvényekkel.

1770. Ugyanazé. (Spaiser Kristián könyvkötő' költségén). 4r.

Sopron : 1753. Neupart János : Magyarországi Statusok titulusival bővítettett új Kalendariom stb. (Nyomt. Siesz Ján. Jós.). 4r. Spaiser Ferencz pozsonyi könyvkötő' költségén.

Kolozsvár : 1758. Hanckens Bálint : Új és o Kalendariom (S. Pataki Józs.). 16r. A' könyv' végéhez csatolva latin nyelven : „Hivatalnok Schematismusa Erdélynek.“

1761. Ugyanazé hasonló alakban.

1764. „ „ „

1767. „ „ „

1777. Ugyanazé hasonló alakban.

1779. " " "

1783. " " "

1785. " " " Ennek végén sokkal bővebb

latin erdélyi schematismus.

1788. Ugyanazé hasonló alakban. Reform. Kolleg. 16r.

1797. " " " " "

1799. " " " " " (két péld.)

Megjegyzendő, hogy ezen kis alakú naptár Kolozsvárat Hancsens Bálint' neve alatt még 1833-ban is kiadatott a' kir. lyceum' betűivel, 's ennek krónikájában *Értz Herczeg* (főherczeg) áll.

Győr : 1767. Dubranowski Stanislaus : Házi és úti új Kalendariom (Streibig Gergely). 8r.

1778. Ugyanazé. (Streibig Gergely). 8r. Végén a' kakuk, poszáta vagy is füstfarkú madár, 's a' páva' leírása közöltetik.

1780. Ugyanazé. Végén a' halakról.

1781. Ugyanazé, ugyanazon alakban.

1783. " " "

1784. " " "

1787. " " "

1788. " " "

1790. " " "

1791. " " "

Buda : a) 1780. Régi és új Kalendariom (kir. acad. betűivel).

4r. A' naptár után közölve : Második tudósítás Magyarország' történetéből (*tehát e' naptár a' 2-ik évfolyamat volt*); következik : „Tudósítás a' Fizikából az electromi folyásról 27—28. §§-ban. Ez után a' vásárok' napjai 's helyei, régi szokás szerint adatnak elő.

b) 1799. Veszelszki Antal : Száz esztendő's Kalandariom (Landerer Katalin). 8r.

Szeben : 1786. Hancsens Bálint : Új és o Kalendariom (Hochmeister Márton). 16r. Hasonlít a' kolosvári kiadáshoz.

1790. Ugyanazé (Hochmeister Márton). 8r.

1791. " " 16r.

Ennek czímképe II. Leopold csász. és kir. mellképe fametszvényben. A' könyvecske' végén érdekes két czikk közöltetik t. i. lErdély' ismertetése, és egy függelék a' csangó magyar nevű széke-yekekről illy czím alatt : „Moldovában 's azon túl lakó Magyarokról Zöld Péter csik-delni plebánus ur által adatott tudósítás.“

Kassa : 1787. Házi és úti új Kalendáriom (Landerer Mihály). 8r. E' könyv' 22. lapján Fűskúti Landerer Mihály egész szendességel hirdeti, hogy a' magyar tudós hazafiak' munkájikat ingyen ki-nyomatja, ha azokat hozzá tisztán írt két példányban beküldik. E' megjegyzést csak azért közlöm, hogy lássuk, milly kedvezőbb sors mosolygott 1787-ben a' magyar írókra.

1797. Ugyanaz (Landerer Ferencz). Sr.

Pest : a) 1792. Pesthi 's po'sonyi ó és uj Kalandárium (Paczkó Ferencz). Sr.

b) 1795. Magyar országi ó és uj Kalandarium (Trattner Mátyás). Sr.

Vác : 1797. Huszonöt esztendőre szegődött házi 's mezei szolga, avagy : — 25 esztendő s Kalandárium stb. (Nyomt. Maramarossy Gottlieb Antal). Sr.

A' XIX. században mai napig, kivált az utolsó két évtizedben, a' naptárak' egész legiója jelent meg; mert hazánk' csaknem minden népesebb városában levő nyomdász bocsát ki évenként nem csak egy, hanem többféle alakú 's tartalmú naptárakat. Ezek a' t. Akadémia' tagjai előtt többnyire ismételtesek lévén, elésorolásukkal becses türelmököt továbbí igénybe venni nincs czélom; de, midőn ezzel bérekesztem mai feladatomat, hazafilag kérem őket, legyenek szív-vesek, kivált régibb századinkban megjelent magyar naptáraink iránt kellő figyelemmel lenni, 's azok' megmentésében nekem baráti kezet nyújtani.

Ezen előadás után

TOLDY FERENCZ titoknak

szóltat fel. Hálával kell fogadnunk — úgy mond — tisztelt társunk' ezen adatokban dús, szinte egészen önlátomásra alapított, 's a' magyar naptárügyet először a' maga egészségében felfogó, előterjesztéseért. Minthogy pedig nagyobb részt a' nemzeti muzeumban létező példányokra szorítkozott, legyen szabad ez alkalommal élve, saját jegyzéseimből, kiegészítőleg, azokról tennem említést, melyek tervénel fogva is közlése' határain kívül feküdtek.

Mindenek előtt a' soha elég hálával nem említhető Jankowich Miklósnak a' kalendáriomok' régiségéről a' magyaroknál szóló tudományos értekezésére (Tud. Gy. 1829. XII.) hivatkozva, mint legrégibb magyar naptárt azon *Cisiót* idézhetnök, melyet e' tudós gyűjtő maga bírt, 's melyet 1380—1420. évek közé teszen. De fájdalom, hogy ő az azt magában foglaló kéziratot közelebből nem ismertette meg, 's hogy így annak hova-lettét nem tudva, biztosabban nem szólhatunk annak korához. Ellenben ide tartozik azon két *csonkaneves kalendáriom*, melyek' egyike egy 1462-ki *enyedi deák codexben* van, hártýára írva, másika pedig a' nemz. muzeum' *Peer-codexében* volt látható, midőn Révai azt használta és Antiquitásaiban megismertette, most azonban benne többé fel nem található. Hátha ezt értette Jankowich ama XIV—XV. századbeli *Cisio* alatt?

A' XVI. századbeliek' sorsát az (1506-ki) *Winkler-codex* előtt álló naptár nyitja meg, mely az egyetemi könyvtár' egyik érdekeseb

darabja, 's Nyelvemlék-gyűjteményünk' IV. kötete' második részében immár ki is van nyomtatva.

Melly évben *nyomatott* az első magyar naptár, nem tudjuk. Az illy apróságra, mellynek érdeke az év' elmúltával vész, mint most, úgy régente sem volt gond. Legrégibb, melly fenmaradt, azon, Krakóban 1548-ban nyomtatott *Cisió*, melly Székely István' zsoltárkönyvének Jankowich-féle példánya előtt áll, 's hihetőleg Székely által szerkesztetett is; valamint csakugyan tőle van azon, 1549-ben Krakóban megjelent, *örökös kalendárium*, melly a' Hazai Tudósítások' 1808-ki folyamában (I. 245.) van megismertelve, és Cserei Farkas' krasznai könyvtárában őriztetett (vajjon hol lehet az most?) Második egy-évre szóló naptár azon 1571-ki, mellyet a' Tudománytár' 1834-diki II. kötetében 224—9. álló naptárakrólí czikkemben Zádor György' közlése' nyomán ismerttettem. Készült az Cüreloviai Szaniszló Jakab' krakai astrologusé után *Egyeduti Gergely* által, 's nyomtatott Bécsben Stainhofer Gáspárnál; ajánlva Telegdi Miklósnak. (Hol légyen ez érdekes könyv, nem tudom; könyvtárunk csak első ívének hü mását bírja).

Következik 1572-re szinte *Egyeduti Gergelyé*, a' krakai után készítve, Veranchich Antal eszt. érseknek ajánlva, 's ismét Bécsben nyomtatva. Teljes ép példányát Jankowich bírta.

1573-ra ismét ezen *Szaniszló Jakab* mester naptára' jelent meg magyarul, mellyet Jankowich látott, de czímlapja nem levén, a' kiadás' helyét meg nem határozhatta; a' nyomtatás 's különösen a' vég czífrák után mindazáltal Heltainak tulajdonított. Ezt érthette Waltherr László azon 1573-ki „krakói magyar“ kalendárium alatt, mellyre a' Tud. Gy. 1829-ki folyama' IX. köt. álló tudós értekezése' 116. lapján röviden hivatkozik, 's majd (a' 119. lapon) ismét e' szókkal utal: „a' nemzeti muzeumban levő 1573-ki krakói magyar kalendárium.“ Waltherr' pontosságát idézéseiben ismervén, nem kétkedhetünk, hogy e' maradvány a' muzeum' könyvtárában meglegyen, 's ohajtható bár ennek gondos öre rendező munkája' folytatában mielőbb reá akadna!

E' folyam, 's a' Mátray társunk által ez imént bemutatott 1579-ki, Nagyszombatban Pécsi Lukács által kiadott, szinte krakói, de már nem Cüreloviai Jakab hanem Slovaciuss Péter után készült, folyam között *hat éves hézag* van, mellyből csak egy némileg ide tartozó maradványt mutathatok fel, könyvtárunk' Teleki-Cornides osztálya' unicumát, t. i. az 1577-ki üstökösről danczkai Misocaccus Vilmos által írt *Prognosticont*, a' természettudományokban járatlan és babonás kor' bal véleményei' érdekes emlékét.

1580-ra teszi Jankowich (Tud. Gy. 1829. XII. 80.) *Regiomontanus'* (bizonyosan azon évre alkalmazott) *Cisiója'* (első) magyar kiadását, mellyet Heltai Gáspár eszközölt volna Kolosvárt. Hollétét nem tudom.

1582-re Mantskovith Bálint (Galgóczon?) Slovacius Péter krakai astrologus kalendáriumát adta ki, ajánlva Czobor Pál és Mártonnak. Láttá Jankowich.

1583-ra Gutgesell Dávid adott ki Slovacius Péter után *Bártfán* kisded (32r.) alakban egy „*Judiciumot magyar nyelven*“, mellynek teljes, ép és egyetlen példányát, academiánk' Teleki-Cornides osztályából itt van szerencsém bemutatni. (E' szerint Gutgesell' nyomdáját ezután nem 1590-re Némethtel, hanem legalább 1582-re kell tennünk). Erről jegyzi meg Koppi Cornides' könyvtára' lajstromában (37. l.) : *Ultimi anni calendarium Julianum Bartphae.*“

Az 1584-re *Nagy-Szombatban* megjelent szinte Slovacius-féle kalendáriumra, mellyet Schwartner után társunk is említett, következik :

1585-re a' Sándor által (Könyvesház 243. l.) említett *váradi kalendárium*, mellyről a' Könyvesház ezt jegyzi meg : „Krakai szerint Gyulai' módjára“, melly szavak egy, eddig ismeretlen gyulai (vagy hihetőbben a' gyulafejevári) nyomdára látszanak mutatni, 's arra, hogy már ekkor valamint több helytt, a' mint láttuk is, úgy 1571-től fogva hihetőleg minden évben jelentek meg kalendáriumok. Mindamellett 1585-től 1590-ig *újra hézag* áll be könyvészetünkben. Ellenben :

1591-ről látszanak lenni ezen kis alaku (32r.) töredékek, mellyekkel szerencsém van könyvtárunk' számára itt kedveskedni.

1592-re hozza fel Sándor (12. l.) a' *Cisiónak* azon kolosvári kiadását, mellynek egyetlen és teljes ugyan, de helyenként szakadozott példányát könyvtárunk' Teleki-Cornides osztályából mutatom elé, 's mellynek czímén íme' sorok is olvashatók : „Colosvarat Az könyvnyomato által magyarra fordítatott, es ujjolan kiadatott Anno Christi 1592 Esztendőben“, mellyek azt mutatják, hogy az előbb is megjelent; aminthogy Heltai Gáspár, az ifjabb, előszava csakugyan 1590-ben költ. A' benne levő hexameterek' néhányait Horvát István közléséből Virág adta ki, valamennyit a' jelen eredetiből én (a' Kísf. Társ. Évl. V. köt. 433—6.). Horvát ezeket idősb Heltai Gáspárnak tulajdonítja, mi hihető, 's 1575. előtt irottaknak tartja. Az id. Heltai 1578. már nem élt.

1593. után, melly évre társunk is felhozta Sándor után a' Weszprémi által látott *debreczeni Judiciumot*, harmadszor is *megszakad a' fonál*, míg azt az ez időszak' végén *Vásárhelyi Gergely* Canisius-féle kátéja előtt Bécsben **1604-ben** adott, 's 1582-től 1699-ig terjedő kalendáriumával, és *Pázmány Péter*' **1606-ban** Gréczben megjelent imakönyve előtt álló egyházi naptárával ismét felfoghatjuk. De ezen nem kívánván túl terjeszkedni, végül még csak a' Walther által az id. helyen *Telegdi*' *Agendarius*ából (egyet. ktár) kiirt *magyar ünnepsort* **1583-ból** említem fel, melly az **1596-ban** ismételt kiadásban is látható.

IGAZGATÓ TANÁCS' XVI. GYÜLÉSE,

két ülésel, martius 14. és 16. 1853.

Nmélt. gr. Teleki József úr ö exja' elnöklete alatt

Jelen: Gr. Andrassy Györry ideigl. másod elnök; Fáy And., gr. Károlyi Györry, gr. Keglevich Gábor, b. Prónay Albert igazg. tagok; Császár Fer., b. Kemény Zs., Kubinyi Agost. tiszt. tt. Gebhardt F. rt. — Toldy Ferencz titoknok, Hunfalvy Pál könyvtárnok segédjegyzőképen.

I. A' pénztárnok' halála' következtén ideiglen történt elnöki intézkedések helyben hagytak.

II. A' múlt évekről szóló, 's számvevőileg már megvizsgált és helyeselt számadások' vég megvizsgálására bizottmány (gr. Károlyi Györry és b. Prónay Albert) küldetett ki.

III. A' tetemes kamat-hátralevősegek' behajtása iránt rendelkezés történt.

IV. A' szállásbeli évenként növekedő nehézségek és terhek' tekintetéből a' nm. Elnök' indítványára házépítés határoztatván, teleknyerés' ügyében a' Kormányzó Ő Fenségéhez felírás és küldöttség rendeltetett.

V. A' múlt években, igazgatósági gyűlések' nem tarthatása miatt elnöki felelősség mellett történt utalványozások, 's ezek közt a' Jancsó-könyvtár', a' Döbrentei' kéziratgyűjteménye' megvétele, Repicky János' megbízatása a' török-magyar történeti források' gyűjtése, másolása és fordítására, a' rendszeres jutalmak és díjak' stb kirendelése, megerősítetvén, a' nm. Elnök' buzgó gondoskodásaiért e' nehéz időkben köszönet fejeztetett ki; valamint:

VI. Az időközben másod elnökül megkért gr. Andrassy Györry úrnak is 1850-ben az Elnök' távollétében abbeli gondos és szerencsés eljárásaért, melynek az academia munkálkodásai' háborítatlan folytathatását köszöni.

VII. Béjelentettek a' következő ajánlatok: 1. Néhai Juranich László pécsi prépost' 400 pft hagyománya, mely a' 8 száztólí örökös adó' lehajlása után 368 frban fizettetett be; 2. Néhai Meskó Dénes temesvári ügyvéd' végintézete, mely szerint vagyonának egy hatoda (mintegy négyezer vft.) az academiát illetendi, ha elmebeteg testvére E. végintézet nélkül haland meg. 3. Tóth Lőrincz academiái ltagnak 1849. és 1850-ben tett két rendbeli könyvajándéka, úgymint „Úti Tárcza“ című hat kötetes munkájából 488 kötetet, 's „Eszmék a' magyar tudományosság, academia 's iskolaügy körül“ címűből 150 péld., melyek a' pénztőke' nevelésére Eggenberger academiái könyvtárúsnál árultatnak, az elsőbbik' mindenik füzeté 20 krjával, az utóbbi is így. 4. A' nm. Elnök, gr. Teleki József úr újabb alapítványa, mely által „Hunyadiak Kora Magyarországon“ című munkája I. és II. kötetét ezer-ezer példányban azon módon ajánlotta fel, hogy a' jövedelem' kamatai' egy hatoda az alaptőkéhez csatoltatván, öt hato-

dának fele a' könyvtár' nevelésére fordítottassék, fele pedig a' történeti osztály' rendelkezései alá bocsáttassék a' hazai történetügy' előmozdítására. 5. Ugyan gr. *Teleki József* Elnök úr' ajándékából egy válogatott ösnyomatokból és Aldusféle kiadásokból álló nagy becsű gyűjtemény az academiai könyvtár' részére.

VIII. Intézkedés történt, hogy az academia által kiadás végett elfogadott azon *munkákra nézve*, melyek iránt kiadó-könyvárusokkal immár kötése van, 's mik egyedül a' kedvezőtlen idők miatt nem adattak ezek által ki, az illetők kötelezettségek' teljesítésére szorítottassanak. Továbbá hogy az *Értekezések* folytatása, a' Zsebészótlárnak *Kézi Szótár* alakban újabb kiadása, 's az *Academiai Nyelvtan* újabb átdolgozása eszközöltessék.

IX. A' *jutalomügy* jövő nagy gyűlésre halasztatott el. A' pénzbeli jutalmak mellé emlékeztetőül adadni szokott billikomok' helyébe *emleppénz*' adása 's e' végre nagy gyűlésig készíttetése rendeltetett.

X. Az (1847. dec. ben tartott) XVIII. nagy gyűlés a' philosophiai osztálynak egyik, még az igazgatóság' kinevezése alá eső *vidéki rendestagi* helyére *Purgstaller József* lev. tagot, a' „Bölcsészet“ korszorú szerzőjét ajánlván 20 vokssal 7 ellen, az igazgatóság e' tudóst az említett helyre ki is nevezte; *Szilasy János* rtagot pedig a' vidékiek közé sorozván, annak fizetéséről lemondását őszinte elismeréssel fogadta.

XI. Kedves tudomásul vétetett *Hunfalvy Pál* Itagnak a' mélt. 'Teleki-család' alapító ága által, alapítói jogához képest könyvtárnokul történt kineveztetése.

XII. Miután a' *Helmecky Mihály*' halála által megürült *pénztárnoki helylyel* egyértelműleg megkinált *Bárfay László* azt megköszönte, sőt az ellenőrségtől is, mellyet húsz éven túl viselt, magát fölmentetni kérte: *pénztárnokul* egyértelműleg *Tóth Lőrincz* ügyvéd 's acad. Itag, *ellenőrül Bertha Sándor* eddig acad. ügyész, 's ennek helyébe ügyészül *Császár Ferencz* választattak. A' pénztárnok' hivatalkodása július 1-jén indul meg, melly időig u. m. az ügy' teljes rendbehozatásáig *Bárfay László* mellett hagyatott meg annak ideiglenes viselése.

XIII. Nyolcz tagját vesztvén el az *Igazgatóság* utolsó gyűlése óta halál által, úgy mint gróf Csáky Károlyt, gróf Cziráky Antalt, gróf Nádasdi Ferenczet, báró Perényi Zsigmondot, Schedius Lajost, gróf Somsich Pongráczot, Szegedi Ferenczet és báró Wesselenyi Miklóst; az ülés ezek' helyeit pótlani határozza. Ehhez képest a' Rendszabások' értelmében új igazgatók' választásához fogván, a' következő hazafiak hívatlak meg titkos voksolás' útján az igazgató tanácsba: *Bartakovics Béla*, gróf *Cziráky János*, gróf *Dessewffy Emül*, herczeg *Esterházy Pál*, gróf *Károlyi István*, *Kubinyi Ágoston*, herczeg *Scitovszky János* és b. *Sennyei Pál*. Végre

XIV. Elnökül az 1853—4-diki academiai évre újra gróf Te-

leki József, másod elnökül gróf Andrássy György választottak el egyértelműleg; 's gróf Keglevich Gábor úr ő exja kéretett, hogy ezen választást legfelsőbb királyi megerősítés alá terjeszténé.

KIS GYÜLÉS, MART. 14. 1853.

(Folytatólag a' nyelv- és széptud. osztálya' számára).

Báró Kemény Zsigmond tt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Balogh, Czuczor, rr. tt., — Hunfalvy, Tasner II. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Érdy, Györy, Horváth, Jerney Kállay, Kiss rr. tt. — Pauler, Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

WENZEL GUSZTÁV lt.

az osztály' figyelmét a' Rawlinson angol ezredes által fölfedezett, és szerinte *scytha nyelveken* szóló számos *feliratokra* fordította; mely *scytha nyelvek* az *achaeeni feliratok*' úgynevezett médiaí nyelveivel nagyobb kisebb mértékben rokonak. 'S megérintvén azon meglepő találkozást, mely előadó szerint Rawlinson és Horvát István' vizsgálódásaik' eredményei közt észrevehető a' *scytha népeket* illetőleg: az ázsiai, különösen pedig a' *scytha nyelvek*' tanulmányozása' életfontosságát a' magyar tudományosságban, kiemelte.

— Következett Czuczor, Érdy és Jerney kiküldött rendes tagok' véleménye a' *magyar helynév-gyűjtés* körül figyelembe veendőkről, mely helyeseltetvén, az illetőknek irányul a' titoknoki felszólításba felveendő leszen.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, MART. 21. 1853.

Báró Eötvös József tiszt. tag helyettes elnöklete alatt

Jelen: B. Kemény Zsigmond tt. Bugát, Czuczor, Érdy, Györy, Horváth, Jerney rr. tt. — Bertha, Hunfalvy, Pauler, Repický, Tasner, Wargha Istó., Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' *titoknok* tudomásul felolvastván az Igazgató Tanács f. hó' 14 és 16. tartott gyűlése' jegyzőkönyvét, az *academiai tárgyalás* alá tartozók az osztályok élébe utasítottak.

— *Ugyanaz a' tud. cseh kir. társasága' részéről* értekezései ötödik folyama' VII-dik kötetét nyújtotta be. Továbbá az esztergomi, budai egyetemi, kecskeméti, miskolci, pápai, pataki, pesti Emich-féle, szakolczai és váci nyomdák' *kötelmi küldeményeiket* tíz csomóban. Végre *magánnyomtatások*, és pedig: *Bolyai Farkas* lev. tagtól: *Kürzer Grundriss eines Versuches I. Die Arithmetik durch zweckmässigkeit construierte Begriffe von eingebildeten und unendlich kleinen Grössen gereinigt, anschaulich und logisch-streng darzustellen. II. In der Geometrie die Begriffe der geraden Linie, der Ebene, des Winkels allgemein, der winkellosen Formen und der Krümmen, der verschiedenen Arten der Gleichheit u. dgl. nicht nur scharf zu bestimmen; sondern auch ihr Seyn im Raume zu beweisen: und da die Frage, ob Zwey von der dritten geschnittene Geraden, wenn die Summe der inneren Winkel nicht = 2R, sich schneiden oder nicht? niemand auf der Erde ohne ein Axiom (wie Eudil des XI) aufzustellen, beantworten wird; die davon unabhängige Geometrie abzusondern; und eine auf die Ja-Antwort, andere auf das Nein so zu bauen, dass die Formeln der letzten, auf einen Wink auch in der ersten gültig seyen. Nach einem

lateinischen Werke von 1829. M.-Vásárhely, und eben daselbst gedruckten ungrischen. Maros-Vásárhely, 1851. 8r. — *Domitrovich A. F.*-től: *A' gyümölcs-tenyésztés legfőbb élelmi és kereseti forrása a' hegylakosoknak. Pest, 1853. — *Suhayda János* törvényeségi ülnöktől: *Ideiglenes polgári Perrendtartás Magyarazata. Pest, 1853. — Mind ezek a' könyvtárnoknak adattak át.

KIS GYÜLÉS, MART. 21. 1853.

(A' történettudományi osztály' számára).

B. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: *Érdy, Jerney és Wenzel* rr. és l. tt. — Más osztályokból: b. *Kemény Zs. tt.* — *Bugát, Czuczor, Győry, Horváth Cyr. rr. tt.*, — *Bertha, Hunfalvy, Pauler, Repicky, Tasner, Wargha István ll. tt.* — *Toldy Ferencz* titoknak.

WENZEL GUSZTÁV lt.

Surian Antal velenczei követnek a' magyar udvarnál a' velenczei nagy tanácshoz küldött tudósításából fontos adatokat közlött II. Ulászló' vég éveit illetőket.

KIS GYÜLÉS, APR. 9. 1853.

(A' mathem. és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályokból: *Bugát r.*, *Csorba és Nendtvich ll. tt.* — Más osztályokból: b. *Eötvös Józ. tt.* — *Czuczor, Érdy, Jerney rr. tt.*, — *Repicky, Tasner és Wenzel ll. tt.* — *Toldy Ferencz* titoknak.

BUGÁT PÁL lt.

vonatkozva *Nendtvich Károlynak* február 8-dikai előadására, azon kérdés' fejtegetését kezdte meg: Mit van joga az emberi nemnek az orvostudománytól követelni?

KIS GYÜLÉS, APR. 11. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztályai' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályból: *Czuczor r.*, *Hunfalvy, Repicky, Tasner ll. tt.* — Más osztályokból: *Császár tt.* — *Bugát, Érdy, Fogarasy, Gebhardt, Győry, Horváth, Jerney rr. tt.* — *Bertha, Pauler, Wenzel ll. tt.* — *Toldy Fer.* titoknak.

TASNER ANTAL lt.

Henszlmann Imre ltagnak az építészek' angol kir. intézetében tárgyalt fölfedezéséről a' középkori egyházépítészet' összhangzati elve körül, közlötte azon intézet' tárgyalásait, melyek is a' következők:

I. *Felvilágosító észrevételek a' középkori egyházépítészet' alkotási szabályainak fölfedezését szembe-tüntető némelly rajzokra vonatkozólag. Felolvasta Henszlmann tudor Londonban a' britt építészek' királyi intézetének rendszerinti közgyűlésén, december' 6. 1852.*

Igen feltűnő különbség mutatkozik azon hatás közt, melyet egy részről a' közép századokból fenmaradt egyházak vagy egyéb építmények, 's más részről újabb időkben létre jött hasonló stílu épületek gyakorolnak; 's minthogy emez utolsók' részletei, legtöbb esetben, csupán a' középkori diszitmények' szoros utánzásául tekintethetők, azon különbség' okának mélyebben kell rejlenie, mintsem a' diszitményi felületben; sőt csak a' valamennyire tapasztalt szem is, tekintve a' bármely középkori építmény által okozott kellemes benyomást, ha nem bizonyíthatni is be, legalább gyanítani fogja, miszerint annak öszhangzata szükségkép valamely szorosan meghatározott szabályon alapúl.

Ez azon öszhangzat, melyet már a' tizenötödik század' vége felé keresett Roritzer Mátyás nürnbergi építész, ki a' csúcstornyok' alkotásáról adott ki „*Von der Fialengerechtigkei*“ czím alatt egy röpiratot, mely több ízben lön angol és franczia nyelvre is lefordítva; ez azon öszhangzat, mely utáni kutatásnak egyéb a' tizenhatodik században és később megjelent munkákban is vannak nyomai; és ugyanez azon öszhangzat, melyet Boisserée, Stieglitz, Hofstädt, Cockerell, Billings, Popp, Griffiths, Cesariano, Kallenbach, Heideloff, és mások keresének, kik a' középkori építészetéről írtak. De mind ez írók eltéveszték a' czélt, mert nem vették tekintetbe, hogy az öszhangzat' hatása soha nem származhatik valamely önkényes módból, hanem az épen ellenkezőleg csupán szerves munkálatból eredhet, melyben minden nagyobb vonás vagy alkrendszer a' töle függő kisebb vonásokat szüli, és mely szerves munkálat' következtében továbbá minden rendszer (például a' tövek- vagy támoké) nem csak a' főegységtől, hanem még az egyes rendszerek közti kölcsönös viszonytól is függ.

Hasonló öszhangzási szabály létezik a' zenében, melynek elveit *general bassusnak* nevezik; ez isméretes, és (noha a' természeti zene-rendszerhez nem ragaszkodunk szorosan) magas fokát érte el a' tökélynek; míg a' közép századokban virágzott építészeti öszhangzat' tudománya egészen elveszett, és valahai létezésének sokáig egyedül nyoma tartatott fen homályos eredetét tanusító egy későbbi intézetvényben: értem a' szabad-kömvességet, mely idő' folytával egészen különböző irányú ösvényre tért át, mint a' melyre neve mutat.

Igaz ugyan, hogy az emberi fül sokkal pontosabban megkülönböztető érzékkel bír, mint a' szem; mindazáltal az optica és vonal-perspectiva' törvényei bizonyítják, valamint az ókor' építményeinek szembeötlő öszhangzata is kétségtelenné teszi, miszerint létezik és kell létezni az emberi szemben is hasonló megkülönböztető tehetségnek és hasonló mathematicai alapnak, mely gyönyörködtető érzést gerjeszt a' lélekben, midőn ez az öszhangzatot a' szem által észre veszi. A' hallás és látás' törvényei ezen egybevágás-

nak vagyis azonosságának felülről bizonyosságait adják elő mr. Hay-nek Edinburghban e' tárgyáról közölt munkái.

A' fentebbi állítvány' igazságáról már rég erősen meggyőződ-
vén, az ókori egyházépítészet' alkotási szabályainak tanulmányozá-
sára adtam magamat, és számos évi fáradoalmas törekvéseim után
végre sikerült azokat egész terjedelmökben újra fölfedeznem.

'S ezt méltán állíthatom; mert ama' szabályok a' mennyiség-
tanon alapulván, képesek vagyok azok' helyességét olly bizonyossá-
gal megmutatni, a' minővel bármilly mathematikai igazságot lehet
bebizonyítani.

Ezen állítás tán kissé hihetlennek fog látszani azok előtt, kik
azt gondolják, hogy a' középkori építészek keveset törődtek szá-
mokkal, és kik azt veszik tekintetbe, hogy az algebra, fensőbb
ágazataiban, aránylag újdonság tudomány. Ezen ellenvetésekre azt vá-
laszolom, hogy a' régi építészek alkotásaikban sok számítást nem
alkalmaztak ugyan, de használtak mértani alakokat; és minthogy a'
mértani alakok számokra vagy mennyiségtani alakokra oldhatók fel,
minden, ki az azon építészek által használt mértani módszert ismeri,
képes leendő egyszersmind a' megfelelő mathematicai formulát is ki-
találni. — Ez utolsónak hiányát azonban a' régi építőmesterek az
által pótolták ki, hogy terveiket és rajzaikat lehető legnagyobb mérv
(scala) szerint készíték, mint ezt bizonyítják a' Köln városában elő-
ször javasolt tornyok' terve és rajza, mellyek' hasonmását Moller
közlé, továbbá régi tervei a' még létező strassburgi dómnak és az
ulmi szentegyház' tornyának, mellynek rajza Kollenbach „Chronolo-
gie“ című munkájában látható — végre a' bécsi székesegyház' szá-
mos régi tervei és rajzai, mellyeket mint még meglevőket Tschischka
e' templom' leírásában említ. Mind ezen pergament rajzokban a' mérv
olly nagy, hogy azokon a' mértékeket fél, sőt egy negyed hüvelyk-
nyig is meghatározhatni, 's így a' mérésben nem igen történhetik
tévedés; azonfelül figyelembe kell még azt is vennünk, hogy mind
azon rajzok csak általános tervek, és hogy a' részletekre nézve a'
tervek és rajzok hihetőleg valóságos nagyságban készültek.

A' középkori templomok' tanulmányozása 's egybehasonlítga-
tása által azon meggyőződésre jutottam, hogy egy alapvonalból vagy
összegeből, melly alapul tekintendő, akár mértani akár algebrai uton
harmincz és hatvan közti összegek vagy vonalak fejtethetnek ki, az
építmény' nagyságához, korához és jelentékenységéhez képest, és,
igen kevés kivétellel, egyetlen egy nagyobb vagy kisebb alkotótag
sincs, mellynek arányai ama' vonalak vagy összegek' valamelyike,
vagy kivételképen azok' sokszorozásai vagy elosztásai által ne vol-
nának meghatározva. Kevés kivétellel, mondom; minthogy vannak
részek, mellyek egyáltalában nem építészeti szabályoktól hanem az
emberi test' nagyságától függnek; például a' lépcsőzetet az ember'
lépéseihez kell arányozni, 's nem alkalmaztatni az építmény' nagy-

ságához; ily kivétel az ajtók és ablakok' szélessége, és legtöbb esetben az öblök' szélessége vagy nyílása is. Meg kell még jegyeznem, hogy, hol egészletében elv szerint meghatározott valamely nagyság alosztmányok gyanánt kisebb vagy szinte szorosan meghatározott nagyságokat foglal magában, ezen kisebb nagyságok' egyike az egész összegben mutatkozó hiányt mindig kipótolja.

Az említettem szabályokat minden fenmaradt régi építményben kinyomozni egyes embernek lehetetlen. Én azért vizsgálódásaimban csupán szentegyházakra és templomokra szorítkoztam, és még fa-alkotáásra vagy nem-faragott kővü boltozatra sem terjeszkedtem ki. 'S az így kitűzött határok közt képes valék elemezni a' leghíresebb gót egyházakat Angliában, Német- és Magyarországon, millyenek: a' st. albansi, gloucesteri, durhami, salisburgi, canterburgi, worcesteri, yorki, kölni, freiburgi, bécsi, meissení, marburgi, oppenheimi, kassai és budai. Ezenkívül ama' szabályok' ismeretének első keletkezését nyomozgattam fel egész a' tizedik századig Németországban, mellynek közép vidékein fenmaradt tizennyolcz templomot és hatvan sírboltot elemeztem; továbbá, a' Rajna' mellékén tíz templomot, mind román stílből építettet, és tizet az átmeneti időszakból vizsgáltam meg, szintűgy a' limburgi, gelnhausenit, a' sz. Sebaldét és a' zsámbékit, melly utolsó mint rom Magyarországon létezik. — Az ekkép nyert eredményekkel meg nem eléggülve, próbát tettem a' régi görög templomokkal is, és még a' Parthenonban, Euleithyia' templomában 's némely másokban is ugyanazon elv' uralkodását találtam, csak különbözőleg alkalmazva és kevésbbé kifejtve.

Vitruvius' egy mondata, melly különben érthetlen lenne, és ugyanazon elvnek a' korinthei régi doriai templom' maradványaiban is előfordulása olly hiedelemre vezérelnek, hogy az építészeti összhangzat' ama' szabályainak első feltalálóját Pythagorasban kell tisztelnünk; melly szabályok Byzantiumból Németországba, bihetőleg első Otto császár' idejében hozattak át, és onnan terjedtek tovább Franciaországba, Angliába, 's Európa' egyéb tartományaiba. De ha Pythagorast vagy bármely más görögöt ismerünk is el azon elv' első feltalálójaul, annak teljes kifejtését a' tizenharmadik és tizennegyedik század' építészeinek köszönhetjük; 's valamely keresztyén székesegyház minden tekintetben annyival múlja felül a' legszebb görög templomot is, mennyire Shakespeare' szomorújátékai Sophokleséit túlhaladják.

A' rómaiak az ő templomaikat és basilicáikat más modorban építették, melly nem szerves hanem önkényes vala; bizonyítják ezt mind Vitruvius elméletei, mind a' fenmaradt romok' legtöbbjei. Találtnak azonban görög elv szerint alkotott római templomok is, de az illyeket görög mesterek' műveinek kell tekintenünk, kik a' korábbi szerves módszernek avatottjai valának.

Minthogy a' legelső római stílű keresztyén szentegyházak közönségesen a' római basilica' mintájára építették, amazokban is mint ezekben ugyanazon elv uralkodik; de ezen önkényesebb elv is nagyon különbözik a' legújabb időkben használtatni szokott egészen önkényes modortól: mert azon építményekben egy bizonyos rész mindenkor mint *egység* vétethetik fel, melyből mint alapmértékből, van minden egyes külön tagja az épületnek kifejtve.

Én nem vagyok azon véleményben, hogy a' múlt idők' legjobb építészei is az öszhangzat' lehető legmagasabb fokát érték volna el; de annyi bizonyos, miszerint az ő legjobb műveik a' zenészet' legjobb termékeinél nem állanak hátrább. Innen származik abbeli erős meggyőződése, hogy azok' elve a' természeti öszhangzat' elve, 's pedig annál inkább, minthogy az egyszersmind mathematicai és szerves elv, miután az a' szerint épült művek olyféle hatást gyakorolnak a' lélekre, mint a' zenében az öszhangzat, és mivel mint hiszem ugyanazon elv' uralkodását találandjuk mindenütt, hol különböző nagyságok közös hatás' előidézésére egyesülvék. Ennélfogva én ezen elv' ismeretét felette becsesnek tartom, nemcsak építészeti, hanem számosb egyéb célra nézve is. Mindazáltal noha így vagyok meggyőződve, itt annak csupán az építészetre alkalmazásáról kívánok szólni, 's e' tekintetben is csak röviden érinteni azon pontot, hogy valódi gót építményeket nem állíthatni fel a' gót arányok' teljes ismerete nélkül; hogy a' gót diszítmények és külvonalak' pusztá utánzása még nem adhat valamely építménynek igazi gót jellemet, és hogy ez okból az újkori művet könnyen megkülönböztelt tapasztalt szem az ókoritól, és pedig nem amannak előnyére. Hiszem továbbá azt, hogy az igazi szerves arányok' ismerete által sok idő, anyag, munka és költség lenne megkimélhető a' tervezésben és építésben, és hogy akármikor jó megújítás kívántatik, majdnem elkerülhetlenül szükséges tudni azon elvet, mely szerint az első terv készült. Ennyit találmányom' közvetlen gyakorlati hasznáról, és hogy én még azt hiszem, miszerint az öszhangzatnak az emberi életben gyakorlati jelentősége van.

Igaz ugyan: az építés' régi elvének pusztá ismerete által még nem lehet mindenkiből egyszerre nagy építész, mert semmiféle művészetet ahhoz való különös talentum nélkül gyakorlatban nem alkalmazhatni; de más részről, bizonyos vagyok abban, hogy valamint a' zenében bárki is a' general basszus' szabályait megtartja, annak szerzeménye soha egészen rossz nem lesz; szintűgy az építészetben mind az, ki műveit a' régi szabályok' kívánataihoz alkalmazza, legalább soha semmi öszhangzat-ellenest nem fog alkotni, és hogy azon tény, miszerint olly ritkán találkozzunk középkorbeli, főkép vallásos rendeltetésű, építménnyel, mely egészen kellemetlen benyomású volna, a' fentebbi állításoknak szinte megerősítésül szolgál; meg kell egyébiránt itt még jegyeznem, hogy a' mesterszabályt a' kö-

zépkorban sem tudta minden építész, hanem az mint csak a' legjelesb mesterek' sajátja, mély titokban tartatott; elannyira hogy, mint Kugler tanár a' művészet' történetéről írt munkájában említi, Utrechtnben egy püspököt azért ölt meg egy kőmíves mester, mivel ennek fia fölfedezte volt neki a' mestertitkot.

Én oly feltékeny nem vagyok az én titkomra, mint a' régi mesterek voltak az övéikre nézve; sőt inkább közzé akarom azt tenni mindenkinek használatára. Minthogy azonban számos évi kutatásaim és fáradalmaimhoz mért jutalmat egy könyvárústól sem várhatok, és mivel a' munkát saját kezeim alatt bevégezhetni 's a' természeti összhangzat körüli tanulmányozásaimat folytathatni kívánám, Önökhez fordulok, Uraim, oly kéréssel, vegyék e' tárgyat figyelmökbe és vizsgáltságok meg fölfedezésem' valóságát, egy Önök' kebléből kiküldendő bizottmány által, mellynek munkám' egész szerkezetét és minden részletét előterjesztendem. És ha azon bizottmány az elv' helyessége és fontossága felől meggyőződik, méltóztatnék a' tisztelt Társaság arról nekem írásbeli nyilvános bizonyítványt kiadni. Ennyiből és nem többől áll kérésem.

Miután erre Henszlmann társunk még némelly észrevételeket adott elő tanulmányozásaira vonatkozókat, Donaldson tanár és alelnök köszönetszavazást indítványozott a' gyűlés' részéről Henszlmann tudornak felolvasásáért, 's ennek érdemére nézve következőleg nyilatkozott: „Azon nagy tanultság, vizsgálódási mélység és részletesség, mellynek H. tudor jeleit adá, minden jelenlevő tagban méltó figyelmet ébreszthetett. Ő ugyanis a' külföldi templomok' alkotására nézve némelly oly elveket fejtett ki, mellyek szóló előtt eddigelé ismeretlenek valának. Henszlmann tudor az ő előadásában mindenekelőtt a' középkori egyház-építészetben bizonyos rejtett elvek' létezését állítja fel, mellyet minden időbeli építészek ügyekeztek fölfedezni; és ő kellőleg ügyelt azon számos angol 's egyéb írókra is, kik e' tárggyal foglalkodának. Azon írók, mint a' gyűlés előtt tudva van, különféle elméleteket állítottak fel, és az építészek a' rendszerek' sokasága által annyifelé vonattak, hogy végre azt sem tudták igen, mellyiket válaszsák alapul új épületek' tervezésében. Henszlmann tudor számos régi egyházi építményt gondosan tanulmányozott; és ha, mint ő állítja, azoknak minden részei megegyeznének azon elvvel, mellyet ő hiedelme szerint fölfedezett, úgy bizonyára nagy jótövéje lenne a' művészet' ez ágának; és azon mód, mellyel ő ajánlkozott a' tárgyat a' társaság által kiküldendő bizottmány elébe terjesztetni, bizonyosságul szolgál az ő nagyra becsülendő, őszinte és egyenes eljárásának. Az intézet az illy ajánlatot csak a' legnagyobb szíveséggel fogadhatja; mert kötelessége mind azt megvizsgálnia, mi az építészet' elveivel kapcsolatban áll. A' Henszlmann tudor felidézte külön építmények felette érdekesek, kiváltképen a' szárazföldön némelly gót templomok' régiségét tekintve, mellyekhez képest

az Angliában létezőket újkoriaknak lehetne mondani. Ravennában vannak építmények a' hatodik századból, és Konstantinápolyban ugyanazon vagy még régiebb időkbelől is. A' byzanti templom-alaknak — görög kereszt, négy egyenlő karral és felül öt kúppal — egyéb országokban elfogadtatása olly pont, melyet, azt hívé szóló, hogy H. tudor nem hagyand említetlenül. Erre nézve nevezetes példa létezik Franciaországban, Perigueux-ben St. Frondttemplomában, mely a' XI. században épült, midőn, mint közönségesen hiszik, a' görög formákat egészen kiszorította a' latin kereszt' elfogadtatása. A' némethoni templomokban észrevehető eredetiség és képzelmiség (imagination) különös megjegyzésre méltó, és valóban igen csodálhatónak, ha H. tudor' elmélete azoknak külön korbeli minden változataira alkalmazható lenne. Minden esetre az ő nyíltszívű eljárását hasonló bánásmóddal kell az intézetnek viszonzoznia."

Scott G. G. úr intézeti tag pártolta az indítványt, megvallván, hogy a' H. tudor által előadott észrevételek bizonyos tényeket új világosságba állítanak, 's azért felette érdekesek, kiváltképen minthogy azok bevezetésül tekinthetők még nagyobb érdekű közleményekhez.

Miután erre egy-két tag még némelly megjegyzést és kérdést tett, melyeket H. társunk rövid felvilágosításokkal viszonzott, a' gyűlés' elnöke, intézeti alelnök Inman úr szólalt fel, figyelmeztetve a' gyűlést, hogy H. tudor nem kívánta fölfedezését a' jelen gyűlés elibe terjeszteni, az ő ajánlata csak annyiból állott (c's a' gyűléstől függ, ha úgy tetszik, a' választmányt annak elfogadására felhatalmazni), hogy a' tárgy néhány tagból állandó küldöttséghez utasíttassék, mellyel ő azt minden tartózkodás nélkül közlendi, 's melly azután a' tapasztalandókról az intézetnek jelentést teend. H. tudor' észrevételei örvendetes bizonyossággal szolgálnak azon haladásnak, melly az építészeti elvek' tanulmányozásában tétetett az utolsó 30—40 év alatt. A' jelenlevő urak közül tán többen fognak emlékezni az Edinburgh-Review' 1806-ik évi folyamában megjelent egy czikkre Duntens úr' röpíráta iránt, melly az ív' eredetét elhatározólag a' rómaiaknak tulajdonítá. Újabb fölfedezésekből azonban kisült, hogy kerek söt csúcsos ívek már Ó-Assyriában is léteztek. A' szóló tökéletesen osztja azon észrevételt, hogy ugyanazon elvek találhatók a' görög mint a' gót építészetben; ez kétséget sem szenved, miután minden arány mathematicai elveken alapúl, elsőben is a' nehezkedési központ, azután a' súlyegyen stb vétetvén tekintetbe. De egészen különböző azon tan, melly az építményre később ruháztatni szokott öszhangzati kellemet illeti; ez jobb elnevezés' hiányában szépitésnek nevezhető, és az épület' rendeltetésének felel meg. Valamint valamelly zeneszerzemény, mellyet hozzá nem értő hallgató egészen véletlen-szülte darabnak tartana, az öszhangzati arányok' meghatározott elvei szerint lehet készítve; úgy az építészetben is kell bizonyos viszonyoknak, a' régi mértani alakokra vonatkozólag létezni.

Igy volt ez hajdanta is. Görögországban valának igen kitünő és a nép által nagy tiszteletben tartott férfiak, kiket dyonísiastáknak vagy templomépitőknek neveztek; szóló azt hiszi, hasonlót mondhatni Aegyptusról is. Későbbi időkben egy kétségkívül ugyanazon elvekkel ismeretes testület állott fenn Európában a' szabadkőművesek' nevezete alatt, 's Anglia' legszebb építményeit ők alkották. Az akkori nagy férfiak' féltékenysége vagy irigysége által azon testület szerencsétlenségre megsemmisítetett, és VI. Henrik királyt tekinthetni annak, ki a' halálos csapást mérte a' szabad kőművességre Angliában. — Nagyon öröndetesnek látja szóló, hogy az elveket a' jelenkorban olly gondosan kutatgatják; és könnyen meg lehet, hogy a' gót építésmódnak már közzé tett elméletei közül egyikét vagy másikat Henszlmann tudor' elméleteivel megegyezőnek fogjuk találni. Szóló hiszi, hogy az ez alkalommal a' gyűlés elébe terjesztett ajánlatnak elfogadását mind általában a' művészetnek, mind különösen az építészetnek érdeke kívánja.

Erre Donaldson tanárnak Scott úr által pártolt indítványára Henszlmann tudornak köszönet szavaztatott, és a' választmány felhatalmaztatott, három intézeti tagból állandó bizottmány' kinevezésére, kik a' Henszlmann tudor által közlendő rendszert megvizsgálják, és iránta a' társaságnak véleményt adjanak.

A' bizottmány kiküldetésében eljárnán, az 1853. febr. 7-én tartott köz gyűlésnek nyújtá be jelentését, mely ekképen szól:

II. Alúlírt bizottmány a' társaság' múlt évi dec. 6-ai gyűléséből „a' Henszlmann tudor által közlendő rendszer' megvizsgálása 's ez iránti véleményadás végett küldetvén ki“, midőn ebbeli munkálkodásához fogott, teljesen át volt hatva minden olyas fölfedezés' fontosságától, mely az építészetben öszhangzó arányok' megalapíthatására kielégítő vezérszabályokat nyújtana; és a' bizottmány mindenek előtt jelentheti, miszerint Henszlmann tudor világos tanuságát adá abbéli élénk óhajlásának, hogy fölfedezése a' lehető legszigorúbb vizsgálatnak vettessék alá, és hogy ő megadott minden kívánt felvilágosítást rendszerére nézve, melyet ő, igen fáradságos kutatásai-ban számos régi építményekre alkalmazva, mind mértanilag mind betűszámтанilag megpróbált ¹⁾).

¹⁾ A' Henszlmann tudor által elemzett 's a' bizottmány elibe terjesztett építmények és építményrészek:

18 templom és 6 sírbolt Közép-Németországban, melyek' építése a' X. század és a' XIII. század' második fele közé esik.

8 templom és sírbolt az alsó Rajna' mellékén.

6 templom az átmeneti stíl szerint.

10 templom Német- és Magyarországon gót stílusban.

5 templomtorony.

7 angol székesegyház.

13 angol apátsági egyház.

9 görög templom 's emlék és 10 építmény Rómában mint függelék.

A' bizottmány jelenti továbbá, hogy Henszlmann tudor' rendszere egy mérvet tüntet elé, melly szervileg származik bizonyos egyszerű adatból, melly adatnak a' középkori egyházi építmények' fő arányaira általános alkalmazhatóságát megmutatta; ő számos igen nevezetes találkozásokat (coincidence) jelelt ki az ezen mérv által adott mértékek és létező építmények' mértékei közt, millyet többet általa azelőtt még nem elemzettet maga a' bizottmány is terjesztett elébe.

Ezen találkozásoknál fogva igen fontosnak véli a' bizottmány, hogy a' kutatás még más építményekre nézve is folytattassék, és örömmel értette a' bizottmány, hogy Henszlmann tudor csakugyan még további próbákat is szendékozik tenni rendszerével a' francia nagy székes templomokra alkalmazólag, mellyeknek tökéletes elemzését a' bizottmány elkerülhetlenül szükségesnek hiszi, mielőtt a' gót építészet' arányaira vonatkozó bármilly rendszer felől határozott véleményt lehetne adni. A' bizottmány ennél fogva e' rendszer' megvizsgálását Franciaország' építészeinek különösen ajánlja.

A' bizottmány Henszlmann tudor' nagy talentuma és türelméről, valamint vizsgálódásaiban tanusított tudományossága és buzgóságáról nem szólhat eléggé magasztalólag; de más részről azon tényt sem tévesztheti szem elől, hogy e' tárgy egyéb tudós férfiakat is foglalkodtatott már, és jelenleg is foglalkodtat, kik külön rendszereket állítanak fel, mellyek létező építményekkel szinte nevezetes találkozásokat mutatnak. A' bizottmány ehhez képest időelőttinek gondolná többet tennie, mint egyedül az elébe terjesztett tényekről adni bizonyosságot és jelentést, a' nélkül hogy ítéletet mondhatna a' felől, vajjon a' középkori építészek' művei' arányosításában egy bizonyos rendszerhez ragaszkodtak, vagy egynél többet is követek-e, 's a' nélkül hogy meghatározni merné, vajjon a' Henszlmann tudor által fölfedezett rendszer valóban használatott-e vagy sem a' középs századokban. Aláírások : *Barry Károly*, a' londoni királyi művész-academia' tagja. *Ferrey Benjamin*. *Scott Gilbert György*. *Scoles G. G.* tiszteleti titkár, *Nelson C. C.* tiszteleti titkár.

Erre határoztatott, hogy a' bizottmány' tudósítása küldessék meg másolatban Henszlmann tudornak, és jelentessék ki neki az intézet' elismerése azon közleményeért, mellyet ő a' középkori egyházépítészet' alkotási szabályainak állított fölfedezése iránt terjesztett a' bizottmány elibe, és hogy a' társaság óhajta reméli, miszerint ő ezen érdekes tárgy körüli vizsgálódásait továbbá is folytatni fogja.

— Ezek után

TOLDY FERENCZ titoknak

egy 1532-ben írt, eddig ismeretlen magyar ima-codexet mutatott elé, melly Kriza János lev. tag által közöltetvén vele használatul, ő azt *Kriza-codex*nek nevezetelni kérte. Vagyon az kis (12rét) alakban, hártyára írva, a' hiányzó 9-dik levelen kívül különben egész és ép, negyvenhárom levélből áll; közép nagyságu, csak részben

kapcsolt, útgót szép írást mutat; minden ima' első lapja eleven szinű, nem épen ügyes, festésekkel, némellyek arany vonalokkal díszítve. Leírója (nem szerzője, mit a' nyelv' régibbsége mutat) Garay Pál dömés barát, 1532., mint a' colophon megjegyzi. Első lapja, melyre festett kezdet volt szánva, üresen maradt, innen az első sorok' hía. Mi rajta látható, későbbi (XVII. sz.?). *Tartalma* : 1. Sz. Brigida' XV imája, különböző fordítás attól, mely a' Czech-codexben (Kinízi Pálné' imakönyvében 1513.), különböző attól is, mely a' pozsonyi codexben (1520.) áll. Megvannak a' nemzeti muzeum' Gömör-codexében (1516.), 's a' Thewrewk-codexben (1531.) is, de ezekkel szóló még össze nem hasonlíthatta. 2. Ima Jézushoz, mely azt, ki elmondja, üdvözíti. 3. Sz. Tamás' imája Asszonyonk Máriáról. Együttal szóló beadta az academiai könyvtár' számára az eredeti codexnek Ring Adorján acad. írnok által készült mását is, melyben betű betűnek, sor sornak 's lap lapnak hiven megfelel.

— Ez után

HUNFALVY PÁL lt.

az ural-altaji nyelvek' számneveiről kezdett értekezni.

— Végül olvastatott az Igazgató Tanács' határozata az *academiai nyelvtan'* átdolgozása' ügyében, mely íránt az osztály bizottmányilag fog értekezni.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 16. 1853.

(Pótló ülés a' mathematical és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss K. rr., Nendtvich és Petényi lt. tt. — Egyéb osztályokból : Balogh, Érdy, Horváth, Pauler, Tasner, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

NENDTVICH KÁROLY lt.

folytatva februar' 28. megszakasztott előadását a' *természettudományok' studiumáról*, ez ízben különösen a' természeti testeknek egymással összeköttetéséről, és azon átmenetelekről szólt, melyek a' természetnek nem csak szervtelen, de szerves testeit is egy egészbe fűzik.

— Következett

BUGÁT PÁL rt.

folytatólagos értekezése azon kérdés felett : *mit van joga az emberi nemnek az orvostudománytól követelni?*

— Végül a' titoknak olvasta D. Frommhold Károly' tudósítását egy *asztalmozgatási kísérlet'* alkalmával mutatkozott delejes tü-neményről, melyben egyszersmind e' nevezetes jelenségnek okát a' a' physicában Jacobi által felállított inductiói elmélet' segedelmével igyekezett kimutatni. Az ülés' figyelmét ezen széltiben gyakorolt kísérletek szinte magokra vonván, illyek' bizottmányilag megtétele,

's azokra több, academián kívüli természettudós' közremunkálásának kikérése el is határoztatott.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 23. 1853.

(A' philosophiai és társad. tud. osztályai' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen: Horváth Cyrill, Kállay, Bertha, Pauler és Tóth rr. és ll. tt. —
 Más osztályokból: Bugát, Érdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Kiss K. rr. tt., Hunfalvy, Kiss F. ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

— A' titoknak befejezte

HETÉNYI JÁNOS rt.

illy czimű értekezése: „A' magyar Parthenon' előcsarnokai“ bevezetésének olvasását, melly ezennel egy tagban közöltetik.

Midőn én nemzetem' philosophiai műveltségére, és ez által élte' szépítésére irányzott harmonisticai igénytelen rendszeremet *Magyar Parthenon* czím alatt közre bocsátni indulok; legelső tisztemnek ismerem e' vállalat' alapeszméjét és főirányát felderíteni, és együtt ama' görög régiségre vonatkozó elnevezésről is számot adni.

A' szemlélődő philosophia olly mélység, mellynek könnyelműleg neki vágatni, nagy merény; olly tenger, mellyen kitűzött elérhető czél, és iránytű nélkül elindulni vakmerőség. Előre tudnunk kell hát, mit akarunk. Engem itt, mikép ezt már a' m. Acad. Évkönyvei' VI-dik kötetében nyilvánítám, három vezércsillag kalauzol: ész, élet, és harmonia.

Elsőt illetőleg, az ész, melly záloga isteni eredetünknek, olly fenséges lény, hogy, ha ez az őt sokkép leverő állati szükség, előítélet, szenvedély' bilincseiből kiszabadulhat, a' józan bölcselés által magasb kiképeztetést nyer, a' széptani jeles izléssel párosulhat, és, mint a' nap, a' ködökön felülemelkedve, fényszekerén diadallal tündökölköhet, tisztán emberivé, széppé, és boldoggá teheti mind az egyéni, mind a' társalmi életet; melly életszépség, vagy harmonia aztán, csalhatlanul tetőpontja minden szellemi vágyainknak, czélja létünknek, legfőbb indoka minden cselekvényeinknek. Ennél én sarkalatosabb, magasb, és életérdekesb igazságot 's főbb elvet nem ismerek, melly, úgy vélem, viszhangzik minden emberészben, és szívben; ugyanazért méltó hogy minden philosophia' alapelvétől tekintessék, sőt tételessék.

Mi nagy kincset bírunk mi emberek a' fejlett észben, és ennek első szülöttjében, az életbölcsességben, megtetszik abból, hogy, midőn az ősvilág sokáig nem tudná, mi legyen a' világegyetem' életető elve, midőn kételkedék, mellyik istennek adja az elsőséget, és kit ültessen e' roppant alkotmány' trónjára? elvégre a' Pallas' mysteriumába mélyen beavatott *Anaxagorás*nak sikerült kitalálni, és felderíteni e' nagy igazságot, hogy: „az örök és végetlen ész — *νῆς* —

illeti, nem pedig Zeüsz a' világ' trónja“, és aztán e' bölcs, laértai Diogenes' előadása szerint, ekkép kezdé a' természetről írt nagy munkáját : „A' világ' anyaga együtt volt roppant tömegben; akkor hozzá járult az ész és mindent fölségesen elrendezett.“ Philosophiát illetőleg, hitelt felülmúló eredménynyel dús vala Anaxagorásnak e' világnézete, főleg ama' sokisten-hívésbe merült ősvilágban, és ép oly hatású, mint Mózsesnek ama' nyilatkozata : „Kezdetben teremté isten a' mennyet és földet“: mi megtetszik abból, hogy valamint a' hellen bölcs' alapmondata neki majdnem életébe került, mivel ez hadat izent a' sokisten-hívésnek : úgy az ősvilág' bölcsei e' világnézetért őt magasztalni meg nem szüntek; és mintegy új philosophiai világ' fölfedezőjét erről nevezték el, őt *Anaxagoras nus* névvel tisztelvén meg. Őutána a' hellen bölcsök különösen Athen' philosophjai Pallas' nagyszerű jelvében tisztelék a' világot teremtő és rendező eszt, ki a' mythus szerint fegyveresen született, és sisakpánczélosan villant elő Zeüsz' agyából, azért hogy társalmakat és egyéneket életszépségre tanítson, 's vezéreljen a' józan életbölcsök által.

Már ezelőtt más nemzetek közt is fénylett némileg az életszépítő bölcsesség; de sehol oly kellemes fényben nem világított, mint az észnek oltárt, 's templomokat emelő helleneknél, kiknél az ész' leánya, a' philosophia, nem csak született, hanem egyetemes bölcsesleti fenségre is, és eddig meg nem közelített tökélyre emelkedni látszott, főleg a' nagy *Socrates'* munkája által. Szükség, hogy az igaz philosophia' eredetét illetőleg tisztában legyünk, és ismerjük a' kútfőt 's forrást, melyből ez kibuzgott; mert ezt ismerve, ismerendjük ennek eszméjét, körét, és főirányát, melytől e' tudományok' királynéja sokkép, és sokszor eltávozva, elferdült, 's e' miatt oly magasságra jutott, hogy pár ezerév óta míveltelve, még ma sem bírt szilárd állapotra jutni, sőt, mi megfoghatatlannak látszik, jelenkorunkban magát értelmezni sem bírja.

Anaxagorást illeti tehát a' dicsőség, hogy ő a' világ' harmoniája' fölvét kitalálta, és ezt az örök, 's végetlen isteni észben létezni hirdette; látott és észlelt e' bölcs törvényszert és célirányt a' külsz természetben, mely ennek külalakját széppé teszi, és a' mely sem a' vak sors, sem a' buta véletlen, hanem egyedül az öntudattal munkás ész' műve lehet. Ő tehát a' természet' vizsgálatában helyezé az élet és philosophia fő célját, mely elvéhez hű is vala haláláig, megalapítva az egyisten-hívést, melyért az athenaeiektől halálra ítélteték, de Pericles' munkája által, innen Lampsacusba menekült.

A' nagy *Socrates* is hű vala *Anaxagoras'* fölvéhez ennyiben, hogy ő is elismeré azt, mikép e' világ' harmoniája és szépsége alapja az egy örök és végetlen észben rejlik; de ő már nem az eget és földet tevő vizsgálata' tárgyául, nem ennek rendjére, czélszerire, és szépségire függeszté szemeit, mint *Thales* és mások, hanem az ember, és ennek erkölcsi életét tűzé ki tanulmányául, és azt mi szépíti,

mi rútitja ennek életét? Ő is törvényszerű és harmóniát fedezett föl az emberéletben, az észben szintúgy, mint a szívben; és ezt ő sokkal érdekesebbnek, az emberi nemre általánosan hasznosnak és szükségesnek ismeré és tanítá, mint az ég és föld törvényeinek mélyebb ismeretét; atyja lön tehát és első föltalálója 's tanítója az életvezérő *erkölcstannak*, melyet az egyisten-hívésre alapított, úgy tekintve a' fölényt mint nem csak physikai, hanem erkölcsi törvényadót, a' ki szívünkbe, öntudatunkba írt erkölcsi törvényei által rajtunk szelid hatalommal uralkodik.

Socrates tehát igen bölcsen kitalálá az igaz philosophia' *íránnyát*, mely nem más, mint az emberi főleg erkölcsi természetünkben rejlő törvény- és czélszer' vizsgálata, az ezekből folyó ételiszépség' tanulmánya, és az erénygyakorlat, mely teheti egyedül széppé az életet. Épen nem vala ő ismeretlen az ég és föld' harmóniával, és jól tudá azt, hogy a' természetteli ismeretlenség számtalan élet-rútságnak szülő anyja; de ő mégis e' nemes irányú tudvágyat, bölcs vala alárendelni, egy nála magasb, szükségesb, és szebb czélnek, a' *szép és erénynyel ékes életvágy*nak, a' *καλοκαγαθον*-nak, annál inkább hogy amaz eget megrohanni akaró ismeretvágy az élet' céljaitól könnyen eltávolít, az élet' körén túlcsepöngő szemlélődés igen hamar kételyre, és olly szirtekre vezet, mikbe ütközve fő irányunktól messzszire tévedünk és a' sok erőpazarlás után is boldogok nem lehetünk.

Figyelmeztetem itt nyájas hallgatóimat, azon lélek- és szívemelő harmóniára, mely van a' bűrökkel itatott bölcs, és az isteni kijelentés' sarkelvei, és fő tanai között: mik csak annyiban különböznek egymástól, mennyiben amazokon hellen, emezeken héber hely- és korszínezet ömlik el jelélül annak, hogy a' tiszta észvallás lényegében egy és azon a' kijelentett bölcseséggel. Életbölcsesség mind kettő; mindenik életharmoniára vezérő tudomány.

Amde a' *tudat' viszketegétől* elfoglalt sophismus szűknek, csekélynek, sőt útfélinek találá az életbölcsesség' ama' hőse, és atyja, Socrates által kijelölt tartományt: a' ki pedig teljes életében ironiával, színlelt nemtudásával mindig oda munkált, hogy tanítványait az élet' gyakorlati terén tartóztassa, és foglalkoztassa, ezek' elméjét a' fensőbb ételiszépség' létesítésére nélkülözhető tudat' hiúságaitól elvonja. És mégis minden iparával meg nem akadályozható, hogy ezek az ételiszépités' nagy mezejét elhagyva, a' világegyetem' fürkészetébe, az ideálvilág' kémleléseibe ne bonyolódjanak, és szemlélődési buzgalomtól hevülve, kiválólag és csupán azt tegyék tanulmányukká, mit tudni lehet, érteni és cselekedni pedig hasznos és szükséges.

Már Plató a' philosophia' főkérdését, jelesen az élet' cél- és törvényszerre építendő szépségét és harmóniáját mellözve, e' helyett a' *tudat* és ismeret' alaposságát vette kérdés alá, és ennek alapjául, igen

hibásan, az egyoldalú eszményiséget állítá, főnöke és atya lévén az elméleti idealismusnak. *Aristoteles* is, kit a' későbbi századok, méltán roppant tudományaért, és rendszerező finom tapintatáért tisztelték, és még az arabok is „ég' *pohárnokának*“ neveztek, elhagyá az életszépítés' terét; mi abból is eléggé kitűnik, hogy erkölcsstana önző, ki nem elégtő, és sok kívánni valót hagy fenn. *Antisthenes* és *Zénó* hívebbek lőnek ugyan *Socrates'* elveihez, és az élet' gyakorlati terén forogtak; de az is igaz, hogy túlzásaikkal hátra léptették az igaz socratismust, ép úgy mint *Aristipp* és *Epicur*, kik a' fensőbb vagy szellemi élet' tisztább gyönyöreit nem ismerve, azon érzékiséget élénkítették, melyet az igaz philosophia mindig tartóztat és elhatalmazni nem enged. Ezen egyoldalú, most idealismusba, majd empirismusba, most túlrigorismusba, majd túleudemonismusba süllyedt, és az élet' egészletét át nem ölelő rendszerek aztán az életharmonia' létesítésére alkalmasoknak nem találtatván, — bár a' philosophiai segéd tudományokat, minők : az ész- és természettan, részint feltalálták részint földerítették; — de mégis a' főirány, az életszépség, az erre vezető eszközöknek feláldoztatván, a' versengés' magvá elhintetvén, a' minden tudományokat egyesíteni tartozó philosophia dialecticai alakot öltött, szörszálhasgatássá vált, a' kétely' árjának áldozatul esett, és azon fénypontról, melyre azt *Socrates* emelé, olly igen lesúlyesztetett, tekintélyétől annyira megfosztatott, hogy a' kijelentés' írói, ép eszű és szívű híveiket ettől óvni, *Lucianus* pedig és mások ezt keserű, és éles gúny' tárgyává tenni jónak látták.

Ezen szomorú jelenet — mit titkoljuk? — korunkban szinte megújult Európa' egy részében, 's pedig ennek legmíveltebb, és a' philosophia' oltárán leghevesebben áldozó nemzetei között. *Kant*, ki a' romlott, és kételybe süllyedni kezdő philosophia' reformátora akart lenni, eleinte viszsztatért *Socrates'* elveihez, és átlátva azon szírtetket, 's örvényeket, mikbe vezeti a' szemlélődő philosophia az emberiséget, és ő is mint az atheni hős bölcs a' gyakorlati és erkölcsi bölcseségtől várva üdvöt, elsőben az erkölcsi élet, és észtörvényszerít, az erkölcsi élet' szépségét tette ennek főirányául, erre építé, ép úgy mint *Socrates*, a' metaphysicát, főleg a' vallást, mit úgy értelmezett, hogy ez nem más, mint az erkölcsi parancsoknak isten' törvényeiül elismerése. Sokra is ment ez ösvényen, és morálja olly fenséges, tiszta, és nemes, hogy őt itt második *Socrates*nek lehet nevezni. Ámde ő is nem állhatott ellent az élettudomány' telkéről lelépni ösztönző erős vágynak; így tehát a' helyett, hogy az elmélő, cselekvő, és érzelmi élet' harmoniáit vizsgálta, ezek' egységét megállította volna, mint jól tudjuk, az ismeret és tudat' alaposságát vette kérdés alá, és az által olly általános alanyiságba süllyedt, mely az őt követőkben gyógyíthatlan korbetegséggé válván, az egész philosophiának ferde irányt adott; miként ezt majd, ha a' német philosophiáról leend szó, bővebben földerítendjük.

Azönban, hogy — mit felette sajnálnánk — itt félre ne értes-sünk, egyelőre ki kell jelentenünk, hogy mi épen nem vagyunk elle-nei az *elmélő bölcselésnek*, nem a' magát határaiban tartó szemlélő-désnek; mert a' *derült ész* az élettudomány' fő életműszere, ebből fejlett az ki a' helleneknél is, mint láttuk, és valóban helyes elmélés nélkül nincs, nem lehet helyes gyakorlat, tiszta eszme nélkül tiszta elv nem képzelhető; és a' philosopháló észnek, három főirányban kell működnie, úgymint: 1. *elmélő*, vagy theoreticai, 2. *bírálati*, vagy fensőbb critikai, és 3. *cselekvő* irányban, az elsőnek vég czélja lévén a' tudat és igazság, másodiké alanyilag a' széperzelem, tárgyi-lag, a' szép és nemes, a' harmadiké alanyilag az erkölcsi erő, tár-gyilag az erény és jog. Olly háromság ez, melly megoszthatlan, és elválhatlan, ezek' együttléte teszi az életszépséget, miket az *általá-nos harmonia'* fő elve köt egybe, mellyből én kiindulok, és igény-telen rendszeremet is erre építem.

Ebben látom tehát gyenge ítéletemmel a' philosophia ó- és új-korbeli *gyöktévedéseit*, hogy ez elvetve szemei elől eszünk' három említett szinte egyformán alapos és lényeges fő irányait, úgymint: az elméletit, széptanit, és gyakorlatit, ezeket egyformán nem méltányolva, és a' fő célra az életszépítésre egyaránt nem használva, megtörtént, hogy az most egyes egyedül az elsőnek, a' tudásvágy-nak, majd a' másodiknak a' széptaninak 's érzeményinek, majd a' harmadiknak, úgymint a' cselekvésinek adá a' túlnyomatot; így aztán az élet' arányainak és, hogy úgy szóljak, idomainak el kelle ferdülni, torzulni, és rútulni: 's vagy a' túlhajtott szemlélődés és idealismusba, vagy a' durva érzékiségbe, sensualismus, vagy pedig a' finomabb érzelgésbe, mysticismusba, vagy végre az eszme és elv-telen cselekvésbe, tétovába, desultorismusba kelle merülni; melly utolsó nyavalya jellemzi a' philosophia által ki nem képzett nép' em-bereit, jellemzi a' fensőbb néposztálybelieket, és az álnok színmu-tatókat, kik szilárd elveket nem követnek, hanem maximákat, most egy, majd más ösvényen indulnak el a' szerint, mint ellenkezetbe szinleg jöhető érdekeik kívánják.

Nem; a' harmonistica azt meg nem engedheti, hogy arányta-lanul használjuk és műveljük szellemi tehetségeinket, és egyiket a' másik' kárával fejtsük ki. És valamint nagy fonáság lenne az, ha mi akár szemünket, akár fülünket, akár szaglásunkat, akár izlésünket, akár tapintatérzékünket saját szolgálatából elbocsátnók: ép így nem kell szellemi fensőbb tehetségeink' egyikét is elhanyagolnunk, ha-nem kimívelnünk és egyaránt használnunk; így lesz aztán szellemi fensőbb életünk szép és arányos. Ezen szellemi *éptant* tanítá a' so-cratismus is; ennek feladata nem az vala, hogy tudatszörnyeket, tud-vágyban sínlődő szellemi vízkórokat, polyhistorokat neveljen, kik kutatással örökké a' természet és szabadság' országainak soha ki nem nyomozható mélységét, minden évtizedben csodás söt rémletes, az

észtant sarkaiból kiforgató rendszerekkel álljanak elő, és vagy azt tanítsák, hogy mi emberek a' növények vagy pedig a' barmok' se-regletéhez tartozunk, vagy azt, hogy épen gépek vagyunk, vagy más oldalról legyőzhetlen alanyiságba süllyedve ilyen paradoxonokat tanítsanak, hogy: mi urai vagyunk a' kültermészetnek, mi szabunk ennek törvényét, és ez kívülöttünk nem is létezik, hanem földadatául ismeré a' nagy Sócrates képezni előbb embert, aztán polgárt; képezni olly férfiakat, kik később mind Athennek mind Hébének, mind Rómának diszei valának; és nagyok, mind a' csatamezőn, mint *Epaminondas* és *Xenophon*; mind a' szószéken, mint *Demosthenes* és *Cicero*; nagyok mint főhivatalnokok, például *Phocion* és *Aristides*; nagyok mint költők és írók, pl. *Euripides*, *Menander* és *Cato*, kik dicsőségei valának mind Hellas mind Latiumnak, és általok a' társalmi és nemzeti élet szépítették.

Ellenben lássuk, mi történék akkor, midőn a' szemlélődő philosophia egyeduralkodásra jutva, túlszárnyalá mind a' fensőbb széptani, mind a' gyakorlati életet. Kétely, iskolaiság, mystitici homály, felhődség, versengés, villongás boríták el a' philosophia' szép egét; mi abból megfejtethető, hogy a' józan bölcselés elvesztvén eredeti és saját típusát, élettudományból természettanná, kopársziklán tengő apriorismussá, világköltészetté változott; eredeti romantikusságából sőt fenségéből kivetkőzött, és akármilyen más vala mint élettudomány. Így aztán a' harmoniában lenni kellő elmélet, és az élet egymással meghasonlott. Már pedig mindennek, mi élni és halni akar, östypusától eltávozni, azon kört, melyet elfoglalni köteles, átlépni, és műveletlen hagyni nem szabad. Így lőn aztán, hogy az emberélet magára hagyatva, és mintegy elcsapott gyermek elhanyagoltatva, főleg a' népélet szép nem lehet; és a' nép' emberei közül a' legjelesbek saját bukásaikon okultak, és mint drága *tanpénzen* vásárlák meg azt, mire őket vezetni, az élet' érdekében működő bölcsek' tiszte, 's feladata vala.

A' philosophiának e' régi és újkori bajait, és elhanyaglásait szomorúan látja, és érzi az emberiség; sajnálattal tekintik amannak tisztelői, hogy jelenkorunkban a' *metaphysica* nem hogy előre ment, és szilárdabb alapot nyert volna, hanem hátra lépett és túlszárnyaltatva a' *természet' philosophiája* által, ebbe szinte beléolvasztatott, régi gyámolaitól megfosztatott, és csaknem megsemmisített. Legalább e' fenséges tudomány a' népéletre, a' nép' erkölcsé' nemesbítésére, lelke és szíve' emelésire hatástalaná lett, és oda jutott, hogy ez nagynevűeknek tartott bölcselőktől a' philosophiai tudományok' díszes sorából kiigazíttatnék, és mint ábránd, 's be nem teljesedhető álom tekintetnék. Vállalkoztak tehát majd mindennemű nemzeti közti jeles férfiak, kik a' *philosophia' reformját* tévék magoknak feladatul, és nemzetök' fiait ennek alaposb előadása által akarták emelni, és a' nemzeti köz életet is általa szépíteni.

Illyen átalakítója, sőt helyreállítója akart lenni a' philosophiának a' franczia forradalom' kezdetével majdnem egyidőben, *Kant*, és, mint fennebb is érintettük, a' gyakorlati és erkölcsi élet' terén kezdte reformjait; ezeket eleinte elég szerencsésen is tevő, mivel az erkölcsan' kútfejit megtisztítá, építve ezt nem a' jutalomvárára, vagy büntetéstől való félelemre, hanem a' *törvénytiszteletre*, minél tisztább és helyesb indok nem is gondolható. Ámde a' mennyi jót tett Kant a' morállal, annyi, sőt több kárt okozott a' *metaphysicának*, sőt az egész szemlélődő philosophiának az által, hogy *Hume'* egyoldalú, és épen nem alapos scepisist akarván megczáfolni, az *ész' alanyiségában*, az öntudatban keresett mentstvárat; mi az erkölcs-tanban és a' gyakorlatban megjárja ugyan, de elméletben vajmi gyenge fogódzó, mit a' köingsbergi bölcse is tapasztalva, az elmélő ész-t tehetlennek, magával, ha a' tapasztalaton fölülemelkedni akar, meghasonlóznak, és így a' metaphysicálásra alkalmatlannak hívé és állítá. E' szerint ő a' *gyakorló észnek* adá a' túlnyomatot, melly föltét nélkül parancsol, és szerinte teljesen meggyőz bennünket arról, mit a' szemlélő ész be nem bizonyíthat. Ezen észjárás ferde, és illetlen olly derék, vallásos, és roppant tudományú bölcselethez, minőnek Kantot ismeri a' világ. Első hibája ennek az, hogy az ész' harmoniáját és megoszthatlan egységét el nem ismerve, ezt előbb critikai bonczkésével ketté metszé, egyikét — alaptalanul — szemlélőnek, másikat gyakorlónak nevezé, holott ezek csak különböző irányai — mint följebb érintettük — az egy és ugyanazon észnek. Illy helytelen nézete lévén Kantnak az emberészről, a' ketté metszett ész-t egymás ellenébe állítá; egyikét trónra ülteté, másikat lealacsonyítá; egyiknek igen is sokat, másiknak, úgy szólván, semmit tulajdonítá; holott az ész' harmoniájánál fogva, a' lélek' különmemű tehetségei ép állapotban egy frigyben működnek mindig, és jaj azon ferdült észnek, mellyben a' szemlélet külön vált a' gyakorlattól. Ezen szomorú jelenet a' szellemkórosoknál tapasztaltatik, kik hiszik hogy ők törekeny testűek, mint az üveg, és más efféle rögeszmék által kínoztatnak. Hála! az emberiség' igen nagy része még illyen sajnálatos kórságban nincs. Nem akarom nevetségessé tenni Kantot; de észjárása, min épül pedig a' korphilosophiáktól olly nagy lelkességgel fogadott *alanyiságtana*, ép olyan, mint ha valamely *bakó* szerencsés nyakvágást tevén, egy ott álló sophista ezt egyes egyedül a' pallos' élének tulajdonítná. Igaz, hogy tompa fegyverrel ez nem vala eszközölhető; de hozzá kelle ehhez járulni a' bakó' erős karján kívül, a' pallos' súlyos vasának is.

Megfoghatlan azon nem reform, hanem forradalom, mellyet Kant' említett álészlete — paralogismusa — előidézett, a' Leibnitz óta különben is alanyiségban — mert a' tapasztalattal kezdet nem fogó idealismust másnak alig nevezhetni — sinlődő németek közt. Mihelyt Kant elveté az alanyiség' Eris-almáját, rögtön felkapá azt *Fichte*, és

az *ént*, az alanyiség' alapját, az általános tárgysiság, vagy más szóval a' nem-én, vagy a' kültermészet' hegyibe emelve, amannak egyedüli létet ada, emezt pedig, szerény alanyiséga' trónján ülve, megsemmíté. *Schelling* ezt megsokallá; de azért az egyoldalú idealismus' édes mérgétől szabadulni még sem bírt; mert *Fichte*' alanyi idealismusát *tárgylagos idealismussá* csavarta, mi ép annyi, mint fából készült vaskariká. Mert, ha valami ideale, az tárgyban nem szemlélhető; ellenben a' mi tárgy és concret, az közelíthet ugyan az eszményihez, de ennek nevét nem bitorolhatja. Illy szorultságában mit tegyen *Schelling*, ki a' fölényt saját művébe, a' természetbe, a' végtelent a' végesbe, az általánost a' viszonyosba, a' szabadsággal bíró és öröklétű lelket a' gépszerűsbe zagyválta? mikép szabaduljon ki e' kelepceből? A' józan ész itt azt súgta volna, hogy hagyjon fel e' világnézettel, mely úgy is képtelenségekre vezet, és minden józan fejben ellenmondásra talál. Nem; a' német idealismus' elve az: „criticisme ne recule pas.“ Szerinte is tehát állani kell az alanyiség' elvének, hamind a' józan logica' elferdítésével is. *Schelling* tehát az *azonságtanban* keresett védelmet, egyesítve, sőt — mirabile dictu! — egynek és azonnak mondva a' tudatot a' léttel. A' tudatot a' léttel ugyan öszhangba lehet hozni; de azt állítani, hogy ezek egyek, és azok, ez már csakugyan gúnyüzés az emberi köz észjárással: mert hányszor megesik — hogy most az alanyiség' imádozt köréből példaért ki ne lépünk — miként a' gonosztevő tudja azt jól, hogy tilos az, mit ő most tenni nem irtózik, még is ezen öntudattal ellenkezőleg cselekszik? Ámde ezen ellenvetésre, az alanyiség és azonság' hőse csak azt feleli, hogy: „a' jó és gonoszközötti különbség alanyi, ezek tárgylagosan tekintve, egyek és azok, szabadság nem léteztén, ama' különbség áll ugyan alanyilag, de tárgyilag nem. Ex ungue leonem!

„Úgyde, — kiált itt a' még el nem ferdült józan ész — ez ellenkezik a' tökélyes és tökéletlenről, jó és rosszról, véges és végtelenről, anyagi és szellemiről fogalmainkkal?“ *Hegel* itt vállat von, és nagy hidegen azt mondja: „A' philosophia csak az által philosophia, hogy az értelemnek és józan észnek ellent mond, mely viszonyban a' philosophia' világa egy általán fogva megfordult világ“¹⁾.

Illy drágalátos eredményeket szült az *alanyiségi philosophia*, mely a' fölényt, erkölcsi szabadságot, és személyes öröklétet, szóval a' végtelent beolvasztva a' végesbe, a' gépszerűsbe, és a' tiszta észvallási világnézetet alárendelve a' természetphilosophiának, — mely hiszi, hogy a' természet' vizsgálata' segélyével még valaha annyira menend, hogy a' természetben magában, és ennek elemi részeiben azoknak fő okát feltalálándja, — a' metaphysicát földhöz ütötte, megsemmítette.

¹⁾ Kritisches Journal der Philos. I. 1. 17.

Ámde a' *fensőbb élettudomány*, mely szellemünk' alsóbb érzéki tehetségeinél ismér még fensőbbeket is, minő pl. a' tárgylagosra, valóra, erkölcsire, fensőbb szépre törő ész, látja ezek' törvényszerét és harmoniáját, érzi, hogy e' törvényszernek, mely egyetemes és így tárgyisággal bír, kell lenni e' világtól különböző főökának, ha törvény van, kell lenni erkölcsi szabadságnak, kell lenni erkölcsi törvény' végrehajtójának, ha itt nem, a' más életben, és tudja, hogy ezen világnézet nem ma sem tegnap született; hanem egyidős az emberiséggel, és bár millió színváltozatban tűnik elő, de azért lényében egy és azon; mely világnézet aztán harmoniát visz be elméletünkbe úgy, mint cselekvényeinkbe, egyéni életünkbe úgy, mint társalmainkba: mit az alanyiség' hagyományába még nem merült *Socrates*, *Plátó*, *Ciceró* tanítottak 's vallottak: ezen *fensőbb élettudomány*, melynek szilárd alapra állítása igénytelen harmonistácámnak is fő feladata, mely érzi, és látja, hová vezetendi az emberiséget a' hitlenség, hová sülyesztendi azt az élő, nem csak ideában létező, hanem a' világban, ennek tükrében valósággal is működő istennek, az emberi szabadságnak, és a' személyes öröklétnek hamind óvatos, sőt álarczos, de értők előtt igen is föltűnő tagadása; ezen élettudomány, mondom, azt meg nem engedheti, hogy a' ferde észjáráson alapuló, sőt a' köz logicát elavítani akaró természetphilosophia az emberi nem és ész' ama' dicsőségét, a' philosophia' tetőpontját, a' *metaphysicát* letapossa, és ennél fogva tőlünk emberektől annak büszke, de nemes érzetét elragadja, hogy mi eszünkkel, amaz istenszikkával, csakugyan a' többi természeti dolgoknál jóval följebb emelkedett lények vagyunk.

Ész, élet, harmonia! A' ki hiszi, hogy az emberiség észszel, ama' bennünket a' barmoktól megkülönböztető palladiónnal bír — és erről ki kételkedék? a' ki szemeit fölnyitja, és az emberiség' haladásait megtekinti — annak hinni kell, hogy van fensőbb, és szellemi *élet*, mely szinte lényegesen különbözik az alsóbb vagy állati élettől; vannak ennek törvényei, van törvényszere, van normalismusa ép úgy, mint az anyagi és testi természetnek, van életműszere, van canonja, minőt alkota testét illetőleg a' hellen *Polyclet*; ha van ilyen szellemi élettörvényszer, és van bennünk ezen eszmét életbe léptetni törő vágy: lehető és elérhető, valósítható az *életszépesség*, vagy *harmonia* is, csak hogy aztán ezt igazán akarjuk. Miért hát emberi fensőbb hivatásunkról gyáván lemondani, és emberiséget gyalázó alanyiságba sülyedni.

Mi érezzük emberi méltóságunkat, eszünk' isteni erejét, keblünk' nemességét, mely, ha akarja, erőt vesz a' mindenhatósággal határos életvágyon, és saját alsóbb érdekeit háttérbe tolva, elindulni képes azon rögzös ösvényen, melyre kötelesség, hűség, szóval az, mit mi a' fensőbb élet' törvényszerének nevezünk, és harmonisticánk' szegletkövéül állítunk, hív sőt ragad. Mi nemes öntudattal

érezzük, hogy nagyobbak vagyunk a' gépszeres természetnél, és fenségesebbek, semhogy a' szorosan vett természettan' tárgyai lehetnének. Úgy van; az anyagi természetet — bár ezt a' korphilosophia' monismusa elpárolgztatja, és üres ideába, vagy semmibe sülyesztí, — a' szellemi fensőbb természettel, a' szabadság, és erkölcsiség, a' fensőbb tudat, és ismeret, a' fensőbb szép és fenséges' tündérhónával, szóval a' természetfölötti világgal sohasem lehet egy categoria alá venni, és bármi szín, képzetmód alatt egybe olvasztani, mint előbb korunkban *Schelling*, *Spinoza* tőnek; mert ezek égtávolilag különböznek egymástól, mint ellenkező elemek: mit ha ki még is tenni elég merész, az vagy utat nyit a' legszembeszökőbb képtelenségek' állítására, pl. vagy a' szellem- vagy pedig az anyagtagadásra, vagy előidézi a' kételyt, mely a' különben szilárd alapon álló észvallást 's metaphysicát párvonalba állítja a' kísértethívással: mit aztán a' felvilágultság mint erőre kelt nap eloszlát és megsemmít.

Nagy szükség van tehát arra, hogy az emberiség' legfensőbb érdekei felett örködő philosophia itt vigyázó és éber legyen, és az istentagadást semmi szín alatt, — legyen az, *spinosa*i állománytani, vagy *Schelling*-féle *ugyanazonsági*, vagy *Hegel*-féle *általános idealismus*i alakban — becsúszeni ne engedje.

És itt már a' tárgy' fontosságától indítatva, az ügynek az emberiség' legmagasb érdekeibe vágó szentségitől hevítve, magamat kissé részletesebben is kifejezni tartozom. Elismerem én azt, hogy a' német philosophia napjainkban nem kevés haladást tőn, és fejleményeiben ugyan hitelt felülmúló változatosságot, elágazásaiban roppant gazdagságot, eredményeiben minden tudományokra majdnem csodával határos hatást fejtett ki. Ámde azt sem kell felednünk, hogy, mivel tisztán emberi érdekeink' legfőbb, 's legfensőbb tetőpontját a' vallás és erkölcsiség teszik, ezek' alapjait pedig amaz hatalmasan meggyöngítette, el lehet róla mondani azt, mit *Horátz* egy római művész' műveiről mondott: *infelix operis summa*.

Ezen, még a' múlt században ajánlatos, szerényen haladó, alapos philosophia, korunkban elpártolva az élettől, a' józan észjárástól, a' lélektan' soha nem nélkülözhető vezérletétől, el a' tiszta, világos, igazán tanítani és építeni akaró előadástól, napjainkban ellenkező ösvényre tért; mert pusztán előleges fogalmakból indult ki, üres formákba — mik reál ismeretet, ha csak a' tapasztalást meg nem lopják, nyújtani sohasem képesek — bonyolódva, elsőben az igazat, a' valót kereső észét lealázta, és ha ezt teszi, magával meghasonlásba jöni állította; aztán mégis csakugyan, magát a' lealázott ész' vezérletére bízni kénytelen lévén, iszonyú *alamyiség*-állításba sülyedt, és el akará velünk hitetni, hogy a' természet-fölöttiekben semmi tárgylagos ismeretnek birtokába nem juthatunk. Ennyit ugyan el kell ismernünk, hogy a' legfölségesb emberész is azt, miben álljon a' fölény, az emberlélek, a' világ' lénye, és belvalósága, soha ki-

mutatni nem képes: ezt mi is szerényen hiszszük, és valljuk; sőt csodával határosnak állítónak azt, ha mi itt alatt, azt sem tudva kimutatni, mi az *életető*, mi a *fény és hő*, mi a *villany és delez* természete, olly dolgok' földerítése által tüntetnök ki eszünk' erejít, mik említett anyagi tárgyaknál sokkal rejtettebbek 's nagyobbak. De már ezek' lételet érteni, törvényeiket észlelni, sőt érezni, hozzájuk viszonyainkat állítani, irántok tiszteinket és köteleességeinket ismerni, csak ugyan képesek vagyunk; mert maga szellemünk' életművezete erre nem csak megtanít, sőt ösztönz. Amde az alanyiságba merült német bölcselők — és én itt csak ezek felett tartok szemlét, a' józan elvűeket tisztelve — lelkünk' e' fensőbb tehetségeit, sőt előnyeit el nem ismerik, és mindent az alanyiság' sarába vonni törek-szenek. Maga *Kant* ugyan ezt még nem tevé, hanem az általa meggyomrozott metaphysicának adott 's mutatott ki olly alapot, melly alanyi öntudatunkban feküdni látszik ugyan, mi nem más, mint a' törvénytisztelet, de ez sem alanyiság, sőt roppant tárgyisággal bíró; mert átöleli az egész emberiséget, a' föld' minden határit, és a' kor' minden századait. Nem volt hát következetes e' nagy bölcselő, ép úgy mint a' jó szívű *Spinos*, ki tudományban egy zagya állományt vitatott, de életben tiszta erkölcsiséget tanusított.

De már a' tudat' tudománya' szerzője, *Fichte*, ugyan csak következetes vala az alanyiság' rémrendszere' kifejtésében. Ő már, mint láttuk, az *ént* trónra emelni, *nem-énnek* vagy a' világnak pedig törvényt szabni, sőt ezt borús óráiban megsemmítni nem átal-lotta; a' fölénytől pedig ha a' létet nyilván megtagadni, és az isten-tagadók' sorában föllépni irtódzott is, de csakugyan, mint következe-tes alanyiságvítató, az isten' életét, állományiságát, öntudatát os-tromlá, sőt róla ezt mondá; hogy: „nem adója a' boldogságnak, mert illyesmi nincs; és így ő nem más, mint az erkölcsi világrend, kit mi teremtünk saját hasonlatunkra, és nem is létezik alanyisá-gunk, és öntudatunkon kívül“¹⁾.

Schelling az általános azonság' szemüvegén nézeté híveivel a' világot, *Hegel* pedig az általános idealismus' pápaszemén. Majd-nem egyre mennek ezek ki a' spinosismussal, a' ki egyetlen világ-állományt vett fel, nem birva a' fölényt külön gondolni a' világtól, a' testet a' lélektől: mi valóságos észjárási hiba; mert bár az ép és egészséges emberben e' kettő között igen szép egység és harmonia látszik, a' világban is, és ennek részeiben mindenütt föllelhető a' cosmicai harmonia; de már ebből azt következtetni, hogy a' test egy törvény alatt áll a' lélekkel, a' világ egynemű ennek öltetőjével, és olly önálló, hogy amannak egy, töle különböző igazgatóra szüksége nincs, ez észletbeli ugrás, és paralogismus. Így áll a' dolog az ide-alis pantheismus' szerzőivel is. Mert, bár ezek sublimálni látszanak

¹⁾ *Philos. Journal.* 1808. 1. köt.

a' spinosismust, és bár, hogy az isten' létét tagadni ne láttassanak, ennek eszméjére építék egész philosophiájokat, állítva, hogy : csupán egyetlen való létezik, úgymint : az absolut ész, melly egy és minden, min kívül semmi sincs, és az egész természet nem más, mint ideák' összsege, és az istenen kívül nem is létezik, maga a' főlény is nem más, mint ideák' ideája ; „a' gondolat, így szól Schelling ¹⁾, nem az én gondolatom, a' lét nem az én létem, hanem az istené, vagy a' világegyetemé ; istenben a' lét egy a' lénnyel, és így neki létet tulajdonítani nem lehet ;“ stb — és még is ezen istenes, isten' nevével majd minden sorban vizshangzó philosophiáról elmondhatni azt, mit Bayle, Mendelssohn és Wolf állítottak a' spinosismusról, hogy : ennek istene nem igazi isten lévén, ezt egy rangba tehetni az istentagadással.

Bátran elvethetjük tehát amaz alkalmatlan szemüvegeket, melyek nekünk, még hála ! *természeti ép szemű* magyaroknak, akár Kant' tapasztalásfeletti idealismusa, akár Fichte' általános énje, akár Schelling' általános azonsága, akár Hegel' dialecticai szemlélődése nyújtanak. Mi még a' többi nemzetekkel hiszszük, hogy az emberiség nincs általános alanyiségra kárhozthatva, és a' törvényszeres észjárás tárgyilagossággal is bír ; a' majdnem mértani bizonyosság nem hagy el bennünket a' természetfölöttiekben is, csakhogy aztán mi is előzményeinket helyes alapra fektessük, és a' következtetés' mesterségét jól értsük. Van, kell lenni harmoniának az értelem és ész' országaiban, és miként amott a' jó logica mathematicai evidentíát létesít ; úgy itt ugyanaz a' lehető valószínűséget állítja elő.

Valamint Columbus megtekintve földtekéjét, bizonyos következtetéssel hívé, sőt állítá, hogy a' földnek eddig ismert, és az emberek által lakott fele föltételezi ennek még ugyan nem ismert, de bizonynyal létező másik felét is : így áll a' *fensőbb élettudomány'* tárgyairól is a' dolog. Léteznek ezek, bár érzéki szemeink által nem láthatók ; mert az oki kapcsolat által létök szükségeltetik. Ezen harmonia legbiztosb vezére, kalauza, lelkesítője a' kétely' tömkelegéből kibontakozott bölcselőnek ; a' ki úgy tesz, mint a' bátor csillagász, ki algebraja' segélyével papíron kiszámítja a' legexcentricusabb ellipsisekben forgó üstökösök' körútja idejét is. És im ! egyszer csak feltűnik az ezelőtt évszázaddal kihirdetett üstökös az égen, a' várt bujdosó megjelen a' nap' tányérjánál. A' világ' harmoniájában hit még senkit meg nem csalt, sőt a' lelkes Pythagorást, már az égtan' csecsemői korában is, váratlan fölfedezésekre segéltette, a' ki, mint egy második Columbus, a' bujdosók' naptóli távolságuk' arányából indúlva ki, előre megmondotta, hogy Saturnuson túl kell lenni még bujdosóknak ; és ime' jóslata teljesült is, mert a' múlt század' végén ugyan, Uranus, nem rég pedig Neptun fölfedeztetett.

¹⁾ Medicin. Jahrbücher ; 1. 1. 13.

Csekélységem tehát, hogy a' méltatlanul lealázott metaphysicát előbbi jelentőségére visszaállítsa, és a' korphilosophia' gyöktévedéseit megigazítsa, a' divattá vált általános alanyiságnak az *általános harmonismust* teszi ellenébe, melly egységet, összhangot állít ugyan a' világban létezni, de oly neműt, minő van a' jó zenében, a' festvényben, mikben megkülönböztethetők a' külön nemű színek és hangok; harmonismusom is helyet ad mind a' mérséklett idealismus, mind az empirismusnak, és meg nem engedi, hogy ezek egymás ellen irtó háborút kezdjenek. Ez az egy és *megoszthatlan és-t* veszi fel segédül, és ennek tehetségeit éppen nem darabolja fel, egyiknek is a' másik felett túlnyomatot nem ad; és ezt azért, mert maga az ember szintűgy, mint a' világ, egy összhangzó egység. Értenuünk kell hát tudományban úgy, mint életben azt a' fő mesterséget, az ellentétek kiegyenlítését, mikkel az elméleti, és gyakorlati világban egyformán találkozunk, hogy egyik is, ú. m. érzékiség, és szellemiség, anyag és lélek, egymást el ne temesse, hanem segítse és erőben tartsa.

Igénytelen harmonisticám úgy tekinti a' természetfölötti tárgyakat vizsgáló *észt*, mint *szellemi tükröt*, melly nem teremti, mint Fichte állítá, hanem csak viszzatükrözi a' szellemi világ-rendben föltünő — éppen nem idealis, mint *Schelling* és *Hegel* hiszik, hanem való — tárgyakat, az önálló istent, az allománnyal bíró lelket, és ennek éppen nem kéreményes szabadságát, támaszkodva mint már följebb érintettem az oki kapcsolat, az önérzet' soha meg nem semmíthető erejére, a' népek' örök hitére, a' józan bölcesek' egyhangú állítására, és azon kényszerre, minélfogva mi emberek, ha ezeket föl nem tesszük, és e' tanokhoz mint erős horgonyokhoz híven nem ragaszkodunk, soha a' világ, és fensőbb élet rejtelseit csak valószínűleg is meg nem fejthetjük; sőt iszonyú képtelenségekbe, magunkkal, eszünkkel, társalommal ellenmondásba bonyolódunk. Amúgy pedig, bár kívánt evidentiára itt soha sem jutunk, — mert ezt illy tárgyaknál kívánni sem lehet, — de azért nyugodtak leszünk, és ész's életharmoniánk rendületlenül álland. Értendjük tehát, mennyire emberi eszünk' ereje képes lehet, a' világ' fensőbb rendjét, értendjük éltünk' fő irányát, ennek harmoniáját, a' fensőbb 's alsóbb élet' összhangját, mellyet a' fő harmonia szép viszonyba szerkesztett egymással, egyiknek rendező, másiknak engedő szerepet adván. Az *általános harmonismus' segélyével* belátunk a' világalkotmány' gépezetébe; be szellemünk' életművezetébe, mindenütt törvény és célszert szemlélve, mindenütt egy főtörvényadót ismerve el, mindenütt hasonlatot, analogiát találva, mindenütt fokozatot és lépesőzetetelve, melly elvégre az igazsághoz és valóhoz vezet.

A' fő harmonia úgy alkotta mindenütt összhangzó világát, hogy ez helyesen felfogva, és kellő szempontból tekintve, magával nem ellenkezik: sőt egy csepp víz' gyöngyében viszzatükröztetik a' világ' roppant gömbje, 's azon súlyerő, melly alaptörvénye az égi

testeknek. És a' *szellemi fensőbb világ* nem bírna illy tökélyvel, és ezt nem foglalná össze a' harmonia' mindent összefoglaló törvénye? hisz eszünk is ez alatt áll, és az észtan' fő és egyetlen törvénye, a' hibásan úgynevezett ellenmondás' elve — mit mi „harmonia' elvének“ nevezünk: — minél fogva csak az lehet igaz, mi egyezik; a' mi pedig ellenmondásban van, kétségtelenül nem való. Az anyagi világ tehát összhangzó, és csupán a' rajta uralgani kellő szellemvilág lenne ellenmondásos? a' test' óraművét bámuljuk, és ennek fő elve, a' lélek lenne kontármű; a' test' erejét csodáljuk, és az ész-erő volna koporsóbeli pislákoló *mécs*, mely amannak alanyiségében lenne egyedül képes világítani? Im hová vezet az eredetiség-vadászat, a' rendszerkórság, az előleges fogalmakhoz, a' tiszta észhez ragaszkodás! Ez azon *rögeszme*, mely elferdíté a' német philosophiát, aláásott a' metaphysicának, megrendíté a' tapasztalatlan ifjak' fejében a' vallás és erkölestannak még a' pogányoknál is tisztelt épületét, és *tébolydai kórház*zá tévé az életet bölcseségre, és szépségre vezérleni kellő philosophiát.

Úgy van; nem egyéb mint *rögeszme* az általános alanyiség' tana; és mikép széptani criticában halhatlan Kazinczynek ekkép tanít:

„Csipd, döfd, rúgd, valahol kapod a' gaz latrot, az illyet
Ütni, csigázni, agyonverni — nevetve — szabad.“

úgy a' biocaliai fensőbb élettudományban nem kell kímélni az élet' szépségének aláásó bölceleteket, hamis elveket, és nézeteket, főleg olyanokat, mellyek ál nimbuszt öltve, egyedül üdvös alakban föllépni elég szemtelenek. Bölcselő elődeink előtt, főleg a' derék németeknél *Haller, Spalding, Reimar* és *Herder'* korában — bár ezek hősei valának az alapos, és a' világot átölelő ismeretnek — még szent vala a' vallás és erkölcs' palladiona; és ezek becsületesen hívék, hogy, bár mennyire haladjon a' természet' ismerete, ez még is soha, míg a' szónak nemes értelmében *emberek* maradunk, a' természetfölötti fenséges tárgyakat el nem vitázhatja; a' világnak és embernemünknek a' fölényhezi viszonyát el nem törölheti, szükségtelemmé nem teheti, és a' társalom' e' fő alapját meg nem semmítheti. És, csodadolog! napjainkban az említett rögeszmén alapuló sophismus illy herostratusi merénnyel akar föllépni, és mi azt jobb meggyőződésünk' ellenére bárányi türelemmel tűrjük!

A' melly philosophia tehát, minket a' fölényvel együtt, a' természetfölötti lények' sorából a' gépileg munkás lények' alacsony-ságára taszítani, minket önálló szabadságunk, és erkölcsi képességünk'től, és így személyességünk'től — eltörölve a' jó és rossz közötti különbséget — álnokul megfosztani nem irtózik; itt, ünnepélyesen állítom, és vallom, hogy az nem tiszta irányu *Parthene*, nem tiszta jó akaratú philosophia többé, hanem undok csábító *Círce*, fensőbb életünknek, és emberi méltóságunknak aláásó *Phryne. Hit, erény és öröklét*, a' mi legfensőbb becsünk és egyetemes fő javunk; és a'

melly philosophia ezeket védni, a' kétely' ostromaitól megmenteni nem bírja, nem akarja, az nyílt ellenség; és ha a' tenger' mélységét, és az ég' fellegvárát előttünk felnyitná is, maradjon, tartsa magának ál tanait; mi vezérlésével élni nem akarunk, és tudni, mit rejteget égyptusi homályu mysteriumai, és műszavai alatt? nem vágyunk.

Szerencsénkre az általános alanyiság' hőseinek logicája nem olly erős, hogy ezt a' Pallástól segített Diomedesek könnyen le nem sujthatnák a' természeti józan ész' erejével. Minthogy ezen úgy, melylyet parányi erőnkkel védünk, az emberiség' ügye, kissé térjünk még vissza a' küzdtérre, és állítsuk szembe az *általános harmónismust* az *általános alanyisággal*. Följebb megemlítők a' világ' harmóniájának ama' jeles sajátját, hogy ebben a' végtelen, az örök, a' nagy 's világszerű egy parányi pontocska, egy csepp víz által viszsztatükröztetik. Így segít a' főharmonia eszünk' gyenge erején, mi ha így nem volna, emez e' roppant tömeg tévelydéjébe tévedne, a' tárgyak' iszonyú tengerébe menthetlenül belésüllyedne. De a' harmoniák és analógiák őt e' veszélytől hatalmasan megőrzik. Látjuk magunk előtt az emberész' egy jeles találmányát, egy *zsebórát*. E' parányi gép feladatául tüzte ki, ama' végtelen lénynek az időnek színte öröklézből eredt, és ide siető folyamat kimutatni; és e' kised lény merész irányának még is mi jól és derekasan megfelelni képes! E' mysticus gépecske — mit mellesleg megjegyezve, a' barbár nemzetek a' boszorkányság' segélye nélkül megfejteni nem bírnak — fölségesen kimutatja, sőt viszsztatükrözi nem csak földünk' roppant gépének órajárását, hanem az ég' seregeinek járásában is alkalmas időmértékül szolgál: mit tenni képes nem volna, ha a' fő harmoniától kezdetben megállított egyetemes, és általános harmonia nem léteznék, mellynek ez épen nem *teremtője*, hanem igen alkalmas *tükre*. E' picziny lénynek alanyisága tehát, hogy úgy szóljak, öszhangban áll a' világ' óriási nagyságú gömbjének tárgyiságával.

Alkalmazzuk már most a' mondottakat a' korphilosophia' gyök-tévedéseinek átlátására. Kérdjük: nem találná-e még a' gyermek is tébolydai kórhoz illő gondolatnak azt, ha ki állítná, hogy a' zsebóra igazgatja a' föld' óriási gépét, ez ad neki törvényt, és úgy kell ennek járni, mint emez, alanyisága' trónján, parancsolja? Ép illy viszsztatükrözés gondolat az, hogy a' fölény nincs egyebütt, csak a' mi eszünk, és ideánkban, csupán az alanyi vagy eszmei világ létezik, a' reál és való világ pedig semmi; érzékeink rúttól megcsálnak bennünket, de az ábrándos ész' tételei ugyanok és amének. Ép illyen szellemi nyavalyában sínlődött már urunk' születése előtt az ötödik században az *eliai iskola*, melyet Xenophanes vezetett e' szörnű tévelybe, kinek tanítványai: *Parmenides*, *Melissus* és *Zénó* olly mélyen sülyedtek e' szellemi bajba, hogy az első minden *változást*, a' második minden külérzék által nyerendő *ismeretet*, a' harmadik minden *mozgást* le-

hetetlennek állított. Ez iszonyú rögeszmék hozák aztán létre a' *sophismust*, melynek hősei, *Gorgias*, *Protagoras* és *Diagoras*, tagadva az isten' létét, tagadva az erkölcsi törvény' kötelező erejét, a' vallást egyes egyedül a' politica' művének állítva; sőt Protagoras nyilván kimondá, hogy minden ismeret *alanyi* lévén, a' tárgyilagosságról szó sem lehet; e' sophistákra hallgatók' esze úgy elferdült, erkölcsé úgy megromlott, hogy ezen bajt egyedül Socrates' nagy esze, és a' socratismus' üdvhatása orvosolható meg ¹⁾.

Ki gondolta, hogy ezen észkórság a' XIX. században előke-
rülhessen egy épeszű, vallásos, és bizony becsületes elvekkel bíró
nemzet' tanodáiban? E' különös tüneményt *Szontagh Gusztáv* abból
fejti meg, hogy a' német, természettel idealismusra hajlandó lévén,
tűri ennek kicsapongásait, és ábrándjait, ha ezek rendszerben fog-
laltatnak, és mysticai homályban adatnak elé. És valósággal *Schlos-
ser* be is vallja nemzetének e' gyöngéjét, állítva, hogy a' német tu-
dósok előtt mindig gyanús volt az, a' mi érthető és világos. *Köppen*
pedig, keserű ironiáival áll elő, és ekkép szól: „A' németek' szívét
csak rendszerrel lehet meghódítani, a' kik a' képtelenséget is elfo-
gadják, csak rendszeresen adassék elé“ ²⁾.

Bármely kütfölből eredjen e' lélektani csoda, és e' szörnyű
tévely, erre magyarjainkat Parthenonom' e' küszöbén figyelmessé
tenni jónak láttam; noha, hogy ezek általános alanyiságba süllyed-
hessenek valaha, attól nem tartok; mivel ezek ép úgy, mint az an-
golok és francziák, gyakorlati ép szelleműek, és hála! épen nem
ábrándosak? Nem is fogadnak ők el rögtön minden idétlen agyszü-
leményt; és a' szöke Duna előbb viszszerterend Pannoniánk és Da-
ciánk' síkjairól a' német hegyek felé, semhogy magyarjaink az ala-
nyiság' önkényes, és szörnyű absolutismussal parancsoló homályos
tanaival szerelembe eshessenek. Hát, kérdem, a' kissé nyers, de
azért épeszű magyarok — kik eddigelé a' philosophia' pegasusát
nyereg nélkül is megülték — fogadnának kész és alázatos engedély-
lyel efféle tanokat és elveket? A' fölény olyan, minőnek mi őt ala-
nyiságunk' mindenhatósága által teremtyük; ha ennek tetszik őt egy
árva és pusztá ideává silányítani, úgy ő ennél több nem lehet; ha
ugyan ennek tetszik őt saját művével a' természettel öszszezagyvál-
ni, mit mondhatunk erre egyebet, mint azt, mit a' kedélyes *Spiegel*
szokott? „Ez is jó!“ Ha tetszik őtöle a' lélet megtagadni, mint tön
Fichte, ez ellen sem lehet kifogás; ha az emberlelket tetszik öntu-
data' ellenére, szabadságától, a' semmivélétől irtódzása' daczára, a'
halálutáni fenmaradástól megfosztani: mit mondhatunk ez ellen is?
Mi keletnépe, bizonynyal hiszem azt, sem említett rémtanokat, sem
ezek' vitalóit, soha olly lelkesedéssel nem fogadandjuk, mint a' jó

¹⁾ Tennemann, Grundriss der Geschichte der Philos. Leipzig. 1812. p. 51—62.

²⁾ Propylaeumok a' magyar Philosophiához I. 40. 223.

németek, kik közt voltak, a' kik *Kantot* ugyan második messiásnak, *Fichtét* vértanúnak, *Hegelt* a' biblia és keresztyénség' csálhatlan tolmácsának hívék és magasztalák, és kérdjük: miért? azért, mert mysticus tanait nem értették és, mert emez, mint második isten a' tiszta létből, vagy az üres logikai fogalom' semmijéből a' máskép-létbe átmenvén, dialecticai mozgással, a' valót teremteni jónak látta.

Szomorú dolgok! de igazak, miknélfogva mi az abszolút philosophia' absolutismusának határtalan engedelmességgel még hódolni nem bíró magyarok, magunkat ilyenek' vezérletére nem bírhatjuk.

Jóval többet ígérőnek mutatkozik, és biocaliai czélunkra alkalmasabbnak ajánlkozik a' nyomos ítéletű, hidegvérű, és a' szellemi buvárlatokra is igen ügyes *bríttek'* philosophiája már csak ennél fogva is, hogy ők az élet és józan ész' körében maradvá, *Baco*, és *Locke'* elveit követve, és a' tapasztalat' biztosb ösvényén indulva el, azt nyomozzák, mi nyitva áll a' kül- és belérzékeknek, és miután ez ösvényen a' reál hasznót nyújtó tudományok' művelésében igen sokra mentek, azt hiszik, hogy ezen módszer által lehet 's kell eljutni a' philosophia' főirányához, és legfőbb feladata' megfejtéséhez is. És ebben tökéletes igazok is van. Élet, és ennek harmoniája az élettudomány' ne-továbbja: mire a' helyesen fejlett, a' valót és eszményt egyaránt méltányló ész' segítségével lehet eljutni. Így ítélte a' még romlatlan érzékű hellen, az élet' fensőbb körében forgott *Socrates*; ezen harmonia felé delejtettek a' classicaí műveltségű bölcselők.

Az élettapasztalásban gazdag *angolok* tehát, miután állatták, hogy éles eszű *Hume* földijök' scepstse hatalmasan megrendíté a' Leibnitz-féle, egyoldalú idealismust, meg az erre épített metaphysicát, *Hartley*, *Reid*, *Browne* és *Stewart'* nyomdokait követve, napjainkban a' szellemphilosophia' művelésétől várnak üdvöt, mellynek iránya nem más, mint az emberi léleknek tudomány' ösvényén nyerendő földerítése, és a' fensőbb életnek nyomozása. Szellemet illetőleg éles bonczkés alá vették az angol bölcselők a' lélek' különemű, de egy derék összhangot képezni kellő tehetségeit, nyomozták amazok' törvényeit, és észlelik azt, mi emberi öntudatunkban feltűnik. Nem követik ők ezen boncztani működésben azt, mit a' criticismus' alapítója, *Kant* tőn, ki a' tiszta ész't tevé egyedül bírálata' tárgyául, és a' tapasztalatitól annyira idegen volt, hogy a' lélek' törvényeit kutató lélektant a' philosophiai tudományok' seregéből kiztasztítani nem áttallaná. Neki tiszta, azaz, a' tapasztalás' mocskaitól mentes lélektan kellett, miben rejlett aztán gyöktévedése; mert van ugyan ilyen nemű tudomány, mit *Aristoteles* óta ész'tannak, logicának nevezünk, és ez szükséges is, mint alakot és üres formát nyújtó tudomány; de ez, ha a' philosophia' helyét akarja elfoglalni, és a' tapasztalást ennek mezejéről kizárni, ép olly fonákságot akar, mint ha valamelly boltos tele rakná boltját számtalan hig és száraz árúk'

mértékeivel, amazoknak pedig boltjában helyt nem engedne. A' *formaság* nem nélkülözhető; de szint ilyen a' tapasztalás' útján nyelendő ismeret is.

Az angolok tehát mintegy folytatva dicsérettel a' természet-tani ösvényt, bírálat alá veszik az öntudatban mintegy észlelet alá eső emberszellemet, és szorgalmasan fürkészik, lehető-e, van-e, szükségkép lenni kellő-e, a' testi és érzékeink alá eső dolgok' e' határtalan tengerében, olly neme és faja a' lényeknek, melly amazokon felülemelkedve, és tőlük lényegesen különbözve, arra volna minősítve, hogy magas irányban működjék, fürkésze a' valót, érezve a' fensőbb szépet, és nemest, törve az erkölcsi czélokra, és küzdve az ezeknek útjában álló akadályokkal? Még itt nem állanak meg, hanem azt is vizsgálják, hogy, ha illyen fensőbb elv lakik bennünk — mit kicsoda tagadhatna? — képes-e aztán ez saját és benne lakó ereje által a' természetfölötti magasb ismeretszerzésre vagy nem? mert, ha ő egyéb állattársaink felett illy képességgel nem bír, úgy minden metaphysicalás nem egyéb, mint szellemünk' igaz hívásától eltérés, álomhüvelyezés, és erőpazarlás. Ha eszünk itt megcsal: úgy a' fensőbb vagy ideálvilág az ő hitrege-világhoz hasonló, mellynek létezését bár a' még criticálan kor erősen hívé, mégis ez regényes Olympiájáról egyszer csak letűnt, és nincs, ki ennek egykori viszsztatérését valószínűnek hinné. És ezt azért, mert a' képzelhető még távol van a' valótól, a' lehető igen meszsze áll a' léttől, sőt szükségkép lenni kellőtől. A' szellemtudomány' fő feladatának ismeri tehát a' britt philosophia annak előbb tisztába hozását, minő fokai vannak a' meggyőződésnek, miben különbözik ettől a' puszta vélemény, melly lehet így is amúgy is; ellenben az alapos meggyőződés épen nem szabad akarat és tetszés szerinti, és olly hatalommal bír, hogy még vérpadra is elég erős fölléptetni.

A' lélek' ezen életművezetét tevéen tanulmányául igen helyesen az angol jelen philosophia, és itt ezen szerencsés eredményre jutva, hogy a' szemlélő ész épen nem süllyedt hiú alanyiságba, nem is jön magával szükségkép ellenmondásba, ha a' fensőbb ismereteket vizsgálja — és ez csak akkor esik meg, ha a' criticus bölcselő a' vizsgálat alá vett érzékfeletti tárgyakat egyszer mint tér és időben levőket, máskor mint ezeken kívül helyzeteket tekinti — nem mellőzi az emberszív, és akaratí erő' mélységei' fürkészését is, jelesen azt: minő alaperők laknak fensőbb akaratunkban? és erkölcsileg mit tehetünk, mit nem? legyőzhetjük-e érzékiségünk, és önzésünk' gigási erejét? erkölcsi és vallási eszméink bírnak-e elég indokkal az erkölcsi törvények' velünk teljesíttetésire, vagy nem? mivel, ha ezeket nem teheljük, úgy lényünk merő alanyiságban dermedez, az erkölcsi törvény nem létezik, és ez csak a' szokás, vagy a' nevelés' műve; úgy nincs erkölcsi törvényhozás, a' fölény mint erkölcsi törvényhozó, üres eszme, az erény, mint a' törvénynek magunkban végre-

hajtása — tehetség erre hiányozván, mikép ezt az erényes *Brutus*, a' Philippinél elvesztett ütközet' alkalmával nyilvánítá — semmi.

Láthatni ezekből, hogy az angolok korunkban a' Baco által kimutatott jeles ösvényen haladva, szilárd alapra akarják építeni a' philosophiát; ennél fogva most már mellőzik is a' lélektan' eddig igen fontosaknak tartott kérdései' fejtegetéseit, pl. azt : minő kapcsolat létezik a' különböző természetű test és lélek között? mivel átlátták, hogy akár az alkalmiság, akár az eleve elrendelt harmonia, akár a' testet és lelket egybekötő ideglél' föltéteménye itt nem segít, és a' lélek' természete' fölvilágítását egy árva lépéssel is előbb nem viszi. Ellenben dúsabb eredményt remélhetni abból, ha kitanuljuk : mi emeli és nemesíti az embert? mi tisztítja ismereteinket, mi nemesíti érzelmeinket, mi szilárdítja eltökéléseinket? viszont : mi von el emberi hivatásunktól, mi alacsonyít le, és mi tesz bennünket alkalmatlanokká a' fensőbb elméleti, gyakorlati és széptani életre? De még a' *társalmi élet* törvényeit is nyomozzák ezen, világ minden részeit jól ismerő bölcselek; mert egész nemzeteket tűzve ki vizsgálatuk tárgyaúl, azt keresik : minő befolyása van nagyban a' nemzeti szellem és jellemre az égaljnak, a' vallás' formáinak, a' polgári alkatnak, az életmódnak és egyebeknek? Ezek már velősb tudományt, vonzalmasb ismeretet nyújtó nyomozások, és mi erős hittel hiszszük, hogy a' serdülő angol philosophia, illy ösvényen haladva, és valódi világ- 's élettudományyá átalakítva, megszűnendik életre meddő Vesztaszüz lenni, és — mi még több — erősb alapra helyhezendi a' metaphysicát, mellynek alapjait Hume megrendíté, és megszüntetendi amaz aránytalanságot, melly a' franczia forradalom óta, a' száraz földön a' természettani és metaphysicai tudományok között — fájdalom! — igen kitünőleg mutatkozik. Melly remény annál alaposb, hogy a' britt nemzet' bölcselei nem pazarlottak el annyi erőt és időt a' philosophia' előcsarnokaiban, mint a' németek; hanem a' szükséges előmunkálatokat megtevén — mint láttuk — bátrak voltak bemenni ennek szentélyébe, az életet gyakorlati oldaláról fogni fel, mint a' hellenek is tőnek; minek aztán az a' haszna lön, hogy nemzeti életök nemzeti szilárd bölcselesekre lévén alapítva, nem lett napjainkban is a' minden évtizedben változó philosophia' áldozatává, és ők, Albion' szikláiról, sajnálattal tekinték, mint hullámszik a' szárazföldön lakók' elv-, eszme- és véleménylengere; mint forronganak itt, az ál philosophismus' hajjaitól elborított népek : melly hánykódás már azt tanúsítja, hogy emezek' társalmi philosophiája alig áll jó lábbon napjainkban, mert ennek, mint a' valódi bölcsnek jelleme, a' derős nyugalom.

(Folytatjuk).

A' MAGYAR TUDOMÁNYOS INTÉZETEK' HIVATALOS KÖZLÖNYE.

MAGYAR ACADEMIA.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 23. 1853.

Folytatása és vége Hetényi János rt., „A' magyar Parthenon' előcsarnokai” című értekezése' bevezetésének.

Azonban illő a' pénz' másik oldalát is megtekinteni. Dicsérendő az, hogy a' brittek a' philosophiát ott kezdik, ahhol kell, az ember és a' természet' fürkészetén; itt kezdék a' derék hellenek is, és Aristoteles' metaphysicája csak folytatása jeles természettanának. De az is igaz, hogy a' philosophia' fellelővárába, mely a' metaphysica, soha el nem jutunk, ha eszünk' előleges fogalmainak, gondolatalakjainak, schemáinak, továbbá a' tapasztalaton felülemelkedő, a' millió részleteket egy egészletbe egyesítő, és mintegy megemésztő *harmonisticai erejét* nem ismerjük. Igen: emberiségünk' fő jellem: az ész, mely nem más, mint egyesítő egyezmény, — harmonia harmonisans — mely egyesít eszményit és valót, eszmeit és tapasztalatit, egyetemest, részletest és egyénit, miként ezt bármely észlet — syllogismus — tanúsítja. *Harmonia* tehát az ész' lénye; saját és alkalmas alakba öntő mindent, mit az értelem, mint a' tapasztalat' előműszere szolgáltatott neki. Így hát értelem az ész, emez ama' nélkül semmikép el nem lehet; szükség van tapasztalatra, mint anyagra, szükség alakra, mint edényre, melyben álljon a' tapasztalatkins.

Itt tévedtek már meg az ösvilág' bölcselei, hogy egyik fél túlbecsülte az edényt 's az alakot az anyag 's a' tartalom felett: a' másik többre becslte a' tartalmat és tapasztalatot az eszménél. *Xenophanes*, *Plató*, *Kant* és társai' tévedéseit már érintettük, és láttuk, hová vezet a' formalismus? t. i. alanyiságra; aztán semmivítatásra és szellemkórságra. Ép ily szírtbe ütközhetik az alakra mitsem adó empirismus. *Thales* és társai, kik inkább physicusok voltak, mint philosophusok, *Anaxagorásig*, mikép följebb érintettem, nem bírának a' világnak észlvet adni igazgatóul, hanem anyagit, egyik az isteni erővel működő vizet, másik a' tüzet ültetve a' világ' trónjára. *Aristoteles'* istene is csak gépmozgató és nem több. Ezekből folyt az anyagvítatás, a' sensualismus, epicuraeismus, és a' jó *Lucretius* a' lélektagadás' védvényeit már olly mesterileg elélünteté 's ki-

merité, hogy az Antilucetius' írója ugyan csak izzad ezek' megczáfolásában, és ez neki mégsem sikerül egészen.

Mi a' természettan nélkül — bár ez is jó segéd tudományunk — inkább ellehetünk philosophiában, mint a' metaphysica nélkül; mert *Kant* szerint is: „Metaphysik ist die eigentlich wahre Philosophie“ és most, — bár ez a' bölcsesség' fénytornya, ez az életkalauz, — mégis, noha e' fellelővart két évezrednél régebben ismeri a' világ, azt sem tudjuk, mi ez? nem is tudandjuk soha, ha felekezet' emberei levén, e' fenséges tudományt egyoldalúlag akár platói, akár aristotelesi, akár a' *Locke*-féle empirismusi, akár *Kant*' idealismusa' szempontjából akarjuk értelmezni. Úgy járunk tehát itt is, mint a' philosophiával, mellynek annyiféle értelmezője van, mennyi a' bölcselő. Nem leendünk itt addig soha tisztában, míg arról teljesen meg nem győződünk, hogy az emberész egyesítő egyezmény levén, neki szent kötelessége az, hogy mint életkormányzó elsöben érezze fönséges hivatását, és készítse magát nagy rendeltetésére; mi nem más, mint a' fensöbb vagy szellemi élet vezérlete, és ennek szépítése. Továbbá tudja azt, hogy ő az élet' fensöbb szépségének egyedüli eszköze, hivatása a fensöbb igazságok, és az ezekből folyó fő elvek' összhangba-hozatala; melly áldott eredmény épen nem éretik el az által, ha a' tapasztalat' orgánját, az értelmet, mint első miniszterét elbocsátva, a' tapasztalatot szükségtelennek nyilvánítja, és mint pók saját hasából akar mindent teremteni; mert ez ábrándos működés aztán csak pókhálói rendszert képes gyártani, mit a' kétely' szele könnyen elfúj. De úgy sem éretik el, ha fejedelmi kényelmet választva, maga a' trónról lelép, és maga' helyébe a' rövid látású, eszmék' szerzésire alkalmatlan, ingatag és szilárd elveket nyújtani nem bíró empiriát ülteti; nem: a' segéd csak segéd, a' trón az ész, mint törvényes parancsnokot illeti. A' bölcselőnek is tehát az ész' fölségét, körét, és kötelességeit kell legelőbb elismerni: *fönsége* áll törvényhozásában, végelítélésében és végrehajtásában. Hogy ezt tehesse, bírnia kell eszmékkel, sőt eszményekkel; de a' tapasztalat' ösvényén is járatlan nem levén, bírnia kell hely-, kor-, népismerettel is, és tudni, mi kivihető, mi nem? pedig ezeket az empiria tudatja velünk. És ezeket azért kell tennünk, hogy aztán világot ne gyártsunk, a' hatalmas természetnek törvényt szabni ne akarjunk, és utóbb is tébolydába ne jussunk. Ismernünk kell *hatáskörünket* is, és szellemi erőnket: mi nem más, mint fensöbb életünk' szépítése, melly czélra a' legfensöbb igazságokat, és elveket tudnunk kell ugyan, és ezek' összhangját bírunk, jelesen: meg kell arról győződünk, hogy van fölény, léteznek ennek törvényei szivünkben úgy, mint az észben, van törvény-végrehajtásra nélkülözhetlen szabadságunk, és az erénynek örök pálya van felnyitva, ezeket illő tisztán látnunk; de aztán ezeken felül is azt fürkésznünk, mi a'

fölény, mi a' lélek, minő lesz a' sírontúli pálya? ezeket tudni akarni, henyé munka, és erőpazarlás.

Az illy saját fenségét ismerő, életszépítési hivatását érző, de korlátait is szerényen megfontoló, 's magát ezek közt tartó ész, melly magából is merít ugyan olyanokat, miket a' tapasztalat adni nem képes, de az értelmet és életet is kihallgatja, az illyen ész, melly a' szívhez is lehajlik, a' közértelmet és véleményt is aljasnak nem tekinti, és a' különböző korban élt és élő népek' véleményeit, a' különnemű vallásformákat szemétdombnak nem állítja: — az illyetén ész és philosophia, mondom, őszhangzó, és a' bölcsesség' templomába képes vezetni.

Fájdalom! az angol serdülő philosophia ennyire még nem ment. Ez anyagkincseket már gyűjtött, de a' németeket túlzásaikért megvetve, az alanyiség-állításban ugyan megbotlott, de a' máskép éles eszü és roppant értelmü Kantról hallani sem akar, és a' józan idealismust megveti, 's így az értelmet és észet még kibékíteni nem bírja. Mivel tudnunk kell, hogy valamint van józan és szerény empiria, úgy van józan és szerény idealismus is; ezek mint okos, jóakarató igaz barátok, bár néha véleményben különböznek, sőt össze is koczczannak, de azért a' *harmonia'* templomában kölcsönös értesítés, és szelíd fölvilágosítás által könnyen kibékülnek, 's a' köz üdvös célra kezdet fognak. Ámde most még az angol — igaz a' realékban sokra ment, 's ennél fogva kissé büszke — empiria, mint *Krug* is panasolja, üres szappanbuborékul tekinti a' német szemlélődést; — pedig ez épen nem az, — közönynyel veszi a' német metaphysicát, mint ezért *Kant* is szinte neheztel ¹⁾. Azonban az egyoldalú empirismus semminemű sem jó, sem rossz metaphysica' állítására képes nem levén, innen megfejtendő, hogy a' szellemtudomány' mívelésén dicsérettel munkás legújabb skott iskola, a' metaphysicát a' philosophiából kiküszöbölé ²⁾; mit pedig tenni sem nem lehet, sem nem szabad, nem lehet annak, a' ki érti, és elgondolja a' philosophia' nagy mezejét. Felsőbb élettudomány ez, melly nem csak a' jelen hanem az örök élet' szépítésére 's vezérletére tör, és így jóval több ez, mint szellemtan; mi bár szép és szükséges, de a' philosophia' roppant telkét be nem töltheti, és ennek világtengerét ki nem merítheti. Feladata ennek nem csupán az emberszellem' tüneményei, és törvényeinek megfejtése, hanem az egyéni, és társalmi élet' szépségire vezérlő problémák' megoldása. De tenni sem szabad ezt; mert, mikép feljebb érintettük, a' metaphysica a' philosophia' fellekvára, és e' magasztos tudomány teszi fel a' philosophia' fejére a' koszorút.

Ha a' skott philosophiai legújabb iskola azért küszöböli ki a' metaphysicát a' philosophia' templomából, mert a' lélektani és me-

¹⁾ Logik. Einleit. pag. 19.

²⁾ Szontagh G. Propylaeum. I. 195.

taphysicai kérdések különböző természetűek, 's ennél fogva egy egészbe nem olvashatók : e' nyilatkozat igen gyenge szemléletet, és ferde nézetet árul el mind a' philosophiáról, mind a' lélektanról. Igaz, hogy ezek különműek, mert első úgy tekinthető mint egész, másik, úgy mint amazt csak segítő, de sajátlag annak kiegészítéséhez nem tartozó részecske. Igen, a' tapasztalásból merített lélektan alsóbb rendű tudomány, semhogy a' föllengős metaphysica' egészébe olvashatólnék. Más a' *felsőbb lélektan*, mely a' szemlélő ész' műve, mely a' lélek' egészletét, és önállását, csoda fenségét, és öröklétét vizsgálja. Ez már kiegészítő része a' metaphysicának. Mi fogalomzavar vehető észre tehát *Stenart'* iskolájában, e' tárgyban. A' metaphysica nem tartozik a' philosophia' körébe? Hiszen már *Aristoteles* állatta, hogy ez a' philosophia' lelke, — *πρωτη φιλοσοφια*. — Van-e annak fogalma a' bölcsesség' tudományáról, a' ki ilyesmit állítani elég merész?

Igénytelen harmonicám itt ilyen nézetet állítani bátor. Az igaz philosophia mindig összhangban volt, és működött az emberélet' amaz első rendű szepítő, és nemesbitőjével, a' vallástudománnyal. Emez keleten született, és a' hébereknél oly tökélyre fejt ki, hogy tanai méltán isteni nyilatkozatoknak tekinthetők. Isten, ember, szabadság, és öröklét leírhatlan fenségben tűnnek ebben elé, és boldog a' népembere, ki természeti józan érzelmeit követve, ez ösvényen egyenesen, biztosan és legrövidebb úton jut a' bölcsesség' fellegvárába, nélkülözve a' szemlélő philosophia' tekervényes, egész életet igénylő és mégis a' kételytől nem ment, nem eléggé biztos ösvényét. Ő a' hit' világánál jól ismeri az őt környező természet' alkotóját, tudja a' viszonyt, melyben van vele, mint élte' adójával, urával, törvényadójával és bírójával; tudja, hogy élte' jelen korszaka elmúlván, előtte egy más korszak nyílik, mely kiegyenlítendi ennek erényét a' jövő boldogsággal, mely itt még egyenlípést amazzal nem tarthatott : e' küzdelem' világában neki még vég, és örök jutalom nem adathatott. Ezen *érzelem' vallása* hatását még mindig megtette, és jó, békés szellemű, erényes boldog polgárokat képzett; bár másfelül azt sem lehet tagadni, hogy az érzelem, a' hideg ész' vezérlete és segédje nélkül, mely örvénybe is vezethet, és vagy vak buzgalommá, vagy babonává 's rajossággá fajúlhat.

A' *hellenek'* összhangzólag mivel eszének juthat tehát ama' nagy dicsőség, hogy ők a' keleti érzelemvallást tudományos alakba öntötték, észalapra fektették, kinövéseitől megtisztították, *észvallássá* magasították, és így ennek egyetemes érvényt biztosítottak. E' fő érdem főleg Socratest, és jelesb tanítványait illeti. Ez a' *metaphysica' igaz fogalma*, mely nem más, mint észkokokkal megerősített, az ész' mélyiből merített bölcselés istenről, világról és emberlélekről; *lámpa* tehát, mely az élet' egészletét földéri, ezt összhangzó tanival, és elveivel vezérli, ezt szépíti és híveit üdvös életharmoniára

vezeti. Ha a' skott iskola azt érti metaphysica alatt, mivé azt majdnem egy zajos évszázad alatt az ál metaphysicusok ferdítették, csataterének képzeletét ezt az ismeret' alapossága felett folytatott egyoldalú vitatkozásoknak, az isten, lélek, és világ' lényét hiába kutató buvárlatoknak : úgy az üres felhőt tartva ama' gögös istennőnek, Junónak, ezt a' philosophia' szerény templomából kitiltja, — — ez képzelhető 's megfogható ; de fájdalom ! arra mutat, hogy az igaz metaphysicát nem ismeri, és hogy ez a' philosophia' tetőpontja, az ész' dicsősége, és az életvezérlő bölcsesség' ne-továbbja, nem tudja.

Itt többet a' *harmonisticai metaphysica*' sajátjairól nyilvánítani nem lehet. Ennyit azonban erről előlegesen is szabad sőt kell mondanom, hogy Parthenonom' fő iránya, ezt annak legelső szentélyébe ünnepélyesen újra bévezetni, és itt trónra ültetni ; mert eddigi buvárlataim által, feljogosítottnak érzem magamat e' fő eredmények' állítására, hogy e' magasztos tudomány e' jelentékeny nevet csakugyan megérdemli, és ő észalapra fektethető észkokokkal támogatható rendszer. Továbbá az, mit az ismeret' e' magasztos táján az érzelem tanított eleitől fogva, a' vallások egyhangzólag jelképeztek, a' jobb lelkekkel sejdítették, az csak ugyan épen nem ábránd — bármit mondjanak a' beteges képzelmű, és vagy az egyetemes alanyiságba, vagy a' durva anyagiságba sülyedt bölcselők ; — mert az általános harmonizmus képes ezen elmehorút szétoszlatni, 's a' kételkedőket itt jobb meggyőződésre segélleni. És ezt azért : mert csakugyan az érzelemmel egy szövetségben működő ész't illeti a' trón, nem a' külérzékeket, nem az ideálra fölemelkedni nem bíró értelmet, nem a' lenge képzelődést, melly vagy ábrándos metaphysicát gyárt, vagy a' fensőbb ismeretek' alapját, 's erejét botorul gyöngitni törekszik.

Előnye a' mívelt és ép észnek említett lélektehetségek felett abban áll, hogy ő itéli el a' legfensőbb kérdéseket, ő hoz ítéletet a' legfensőbb harmoniák és viszályok' ügyében, ő mondja meg illetékesen, mi a' fő való és valóttan? — *πρωτον αληθες, και ψευδον* — mi a' főjő és főgonosz? mi az őszhangzó és ellenmondatos? Ő maga is harmonia lévén, legjobban tudja, mi a' való, a' szép, és jó, miknek lénye szinte harmonia. Ő itt az egyedül illetékes bíró, és neki van egyedül főtörvénszéke, vagy cassatoriuma. Hiszen Pál apostol szerint is : ő fürkészi még az isten' mélységeit is, nem a' tapasztalat, nem a' külérzék, nem az értelem, melly az észnek csak gyárosul tekinthető, szolgáltatva ennek anyagot az építésre.

Van-e szükség illy legfensőbb tehetségre? ezt csak a' nem-bölcs kértheti, és ez csak olyan, mintha valaki kérdené : van-e szükség főépítésre a' kőművesek, fővezérre a' közvitézek, és gyárigazgatóra a' gyári munkások mellett? A' természettan bármelly dicső fölfedezéseket tegyen, alárendeltje volt és leendő örökké a' metaphysicának, annál inkább ezt trónjáról le nem taszíthatja, még

inkább magába nem fufaszthatja; mert a' természeti világban, a' természet fölötti vagy *észvilágtant*, melly a' tapasztalat fölött áll, el nem temetheti, a' tapasztalati lélektan, a' fensőbb vagy *észlélektan* meg nem semmitheti; mert a' kültermészet' rendje, czélszere, harmoniája, szinte eszünk' bámulatos műszere, erkölcsi ereje, és egyezménye csakugyan, rendező erkölcsi istenre mutat, és istenhez vezet bölcszet úgy, mint együgyüt, tudóst úgy, mint tanulatlant, jámbort úgy, mint vétkest derűs óráiban. E' tökéletlennek látszó világban létezik tökély is, minék alapja a' főtökélyben vagy istenben gyökerezhetik egyedül. Az igaz metaphysica tehát a' philosophiából ki nem küszöbölhető, sem le nem sorozható; mert a' vallásos érzelmeket ez magasítja ismeretekké, a' sejtelmeket ez szilárdítja boldog reményekké.

A' harmonia' templomához legközelebb látszanak járulni amaz életvidor *francia nemzet'* legújabb bölcselői, a' kik *Royer Collard'* intő szavára búcsút mondva e' nemzet' egykori sensualismusának, megválva az itt rövid ideig tartott ideológiától, ma már sem az egyoldalú logismusban — mint *Des Cartes* és *Malebranche* — sem a' szinte egyoldalú empirismusban — mit *Condillac* akart — nem sínlődnek; hanem a' francia philosophiának korunkban ama' legszerencsésb reformatora *Cousin Victor'* vezérlete után, olly jó sikerrel haladnak, hogy ezen még a' múlt században hiú, a' forradalomban elvadult, iszonyú *anyagiságba* sülyedt nemzet szemlátomást elváltozik, és magas szellemi műveltséggel díszlik a' józan philosophia' ereje által. Ismernünk kell tehát mind a' derék *Cousint*, mind az általa keletkezett legújabb francia iskolát, mellynek díszei: *Damiron*, *Jouffroy* és *Degerando*.

Cousin mint második *Socrates* lépett fel hazájában, és sülyedt nemzetének erkölcsi felvilágultságot nyújtott, mire épen legnagyobb szüksége vala. Ő nemes bátorsággal hadat izent nemzete' sokféle szennyvel bemázolt philosophiájának; és e' helyébe olly rendszert állított, mellynek jelleme *szemelvényi* — *ecclecticai* — és megismertető jegye az, hogy a' derék *socratismusra* viszszatérve, épen nem egyoldalú, hanem empirismust és idealismust egyesítő, ékes és világos előadással díszlő, és mindenben a' legdicséretesb mérsékkel fénylő. Ezen tanoda' állítója megismerkedve a' hellen párnélküli philosophiával, elsöben *Platót* és *Aristotelest* tevé tanulmányaul; söt elsönek íratait egészen, emennek pedig csupán metaphysicáját francia nyelvre fordítva, *Abeillard'* tanait bírálóat alá véve, *Descartes* és *Locke'* rendszerét egybehasonlítva, az új német iskolát ennek honában kitanúlva és magát Hegelt hallgatva, illy roppant készülettel fogott a' francia philosophia' átalakításához, és aztán olly sikerrel, minőt alig várnánk ama' könnyű vérű és mélyen gondolkodni nem szerető néptől, a' francziától. Mert tanításain két ezernél is többen megjelenvén, leczkéi gyors írók által fogadtattak, más nap kinyo-

mattak, és kevés nap alatt Francziahonnak egyik végétől a' másikig terjesztettek. Illy lelkesedést alig szült bármelly philosophia az új korban.

Szelleme ennek abban áll, egyesíteni az öszhangzó tanokat és elveket, kerülni 's kerülni a' végleteket életben és iskolában, az egymással harczszemközt álló rendszereket kibékíteni, az érzékiségbe merült francziákkal a' mérséklett idealismust megismertetni; de őket ennek szirtjeitől óvni, az erkölcsiséget emelni, és a' fensőbb ízlést gyarapítani. Az emberiség és philosophia' barátja örvend, midőn látja, mi gyors és erős törekvéssel delejt a' józan ész a' harmonismusra; mert a' szemelvénny' iránya nem más, mint a' philosophiai igen sokszor és sokban eltérő vélemények, nézetek és elvek' egy öszhangzó rendszerbe egyesítése, és általa az igaz philosophiai műveltség' terjesztése. Igen dicsérendő tehát a' francia legújabb philosophia' üdvös iránya, melly nem az ellentétben keres üdvöt, mint a' berlinismusz, hanem az egyesítésben; nem szigeteli el magát a' nép' műveltebbjeitől, mint amaz, hanem népszerű és világos: mi több, békét óhajt és ennek olajfaival keríti körül a' bölcsesség' templomát — mint az atheni Parthenon is ezek közül emelkedett föl; — békés irányt ad politicának úgy, mint istenészetnek. Nem csak bonczol ez, mint a' criticismus, hanem egyesít is; méltányolja a' classicaei hellenismust úgy, mint a' sötétnek tartott középkor' buvárlatait, és szellemi kincseit; az angol empirismust úgy, mint a' német idealismust — hibáiknak épen nem hódolva — de leginkább tiszteli a' socraticusok' tiszta életbölcsességét, mint örök kűtfőt, és Cousin' szemelvénny' philosophiája is nem más, mint hellenismusra épített, de az újkor' kincseit is használó mérséklett idealismus.

Roppant hatása is vala ez üdvös vállolatnak a' francziák' erkölcsé' simítására, tudományosságuk' alaposságára, nevelőintézeteik' javulására, — min maga Cousin párnélküli szorgalommal dolgozott, — és egyebekre. Örvendhetünk tehát e' szép jelenetnek, melly új és derült korszakot idézend elé a' philosophiai világban, és azt remélteti velünk, hogy a' *harmonismus leend a' philosophia' aranykora*, mire a' híres *Lamenais'* philosophiája ¹⁾ kellemes kezességet nyújt. Meg nem állhatom, hogy ebből a' következő szép sorokat ne idézzem: „Mi okozza, így szól ezen bölcs, jelenkorunk' gyöknyavalyáját? az hogy e' romlott kor az istenre nem néz; ennek fiaiban az értelmiség, és a' szeretet megfogyatkozott. Nálunk az egyének nem a' világ' harmoniájára, nem a' hon' szívére fordítják szemeiket, hanem a' részletekre, egyes vágyaik' kielégítésére, mellyel a' köz harmoniát felbontják, és az egész élet' művezetére kártékonyan hatnak. Innen a' társalmi élet' bajainak fő forrása abban áll, hogy az emberek a' harmoniát elvetik szemeik elől, és elhagyják mago-

¹⁾ Esquisse d' une Philosophie. Paris. 1841. Vol. III.

kat csábítani a' részletes haszon, és perczig tartó gyönyör csábereje által."

Azonban itt azt is őszintén ki kell mondanom, hogy harmónisticám helyesnek találja ugyan a' francia legújabb bölcselek' szemelvényi irányát; de hogy jeles vállolatában addig üdvös sikert érhessen, míg a' szemelvény' alapját, és criterionát szilárdul meg nem állítja, kétlem. Szóltam már erről az ész és *philosophia*' fenségéről írt academiái értekezésemben ¹⁾, és eléadám, mi nehéz a' szemelvénynek elkerülni a' syncretismus' szirtjeit, mikbe már nem egyszer ütközött, és mindannyiszor elmerült a' *philosophia*' hajója. Emlékezzünk az új platonismusra, melly egyeztetni akarván a' keleti *philosophiát* a' hellennel, ezen összeforrasztási kísérletével tönkretette darabig a' szemlélődést. A' szemelvény tehát kezdetnek igen jó, és ezen kezdék a' világ' főfő bölcselei, *Pythagoras*, *Plató*, *Baco*, *Leibnitz* és mások, kik a' felekezetiség' szolgálai seregébe nem merülve, önállólólag bölcselek. Ámde míg a' szemelvény biztos alapra nem fektettetik; míg a' *philosophiának* szilárdul megállított irányt, kört, kimutatni nem képes; míg az igazat, a' jót, a' szépet egy megoszthatlan frigyben nem egyesíti, és szabad tetszése szerint rakja össze a' *philosophiai* elemeket: addig rendületlen rendszert alkotni nem képes, és ez a' bölcselek' alanyi önkényének leend mindig alávetve; mert egyik *eclecticus* egy-, másik másféleképp szemelendi ki eszméit, ezekből másféle elveket húzand ki, és különmemű rendszert alkotand, mi elvégre is ingatagságra vezet. A' *philosophia* ugyan, természeténél fogva, nem tartozhatik az exact tudományok' körébe; de azért mégis áll, mit *Plató* róla monda, hogy: Ez az egyetemes és -szükségyszeres' tudománya; mi azt teszi, hogy semmikép nem függhet önkényünkötől, mit tartunk *philosophiának* mit ne?

Én tehát bátran kimondom, hogy ez más nem lehet, mint egyéni és társalmi fensőbb életszépítésre vezető mesterség. Eredeti hivatásánál fogva ő inkább gyakorlati, mint elméleti irányú, mellyben a' fensőbb tudat is főfő helyt foglal ugyan, és nélkülözhetlen; de a' biocalia mégis ennek ne-továbbja: telke és köre ennek a' szellemi fensőbb élet, vezér-főelve a' harmonia, melly az eszményt elfogadja ugyan alaki és szabályzó elvnek, de ennek egyeduralkodást épen nem enged; hanem a' valót, a' létezöt, az elérhetöt, és létesíthetöt, szóval az életet is ennek fő tényezőjeül állítja fel; mik aztán úgymint az elméleti, és eszményi, viszont: gyakorlati, és tapasztalati, egymást ellenőrzik, korlátolják 's egyensúlyozzák. Van itt helye mindkettőnek, mert eszünk egyetemesre törő természeténél fogva delejt mindkettő felé; de aztán öszhangnak kell lenni köztük, a' valót a' jóval, az elméletit 's eszményt a' gyakorlatival és

¹⁾ A' m. Tud. Társ. Évkönyvei. VI. kötet, 55. l.

kivihetővel egybekötve az, a' mi szép 's így czélszeres és összhangzó. Így születik a' harmonismus; melly igénytelen véleményem szerint, *utolsó stadiuma*, *érettségi korszaka* leendő a' philosophiának, melly *Thales'* korában egyoldalú tapasztalati úton kezdett haladni; majd *Plató'* működése által eszményi ösvényre tért, *Kant* által *criticai* vagy bonczoló utat választott ugyan, de elvégre mégis idealismus felé delejtett. Illő tehát, hogy ezen eltéréseket a' harmonismus egyesítse az életharmonia' rendületlen álló köz- és tüzpontjában.

Az *egyetemes harmonismus*, mellyet mint Pallas' aegisét ellenébe teszek mind az egyetemes empirismus, mind az általános idealismusnak, úgy hiszem, rendre igazítandja mindkettőt, és a' philosophiát a' már általam följebb érintett örvényekbe-eséstől megmentendi; hasznos szolgálatot tehetend e' szerint — remélni bátor vagyok — a' *szemlélő philosophiának*, mellynek fő baja az, hogy egyoldalú felfogása miatt szélsőségre menvén, könnyen szírtékbe ütközik 's hajótörése által a' kétely' martaléka lesz. A' harmonismus itt örzendi őt a' túlság' örvényétől. De a' *gyakorlati ösvényen* sem tévedend ő el egyhamar, az általános harmonismust, követve; mert, ha kérdjük, miben gyökerezik mind az egyéni, mind a' társalmi élet' rútsága? azt kell mondanunk, hogy ennek kútfeje nem más, mint az általános harmonismusra nem-ügyelés. Itt fakad a' *gyökgonosz'* eredete, hogy egyének úgy, mint egész társalmak mitsem törődve az élet- és világegészlettel, azon szoros viszonynyal, mellyben vannak itt a' lények egymással, azon erkölcsi renddel, melly első törvénye sőt élete az erkölcsileg szabadoknak lenni kellő élőknek, nem érzi azon kötelességeket is, mik önkényt folynak ezen *erkölcsi harmonia'* fontosságából, és mindenkit kötelező erővel bírnak. Egyén tehát és társalom magát tekinti az egyetem' központjának, miből magánérdekhez tapadó aljas vágy foly, és azon önzés, mit már *Plató'* a' vétkek' kútfejének lenni állíta, 's melly a' világ és emberiség' erkölcsi rendével mitsem gondol, csakhogy szívtelenül pillanatnyi gyönyört, és fillérnyi nyeresémet küzdjön ki magának. Ebből az lesz, hogy az emberiség' roppant tömege — kevés kivétellel — nem bírva fölemelkedni az örök harmonia' fellegvárába, és az elvek' fensőbb körébe, utóbb úgy lesüljed az aljas érzékiség' sárfertőjibe, hogy többé nem levén képes látni, 's éldelni a' világ' fenséges egyezményét, nem bírván felfogni a' legfensőbb eszmék, és belőlök folyó fő elvek' harmoniáját, nem a' törvényt és ennek kútfejét, 's végrehajtóját, lelkének fensőbb ereje egészen elbénul; így hát pillangóként magasra nem röpülhet, és csak az élvezet' alacsony virányain nyalakodik. Sőt földiekhez tapadtában, szellemi szemei úgy elgyöngülnek, hogy orráig látó sophismusa tagadja a' szellemi fensőbb életet, a' fő és egyetemes okokat, 's törvényeket, tagadja a' fensőbb világrendet, melly egyedül önálló és föltétlen, mellyben van alapja az alanti, esetékes és változó világnak. Itt rejlik a' köz er-

kölcselenség' eredete olly népeknél, melyek az aljas érzékiség, és önhaszonlesés' ingoványában fetrengve vetik magokat olly ál-bölcselés' karjai közé, mely az élő igaz istent kizárja rendszeriből, ennek helyibe a' vak véletlent ültetve, az erkölcsi szabadságot megsemmíti; és vagy általános kételyt, vagy egyetemes közönyt állít fel, és önkényt fellegbe burkolja azon kapcsolatot, mely létezik a' fensőbb és alsóbb világ, a' testi és szellemi élet között.

Parthenonnak nevezém igénytelen philosophiámat azért, mert *Pallasban*, *Athén* védistennőjében, olly fönséges ideálját láthatni mind az észnek, mind a' bölcseségnek, mely párnélküli, mit már Herder bámult; én pedig méltónak tartám, hogy *Parthenonom*' második előcsarnokát ezen eredménydús eszmény' földerítésének szenteljem illy czím alatt: *Pallas*, vagy az észtisztelet' roppant eredményei. Ha igaz, mit *Lichtenberg* állított, hogy: „Philosophiában ember terem istent saját képére és hasonlatára“: úgy hála! a' hellen dicső geniusnak, hogy ez olly szép ideált teremtett *Pallasban*, mely örök fő elve leendő a' bölcselésnek, ne-továbbja az életszépségnek, iránytűje a' philosophiának, 's annak minden elferdüléstől hatalmas megörzője. Bár említett előcsarnokomban e' tárgyat szinte kimerítettem; meg nem állhatom mégis, hogy ihletve ezen eszmény' erejitzől, *Pallas*' jelentékéről itt is valamit ne szóljak.

A' barbárság' köteleiből kiszabadult nemzetek azért szoktak maradni a' középszer, sőt útféliség' nem igen dicséretes mezején, mert a' szellemi fensőbb életről mitsem tudnak, eszmékben szegények, eszöket öszhangzólag ki nem mívelik, és sem azt, miben áll az élet' tisztasága, sem azt, minő hősiség kívántatik ennek megörzésire, sem végre azt, mi nagy szükség van életben, és philosophiában arra, hogy a' fensőbb szépnak, sőt a' kellemeknek is áldozunk, nem tudják, sőt nem is sejtik. Pedig itt rejlik az igaz bölcsesség' forrása, itt a' biocalia' bájkertjének kulcsa, itt az észvallás' eredete, itt az emberiség, vagy humanitás' ugrópontja. Nem mondom ezzel azt, hogy nincsenek az emberéletnek alsóbb rendű ideáljai is: illyen például a' harczkészség, a' testi erőn alapúlt vitézség, illyen az iparra épített vagyonosság, illyen a' tudományosság, illyen az ízléssel párosúlt testi élvezet és kényelem — mely, mellesleg megjegyezve, korunk' bálványa; — de az is igaz, hogy ezek egyeduralkodásra emelkedve, és fő erőre kapva, együl egyig hamis élet-eszmények, lidérczek, egyént úgy, mint egész társalmakat sőt nemzeteket örvénybe és szirtekre vezetnek, 's az élet' igaz édenéből kizárnak. A' *hódolató* nemzetek' élete szép nem lehet, mert az igaz emberiség a' béke' olajágai alatt fejlődik ki; a' *világ-kereskedés* által meggazdagodott *feniczek*' életét ki kívánná, hisz ezek' bálványa, *Mammon*, embertelenségre, jogtalanságra vezet, és mint illyen rovatik meg szent könyveikben; a' *tudomány* szép, de csak úgy, ha öszhangban áll az észszel, 's étellel, és *Biedermann* méltán megrója

tudalékba merült német földijeit; az *élvezet* és kényelem' philosophiája hova vezeté az életvidor francziákat? jól tudjuk.

Azonban itt épen nem akarnék félreértetni. Én az ételszépítés' eszméjére építvén igénytelen rendszeremet, az anyagi, állati, testi életet megkülönböztetem ugyan a' szellemi fensőbb, és tisztán emberi lélettől, és ennek adom a' túlsúlyt a' philosophiában, kiválságilag ezt kívánván szépíteni az emberi általános műveltség által, mely áll a' fensőbb valóra, az erkölcsi jóra 's a' tisztán szépre fogékony-ságban, és ennek elmélet 's gyakorlatbani kitüntetésében. De mind-emellett jól ismerve, és tudva azt, milly igen megsemmíti az anyagi, és, hogy úgy szóljak, az alapi élet' fejletlensége, szegénysége, tengése 's aljassága a' fensőbb élet' szépségeit; épen nem vagyok ellene az *anyagi élet' szépítésének* is, sőt, mint harmonistához illik, azon eszközöket is igen-igen méltánylom, mik az anyagi élet' szé-pítésére czélszerűeknek mutatkoznak. Illyenek pedig az úgynevezett reál tudományok, főleg a' magasztos természettan, melynek fény-oldalait igen lelkesen kiemelé nem régen *Nendtvich Károly* ¹⁾, és el-mondá, hogy: „Ha az anyagi élet' szükségeit a' régi eszközökkel kel-lene jelenkorunkban is eléteremteni, ugyan mire jutnánk?“ Hálátlan volna az, a' ki ezeket kellőleg nem méltánylaná, és mint anyagi életet szépítő eszközöket, az emberész' dicsekvéseinek nem tekintené.

Azonban másfelül mégis igaz az, hogy az anyagi élet' szé-pítése bár szükséges és jelentékeny; de azért ha ez túlbecsültetik, ha a' biocaliában trónt akar foglalni, és ennek eszközéről a' termé-szettanról az állítatik, hogy az emberésznek legmagasztosb, és hozzá legméltóbb czélja, az örök természet' változhatlan törvényei-nek kutatása, megismerése: ezzel igen sok van mondva; mi, ha igaz volna, úgy kétségbe kellene esnünk a' fensőbb ételszépítést irányzó biocalia' jövendője felől. Én bár *Nendtvichet* honunkban a' természet' kellemes eladású titkárának vallom és tisztetem; de itt úgy vagyok meggyőződve, hogy megbecstelenítném a' tiszta, em-beries és szellemi fensőbb ételszépítésnek szolgáló tudományokat, és ezek' összszegét, a' philosophiát, ha ezek mellett írnék védíratot; meg hazámat, mely amazoknak nem áldozott ugyan olly hévvel mint kelle, de a' fensőbb élet' előnyeit soha még is kétségbe nem vonta az anyagi felett.

Derék *Toldynk* tehát, magasb és igazán philosophiai szem-pontból fogá fel ezen emberiségi kérdést; és noha maga is termé-szetbuvára, megadá a' fensőbb biocalismusnak ama' méltóságot, mely-lyet tőle sem hely, sem kor el nem vehet. Tisztán látja tehát ő is velem együtt az igaz és nem ingatag philosophia' irányát, és jelen-tékét; 's érti azon bölcselés' becsét, mely sem egyoldalú idealistícai, sem színto egyoldalú materialistícai irányt nem vesz, hanem köz-

¹⁾ Új Magyar Múzeum. 185½. 1-ső füzet.

letni bírja az említett szélsőségeket. Mikért őt *Széchenyi*, *Kazinczy*, *Kölcsey* életbölcseink mellé helyezem, és harmonistikai irányban bölcseletnek vallo. *Hamis ideálok* után indultak tehát egyének úgy, mint egész nemzetek; 's emberfajunk' nyomorkútfeje innen ered, hogy bálványok ülnek a' nem érdemlett trónon: bár a' *keresztyén parthenismus* igen sokat tett e' bajok' enyhítésére, mit hálásan el kell ismernünk. Mert ez is értőit a' szellemi fensőbb életre vezérli; és én igen nagy örömmel szoktam olvasni esztergomi főtemplomunk' dómján ama' fontos kis mondatot, melly a' hellen, és a' keresztyén parthenismus' harmoniáját olly szépen kimondja és elétűnteti.

Vakmerő állításnak tetszik első tekintettel, de igaz mint isten' léte, hogy a' világ' legelső nemzete, az atheni nép' eredeti és romlatlan philosophiájának szelleme egy és azon a' tiszta keresztyénség' irányával: bár a' kor, hely, mikben e' kettő föllépett, egymástól majdnem égtávolilag különbözött. Mert elsőben egyetemiség; általánynak tartás — catholicismus — jellemzi mindkettőt. Socrates meré kimondani első azt, hogy ő világpolgára, és így nem csak honára és nemzetére, hanem az egész emberiségre akar hatni, úgy tekintve ezt mint egy nagyszerű családot. Hatott is; mert a' hellen bölcsesség előfutára vala a' keresztyénnek, a' derék egyházi atyák igen sokat merítettek *Platóból* — mikép ezt mindenki jól tudja; *Aristotelest* pedig, daczára a' gögös és erőszakos izlamnak, az arabok ég' *pohárnokának* nevezék.

Pedig *Plató* és *Aristoteles* nem mindenben híven adák, sem az atheni parthenismust, sem ennek igazi értelmezőjét, az igaz socratismust. A' görög dicső nemzet' fő ideáljában, *Pallasban*, olly fő erényt látok én, melly ideálja az emberiségnek, minden jeles nemzetnek, és minden philosophia által megdicsőülni kívánó egyénnek. És ez nem más, mint az *élet' tisztsága*, mit az ételszépség vagy a' biocalia' legelső kellékének tartok. *Homer*, (hol?) és társai olly tisztának festik *Pallast*, hogy ez fürdőbe menve, még saját meztelen teste' szemléletétől is elfordítá szemeit. Vegyük ezen allegoriát, mint illik, fensőbb élettudományi értelemben. A' mennyből alászállott *Pallas* — *Παλλας δυπετης* — kinek remek kőszobra áll Rómában a' giustiniániféle képcsarnokban — jelvezi amaz istenszikrát, a' még eredeti épségében álló igazra, jóra és szépre törő emberészt; ennek ideálja az, hogy három fonséges irányt tartson, és delejtsen a' fensőbb *igaz* és való, az erkölcsileg *jó*, és polgárilag is jogos, végül a' fensőbb *szép*, a' *καλοκαγαθον* felé. A' szerencsés szellemi alkat — mellyről Kant is szólt — abban áll, hogy nyílt érzékünk legyen az igazsági, erkölcsi és széptani harmoniákra. Illyennel bírtak különösen, és legfensőbb fokon: *Pythagoras*, *Socrates*, *Plató* és *Leibnitz*, mikép életrajzaikból láthatni. Ezek fogák fel és még ma is, az ilyenek az egyetemes harmonismust — mellyről följebb szóltam — ezek látják tisztán mindenütt az ideálét, mi *Bouterwek* szerint is nem más, mint

az isteni. Én is ilyenekre számítok; és a' kibén nincs érzék az igazsági, erkölcsi és széptani egyezmény iránt, az jobb leend ha előcsarnokaim' küszöbét át sem hágja. Hangászi érzék nélkül még derék hangász nem támadott, jeles zeneszerzemény nem született; bizony igazsági, erkölcsi és széptani harmonia felé delejtés nélkül is szerencsés előhaladás philosophiában sem remélhető. Azért van a' philosophia jelenkorunkig' olly szégyenletes állásban, hogy mi az élettudomány' fenségéhez illő progymnasmákat elmulasztjuk, és elégnék tartjuk az eddigi ösvények 's rendszerekkel megismerkedést, kételkedünk, bírálgatunk, tudós vitázatokat kihallgatunk; pedig ez a' mondottak szerint koránsem elég, hogy a' Parthenonba eljussunk. Nem több mint *kéj-csónakázás* ez a' tengertükre' színén, ennek mélyére leereszkedés nélkül. Nem így tőnek a' philosophia' említett hősei. Ezek a' szükséges előküzdések által megerősödvé indultak meg a' saját erőfenségek által nyitott ösvényen; és mint a' bajnok Alcides csüggedetlen lélekkel haladtak azon ne-továbbig, mellynek bazalt-oszlopín túl a' vizsgálat és elmélet megszűnik üdvös lenni a' szellemi és anyagi, az egyéni és társas életre.

Igénytelen rendszeremben tehát az élettisztaság' — parthenismus — elve fő fő szerepet visz. Miben áll ez? majd annak helyén, és idejében megmondom. Most róla csak ennyit. Hogy igazsági harmoniára jussunk, ismernünk, tanulnunk 's kalauzul kell választanunk az ismeret' tisztaságát, mit már *Pythagoras*, *Leibnitz* és *Kant* jól láttak; azért tarták a' philosophia' ideáljának a' *tiszta mértani* tökély' elérhetését; effelé törekedett *Spinoza* is; de ezen bölcselők meg nem gondolák, hogy más a' mértan, más a' philosophia' telke, és így emennek schemái 's categoriái is épen nem olyanok, mint amazéi; amazok a' quantitatív, emezek qualitatív oldalait fürkészvén a' dolgoknak: amazok' tárgyai végesek, emezekéi végtelenek, és így isten és lélek, mint végtelenek, mértanilag épen nem tárgyalhatók. És, ha a' helytelen, sőt itt lehetlen tisztaságot vadászó bölcselő mégis hü marad tiszta mértani kezeléséhez, úgy jár mint *Leibnitz*, a' ki harmonia praestabilitát vala kénytelen felvenni, mi megsemmíti az emberi szabadságot, és utóbb is determinismusra vezet; úgy jár mint *Spinoza*, a' ki benmaradó istent állított, és ezzel a' metaphysicát megsemmíté. Áll azonban mégis az ismeret' tisztasága felé delejtés' helyes volta, mit úgy közelítünk meg, ha minél tisztább eszméket és fogalmakat ügyekszünk szerezni a' fölény, a' lélek, az erény, a' jog, a' méltány, a' szabadság, a' vallás, a' társalomról; mik aztán összhangzanak, mint zenében a' tiszta hangok.

Az ismeret' tisztaságán kívül, második fő kelléke az igazi életszépségnek, és a' Pallas által is jelvezett bölcseségnek, az *erény*, melly hősies küzdkészség, az élet és elvei' tisztasága mellett. Ez eszmény úgy valósul meg, ha az akarat naponként tisztább leend az érzéki és önző hajlamoktól, mik annak szennyfoltjai. Nem szabad neki

tehát tisztátlan elveket elfogadni, és pl. azt gondolni, hogy a' főjő az érzéki aljasb élvezetben áll; mivel ez nem rossz ugyan magában, de mindig gonoszt szül, ha rajtunk erőt vehet, és a' rosszra ingereket szenvedelmekké magasúlni engedi, és aztán ezeket teljesen legigázni nem bírja. Hogy ezt elkerülhessük, ébereknek kell lennünk; — ezen éberség' jelve Pallásnál a' bagoly, és kakas — mert, hanem vigyázunk, és az ellenségnek zsákmányul esünk, mást nem, csupán magunkat vádolhatjuk. Úgy van; a' még el nem romlott ifjakban, főleg hölgyekben, létezik *erkölcsi szemérem*, melly legott felriad, ha vétet lát, annál inkább ha ilyenre ingereltetik: ez természeti felügyelője az ártatlanságnak, és ép olly vezére az erényeknek, mint Diána oreádjainak; a' fiataloknál ösztönszeresen működik, és mintegy virága az erkölcsi érzésnek, melly biborszínnel önti el az arcokat. *Kant* helyesen ítél, midőn az erkölcsi romlottság' első és eredeti kútfejűl az elvek, az érzelmek és indokok' tisztatlanságát — Unlauterkeit — állítja; minélfogva az emberek általában, a' tiszta és erényelvek mellé, undok és vétekelveket is vesznek fel, és a' vétek' sophistájának örömet megnyitják füleiket; melly aztán, mint édenbeli ördög a' főjóróli tiszta fogalmaikat megzavarja, és beléjük tisztátlan elveket csepegtet. Nem; a' parthenismus ezt meg nem engedheti: ez tanítja, hogy az erkölcsi harmonia és tisztaság' megörzésében áll az életbölcseiség' tetőpontja; ez oda működik, sőt küzd, hogy tiszta és szellemi gyönyörök után áhitozzunk, cselekvényeinkben tiszta indokot kövessünk, az erényt egyedül és tisztán magáért szeressük, a' honszeretetet és barátság' oltárain tiszta lángok égjenek szívünkben.

Ezt eddig jól tudta a' világ, mert az evangéliumok is ekkép tanítottak; sőt, mi bámulatos, a' középkori iskolások is, jelesen: *Tamás* ¹⁾ a' lélek' szennynyoltjairól beszélnek — maculae animae; — de már ez örvendetes, és úgy hiszem eddig alig ismert igazság, hogy a' *széptani harmoniák'* fő elve is nem más, mint a' tisztaság. Előre bocsátva azt, hogy a' szépérzék' kimívelésének elhanyaglása igen károsan hat mind az értelmi, mind az erkölcsi műveltségre, ezek által az életszépségre; sőt a' philosophia is, — mint a' legfensőbb emberi műveltség' eszköze, együtt szüleménye is, — ezen elhagyatlás által kellemetlen sőt viszszatasító alakot ölt. A' széptanilag ki nem fejtett nemzetek 's egyének' philosophiája azért érdektelen, mert ezek 'azt sem tudva: mi fán terem a' *καλοκαγαθον*, sohasem ismerék a' szép igazat, és szép jót; miknek nem csak ismerete, hanem alkalmazása is teszi maradandó becsülvé a' socratismust. Kitünő jelét adá socratismusának e' részben is derék *Kazinczynek* ²⁾.

¹⁾ Summa 2. 1. 88.

²⁾ Ez *Sépos Pál* tanárhoz így ír:

„A' tünét szörnyű metaphysicus,
S badar beszédén látni, hogy sokat

A' hellen philosophia azért tartja meg örök érdekét annyi évszázad' lefolyta alatt, hogy e' nemzet' összhangzatos műveltségű bölcselői, áldozva a' kellemeknek, a' philosophia' aranykorában elfordultak az üres szörszálhasogatástól, miben csak a' pulya lelkek találhatnak aljas élvezetet; elfordultak a' fogalmak' kalandszerű összerakásától, mi jelen korphilosophiák' nyavalyája, mint följebb láttuk. Ők a' természettől éber érzéket nyerve a' harmoniához, a' szabályszereshez, az ellentétokban nem lelék kedvöket, a' tárgyakat épen nem állították élökre, a' vad képzelem' csapongásainak nem hódoltak; és azt, mi a' gondolatokban rendkívüli, merész és paradox, nem hajhászták; hanem a' természetesnek az ideáléval kiegyenlítésével, a' szelsőségek' bölcs közletésével, a' szögletenességek 's darabosságok' kerülésével fénylettek. Ők mint a' kellemek, és gratiák' növendékei, sőt kegyenczei, olly bájossá tevék a' philosophia' telkét, hogy ehhez kedve jött minden gondolkodni szerető léleknek; és így nem csak a' szobatudós, hanem a' nagy 's kitünő hivatalnok, vezér, sőt fejdelem is vonzalmat érze magában e' tudományok' tudománya' bővebb megismeréséhez, 's éltére alkalmazásához. Miből aztán keletkezett a' philosophia' roppant befolyása a' köz műveltségre sőt nemzeti nagyságra és dicsőségre.

Ha aztán kérdjük : mi idézé elé ezen áldott hatást, az ismeretnek mi adá ez élénk érdeket, a' jellemnek mi adá ama' csodált szépséget, és fenséget, a' philosophiai és vele rokon irodalomnak mi kölcsönzé amaz örök ifjúságot és kellemet? ezekre azt kell felelnünk : nem más, mint az *izlés' tisztasága*, minek áldott kútfeje nem egyéb, mint az eszmék, fogalmak, ismeretek, viszont az ezekből folyó érzelmek, elvek' tisztasága, szépsége és fensége. Legyen szabad ez igazságot egy, a' szépműtanból merített példával földeríteni.

Az egész európai művelt világ eleitől fogva csodálta 's még ma is tiszteli ama' bámulatos tőkélyt, melly fénylik a' fenmaradt *hellen antik művek* 's főleg képszbrobokban, miket a' föld anyai keblében, a' középkori barbárok' vandalismusa elől gondosan elrejtett azért, hogy az újkor ezeket innen újra napfényre hozva, és saját képcsarnokokba állítva, legyenek a' szép izlésnek fölébresztői, az újkori művészek' remek példányai. Ezekben látjuk a' legfensőbb izlés' tisztaságát, a' művészet' ne-továbbját, a' műideált, minek kulcsa abban rejlik, hogy a' hellen művészek ovakodának ugyan a' természet' típusait légyeges részeikben megsérteni, de ettől el is távolítottak

Forgatta Platót. Engem izletem
 Más útra vonz el. A' ki napjait
 A' szépnék szentelé, 's még a' valót is
 Azért kedvelli, mert alakja szép ;
 'S mert a' való 's a' szép egy tö' virágai ;
 Testetlen lelkem úgy nem lel kecsét,
 Mint a' lelketlen testem nem találhat."

minden nem-lényegest, útfélit, és aljast; mi által azt nyérék, hogy műidealjaik már most épen nem földi hanem mennyei fényben derengnek, mivel ők a' természet' typusait csaknem csodásan megdicsőítették. Ekkép jöttek létre a' hellen *istenalakok* az által, hogy művészeik az állatit és aljast ezektől eltávolították, és csupán a' tisztán emberit emelték ki; vigyázva azonban, hogy e' tisztázás által a' fensőbb emberi fel ne dülássék, 's meg ne rontassék bennök. E' szépműtani parthenismus által lönek aztán az antik szobrok utánózhatlanokká; és igen helyes *Winkelmannak* amaz észrevétele, miként: „Egyetlen ösvény nyílik előttünk arra, hogy utánózhatlanok legyünk az által, ha a' hellen műveket utánózzuk.“

Ez vala a' dicsőség' egének útja *Ráfael* és kortársai előtt, kik világhírű remekeikben a' szépműtani tisztasággal párosítva az erkölcsi tisztaságot, 's kellemeiket, szinte utólérhetlenek, és utánózhatlanokká lönek.

A' fensőbb élet' tisztaságát választám én is fő irányomúl, mit Pallas' jelvé oly szépen elétűkrözött, és azért mentem vissza az ősrégiségben keletkezett parthenismusból fejlett eredeti socratismushoz; mivel én, hogy már itt őszintén nyilatkozzam, általában a' hellen philosophiát, míg az virágjában állott, a' későbbi sceptis, a' keleti zagyvalék és ábránd által meg nem tisztátlanított, és tiszta hellen jelleméből ki nem vetköztetett, oly előnyökkel bírónak lenni hiszem, hogy ez gazdagsága, népszerűsége, humán szelleme, életrevalósága, classicaí műalakja, helytelenségektől ment ifjúi ép-sége 's más elismert tökélyeinél fogva, túlszárnyalja az utána keletkezett minden philosophiákat. Méltó tehát, hogy nemzetünk is ennek előcsarnokaiban izelítse meg és tanulja ismerni a' tudományok' eme' királynőjét, a' szép életre vezérlő élettudományt, mely itt már nem töredékesen adatik elő, mint eddig, hanem fektettetik az egyetemes harmonismus' világelvére, mely kimutatja annak működét, irányát és határait. Méltán nevezém-e tehát igénytelen philosophiai rendszeremet *harmonisticainak*, ennek concret előadását *Parthenonnak*? ebből megítélhetik a' nyájas hallgatók.

Korán se véljük azonban, hogy a' fensőbb élettudomány' rendszeres művelői, a' hellenek, már minden koszorút elragadtak volna előlünk. Igaz hogy ők Parthenont építeni elkezdték, de ez is ép oly nemű mint az anyaszentegyház, „melly, mint egy fő apostol szól, élő kövekből rakatva, minden megszűnés nélkül növekedik, és lassanként megy nagyobb tökélyre.“ Valamint tehát az isteni építéset' nagy törvénye az vala, hogy előbb megvetessék az alap, le-tétessenek a' szegletkövek, azután lassanként emelkedjenek a' falak, és oszloprendek: ép ilyen az életbölcsesség' temploma is, mely hogy tökélyre menjen, erre nem századok, hanem évezredek kívánatnak; mert az igazság és tudomány' kincsei kiáthatatlanak, az élet és kor' szükségei oly sokfélék, hogy ezek' kielégítése munkát ad

a' legkésőbbi évezredeknek is. Aztán azt is jól tudjuk, hogy az igaz philosophiának két tényezője van, eszmény után törekvés — idealismus — és ennek részletes valósítása — realismus; — e' körülmény okozza aztán azt, hogy a' bölcselés' épülete egyhamar be nem fejeztethetik, mert az ideál' természetében fekszik, hogy az elérhető ne, hanem csak megközelíthető legyen.

És itt már szép alkalom nyílik igénytelen rendszerem' egy fő jellemének elétűntetésére, mely abban áll, hogy fensőbb élettudományi idealismusom épen nem az, mely az iskolai tudat-philosophiáké; hanem az, mely a' keleti bölcsészetekben leginkább feltűnő és jellemző. Az iskolai philosophiák' idealismusa, miként ezt *Tennemann* őszintén bevallja ¹⁾, az, hogy, mivel az észben rejlik minden való, és igaz' kútfeje, és amaz fensőbb vezeték 's kalauz nélkül is képes az igazságra eljutni, 's könnyen nélkülözheti az empiria, és kijelentés által nyújtott kincseket; teljes bizalommal lehetünk, hogy a' tiszta idealismus világító- 's fénytöröny lehetend a' philosophiában, és leend olly boldog idő, midőn a' tiszta ész az eszmékből képes leend lehozni a' létet, mikép ezt már *Schelling*, *Fichte* és *Hegel* meg is kísértették. Mí hála az égnek! ezen idealismus' mótelyétől régen megszabadúltunk, 's ezt ábrándos chiliasmusnak tartjuk, és harmonismusunknál fogva, nem is vonunk illy mogorva közfalat az igazságok és ismeretek' nevei között: nyílt karokkal fogadva őket, jőjenek az ideák, a' tapasztalat és a' kijelentés' honából; csakhogy aztán beilljenek az egyetemes harmonismus' templomába, itt egymással ne ellenkezzenek, és a' szellemi fensőbb élet' szépitésire szolgáljanak. Ha a' londoni világműkiállítás nem kérdé botorúl azt, hogy: keletről jöttek-e, vagy nyugatról a' remek művek? hanem méltánylá azokat párt és gyűlölet nélkül; ha az őskeresztység nem kérdé, pogány-e vagy zsidó az, ki kebelébe akar jutni? mí ferdeség abba helyezni a' philosophia' eldorádóját, hogy ez csupán eszmei, és tiszta ismereteket fogadjon el egyedül.

A' harmonistica elfordulva az illyen ferde idealismustól, kelet' és a' fensőbb élettudomány' fölségesb, és szebb idealismusát karolja fel, mely teljesen összhangzik a' tiszta keresztység' azon szép idealjával, mely *istenországának* és *anyaszentegyházának* neveztetik; és a' mely csálhatlan záloga isteni eredetének. Már a' hellen Socrates fölemelkedve a' szűkkeblű particularismus és patriotismus felett, világpolgár akara lenni, és az egész emberiséget karolá fel. Ezt tevé a' názárethi nagy tanító, és íme mi jót szült ezen emberszerető idealismus! A' hellen philosophia majdnem catholicismust víva ki magának, a' Judaea' pálmái között született cosmopolitismus pedig egy akolt és egy pásztort terveze; miről *Staudlin* állítja, hogy: „Bár ezen ideál és ige még testté nem lett; de megvalósulásában

¹⁾ Grundriss der Gesch. d. Philos. I. 27—31.

nincs általános lehetlenség. "Mind kettőnek, — a' hellen és héber idealismusnak — alapjául szolgál a' *fensőbb biacalia*' magasztos eszméje, mely abban áll : bár csak az emberiség menekülne jelen tökéletlen, sőt baromiséggel disztelen, vadakhoz illő, sülyedt állapotjából ; a' szellemi fensőbb élet' szépségit 's harmoniáját megismerné, egy nagyszerű családdá alakulna, tiszta ismeretre, tiszta erőnyre, tiszta izlésre szert tenne ; szóval az élet' tisztaságára eljutna ; és a' társalom is tisztán emberi önzéstől és villongástól ment, emberszerető, emberjogokat tisztelő, emberiséggel díszlő, kormányához hű, szép alakot ölthetne ; mert az egyetemes életszépségnek két fő tényezője van : egyéni és társalmi : — autobio- és politocalia. — Ime a' keresztyén biocalismus' ideálja bár még sok részben nem valósult, és amaz ige még testté nem lett ; de el kell ismernünk, hogy általa az isten' országa csak ugyan jóval közeledett ; mert látjuk, hogy a' keresztyénség a' csöndes házi erényeknek csakugyan beútat 's tiszteletet szerzett ; a' szenvedő emberiségnek vigaszt nyújtott, az alsóbb néposztályok' sorsát javítá, a' legalitást erkölcsiséggé magasztotta, a' nősséget megszentelé, az önző honfiságot és nemzeti gögőt megtörte, a' növelést emberibbé tette, tisztább 's jobb polgáralkatokat létesített ; és ha e' szép 's bájvidék' némelly halmaiból a' türelmetlenség, üldkórság, kegyes csalás, és más balgaságok' méregforrásai fakadtak is ki, ezek annak életszépítési fénylő érdemeit el nem vehetik, mert ezek, mint *Chateaubriand* élesen látta, abból eredtek, hogy az emberek és egész korok amannak áldott 's humán szellemét felfogni nem bírták ¹⁾.

A' francia széplelkű bölcselőnek teljesen igaza van. Ugyanazért én itt tovább fűzöm e' szép gondolatot, és e' tetemes tévely' súlyát nem az emberiség' roppant tömegére, és a' viharos korokra, hanem az emberiséget jó útra vezérteni, a' vad korokat szelidíteni kellő philosophia' fejletlenségire, polemiai irányára, ész- és élelenségre 's pulyaságára róni kénytelenülök. A' hellen bölcselők' jobbait ugyan, főleg azokat, kik a' nagy Socrates' szellemében bölcseltek, épen nem vádolom, sőt nekik, tekintve az általános emberi míveltség körül szerzett érdemeiket, szívémben tiszteletoltárt emelni hajlandó vagyok. Úgy van : ezek veték meg a' józan, az emberies, a' tiszta philosophia' alapját, elválaszták ezt a' természetantól, és trónját ennek hegyibe emelék, felhasználva azonban ezt a' sokisten-híves' elavítására, a' tisztább theismus' megállapítására. Még ez nem volt elég, ők följobb mentek a' gépszeres, de mégis csodálandó természetnél, és vizsgálatuk' tárgyaül tűzék ki az emberi fensőbb, vagy szellemi természetet, fölvilágosították az emberileg szép és magasztosb életet, földerítve azt, mi ebben szép, dicső,

¹⁾ Génie du christianisme, ou beautés de la religion chretienne. Lyon. 1809. IV. Vol.

sőt isteni! mintegy újjal mutatva a' szellemi fensőbb élet' hármas fő irányára, az örök szép, a' tiszta való, és az erkölcsi felé delejtésre. Hála, és üdv ezekért a' hellen szép lelkeknek! hála főleg Socrates, és a' socraticusok' dicső nemtőjének! melly elővilágított a' néhány századdal ugyan későbbben jött, de épen e' jeles körben működött, emberies és mennyei szépségű keresztyénségnek, mellynek szelleme, jegyezzük meg jól, *Reinhard* és *Herder*' bevallásai szerint is, nem más, mint tiszta humanitás, és *καλοκαγαθία*, 's így igaz parthenismus.

De már a' keresztyén némelly őskori bölcseleket itt méltán érheti az egyoldalúság, felületesség, vakbuzgalom' terhes vádja. Ezek a' római császárok alatt elhatalmazott erkölcsi romlottság, az elsötétült ész, és a' diadalt ragadott sophismus' látása által, undorral eltelve a' pogányság iránt, nem csak hogy el nem ismerék a' hellen aranykorbeli, még tiszta és józan philosophia' érdemeit, ennek a' szinte tiszta és áldott keresztyénséggel rokon irányát az egyisten-hívés' megalapítására, a' biocaliára, a' *καλοκαγαθία*' terjesztésre törvő ügyekvéseit: hanem a' hellen eredetű philosophiát, általában és kivétel nélkül — elég felületesen, — *Pál*' lepedőjének, és szemétdombnak állítva, megvetendőnek itélték, és a' kijelentést az észszel ellentétbe helyezni nem irtóztak. Mi annál föltünőbbnek tetszhetik előttünk, hogy, noha pl. *Lactantius* és *Hieronymus*, leginkább a' hellen bölcselek 's Cicero' olvasása által emelkedének classicaí tökélyre, és mégis ezek voltak, kik hévbuzgalomtól áthatva, legjobban gyanúsították a' legjelesb socraticusokat. Jelesen: a' bethlehemi nagy tanító ekkép írt Eustachiushoz: „Qui consensus Christo cum Belial? Quid facit cum psalterio Horatius? cum evangeliiis Maro, cum apostolis Cicero?“ De már *Basilius* méltányosbnak mutatkozik. Ez elismerve a' hellen tisztább philosophia' érdemeit, a' keresztyén ifjúságot a' hellen és latin írók' tanulmányára serkenté illy című szövegében: De legendis gentiliū libris.

Jelen, tisztult korunk, hála az égnek! említett előítéleten fölüll áll: mi abból megfeyjthető, sőt arra mutat, hogy az hatalmasan delejt az üdvös harmonismus felé, melly a' fensőbb igazságok' panorámájára felvergődve, innen, mint illik, leszorítja az ismeretekkel üzőtt szűkkeblű egyedárusságot, mire korunkban bár viszsztatértek némelly német bölcselek, elég szerencsétlenül, a' tiszta létből és valóból indulva ki: vigaszul szolgál mindazáltal a' philosophia' igaz barátinak az, hogy épen jelenkorunkban Európa' nyugati részében nem várt lelkesedés mutatkozik — nem ezen fanyar idealismus — hanem a' tiszta őskeresztyénséggel, és a' hellen cosmopolitismussal is némileg öszhangzó örök béke iránt, mellyről *Pauler* tagtársunk, nem rég igen velősen értekezett ¹⁾, minek eszméje, mint emberisé-

¹⁾ Új Magyar Muzeum, idézett helyén.

günk' legszebb ideálja abban áll, mi épen az általános harmonismus, és biocalismus' tetőpontját 's magkövét teszi; és nem más, mint ezen nagyszerű kérdés' tengelye körül forog: miként lehetne az egyéni és társalmi életet felette rutító, a' nemzeteket egymással örök ellentáborba állító véres háborúkat örökre száműzni, ezekkel együtt a' jogsérelmeket megszüntetni, ez által a' joguralom, a' joglét és béke' alapjait megvetni, és ezeket úgy megszilárdítani, hogy a' háború csak kivételes esetnek tekintethetnék?

Sokan e' törekvést philanthropicus ábrándnak, ennél fogva mint kivihetlent károsnak tekintették. Ezek közül való maga *Reinhard*, mi annál csodálatosb, hogy épen ő írt még a' múlt században egy jeles művet a' Jézus' emberszerető és világboldogító tervéről ¹⁾, mellyre építé aztán ennek istenségét. Igaz, hogy az örök béke' nagyszerű feladata még ügyes megfejtőre nem talált, 's hiszem én is, hogy e' nagy ige és ideál, olly eszközök által, minőkkel azt a' politica életbe léptetni akarja, soha testté nem válandik; sőt mi több, Európát újabb zavarokba bonyolítandja. Mind a' mellett a' *harmonisticai szellemű*, a' tiszta keresztyénséggel baráti kezet fogó *philosophiának*, ha ez beútat találand fejdelmek, bölcselők, törvényhozók, néptanítók, és a' nép' jelesbjei' szívéhez, sikerülend az európai míveltebb emberiséget ehhez közelebb léptetni; de nem politicai úton, hanem az által, ha ezen *philosophia* hű maradva egyedüli vezércsilagához, melly az emberi általános és szellemi műveltség, azt ennek lehető legmagasb fokára emelendi, és ezen célra minden lehető eszközöket felhasználand, mellyek a' Parthenonban bővebben kimutatandó fensőbb biocalia' életbe léptetésére szolgálnak.

Tiszteljük a' józan *kormányt*ant, főleg ha ez egyenlípést tart a' fensőbb élet' vezérlőjével, az erkölcsstannal, elismerjük ennek érdemeit, az alsóbb vagy anyagi élet' szépítésében; örülünk hallásán annak, hogy a' keresztyénség, és a' hellen *philosophia*' ideálja, az örök béke, megpendült nem csak Pál' templomában, és a' Temze' partjain, hanem az Ohio és a' genfi-tó mellett is; de én — engedjen meg a' tisztelt Academia különcszégemnek — midőn a' földi érdek szövetkezni akar a' szellemi fensőbb érdekekkel, és ennek kezéből ki akarja venni a' kormányt, ép olly különcz lennék mint *Diogenes*, ki a' monda szerint, hordója' ajtájától elutasítá a' világhírű Sándort; és ő is ép úgy tön, mint maga Krisztus, ki visszaigazítá ama' daemont, ki megmutatá neki egy magas hegyről a' világ' országait, és ezek' dicsőségét. Én olly *gönczölnek* tekintem a' fensőbb élet' szépségére törő józan *philosophiát*, mellynek a' földi érdekek' nem mindig tiszta oczeánjába soha lemerülni nem szabad. Nyújtson ez kristálytisza, és angyaljó elveket a' politicának, képezzen emberbe-

¹⁾ Über den Plan, welchen der Stifter der Christlichen Religion zum Besten der Menschheit entwarf. 1798. Wittenberg. 8.

csülő fejedelmeket, minő vala II. József¹⁾, ki mint böles nem rettegé a' nyilvánít és közvéleményt, képezzen *Titust* és *M. Aureliust*, de képezzen *népet* is, melly távol legyen az ábrándos népfenség, korlátlan szabadság és egyenlőség' hagymázától, és minden alkalmat ne használjon fel a' kirugasra, és ekkor árnyékkirályságot botorul ne tervezzen; ismerje el saját hibáit, sőt monstrositásait: — — többre ennél saját körét ismerő philosophia soha se menjen; mert, ha ő fensőbb hivatását feledve, küzdterét és ama' lobogót, mellyen írva áll: *életharmonia*, elhagyja, és alsóbb földi érdekek mellett vitézkedik, bizonyos, hogy a' mennyet megrohanni akaró titánokat segített, és elembarczot idézend elé, melly aztán rémes volkánhoz hasonlítand, melly új lávaözönnel temetend el minden szépet, minden jót.

A' helyett tehát, hogy *Garnier*, és a' Pál' templomában összegyűlt békecongressus' tagjaival, *nemzetek közti törvénykönyv'* készítésével foglalkodnánk, és azon törnök fejünket, mikép fogadtassuk el azt a' világ' nemzeteivel; húzzuk össze vitorláinkat, és gondolkodjunk azon, mikép fogadtassuk el népünkkel ama' nagy törvénykönyvet, a' *tiszta morált*, mit maga a' fölény írt, sőt oltott minden szívbe; vizsgáljuk azt, mikép lehetne édes honunk' fiai között általános szellemi és erkölcsi műveltséget terjesztetni, a' tiszta keresztyénség' nem betűit, hanem józan elveit életbe léptetni, leszállva vad és szilaj képzelődésünk, világjavító hévbuzgalmunk' pegaszusról, és azon sikamló ösvényről, mellyen a' fölhevült képzelem' és az élénk érzelmek' tolongása igen könnyen tévutakra ragad, és az ábrándos tervek olly ösvényre vezetnek, miken igen meszsze nem menni, és rendellenesen működni, majdnem lehetetlen.

Csekélységem' parányi ereje is az emberiség' illy gigási felkarolására elégtelen; nincs is erre szükség, miután az emberiség' pásztoraik nagy fejedelme a' bölcselőket arra megtanítá, miben áll az *igaz biocalismus*? Iliást tehát Homer után írni nem akarok; és itt szerényen visszautasítom ama' nyilatkozatot, mellyet egy tisztelt szaktársam az Acad. Értesítőben philosophiámról nyilvánított, mintha ez világphilosophia leendene. Parthenonom' első előcsarnokában előadandom, hogy illyesmi lehetetlen, nem létezett, nem is létezendik soha. De már világvallást igen is tisztelünk a' keresztyénségben. Analog ugyan némileg a' tiszta socratismus is a' keresztyénséggel, mint láttuk, és iránya egy; de a' világnak minden philosophiái, mellyek eddig elétünedeztek, eredményeikben vajmi égtávolilag különböznek amaz igazi Uranida, a' tiszta keresztyénség' imént előadott műveleitől. E' nem örvendetes igazságot mi is szomorúan tapasztaljuk, sőt keserűen érezzük; mert csalhatatlanul igaz,

¹⁾ „Egy emberbecsülő által, mindenki' számára alkotott, 's megnyitott mulató kert.“ E' szép kö-folirat áll a' bécsi, cs. k. mulató kert' kapuja fölött.

hogy mit amaz épített, ez sokszor lerontja, mit amaz szelíden és szerényen tanított, emez kétségbe vonja, sőt sokszor annak hadat is izen. Nem egy *Hofmann* támadta már keresztyén bölcselőink közül, a' ki botorul állítá, hogy : az ész' világa természettel ellenkezik a' kijelentés' fényével. Ha tovább is ilyen ellenkezetbe tesszük a' józan philosophiát az igaz vallásnak, nem mondom, betűivel, hanem lelkével; ha különbséget állítunk fel az istenészeti és bölcsészeti igazságok között — bár amazok' kútfeje az isteni nyilatkozat és hit, emezeké a' tiszta és a' sophismus által meg nem fertőztetett józan ész és búvárlat; ha *Poirer*-tel állítjuk, hogy van alapos, felületes és hamis tudomány, melly utolsó állítás botorul maga magáról ellentmond : úgy összetévesztjük a' fogalmakat, és örök szóharczokba bonyolódunk. Az igaz vallás, és az igaz philosophia tehát több nem lehet egynél, és mind kettőnek alapja, iránya, és feladata nem más, mint a' bölcs biocalia, vagy a' szellemi fensőbb élet' szépségire vezérlő, főleg élettisztaságot irányzó, és ennek minden földi aljasb érdeket alárendelő élettudomány. Ez a' törvény és proféták, ez a' Rhodus, ez minden philosophia' ne-továbbja, ez és nem más a' *bölcsészet' ideálja*.

Ebből indulok ki én is, és szüntelen ide akarok visszatérni; de mivel az ígét valósítani is kell, és a' cél nem egy az eszközökkel, mik a' hely és kor' kívánatai szerint számtalanok lehetnek; mivel továbbá az utazás' iránya egy lehet ugyan, de a' célra vezető utak' s ösvények különbözhetnek : nem akarva örökké az idealismus' kopár bérczein tengeni, gondolkoznom kelle az ige' megtestesítésén is, és parányi örömmel e' célra hatni. Ez az oka, hogy összevonom vitorláimat és a' helyett, hogy világra szóló philosophiát akarnék írni, csupán *Magyar Parthenont* akarok építeni. Ez is majdnem emberi erőt haladó vállalat ugyan, de mégis nem olly erőpazarlás, mint amaz. Említett *melléknév* tehát szerény Parthenonom' s philosophiám előtt, épen nem arra vonatkozik, hogy ezt magyar vagy magyarul írta, sem arra, hogy ezt más nemzetbeli épen nem használhatná; hanem arra, hogy ennek kiállítása a' *magyar élethez* van intézve, a' magyar nemtővel öszhangzik; melly nyíltkeblű, színlést, és főleg homályt nem tűr ép úgy mint a' franczia, és hajdan a' *hellen*. Igen; a' magyarnak a' közbeszéd szerint nem kell tolmács; a' francziának is ép illy elve van : c' est ne pas claire, c' est ne pas françois. A' hellenek is ép ilyenek valának; nem tűrék ők is a' homályt 's titkolódzást sem életben sem bölcselésben. Sőt a' nyilványt, magyar fogalmaink szerint a' túlzásig, vagy jobban mondva, a' botrányig vivék. Mert ezt tartva, hogy : görög módor, semmire leplet nem vonni, meztelen bajnokok, olympiai győzők, tánczosnők, istenek és istennők' szobrai — Pallást és Júnót kivéve — láttattak köztérceiken, palaestraikban és színpadaikon, mit a' keresztyén parthenismus és a' magyar illedelem már ma igen helyesen — nem tűr; de

ők a' fedetlen nyilványt politikai szabadságra tartozónak tekintve, ezt korlátoltatni nem engedék : miből aztán a' művészet legtöbb gyarapodást merített, de az erkölcsök' súlyedésével.

Magyar Parthenon ez annyiban is, hogy a' *magyar előítéletek* ellen van emelve, és a' *magyar élet' szertelenségeit* akarja le-törteni; ép úgy mint a' hellen Pallas, a' hellenek' élte' rütségei ellen küzdött fegyvereivel. Socrates csodálva szemlélé, mennyire elfer-díti az undok sophismus a' széplelkű hellenek' észjárását, világ- és életnézeteiket : így énreám is kellemetlenül hatott az eleitől fogva, hogy magyarjaink' tanultabb része — kevés de annál dicséretesb kivétellel — az igaz philosophiát nem ismerve, a' rabulismus' undok fertőjében hever, miként ezt *Széchenyi* és *Kölcsey* is panaszol-ják. A' milyen orvossággal élt tehát a' méreggel itatott bölcs ama' szellemi nyavalyák' legnagyobbika, a' sophismus ellen, szinte cse-kélységem is, a' socratismus' ellenszereihez folyamodni bátor, főleg azért, mert a' korphilosophiáknál ez ügyben hatályos gyógyszer-t hiába keresünk. A' tiszta hellenismus mentheti meg nemzetünket említett szellemi bajtól; mert ennek előadása világos, és tartalom-dús; ez szavakban takarékos, tárgyban gazdag; ellenben amazokat szóbeli áradozás, tartalombeli szegénység jellemzi, és midőn ezeket negélyezett homály, ellenmondási hévbuzgalom, rendszer és eredet-iség- kör jellemzi : amazok tisztelék elődjek' érdemeit, nem rom-bolák le vandali dühvel, mit évszázadok építettek, hanem a' philo-sophia' temploma' építését ott folytatták, a' hol azt tisztelt elődeik elhagyák. Innen bizvást elmondhatni, hogy az ó- és újkori socraticu-sokkal letűntek az alapos, humán és kristálytiszta bölcselés' napjai.

A' korphilosophiák tehát nekünk is magyaroknak, kik velősb éldelethez szoktunk, és mint kelet' népe, gyakorlatias szelleműek vagyunk, teljesen eleget nem tehetnek. Nekünk — miként én ezt már a' közélet' jeleneiből, ünnepelt szónokaink' remekeiből, köl-tőink, 's humanistáink' becses irataiból, és honi jelesb bölcselőink' nyilatkozataiból átláttam — olly philosophia kell, melly megvetve az ábrándos idealismus' léghajózásait, de más részről, elfordúlva az aljas érzékiség' fertőtől, fejtse ki magában, és embertársaiban azt, mi emberileg szép, dicső, sőt isteni; olly bölcsészet kell, melly mind az egyéni, mind a' társalmi élet' szép ideáljait valószínű segítsen.

Illy irányból nagy gondnal fölkeresém, kitűnő *magyar socra-ticusaink'* eszméit, elveit, szép nyilatkozatait és mindenütt belé szővém szövegembe, hogy a' tisztelt nemzet lássa, mikép egész harmonisticám öszhangban áll jelesb gondolkodóink' észjárásával; melly idézeteket aztán nem úgy kívánok tekintetni, mint pompára valókat, és pávatollakat, hanem mint kivillámlásait a' magyar tiszta nemtőlnek, melly az általam irányzott, már rendszerezett, és meg-szilárdított biocáliának nemzeti alapzatot nyújtani képes, és beútat biztosít. És ezt azért, mert bármely nemzet, és így a' magyar is

mindenben, és így philosophiában is csak azt szereti, 's azt fogadja el, mi öszhangzik nemzeti jellemével, mi nemzeti, és hogy úgy szóljak, honi földből fakad fel, és e' föltét nélkül maradandóságra semmi mű nem számolhat. Látjuk is eddigi tájékozásainkból, hogy bölcsészethen a' hellen, a' német, az angol, a' francia nemzetnél csak az találá beútat, mi öszhangzott e' nemzetek' nemtőjével; mi pedig azzal harmoniában nem volt, azt ezek határozottan visszszauta-sították.

Jó reményben is vagyok, hogy valahára eligazodandunk mi is magyarok ama' fontos kérdésben, hogy, miután a' philosophiában eredetiek nem lehetünk, hol kezdjük a' bölcselést, minő vezérek után induljunk? és mivel a' bölcsesség' tudománya soha bevégezett egészet nem lehet, itt *minő tért foglaljunk el?* mit híven művelve, az európai mívelt nemzetek' nyomán, elvégre sajátunkká tehetünk, és mint édes magunkét úgy tekintve, 's életfáival ékes kertté varázsolva, ebben igazi *életbölcsesség' templomát* emelhetünk.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 25. 1853.

(A' történettudományl osztály' részére).

Nmélt. gróf Teleki József úr ő erja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Érdy, Jerney rr. Wenzel lt. — Egyéb osztályokból: Gebhardt, Győry, Kállay, Kiss K. rr. lt. — Pauler, Repicky, Tasner, Tóth lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' titoknok benyújtotta

NAGY IVÁN úr'

nevében a' következő történeti gyűjtemény-kötetet: *Gritti Alajos' életéről, viszonyairól és haláláról Emlékiratok*, melyeket a' velencei sz. Márk-könyvtárban levő XVI. századbéli eredeti kéziratok után lemasolt Nagy Iván Velenczében, 1852., 's olvasta egyszersmind ennek ezt kísérő értekezését: *Gritti Alajosról szóló velencei egykorú kéziratok' ismertetése*, mely itt egészben közöltetik.

Velenczébeni tartózkodásom alatt dr. Wenzel Gusztáv úr' figyelmzettetése' következtében időm' egy részét arra szenteltem, hogy magyar hazánk' egykori kormányzója Gritti Alajosnak élete' viszonyairól, hazánkban működéséről, ott mint származása' helyén, minden fölfedezhető adatot összegyűjthessek. Ebbeli — kivált a' sz. Márkról nevezett könyvtárban tett — kutatásaimat azon eredmény követte, melyet a' t. Academiának hazafiúi tisztelettel följajánlott, és itt a' következőkben röviden megismertetendő négy rendbeli hűn lemasolt kézirat által van szerencsém fölmutathatni.

Az 1-ső rendbeli kézirat' czíme a' következő: „*Una breve narrazione della grandezza, virtu, valore et della infelice morte dell Illmo Sig. r Conte Alouise Gritti, del Sereniss. o S. or Andrea Gritti Principe di Ven. a C. Conte del gram Contado di Marmarus in Ongaria, et gen : le Gou. re di esso Regno, et general Cap. no*

dell esercito Regio, appresso Sulimano Imperator de Turchi, et alla Maesta del Re Giovanni Re d' Ongaria.“ — Találtatik ezen kézirat a' Marciana-könyvtárban a' VI. olasz osztályban CXXII. sz. alatt. Áll 49 negyedréti levélből.

Szerzője e' kéziratnak, — mint magát az első lapon álló ajánló levél előtt megnevezi — Francesco della Valle da Padoa, Gritti Alajosnak pohárnoka és titkos komornoka volt.

E' krónika előtt két ajánló levél áll. Az első Pisani Alajoshoz szól, melyből azt tudjuk meg, hogy szerző e' krónikáját háromszor írta le, tudniillik 1. Dandolo Máté procurator' számára; 2. gróf Col-lato Rambaldo; és 3. Gritti János trevizói podesta' számára. (Ezen három példánynak melyike legyen az, mely a' Marciana-könyvtárban létezik, nem lehet meghatározni; sőt lehető, hogy egyik sem, hanem ez későbbi!) Szerző ezen ajánló levelében kinyilatkoztatja azt is, miszerint őt az írásra sem történetírási vágy, sem dicsszomj nem indítá, hanem ő csupán pártfogói' részére kívánt írni néhai ura Gritti Alajos' emléke iránti kegyeletből.

A' második ajánló levél Dandolo Mátéhoz van intézve.

Ezek után belé kezdvén szerző elbeszélésebe, előlegesen is azon körülményeket írja le, mikép jutott Gritti Alajosnak szolgálá-tába. Gritti Alajos Konstantinápolyban lakván, írt atyjának G. And-rásznak a' dogénak Velenczébe, hogy neki egy hű szolgát szerzene, ki Konstantinápolyba utaznék. Szerzőre nem csak nagybátyjának Oddo Jánosnak, ki a' dogénak orvosa volt, rábeszélései hatottak, hanem maga is örvendvén a' hírben álló Gritti Alajos' szolgálátá-ba juthatásnak, ez alkalmat fölhasználta. Elindult tehát Velenczéből 1531-ki július' 31-kén Zeno Péter' társaságában, ki a' köztársaság' részéről a' portához ugyanakkor követül küldetett.

October' 4-jén megérkeztek Konstantinápolyba. Leírja szerző Konstantinápolyt, némelly történeti jegyzetekkel ellátva, melyekből a' classicusokbani jártasságára lehetne következtetést húzni. De ezek Gritti' történeteivel kapcsolatban nem lévén, azoknak mellőzésével csupán azon előadását említem meg, mikép a' legnagyobb téren The-odoz császár' sirja mellett egy kőtalapra állítva, és egy nagy vas-lánczczal átvéve azon bronzból öntött három darab Hercules-szob-rot látta, melyek Buda' várából szállíttattak oda Szoliman által.

Néhány napi mulatás után bemutatta szerzőt a' követ Grittinél, ki őt szívesen fogadta, és szállásra idősb fia Antal mellé rendelte. Millyennek találta szerző ekkor Grittit, érdekesen írja le követke-zőleg:

„Gritti mintegy ötvenkét éves, magas termetű, barna ábrá-zatu, sasorrú, kellemes tekintetű, a' görög és latin tudományokban jártas, gyors és nyájas beszédű férfiú volt. Teljesen bírta a' török és görög nyelvet, és felruházva volt mindazon kellékekkel, melyek illy tekintélyes úrban igényeltetnek. Öltözete selyemből és aranyból

készült, 's török divatu volt. Fején czoboly-főveget viselt. Pompásan öltözködött, és ruháját minden nap változtatá. Egy ruhát legföljebb hatszor vagy hétszer öltött magára, azután oda adta szolgájának. Lakása Konstantinápoly' külvárosában, Perában, volt egy nagy szép 's pompás palotában, melyet ő saját nevére, és pénzéből ropant költséggel építtetett, körülvetetvén gyönyörű mulató kertekkel, melyekben gyakorta Szoliman, és Ibrahim pasha is megfordultak. Szolgálat rabszolgákból és más nagyobb, részint törökökből állott, tiszteletteljesen török szokás szerint. Csodálatos nagyszerű háztartást vitt, nem is mindenki beszélhetett vele, hanem ha előbb két testőr közt áthatott. Ez azonban nem valamelly, gyanúból történt, hanem királyi pompa miatt. Óla telve volt több fajú száz gyönyörű lóval. Tartott 150 tevét, és 60 öszvért. Életmódja a' helybelihez volt alkalmazva. Étele nem sok, hanem ízletes és mérsékelt. Tisztességes asztala telve volt mindazon étszerekkel, melyek az időkak szerint találhatók voltak. Bort igen keveset, és azt is sok vízzel keverve ivott. Folyvást számos keresztyén, és török nemes evett nála, és ő azon méltóságos modorral élt, melly nagy lelkéhez illő volt. Miután atyja Gritti András velencei dogévá lett, ő is herczegnek czímeztetett. Vallásos és jámbor volt minden tettében, nem mulasztván el annak idejében sem misét, sem más isteni szolgálatot."

Illyen férfiú volt Gritti Alajos szerzőnk szerint. És hozzá tehetjük ehhez itt mindjárt azt is, miszerint Gritti ekkor özvegy, és két fiúnak Antal 's Péternek volt atyja.

Ezen följebbi sajátságos jellemzés után beszél ugyan szerzőnk futólag szolgálati éve (1531.) előtti adatokat is; de, mint bevallja, csak hallomás után, és ez is igen érdektelen csekélység. És ekkép sajnos, hogy töle azon legérdekesb körülményekről, miképen jutott Gritti Ibrahim, és ez által Szoliman' kegyeibe, és még inkább azt, hogy mi úton, és ismeretségnél fogva lépett Lasky Jeromossal Szapolyai János követével ismeretségbe, vajjon mind ez valamelly kiszámításból történt-e — bármelly részről? — tudósítást nem vehetünk.

Mit szerzőnk a' szolgálati éve (1531.) előtti történetekről elmond, azokból csak a' következőket tartom említésre méltóbbaknak.

Gritti szerzőnk szerint — mint drágakő-árus lett Szoliman 's Ibrahim' kegyencze, ez pedig még atyjának dogévá választása (1522. ¹⁾ előtt történt. Elmondja szerző azt is, mikép volt Gritti egykor a' szultánnál tisztelkedésen, de évszám nélkül, bevallván, hogy ezt egy töröktől tudja, ki azt Ibrahimtól hallotta.

Grittit Szoliman annyira megkedvelte, miszerint tanácsát mindig kikérte. Midőn 1529-ben Szoliman Bécs' ostromára sietett, Grittire a' sereg' élelmezése bízott; Bécsből visszamenet pedig Budán hagyta Grittit Szoliman a' vár' védelmére.

¹⁾ Lecomte : Historie de Venise. stb.

Gritti nem csak Szolimannál, de János királynál is nagy tiszteletben állott. És ez utóbbi őt megjutalmazni kívánván, bánjai' tanácsából Magyarország' kormányzójává nevezte ki, azon kívül Marmaros megye' főispánjává tette, melly Grittinek 80 ezer scudit jövedelmezett.

Koholmány azonban, mit szerző itt János király által Grittinek adott czímer-pótlékról mond. Azt írja t. i. szerzőnk, hogy Szapolyai János Grittinek régi czímeréhez egy oroszlán-fejet adott Magyarország' czímeréből, mivel — úgymond — Magyarország' czímerében három oroszlán-fej van ¹⁾.

Továbbá — szerzőnk szerint — Szapolyai Gritti' Antal fiát, ki mintegy 16 éves volt, egri püspökké tette, mit az nem akart adig elfogadni, míg abban Szoliman által is meg nem erősíttetik, mi meg is történt, ajándékok' kíséretében.

Grittinek Szolimannál tekintélye napról napra mind inkább növekedett elannyira, hogy, midőn 1532-ben a' szultán az Ausztriából betörést elhatározta, Grittinek parancs adatott, miszerint Magyarország' felé előre menne.

A' mondott évben febr. 26-kán indúlt el Gritti Konstantinápolyból egész udvarával. Keresztülment ekkor Drinápoly, és Nikápoly városokon. Ez utóbbinál a' Dunán átkelvén, Tragovistba (Oláhország.) érkezett, hol akkor a' tartomány' ura székel. Innen Moldva-vagy is Felső-Oláhország' felé tartott, értekezni akarván Péter vajdával, de ettől visszatartották őt a' Péter moldvai vajda' ellenséges mozgalmairól jött hírek; pedig Pétertől nem sokára megérkeztek az üdvözlő követek, kik Grittinek segélyt is ígértek.

Tragovistból Brassón, Kolozsváron és Szebenen át Nagy-Váradra érkezett Gritti és kísérete. Szerző leírja ezen utazást vagy hadjáratát körülményesen, úgy az útban ejtett városokat is érdekesen rajzolja, megérintvén annak fekvését és népét. És mindezekről most már szerző annál hitelesebben szólhat, mivel ezen kiküldetésben már ő is jelen volt, mint Grittinek pohárnoka, és titkos komornoka, minthogy amint visszaemlékezünk, épen az előbbi, 1531. évben jutott Gritti' szolgálatába. Nagy-Váradról megindulván, július' 1-én átkeltek a' Tiszán. Pest alatt táborba szállottak, hová más nap Budáról Frangepán Ferencz kalocsai érsek, Broderith István, János király' főkorlátnok, és Dóczy János, az ország' főkincstárnoka, sok más nemes úr' kíséretében jött Gritti' üdvözlételére, sőt a' nemesek — mint szerző állítja — Grittinek kézcsókolására. Ezután ünnepeles díszmenettel vonúlt át Gritti és tábora Budára, hol Gritti János királynak kezeit akarta megcsókolni, de ez nem engedte.

¹⁾ A' Gritti-család' czímere egy kétfelé osztott paizs, mellynek alsó része ezüstmező, a' felső kék mezőben pedig egy ezüstkereszt van. Lásd : Le Arme overo Insegne di tutti li Nobili della magn. et ill. citta di Venetia. 1587-ki kiadás.

Szerző szerint ezen időben lett Gritti Magyarország' országos főkapitánya.

Miután Gritti Konstantinápolyból elindult, és, mint láttuk, Budára ügykezett, nyomban utána jött Szoliman is Ferdinánd ellen vezetett seregével. Azonban útját nem Buda, hanem Pozsony felé irányzá, és serege szerencsésen el is jutott Bécs-Újhelybe; hol azonban meglátván Károly császár' erejét, miután az nagyobb vala, mintsem képzelé, nem tartá tanácsosnak megütközni.

Hosszasan leírja ezután szerzőnk az esztergomi ostromot, melyet Gritti sz. Ágoston naptól egész szeptember' végeig folytatott. Azon közben egy követ érkezett Szolimantól Grittihez, parancsot hozván, hogy azonnal siessen Belgrádba. Gritti tehát János királytól, ki szintén jelen volt az ostromnál, engedélyt nyervén, az ostromot félbe szakasztá, és János királylyal együtt a' sereget nagy rendetlenül Budára vezetvén, onnan udvarával Belgrádba sietett. Itt találta Szoliman 300,000 lovas, és 20,000 jancsár, 's egy más *asapi* nevű különféle fajú tömérdek gyalogságból álló táborával. Belgrádba megérkezése után más napon Gritti Ibrahim pashának, és azután ezzel együtt Szolimannak kézcsofolására ment. Szoliman Belgrádból Zsófia felé tartott, hol néhány napi mulatása alatt megértvén, miszerint a' kormányzóul hon hagyott Peri pasha Mustaphát Szolimannak fiát tette császárnak, minthogy Szolimannak halott-hírét költöttek. E' hírre Szoliman menten sietett Konstantinápolyba; Grittit pedig visszaküldötte Magyarországba, átadván neki ez alkalommal egyszersmind a' fogoly Prényi Pétert is. Gritti Budára ekkor visszaérkezett sz. Tamás' napján.

Gritti ezután Budán töltötte az egész téli időszakot (t. i. 1532. dec. 1533. mart.) egész martiusig. Ezen hónapban pedig Boldogasszony' napján elindult ismét Konstantinápolyba, ott hagyván Budán Antal fiát János királynál. Konstantinápolyba érkezvén Gritti, néhány nap múlva ismét Ibrahim' kíséretében a' szultán' kézcsofolására sietett, kinek sok szép ajándékkal kedveskedvén, azért néhány nap múlva ő is viszont megajándékozott. Ezen időben érkezett Grittihez egy levél atyjától a' velencei dogétól, melyben ez a' gabona' roppant szükéről panaszkodva, fiát kéri, hogy néhány hajóval küldene. Szerző ezen követséget körülményesen eléadja.

Gritti Konstantinápolyban maradt az egész 1533-iki nyáron, sőt a' következő télen is, a' midőn Ferdinánd' követei jöttek meg békeegyezkedés végett. Megjött Lasky Jeromos lengyel úr is, a' kinek Zsigmond lengyel királytól volt megbízása, leányát Izabellát nőül ajánlani Grittinek, magával hozván annak arcképét is. Minthogy azonban Grittinek a' békérőli tanácskozás, és illetőleg megkötés végett Bécsbe kellett menni, a' házassági terv is azon időre halasztott, midőn Bécsben találkozandnak. De ez meg nem történt. És Izabella később Szapolyai János király' neje lön.

Ferdinánd' követei megbízatásuk szerint a' békéről tanácskozá-
ván, azalatt jött egy futár Bécsből, azon izenetével Ferdinándnak,
miszerint igen sajnálja, hogy, míg követi Konstantinápolyban a'
békéről tanácskoznak, azalatt Czibak Imre váradi püspök, és er-
délyi al-vajda sereggel ment Hunyadvár' (a' kéziratban *Ugnetuar*)
ostromára. Erre Szoliman azonnal meghagyta Grittinek, hogy rö-
g-tön írjon a' püspöknek, és parancsolja meg neki, miszerint menten
hagyjon föl az ostrommal. Gritti a' parancsot teljesíté; de a' püspök
nem csak nem engedelmeskedett, sőt az ostromot folytatván, a' várat
be is vette. Ferdinánd a' vár' elfoglalása után még panaszosabb le-
velet írt követeinek, eléadatni rendelvén a' szultán előtt, miszerint
épen nem becsületes és igazságos dolog, hegy, midőn ügynökeik a'
békekötésről tanácskoznak, akkor az ő várai erővel foglaltatnak el.
Szoliman igen megneheztelt e' méltatlanságon, és azért Grittit, mint
hihető, megbízta a' püspök ellen, saját védelmére, mint látni fogjuk.

Ezen közben Szoliman Persiába készült Sofi ellen, de előbb el-
bocsátva Ferdinánd' követeit, parancsot adott Grittinek, hogy men-
jen Magyarországba, és ott János királylyal egyetértve tanácsko-
zék Ferdinánddal a' békekötésről. A' minek a' király igen örvendett,
nagyon bízván Grittiben. Szolimannak Persiába elmenetele után
Gritti is megindult Magyarországra szerző által részletesen leírt se-
regével. Ez alkalommal magával hozta kisebbik fiát Pétert is (kinek
nevét hazai történetiróink eddig nem tudák) a' végből, hogy őt a'
marmarosi főispánságba beiktassa (Antal fia ekkor Budán tartózkod-
ott, kihez az 1534-iki télen Konstantinápolyból írt levelet Gritti
Tarvisini Museo Ágoston' állítása szerint). Grittinek említett Péter
fia ekkor mintegy 12 éves volt.

Gritti elindult Konstantinápolyból 1534-ki május' 15-kén, és
jött azon az uton, mellyen előbb.

Elhagyva szerzőnk' hosszas úti leírását, a' fogadtatási szer-
tartásokat, és a' kölcsönös ajándékozgatásokat, már július' 6-kán
Brassóban leljük őt, hol épen fiával Antallal találkozik (megemlíti
ezt Museo Ágoston is). Ez (t. i. Gritti Antal) Budáról Dóczy János
főkincstárnokkal, és Batthyány Orbánnal jött atyja elé. Nem tartom
itt mellőzendőnek, mit szerzőnk Batthyány Orbánról ír. Ez t. i. sze-
rinte horvát nemes volt. Paduában tanult, a' görög és latin tudomá-
nyokban, és anyai nyelvében jártas, ügyes fegyverforgató, helyes
értelmű és itéletű, jó természetű, és minden erénnyel fölruházott
férfiú volt, melly okból a' sereg' főnökévé tette őt Gritti.

Brassóban Grittinek mint kormányzónak üdvözlétére számta-
lanul jelentek meg. Ezek közt volt Kún Kocsárd (Gothárd), és Maj-
láth István. Gritti itt mint kormányzó polgári és fenytő törvényszé-
ket is tartatott.

Ezen közben Czibak Imre váradi püspök föllázítá Gritti ellen
az egész tartománybeli népet. Ennek okát szerző nem tudja; mind-

azáltal azt a' magyarnak az idegenek iránti ellenszenvében, vagy a' Szolimantóli félelemben keresi. Gritti értesülvén Czibak' mozgalmairól, titokban közlé Dóczy Jánossal Czibak Imre' kézre-kerítése iránti tervét, melynek következtében magához hívatván Batthyány Orbánt, ennek rendeletet adott, hogy azon éjjel kellő ovatossággal részint török, részint magyar, mintegy 500 lovassal induljon Czibak' fölkeresésére, kinek a' Maros folyón túl mintegy 10 mértföldrei táborozását előre kémeitől kitudta. Batthyány elment. Czibakot fölhalálta, és őt éjjel megrohanván, fejét elvágta. Czibak fejét elvitték Grittihez, ki akkor épen laka' kapuja fölött ült több úrral együtt, kik közt ott volt Kún Kocsárd és Majláth István is. Ezeket ezen jelenet igen meghatotta; Gritti pedig azt mondá, miszerint ő ezt nem parancsolta, hanem csupán élve akarta elhozni, és sajnálatot mutatott. Az urak nagy szomorúan eltávozván, Gritti a' szent ferenczesek által Brassóban Czibak' fejét eltemettette, és azon este harangoztatott is temetésére.

Brassóból júl. 21-kén elindulván Gritti, Medgyes-felé vonult, hová július' 27-kén megérkezvén, a' város alatt táborozott. Leírja itt szerző ismét Medgyes' fekvését.

Czibak' meggyilkoltatása után unokája Patócsy Miklós meg akarván boszúlni bátyja' halálát, Czibak' seregét Gritti ellen föllázítá, annál könnyebben, mivel Gritti sok kincséssel bírt; Patócsy' serege pedig különben is a' rablásra nagy hajlamot mutata. Patócsy' serege mind inkább közeledett, és most már ezek közt volt Kún Kocsárd, és Majláth István. Gritti látván a' veszélyt, tanácsosbna tartá Medgyes városába bevonulni, mi hogy nehezen sikerült, szerző is eléadja; azonban az Istváni hazai irónk által leírt betolakodásról hallgat. Bevonult Gritti és tábora Medgyes város' falai közé augusztus havában Boldog-asszony' viradatán (15-kén), és más napon (16-kán) Rókus' ünnepén kényelmesen elszállásolt. A' várost Gritti Batthyányra bízván, magához hívatá Lasky Jeromost (ki vele jött Konstantinápolyból azon reménnyel, hogy hű szolgálatiért erdélyi vajda leend). Elküldé ezt Gritti segélyért János királyhoz. Azonban János király a' segélyt megtagadta, sőt Laskyt őrizet alá tette. Maga pedig, t. i. János király Budáról Váradra sietett ezer magyar lovas' kíséretében, hol egész udvarával magát a' várba bezárta. Szerző szerint János király' ezen tettének oka az vala, mivel Grittinek ezen jövelete gyanús volt előtte.

Ezen idő alatt Patócsy' serege készülvén az ostromhoz, Medgyest már körülkeríté. Gritti is értesült, hogy a' moldvai vajda Péter 12 ezer lovaszt küldött segélyére. Ezek nem sokára meg is érkeztek; azonban künn az ellenséggel (Patócsy' táborával) csatlakoztak. Ezt látván Gritti, elhatározta, hogy az ellenség' elűzésére egy kirohantást teend. Sept. 10-kén reggel tehát kiindult serege' egy részével Patócsy' táborára, de sikertelen; mert ezek sáncaikból ki nem

mozdultak. Visszavonúlt tehát ismét a' városba, meghiusúlván terve : Nikápolyba mehetni, mint azt hívei tanácslották. Az ostrom ezalatt folyton folyt, és a' seregből mind két részről hullt elég. Az ostromlottak' helyzete mind inkább aggodalmasabbá vált. Ez okból egy este Gritti hadi tanácsot tartott Antal fia, Dóczy János, Batthyány Orbán és a' jancsár főnök Kassin pasha' körében. Itt Gritti Antal a' menekülést tanácslá; Batthyány jó egyezségi kísérletet javasolt, Dóczy osztá Batthyány' indítványát; Kassin kirohanást akart. Gritti Alajos Batthyány' tervét helyeslé és elhatározá, hogy Dóczy menjen egyezkedni. Más nap reggel trombita-hanggal adatott Kún Kocsárd, és Majláth Istvánnak értésére, hogy jöjenek egyezkedés végett Dóczyhoz Medgyes elé a' mezőre mind két részről elég őrséggel. A' 3—4 óráig tartott egyezkedésnek azonban kívánt eredménye nem lön, mert a' magyarok Dóczyt, nem pedig Grittit — tartván Cibak' halála' okául, ezért ennek kézbe-adatását követelték. Dóczy az egyezkedésnek őt érdeklő föltételét Grittinek föl nem fődöze; mert különben Gritti Antal küldetett volna az alkudozásra. Az egyesség nem sikerülvén, sept. 28-án az ellenség elhagyván sánczait, a' nyílt mezőn egészen a' város' falai alá nyomúlt.

Közeledünk a' catastrophoz, mely hazánkat ezen ártalmas fiútól megmenté. Szerző hosszasan, és elég érdekesen leírja a' heves ostromot; mit azonban terjedelme miatt mellőzni kívánván, csak azt említem meg, miszerint szerző szerint Gritti Péternek tanítója az ablakból szemlélődvén, látta, hogy a' városbeliek fehér zászlókkal integettek az ostromlókra, és ezek hitták be őket a' városba. Grittit az ostrom' egész ideje alatt a' négynapos láz kínoztá. A' város végre bevétellett. Szerző ismét körülményesen elbeszéli, milly számítással siettek ki a' falak közül Gritti' fiai; elbeszéli azután Grittinek kimúlása' körülményeit, melyre nézve a' zavar miatt teljes tudomással nem bír, és nem is bírhatott, a' mint későbbi különféle hallomás után írt sejtelmeiből kitűnik. Azt azonban állítja, miszerint a' moldvaiak állták útját Grittinek, és ezek adák át a' magyaroknak, kik által aztán Kún Kocsárd, és Majláth István elé vitetett.

Gritti Kún Kocsárral szembe szállt, és fenyegetődzött, hivatkozva Szolimanra, fölhardva állását, hivatalát, befolyását. Mind ez nem használt. A' kegyetlen Majláth kimondta, hogy meg kell halnia. Ez megtörtént. Gritti' vég szavai közül ezeket jegyzé föl szerző : „Sangvis meus super vos et super filios vestros, amore Dei, cito expeditatis.“ Grittinek feje vététt.

Gritti' lenyakasztatását szerző négy fiútól hallotta, kik jelen voltak, 's kikkel ő Nagy-Váradon János király' udvarában beszélt. Azt is hallotta szerző, hogy Gritti János és Gritti Péter megszabadultak. Sok török elesett, mintegy 200 megmenekült. Később még ismét azt hallá, hogy Gritti' fiai átadattak Péter moldvai vajdának, hol Gritti Antalnak feje vététt, a' kisebbik pedig t. i. Péter hite'

elhagyására kényszerítettett. Végre azt is hallotta szerző, hogy Gritti Alajost Kún Kocsárd, és Majláth István ebek által szakgattatták szét.

Következő évben megtérvén Persiából Szoliman, és hallván a' történeteket, elsőször is Péter moldvai vajda ellen küldött. Az Konstantinápolyban fogságba került, és onnan dús ajándékok' árán szabadítá meg magát, mellyeket Gritti' ékeinek állítanak. Ezzel Gritti' szerepének vége szakadt; a' mi még hátra van, abban szerző saját sorsáról, és viszontagságairól tudósít.

Szerző — ura' kivégezte után — Patócsy' foglya lön, és mint ilyen Gyulán időzött 1535-ki jan. 14-keig, összesen 55 napig. Ez idő alatt gyakorta fakgattatott Patócsy által, ki egykor fakgatásai közt ezt is mondá neki: „*Ravas, visla, olas.*“ — Egyébiránt Patócsyról rövid jellemzéssel azt jegyzé föl, miszerint az többet beszél, mint tesz. Nejének szívességét azonban méltányosan bevállja. Fogságából — Frangepán Ferencz egri püspök, 's kalocsai érsekhez, és Carthagói Hannibalhoz levél által folyamodván, ezek' közbevetésére megszabadult. Ezután egy ideig Egerben Frangepánnál tartózkodott. Május' 13-kán már Budán volt, honnan Frangepánnal Bécsbe ment, Bécsből jún. 2-kán indult el Velenczébe, hová jún. 14-kén megérkezett, és még azon este nagybátyja Oddo János által a' doge Gritti Andrásnak kézcsókolására vezeteltvén, annak fia' sorsát elbeszélte, és később azt — mint már eleve megjegyeztük — ezen most ismertetett kéziratában feljegyezte.

A' II. rendbeli kézirat czíme ez: „*Fr. Augustini Musei Tarvisini De expugnatione Megghes.*“ Találtatik szinte a' velencei sz. Márk nevű könyvtárban, Cod. latin. class. X. Cod. CCCV. Inter Contarianos nro XV. kötetlenül az eredeti példányban. Úgy szintén Contarini Ferencz Bécsben velencei követ' levelező könyvében (Registrum Literarum stb) class. Ital. VII. Cod. DCCCII. nrus Contarini-anus 108. Szerzője e' kéziratnak — mint magát nevezi — Tarvisini Museo Ágoston theologus, és szent Ágoston rendi remete (vagyis szerzetes) volt, ki saját élete' viszonyait a' III. rendbeli kéziratban terjedelmesen előadván, azt a' következő kézirat' ismertetésében érintendem bővebben. Annyit e' kézirat' hitelessége' megalapítására elég legyen megjegyezni, miszerint ő Gritti Alajos' idősb fiának Antálnak, a' kinevezett egri püspöknek tanítója volt, és Magyarországbán harmadfél évet töltött.

Nem lesz érdektelen itt előlegesen előadni ezen kézirat' eredetének okait is. Szerző. társával Cremai Jánossal (Zan Piero da Crema) a' medgyesi szerencsétlen ostrom után haza felé sietvén, Bécsben letartóztatott, hol is az akkori velencei követ Contarini Ferencz által megbízott, miszerint Gritti Alajosnak magyarországi utóbbi viszonyairól és ott történt haláláról körülményes tudósítást írjon. Szerző ezen jelen (latin nyelven írt) kézirattal teljesíté a' követ' ki-

vánalat. A követ ezen tudósítást megküldé azután Velenczébe a' dogénak, egy febr. 22-én 1535-ben kelt levelében.

Contarini Ferencz követnek egyik utóda Contarini Jeromos 1846-ban minden kéziratot a' Márk-könyvtárnak hagyományozván, ekkép Museo Ágoston' ezen jelentése is a' többi kézirat közt oda jutott. Mivel pedig a' követnek rendes levelező, jegyzőkönyve volt, mellyben ezen tudósítás is egész terjedelmében lemásolatott, innen e' kézirat két példányban maradt föl a' Márk-könyvtárban, úgymint 1. az eredeti példány, kötetlenül három íven, ajánló levéllel ellátva, mint az az általam lemásolt példányban látható; és 2. a' másolat a' levelező könyvben (Registrum literarum Fr. Contarini stb, melly meg van toldva két ponttal Gritti Alajos' halálát érdeklőleg, amint az a' IV. rendbeli kéziratban, melly néhány levelet tartalmaz, látható).

A' jelen kézirat, melly latin nyelven íratott, naplói alakban elég pontossággal van vezetve. Megkezdí pedig azt szerző az 1534-dik évi mart. 1. napjától, midőn Gritti Alajos Konstantinápolyból Budára fiához Gritti Antalhoz írt parancsa' következtében Gritti Antal Museo Ágostonnal együtt kiindultak Budáról, Brassóba (Erdélyben) menendők. Velők ment Budáról száz jancsár, 80 török és 80 magyar lovas. Útjukban nem messze Váradtól hozzájok csatlakoztak Gritti Alajos' lovas szolgálai, kiknek Gritti Alajos' távollétében Dóczy János volt vezérök. Volt pedig Dóczy' vezérlete alatt mintegy 200, Batthyány Orbán alatt 300, Perusich Gáspár alatt 200 lovas. Váradra értek mart. 25-kén, ott időztek öt napig, tisztességesen fogadtatván Czi-bak Imre által. Váradról Telegdre mentek, és ezután be Erdélybe, Kolozsvárra, hol a' húsvéti ünnepeket töltötték, a' velők volt törökök ez idő alatt a' külvárosokban szállásolván. Húsvét' második napján ebéd után ismét megindultak táborukkal Tordára, hol 10—15 napig valának. Itt országgyűlést tartották az erdélyiekkel, és erdélyi fő hadvezérnek Kún Kocsárdot választották.

Tordáról négy-öt napi utazás után Medgyesre értek. Innen szerző visszafordult Magyarországra, hogy a' Gritti által neki hű szolgálatiért adományozott egri birtokot átvehesse. Először Budára ment, hol a' királytól levelet nyervén, Egerbe sietett. Áldozó-csőtörtök előtti napon ért Museo Ágoston Egerbe, és más nap a' birtokba beállott minden ellenmondás nélkül. Következő nap ismét Budára ment, és ott időzött a' pünkösdi ünnepek alatt. Budáról úrnapra Váradra ért, és itt látta, hogy az egész környék, melly Cibakhoz tartozott, fegyverre készült. Okát nem tudja.

Nem írván le Museo Á. úti érdekes tapasztalatait, röviden említem meg, mikép Váradról bement Erdélybe, Gyalura, Medgyesre, Ségessvárra és július 24. táján Brassóba. Itt lelte Gritti Antalt, és kíséretét akkép, amint őket Medgyésen Magyarországba menetele előtt elhagyta, minthogy azok Medgyesről a' sereggel együtt Brassóba utaztak.

Ezen közben folyvást jártak a' futárok Konstantinápolyba Gritti Alajos kormányzóhoz, 's ettől vissza Brassóba Dóczy Jánoshoz, és Gritti Antalhoz. Batthyány Orbán már előbb szintén volt egy ízben Konstantinápolyban Gritti Alajos elé, úgy szinte volt Havas-alföldön is 200 lovassal. Ezek, t. i. Gritti Antal, és a' vele-lévők értesíték G. Alajost, hogy ne jöjön Erdély felé, okúl adván a' készülletben lévő pártoskodást. Továbbá, hogy a' király is kinyilatkoztatá, miszerint inkább a' Temes megyei pusztaságon át Nándor-Fejérvár felé tartson. „Féltek — úgymond Museo — a' moldvaiaktól.“ Végre júliusban sz. Jakab napján a' kormányzó Gritti Alajos Havas-alföldre megérkezett, és ott értekezett a' havas-alföldi vajdával. Innen aug. 1-jén a' havasokón átjövén, Erdélybe ért, és tábort ütött a' brassói síkon, mintegy egy olasz mér földnyi távolságra Brassótól. Ugyanott táborozott Gritti Antal, Dóczy János és Batthyány Orbán is, kik még Brassón túl Gritti Alajos elé mentek.

Leirja Museo, hogy ekkor milly öltözetben volt Gritti. Ezt elhallgatva, megemlíteni méltónak tartom, hogy száz szolgálja volt. Megterhelte tevéje 98, öszvére 30, szekere 4. Ezek közül egyik szekeren ült kisebbik fia Péter három szolgáljával, a' többin zenész fiúk, és más cselédek. Volt Grittinek 900 gyalog katonája, és közel 1000 török lovasa. Voltak azonkívül vele kereskedők és írászok is. Ezeket a' Gritti Antal' táborában lévő sereggel összeadva, lehetett mintegy 2800 férfiú. Ezeken kívül voltak az oláh lovasok szám szerint 300-an, kiket a' havas-alföldi vajda adott a' kormányzónak, és ekkép az öszves tábor mintegy 3000 emberből állt; a' tábori sátorok' száma pedig a' brassói réteken 250 volt. Brassó alatt táboroztak 13—15 napig. Itt eljött Gritti Alajoshoz Statilio erdélyi püspök is, ki már Oláhországban is fölkereste őt. Ezzel jött Majláth is. A' kik is sokat értekezvén, és sok ígéretet tévén Grittinek, elváltak, Statilio Gyálura, Majláth pedig Fogarasra sietvén. Miből állott ezen értekezés, azt Museo nem említi.

Eléadja Museo ezután Czibak' halálát, és az ezt megelőzőt titkos tervezést, nevezetesen megemlíti azt is, miszerint a' táborban olyan hír szállongott, hogy Bebek Ferencz, és Serédy Eger várát ostromolják, melly végett Batthyány 250 részint török, részint magyar lovassal Eger' védelmére küldetett, mint hírlélték, és hitték. Azonban ezek Czibak' meggyilkolására küldettek, mi meg is történt aug. 12-én nem messze Brassótól, azaz mintegy egy napi jársnyira közel egy templomhoz a' határban. Más nap elhozott Czibak' feje a' táborba Gritti Alajoshoz egy török által, mellyet megszagolván egy kutya, mellyet Czibak' azelőtt Grittinek ajándokul adott, olly irtózatossá vonítást kezdett, hogy csitítás, verés által sem lehetett lecsöndesíteni, hanem az egész tábort ordítózza befutotta. E' látványra Gritti Alajos, és az előbbi napon Magyarországból megérkezett Laszky szomorú arcot mutatott. Csupán Dóczy látszott ör-

vendeni. Gritti a' fejet azután eltemettetni rendelé a' brassai nagyobb egyházban.

Azután Dóczy' tanácsából elindult Gritti' tábora azon hely felé, hol Czibak megöletett, és, midőn egy folyón átmentek vala, hol Batthyányival és seregével találkoztak, tábort ütöttek. Ott nem messze egy halmon állott egy mezei kápolna, hová Czibak' teste, noha már kocsin Brassó felé útban volt, de mivel igen szagosodott, azon reggel eltemettetett. De később onnan Majláth Fogarasra vitetvén azt, ott tisztességesen eltemettette. Innen a' sereg ismét elmozdulván, végre Medgyes alá ért.

Nem írom le Museo'nak terjedelmes előadását a' Medgyesen történekről, nagy részben el lévén már mondva az előbbi kézirat' ismertetésében. E' két leírást összehasonlítva, úgy látszik, Museo Agoston több hivatással bírt a' történetíráshoz, mint a' hízelgőbb, epésebb Padoai. Museo szerint Medgyes alatt táborban volt Gritti' serege aug. 30-kaig; ekkor bevonult Medgyes városába. Megemlíti Museo is Grittinek azon sikeretlen kirohanását, midőn a' magyarokat a' sánczokból kivenniök nem lehetett. Megkezdetvén azonban a' magyarok által az ostrom, tartott sept. 28-ig. Mind ez élénken van e' kéziratban leírva, és megjegyezzük Padoai' előadásával abban is, mikép Gritti' az ostrom alatt a' négy napos láz kínoztá.

Az ostrom' vég szakát ekkép beszéli el szerző, röviden összehúzáva. Miután a' várost már tovább tartani nem lehetett; Gritti Alajos drágaságait egy részben fiai, Antal, és Péter közt felosztván, ezeket küldé ki előre a' városból, kezökbe adván a' levelet, melyet Péter moldvai vajda írt Grittinek, ez által remélvén, hogy fiai bánalom nélkül elköltözhetnek. De sikeretlenül, mert kilépésök után azonnal elfogattak. Kiindult ezután Gritti Alajos is, miután őt a' magyarok mind elhagyták, kivévén Dobó Ferencz erdélyi kincstárnokot, ki őt mind halálig követte. Mihelyt kiért Gritti a' város' kapuján, legott egy szakálás moldvai elfogta, és átadta Kendy Ferencz erdélyi alvajdának, ki Grittinek semmi szavára nem felelt, hanem intett Majláth' kocsisának. A' kocsis — kinek keresztnéve István vala — rögtön kivoná kardját, és Gritti' megölte.

Gritti' holt tetemén nagy kegyellenséget gyakoroltak, kivévén Kún Kocsárdot, ki sem törököt, sem keresztyént fogolylyá nem tön; és ez oknál fogva szabadult meg Gritti János is (rokona Gritti Alajosnak). Gritti' tetemei azután a' zárdai főnök' (gvardian) ellenzése' daczára is eltemettettek. Ez rövid tartalma a' II-ik rendbeli kéziratnak.

A' III. rendbeli kézirat' czíme a' könyvtári lajstrom szerint a' következő: *Fr. Augustini Musei Tarvisini Constitutio sive Interrogatio a Marchalco Caes. Mai. sibi et socio Petro Cremensi facta suum de Buda in Viennam reditu A° 1535.* Feltehető pedig Cod. lat. class. X. cod. CCCV. nrus XIV. Az eredeti példány két (teljesen be nem írt) íven foglaltatik.

Ezen okmány' eredetét illetőleg a' szükségeseket elmondottam már az előbbi (II. rendbeli) kézirat' ismertetésében. Tudniillik ezen okmány'nak is szerzője Museo Ágoston, ki, midőn társával Cremai János Péterrel a' megyesi ostrom. után Budáról Bécsen keresztül Olaszországba sietett, Bécsben letartóztatott, és akkor a' császári marsall által föladott kérdésekre kihallgattatott társával együtt; melly kérdések oda czélzottak, hogy azok által netalán titkos megbízatásuk kitudassék, részint pedig hogy a' magyarhoni ügyekről tőlök némi értesítést vehessenek.

Miután ekkép kikérdeztettek: az akkori bécsi velencei követ Contarini Ferencz szinte meghagyta Museo Ágostonnak, miszerint ezen kérdéseket az azokra adott feleletekkel együtt neki írásban adja által, hogy ekkép ő is ezeket a' velencei dogénak megküldhesse. Museo Ágoston a' megbízást teljesíté, és így szülemlett a' jelen okírat, mellynek másolatát a' nevezett követ nagy titokban, mint 1534. febr. 16-kán költ levele tanúsítja, elküldvén, az eredeti a' követnél maradt, 's ennek egyik unokájától a' Marciana-könyvtárba jutott, mellyről a' bemutatott kézirat is másoltatott. Minthogy pedig a' követnek rendes levelező könyve volt, ebben is másolatban leíratván, és ezen levelező könyv is a' könyvtárba jutván: ekkép az jelenleg ott két példányban létezik, épen úgy, mint a' II. rendbeli kézirat.

Legérdekesebbek, miket ez okíratból tudhatunk, a' következő körülmények: Cremai Péter Gritti Antalnak, 's testvére Gritti Péternek tanítója volt, és pedig harmadfél évig. De milly szakmában, azt nem tudjuk. Cremai Budán lakott 3 évig. A' feleletek, mellyeket Cremai a' marsall' kérdéseire adott, igen silányak és üresek. De annál terjedelmesebbek Museo' válaszai, mellyekből megtudjuk annak minden viszonyait. A' többi között azonban legérdekesebbek a' következő válaszok:

Kérdeztetvén, micsoda megbízása van Grittitől, válaszul adá: „Hogy, mihelyt szerencsésen haza ér, atyjának a' dogénak mondja el, miszerint minden veszélynek, mellyek őt (t. i. Grittit) érték, egyedül maga az oka, mivel sem atyja, sem Lőrincz fivére' tanácsaira nem hallgatott, és azért kérje atyját, hogy fiaira gondja legyen.“

Kérdeztetvén, hogy János vajda Gritti' haláláról mint érez, és beszél, felelé: „A' szívet csak az isten ismeri, nem én. Szavai pedig hozzám első találkozásunkkor ezek valának: hol van most azon béke, mellyet mindnyáján vártunk? Íme nem kellett volna az országot török zsarnoksággal, sem velencei büszkeséggel kormányozni. Azután kezdé magát Gritti' halála miatt mentetgetni, hogy ő nem egyezett belé, 's hogy nem nyújthatott olly rögtön segílyt, mint kívánt volna. Bár miként legyen, a' szíveket csak az isten ismeri.“

Kérdeztetvén, hogy most mit fog tenni a' vajda, ha a' török császár, és római király is ellenségei, hozzá terem én: 's tán a'

velenczések is. A' velenczésekről mitsem tudok, *felelő.* De a' törökről, és királyunkról igen. *Felelő:* „Bizony két Lajost vesztett ki már, mint hírlík, egy királyt, és egy kormányzót. Az isten méltólag fogja ezért őt jutalmazni. Ő lássa, mit tegyen. Én azonban, ha igaz, mit mindenki hírel, azt hiszem, hogy leginkább félhet az istentől.“

Kérdeztetvén Laszky úrról, felelő: „Hogy jelenleg a' lengyel követ urak' szállásán tartózkodik Váradon. Mi történik vele, azt nem tudom. Beszélük azonban, hogy a' lengyel urak' kíváratára ítélet fog hozatni fölötte“ stb.

Befejezé szerző ezen részint latin, részint olasz nyelven írt előterjesztését a' következőkkel: Hec sunt ad unguem Mag. ce ac Clarissime mi D. Orator, quae ipse D. Marschallus perquisivit a nobis. Que vero vicissim respondimus

t. M. V.

Addictissimus F. Aug. Museus tarvisinus eremita Augustanus theologus minus raptim. —

A' IV. rendbeli kézirat az általam az academiának beadott emlékiratok között Contarini Ferencznek, a' bécsi udvarnál volt velenczei követnek levelező könyvéből összesen 18 darab levelet tartalmaz. Találtatik ezen levelező könyv a' következő czím alatt: „*Registrum Literarum magnifici Domini Francisci Contarini oratoris ad Serenissimum Regem Romanorum*“ szinte a' velenczei Márk-könyvtárban class. Ital. VII. Cod. DCCCII. nrus Contar. 108.

E' codex magába foglalja a' nevezett követnek 1534. dec. 28-tól Sacilból, Bécsből, Inspruckból költ levelezéseit egész 1536-ki april' 2-káig. Továbbá ugyanezen kötetben vannak Brüsszelből, Regensburgból 1540-ki april' 28-kától 1541-ki aug. 13-kig költ levelezései stb. — Vajha mindezt, sőt a' Marciana-könyvtárban létező többi követségi levelezéseket is az általam lemásolt emlékiratok' ezen negyedik rendbeli kézírata tartalmazná; de e' szándékot az idő korlátolván, ezen levelezések közül csupán három havi cyclust, összesen 18 darab levelet lehete lemásolnom, melyek az 1534-ki jan. 1-től kezdve 1535-ki mart. 4-kéig vitt levelezéseket képezik.

Nem czélom most ezeket egyenkint ismertetni, mert azt egész terjedelmökben lefordítás nélkül kellőleg úgysem teljesíthetném. — Néhány ezen levelek közül még Gritti' viszonyait tárgyalja. Némelyek Magyarország' állapotát is érintik. Általában pedig főleg mint titkos követségi tudósítások is figyelmet érdemelnek, és minden esetre az akkori diplomaticus világ' állására nagy fényt derítenek. Végül czélszerűnek látszott ezen kis levél-cyclusnak lemásolása azért, hogy az által a' velenczei Marciana-könyvtárban létező egyéb követségi levelezések' modora, és tartalmi színezete némileg megismertessék.

— Ez után

REPICKY JÁNOS lt.

mint a' török-magyar történeti gyűjtemény' készítésével megbízott tag, a' folyó év' első negyedében készült dolgozatait mutatta be 's olvasott belölök némelly érdekesh részleteket, u. m. 1. *Derbend-Náme*, azaz Derbendnek története, törökből; 2. *Lévai török levelek*, másolva és magyaritva. A' tisztelt tag' buzgó munkálkodása részvétl és helyesléssel fogadtatván, a' kéziratárba tetetni rendeltetett.

— Következett

PODHRADCZKY JÓZSEF lt.

közleménye a' *Gvadányi-nemzetségről Magyarországon.*

E' nemzetségből *Gvadagni Sándor* gróf volt legelső, ki *I. Leopold* alatt, nevérol itélve, olasz földről költözködött Magyarországba, *Borsod megye' jegyzőkönyvei* szerint, 1684-ben már a' *Szendrei régvár'* várnagya volt. *Ghymesí* gróf *Forgách* Dorkó (Tora) asszonygyal, néhai *Forgách Adám* borsodi főispán' leányával egybekelvén, vele, egyéb fekvő jószágokon kívül, *Ruda-Bánya'* birtokába jutott; ezért idegen nemzetből fiúsított magyar kívánván lenni, le-vele által megkereste Borsod megyét is, hogy ez ügyben az épen 1687-ben kihirdetett országgyűlés elé, terjesztendő kérelmét, részéről is pártolni szíveskedjék. Eredetiből másolt levelének tartalma ez: „*Illustrissimi, Rndissimi, Splēs et Magnifici, Addm Rndi, Generosi item, ac Egregiū Domini, Domini mihi Colendissimi.*

Seruitiorum meorum paratissimam commendationem. Posteaquam Divina dispositus Clementia, Excellentissimi condam Comitis ac Domini Domini Adami Forgah de Ghymes, filiam Illustrissimam Comitem, Dominam Dorotheam Forgács matrimoniali nexu mediante mihi associassem, ac postmodum etiam certa quaedam Bona, et jura Possessionaria in Inclyto Regno Hungariae habita, secum acquisivissem: decrevi, occasione primitus celebrandae Diaetae, gratia Suae Maiestatis Sacratissimae Benigna Dni Dni omnium nostrum Clementissimi, et fauore Statuum huius Regni accedente, in numerum reliquorum Regni membrorum recipi, perque id ipsum ad fidelia perpetuaque Eiusdem Inclyti Regni-(servitia ¹⁾) sincero candore obligari. Quod, ut eo facilius assequi valeam, Praetitulatas Dominationes Vestras honorifice requirendas esse duxi, medio Abligatum suorum ad praemissa Comitum deputandorum, hanc meam Instantiam, tam apud Suam Maiestatem Sacratissimam, quam Status et Ordines Regni recommendare, et in quantum possibile, promoveri etiam haud grauatum dignentur. Affectum istum Praetitulatarum Dominationum Vestrarum omnibus occasionibus demereri studebo, manens Earundem Praetitulatar. Dominationum Vrarum In Arce Szendrő 24. Sept. An. 1687. Ad serviendum Paratissimus Alexander Co-s Gvadagni, m. p.

¹⁾ E' szó kimaradt volt.

Külső czím: „Illustrissimis, Rndissis, Splibus ac Magnificis, Addm Rndis, Generosis item, ac Egr. Dnis Dnis N. N. Supremo et Vice Comitibus, Judlium et Jurassoribus, Toti denique Universitati Dnor Praelatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium Incltyti Comitatus Borsodiensis etc. Dnis Dnis mihi Colendissimis.“ Pecsét' helye.

A' pecsétnek nyílt koronával tetézt három szegű pajzsán, melyet mind két oldalról pálmaágak környeznek, egy kiterjesztett szárnyú, 's jogra néző egyfejű sas áll.

Folyamodásának eredményét bizonyítja az 1687-ik évi 28-ik törvénczikk.

Nevezett Dorottya grófnő asszony *Ruda-Bányán* három fiat szült neki: *Sándort*, *Ádámot* és *Jánost*. — Ádám' felesége *Anna Mária Bedeker* grófnő volt; — János pedig vevé házastársul *Pongrácz Eszter* bárónőt, kitől csakugyan *Ruda-Bányán* october' 16-án 1725-ben isméretes írónk *József* született; — de a' kiből a' magyar *Gvadányi-nemzetség* december' 21-kén 1801-ben férfia gon *Szakolczán* kihalt.

Ezekhez kiegészítőleg az elnök gróf azt jegyzette meg, hogy gróf Gvadányi József az író hibásan állítatik itt neme' utolsójának, miután az csak József' fiában halt ki, a' ki mint nyugalmazott alezredes Pozsonyban élén, ott 1815. körül halt el nőtelenül, 's kívül a' szóló elnök több ideig személyes barátságban élt, 's annak atyjáéval együtt arczképét is bírja.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, APRIL. 25. 1853. 7 ór.

Nmél't. gr. Teleki József úr ö' exja' elnöklete alatt

Jelen: *Érdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Kállay, Kiss K. rr. tt. — Pauller, Repicky, Tasner, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

A' titoknok a' könyvtár' számára bejelentette, hogy a' m. gr. Teleki család' alapító ága újabban ismét elhunyt gr. *Teleki Ádám tábornok'* könyvtára' hadtudományi részét 160 kötetben ajánlotta fel; továbbá gr. *Teleki Domokos* acad. lt. ajándékából tizenkét darab ritka munkát adott be, jobbára ösnyomatot és magyar ritkaságot, melly alkalommal a' „Lexicon Hellenoromanicumban“ (Bazel, 1584. fol.) levő beírásokra, 's az azokból Beniczky Péter költőnk' életére háruló világosságra tette figyelmessé az ülést. Következett a' kötetlmi példányok beadása, és pedig Esztergomból 15 apróság, Pestről a' Heckenast-nyomdából 8 kötet, Szakolczáról 5 tót apróság, Veszprémből 2 kötet. Végre a' *kézíráttár'* számára: 1. a' kolosvári unit. consistorium' ajándékából *Cseréi Mihály' önkézű Jegyzőkönyvét*. 2. Néhai *Puki Simon' özvegyétől* férjének következő kézirati munkáit: a) Világok' teremtese és a' földgolyóbisa' régiségének meghatározása. Első rész, nyomtatva, második rész írva. b) Az égi tudománynak summás leírása. c) Népszerű csillagtan. d) Tiszta nagyság' tudománya. e) Philosophiai értekezések. A' kolosvári unit. consistorium' irányában a' nm. Elnök kéretett, hogy annak ajándékát némelly academiai kiadások' példányaival viszonzni méltóztatnék.

Végre a' titoknok a' nemz. muzeumban levő, 's Landorfejérvár' 1521-ki ostromát tárgyzó XVI. századbeli codex' hű másolatát adta be Ring Adorján acad. írónk által készítve, melly szinte a' kézírattárba iktatandó.

FELSZÓLÍTÁS

történeti irományok 's régibb magyar-irodalmi maradványok iránt.

Miután jogi viszonyaink az újabb változások' következtében tetemesen változtak, és azon tartaléknak, mely eddig a' magán és köz levéltárakat a' hazai történet' bűvárai elől jobbára elzárta, okai nagy részben elenyésztek; a' magyar academia' történeti osztálya, a' hazai historia' érdekében, teljes bizodalommal folyamodik a' közlevéltárak' gondviselőihez; magánlevéltárak 's régi irományok' birtokosaihoz, valamint mindazon barátjaihoz a' magyar történetnek, kiknek illyek holléteztéről tudomásuk van: tudósítanak az academiát a' nemzet' múltját érdeklő 's eddig a' köz figyelmet elkerült, nagyobb kisebb *kézírtati munkákról, emlékiratok, naplók, okmányok, historiai személyek' levelezései* 's általában a' régibb közigazgatási, honvédelmi, társas és erkölcsi állapotokat földeríthető iratok' tartalmáról és hollétéről, sőt, ha lehet, *küldenék azokat be használat és leírás, vagy megvétél végett*: magában értetvén, hogy egyesek' netaáni nagylelkűségének is e' részben semmi határ nem szabatik. A' történeti osztály t. i. buzgón óhajtja, bár a' hazai történet' minden oldali fölvilágosítására szolgálható, 's az országban még szétszórt készülleteket összegyűjthetvén, azokat az academiái könyvtárban, a' *tudósok' köz használatára*, fölállíthassa, sőt elébb utóbb kiadás által is a' tudomány' köz vagyónává tehesse.

Ezen általános kérelem mellett a' történeti osztály a' hazafiak' figyelmét különösen a' szomorú emlékezetű *török-magyar korra* hívja föl, mely sok tekintetben a' hazai historia' legnevezetesebb időszaka, de mely különösen a' *népélet' részletesb ismeretére nézve* még fölöttébb hátra vagyon, mint azt az e' részben több évek előtt kihirdetett historiai pályakérdés sorsa is bizonyította. — Különösen az *illető községek, ekklezsiák 's levéltárak' előjárói, de magányosok is*, szólíttatnak föl, hogy gondjuk alatt vagy birtokukban levő *mindennemű török iratokat* közlenének használat végett az academiával, mely tagját' és alkönyvtárnokát, Repicky János urat, bízta meg ezek' átvizsgálása-, leírása-, kivonata- és hol szükséges, lefordításával. Az így támadandó gyűjtemény színte az academiái könyvtárba iktattatik majd a' tudósok' köz használatára, 's egy, idővel kiadandó *török-magyar történeti tár'* kezdetűl van szánuva. E' munkálat mind török írók, mind török okmányok' fordításával már megis kezdetett.

Kelt Pesten, az academia' történettudományi osztálya' ülésében, decemb. 22. 1851.

Toldy Ferencz, sk.
titoknak.

A' MAGYAR TUDOMÁNYOS INTÉZETEK' HIVATALOS KÖZLÖNYE.

MAGYAR ACADEMIA.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 7. 1853.

(A' mathem. és természettud. osztályok' részére).

Nmélt. gr. Széki Teleki József úr ö exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Kubinyi Ágost. tt. — Bugát', Gebhardt, Győry, Kiss K. rr. tt. — Csorba, Nendtwich ll. tt. — Egyéb osztályokból : Balogh, Czuczor, Érdy, Horváth Cyrill, Jerney rr. tt. — Bertha, Pauler, Tasner, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' titoknok olvasta az úgy nevezett *asztalmazgási tünemény'* dolgában költ bizottmányi jelentést, melly itt következik :

A' Tisztelt Osztálynak april' 16. költ határozata' folytán, mellyhez képest Frommhold Károly orvostudor és Jedlik Ányos egyetemi tanár urak is a' bizottmánynyal közre munkálásra kérettek : a' szönyegen levő úgy nevezett asztalmazgási tüneményt illetőleg van szerencsénk jelenteni, hogy bár az ajtóra függesztett tábla' ellenére összegyűlt számos idegenek által a' kísérletek nem intéztethettek azon szigorú renddel, 's nem észleltethettek azon teljes pontossággal, melly óhajtható volt : még is a' bizottmány meggyőződhetett arról, hogy a' köz figyelmet gerjesztett tünemény nem önkényes mozgatas' eredménye (hol t. i. hü elfogulatlansággal eszközöltetik), hanem hogy a' lánczolatok' különfélesége szerint, a' mint t. i. több vagy kevesebb, nagyobb vagy kisebb mértékben mjnösített egyénekből áll, hosszabb v. rövidebb idő alatt, melly 30 perc és 2 óra közt változott, a' négyszegű asztalok egy oldalról a' másakra ingadoztak, a' kerekék pedig mulékony forgásba jöttek : a' nélkül hogy az illetők' részéről mozgató szándékot föltennünk lehetett volna.

Mínthogy pedig kül- és belföldi lapok számos, orvosok által is nyilvánított eseteket hoztak, mellyek meglepő hasonlatosságot mutatnak a' bizottmány által észleltekkel, azok' megújításától elállottunk, annál is inkább, mert a' társas tapasztalatás' sokféle nehézségeiről meggyőződünk. 'S így elégnék tartjuk 1) alatt ide mellékelve 8 eset' részletes feljegyzését adnunk.

Még kevésbbé lehet a' tünemény' okának kipuhatolása bizottmányi munkálódás' tárgya; 's azért e' részben is elég legyen a' bizottmány' megkért vendégtagja Jedlik Ányos úr magyaráza-

tát 2) alatt ide csatolnunk, mely ha valamennyi itt ott észlelt tünetenyeket nem fejt is meg, mindenkép méltónak látszik a' tisztelt osztály' figyelmére ¹⁾. — Költ Pesten, május 4. 1853.

Azon kísérletekből, melyek folyó évi april' 22. a' magyar Tudós Társaság' teremében az asztal' mozgását kutatólag tétettek, alulírt e' következőkre emlékeznek:

1. Három üveg pohárra helyezett fatányér jóval hamarabb hozatott mozgásba (melly forgó vala), mint bármelyik asztal.

2. A' fatányérra helyezett kalap, miután karimájára a' kezek' lánczolata kevés ideig alkalmaztatott, a' tányérral együtt forgó mozgásba jött, és pedig mindig azon irányban, melyben néztek a' lánczolatot képző személyek; mit azonban szabály gyanánt eddigelő aligha lehet felállítani; mert az asztalok' mozgásánál épen az ellenkező eset adta elé magát, t. i. midőn a' személyek jobbra néztek, az asztal balra tette forgását. De ha a' személyek mindannyian az asztal' közepére szegezték szemeiket, tudtomra mindenkor megszűnt az mozgani.

3. Tapasztaltatott, hogy az asztal akkor is megindul, ha a' személyek' kisújjai vannak érintkezésben; minden egyes személy' hüvelykújjai pedig egymással nem érintkeznek.

4. Annak kipuhatólása végett, vajjon a' mozgató erő nem mechanikai-e, egy hengerkalap tétetett az asztalra. Miután a' lánczolat a' kalap' karimájára kevés ideig működött volna, a' kalap forgó mozgásba jött az asztal felett, 's nem sokára maga az asztal is megkezdé forgását; de azt csak egy pár másodperczig folytatta. Kíváncs volt volna ezen döntő tüneténynek többszöri és hosszabb ideig tartó létrehozása; mivel a' kalap' közbesítése által csakugyan nem lehetséges, hogy az asztal mechanicailag akár forgó, akár haladó mozgásba hozassék.

5. Egy asztalra lószőrrel kitömött pamlagvankos tétetett; ez is kevés idő alatt forgásba jött, de mozgását az asztallal nem közlé.

6. Egy nehéz szék fektettetett a' padlózatra, kezek' reá illesztésével kevés várakozás után csúszó mozgásba jött.

7. Körülbelül 10 fi- és leánygyermekből álló lánczolat körülvelt egy nagy, zöld posztóval borított, nehéz gömbölyű asztalt, az is megindult nem sokára, lassú forgó mozgással. Ugyanazon asztalt újjak' nyomása által hasonló mozgásba hozni körülbelül 7 férfinak igen feltűnő erőködésébe került.

8. Egy asztalra szék állítatott, a' székre pedig egy gyermek ültetett, 6 gyermekből képzett lánczolat a' székre alkalmaztatván, az asztal egyik oldalról a' másakra ingani kezdett, de helyből nem mozdult; utóbb levétetvén a' gyermek, a' pusztá székre alkalmazott lánczolat' működése által maga az asztal is forgó mozgásba jött.

¹⁾ Megjelent az a' Pesti Napló' 950. és 951. számaiban.

— Wenzel összeköttetésben

BUGÁT PÁL rt.

szinte e' tárgy felett olvasta némelly észrevételeit.

KIS GYÜLÉS, MAJ. 9. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztályal' részére).

Nmélt. Széki gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályokból : Balogh, Czuczor rr. tt., Hunfalvy, Repicky, Tasner ll. tt. — Egyéb osztályokból : Erdy, Gebhardt, Györy, Jerney, Kállay, Kiss K. rr. tt. — Bertha, Csorba, Pauler, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

HUNFALVY PÁL lt.

folytatólag az ural-altaji nyelvek' számneveit hasonlítva fejtegette.

— Utána Podhradczky József lt. XVI. századbeli irományokból vett, „füstént“ szót magokban foglaló, kivonatokat közlött, melyek használatra a' nagy-szótár' szerkesztőjének adattak által.

KIS GYÜLÉS, MAJ. 21. 1853.

(A' philosophiai és társad. tud. osztályal' részére).

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Horváth Cyr., Kállay r., Bertha, Tóth l. tt. Egyéb osztályokból : Erdy, Gebhardt, Jerney rr. tt. — Csorba, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

— A' titoknak folytatva

HETÉNYI JÁNOS rt.

A' magyar Parthenon' előcsarnokai című értekezése' olvasását, ezúttal az „életharmonia“ fejtegetése következett ekképen.

A' honunkban serdülő, és önállásra törekvő philosophiának igen szép sajátja, és életrevalóságának örvendetes előjele az, hogy mi a' philosophia' lényét, és jelentőségét helyesen felfogva, megpendítettük a' nemzeti életre vonatkozó philosophia' eszméjét; melly szerintem nem más, mint az öntudatra, és teljes érére jutott észnek azon dicső iránya, melly az élet' általános, és egyetemes harmoniájából, szépségéből, sőt eszményéből kiindulva, ezen ideált, mennyire a' nemzet' jelleme, körülményei, és fejlettségi foka engedik, szelíd és békés módon, életbe léptetni, a' polgárosodást terjesztetni, a' köz műveltséget gyámolítani, és nemzeti jólétet, szellemi úgy, mint anyagit, eléldézni törekszik.

Illy honban, mint a' miénk, mellyben a' philosophiai műveltség, számtalan akadály miatt, csak későn kezdődhetett, illy nemzet között, melly mint keleti faj a' philosophiai szemlélődésre és a' bölcsészi elméletekre, — gyakorlati irányú levén, — soha kiválólagos előszeretetet nem mutatott, nem csoda, ha voltak, 's vannak ele-

gen, kik a' bölcselés' lényét, egyoldalulag, az általány és eszménység' fürkészetébe helyezvén, az említett eszmével megbarátkozni nem bírtak, és ebben némi ellenmondást véltek rejleni. Természetes vala ezen megütközés; mert az idealismusra törekvés ép olyan mint a röperő, mely ellenkezője a' vonzó-, vagy súlyerőnek, mely a' központ felé tart, amaz fölfelé, emez lefelé sietvén. Mindenik magában túlságra vezet, egyesítve és egymás által súlyegyenben tartva, üdvös és boldogító. A' tisztádan tiszta eszménységet úgy kell tekintenünk, mint léghajózást; ezt megczáfolja az élet : viszont az eszménységtől egészen elforduló, és merő anyagiságba süllyedt emberélet, legyen az egyéni vagy nemzeti, szép és dicső nem lehet.

Már pedig az élet azon sark és tengely, mely körül kell forogni azon tudománynak, melyet Pythagoras, vagy mi hihetőbb, Socrates óta philosophiának nevezünk ; az élet-egészlet az, mellynek öszhangba hozatala, szépítése, fő iránya volt és leendő örökké a' bölcselésnek, állván ezen harmonia és szépség, a' szellemi és anyagi jólét, a' tudományos, erkölcsi, és fensőbb ízlési műveltségnek az anyagi jólétre vonatkozó iparrali szoros kapcsolatában. Úgy van : az emberileg szép életben, legyen az egyéni és nemzeti, élet-harmoniának kell díszleni : mi azt teszi, hogy mi emberek kettős, úgy mint fensőbb és alsóbb életre, szellemiségre és állatiságra hívatvák, és némileg Centaurusok és Sphinxek levén, eleget kell tennünk alsóbb és fensőbb vágyainknak, de úgy, hogy ezek közt legyen oly érintő, vagy tangential erő, mely a' vonzó és távolító erőket szükséges súlyegyenben tartsa, az életharmoniát híven őrizze, mely fő kincsünk és palladiumunk.

Az emberileg szép élet' törvénye tehát egy, és azon örök elv, mely a' világ' életét, az égi testek' járását élteti; mellyek valamely napországban delejtenek ugyan saját napjuk felé is, de minden rajtok levő test iránylik a' bolygó' központja felé is; és így a' világ általános, és fő törvényét, a' harmoniát, bár öntudatlanul, megtartják. Ezért szép aztán a' nagy természet, mivel ez bámulatosan öszhangzó; szépek ennek részei is, mert ezekről még nem törlődtek le a' harmonia' újjai. Tekintsünk meg csak figyelmes szemmel valamely teljes erőre jutott virágzó gyümölcsfát : mi tökélyes jelve ez a' normal életnek ! mely bár ágaiban és gyökereiben két ellenkező irányt tart, a' légből is, de együtt a' földből is szíván táplálékát, mégis végletekre, mint a' romlott ember, nem fajul, hanem a' fenséget a' mélységgel, és mintegy a' szellemiséget az anyagisággal kellőleg egyesíti. Innen, ezen benne rejlő harmoniánál fogva lett az, hogy az emberiség' könyvében a' bölcsesség, *életfájának* neveztetik.

Vegyük már most szemügyre az emberiség' életét. Itt látjuk, mely igen eltér ez az említett szabályszerőtől, és most Scyllába, majd Charybdisbe ütközve, őt most az érzékiség vonja le tátongó mélységbe, majd a' szilaj képzelődés ragadja ábrándra, és elégületlen-

^ségre. Ekkép hullámszanak át a' nemzetek is egyik túlságból a' másikba, és fájdalom! nincs életbölcse ség, melly e' két irányt kellőleg kiegyenlítőné, mindeniknek mérséklett befolyást engedve ugyan, de magát egyik által is sarkából kiforgatni nem hagyva.

Már pedig nincs bizonyosb mint az, hogy az egyéni és társalmi élet' harmoniája azon eszmény, melly felé kell tartanunk philosophiánk' segélyével; ez és nem más az igazi bölcse sézet' ugró, és kiindulási pontja: nem pedig a' philosophok' eltérő véleményei szerint, vagy a' természet' mélységeinek akózása, — melly mellesleg megjegyezve, közli ugyan a' természetbúvárval némelly kecsseit, de magát, miként ama' saisi ifjú akará, teljesen leleplezni soha de soha nem engedi — nem az eszmények és ideák' tündérhona; nem az állomány, mint Spinoza véle, nem Schelling' általánya, nem Hegel' *van*-ja, és tiszta létje; hanem, mint mondók, az életszépség, nem lévén az észnek és szívnek ennél szebb 's nagyobb ideálja, mellyre vágyunk mindnyájan: mivel ez az emberiség' axiomája, mellyben mindenki egyetért, és mindenikünknek, kik élünk, köz ohajtása. Itt kell lenni és nem másutt az egyedül üdvös philosophia' gönczölének; a' világ' nagy törvényében, a' harmoniában rejlik annak életelve, itt fakad annak jótékony forrása, és roppant épületének e' főalapra kell építtetni.

Minden tudomány tehát, melly az életharmoniát átláttatja, minden gyakorlat és művészet, melly vég elemzésben életszépséget eszközöl, fő rangú üdvös, sőt isteni. A' testharmoniót helyreállító orvos, a' lélek- és szívbékét eszközölő, a' szépelet' elveit és törvényeit földerítő bölc s, a' nemzeti jólétet eszközölő államférfiú, a' kedély' zordonságait lecsillapító művész, az emberiség' háláját és tiszteletét érdemlik; és bár külön irányban látszanak működni, és mint a' sugarak más-másfelé tartanak, mindazáltal bizonyos, hogy mindannyian az életharmoniának szolgálnak, ennek központjából indulnak ki, és utóbb is itt sereglének össze.

Méltán csodálkozhatunk azon, hogy, bár a' finom tapintatú hellenek előtt nem vala egészen ismeretlen az említett világtörvény, a' harmonia; mi megtetszik abból, hogy ők a' világegyetemet harmoniának nevezék, vagy zenének, sőt Pythagoras szellemi nagy gyönyört élvezett a' sphaerák' zengésiben, Claudianus pedig világok' frigyéről szól — foedera mundi — és ezekre építi a' fölény' létezését: és mégis philosophiájokat e' világtörvényre nem építték: mit ha tesznek, el van kerülve azon eltérés, szakadás, vagy divergentia, mely Plato és Aristoteles óta tart a' philosophiai rendszerek között, és szüli azon egyoldalúságot, melly ellenkező irányt követve, vagy az eszménységnek és szellemiségnek, vagy az anyagságnak és érzékiségnek, vagy az elméletnek vagy a' gyakorlatnak adja a' túlsúlyt; ekkép válaszfalat von a' bölcselek között, és őket ellentáborba gyűjtjén össze, a' tudományok ama' királynőjét, a' phi-

losophiát, Erissé aljasítja; ennek életharmoniát teremteni kellő térért küzdérré silányítja, az által rést nyitva a' kételkedésnek. Miből az lesz, hogy ezen Uranida, melly életvezérlőül rendeltetett, három ezer év' eltelte után is még szilárd önállásra nem juthatott, sőt, oh szegény! magát még csak értelmezni sem bírja.

Úgy van; a' philosophia' történetei mutatják, hogy az említett tudomány' értelmezésében eddigelé igen nagy vélemény tarkaság uralkodik. *Plato* szépkedvelésnek — *philocalia* — *Aristoteles* theoriának, istenlátásnak, vagy az általa istenített természet' alapos ismeretének — *Epicurus*, minél több élvezetet nyújtó eszélynek — *Cicero* isteniek és emberiek' ismeretének; az újabb bölcselek' közül egyik észbírálatnak, másik észtannak; egyik tudás' tudományának, másik általánytannak állítja lenni: olyan vala tehát ez eddig, mint *Hercules'* saruja, mint szélvitorla, mellyben állandóság nincsen.

Valóban nincs leverőbb érzés, mint az, melly a' philosophia' olly régi korban kezdődő történetének olvasásánál támadja és lepi meg keblünket. Mert látni egyfelül azt, mi fölséges lángelmék áldozták fel éltöket az igaz bölcseleg' ösvénye' fölfedezésére, a' világ és emberélet' r'jténye' megfejtésére; látva azt, mit nem követtek el már az őskorban *Pythagoras*, ki, ha *Plinius*nak hiszünk, gyalog beutazta *Scythia*, *Persia* és *Egyptom'* földeit; — azt tévék *Plato* és *Democritus* is: — és mégis látni másfelül, hogy ennyi munka, esztörés, testi és lelki erőpazarlás után is, a' kételynek és sophismusnak mi könnyen sikerült, ledöntögetni az erősnék hitt rendszereket, ez igen leverő érzet: valamint hallani azt, mi hangos panaszokra fakadtak eleitől fogva a' philosophia' leghűbb bajnokai, jelesen *Xenophanes*, éltök' utolsó óráiban, a' bölcseleg' istennője ellen, ki tőlök az igazság' fényét makacsul elzárta, és előttök magát leleplezni vonakodva, szomorúan bocsátá őket a' sötét koporsóba. Látni és hallani mind ezeket ma úgy, mint az őskorban, egyik lelkes nemzetnél úgy mint másutt, sőt mindenütt, ez valóban lehangelő, sőt leverő érzet.

Úgy véljük tehát, eljött az idő, hogy a' philosophia' czéltévesztéseit és erőpazarlásait híven kimutatva, azt őstelkére visszaigazítsuk; iskolaiságából kivegyük, töredékes bizarrságából, ingtagságából kiemeljük az által, hogy ezt egy nagyszerű és öröklétű fő elvre, a' világ és élet' harmoniájára fektessük; ez meglévén, oda munkáljunk, hogy ezen fensőbb élettudomány, melly olly soká fejezé ki az emberiség' bélyegét, a' hellenek' nemzeti dicsőségét, a' polgárosodás' üdvét, az egyéni és társalmi létszépítési nagyságot, magasztos értelmét ismét visszanyerje.

Néhány évvel ezelőtt kijelentettem, hogy a' philosophia, ha nagy céljának, melly nem lehet más, mint az egyéni és társas életnek szépségre, harmoniára és szabályszerre vezérlése, e' nagy feladatának soha meg nem felelend, ha csak eddigi iskolai alakjából,

és köteleiből kiszabadulva, dialecticai szörszálhasogatásaiból kime- nekülve, az egyéni és társalmi élet' szépitését nem tűzi ki egyedüli feladatának, szóval az életharmoniát, mellyben rejlik általában az életüdv; minél már hogy fenségesb irány nem lehet, arról úgy vélem, senki nem kétkedik, valamint arról sem, hogy a' philoso- phia, ezen három ezer éves gyermek, még fejletlen levén, magát értelmezni, mint láttuk, nem bírja; de nem tudja fő irányát, körét is szilárdul meghatározni, benne tehát az ellenmondás' lelke, a' ké- tely uralkodik : és én azt úgy tekintem, mint roppant anyag- és szertárt, mellyet még senki rendezni és belőle jeles 's állandó csar- nokot építeni nem bírt. Lehet, hogy csalódom; de én ugyan az új korban sűrűn keletkező philosophiai rendszereket úgy tekintem, mint nagyszerű légtűneteket, mellyek alig tartanak pár óráig, és aztán végkép elenyésznek. És midőn a' hellen bölcsészek' művei örök becsűek ép úgy, mint az antik művek, emezek alig örvendhet- nek egy-két év tizednyi öröklétnek.

E' kellemetlen tüneményt, úgy vélem, könnyen megfejtethjük e' korphilosophiák' keletkezése módjából.

Ezek jobbadán úgy állanak elé, hogy valamely lángeszű egyén össze- meg összeolvassa az ó és új korban e' tárgyról írt könyve- ket, és a' célba vett 's amazokban letett bölcsészti eszméket, elveket előre megállított criterion, főelv és mérvessző nélkül össze- meg összehíralgatja, a' sokféle színezetű rendszereket tanulmányává te- szi; de, mivel őt ezek közül egyik sem elégíti ki, följebb emelke- dik a' metaphysica' kopár tartományába, és itt addig kínozza szem- lélődő eszét, addig sublimálja fogalmait, addig csigázza elméjének minden erejét, míg fogantatik egy elmegyümölcs : melly megszü- letvén, sem a' Muza, sem a' Kelleme rá mosolylyal nem tekinte- nek, mivel inkább árnyékhoz, mint élő lényhez hasonló. Így aztán mint valamely meteor föltűnik, darabig újdonsága által érdeket ger- jeszt; de elvégre, mint nem az életből felnőtt, hanem a' lenge pá- rákból alkotott légtűnet, örökre elenyészik.

Valóban sajnálatos a' philosophia' sorsa; mert a' bölcsésznek magának kell keresni telket, mellyen megállhasson; mi annál bajosb, hogy ez más tudományokban magától ajánlkozva, semmi fáradalomba nem kerül; például, a' mérnöknek adnak mindenütt álláspontot, és a' vonalhúzást megengedik : liceat lineam ducere; — ámde a' böl- cselőnek előre mitsem adnak, mert neki mindent magából kell te- remteni, és, mint Mózesnek, a' sziklából kell vizet ömleszteni. Nem is leend a' légben függő ezen abstract lénynek, a' philosophiának addig szilárd állása, míg őt az életharmonia' testébe nem öltöztet- jük, és szellemére a' világ' szellemét, a' harmoniát, nem leheljük, élettudományyá magasítva, sőt nemesítve őt : de ez másképp nem leend, hanemha őt teljesen *átalakítjuk*.

Ezen *nagyszerű reform* azonban, mint előre gondolhatni, nem

kis feladat. A' ki e' gigási vállalathoz kezd, át kell annak látnia, mikben *tévesztett* *czélt* az eddigi bölcsészet, és mikre pazarlotta siker nélkül észerejét? mellyik azon igaz és *saját telek*, mellyről eltért, és művelésével fölhagyott; végül, mi által lehet neki életben haszonvetőséget, tudományban tekintélyt, és erőslyt, társalomban vezérletet, *sőt trónt* biztosítani?

A' *czéltévesztést* illetőleg, sajnálva kell kijelentenünk, mikép a' nagy Socrates óta, nem áll a' tudóskodó bölcselők előtt angyaltisztán e' roppant igazság, hogy a' philosophia nem más, mint élet-harmoniára vezérő kalauz, és az igaz bölcselő nem egyéb, mint életszépségre segítő tanár és oktató. Nem szabad tehát neki az alapi, és fensőbb élet' teréről lelépni, és fürkészhetlenek után kaposdni, minők például a' léleknek, a' világnak, a' fölénynek benső természet és lény; mivel ezek lényökbe pillantani soha, de sohasem engednek; elégnak tartva azt, ha műveiket szemléltetni engedik, 's legfőjebb azon törvényeket nyilvánítják, mikben, és mik által nyilatkoznak. Ezt erősíti a' több ezer éves tapasztalás. Mert, vajjon az ész' világánál, tudunk-e valamivel többet az emberlélek, a' világ és az isten' lényéről? Nem; és ezt el kell ismernünk. Minden, a' mit e' részből bizonynyal tudni látszunk, a' hit' műve, mellynek saját, és a' philosophiától elkülönzött országa van, mellyet igen is, hogy tisztelnünk kell; de belé merészen athágcsálnunk, itt bírói alakot öltönnünk szerénytelenség: mert ha ezt teszszük, úgy járunk mint *Schiller'* cserepezője, ki néhány öllel magasabban állva a' torony' tetőjén a' piacon álló embereknel, és ebben magát elbizván, nevetségessé lön; vagy mint *Pfeffel'* majma, kit majomtársai felküldvén az égbe, kikélmelni azt, minő az ég' királya, Zeűsz? semmit egyebet erről nem tudott mondani tudakozó feleinek: „Higyétek, egy ízecke, egy kis szőrszál sincs Zeűszben olyan mint bennünk.“ De van is rá gond, hogy a' fák az égig ne jöjenek, a' léghajózó a' holdba ne röptüljön, és a' merész Phaeton ki ne vegye Phoebusz' kezeiből a' gyeplőt. Az emberiségnek életvezérletre, nem pedig költészetre van szüksége; azt várja a' bölcselőtől, nem ezeregy-éjszakai regéket. Ha széptani érdekeit akarja kielégíteni, akkor színházba menend; nem pedig bölcselők' tanodáiba, Shakespeart hallgatja, nem Schellinget. Nincs tehát bizonyosabb mint az, hogy a' philosophia, lelépve saját telkéről, és más tudományok, például a' fensőbb természettan, hittudomány' mezejét művelve, az élet' szépítését pedig elhanyagolva, *czélt tévesztett*, mellyről el lehet mondani azt, mit *Fouché* mondott, hogy: „ez nagyobb a' bűnnél.“

Az élettudomány' saját telkéről lelépve, és *czélt tévesztve*, ennélfogva erejét is szükségtelen vesztegette és *erőpazarlásba* esett. Bizony, midőn a' bölcselők' hasztalan erőködéseit tekintem, kik az isten' eszméjével, — a' világ, és az emberi lélek' lényével, — ezeknek mint végteleneknek egy rámba szorításával, és meghatározásá-

val, 's pedig mindig sikeretlenül fáradoznak, Sysiphus jut eszembe, és úgy tekintem őket, mint elmefuttatókat, rendszereiket pedig mint gyökér nélkül a' földbe ültetett falombokat, miknek élete legfőljebb is pár óra. Mert ha nehéz egy nemzet, sőt csak egyetlen egyén' életét is tömérdeksége miatt átkarolni, és ennek szemlélésére eljutni : mennyivel gigásibb vállalat, a' világegyetemet átkarolni akarni, és mint *Tennemann* akarja, a' természeti és szellemvilág' vég elveit kutatni, 's pedig ezeket is nem a' tapasztalás' egyedül czélra vezető ösvényén, hanem a' tiszta ész' tündérlámpájánál; és mégis jelenkorunk nagy, és legyőzhetlen vágyat tüntet elé, főleg nyugati szomszédainknál, az általános és eszményi bölcseléshez; melly Platótól fogva jelenkorig, csupán a' bölcselők' agyában, és másutt nem létezett. Igen : az ideális philosophia ép olyan, mint akármely eszmény, melly csak némi részletekben létezhetik, de egészletben soha; mivel minden bölcselés, nem más mint ehhez közeledés. És aztán ezen alanyi és egyéni philosophia, ezen léghajózás igen furcsán *világphilosophiának* akarja magát tekintetni, és az egyéni 's nemzeti életre vonatkozó bölcsészeteket, ilyeneknek elősmerni nem hajlandó : pedig könnyű megmutatni, hogy lehet ugyan gondolatban világphilosophia — mikép gondolhatunk aranyhegyet, — de valószínűsággan hogy léteznék, és létezett volna ilyen, kereken tagadjuk.

A' *hellenek' philosophiája* ugyan, párnélküli szépsége és hatása által, világphilosophiai fönségre emelkedni látszott; de azért bizton valljuk, hogy szoros értelemben ez sem kérkedhetik e' fenhangozó névvel; mert bár ennek világánál eleitől fogva sok nemzet látott fényt és világot, de azért a' világ mindenhai nemzetei és népei' szükségeinek már ma ez sem tesz eleget. Korphilosophia volt ez is, bár magasatos, mivel a' hellen bölcselők is, természetesen, vizsgálatak' tárgyává csak azt tevék, 's teheték, mi nemzetök és koruk' tudvágyának, műveltségi fokának és szükségeinek legjobban megfelelt, és ezeket, kielégíteni képesnek látszott. De a' kinek szeme van, nyilván láthatja a' hellen philosophián a' helyi, kori, nemzeti, sőt egyéni színezetet. *Ösvény* vala tehát ez is a' philosophiához, de éppen nem világphilosophia; és olyan, mint valamely fővárosba vezető országút, melly lehet egynél több is; mint helyben és korban föltüntet tehát, nevezhetjük a' hellen philosophiát is a' hely és korról, mikép a' Rómába vezető utakat Simpon és más hegyekekről.

Valóban erőpazarlás, 's hálátlan munka, világphilosophia' irásán törni fejünket; mivel ez ép úgy nem sikerülend soha, mint az, ha valaki az ég' azurjára arany betűket akarna írni. A' valaha létezett és létező philosophiai rendszereket úgy kell tekintenünk, mint egyes halltermeket, mellyek teszik az eszményben létező és létezhető világphilosophia' nagy és roppant csarnokát; de a' melly még bevégezve, mint egészlet, korán sincs : és a' ki hinné, hogy ő e' fenhangozó tudomány' rendszerét bevégezte, és ennek gigási épüle-

tét elkészítette, elárulná, hogy ő hasonló azon gyermekhez, ki saját falva' határát még át nem hágva, hiszi, hogy a' világ' vége az ő keskeny látköre' szélén áll.

Ugy van; az emberiség' élete öröklő, és fejleményeiben végtelen lévén, ennek philosophiája sem leendő soha bevégezve: oly *óriási folyó* ez, mely átfolyva sok országot, vizeit szüntelen növeli az egyéni és nemzeti élettudományokból; mellyek ugyanazért, mint alkatrészek nagy jelentésűek, változatosságuknál fogva is főderékűek: és bár kiskorú és fejletlen nemzeteknél előítéletekkel, balvéleményekkel teljesek, de azért mégis nagy figyelmet érdemlők, mivel ezek teszik a' köz műveltség, tudomány, és ízlés' magkövét; és ha a' nemzeti bölcselő ezeket csekélységeknek tartja, 's rájuk kellő figyelmet nem fordít, elárulja, hogy nem fogta fel jól rendeltetését, 's a' helyett, hogy nemzeti élettudománya' telkét művelné, 's ennek életharmoniájára tenne valamit, nevetségesen az ég' kék boltját szántogatja, és mint valaki elmésen mondá, „holdat eszik 's rá felhőt iszik.“

Szóval, lehettek egyetemes hitalapítók, — de a' minőnek én csak a' nazarethi bölcsőt ismerem, — de világbölcselelő, és világphilosophia, eddigelé szoros értelemben nem létezett; mert e' nevet csupán az érdemlené, ki az egész emberi nemet átkarolva, ennek mint egészletnek érdekében szerkesztené rendszerét, és e' nagy testületre egyenesen hatni bírna a' századok' elláthatlan sorában. Amde nevezetek illyent akár az élő, akár az új korból! Sem *Zoroaster*, sem *Confucius*, sem *Pythagoras*, sem *Plato* illyenek nem valának; maga a' nagy *Socrates* sem. Mik voltak tehát ezek? Nemzeti nagyszerű bölcselők; főleg ez utolsó méltó a' hellen nagy nemzethez, mely egykor az egész művelt világra nagy befolyással volt, és van ma is a' hellen párnélküli irodalom' segélye által. És valamint a' nap megvilágítja ugyan a' saját országabeli bolygókat, de a' világ egyetem' minden sötét golyóira fényt árasztani nem képes: így a' nagyszerű bölcselő is világot terjeszthet ugyan népe és azok közt, kik nemzete' irodalmát kedvelik; de az emberiség' fölvilágosítását épen nem eszközölheti. Miért? mert az ő eszméit, világnézeteit a' nyelv, éghajlat, kor 's az emberi haladás' foka és színezete teljesen általánosakká 's egyetemesekké lenni, nem engedik.

Ne gondolja azonban senki, mintha mi a' philosophiát saját telkére, az életharmoniára szorítani akarva, annak túlzott igényeit és erőködéseit lehangolva, gigási vállalaitól elvonva, ezekkel, előtte az *eget bezárni*, nemtői sasszárnyait leszegni, és fellengző röptét akadályozni akarnók. Ki tenné ezt ezen églakójával, ezen Uranidával?

Csupán ennek léghajózásait akarjuk valahára megszüntetni, és őt az élet' körére visszavinni, melly azonban korán sem oly szűk, 's nem oly alanti, mint egyelőre véljük. Mert az *élet* olly roppant eszme, melly átöleli az egész világot, leánya a' végtelen minden-

ségnek ; millió alakú , és ha csak az emberéletet vizsgáljuk is : van egyéni , van társalmi , van nemzeti , van emberiségi , van alapi vagy érzéki , van szellemi vagy fensőbb élet ; ez pedig tudományos , erkölcsi és széptani. Olly nagyszerű eszme tehát ez , melly tág alapzatúl szolgál a' *philosophia* ' szinte nagyszerű csarnokának : olly terebélyes élőfa , mellynek ágain ülnek , és helyet fognak az életet szépitő tudományok. Mert csak tekintsünk körül , és kérdjük : mit akarnak az úgy nevezett principialis tudományok ? Ezeknek szakfelosztásából kiticszik , hogy ezek mindannyian , az élet' fentartásának , biztosításának , és szépitésének szolgálnak. Mit akar a' *theolog* ? Örök élet-üdvét. Mit a' *jogász* ? Jobbiztos és jogtalanságtól ment életet. Mit az *orvos* ? Betegségtől ment és teljes épségnek örvendő életet. Mit a' *háztartás* ? Vagyonbiztos életet. És íme itt van a' tudományok' kapcsolata , és egész családja , miknek központja az élet.

Szint illyen roppant eszme a' *harmonia* : melly , mint láttuk , világtörvény , élettője a' *sphaeráknak* ép úgy , mint a' parányi lényeknek. Kulcsa ez a' világegyetemnek , mellynek uralma alatt áll a' por-szem úgy , mint a' fönséges napország. Ez teszi lényét a' test és lélek' minden gyönyörének : ez központja minden szebb és nagyszerűbb eszméknek : ennek törvénye legfensőbb , mellyből foly ki , mind fenn , mind alatt minden törvény. Ez fentartja uralmát minden szabály , és norma mellett 's fölött. Ez törvényadója minden magasságnak és mélységnek : ennek trónját tiszteli különösen minden élet , és ha tőle eltér , a' halálnak esik martalékkul. Megfoghatatlan lelke ez a' világnak , irányadója minden alárendelt erőnek. Ez állítja meg a' szellemi és testi világ' fejleménye' rendét ; és ennek pálczája alatt áll minden lény , minden élet , minden törvény. A' mi amaz alól elvonja magát , az mint törvénysérv , más egyéb mint rút , valótlan és jogtalan nem lehet. Ez mint legfensőbb lény magánál fensőbb hatalmat nem ismerhet ; azért a' szellemi világban is ollyan , mint a' *cosmicai*ban az általános súlyerő , mellynek uralma alól a' legtávolabb eső fényfelhők' napjai is magokat ki nem vonhatják. Ez szolgál a' bölcsnek kalauzúl , midőn azon fölényhez tekint fel , kihez a' hiúk vagy ritkán fordulnak , vagy ha fordulnak is , a' szenvedély' szele az érzelem' világát gyakran eloltja bennök. Ez biztos vezérok , midőn a' világ' nagy könyvébe tekintenek , melly fénylő csillagbetűivel szól hozzájuk : ez iránytűjük , midőn saját testök' óraművét vizsgálják : ez , midőn az ész , a' tudományok és a' művészet , ez , midőn a' családi és társalmi élet' viszonyait fürkészik.

Csodáljuk-e tehát , ha ezen harmonia lagmagasb vezéreszméje , ugrópontja , sőt *kezdőbetűje* a' *philosophiának* ! mellynél van minden üdvös kezdet , és hozzá kell fölemelkedni minden bölcselőnek , ha kívánt véget akar érni terhes és darabos ösvényén. Fenségesb , nagyobb és számtalan nyilatkozataiban jobban felfogható eszme az , mint a' *korphilosophia* által alapzatúl tett *absolutum* ; mivel , midőn

emez csak az ideálban él, a' valóságban nem, amannak vannak látható, hallható, érezhető typusai, mint például a' szépség, melyet éldel a' még beszélni alig tudó kised a' virágban, éldel az ifjú szíve' ideáljában, éldel az érett kor a' szép-igazban és szép-jóban. Betölti tehát ez az eget és földet; és erről lehet legméltóbb joggal elmondani azt, mit Virgil a' hírről énekelt:

Graditur solo, et caput inter nubila condit.

Kimutattuk a' mondottakban az igazi, és egyedül üdvös philosophia' saját telkét, mellýről annak eltávozni nem szabad, hanem tisztelte azt szorgalmasan művelni, és gyümölcsözésre bírni. Olly tény ez, mellýnek két tényezője van, úgy mint: *eszményi*, ez a' harmonia; és *reál*, melly is az élet. Így párosítjuk mi rendszerünkben e' két tényezőt, melly, mint fönnebb láttuk, még a' hellen philosophiában elvált egymástól, Plato és Aristoteles óta; melly elválásból az lett, hogy az életet szépíteni kellő bölcselés' virányait párt, ellenharcz, félszegség boríták el, ezek' nyomában járva a' kétely, a' vak buzgalom, sőt a' nemzetek' forrongása. Ismérletes ugyan is mindnyájunk előtt az emberiségnek ama' szomorú sorsa, hogy ez csaknem mindig végletekben járva, és a' közben eső mérséket, harmoniát el nem találva, szélsőségekben tévedez, melly aztán elrútítja, elferdíti egyének' életét úgy, mint nemzetekét, sőt egy egész korét is: melyben amaz Uranida, Mercur' békebotját kezében tartó, életbékére, 's vidorságra segélő nemtő, a' philosophia, e' vészes föld' versenygő lakói közül, az égbe visszatérni látszik: mivel ilyenkor a' hábor, a' felforgatás' szelleme dúl; a' népek lázasán ingerlékenyek, és amaz elmederős, nyugalmas istennőnek, ki fegyveresen született ugyan, de a' békés és szelíd olajfát választá magának jelvül, Athenának trónját a' borzalmas Eris foglalja el, kit Olymp' istenei bölcsen mindig kizártak mennyei lakomáikból.

Az ész és philosophiának legalkalmasb jelve a' *hölgy*, ki ha tiszta, szüziés, iparos, minő vala Pallas, édent nyit: de ha ő szegődi, csábító mint Phryne, ha háborgó mint Eris, ha ipartalan és hűtlen, ekkor éden helyett pokolra taszít. Nem közönyös dolog tehát, bármelley philosophiája legyen egyénnek, nemzetnek és kornak; mert mikép Schiller philosophiai leveleiben helyesen megjegyzé: „Az erkölcsi romlottság' szívgyökere a' félszeg és ingatag bölcsészeten keresendő, melly annál veszélyesb, hogy ez a' homályba börtött észt, a' jogszeresség, valóság és meggyőződés' csalfényével megvakítja, és a' velünk született erkölcsi érzést elbénítja.“ Jobb, semmi bölcselés ne legyen, mint ál bölcselés; a' természeti ész szászorta biztosb kalauz, mint a' kikendőzött arczú sophistica.

Végletekben járt, és jár tehát mindig az emberiség' legnagyobb része. Ennek tömege úgy van minősítve, hogy önerejével életét nem szépítheti: mivel ennek egy részét a' kézi és más munka, jóval kisebb részét pedig a' gyönyörvadászat és a' szórakozás elvonja

a' szemlélődő élettől. Jól van ez annyiban, hogy nem is jó volt volna, ha a' föld tudósokat oktató hallterem volna. Így tehát a' föld' népei jobbadán hitből élnek; és annyiban boldogak, hogy elméleti mélységekkel nem vesződnek, ezekkel éji nyugalmokat el nem rontják: de kiteve sincsenek a' félbölcseles' szirtjeinek, mellyek ezek: kétkedés, az át nem látott dolgok' egészen elvetése, közöny a' legszentebb dolgok iránt, és az, hogy az ilyen széllel béllett tudósoknál gyakran a' véték, sőt a' finomabb baromiség is, mástól betanúlt rendszerre talál, és némi philosophiai alakot ölt.

Bizonynyal jobb volt volna tehát az embernemet, melly úgy sincs életgondjai és kiskorúsága miatt az önálló bölcselésre minősítve, a' hit' karjai közt szunyadni hagyni, mint őt édes álmából felriasztva, a' kétkedés' félelmes örvényébe taszítani: mert dicséretére legyen mondva embernemünknek, ezek ősz egyszerűségeikben hagyva, és ál bölcseles által el nem rontva, elégteltek, életvidorak, a' főhatalomnak engedők, és boldogak. Ifjúi, virágkort élnek ők ekkor; az el nem romlott ifjúság pedig mi kellemes, mi életvidor, az ifjúság' baráti jól tudják.

Csakhogy az itt a' baj, hogy mi európaiak a' tudományok' föléledése, a' műveltségnek — melly lehet ál, és felületes, de lehet teljes, és igaz is, bár ez utolsó a' föld' lakói között felette ritka — elterjedése óta, már nem lehetünk illy egyszerűen boldogak. Miután a' vizsgálódás' szelleme megindult, az emberész ezer éves álmából felriasztatott, már hátra nem mehetünk: de úgy véljük, tanácsosb is, és jobb az erős folyóval lefelé, mint ennek ellenébe úszni. Csakhogy ezen folyó is veszélyes lehet, ha nem vigyázunk; mivel ennek egyik partján Scylla meredez, úgymint: tudatlanságon épült durvaság, haladni nem akaró konokság, értetlenség; másik partján pedig tátong a' már említett félbölcseles, ál műveltség, a' sophismus' örvénye, mellyben az ész némileg felvilágult ugyan, de a' szív durván maradt, az ember- és polgárjogok tudvák, de a' kötelességekről szó sincs; igazgató van elég, de engedelmeskedő kevés; bíráló tömérdek, művész parányi számú.

Ily helyzetben bölcs Palinurusra van szükség, vagy józan, túlságokat, félszeg idealismust úgy mint félszeg realismust egyaránt kerülő, és kerülettől bölcselésre, vagyis harmonismusra, melly Icarusként nem siet ugyan a' szárnyak' viaszát könnyen elolvasztó nap' közelébe, de az anyagiség' fertőjétől is töle telhetőleg óvakodik; melly az életharmonia' egyik tényezőjét sem feledi ki számításából, és az alapi élet' szépitését is szíven hordozza ugyan, de a' fensőbb és szellemi életről sem feledkezik el; szép súlyegyenbe hozva ezeket egymással, és mindkettőt ügyesen kibékítve.

Ezen életbölcseletet, egyénnek úgy mint társalomnak, sőt nemzetnek szükséges élettudományt, és mérséket egyes egyedül az eszményiség, egyetemiség és általányon alapult, hibásan úgyneve-

zett *világphilosophia*' segélyével elérni, és megszerezni akarni, igen szerencsétlen vállalat. Mert az olly philosoph, ki egyes egyedül az egyetemes, eszményit, általánost, végtelent vizsgálja, — a' részletest, valót, földit, változatost, egyénit és nemzetit, figyelme' tárgyául fölvenni vagy feledi vagy áttolja, — nem csoda, ha Thales' sorsára jut, ki az eget vizsgálva és lába alá nem tekintve, verembe esett. Hogy tehát félre ne értessünk, valljuk, mikép az eszményi és egyetemes elem igen szükséges tényezője a' philosophiának: mert eszünknek legfenségesb tehetsége levén az eszményképzés, ez nem hiába adatott belénk; mert *eszmények*, és *eszmék* nélkül az élet nem egyéb mint egy nagy temető; ezek teszik tűrhetővé ez életet, ezek teremtik a' művészet' tündérvilágát; ezek élnek és éltetnek, ezek által kelnek létre az emberiség' legszebb gyümölcsei, mik nélkül mindenütt útféliségre találánk. Ezek a' *harmonia*' mindent összefoglaló tág tartományában díszlenek, és bizvást állíthatni, hogy a' nagy természetben csak az tökélyes, sőt eszményihez közelítő, a' mi harmonicus és öszhangzatos; minél öszhangzatosb valami, annál inkább díszlenek azon a' természet' vagy a' művészet' finomúl alkotó újjai; minél viszályosb, ellenmondásosabb, annál tökéletlenebb és megvetendőbb.

De más részről a' nem mindig öszhangzatos, sőt sokszor útféli, prózai sőt durva *valót* sem vethetjük el, sőt ezt mint másik tényezőt el kell ismernünk, ha a' philosophiát léghajózássá, életben haszonvetetlen elmefuttatássá tenni nem akarjuk. Az *élet* tehát, mely küzd- és éltér, innen ki nem maradhat. Ez, miként jól tudjuk, a' szükségérzetben, ennek elhárításában, és az akadályok' leküzdésében nyilvánkozik. Az emberéletben legtöbb szükségét érezve, az akadályokkal leginkább küzdve, és legtöbb élvét éldelve, az élet' legmagasb fokán és hatányán állunk. Küzdünk tehát az észderű, az érzelem' harmoniája, az erényképesség' koszorúi után. Küzdünk a' jó viszonyok, a' vagyon, a' gyönyör' érdekeiért. Szóval, küzdelmeinkkel vagyunk emberek. Ezen alapon áll a' fegyveresen született istennő, *Pallás*' jelve: és ezért képviselő ő a' bölcsiséget olly nemzetnél, mely közt születék a' rendszeres bölcselés.

És mégis az *élet-elem* kirekedjen a' philosophiából? csak azért, hogy így e' tudomány nem volna a' kiválólagos előkelők és a' szak tudósok, hanem a' nép' értelmesbjeinek is tanulmánya. Nem; a' bölcselés e' kettőre: eszményire, általánosra, viszont életérdekesre is tör, és kiváltságosokat nem ismer. *Epictet*, vagy *Antonin*, *Diogenes*, vagy *Aristippus* neki mindegy: ő életharmoniát irányoz, ehhez pedig joga van mindenkinek. Sőt a' gyakorlat levén inkább az életelv, mint az elmélet, ő ennek adja az elsőséget; nem mellőzve ugyan amazt sem, mint fénylápát, de csak úgy, ha curiosiumokba nem merül, ha túlságokkal, metaphysicai álmakkal, fürkészetlenekkel nem foglalkodik, hanem az élet' térén marad: és életelveit elméle-

tileg megalapítani, azokat a' világ' harmoniájából lehozni, rendíthet-
lenekké, a' fő harmoniával kapcsolatba tenni ügyes. Így köttetik
össze helyesen az ismetan az erkölcsstannal, hittan az erénnyel,
elmélet a' gyakorlattal, egyéni életszépség a' társalmival. Így teremt
amaz Uranida, a' bölcsészet, az élet' chaosából egy szép életalakot :
így frisíti fel az eszményinek aethere, a' tökélyesnek égenye koron-
kint az élet' álló tóvá válni kezdő tavát; így táplálja a' felhők' har-
matja a' völgyek' forrásait és patakjait : ellentétben az ázsiai nemze-
tek' tespedésével, mellyek az eszményiség' életelvével nem táplál-
va, és a' philosophia' jótékony forrásából nem merítelve, a' szokás'
csikorgó kerékvágásából kitérni nem bírnak, ugyanazért intézeteik
elavúlnak, régi és avas eszméik szellemi mumiákká válnak. Úgy,
hogy elmondhatjuk, miként e' két elemnek, egyetemesnek és rész-
letesnek, eszményinek és valónak, igaz philosophiában át kell hat-
niok egymást, hogy általuk életharmonia, élő és boldogító életve-
zerlet keletkezzék : mivel azok ketten pótolják ki egymás' hiányait.

Az életharmonián sarkalló philosophia' jelentősége abból föl-
vehető, hogy az életnek, mint egészletnek érdeke felette áll minden
érdeknek, ép úgy, mint az egészlet nagyobb minden részénél. Ve-
gyük fel az egyéni élet' harmoniáját. Az eddigi philosophiák bár is-
merék a' főjót, és ennek eszméjét, főleg a' stoicusok megközelítmi
látszottak : de mégis, mivel nem az egészletből, az élet' fő harmo-
niájából indultak ki, pártharczokba elegendtek, és így az életesz-
ményre, az élettörvényre, életcanonra — *lex vitae* Cicerónál —
fölemelkedni nem bírtak, mellyben rejlik az életüdv, vagy a' fő jó.
Látjuk ebből már most, mit nyom *Epicurus'* gyönyörölve, *Zeno'*
erényküzdeme, *Plato'* idealismusa, *Aristotelesnek* tapasztalati ismer-
ret felé delejtése, — szép dolgok együlegyig! — de életcanont
csak ezek' együttléte alkothat.

Így áll a' dolog a' *nemzeti élet' harmoniájával* is. Szép, ha a'
nemzet iparos és gazdag, mint az *angol*; szép, ha tudományos és
műbarát, mint egykor *Hellas*; szép, ha világbíró, mint az *ős Róma*;
szabad mint *Éjszakamerika*; hősies mint *Sparta* : de mégis a' nem-
zeti életüdv és szépség mind ezeknek harmoniájában rejlik.

Az egyéni, és társalmi fensőbb élet' harmoniájának két fő té-
nyezője van, úgy mint *észderű* és *elvhűség* : ezek nélkül egyik is
szép, és dicső nem lehet. Az ember normalis állapotban ugyan ma-
gával öszhangzó; de észború, elvhűtlenség és akarat- ingatagság ál-
tal magával gyakori ellenmondásba jöhet. Ész, és ez által kormány-
zott szilárd akarat levén éltünk' harmoniájának kettős gönczőlei,
ezeket kell főleg kiművelnünk, hogy éltünk' szépségét biztosíthas-
suk. Mi fenséges kincset bírnak a' fejlett és teljes érére jutott *ész-
ben*, ezt méltó a' harmonia' világánál megtekinteni. Az ész bizony-
nyal nem más, mint fő műszere bennünk az életszépségnek, és a' fő
harmoniatól eredő teremtetten istene énünknek. Öszhangot létesít ez

gondolkodásunkban, érzelmeinkben és törekvéseinkben. Élő műszere tehát ez a' harmoniának, mely fokozatos, és a' fensőbb tájakban szépség, igazság, és érény nevek alatt ismertet. Az ész, ezen fellegős nemtől, egy ugyan, de háromféle irányban működik. Első irányban az *igazsággal* foglalkodik: mihez hogy közelebb juthasson, bírálat alá veti a' fogalmakat, eszméket, és azt tekinti, hogy vajjon nem csalképek-e, nem a' képzelet' játéka-e; nem hibás-e az észlet, nincs-e benne paralogismus? Ott hol a' vizsgálat elhagy, az ismeret' hiányait a' hittet pótolja, és mintegy betölti, de hiányt sehol sem enged, mert itt a' kétely könnyen betör, és sok kárt tesz. A' hiszékenységnek tehát, mely a' gyermekek 's a' kiskorúságban tartottak' sajátja és gyöngéje, ellent áll, fogalmait, nézeteit szüntelen tisztogatja, kijavítja, analogiáit, inductióit tökélyesíti, működik mindenkép, hogy a' rejtett igazság, mint kincsforráshoz, bár ennek ösvénye darabos, eljuthasson. Észderű itt az eszmény: és tudjuk, hogy a' fény 's világ a' színek' harmoniája.

Ámde a' *világ* még nem elég, kell lenni *melegnek* is, ezt nyújtja az *érzelem*, mely megmondja énk' kellemes vagy kellemtelen jelenét. Az ész, az érzelem és öntudat' tanúsításait nem mellőzheti; mert az érzelmek igénybe veszik az egész embert, és midőn az eléterjesztések a' léleknek, úgy szólva, csak felületét érdeklík, amazok ennek benső lényét támadják meg, és mélyen hatnak. Az érzącek, 's ezeknek összege, a' lelkület, az ész' hatósága alá tartoznak; különben bennünk az *erők' harmoniája* felbomlik, és a' szenvedélyeknek rabúl esünk.

Harmadik iránya az észnek a' *jellemszépítés*; itt tehát neki fő feladta a' természettel szolgálóakat rendezni, ennek alsóbb és fensőbb vágyai' helyét kimutatni, az állati vágyakat emberi fensőbb vágyakká magasítani; — pl. a' nőszyvágyat nőszerelemmé, a' mozgóvágyat iparvágygyá, a' hírvágyat tudvágygyá. — Hatóságot gyakorol tehát a' fejlett ész szemlélet, érzelem és akarat felett: ezeket ítélő-széke elé idézi, forumát átugrani nem engedi; és ha az egyén mégis ezt tenné, ekkor mint vádoló öntudat, vagy lelki-eszmét lép föl; a' testi és állati vágyakat tehát azon körre szorítja, mely ezeknek a' természet által ki van mutatva: úgymint szolgál munkakörre; megtörve jókor a' szenvedélyek' hatalmát, és ezeknek magán diadalmat venni nem engedvén. Így létesíti aztán a' szellemi erők' harmoniáját, mely nélkül életharmonia és szépség nincs. Az ész' fejletlenségében rejlik tehát az élet' rútságának főoka, és abban, hogy egyénekben, társalmakban, sőt az emberiségben ép az a' fő erő, és isteni teremő műveletlen, ép azon telek fekszik parlagon, mely művelve, édent nyújthatna.

Ekkép áll a' dolog a' *társalmi életben* is. Az ész' harmoniája itt is ama' fényes nap, mely fényt, meleget és üdvöt deríthet mindenütt. A' társalmi 's nemzeti észderű világánál fejlenek ki a' nem-

zetek jólétre, nagyságra és dicsőségre : ellenben az észború' daemona pulyákká, törpékké, és szégyenletesen szegényekké teszi őket. A' sophismus azonban, melly sátánja, ördöge az életszépség' édenének, itt is ördögileg űzi szeszéelyeit. Igazi észszerű helyett csalfényt terjeszt, és a' legdicsőbb dolgokat, minők pl. a' szabadság, hamis világításban tünteti fel. Itt gyökeredzik az európai jelen nemzedéknek, sőt korunknak nyavalyája. — Bátran kimondom, az észború' szülte ezt, és az egyoldalú eszményiségnek tartó, idealismusra hajló, az életkörbe pedig lelépni nem akaró, a' viszonyok' hatalmát ignoráló, és a' harmonismussal ismeretlen, fonák bölcselés. Már Napoleon figyelmezteté erre kortársait, ezt mondva : „Európa jelenleg, a' hamis philosophismus' bajaiban szenved.“ *Ancillon* is, nem rég porosz külügyminiszter, panaszt emel, hogy jelenkori ifjainknál a' jellemképzés nem tart egyenlépést a' tudománynyal; és bár amaz a' földolog, mégis az oktatással fölcseréltetik, ennek alárendeltetik, és elhanyagoltatik. Így tehát az emberiség' fő iránya elvesz, és a' társaság többé nem találja fel saját tagjai' jellemiben fenmaradásának, és jólétének szükséges biztosítékát. Emlékezzünk itt arról, mit főnnebb Schiller' philosophiai leveleiből idéztem. Gyanúsítják az avatlanok a' philosophiát; de nem gondolják meg, hogy *Voltaire*, és az encyclopaedisták óta nem amaz Uranida, a' józan és alapos élettudomány, melly, mint Széchenyi mondá, még parlagon hever, hanem a' felületes, erkölestelen, békétlen, felhőkbe járó sophismus ül a' trónon, melly iszappal előntve az igaz philosophia' virányait, megmérgezi a' népek' elméjét és szívét, ezeket elégtelenséggel, és forrongási elemmel tölti el, a' hibát nem magában, hanem mindig magán kívül, a' kormányokban keresvén, mellyek *Ancillon* szerint is, ma jóval szelidebbek, humánabbak, mint ezelőtt. Mellőzi ez a' jó oldal' kiemelését és mindig a' vélt hibák' orvoslásán töri fejét. Így aztán hamis eszmények' lidérczei után futkosva, mindig javítgatva, sőt átalakítva, az eső elől a' csepegő alá jut, és úgy jár, mint azon okoskodó, de balga önkuruzsoló, ki magát halálra orvosolgatta, és ilyen sírkő-íratot nyert : „Mivel egészségemet jobb karba helyezni akartam, e' hantok alá helyeztettem.“

A' kor' lázas természetű nyavalyájáról levén szó, meg nem állhatom, hogy a' derék *Wieland*' e' tárgyra vonatkozó szavait ne idézzem. „A' világ-reformálok, úgymond, panaszt emelnek az emberek' tétlensége, és tunyasága ellen ép úgy, mint a' gabnával kereskedő uzorások panaszkodnak a' termő időkben. Természetes, hogy ama' nyugtalan lelkek, idéetlen eszméiket, és terveiket ép olly erős vágygyal akarják életbe léptetni, mint az, ki színművet írván, alig várja, hogy ez színpadra kerüljön. Amaz igényli, hogy minden fej, az ő feje felé fordúljon, minden kar az ő parancsa szerint evezzen. Ha aztán ezt emberei nem teszik, tunyasággal vádolja őket; pedig ép ezen vonakodás menti meg ezeket attól, hogy minden pil-

lanatban az idétlen tervező' ábrándjainak áldozatúl ne essenek. " Mi tehát a' harmoniára építve philosophiánkat, és a' világ' e' nagy törvényét úgy fogva fel, hogy a' természet, e' nagyszerű anya, tör ugyan az állandó egységre, és egyetemesre is, de szintűgy delejt a' sokféle, a' változatos felé is; úgy hiszszük, hogy igaz bölcselőnek itt *félzségségbe* esni nem szabad, hanem neki mindkettőt figyelembe kell venni, ha túlságba esni, és tetemesen botlani nem akar. Mi nem tartozhatunk az illy fellegi bölcselőkhöz, kik az eszményiség és általány' fellegrvárába vonúlva, ízetlennek, útfélinek találnak minden valót, fennállót, anyagi és alapi élet 's jólétre tartozót: hanem méltányoljuk ugyan az emberiséget is, és az egyetemes élet' törvényeit, de méltányoljuk a' nemzetek' életsajátságait is, ezek' jellemét, műveltségi fokozatát, szükségait: és jól ismerve, 's tudva, mit akarunk harmonismusunk által, valamint egyfelül a' való élet' érdekeit, az eszményiség és általány' csillámainak soha de soha fel nem áldozzuk, úgy az eszményiség' fenségét amannak prózaiságába el nem temetjük. Fő feladat tehát itt nem az, hogy tisztá általányban álljon elé a' philosophia, hanem az, hogy a' nemzeti alakban el ne vesszen, és a' nemzeti alakok közt is megtartsa a' lehető általány és önállás' bélyegét. Igaz, hogy a' philosophia' tételei általánosak, és az alakokat nélkülözni sőt megvetni látszanak; de mind a' mellett is, kérdem, lehető-e alak nélkül feltűnni, és a' hellen sőt német philosophia is nem alakban 's pedig nemzetiben tűnt-e föl? amaz ugyan a' működvelés, emez az eszményiség felé delejtő jellemében.

Úgy van: életet az elmélettől elválasztani igen ferde dolog; ezeknek ép úgy át kell hatniok egymást, mint testnek és léleknek; mert, ha az elmélet az étellel karöltve nem jár, ha amaz emezzel meg nem alkszik, ha a' magasztos, sőt döfös elmélet a' való, bár sokszor prózai élethez lehajlani nem akar; emez pedig az eszményi és fensőbb világra fel nem tekintve, állati anyagiságban élni nem áll: illy esetben a' fensőbb élet meghasonlik az alapélettel, és amaz olly ábrándos életképeket alkot, miket emez megczáfol, mint a' gyakorlatban kivihetleneket, és nem-létezhetőket.

Ámde ezt az ábrándosok, felhűsödiek és enthusiasták, kik az ideálokkal visszaélve, magokat édes, de túlzó reményben ringatják, és valósíthatlan terveken török fejüket, egyelőre nem hiszik, és eszméiket merészen életbe is akarják léptetni, fanatizálva a' néptömeget, melly mindig igenis anyagi czélokot akar elérni. Itt akadunk rá korunk' lázas természetű nyavalyájára, mellyet a' világjavítók, társalom átalakítók idéztek elé, meg nem gondolva, hogy ők olly társalmakat akarnak eléállítani, miknek tagjaira több bízatik, mint a' mennyit a' köz, és önző ember teljesíteni képes. Állodalmi alkatot terveztek tehát az emberek, mellyben minden polgárnak bölcsnek, és minden emberi szenvedélytől üresnek kellene lennie, hogy a' terv kivihető legyen. Egyházakat gyártottak, mik különben meg nem

állhatnak, ha csak mindenik tag egy valóságos szent' magasságára nem emelkedik. A fanatizált néptömegnek, jakobinus-sapka, és pór-háború' zászlaja alatt szabadságot ígértek, meg nem fontolva *Rousseau*-nak amaz arany szavait : „Büszke és szent szabadság! ismernének csak téged a' pártoskodók, és forrongók, tudnák csak, hogy mibe kerül hozzád jutni, és téged bírni : minő öntagadás, szenvedélytelenség, kedves bűnökről lemondás által lehet téged megnyerni, és védpaizsod alá vonulni, bizonynyal sikoltva szaladnának el tőled!“ és a' mit a' derék *Rabaut* mondott : „A' honkeblűség' mámorában szokás a' szabadságról álmodni; ámde ekkor tudja-e mindenki, hogy, ha e' nemtőnek templomot akarunk építeni, akkor le kell rontanunk az erősb jogot, a' vélemény' egyedárusságát, a' gondolatok' aristocratiáját, és az elvek' hűbérességét?“

Az ilyen idealismusba és regényességbe merült bölcselők tehát, és az általok fanatizált ifjúság, s néptömeg, természetesen összekoczcztanak az örködő kormánynyal, mely méltán féltékeny önállására, és fennálló intézeteit, illy ábrándosok által felforgattatni, igen okosan, nem engedheti. Itt rejlik Európa' jelen kórállapotának igaz kútfeje : alapja ennek a' már említett félszeg eszményiségben fekszik; mely kezet nem fogva a' valóval, a' fennállóval, a' kivihetővel, vétkes ábránddá és vak buzgalommá fajult; mert az egyedül üdvös mérséket, harmonismust elveté szemei elől.

De térjünk vissza fő és egyedüli irányunkra, az életharmonióra. Ennek tényezőiül az észderüt és elvhűséget lenni mondtuk. Észderüt tehát minden áron, mivel az ész egyetlen kincsünk, melyet vettünk a' minket mostoha kézzel eleresztieni, sőt e' világba kilökní látszó természetűl. Ész az emberiség' jelleme, és a' fölénynek bennünk helyettese. *Fichte* sokra ment autotheismusa által, de mégis sok tekintetben igaz : *Sibi quisque profecto est Deus*. Oltárt érdemel ez, de egyedül az öszhangzatosan művelt, minden irányban szabályszeresen fejlett szerény ész : nem pedig a' magát áruba bocsátó, szegődi, idetova kalandozó, fürkészhetlenekbe bonyolodó, szívtelen ész : mivel az élet' harmoniájának ennél veszélyesb ellene nincs; és midőn amaz cherubként őrizi az élet' édenét, emez által abból szépen kijátszatunk. Hogyan? Úgy hogy természeti erős hajlam él bennünk azoknak kutatására, mik észfözlöttiek, minők : a' végtelen, az örök; mik, mivel fogalom alá nem vehetők, túlszárnyalják az ész' országát, és ismeret' tárgyai nem lehetnek. Az észnek ugyan ezekhez is fölemelkedni kötelessége, de már nem a' szabatos philosophia, hanem a' sejtetem és a' hit' ösvényén, mely a' philosophiától égtávolilag különbözik. Ha mi e' kettőt összetévesztjük, így az egész élettudomány' rendszerét felforgatjuk, annak megszilárdulása' útját örökre bevágjuk : így lesz az vagy költészetté, vagy gyakorlatilag hasznavehetlenné, vagy épen' atheismus és kétely' kútfejévé. Az eszme és fogalom közt égtávoli a' különbség. A' lélek, világ és

isten' eszméi fogalommá soha sem aljasíthatnak. „Mit tegyünk hát itt? hiszen a' fensőbb ismeret teszi fel a' philosophia' fejére a' korszorút, a' metaphysica annak fellegvára, és említett tárgyak nélkül nem érdemes az a' philosophia' dicső nevére.“ Jól van: a' harmonistica itt is legjobban kisegít bennünket.

Ez ugyan a' hitet, mely szárnyas nemtő, kalitjába zárni nem akarja, annál inkább a' lange sejtelmeket tudat és ismeret gyanánt árulgatni nem fogja; jól látva, sőt érezve, hogy a' legfensőbb okok örökké szent titkai maradnak az életnek és természetnek. A' fensőbb okfürkészet — aetiologia — helyett tehát célba veszi a' lélek és világ' fő törvényeit, mellyek a' harmoniában egyesülnek. Ebben aztán olly fogódzót, támpontot talál, minélfogva postulálja amazok' létét, de nem olly felszegül, és egyoldalulag, mint a' különben éleslátású Kant tön, ki a' fölényhez fölemelkedni akarva, az elmélő észet előbb tehetlennek, antinomiákba bonyolódottnak lenni mondván, e' hágcstó méltatlanul megsemmítette, és ez erkölcsi törvényre, a' gyakorló észre építé a' hit' egész ragyogványát. Nem: mi illyen fölségsértési bünt az elmélő ész ellen el nem követendünk, hanem kikutatva előbb a' *logikai*, az *erkölcsi*, a' *széptani* ész' örök és állandó törvényeit, sőt igénybe véve a' *physikai* természet' legfensőbb szabályszerét is, és óraművét, e' négyszeres lépcsőn emelkedünk fel a' hit' fellegvára' kapujáig: és itt postuláljuk a' teremtet és mégis halhatlan lelket, a' teremtet világot, és a' teremtet fölényt, vagy fő harmoniát, mint a' világban, physicaiban úgy mint szellemiben, logicaiban úgy mint erkölcsiben, létező harmoniának, rendnek, törvénynek főokát: a' ki — ha a' világ' harmoniáját hiszszük, és ezt csak az értetlen és szívtelen képes tagadni — üres eszme, mint a' korphilosophia akarja, nem lehet, hanem a' legvalóbb lény, ki nem csak léttel bíró, hanem, ha szabad így szólni, éltetője e' nagy min-dennek.

Látjuk itt, hogy az *egészetben* ez üdv; és a' philosophia' gyökhibája, sőt büne abban állott eleitől fogva, hogy ez, bár ereje fölötti munkát vállalt magára, kikutatni akarva a' természet, és szabadság' fő elveit és mélységeit, mégis a' bölcselők' konoklata a' helyett, hogy a' sokféle támpontokat, és fogódzókat egyesítette volna, a' hit' fellegvárának útjában ezeket botorúl megsemmítette, és minden súlyt az önválasztotta — pedig bizony vajmi ingatag, és pókháló-szeres — alapra rakni nem kételkedett. Ebből keletkezett aztán mindenkinek mindenki elleni harcza, így szállt alá a' philosophia' tekintélye, így süllyedt le az erkölcs, a' hittan, így emelte föl fejét a' kétkedés, mely kormányt és nemzetet egyre gyanúsít, elámitott híveit a' kétely' örvényébe dönteni elég szívtelen, és mint harpya elfalja ezek elől a' legjobb falatokat, mellyek a' bölcselő és nem-bölcselő' lelkét táplálhatnak.

E' merény ellen *ellenmérget* kell nyújtani. A' harmonistica el-

fogad minden támaszt, mely erős és célra vezet; mint sugárt egyest a' harmonia' köz pontjában : de mégis a' metaphysikai fő védveket az ész' harmoniájában keresi; mely ellenmondásba keveredik önmagával, ha okozatot gondol ok, törvényt törvényhozó, rendet rendező, életet életadó, patakot forrás nélkül. Rendező eszünkről le kell mondanunk, ismeretünk' raktára szemétdombbá válik, ha az említett dolgokat nem postuláljuk, és ez olyan kényszer, mely mindenható erővel bír; nap, mely kihozza a' rög alá rejtett csirákat; báj, mely lángba borítja érzelmeinket. Mikép? nem tudjuk; de azt tudjuk, hogy hatalmasan működik bennünk. Az ész' ezen harmoniája mellett nem kell elferdítnünk észjárásunkat, és azt állítani, hogy a' tudat egy a' léttel; nem kell ép eszünkre rá erőszakolni a' kor' kedvelt pantheismusát, mely vég elemzésben ilyen ferde logicán alapszik : a' világ levén a' fölény, ez tökélyes is tökéletlen is, jó is rossz is, bölcs, de néha szeszélyes is, igaz is igaztalan is. Ezek ellenkezetek, és ilyen világnézetnél eszesb vala azon világszemlélet, melyet még pogány őselődjeink Ázsiában tanultak, két fölvet állítva : istent és ármányt.

Én a' világrend, harmonia, világtörvény' egységére fektetem a' fölény' egységét, és egyetemes uralmát; és bár azt, hogy van itt elég viszály, rendtelenség, törvénytelenység, nem tagadom : ámde azt is állítom, hogy ezen zavarok' egy része nem való, hanem csak látszó, és a' mi észborunkban, nem pedig a' világ' harmoniátlanságában gyökerező. Hadd derítsem fel a' vigasztaló igazságot az *eg-tan' történetéből*. *Pythagoras'* fölséges elméje, mint már említém, felhágott a' világharmonia' nagy törvényéhez, és a' csillagvilágot egy nagyszerű zenének tekinté. E' fönséges világnézet' segélyével átlátta, hogy nem a' föld körött forognak az égi testek' seregei, hanem napországunkban legalább a' napot illeti a' fenség, melyet elismer földünk is ama' körötti kettős forgásával. Ez egyedül helyes világnézet azért nem talált beútat sok ideig a' csillagászoknál, mivel ezek nem találák az eget olly öszhangzatosnak, mint a' számoszi bölcs, ítélve a' fensőbb bolygók' majd előre majd hátra tett szökelléseiből : míglen *Galilei* és a' lengyel nemzet' ama' dicsősége, *Copernicus*, a' csillagvilágot, jelesen a' nap körött forgó bolygókat, nem a' szinte forgó és bujdosó földnek alkalmatlan, hanem az egy helyben álló napkirálynak helyes és igazi látpontjából fogván fel, kiderült az eddig homályban borongott ég' harmoniája, és örökre eltűnt az első tekintetre igen zavartnak látszó bolygó mozgás, el a' rendetlen, most haladó, majd hátráló keringés. A' *zavar* itt elkerülhetlen; mert ellentét nélkül nincs harmonia, az élet' föltéte a' mozgás, ellentét nélkül összefolyónának a' lények és az őschaosba merülnének; bölcs törvény az, hogy, midőn egyik test valamely helyet már elfoglalt, azt másnak egy könnyen ne engedje. Ámde ebből igen hamar összeütkezés, surlódás keletkezik, mely egyetemes forrongást idézne elő,

ha az antagonizmusnak is törvényei nem volnának, és ha ez is a' harmonia' fő törvénye alatt nem állana : ekkép tehát a' legnagyobb zenebona is, midőn tetőpontját elérte, lecsillapszik, miután szerepét kijátszotta, és az üdvös átalakítás' munkáját elvégezte, a' világ' színpadáról eltűnik; a' nyavalya elmúlik, az elemharczok megszűnnek, a' vak buzgalom kiforja magát, a' titán harcznak vége, és minden visszatér óraműszeres járásába. De elég ennyi az *életviszálytanból*, mely más értekezésem' tárgya leendő.

Az életharmonia' másod tényezőjeül tűzém ki az *elvhűséget*, és akarat-szilárdságot, nem levén elég életszépségre a' már tárgyalt észderű; mert ez ugyan iránytű, de tudnunk kell, hogy ez bár megmutatja : merre kell menni, de maga egyedül partra vezetni sohasem képes. Az *erkölcsstan* a' fő helyet fogja el a' philosophiai tudományok' koszorújában. Ámde fájdalom! eddigi töredékes philosophiánkat tekintve, itt is említett balelvre találunk; de szerencsénkre a' harmonia' üdvelve itt is kisegít. Ugyanis mindenki előtt tudva van, miként bölcselőink még oda nem jutottak, hogy az *erkölcsi legfőbb törvényt* egyhangúlag megállították volna. Sokfelé térnek ezek, mint nap' sugárai, és a' kerékküllök; *Epicurus* önző, *Zeno* erény, *Plato* tökély, *Kant* ész, *Hutcheson* erkölcsi érzet, *Robinet* széptani elvet akar felállítani; különböző elvből indul ki mindenik : miből az lőn, hogy *Mandeville* és *Montaigne* kereken tagadák az erkölcsi fő törvény' létezését; mely ingatagság aztán sokakban a' kornyavalyák' legveszélyesebbét, az erkölcsi kételyt idézte elé, legtöbbekben pedig táplálja a' színmutatást, mely a' kül illedelmet ugyan megtartja, de szívben magának a' legförtelmesb kicsapongásokat megengedi, és azt az úgynevezett vérmérsékleti, kebelbűnökkel táplálja.

A' szép érzelmű *Sulzer* egykor föltevő *Kant* elé e' jeles kérdést : „Mi az oka u. m., hogy az erény' tanai, bár az észre olly meggyőzőleg hatnak, mégis az emberiségre olly sikertelenek?“ *Kant* vallja, hogy ő erre hamarjában felelni nem tudván, mielőtt feleletét elküldé, a' kérdést föltevő elhalt; a' königsbergi bölcs' felelete azonban ebben állott : „Onnan ered u. m. az említett baj, hogy az erkölcsstanárok még itt nem bírák tisztába hozni eszméiket, az erkölcsi indokokat tarka vegyületben összehalmozzák, 's ennél fogva úgy járnak, mint ügyetlen gyógyszerészek, kik minél hathatósbbá akaráván tenni a' gyógyszerzt, emezt elrontják.“ Annyi tehát a' morálrendszer, mennyi a' bölcselő, és a' morálnak ezen polypszerűsége teszi azt tönkre. Az elégtelenség aztán nem csoda, ha itt is önkényre vezet.

Itt is tehát az *egészletben* az üdv. Miként az embertest' remek műszere egy külérzékét sem bocsátja el szolgálatából, hanem használja lát-, hall-, szag-, íz- és tapintásérzékeit egyaránt; így tesz a' harmonistica is, a' különböző, és az élet' külön irányaira vonatkozó

főelveket összpontosítja az életharmonia' főelvében, mellynek formulája ez: „Emelj oltárt szívedben az erkölcsi harmoniának, és áldozz ennek, egyéni, társalmi, alapi és fensőbb életedben egyaránt.“ Ámde e' tárgy nagyobb szerű, semhogy egy rövid értekezés' keskeny korlátai között kellően tárgyalhatótnék.

Végül kijelentem itt, mikép én áthatva a' józan philosophia' áldásainak érzésétől, szívemen hordozom ennek *súlyedt tekintélye'* fölemelését, szilárd alapra, életvezérletre, sőt, ha lehet, *trónra* emelését. Ámde ezen mennyei nemtő, míg iskolai alakjából ki nem vetkőzik, bölcselőhöz illetlen polemiai irányát, és léghajózását el nem hagyja, és magát teljesen át nem alakítja, soha addig életre, és a' fensőbb tudományokra kellő befolyást nem gyakorolhat. Hogyan is tehetné ezt, míg magát szilárdul értelmezni, körét, irányát, mint egykor a' római Petilius, pontosan meghatározni nem bírja, és magának olynemű csarnokot nem épít, minő vala az athenaei Parthenon. Mert iskolától, és kivált sophisticától ugyan az élet, és tudomány bizonynyal nem tanuland; mivel eszme és élet, képzelet és való vajmi különmemű dolgok; és nincs bizonyosb mint az, hogy a' mi elméletben igaz, nem leend az mindig ilyen az életben. Hogy is kölcsönözne az élet és gyakorlat, sőt maga a' fensőbb tudomány eszméket és elveket olly ingatag tudománytól, minőknek az eddigi, főleg újabb rendszerek mutatkoztak? Halljuk, mikép nyilatkozik ezekről amaz ősz hős, *II. Frigyes* király, kinek illy nézete van ez ügyben: „Az elméleti bölcselők' theoriái iránt bizalommal nem lehetünk; mert ezek a' gyakorlat' tégelyében semmivé lesznek: mivel a' nemzeti bajok' megorvoslására olly ellenszereket ajánlanak, mik rosszabbak azon bajoknál, miket megorvosolni akarnak; és így megesik, hogy nagy észszel merő balgaságokat indítványoznak.“

Nem is lehet ez máskép addig, míg a' bölcselők merő általányban tévedeznek, és a' nemzethez, az élethez leereszködni átallanak. Ez ép ollyan fonákság, mint ha a' *nevelő*, némelly aljasságiért pajkos növendékét, az *orvos*, némelly tisztátalanságaiért betegét megutálná, és ezek ügyét felfogni egyik sem akarná. Hiszen már Seneca elmondá, hogy: „A' bölcsész az emberi nem' növelője; elmondá: hogy a' philosophia az emberi beteg lélek' hű orvosa.“ Hát jó nevelő az, kérdjük, a' ki növendéke' sajátjait, hajlamait, körülményeit nem méltányolva, az úgynevezett special lélektant mellőzve, csupán általános szabályokat követ a' nevelésben? Jó orvos az, ki beteget' természetét nem vizsgálva, általános gyógyszerekkel 's panaczéakkal akarja azt elűzni? Ép így himpellér bölcsész az, ki újait a' nemzet' üterére nem teszi, és ennek saját kórállapotát szemügyre, ennek fő érdekeit figyelmére venni elmulatja; és kérdjük: a' nemzetek' különmemű típusai mi figyelmet sem érdemlenének a' humani generis praedagogus előtt? hát ép azokat ignoráljuk, kikre kizárólag hatni akarunk?

Valóban nem kell félre ismernünk a' nemzeti és egyéni sájakat, a' körülmények és *viszonyok* óriási hatalmát, melyek képek a' legegyszerűsebb elvek' hatását is elbénítni, és a' rossz alkalmazás által oda munkálni, hogy a' rend felforgattassék; a' kormányok a' túlszabadság által paralyzáltassanak. És ezek valóban ingerült körünkben, fájdalom! megtörténtek. Jelenkorunknak az a' baja, hogy ildomos szemfényvesztők, számítva hallgatóik' értelmi parányiságára, fénylő bársonyfoltokkal vették el ezek' szemfényét; nagy nemzetek' példáit hordták fel előttök, külföldi viszonyokra építék terveiket. 'S aztán mi lett ebből? az, hogy hiveik feledve azt, hogy minden nemzetnek saját viszonyai, és körülményeihez kell illeszkednie, és azt is, hogy nem kell nekünk olly nemzetek' példáit követni, kiknek viszonyai és körülményei a' mienkéihez nem hasonlók: hittek, igen is hittek a' hamis látnokoknak, hittek a' világpolgári elvek' csillámainak, és ezekért feláldozták a' saját hon' bondogságát.

A' hellen philosophia nem ezen ösvényen növekedék párnélküli nagyságra és dicsőségre. Ennek élető elve vala, aranykorában a' harmonia 's pedig az egyéni, és nemzeti élet' harmoniája, melyre eljutott a' *zene* által. Bámulatos állítás, de igaz. *Orpheus*, *Linus*, *Amphion* érzéki zenével polgárosították népeiket. *Homer* zeneszerű remekeivel adá elé: mi a' szép, mi a' rút, mi az erkölcsi, mi a' durva és erkölcstelen. *Pythagoras* zenével ringatá öszhangba minden nap tanítványai' kedélyét. A' nagy *Socrates* a' *καλοκαγαθον* vallá az életbölcsesség' sarkalatának. Így a' jó irányban működő egyéb bölcsészek is: nem temeték ők el az élet' igazságait idétlen polémiáik, vitatkozási dühök, különczködéseik által.

Így nőtt a' philosophia' tekintélye, nőtt azon tudományoké is, melyek annak szent forrásából fakadnak, miknek sorsa egybe van kötve az élet' tudományával, minők: az erkölcstan, a' jog- és kormánytan, sőt maga az észvallás is. Mert van zenéje nem csak a' hangoknak, hanem az észnek, a' szívnek, a' művészetnek, van az élet-szépítő tudományoknak, van a' társalomnak, van a' nemzeti életnek. Figyelmezzünk *Shakespeare*' ama' nagy jelentőségű szavaira:

Kinek szívében nem fakad zene,
Két nem hat át a' bájjang' zengzete,
Annál a' romvágy, csel, meg árulás
Tanyáz, kedélye tompa mint az éj,
Es szenvedelme sötét mint pokol:
Annak ne higyen senki.

Velencei kalmár.

Ezen ész, és szív-zene felé delejtettek eleitől fogva az igaz socratismus' hívei; *Horác* az élet' zenéje' tanulmányába és létesítésébe helyezi a' philosophia' lényét:

Nimirum sapere est, abjectis utile nugis,
Sed verae, numerosque, modosque ediscere vitae.

Még a' német bölcselek' egyikét, *Ancillon* is, mint a' nagy Leibnitz' méltó tanítványát, ekkép dicséri a' franczia Institut' egy tagja : „*Ancillon* saját fénylő példája által mutatá meg, hogy az igaz philosophia' célja nem az, hogy lerombolja, hanem szaporítsa az igazságokat, iránya az, hogy összhangba hozza az érzelmeket az elvekkel.“

És itt már kedves alkalmam nyílik, nyilvánítani honunk' nevesb bölcseiseiről — bár ezek, szorosan véve, a' szakbölcselek' koszorújába nem tartoznak — ez örvendetes igazságot, hogy ezek, bár rendszert az életharmoniára nem építettek, hatalmasan delejtettek azonban mégis e' világelv felé, és a' harmonistica' hívei voltak. Ilylenek valának : *Vitéz, Janus Pannonius* a' XV-dik században; az újabb korban pedig, hogy az élöket ne említsem : *Kazinczy, Berzsenyi* és *Kölcey*, melly eredményt, annak idejében, ha élek, a' magyar academia elé terjesztenei el nem mulasztom, — ezek hívei voltak a' széles e' világon elterjedett, üdvös socratismusnak, mellynek áldott iránya vala, a' biocalia, vagy életszépítés. Nem régiben is egy kedvelt bölcselelök, *Szontagh Gusztáv* úr, harmonisticai szellemben, előcsarnokot, *Propylaeum*ot emelt a' nemzeti életre vonatkozó magyar philosophia' számára, melly névben sokan megütköztek : nem foghatva fel ennek nagy jelentését; én pedig most, parányi erőmmel, a' „Magyar Parthenon“ alaprajzolni szándékozom : mellynek fő iránya, építeni az egyedül üdvösnek talált hellen philosophia, főleg a' socratismus' alapelveire; de mivel a' hellenek' philosophiája még korán sincs bevégezve, mint ezt *Aristoteles* hívé, és e' derék bölcselek' még nem ragadtak el minden koszorút előlünk, szándékom e' félben maradt főtemplomot ép úgy kiépíteni mint Európa mívelt nemzetei a' kölni főegyházat egyesített erővel, teljesen elkészíteni ügyekeznek. Használandom e' célra az új kornak philosophiában tett roppant haladásait, mint az emberiség' köz kincseit, használandom főleg magyar bölcseleink, költőink, szónokaink' harmonisticám felé delejtő tanait, és világnézeteit : minden kornak megadva azt, mi az övé, de azt sem titkolva el, hogy valamint majd minden a' hellen és latin classicai régiségen épül, melly széptanilag utólérhetlen : úgy a' hellen philosophiát is, eddigelé egyetlen bölcseiszet is felül nem múlta.

Úgy van; az ész, és philosophia' fősége, a' föld' minden hegyeit mellőzve, az attikai acropolist, vagy földemelvényt, szemelé ki dicső szállásának : itt trónolt a' bölcseiség' istennője, *Athena*, mellynél szebb jelve nem vala sem az egyéni sem a' társalmi élet-bölcseiségnek. Dicső hegy! terólad sugárzott le az igazán emberi műveltség' világa ez ó korban mindenfelé; és te léssz még a' későbbi századokban is ama' második Szion, mellyet megkedvelt az úr *Jáknak* minden hajlékai felett. Itt tanított a' nagy *Socrates*, atyja és vértanúja az igaz életharmoniának. Itt működött *Plato*, kit a' művelt ó kor úgy tisztelt, mint a' bölcsek' istenét. Itt vala a' *Lyceum*, mellynek maradandó nevet biztosított *Aristoteles*; itt a' *Cynosarges*,

melly örök emléke az *antisthenesi*, itt a' poecile, melly hajléka volt a' zenói, itt ama' szerény kert, melly kedvelt tanyája volt az ó világot bálványozástól megmentő *epicuri* élettudománynak. Állanak ugyan még mind a' Propylaeumok' néhány hófejer márványoszlopai, állanak a' Parthenon' szentelt falai; és rajtok a' hellen nagyság' s méltóság' mondhatlan kifejezése fénylik: de láthatni ezeken a' vadkor, és a' hódolató népek' barbárságát is, és azt, hogy Hellasban az életszépítő philosophia' trónja ledöntetett, és ennek hajdani dicsősége és üdvadó befolyása elenyészett.

Azonban az, mi igazán nagy, a' mi fonséges, a' mi isteni, örök romba nem dőlhet. Astraea az égbe költözhetik, de itt hagyja oltárait, mellyek' tüzei soha végkép el nem alusznak; Themis a' közeledő durvaság elől elfut, de mérserpenyői teljesen össze nem törhetnek; Urania eltávozik, de másutt fénytemplomot emel, és méltó papokban hiányt nem szenved. Így a' bölcsesség' istennője is, a' szűz kedélyű Athena. A' hellen Parthenon bár kisebb és fénytelenebb alakban tünedez elé minden művelt nemzeteknél, ép úgy mint a' világhírű capitolium Washingtonban, Péter' főtemploma még nálunk is Esztergomban.

Ha tehát nemzetünk végkép elenyészni, ha egyéni, és társas életet szépíteni, és más művelt nemzetekhez, kikkel egy családi körbe lépett, méltó lenni óhajt, illő, hogy az élet' fő bölcsességének is állandó Parthenont emeljen; mert nincs bizonyosb, mint hogy a' fensőbb élettudomány az, melly nagy eszméket terjeszt, szilárd elveket állít meg; mikből folynak a' nemzeti dicső tettek, mint bőerű forrásból a' patakok. Munkáljunk tehát nemzeti életünk' szépítésén a' mondott irányban; annálinkább, mert nincs okunk félni a' borús jövődőtől, és ha itt egyesített erővel működendünk, jóval kevesebb akadályokra találандunk ezután, mint lefolyt nemzeti életünk' eddigi bármely korszakában.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 23. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ö exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Érdy, Jerney r., Wenzel l. tt. — Más osztályokból: Bugát, Czuczor, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Kállay, Kiss K. rr., — Bertha, Csorba, Hunfalvy, Pauler, Repicky, Tóth ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

JERNEY JÁNOS rt.

Ovidius' magyarairól és a' magyarkáról értekezvén:

Előre bocsáta Publius Ovidius Naso római költőről némi körülményeket, mellyek szerint az, ugyanis Tomisban, a' mai nap Mangaliának, igazabban Man-kalehnak hívott, Kustendzse és Várna közt fekvő bulgáriai városban, melyet a' bolgárok és moldovánok most is Tomisvárnak neveznek, Krisztus' születésének 9—117-dik évében

lakván mint száműzött, onnan küldött pontusi levelei és szomorú versei az akkoriban a' dunatorkolat' éjszaki részétől kezdve a' Fekete-tenger' martjainál elterült scytha fajú népekről igen sok becses adatokat foglalnak magukban, mellyek azon időbeli nép- és földismeretet bővítik, 's e' tekintetből Ovidius' versei a' régi geographiai tudomány' kifejtésére nem csekély fontossággal bírnak. Reánk magyarokra nézve annál fontosbak ezek, mivel népünk magát scytha eredetűnek hiszi és vallja; de ezen felül szomorú verseiben egy olly népcsapatot nevez meg, mellynek neve *magyar* nevünkkel első tekintetre is bámulatos hasonlatosságot árul el, így írván Trist. Lib. II. 96. vers:

**Jazyges et Colchi, Metereaque turba Getaeque
Danubii mediis vix prohibentur aquis**

Ezek után a' *Meterea* név' értelmét fölvilágosítandó, eléadta értekező azon nézeteket, mellyek e' szó' értelmezése körül eddigelő fölmerültek, elmondá ugyanis Szamosi, Bombardus és Katancsick' fejtegetéseit, mellyeket rendre czáfolván, kimutatá, mikép e' szóban szinte úgy scytha népcsapat' neve rejlik, mit a' Jazyx, Colchusi és Geta név ollyanokat állít elé. E' szó' megfejtésénél azonban a' régi codexek és kiadások' változatait is kellő figyelembe szűkség venni, mellyekben a' *Meterea* név majd *Mecherea*, majd *Metera* és *Metrea*, majd ismét *Mezerea* találtatik, mellyek a' „magyar“ név' régi változatával igen szépen egybe vágnak, miután nemcsak a' régi geographiai munkákban, hanem saját honi iratainkban is sok illyes leírásokra találhatni. Így például a' Mager, Moger, Meger, Megyer, meg keletiekknél divatos: Madzsar, Mazar, Mezer stb. változatok mindarra intenek bennünket, hogy a' nemzetnevek' különféle változatai' összeegyeztetésénél nagy elővigyázattal, mélyebb combinációval járjunk el. A' szönyegen levő kérdésre nézve határozottan kimondá értekező a' „*Meterea*“ népcsapatnak épen a' Fekete-tenger' környékein lakott scytha fajú népekhez tartozását, és az Ovidius által többi elsoroltakkal azon egynyelvűségét, mellyeket a' jászok, besenyők és palóczokban állított lenni: támogatván állítását Minzloff orosz tudósna az orosz pétervári academiában múlt 1852-ik évi aug. 20-kán fölolvassott és az Ovidius-érintette népeket ismertető értekezésével is. Megjegyzé azonban értekező, miszerint e' magyarokat távul sem állítja Árpád' magyarai' egyenes vonalú őseikül, miután azokat Keleti Utazásában a' „Parthiai Kutatásokban“ egyenesen Perzsia' vidékeiről hozá le: hanem csak annyit akar bizonyítani, mikép a' scytha nép-ágazatok már hajdankorban különböző irányt tűzvéen költözködéseiknek, mindenkor és mindenütt együtt tűnnek föl e' rokon ágazatok a' messzi régiségben.

Ezután a' *magyar* név' változatos kiejtése és leírása' eszmelánczolatánál fogva átment értekező a' *magyarkákra*, mind történeti, mind földíratí kútforrások után eléadván, mikép Nyugat-Ázsia ej-

szaki részén, a kaukazuusi hegyek és dontorkolat közt levő Taman félsziget Krimeának átellenében régenten *Macchar*, *Matar*, *Matarca*, *Matrica*, *Matriga* stb, a' byzantiaiak által pedig *Ta-Matarkanak* hivattott, mellyből az oroszok Tmutarakant alakítanak. És ezen pontra helyeznek a' keleti, jelesen perzsa írók egy népséget, melly *Ma-harka* néven íratik, de jellemzésében megegyez azzal, mit Abulfeda *Madzsgar* néven ír le a' legrégibb kútfők után, 's mi pedig benne öseinkre ismerünk; bizton következtetvén ezekből nemzeti nevünknek szintannyi változatos használatát, de mindig azonegy népfelekezetre vonatkozását; mellyek' alapos ismerete nélkül őstörténetünk' nyomozásában egy lépéssel sem haladhatunk előre.

— Ez után olvastatott

PODHRADCZKY JÓZSEF lt.

közleménye a' *Trencsény városában a' XVI. században virágzott kath. tanodáról*, melly így következik:

Nevezetes, hogy a' XVI. században Trencsény' városában egy említésre méltó iskola virágzott, mellyet, úgy látszik, az ottani tanács nyitott meg a' tanuló ifjúság' számára. Ezt minden kétségen túl teszi maga e' város' tanácsa 1572. évre szóló ezen hagyományában, melly eredeti valóságában gyűjteményemben vagyon:

„Quoniam non modicus numerus Scholasticorum, non solum puerorum, sed etiam adutorum et Domesticorum ¹⁾, et extraneorum Nobilium, ac alterius condicionis discendarum bonarum artium et morum gratia, huc Trinchinium confluere, et literis operam dare soleat, Angustusque locus et Schola, et in periculoso lo ²⁾, post illam Ciuitatis, tempore expugnationis, conflagrationem, extructa fuerat, et non apta pueris et discipline. Vt ipsa Juuentus Commodius loco commodiori ac ampliori, sine periculo capi et conseruari posset, et Juuentus ipsa bonis Artibus imbuta, ad honorem Dei omnipotentis in Templis, et in rebus publicis cum sructu bono inseruire valeat, pernecessarium videntes, oportere in alio loco competenciori Scholam erigi et extrui, ad futura secula duraturam, partim ex lapidibus, ut necessitas postulabat, partim ex lignea materia edificandam statuimus, et in quantum tempus tulit, opus ipsum edificari et erigi curavimus.

Joannes Storcz, Judex manu sua.

Martinus wladislauiensis Notarius Mppria.

Christophorus Markowiczky, Mppria.

Georgius Kabath manu sua.

Veres viaszba nyomott kisebb pecséthelye.

¹⁾ T. i. trencsényiek.

²⁾ A' régi iskola' épületéről ezt találtam följegyezve: „Murus Civitatis tendens a celsa Turri que est extructa in basi Portae inferioris versus Capellam vetus Schola nuncupatur.“

Ismét egy más oklevélben mondatik:

„Cum uiderent Judex cum Juratis Ciuibus numerum Scholasticorum subinde augeri, certo consilio dispensarunt, ut ibi, ubi nunc erat chorus, Auditorium pro Scholasticis adultioribus conficeretur. 1584.

Adamus Zahorsky Judex Thrin-
ciensis manuppria.

Simon Gessensky, Notarius
Cittis Thrinchin mppria.

Georgius Zagrab. m. p.
Melchior wladizlouiensis Sena-
tor m. p.

Mathias Linduensis Senator. m. p.

Petrus Barossouis Senator. m. p.

Katholikusok' iskolája lehetett, mert az első oklevélben ez áll:
„Fiducia ducti, Sacratissimam Imperatoriam Regiamque Maiestatem principem Christianissimum — in tali pio opere Clementissimum et gratiosum suffragium latur: ac sumptus ipsos Clementissime et gratiose admittere et acceptare dignatur: Juuentus ipsa toto aeuo pro longeuia et integra sanitate, prosperisque successibus — totius familiae Deum omnipotentem est exoratura.“

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, MÁJ. 23. 1853. 7 órakor.

Nmélt. gróf Teleki József úr exja' elnöklete alatt

Jelen: Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Győry, Horváth, Jerney, Kállay, Kiss rr. tt. — Bertha, Csorba, Hunfalvy, Pauler, Repicky, Tóth ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' nm. Elnök gróf benyújtotta a' „Hunyadiak kora Magyarországbán“ című munkája' X-dik kötete' diszpéldányát azon kinyilatkoztatás mellett, hogy e' kötetnek ezer példányát is az *academia'* részére eladás végett Emich Gusztáv könyvkereskedésében letette, 's hogy az ebből leendő jövedelem azon módon kezelendő és azon célra fordítandó, melyet az első kötetek' felajánlása-
kor kitűzött.

— A' titoknok leveleket terjesztett elé az angol kir. tudós társaságtól 's a' tud. cs. *academiájától*, melyekben a' m. *academia'* tavali küldeményeiért köszönetet írnak; továbbá a' göttingi kir. tudós társaságét, melyben irodalmi lapjainak (Gött. Gel. Anzeigen) az acad. számára megküldetéséről tesz jelentést; ismét a' bécsi *academiáét*, melyben elhunyt magyar tagja Jászay Pál' életrajzát kéri, melyet a' titoknok azonnal fel is küldött.

— Pest kerületi cs. kir. főispán Augusz Antal úr' martius' 15. költ felszólítása' következén az ő Felsége' szerencsés megmentése' emlékezetére Bécsben építendő egyházra száz ft átküldése határozottatott.

— A' titoknok a' bécsi cs. *academia'* küldeményéből a' következő munkákat nyújtotta be: 1) Fontes Rer. Austri. Zweite Abth. V. Bd. 2) Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen VIII: 1, 2; 3) Notizenblatt zum Archiv. 1852. Nro 11—24. 4) Sitzungsberichte der Phil.-Hist. Classe. VIII: 3—5., IX: 1, 2. 5) Sitzungsberichte d. Math. Classe, VIII: 4—5. IX: 1, 2. 6) Die feierliche Sitzung d. Akad. 1852. 7) Almanach d. k. Akademie f. 1853. 8) Verzeichniss d. Druckschriften d. Akad. 1852. 9) Denkschriften d. k. Akad. Mathem.-naturwiss. Classe, IV: 3, 4. Lief.

— Ugyanő négy csomó kötelmi példányokat adott be a' pápai, pataki,

szakolczai és váczy nyomdákból; *magányosoktól* pedig a' következőket : *Csorba József* Ittől : *Recueil des pieces les plus intéressantes sur le magnésisme animal*. H. n. 1784. *Ifj. Kubinyi Ferencztől* : **Palócz-magyar Dalok zongorára*. Pest, fol. *Névtelen*től : **Das Wunder Abc-Büchlein*. Pest, 1853. *Sujánszky Antaltól* : **Vallásos költemények*. Második kiadás. Vége a' *kézirattár*' számára négy darab hártya és papír okmányt *Darvas Lajostól*.

KIS GYÜLÉS, JUN. 4. 1853.

(A' math. és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tisz. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : *Bugát, Gerhardt, Győry és Kiss K. rr. tt.* — Egyéb osztályokból : *Csuczor, Érdy, Horváth, Jerney, Vörösmarty rr. tt.* — *Bertha, Hunfalvy ll. tt.* — *Toldy Ferencz titoknak.*

BUGÁT PÁL rt.

folytatólag azon kérdést fejtegette : *Mit van joga az emberi nemnek az orvostudománytól követelni?*

— Ez után

NENDTVICH KÁROLY lt.

értekezésének a' *természettudományok'* studiumáról negyedik része olvastatott.

— A' *titoknak* beadta *Kiss Károly* rt. részéről *Károly főherczeg'* *Strategiája'* első kötete' fordítását; mellynek *Tanárky Sándor* rtageával együtt megbírálása *Szontagh Gusztáv* rtagra bízottat.

KIS GYÜLÉS, JUN. 6. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztálya' számára).

Báró Kemény Zsigmond tt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályokból : *Csuczor, Hunfalvy és Repicky r. és ll. tt.* — Más osztályokból : *Bugát, Érdy, Győry, Jerney, Kállay, Kiss rr. tt.* — *Bertha, Pauler, Wenzel ll. tt.* — *Toldy Ferencz titoknak.*

KÁLLAY FERENCZ rt.

az *Elme* szónak általa megpendített eredetét és vallási jelentését bővebben értelmezte a' következőkben.

Száraz nyelvészetben nincs élet, azt a' nyelvészeti bölcelet hozza meg, mire az ősvilági bölceleti tanok' buvárlása a' nélkülözhetlen eszköz, mellynek gyógyító ereje elégítheti ki egyedül a' tudnivágyást. Ez alapon fejtegetém én az *elme* szót, mivel nyelvünk gazdag illy ősvilági bölceleti szókban.

Academiai Értesítőnkben (1852. 207. l.) következő ellenészrevételek emeltettek fejtegetéseim' irányában : 1) Az arab *elm*, *ilm* nem lelkét hanem csak tudást jelentő szóidom, a' magyar *elme* mindig lélek 's lelkitehetség; 2) Az arab *ilm* 's héber *eloah*, 's *élam* nem rokonok; 3) Senkinek még eszébe nem jutott a' héber *eloah*

's a' magyar éltöt rokonítani, 's az *elmét* az arab *ilm*-mel öszvekötni;
4) A' finn *ojmi* (lélek) nem *ilma*.

Mivel itt arról, hol vette hát az *elme* szó magát nyelvünkben, vagy honnan eredt az? nem adatott magyarázat, tudnivágyásunk pedig ez irányban kielégítésre várakozik; ezt újabb indoklásaim által elérni fő czélom.

I. Az arab *elm*, *ilm*' genesisére fölmenve, annak kútfeje a' phoenik : *Él* = isten; alapzataink, mellyekre építünk, imígy következnek :

a) Ha régi philosophémákról van szó, akkor az aegypti 's phoeniki törzsűek' hittanai — mint legrégibb időszakbeliek — és Graeciára mint Elő-Ázsiára nagy befolyásuak voltak, hol áriusi, sémi, arab, és scytha törzsűek mozogtak, méltán tekintetbe veendőek. Miután Röth' könyve az aegypti, phoenik, 's zoroasteri vallásról kútfők után kidolgozva 's egybe állítva 1846 óta nyitva áll a' tanulmányozásra; mi itt részletekbe nem focsátkozhatunk, csak szorososan a' phoenik, 's azzal közel rokon héber-babyloni, 's arab *Él* istent veszszük figyelem alá.

A' külvilág' szemlélete volt az alap a' régi hittanok' cyclusában, különösen az aegypti hittanban, mellynek a' phoeniki erők másolatja. A' nagy cosmicus istenek a' külvilági természeti erők' szemléléséből fejedeztek ki, melly életerők a' pantheisticus *egy-öszvegben* mint életkútfőben központosítva, 's anyagi részletekkel párosulva a' látható tapasztalati világ' származását eszközlék. E' világfejlődési, némileg kifolyási rendszer' jelleme a' *benmaradóság* volt, 's a' *minden-egynek* vagy *egy-mindennek*, máskép *főlénynek* kebelében történt a' világ-fejlődési processus, 's a' kifejlett világ azután is a' főlény' kebelében áll fenn. E' főlény volt már a' phoenik törzsüeknél az *Él* isten, Aegyiptomban *Amun*, a' kimondhatlan 's láthatatlan.

Az aegypti dynastiák' kezdete Krisztus előtt hatezer évre tétetik az újabb nyomozások szerint, a' phoeniki törzs' Aegyiptomba berontása 's ott uralkodása Krisztus előtt 2300, 's 1780 közt ment végbe, mellynek kiűzetése után kezdődik még csak az aegypti fényes 18, 's 19. dynastia, mellynek Ázsia is nagy részben hódolt; míg nem az árius törzsűek : assyrok, médusok, kháldok 's legutóljára a' perzsák kerekedtek felül, Aegyiptomnak is parancsolva; mi uton a' hittanok' csodálatos és sokban öszvehangzó elegyedése jött létre.

β) Legrégibb emlék-felíratot *Élről* a' babyloni föld-ásatások hoztak nem olly rég köz tudomásra, hol áriusi ék- 's phoenik betűfelíratok vegyesen találatnak. A' Ninive' romjai közt talált téglafelírat már így hangzik : *Beth Él Balenu*, azaz Élnek a' mi urunknak temploma (Gesenii monum. phoenic. pars III. tab. 32. inscriptio LXXVII. 's Röth' i. k. 46. jegyzetben). *Babel*, 's *Babylon* nevek leg-

természetesebben ideköthetők; *Bábel* = *Él* tornya vagy vára, miből *ah* helyraggal *Babelah* = a görög *Babylon*. Az utóbbi már áriusi név, 's minden oda mutat, hogy az árius törzszű kháldok, kik 747—550. Krisztus előtt uralkodtak a' phoenik és sémi törzs felett Babylo-niában, hozták e' nevet ott divatba, 's a' már kevert hittani bölcse-letekben még azután is mindig a' fölény' egyenlő fogalmai kapcsol-tattak a' két névhez.

Az aegyipti világészlelés' alapja az eredeti lélek vagy főszel-lem volt, mellyben egyesülve voltak a' szinte nem származott *anyag*, *tér*, vagy *úr*, *idő* 's *lég*, mellyek a' cosmogonia' négy fősarkpontjai. A' látható vagy tapasztalati világ kezdetben csak anyagi chaosz volt, melly hogy határozott idomú világ lehessen, a' chaosznak előbb éle-tet kellett adni, 's ezt csak az eredeti, jobban eredetet adható fölé-lek vagy főszellem tehette meg, melly a' maga életerejét amazzal megosztotta, vagyis művészileg kitéve azzal párosult.

A' külvilági természeti életerők így létre jöven, azoknak szemléléséből a' nagy cosmicus istenek keletkeztek : nap, hold, csil-lagzatok, bolygók, ég, föld, nedv, stb, mellyek világító, melegítő, tápláló, tenyészítő életerővel ellátva a' köz hittanban mindenütt ün-nepélyes tiszteleti tárgyak lettek nemcsak Aegyiptomban, hanem másutt is, mivel azok az érzéki felfogásokkal leginkább egybe hang-zottak.

A' különböző istennevek kezdetben mind tárgyilagos, azaz tu-lajdonsági jelentésűek voltak; a' személyítés sokkal később időszaki, mikor Graecia az aegyipto-phoeniki 's áriusi hittanok' befolyásaitól megválva, 's azoknak valódiságait feledve, újabb hellen mythológiát alkotott a' keleti hittanok' romjain.

Hogy a' phoeniki hittan legszorosabb kapcsolatban állt az ae-gyiptivel, 's annak mintegy másolatja volt, hogy abban a' négy fő elem, a' chaosz és a' pantheisticus fölény, az *El* cosmogoniai sze-repet vittek, az Röth által egybevetve és kiemelve. *El-Eljon* legfőbb isten volt phoenik 's babyloni földön, másképp *melech olam* az örök-kévalóság' királya, a' görög *Chronos*, latin *Saturnus*, zend *Keván* vagy *Kavijan*. Az *Eljon* melléknév öszvekötte = magas vagy első isten. Philo' phoenik cosmogoniájában, ki görögül írt görögök' szá-mára, *Ilos* csak a' phoenik *Él* (*os* raggal); szerinte is az örökké va-lóság' ura, ki párosodva az ürrel, létre hozta az anyagi terem-tőt, a' tüzet, világosságot, nappalt.

II. Értekezésünkben kifejtve áll, hogy az arab *allah*, héber *eloah* a' phoenik *Él* istennel nem csak tartalmilag, hanem nyelvtani-lag is *unum et idem*, 's azt szótárírók 's biblia-magyarázók egy-aránt tanúsítják. Az *Él* isten neve „nomen verbale“ volt, azaz ige és névszó, melly a' teremtoi vagy is életadó erőt jelenti : *al*, *il*, *ul*, *aíl*, *eíl* változatosságai e' gyöknek végig vonulnak erőjelentésben a' sémi, indogermán 's turktatár nyelvtörzsökben az *élővel* 's *élettel*

elválhatlan kapcsolatban. Pagnini' nagy szótára itt eldöntő tekintély, melyről Gesén és Quatremère oda nyilatkoztak, hogy az a' sémi nyelvészetnek prodigiuma; nincs Európában ember, ki azt többé végbé vihetné, mit Pagnini eszközlött (Journal des Savants 1844, octob. füzet). Szerencsére e' nagy munka több más héber szótárral birtokomban van, melyek egyhangúlag az *olam* szót, a' mindenséget, és örökké-valóságot az *Él* istennévre viszik fel, hová az arab *alam* (= mindenség, egy egész világ) is tart, mint pantheisticus alapú kifejezés.

Babylon 's Elám föld' őslakói az *Él* istent imádók voltak, kiknek *El*, 's *Elim* papjai a' tudósok 's bölcselők' castja volt, egyenvalúak az árius törzszű mágusokkal. Az arab *elm*, *ilm* mint tudást jelentő szó e' castból felelt ki; a' paradicsom' *Él* fája, melynek gyümölcsét Éva megízelté, illy tudás, máskép bölcsesség és élet' fája volt, millyen volt az árius törzsűek' *Hom* fája is *Hom* isten után így elnevezve.

E' hat ezer éves dogmát, melyben az árius törzs is osztozott, a' cosmogoniai kifolyás' útján ignorálni nem szabad, nem lehet. Vankuli' *elmie*, *elmoey*-je = acer, ardens ingenio, a' magyar *elméstől* el sem választható, kivéve a' ragozatot, melyet minden nyelv sajátlagosan képezett ki. De azon felül az arab *ilm*nek a' tudáson kívül még más jelentésű számos árnyékklatai vagynak fény és jelesség értelem-ben is; 's a' finn *ilma-rínek* épen illy fény vagy aetheri szellemek voltak Sjögren, Schott, Castrén 's más ahhoz értők' tanúbizonyságai szerint, elhallgatva a' finn mythologia' régibb magyarázóit, kik ez utóbbikkal idézeteink szerint e' pontban egyeznek. Egyenvalúak az *ilma-rínekkel* a' goth *halyrunok*, turk *elyenek*, Hammer szerint is a' héber elohimok, vagy légi angyalok, mely mythologiai kapcsolathoz tartoznak a' kelta *haul-ceisek* vagy napja-járók, az arab *beni hillélek* vagy tündérgeniusok.

Az indogermán 's kelta nyelvtörzshen is az *al*, *el*, *il*, *ul* gyökök számos származékaikkal egyszerű, mint elül aspirált idomokban *erő*, *élet*, *fény*, *tenyésztés*, *táplálás*, *ellés* vagy szülés tehát életadás jelentéssel párosulvák, melyek a' turk-tatár *il* = fény és erő, *jeli*, *ili* = melegség, a' vogul *ul*, *il*, finn *il* = fény, tűz, *halja*, *uljo* = melegség, *él* máskép *jel*, *jela*, *jelesim*, *ola*, *jol*, *elom* stb = vivit szókkal kapcsolatos viszonyban állnak. Így a' finn *aeli*, *aelin*, island *eljon*, kelta *eol*, *eolas* = sciencia, az arab *elm*, *ilm*, *hilm*-től el sem választhatók, melyeknek aspirált formái a' finn *völhö*, *völlö* = magus, a' skand *vali*, *velleda* isten nevek = dea fatidica Tacitusban.

A' *lét*, *élet*, *fény*, igegyökök' egymáshoz szoros viszonyait példákban állítám elé Petermann, Pott, Zoega, és Hammer' utasításai után; *fény*, *élet* és *erő* e' tudósok szerint is az *ös*, és későbbi időszaki mysteriumok' állandó *kieros logosa* volt. Hason úton kezelték a' lelket jelentő más szók is, például a' goth *ahma*, német

seele, latin-görög *aether*, *spiritus*, *anima*, *anemos*, *pneuma*, héber *ruach*, koptus *niphe* 's Homér' *nephelegeretese* = mennydöröggető, a' persa *dschan* = genius, zend *vata*.

Zoroasteri hittan szerint az ember három elemből áll: testből, lélekből, szellemből; a' két első romlandó, a' test porrá lesz, a' lélek halál után egyesül a' léggel; a' szellem, mely születéskor száll le az égből 's egyesül a' testtel, visszaszáll Ormuzd' ég feletti lakába, a' boldogok' honába. A' lélek e' hittan szerint csak az életerő, mely míg az élet tart, működik a' testben, a' szellem másképp *Feruer* a' halhatatlan rész: a' mai parsusok még e' hittannak hódolnak, a' lélek' neve közöttök *dschan* = genius, másképp életerő, a' *Feruer* a' fő elem, mely el nem enyészik, 's hogy a' hellén bölcselek is taníták a' szellem' le- és visszaszállását az égbe, azt Röthnél megolvashatni (621. jegyzetben). Philo' phoenik kalpiah-ja' helyét a' *Yaçna* című zend könyvben *Vata* vagyis a' szél foglalja el, mely Herodot szerint is a' persák által tiszteltetett (Röth, 63. jegyzet); a' német *Seele* és *Geist* szók közt is hason viszony létezik, melyekről szóló anyagaink feldolgozását máskorra kell elhalasztani.

Az újabb műszeres vegytan bámulatos eredményekre eljutott már az anyag vagy test, és az azokban mutatkozó életerő' kölcsönös viszonyaira nézve, mely a' respiratió és tápszerek' édelésén alapszik; de a' szellem bonczkés alá nem vehető, ez irányban csak ott állunk ma is, hol álltak a' bölcselek néhány ezer év óta. Álljanak itt Berzelius és Liebig' jellemző nyilatkozatai; — az első írja: „Immer muss die Kette unserer Erfahrungen in etwas unbegreifliche endigen, aber unglücklicher Weise spielt dieses unbegreifliche Etwas die Hauptrolle in der thierischen Chemie, und fließt so auf jeden, selbst den kleinsten Process ein, dass wir höchstens die Natur der Producte kennen lernen können, während die Art, wie sie erzeugt werden, uns ein ewiges Geheimniss bleibt.“ Majd az emberi észről írja: „Aber sollte nicht der menschliche Verstand, der so vieler Ausbildung fähig ist, der die Gesetze der Bewegung für entfernte Welten bezeichnet, in so vielen einzelnen Fällen die Schönheit und Wunder der Natur, die uns umgiebt, erforscht, und selbst einen Grad der Vollkommenheit erreicht hat, deren Gipfel sich in *Gott* concentrirt, sollte der nicht einst sich selbst und seine Natur erforschen? Ich glaube nicht!“

Liebig írja a' tápszerekről, hogy azok vagy táplára, vagy reproductióra, vagy végre erőtermesztésre szolgálnak. A' tápszerek' bevétele csak egyik föltétel az *életre*, a' másik föltétel a' külső lég' szénysavanyának szünelleni beszívása. Egy már felnőtt ember évenként 750—830 fontnyi illy szénysavanyt szügségel, mely ismét mint szénysavany, mint vízgőz kibocsáttatik a' testből. Majd alább írja: „Wenn die Organe des Kranken die Function versagen, wenn sie die Fähigkeit verlieren zu ihrem eigenem Schutz die genossen

Speisen in den Zustand zu versetzen, in welchem sich ihre Bestandtheile mit dem Sauerstoff der Luft zu verbinden vermögen: so wird ihre eigene Substanz, das Fett, die Substanz der Muskeln und Nerven, das Gehirn dazu verwendet. Die *Flamme* geht aus, weil das Öhl verzehrt ist, es is der Sauerstoff der Luft, der es verzehrt hat.“ (Die organische Chemie. Braunschweig, 1842). Íme a' zoroasteri hittannak alapja a' testről, a' lélekről itt tárva áll; a' magyar *lelek* más nyelvekben *spiritus*, *pneuma*, *ánima*, *nephe*, *ruach*, *dschan*, *vata*, *seele*, *akma* az életerőre viszonyulnak, mely a' tapasztalati világban a' testeket mozgatja, mellyen felüláll a' szellemi *Él*, mint legrégibb időszaki teremő erő. Az *elme* szó már saját értelemben nem egyéb mint a' szellemi életerő, 's a' finn *elő-ma* habár idomban egyező is — mint életfunctio, kisebb tartalomban; miért a' tudományos bölcséleti osztályozás' természete megkívánja, hogy az elmét, mint szellemet a' lélek' fölibe helyhezzük, mint a' lelki erők 's tehetségek' góczát, millyen volt a' makrokosmosi *El* is, hová azt első közléseben mikrokosmosi tekintetben csatlám. Különös figyelmet érdemelnek a' goth *jel*, *hel* = élet szókról tett fejtegetéseink Busbek, Ihre Massman' nyomdokaiban, melly munkánkban megolvassandó. A' germán törzsnek szinte megvolt a' maga *hel* istene, 's annak *heil* bálványa, a' mi a' phoenik, 's pogány magyar *él* istentől, a' finn *ailes-töl*, mellyet Dietrich nem olly rég felmutatott, el nem választható.

III. Otrokocsi, Révai, Nagy János megelőztek engem a' magyarázatban, azért kezdeményező nem vagyok, csak a' thémát most már bőven indokoltam. A' pogány-magyar világban az *elmések* egyenlő fokon állhattak a' tátosokkal; Bátori László' bibliájában *táltos* = *sapiens*, *aperti ingenii vir*, *magus*. Hogy a' pogány-magyar világban a' bűvészetnek saját kezelő osztálya volt mind a' két nemből, épenúgy mint más törzsüeknél: azt én a' tátosokról 's foglalkodásairól rég megírt, de bizonyos oknál fogva eddig világot nem láthatott szaka-szaiban egy nagyobb szerű munkámnak felmutattam, mint azt is hogy az épen olly ösvilági elterjedt szó a' foglalkodással együtt mint más egyéb vallásos szók, például a' *tün* (honnan *tündér*) a' fény-isten' neve Egyiptomban, hason árnyéklatokban keresztül-vihető az indógermán, turktatár, 's chinai törzsüek hittanaiban, mint azt a' phoenik *Él*-lel megkisértettük, még pedig nem csupán a' fény, hanem „*sapientia*, *coelum*, *mundus*, *magia*, *creatio*“ jelentésben. A' tátosokkal szinte így áll a' dolog, azok foglalkodásai is a' névvel együtt az egyipto-phoenik *Thouth*-ig felvihetők; 's mivel a' régi literatura az egyipto-phoenikivel kezdődik, mert a' chinai, 's áriusi később fejlődtek, a paritate, hogy a' *Thouth* és *Tün* istennevekkel hajszálig hason eredmények keletkeztek, mint a' phoenik *Él*-lel, alapos okunk van a' finn-magyar *ilma*, *ellä-ma* 's *elme* szókat a' phoenik *Él*-hez kötni, melly mint fő *vis motrix* et *creatrix* az élet és bölcseség' kútfeje volt, 's mint már láttuk: nagy tekintélyű orientalisták

is az arab *elm*, *ilm* szokat e' gyökre vezették vissza. Révai az *élőt* nem ok nélkül vette istennek (Gramm. 957. I.), Nagy János szinte nem ok nélkül kötö az *elme* szót az arabhoz. Hogy a' régi halottas beszédben leírói hanyagságból történt volna az *isten* szó' kihagyása, csak *suppositum*; a' nyelvnek nem a' *jelen*, hanem *múlt* állásából kell itélni, tudni kellene, mikép hívták eleink a' főistent, míg az új persa *jezdan* köztök kaukasi laktokban meg nem honosult. Az *elme* szó bizonyosan eredetibb és régibb magából nyelvünk' természetéből itélve is, mint a' ridegen álló *jezdan*, melynek *yezd* gyökét, hová azt Neuman 's más orientalisták kötik, hiába nyomozzuk régi nyelvemlékeinkben, midőn az *él* gyök fenhangon szól annak eredetisége 's régisége mellett. Szokott kifejezéseink: az *elő istenre* kérlek! ismét: *él a' magyarok istene!* még azt hagyják sejdíteni, hogy a' pogány időkben az *elő*knak más, a' holtak' országának ismét más istene volt; az *elő*knak hihetőleg, míg az új persa *jezdan* meg nem honosult, *El* lehetett az istene, 's ha Révaira hallgatunk, az *elme* szó nem lehet más, mint az *Él' műve*; mert ő így ír: „Formativum infinitivi esthonic *ma*, *me*, *mi* linguae primigeniae vocabulum significans fuit *actio*, et *ni* formativum (*ilni*, votjákul: *ulini*) = fit, factus est, et nostrum *mü* etiam *miv* = opus opera.“ (Gramm. I: 79.).

A' mordvin *ojme* = Geist szót mi első közlésünkben Schottól eltérőleg a' finn *ilma* 's magyar *elme* szóval véltük kapcsolatba hozhatónak; mert a' Schott által felhozott szóidomok a' magyar *agy* szóra vonatkoznak, például *aju* = Hirn, *aivvo* = Schlaefbein, Gehirn, *aivvonen mies* = weiser Mann, azaz agyas ember, mint *olemus* = élő azaz életre való ember, öszvehúzza *Almus*, a' Gyarmati *almats*, *alma*, Scheffer' *aolmaitz*, *olmai*, Schott' lapp *almatsch* 's mongol *nialma* szóidomai ember értelemben, mely *Alimus*nak is íratik, mint vezérnév a' kozár-bolgár történetekben. Koszta császár' *Almutzesét* *Álmos*nak magyarázni legendai úton el nem fogadható, az a' *somnolentus* *Almus* vezérünkre nem talál, nem a' többi más illy nevű vezérekre, kik igen is életrevalók voltak. Kimutattuk továbbá a' magyar *agyra* nézve, hogy a' *gy* a' finn és turktatár szókban *j*-re lágyult el. Gyarmatit újban átnézhvén, úgy találjuk, hogy a' lapp *ai-we* = caput, dux, *aive-alma* = fő ember, *aive-vuolo* = fő alja (61. l.). Castrén' samojed közléseiben is *aeva* = agy. Klaprothban *aissa*, *eira*, *arai* samojed szóidomok állnak mind agy vagy caput értelemben; melyek egybe vetve az első közlésben felhozottakkal feljogosítanak, hogy Schott idézettjeit a' magyar *agyra* visszavezessem; kivált hogy Schott itt a' mongol *ape* szót főnek magyarázza. A' *j*, *v*, *gy*, *l* lágyulásokról l. Révait Gr. I: 838. A' mordvin *ojme* szóval másképp áll a' dolog, mert az, mint szellemi erő csak az *elme* 's *ilma* szóknak viszhangja *l* kiszöktetés által; az *ilmarinek*, mint láttuk, illy szellemi erők voltak. Ez az *l* kiszöktetés gyakori, például *óma* = alma, *vót* = volt, *ót* = olt, *bót* = bolt; a' koptus

eime, *eima* = scire, cognoscere, intelligere, *eime*, *ime* = scientia, cognitio annyi, mint az arab *ilm* 's *allam* = tudni, míveltető módon tudóssá tenni (Jahn, Gramatic. arab. 162. l.), és már hieroglyphi feliratokban *Eimoteph*, *Imuteph* a' bölcsélet' istene, bölcseséget osztó a' szó' szoros értelmében, a' hermesi könyvekben Stobacusnál *Imouthes* (Ἰμουθης Röth, 170. jegyzetben), a' mi csak a' phoenik uralkodás alatt honosúlhatott meg Egyiptomban a' magus *elim* casta után, melly *Él* szolgálatjában kezelte a' tudományokat; kitetszik ez onnan is, hogy *Imuteph* a' hermesi könyvekben Hephestos vagy *Ephthah* fiának iratik, tehát a' cosmicus világ 's világosság' urának, melly a' phoenik cosmogoniában maga az *Él*. Kivánatos volna, hogy valaki az *ámul* (Telegdiben *álmul*, Wrancsics' szótárában el-*álmult* = attonitus), *ámit*, *elmél*, *emlék*, *álmélkodik* szóviszonyokat gyökeresen felfejtse. A' mi a' mordvin *ojme* szót illeti, annak eredeti idoma *olme* lehetett, mint a' munkámban elősorolt hason idomú finnlapp szók mutatják, például *olom*, *öléma*, *alme*, *elme*, *ulym*, *alm* stb, 's a' mordvin dialectus azt később *ojme*-ra idomítá. De az *olme* eredeti alakzat mellett a' szinte spiritus értelmű finn *ilma*, 's magyar *elme* szók kezeskednek. Czuczor tagtársunkkal egyetértve az eredményben, hogy az a' magyar nyelv' saját terménye, azt az *él* gyök-ből (= vivit, spirat) keletkezettnek annál inkább vallom, mert a' finn *ilma* is hason úton keletkezett, a' mi fő nyomatókéú körülmény, kivált ha azt is hozzá vesszük, hogy más törzsűek közt is a' lélek-fogalmazás más meg más szókkal, de mindig a' spiritussal egyezőleg fejlett ki. Hiszen maga a' *lélek* szó is a' *lehel*-től, *lehelet*-től el nem választható, melly analogiai köz törvény az általam felhozott példák-ból kiviláglik. Még csak azt vagyok bátor megjegyezni, hogy a' melly gyököszókról megmutatható, hogy azok más törzsűekkel is közősek, azokat csak inproprie lehet egyik vagy másik nyelv' sajátjának venni, kivált ha azok hittani műszók, mellyeket egy kiveszett őszanya nyelv' ereklýéinek méltó okkal tekinthetünk. Czuczor tagtársunk szerint a' rövid *el* és hosszú *él* egyek *eleven*, *mozgó* értelemben; mert, úgy mond, hol nincs élet, ott a' mozgás is megszűnt. Helyesben ezt így kell mondani: hol nincs erő, ott nincs mozgás, nincs élet.

Varro' mondata: „Magna est societas verborum“ az *elme*-szóra különösen talál. Az ember megfoghatatlan lény; ha az erkölcsi világ vagy helyesben a' társadalmi élet' eleitől fogva változatos tünényeit tekintjük, melly átváltozásokban főleg az *elme*' tehetségének jutott a' főszerep; mindenki kapott azokból nagyobb vagy kisebb osztalékot. Ennek, az evangélium szerint is letett kincsnek kezelése az erkölcsi világ' átváltozásaiban a' titkok' titkába tartozik, mellyről a' fátyolt felrántni haszontalan működés, mert véges *elme* a' véghetlentől kimérhetetlen távolban áll. Most is hason meggyőződéssel teszem le tollamat, mellyel első közlésemet bezártam, hogy

az *elme* isteni szikra bennünk, 's igaza van a' költőnek: Est deus in nobis, agitante calescimus illo. Kell mind ezek után egy végszót tennem Herbelot' irányában, ki Hunfalvy szerint nyelv' dolgában nem tekintély. Az illy dictátori hangulatnak szerény tudományos életben nincs helye, mert Herbelot mint az új persa, török, arab nyelvekben jártas maga idejében egészen betöltte helyét, könyveiből sokat tanulhatni: előttem legbecsesb része keleti bibliothekájának Tatária' leírása chinai irományok után, mellyek XIV. Lajos óta a' missionáriusok' közbejötté által Párizsban egybe halmozvák, mellyeknek szel-
lőztetésében Herbelot fő részt vett, ki a' turk-tatár személy- és hely-
neveknek chinai transscriptióit nagyobb bőséggel közlé, mint utána Remusat, és Klaproth; e' szel-
lőztetést ma Biot, Stanislaus Julien folytatják de nem nyelvírányban — mi minket magyarokat legin-
kább érdekelné — hanem csillagászi 's bölcséleti irányban.

A' szent *Elme* tüzről, melly Hunfalvy előtt is érthetetlen, én — újbán felütvén Herbelotot — tőle tanultam most meg, hogy az csak levantéi elrontása a' *Hermes* tűznek ($r = l$), tehát az ilmával, a' tartalmat kivéve, semmi rokonságban nem áll. És íme ismét az egyipti ősvallásnál állunk, mellyben a' háromszorosan nagy Hermes mint világfényt osztó szerepel, melly név az aegyipto-phoenik idő-
szak óta Graeciából 's az Archipelagusról ki nem veszett, mióta azt oda a' kezdetben ott uralkodó két törzs átülteté.

— Ezek után

HUNFALVY PÁL II.

illy czimű értekezést olvasott: „Homer a' régi írónál Aristotelesig.“

— Bizottmányi jelentés' következtén az osztály minden rendű helybeli és vidéki tagjai felszólíttatni rendeltettek, hogy a' „Magyar Nyelv' Rendszere“ czimű academiái nyelvtannak czélba vett új kiadása' tekintetéből e' munkára leendő újabb észrevételeiket feldolgozás végett september' 20-káig a' titoknoki hivatalhoz beküldjék.

KIS GYÜLÉS, JUN. 18. 1853.

(A' philosophiai és társad. tud. osztályai' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Horváth, Kállay r., Bertha és Pauler, II.
tt. — Más osztályokból: Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Jerney rr. tt.,
— Hunfalvy, Repicky, Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

PAULER TIVADOR II

a' követek' területen-kivüliségéről értekezett a' következőkben:

I. A' társadalmi ösztét' szüksége, melyet az emberi természet' ösztönei, nem kevésbbé mint az ész' parancsai kétség kívül helyez-
nek, nem szorítkozik csupán egyénekre, kik lételőknek még lehe-
tőségét is annak köszönik, nem családok, törzsökökre, mellyek jo-
gaik biztosítására, és az emberiség' egyéb köz céljai' egyesült erők-

keli biztosabb sikeresítésére állodalmakká alakultak, hanem nyilván a' nemzetek' életében is, és keresztül törvén a' vallási előítéletek, nemzeti önhietség, vagy messzebbre kiterjedő politikai czélatoknak gátjain, kényszeríti azokat más nemzetekkel közlekedésre.

Ezen közlekedés' fentartására, az abból eredt közös érdekek tárgyalására, támadt surlódások' kiegyenlítésére, legalkalmasob eszköznek ismeré az ó-kor a' *követségek'* intézményét, mellynek nyomaira ennél fogva olly nemzeteknél is akadunk, mellyek egyébiránt a' nemzetközi elszigeteltséget vallák politikájok' vezérelvének.

China már *Tsing-uan*, a' harmadik uralkodó család' második császára alatt, követeket fogadott, és külön kalauzok által biztosítá azokat bántalmazások ellen; 64. évben K. e. nyugatra küldé első követjeit, és így kétség kívül sokkal elébb gyakorlá eme' jogot ázsiai szomszédjai' irányában ¹⁾).

Az *indusok* nemcsak ismerék ezen intézetet, hanem *Menu'* törvényeiben fontossága' méltánylásának világos védveire akadunk ²⁾).

A' *héber*ek, *Mózes'* korában, a' bírák és királyok alatt alkalmazák azt, és *Salamon*, *Hiram Tyrus'* királyával folytonos követ-ségi viszonyban állott ³⁾).

A' *persák* különös, sérthetetleneknek ismert tisztviselők által közlekedtek a' külfölddel ⁴⁾); a' régiség' műveltebb nemzeteit tekintve pedig a' *görögök* a' legrégebb idők óta a' hírnököket Zeüs közlönös ótalma alá helyezék, sőt Homérnél ezen isten' küldötteinek czímetetnek; — Rómában pedig a' *követségek'* leggyakoribb használata mellett, azokat mint a' „*iuris gentium*“ intézményét jogi szempontból is legkötelesebben kifejtve szemléljük ⁵⁾).

A' középkorban az ellenséges népeket utóbb a' vallás' közös kapcsa, majd a' római pápák' befolyása szorosabb kötelékekkel füzé egymáshoz, és ennél fogva a' *követségek'* legbővebb alkalmazását szemléljük; sőt a' pápának a' konstantinápolyi és frank császári udvarnál székelő követjeiben, és a' velencei köztársaság' küldötteiben, kiknek jelentései olly gazdag tárházát képezik a' hazai történetünk' felvilágosítására szolgáló adatoknak, ezen intézet' állandósítása' első csiráira akadunk.

Bővebb kifejlődését és felvirágzását azonban amaz okoknak köszöni, mellyek a' még jelenleg fennálló európai államrendszert szülék, mellynek nemzetközi jogelveit az európai gyarmatokból alakult amerikai állodalmak is, nagy részben sajátjoknak ismerik. Az események' azon összefolyása, melly a' XV. és XVI. század' érint-

¹⁾ Müller : Geschichte d. Völkerrechts im Alterthum. Leipz. 1848. 45. 46. l.

²⁾ Menu, Törvény. VII. 63—68.

³⁾ II. Kir. 5. 11. III. Kir. 5. 2. stb.

⁴⁾ Müller id. munk. 98. l.

⁵⁾ Ilias I. 334. v. Osenbrüggen : De iure pacis et belli Romanorum. Lipt. 1835. 40. lap.

kező pontjain a' világtörténet' új szakát idézé elé, és Konstantinápoly' bevételé, Amerika' felfedözése, a' classici tanulmányok' föléledése, a' könyynyomatás' feltalálása és a' nyugati egyházban történt bít-szakadás által vég' határát jelölé ki a' történet' középkorának, egy-szersmind sokszorozá az európai nemzetek' érintkezési pontjait, és a' politikai súlyegyen' eszméjének felkarolása, a' vallási érdekközös-ség' hatása' nyomán, előmozdítá a' követségek' állandosításának rend-szerét, melly főleg a' *westphaliai* békekötés óta majdnem általános-sá lett.

Ezen körülmény, valamint egyrészt a' követi jogok' szorosabb meghatározását szükségessé tévé, úgy más részt azt önkényt szülé; mire nézve egyes szerződvényeken, a' nemzetek' cselekvényeiben nyilvánuló szokásokon kívül, legnagyobb befolyása a' *nemzetközi jogtudománynak* volt, melly *de Groot Hugo*' halhatatlan munkája óta, minek tekintetéből őt *Bulau* a' nemzetek' törvényhozójának méltán czimezé, egész a' legújabb időkig a' jognézetek' megalapí-tása és kifejlésére döntő hatással vala.

II. A' követek' jogaihoz *szenségök*, *területen-kivülségök*, és úgynevezett *díszjogaik* számíltanak.

Az első kétségen kívül az ész' elvein és nemzetek' érdekein sarkallik, a' követségi intézmény' alkalmazhatásának alapföltételét képezi, és elvileg mindenütt elismertetett, mire nézve Pomponius' állítása az öszgyűjtélékben (pandekták): „Si quis legatum hostium pulsasset, contra ius gentium commissum esse existimatur, quia sancti habentur legati ¹⁾“ — a' népek' közvéleményének hű viszlukró-zete. És habár *Darius*' követeinek Spartabani megölésétől, *Dávid*' küldötteinek az ammoniták általi bántalmazásától kezdve, egész a' rastadi követgyilkolásig, *Gribojedow* orosz követnek 1829. és *Bur-nes Sándor* britt követnek 1841. a' persák, illetőleg afghanok általi megöléseig, ezen igazság' megsértésének számos példájára találunk a' népek' évkönyveiben, az csak szomorú bizonyosága annak, misze-rint nincs olly szent elv, mellyet valaha meg nem sértett volna a' szenvedély; az azokból következtetett okoskodások' élet azonban megtompítja a' régieknak ama' közmondata: „Facta non probant ius.“ Tények jogot nem bizonyítanak.

Annál nagyobb nehézségeknek van alávetve tudományos és gyakorlati szempontból a' követek' *területen-kivülsége*, akár alap-ját, akár körét vagy egyes folyományait vegyük szemügyre. Neve alatt azon jogviszonyt értjük, mellynél fogva az állodalom' területén létező személyek, annak felsőbbsege alól kivéve, úgy tekintetnek, mintha a' terület' határain kívül saját honukban tartózkodnának. A' tudomány és élet e' jogot az idegen országlóknak és nemzetek' kö-vetjeinek tulajdonítja; létele körül nem lehet kétely, de annál na-

¹⁾ Fr. 17. D. de legationib, — Fr. 7. D. ad leg. Juliam de vi publ.

gyobb az iránt : vajjon az észjog' általános vagy az európai nemzettek' tételes intézményei közé tartozik-e ?

De Groot, *Binckershock*, *Vattel*, *Klüber*, *Schmalz*, *Martens György*, hazánkfiái közül *Virozsil*, *Láner* stb. ¹⁾, vagy egész kiterjedésében vagy köre' egy részére nézve azt a' természeti jogból származtatják, míg *Coccej*, *Henrik*, *Wolf*, *Martens Károly*, *Heffter*, *Pinheiro Ferreira*, *Rotteck*, *Jordan*, *Wheaton* stb. kizárólag az európai nemzetjog' eredményének tekintik.

A' megalapítás' különbsége pedig gyakorlati nyomosságú mind e' jog' körzetére, mind alkalmazására nézve ; mert ha a' területenkivűliség a' követség' természetéből foly, akkor az a' követeket mindenhol és mindenkor illetné, folyományai határozottan addig terjednének, meddig azt a' viszonyok' természete szükségkép követeli ; szabályként léteznének, a' kivételeket be kellene bizonyítani, reájok alkalmazhatnók *Cicero*' mondatát : „Nec erit alia lex Romae, alia Athenis, alia nunc alia posthac, sed et omnes gentes, et omni tempore una lex et sempiterna et immutabilis continebit ²⁾.” Ha pedig csupán az európai nemzetek' intézményein alapszik : következményei addig terjednek, meddig azokat szerződésekből, szokásjog' alapítására alkalmas tényekből bizonyíthatni ; mi azon túlesik, azt okoskodások, következtetések' útján nem pótolhatni, azt a' területenkivűliség' fogalma alá vonni nem lehetne.

A' kik már e' jogot az ész' elveire alapítják, a' követek' képviselői jellemére, ügyvitelök' természetére utalnak ; a' nemzetek, mondják, függetlenek, önállók, egymásnak területi hatósága alatt nem állanak, a' követek pedig képviselők, és így küldöik' eme' jogával is élnek ; sőt az állásuk, hivatásuk, működésök' célzatából szükségkép következik, mert nemzetök' érdekei fölött csak akkor örködhetnek kellőleg, megbízásukban csupán akkor járhatnak el minden külső akadály nélkül, ha minden más hatalom' befolyása alól fölmentve, kizárólag saját nemzetöktől függnék.

Ezen akár milly döntöknek látszó okok azonban elvesztik súlyokat, ha szorosabb ítészeti vizsgálat alá vétetnek. — Világos mindennek előtt, hogy a' saját határaik közt létező nemzetek, és az idegen országban működő, a' területi hatóság' védelmével élő követek közt nem áll a' hasonlatosság ; hozzá járúl még, hogy a' követ' hivatalbéli függetlenségét eléggé biztosítják a' területi felsőbbség' természeti korlátai.

Az észjog' elvei szerint ezen felségjognak hatása csak addig terjed, meddig azt az állodalom' vég' céljai' létesítésére irányzott polgári kötelékből következtethetni.

¹⁾ Ide tartozik *Suhay Imre* (zágrábi jogtanár) *Dissert. iuris gentium de legatis*. Pestini, 1847. czímű értekezése is. 25. 26. l.

²⁾ *De Republica* III. 22.

Ehhez képest az állodalom' minden polgárának van saját biztosított magán jogköre, az állam' céljaira nézve közönyös cselekvényei nem képezik tárgyait az állodalom' közvetlen befolyásának; ideiglenes lakosai pedig, az idegenek, kiket a' jogi kötelezettség' kapcsa nem fűz a' polgárzathoz, kik céljai előmozdítására semmikép lekötve nincsenek, tevőleges közremunkálásra úgy sem levén kötelezve, csupán oly cselekvényektől kötelesek tartózkodni, melyek a' közbátorság vagy jólét' veszélyeztetésével járnak. Ezen határvonalak immár elégségesek a' követ' hivatalos önállása' biztosítására. Az egyház saját körében önállólag működik, független hit' dolgában az államtól, a' nélkül hogy azt területenkívülinek tekintenék vagy tekintették volna; miért kellene tehát ép a' követeknek, működési körük' jogszerű biztosítására ezen jogköltéshez folyamodni? kikre nézve a' netalán felmerülő nehézségek annál könnyebben elháríthatók, miután szentségök és sérthetlenségökben lelik jogaik' kétségtelen támaszát. — Ki azt nem tiszteli, annak eljárását a' jogköltések' halmaza sem gátolná, a' mint egyáltalán a' szabadosságot nem a' jogszabályok' sokasága, hanem erkölcsi tekintélye szoríthatja csak az igazság' ész- és törvény-szabta határai közé; és semmi sem veszélyesebb, mint oly jogelvek' felállítását, melyek alaptalanságuknál fogva fen nem állhatván, a' valóságos igazságnak fényét is elhomályosítják, az emberi társalom' lételére' nélkülözhetetlen tekintélyét, és tiszteletét kisebbítik.

Azon jogok' összege tehát, melyeket a' területen-kivüliség' neve alatt egybefoglalt az élet és tudomány, részint a' követek' szentségének, részint a' területi hatalom' határainak, részint és pedig leginkább az európai nemzetek' tételes intézményeinek következményei; és annál fogva valamint számos kivételek alá esnek, úgy a' kor és hely' körülményeihez képest kisebb nagyobb terjedelemben divatoztak, számos surlódások és jogvitázatokra szolgáltatattak alkalmat, a' mint részleteik' kifejtéséből bővebben ki fog tűnni.

III. Területen-kivüliségök' alapján a' követek függetlenek a' területi *törvényhozás'* rendeletei ¹⁾, *rendészeti* intézkedéseitől; de mivel ez egész kiterjedésében a' közbátorság' fölveivel összeütköznék, a' követ-elfogadás' hallgatag föltételének tekintetik, hogy mind önmaga, mind kísérete minden oly cselekvényektől tartózkodjanak, mik a' közrenddel ellenkeznek; a' követek tehát a' tűzvész, szerencsejátékok, tiltott kereskedés stb körül fennálló szabályokhoz alkalmazkodni kötelesek.

Nem különben ment a' követ kíséretével a' *polgári törvénykezés'* hatóságától; annak nyomára már a' rómaiaknál akadunk, kiknél még a' városok és tartományok' küldöttei is, az úgynevezett „*ius domum revocandi*“ kedvezményével éltek ²⁾.

¹⁾ Austr. polg. törvényk. 38. §.

²⁾ Fr. 3. D. de legationibus. Fr. 38. D. de iudiciis.

Nem-pörös tárgyakban igénybe veheti ugyan a' követ a' helybeli hatóságok' közbenjárását, a' nélkül azonban hogy arra köteleztetnék; nevezetesen halála után vagyonának kezelése a' követiségi tisztviselőket illeti; azok' nemléteben az irományok' lepecsételése, a' hagyaték körüli intézkedés barátságos szomszéd hatalmak' követiségei, pótlólag helybeli hatóságok' részéről történik. Így 1839. Bécsben *Villa-Secca* portugalliai követ' halála után, irományai a' spanyol és brasíliai követek, nemkülönben az állodalmi korlátnokság' képviselői által lepecsételve, ez utóbbinak levéltárában tételtek le.

Hogy a' hagyaték a' követ' honi törvényei szerint kezelendő, területen-kivülsiségéből foly; nevezetes kétség keletkezett azonban 1778. Párizsban *des Forges* modenai követ' kimúltánál; az milanói származású, utóbb francia polgárjogot nyert, és franciaországi nővel lépven házasságra, annak nevezetes sommát írott hitbérként kötött le; később Franciaországot elhagyván, csak mint modenai követ tért vissza; halála után özvegye hitelezőivel az elsőbbség fölött pörlekedvén, az előbbi a' neki kedvező francia, az utóbbiak a' modenai törvényekre hivatkoznak, minthogy *des Forges* területenkivüli lévén, ezeknek alanyát képezé. Gróf *Vergennes* külügyi minister, kihez a' törvényszékek fordultak, a' francia törvényeket ítélte alkalmazandóknak, mivel a' vagyonbéli területenkivülség a' követeket, kik Franciaország' polgárai, e' hon' gyakorlatánál fogva nem illeti.

Pörös ügyekben a' követ kíséretével a' területi törvényszékek előtt törvényt állani nem köteles. Kivételes eljárásnak csupán akkor volna helye, ha a' követnek ingatlan jószágai lévén, jogügye azokra vonatkoznék; ingóságokat nem követi minőségében hanem mint kereskedő, gyám, gondnok stb bírna; azon állodalom, mellynél működik, polgára vagy tisztviselője volna, mint gyakrabban Németországban történt, a' mely esetben önállása csupán hivatalos eljárására alkalmazható; ha a' törvényszékeknek maga magát vetette alá, mire saját kormányának engedélye kívántatnék, vagy ezen alárendelése az ügy' természetéből következne, például viszonykereset, fölebbezés' eseteiben, midőn fölperesként lépett fel.

De ezen kivételek is alkalmazásukban nem csekély nehézségekre akadnak, tanúsítja azt a' többiek közt gróf *Wartensleben* *Fridrik Károly* németalföldi követ' esete. Ez a' westphaliai és felsőrajnai kerületnél, mellyhez a' hessen-kasseli tartománygrófság is számíttatott, felhatalmazva lévén, Kasselen meghálozott *Görzt Mária Amália* báróné' végrendeleti teljesítőjének nevezetett; és miután a' Homburgban alapított kisasszonyi intézetet, a' végrendelet' császári megerősítésénél fogva, birodalminak állítá, és azért a' vagyont a' fejedelmi hatóságok' mellőztével a' tartományi grófság' határaiból kivinni megkísérelte, 1763. november' 12. letartóztatott, és azon hó' 21. fogságban maradt; a' németalföldi rendek ezen eljárást nemzetközi jogsértésnek állítván, erélyesen elégtételt szorgal-

maztak, és az ügy végkép az által egyenlítettett ki, hogy gróf *Wartensleben* helyett a' birodalmi tanács által más végrehajtó nevezetvén, *Moser* a' kasseli tartománygróf' rendkívüli követje nyíltan kijelenté, miszerint fejedelme a' németalföldi köztársaság' megsértését legtávolabb sem szándokolta. Hasonló nehézségek' kikerülése végett több állodalom kijelenté, miszerint saját polgárait idegen hatalmak' követjeiként el nem fogadja : névszerint Franciaország XVI. *Lajos* kormánya, Németalföld 1727, Svéczia 1727 óta, nem különben Britannia, melly ez oknál fogva a' köztiszteletben álló gróf *Rumfordot* bajor követnek elismerni vonakodék.

A' követek' függetlensége a' birói hatóságtól pénzbeli ügyekre is vonatkozik, és a' követeket még váltóadósságaik miatt sem lehet akár személyesen letartóztatni, akár ingóságaikat zárlat alá venni; ezt az elvet már 1608. IV. *Henrik* francia király a' velencei követ' irányában érvényesnek ismeré, és nyíltan kijelentik több ország' törvényei ¹⁾; sőt az még akkor is áll, ha a' követ visszahívási levelét már átnyújtotta volna, mint *Venier* velencei, és gróf *Mathueoff* orosz követ' esetéből kiviláglik. Az előbbinek Párisban 1682. három lovát szállásán kívül vétette a' városi hatóság egy kárposit' kereseténél fogva zálogba; mire nem csak azoknak visszaadása rendeltetett el, hanem elégtételül a' követ az összes diplomatiái testület' jelenlétében ünnepélyesen megkövetetett. Gróf *Mathueof* pedig Londonban 1708. egy bankár' követelése' folytán hintájában letartóztatva fogságba vezettetett, mellyből a' portugall követ' kezességére ugyan rövid idő múlva elbocsátatott, kellő elégtételt azonban törvények' hiányában nem nyerhetett. *Anna* britt királynő tehát *Withworth* rendkívüli követ által mentetvén ki magát *Péter* cárnál, a' jövőre nézve 1709. évben a' parlament' hozzájárulásával a' követek' mentességét biztosító törvényt hozott ²⁾.

Az ellenkező elvet érvényeztette 1737. Spanyolhon a' schweizti katolikus kantonok' követe ellen, sőt 1839. évben a' porosz külügyminister báró *Werther*, az éjszakamerikai követ' butorait, a' szálláson okozott károk' megtérítésének biztosítására a' háztulajdonos által visszatartóztathatóknak állítá, mivel a' laktulajdonos és bérlő közötti viszonyok szerződésen gyökerezvén, a' porosz polgári törvények szerint ítélendők meg. *Wheaton*, a' köztársaság' követje, jegyzékeiben a' követek' általánosan elismert mentességére hivatkozott; nézeteit sajátjává tette 1843. jegyzékében az amerikai kormány; a' porosz ministerium azonban még 1844-ben is fentartotta előbbi elveit, de a' kérdéses ügy idő közben általános kármentesítési somma' kifizetése által kiegyenlítettett ³⁾.

¹⁾ Németalföldön 1679., Dániában 1708., Britanniában 1709., Portugalliában 1748. stb.

²⁾ *Martens* : Causes célèbres, du droit des gens. Leips. 1827. Tom. I. 47—74. l.

³⁾ *Wheaton* : Droit international. Leipzig 1847. Tom. I. 203—218. l.

Vajjon azonban a' követ' útlevelét, míg adósságainak eleget nem tett, vissza nem tartóztathatni-e? annál kételyesebb, minthogy az, állítólagos területen-kivüliségök' daczára gyakrabban, névszerint 1723. báró *Posse* svéd követtel Berlinben, 1764. gróf *Czernicheff* orosz követtel Bécsben, 1772. báró *Wrech* hessen-kasselivel Párisban megtörtént; a' midőn herczeg *Aiguillon* külügyminister, az összes diplomatiai kar' tiltakozása ellen kijelenté, miszerint a' követi mentesség nem terjedhet a' hitelezők' természeti jogainak kijátszására.

A' *büntető* hatalom' gyakorlatára nézve elismert nemzetközi elv, hogy a' követ a' területi törvényszékek' illetékessége alá nem tartozik, az egyetlen példa, melly ellenkezőre mutat; a' *Eon* lovag mérgezési vádja Londonban gróf *Guerchy* francia követ ellen 1765. eredmény nélkül maradt, a' kereset nyilván letétetvén ¹⁾.

A' követ' *magán büntettei*, visszahívása és elégtétel' szorgalmazására szolgálnak alapúl, mint a' múlt században *II. Fridrik* porosz király' turini követjével történt, egy piemonti tiszt' bántalmazása miatt; *köz büntettei*, mellyek által az állodalom' bátorsága veszélyeztethetik, gyorsabb és erősebb eljárást tesznek nélkülözhetlenné; ez esetben tehát a' területen-kivüliség' legelszántabb védnökei is a' követ' letartóztatását, és kiutasítását, utólag pedig illő elégtétel' követelését javallják, mi ha a' küldő nemzet' részéről megtagadtatnék, méltán nemzetközi jogsérelemnek tekinthetnék.

Ezen a' védelemjog' természetéből folyó eljárás' számos példára akadunk a' történetben. 1615-ben *Bedmar* ögróf, spanyol követ Velenczében, ki egyetértve a' milanói és nápolyi kormányzókkal, a' köztársasági kormány ellen összeesküvést rendezett, és palotájában számos fegyvereket rejtett, terveinek *Jaffer* társa által történt bejelentése után elfogatott, és a' határig kísértetett. 1654-ben *de Bas* francia követ Londonban *Cromwell* elleni összeesküvésről vádoltatva, az országot negyvennyolcz óra alatt elhagyni kénytelenítettett. — 1702. *II. Ágost* lengyel király *Héron* francia követet, ki őt Varsóból elutazása' alkalmával követni nem akarta, és vetélytársa melletti tervszövés' gyanújában volt, *Bretschneider* ezredes által elfogatta és Franciaországba kísértette. Hasonló sorsban részesült *Cellamare* herczeg spanyol követ Párisban 1718., midőn futárának Poitiersben történt elfogatása után, *Alberoni* ministerhez intézett leveleiből kitűnt, hogy több francia főúrral Orleans herczeg akkori kormányzó' megbuktatására szövetkezett; *Botta d' Andorno* ögróf magyar kir. követ Pétervárott 1743., és *Chétardie* ögróf francia követ ugyanott 1744., kik Erzsébet császárné, illetőleg gr. *Bestuscheff* főkormánytanácsos elleni tervezetekről vádoltattak.

Szigorúbb eszközök alkalmaztattak 1717. gróf *Ghillemberg*

¹⁾ *Heffter* : Europ. Völkerrecht. Berlin, 1848. 367. l.

Károly, és báró Görtz János Henrik ellen, kiknek elseje XII. Károly svéd király' követje Londonban, utóbbika ugyanazon fejedelemnek az éjszakai ügyek' kiegyenlítésével megbízott és Németalföldön tartzkodó teljhatalmú ministere és főudvarnagya volt; mind ketten arról vádoltatván, miszerint I. György britt király ellen, Stuart Jakab trónkövetelő' visszaállítását mozdítanak elő, Ghillenberg Londonban, Görtz pedig a' britt kormány' megkeresése folytán Arnheimban fogatott el; és ámbár visszatörölésül Jackson angol követ Stockholmban fogságba tétetett, Rumpf németalföldi minister pedig az udvartól eltiltatott, csak a' francia udvar' közbenjárására, a' svéd királynak azon kijelentése után, miszerint terveikről tudomása nem volt, szolgáltatnak ki; sőt még szigorúbb eljárásnak példái léteznek olly követek ellen, kik vagy azoknak el nem ismértettek, vagy más hatalmagnál fel voltak hatalmazva; így Fürstenberg Vilmos herczeg francia követ az 1674. kölni gyülekezethez, mint a' birodalom' tagja a' császár által követnek el nem ismertetvén, elfogattatott, mire a' congressus eloszlott; Monti örgróf francia követ 1734. Danczka városa' védelmében részt vevén ¹⁾, az ostromló orosz sereg által, Bellisle herczeg francia tábornagy pedig rendkívüli kiküldetésben a' porosz királyhoz 1744. a' hannoveri területen Elbingerode városában ejtettek hadi fogságba.

A' követeknek személyzetükre is kiterjedő ezen mentességével legszorosabb összefüggésben áll kísérik fölött gyakorlandó hatóságuk, mely, nehogy azok' területen-küvisége büntetlenségéig fajúljon, föltétlenül szükséges; és habár az első- és másodosztályú követekre nézve elvileg elismertetik, alkalmazásban mégis több nehézséggel jár.

A' polgári hatóságot pörös és nem-pörös tárgyakban honuk' törvényei szerint gyakorolják; ha kíséretökből valaki tanúskodásra hívatnék, a' vallatást illetőleg megkeresve vagy magok teljesítik, vagy a' tanút a' megkereső bíróság' elébe állítják; az ausztriai birodalomban különösen a' területen-kivüliekkeli közlekedés bírói ügyekben a' főudvarnagyi hivatal' útján történik ²⁾.

Rendőri kihágásoknál fenytő hatalmuk még akkor sem vétetik kétségbe, ha a' törvényszegő a' követségi lakon kívül fogatott el; ámbár viszont a' követek is a' helybeli hatóságok' hivatalos eljárását gyakrabban nem ellenzik, a' mint illynemű esetben 1759. Chauvelin francia követ Genuában, inasait maga adta át a' területi felsőbbségnek büntetésül.

Büntetteknél, ha azok a' követi szálláson követtetnek el, és a' bűnös ott kerül fogságba, szintén alig van nehézség; főleg ha az a'

¹⁾ Ugyanezen ostrom' alkalmával esett el Pléó francia követ a' dán udvarnál, ki hasonlag a' város' védői közé önkényt állott.

²⁾ A' főudvarnagyi hivatal' illetékességét e' tekintetben fentartotta az 1853. febr. 16. csász. nyiltparancs is V. pontjában.

követ' saját nemzetének tagja; de ha a' követségi lakon kívül tartóztatnék le, akár büntettének színhelye a' követségi lak volt, akár nem : a' helybeli törvényeknek külföldön vagy külföldiek által bel-földön elkövetett bűntényekre vonatkozó rendeletei nyerik alkalmazásukat, miért is a' gyakorlat fölötté változó, és *Binckershock'* szigorú tana, mellynél fogva a' területen-kivüliséget ez esetben, és pedig még a' területi felsőbbségnek saját polgárait nézve is, ha külföldi követ' szolgálatában volnának, fentartandónak véli, kevés pártolóra akad; sőt surlódások' kikerülése végett némellykor a' követek önkényt adják ki a' szolgálatukban lévő bünszerzőket. Így *IV. Henrik* francia király 1605. *Brunneau* spanyol követségi titkárt, ki báró *Mairargues'* Marseille városának a' spanyoloknak átadására irányzott merényletében részesült, királyának szolgáltatta ki; míg *Cromwell* 1654. *Sá Pentele* a' portugalli követ' testvérének emberölés miatti kiadatását nemcsak sürgette, hanem kinyervén, azt le is fejeztette. Gróf *Egmont* spanyol nagykövet 1678. Londonban, *Guevara* és *Collins'* követségi papjait, kik a' király elleni összeesküvésről vádoltattak, a' britt statutanács elé állította; a' XVIII. században gróf *Marmola* szardíniai követ Párisban és báró *Gemingen* gothai követ Regensburgban, inasai' elfogatása és vallatása miatt panaszt emelvén, azoknak visszaszolgáltatását szorgalmazák; kívánságuk' teljesítése után azonban azokat szolgálatjokból elbocsájtva, a' hatóságnak adák át; míg 1751. gr. *Haslang* bajor követ Londonban, inasa' bebörtönöztetése miatt azon elégtételt nyerte, hogy az udvarnagynak egy tisztje által ünnepélyesen megkövettetett; 1812. pedig a' bajor követ' vadásza Berlinben inastársát a' követségi lakon kívül megölván, az elővizsgálat ugyan a' berlini törvényszék által történt, a' további vizsgálat és megfenyítés azonban a' követségre bízott. — De volt példa, hol e' hatóság' körére nézve is véleménykülönbség mutatkozott; mert midőn 1790. évi dec. 3. gróf *Brühl* Münchenben székelő porosz követnek vadásza, a' követi szálláson kívül önmaga véget vetett életének, mind a' haldokló' kihallgatására, mind hagyatékának tárgyalására nézve, a' követség és a' bajor hatóságok közt surlódások támadtak; melly alkalommal gróf *Vieregg* bajor állodalmi és értekezleti minister, az utóbbiak' eljárását helyben hagyá, a' követség' kisérői és szolgálói közt különbséget tévén, a' területen-kivüliség' jogát csupán az előbbiekre alkalmazhatónak állítá, mire gróf *Brühl* a' bajor fővárosból távozott, a' nélkül hogy a' felmerült kérdés elvileg eldöntetett volna ¹⁾.

A' követ hatóságának gyakorlatában saját kormány' utasításához köttetik, mellynél fogva rendszerint polgári és fegyelmi ható-

¹⁾ *Martens G. F.* Erzähl. merkw. Fälle d. n. Europ. Völkern. Gött. 1800. I. köt. 1—21. lap. — *Martens K.* Nouvelles causes célèbres. du droit d. gens. Leips. 1843. II. köt. 21—48. lap.

sággal ruháztatik fel; büntetteknel a' vádlott a' követ honába küldetik; a' halálbüntetés' végrehajtásának követségi lakban alig van példája. 1603. ugyan *Rosny* örgróf (*Sully* herceg), rendkívüli követje IV. Henriknek Londonban, egy kíséretéhez tartozó egyént verekedés közbeni emberölés miatt halálra ítéltetett, és őt a' büntetés' végrehajtása végett a' londoni lordmayornak átszolgáltatta; a' britt király azonban *Beaumont-Harlay* gróf francia rendes követ' közbenjárására megkegyelmezte; *Greifembeck* császári internuncius által 1646. Konstantinápolyban követi palotájában végre hajtott halálítéletet pedig a' fényes porta a' követ' bebörtönöztetésével torolta meg, s az csak 10,000 tallér váltságdíj' lefizetése után nyerhette vissz szabadságát ¹⁾.

A' követ' személybeli területenkivüliségéből foly továbbá *szabad vallásgyakorlata*, mely azonban mint a' lelkiismereti szabadság' következménye, őt e' jog' felállítása nélkül is, természeti jogainál fogva, és pedig még tágasb körben illetné.

Az európai nemzetek' gyakorlata azt isteni magántiszteletre, kápolnára minden külső jelek nélkül, és külön lelkész' alkalmazására szorítja, kinek hatósága a' követség' személyzetére és a' követi szállásra terjed; újabb időben a' vallásszabadság' általánosb elismerésénél fogva mindinkább eltűnnek a' múlt századok' korlátai, és isteni tiszteletben a' követségi kíséreten kívül mások is vehetnek részt, az a' követ' távollétében, vagy megbízója' halála' esetében az új felhatalmazvány' átadása előtt is folytattathatik; és jelenetek, mint 1679. Genfben, hol midőn *Chaurigny* francia székelő katolikus kápolnát nyitott, 1708. Kölnben, midőn *Dietz* porosz székelő, reformált imaházat lakán rendeltetett, vagy 1719. Hamburgban, hol gr. *Schönborn* császári követ' pártfogása alatti kath. kápolna' építése' alkalmával a' nép felzendült, és a' követségi lakot megrohanta, nem igen fordulnak elé többé századunk' története' évlapjain.

IV. A' területen-kivüliség' joga nem szorítkozik azonban csupán a' követ' személye és kíséretére, hanem kiterjed lakára, ingó vagyonára is.

Ennél fogva a' követek úgynevezett *lakmentességgel* élnek, szállásuk nem tartozik a' területi hatóság alá, az ingatlan birtokra vonatkozó kérdések' kivételével; ment a' rendörség, pénzügyi örök' stb motozásaitól, a' helybeli bíróságok' hivatalos eljárásaitól ²⁾, és megtámadtatása a' nemzetközi jog' kiváló sertésének tartatik.

Midőn 1678. Londonban az úgy czimzett katolika összeesküvés' alkalmával gróf *Egmont* spanyol nagykövet' házat kutatták ki, a' csapatvezénylő altiszt szigorúan megfenyítettett; 1735. a' portugalliai udvar *Belmonte* örgróf madridi követje' abbéli megsértését, hogy

¹⁾ *Martens* K. Causes célèbres. du drost d. geni II. köt. 464—466. I.

²⁾ Innen némelly helyütt, mint Regensburg-, Romában külön nyomdákat is tarthattak.

néhány inasai, kik egy gonosztevőt a' hatósági poroszlók' kezei alól felszabadítottak és megszöktettek, fegyveres kézzel lakából vitettek el, nemcsak a' spanyol követ' szolgálí' elzárásával torolta vissza, hanem az a' miatt kitörő félben lévő háborút csupán Britannia, Franciaország és Németalföld' közbenjárása háríthatta el. 1749. Párisban *Larrey* németalföldi követ' palotájában burnót-csempészet' gyanúja miatt motozás kísértetvén meg, 1752. pedig Pétervárat báró *Greiffenheim* svéd követ' lakában két inasa tiltott szeszárulás miatt fogatván el, mind két esetben az illető követek fényes elégtételt nyertek, névszerint az utóbbiban *Posnakoff* alezredes hivatalától megfosztva közkatonává tétetett le; a' követi szállások körüli más erőszakoskodások pedig, millyenek némelykor népcsoportozások által történtek, gyakrabban Konstantinápolyban, a' francia követ' szállása körül 1797. Rómában, 1798. Bécsben, részint fényes elégtételek által egyenlítették ki, részint ellenségeskedésekre szolgáltatalkalmat ¹⁾.

Ezen mentesség a' követ' hintajára, a' velencei köztársaságban csónakjára (gondola) is kiterjedt. Így 1605., midőn a' pápa' korzikai testőrei *Fontenay-Mareuil* francia követ' hintajából *Pastena* lpolyt és más 16 nápolyi menekvőt kihúztak és elzártak, azok a' követ' felszólalására a' pápa' parancsa' folytán szabadon bocsáttattak; a' velencei tanács pedig azon vámosokat, kik 1708. gróf *Manchester* angol követ' csónakját motozták ki, habár azon inasai egyike által csempészett dugárukat találtak, nemkülönb 1772. amaz öröket, kik gróf *Durazzo* császári követ' hajóját erőszakkal állíták meg, gályákra íteltette; azonkívül az angol követnek az elkobozott áruk visszaadattak, ki azokat a' város' négy főkórházának adományozá; második esetben pedig az örök' gondolája elégtételül nyilvános helyen elégtettetett.

A' lakmentességből folyt a' *menhely' joga*, mellynél fogva a' követi szállásba menekvők törvényszegéseik miatt el nem fogattathatván, a' követ' oltalmában részesültek.

E' jog, melly egyházi helyiségekre vonatkozólag a' kantoni jog' szabályain gyökerezett, és a' középkor' viszonyainál fogva, midőn bírói önkény, az eljárás' kegyetlenségei, és a' rendes biztosítékok' hiányából eredt visszaélések ellen, rendkívüli pótszerekhez nyúlni az emberiség' érdekében állott, a' követekre nézve annál inkább honosúlhatott, miután a' területen-kivülség' következetesen kifejtett eszméje' természetes folyományának látszott; de arra nézve sem hiányoztak a' nehézségek, minek bizonyításául elég legyen báró *Ripperda* spanyol főminister' esetére hivatkozni, ki 1726. királya' kegyét vesztvén, állítólag a' nép' dühe előtti félelemből, *van der Meer* németalföldi követ' hintájában, *Stanhope* britt követ' lakába

¹⁾ *Martens K. Nouv. causes célèbres. II. köt. 49—70. l. és 571—586. l.*

menekült, és ámbár a királynak elejente legkisebb kifogása az ellen nem volt, mégis utóbb fegyveres kézzel onnan elvittetett, mire *Stanhope* Madridot elhagyván, következő évben a más okoknál fogva is veszélyezett béke, teljesen felbomlott.

Ma egyáltalán többé nem divatozik, és Rómában is 1815. csupán rendőri kihágásokra szorítottatott; ha tehát büntettes a követ lakába menekülve, az kiadására szólíttatik fel, a helybeli hatóságok a fölött örködvén, hogy idő közben meg ne szökjék; ha a követ kiadását megtagadná, *Klüber*, *Hefster* stb erőszakkal elfogathatóságot védik, míg mások a követi lakmentesség tekintetéből a követ kormányához folyamodást tartják megkísérlendőnek; hasonló esetben a britt kormány 1747. stockholmi követje *Guideken* ezredes eljárását, ki börtönéből megszökött és házába menekült, *Springer* nevű kereskedő kiadását eleinte teljesíteni vonakodott, és csak szigorúbb szabályok fenyegetésére tiltakozás mellett engedett, nem csak helyben nem hagyta, hanem őt vissza is hívta.

A környékmentesség (*droit des franchises*), mellynek alapján a követ lakását környező házak vagy városnegyed a helybeli hatóság alól kivétellett, mint a területen-kivülség jogköltése legsajnosabb kinövéseinek egyike, többé el nem ismertetik; divatozott az hajdan Frankfurtban a német császárválasztás alkalmával, Genuában, hol még 1759. *Chauvelin* francia követ a rendőri tisztviselők háza előtt elhaladását akadályozá; Madridban, hol az már 1594 's 1663. megszüntelve, 1680. *Villars* ögróf sürgetésére a francia követek részére újra megerősített, és csak 1716. töröltetett el; Velenczében, de főleg Rómában, hol eltörlése a XVII. században elkeseredett villongásokra vezetett a francia udvarral; mert miután *Este* bíbornok és a francia nemzet pártfogójával 1660. e kérdés körül támadt surlódások, és *Crequi* herczeg követi palotájának 1662. évben a korzikai testőrök által történt megtámadtatása, az utóbbiak elbocsáttatása, sőt a korzikaiaknak a pápai szolgálatból kizárása által nagy nehezen egyenlített ki ¹⁾ : XI. *Incze* pápa 1687. bullája, mellyben e jogot minden jövőendőben felhatalmazandó követre nézve, egyházi kizárás fenytéke alatt megszüntettnék nyilvánítá, *Lavardin* ögróf újonnan kinevezett francia követ részéről, ki joga fentartására 800 katonával vonult Rómába, leghevesebb ellenszegülésre talált; az innen eredt egyenetlenségek *Lavardin* egyházi

¹⁾ Az ez alkalommal a korzikaiak főrsége helyén felállított, és csak IX. *Kelemen* alatt a francia udvar beléegyezésével eltávolított oszlop felirata így szólt: In executionem dammati facinoris contra excellentissimum Carolum Crequyum Regis christianissimi oratorem, a militibus corsicis 20. Augusti 1662. patrati, corsica natio inhabilis et incapax, ad sedi apostolicae intervendum, ex decreto et iussu SS. Domini nostri Alexandri VII. edito, in executionem concordiae Pisis secutae ad perpetuam rei memoriam declarata est. A. D. 1664.

kizárására, majd eltávozására, a' Rómában levő francia nemzeti templom' bezáratására, XIV. Lajos, francia király' a' pápa' itéletétől egyetemes egyházi zsinatrai hivatkozására, az avignoni grófság' megszállására vezettek, és hosszas alkudozások után csak 1693. XII. Inceze pápa alatt nyerték vég elintézésöket.

A' mi a' követnek *ragyonát* illeti, ingóságai, úgy szintén a' saját használatára, neve alatt, külföldről hozott áruk is minden adózástól mentek, ámbár némelly helyütt a' követek' ezen vámmentességét, vagy általán, vagy évenként bizonyos pótdíj által váltják meg.

Nem veheti azonban igénybe az *adómentességet* ingatlan vagy azon javaira nézve, mellyek őt más minőségben illetik, vagy bizonyos intézetek' élvezetével járnak. A' hol a' fizetési kötelezettség kételyes, mint szegények' gyámolításánál, világítási költségnél stb. a' követek' önkénytes adakozások által minden nehézségeknek elejét veszik. A' katonaszállásolástól ment ugyan a' követ, de a' ház' tulajdonosa azt vagy pénzben megváltani, vagy a' katonaságot másutt elhelyezni köteles.

V. Az imént elésoroltakban öszpontosulnak azon jogok, mellyeknek foglalatja képezi a' területen-kivüliség' kiváltságot.

A' részletekből, vélem, világosan kitűnt, miszerint azt a' követségek' természetéből származtatni nem lehet, hanem nagyobb részt az európai nemzetek' intézményeiből veszi eredetét.

A' területi felsőbbség' határainak túlterjesztése, a' követek' fontos állásának méltánylata, kik a' barbároknál is szent *rendégjognak* előnyeit, kitűnő mértékben igényelni látszottak, miért is annak az eszméjéből magyarázhatónak vélte Jordan e' jog' egész körzetét, szülék annak fogalmát, mellyet a' jogköltésekhez szokott jogászok még inkább szilárdítanak, a' külsőségekhez ragaszkodó XVII. és XVIII. századnak szelleme új életerővel látott el.

De a' dolog' természetes rendje meg nem engedé minden folyományai' következetes alkalmazását; innen származtak a' számos kivételek, kételyek és vitályok, mellyek rendszerint akkor keletkeznek, midőn a' jogintézetek' természetes körének kiterjesztése által azoknak valóságos alapja mellőztetik, habár más részről tagadhatatlan, miszerint némellykor megóvták a' követségek' megbecsülhetetlen értékű intézetét a' területi hatóságok' túlterjeszkedéseitől; minden esetre azonban bizonyosságul szolgálnak annak, milly bő mezeje van a' jogtudománynak nemzetközi kérdések' megfejtésében, fényesen igazolják *Cicero'* amaz állítását, hogy a' legérdekesebb ismeretek közé tartozik az, melly a' népek és fejedelmek' szövetségeit, szerződéseit, az egyetemes harez és béke' jogát tárgyalja.

— Következett

HETÉNYI JÁNOS rt.

értekezésének : „A' magyar Parthenon' előcsarnokai“ második fő része az ész' tisztelgetének nagy eredményeiről.

Életharmoniában nyilvánítám, hogy több éven át gyűjtögetett philosophiai dolgozataim' töredékeit egy általam harmonisticainak nevezett rendszerbe összeszedni és *Magyar Parthenon* cím alatt, ha élek, kiadni szándékozom.

Addig is, hogy a' tisztelt Academia láthassa, minő irányt tartok magam előtt, és mint akarok épen nem iskolai újabb rendszert alkotni, hanem hazám, 's nemzetem' egyéni és társalmi élte' szépitésére és a' hóni philosophiai műveltségre parányi erőmtől telhetőleg hatni, itt, említett Parthenonom' második előcsarnokát ismertetem meg, eléadva ebben azt: mi *fölséges ideált* tisztelt a' hellen, különösen Athen, Pallasban: a' ki sajátlag jelképe vala az egyéni és társalmi életszépségnek, és mi roppant *hatása* vala e' párnélküli, és valóban csodálandó symbolnak mind az itt született philosophia' keletkezésire, mindazon nemzeti dicsőségre, melyet a' hellen aranykorában víva ki magának: olly nemzet, kiről nagyítás nélkül elmondhatjuk, hogy az utána következett minden nép, és kor' tanítójául rendeltetett, és emberi nemünk' szellemi képzésire példányul állíttatott.

Mikép jutottam ez első tekintettel túlságosnak látszó szemléletre? szabad legyen már most eléadnom. A' rendszeres bölcsezzet, — az életbölcsezzet és az egyetemes lángész' ama' legszebb gyümölcse, — mikép jól tudjuk, a' helleneknél született. Nem is születhetett ez másutt, mint itt; mert olly kitünő lelkülettel, és észsajátokkal egy nemzet sem vala soha úgy ellátva, mint ez; a' ki élénk érzéket nyerve mind a' természet, mind a' műszépségekre, éber figyelmet tanúsított a' természet nagyszerű jelenetei iránt, és ezeket nem csak csodálta, hanem okait is fürkészte; nem úgy, mint más nemzetek, kik hittek, de nem vizsgálgodtak, élveztek, de élveziket szellemíteni 's nemesbítni feledék. Ez mindent maga akart látni, és vizsgálni, ez által arra törve, hogy mindenben önálló nézetei, eszméi és elvei legyenek. Mondhatlan tudomány-, és ismereszeretet lelkesíté őt, és ha mit feltalált, 's fedezett, jobban örült annak, mint a' barbár nemzetek bármely testi élvezetnek. A' haladási és tökéletesítési vágy is rendkívüli volt a' hellenekben. Nem tespedtek ők, mint a' keleti népek az aggszokás, a' mesés hagyomány' henye várában, nem aludtak a' mythus' bölcsojében, hanem valóról valóbbra, szépről szebbre, jóról jobbra menni szerettek. Különösen bálványozák a' szellemi 's a' polgári szabadságot, és náluk találunk az emberiség' évkönyveiben legelsőben olly hősökre, mint *Solon*, *Lycurgus* és *Timoleon*, kik a' nekik nyújtott koronákat el nem fogadák. Ide járult ama' nagyszerű ipar, és szorgalom, melly keblöket feszíté, minden szép, nemes, fenséges' irányában. Az aljasb tárgyakra vonatkozó ipar ugyan lakhatik a' műveletlenebb nemzetek' fiaiban is, de már a' tudományos, — és szép műipar ezeket nem ékesíti: mikben a' hellenek egyedül fénylettek az ó korban. Nem csoda tehát,

hogy az igaz bölcsesség' istennője, Pallas, illy philosophusi lelkü, szabad szellemü, finom érzékü, iparos, öngondolkodó nemzet közt fogott szállást; és itt szállásolva a' hellenből oly népet képezt, melyhez hasonlót sem előtte, sem utána a' világ nem látott.

Ezekből álláthatjuk, hogy a' philosophiai műveltség, épen nem közönyös, és maradható, mint ezt a' vele ismeretlen nemzetek vélik. Vannak elegenden, kik nem ismerve a' nagy különbséget, mely van az iskolai, és az életphilosophia között, úgy gondolkodnak, mintha mindkettő csak olyatén pompára való díszvirág volna, miket a' vallás és józan ész mellett könnyen nélkülözhetni. Ámde nincs annál bizonyosb, hogy, bár a' gyakorlati és életbölcsesség' hasznai kézzel nem foghatók, mégis ez az egyéni, és nemzeti szép élet' egyedüli föltétele: és, a' mely nemzetnek határozott, tiszta, és ép philosophiája nincs, az, minden hajdani híre, neve, dicsősége mellett, barbár és boldogtalan: ilyen is marad mind addig, míg eszt a' józan bölcsészet' szövétneke által fel nem derítendi, jellemét ennek segélyével nem szilárdítandja, izlésit ki nem képezendi. A' józan philosophiai műveltség ép oly szükséges a' nemzeti fölvirágzásra, jólétre és dicsőségre, mint az ésszeres gazdaszat a' földművelésből merítendő nemzeti gazdaságra. Az ésből, a' művelt értelmiségből telik ki minden, nem csupán a' földből; és ott lehetnek Algír, Tunis, Tripolis' édeni termékenységu tájai, meztelen szegénység, és rablásra kényszerítő bűn uralkodandik itt, míg az ész, és ennek társa, az ipar föl nem ébresztetik, és üdvös munkakörét el nem foglalja. Innen ered az *ésművelés*' szüksége, melyre a' józan philosophia segít:

Nincs annál veszélyesb tévely, hogy a' philosophia nélkülözhető tudomány, sőt sok tekintetben még káros is lehet. Mert azt, mit *Aristoteles* ismeretes metaphysicája' előbeszédében mondott: Lehet u. m. a' philosophiánál szükségesb tudomány, de előkelőbb egy sem; vagy azt, mit *Hegel* állít mikép: „A' philosophiát a' fényűzés egy nemének lehet tartani, mennyiben a' fényűzés oly élvezeteket és foglalkodásokat jelent, mik nem a' köz szükségnek, mint ilyennek tárgyai;“ ezeket csupán az elmélő, szemlélő, és iskolai philosophiáról kell érteni, mely a' *tudat'* philosophiájának nevezetik, és jobbadán vagy fürkészhetleneket, vagy csak tudalékra valókat, 's curiosumokat vizsgál. De már a' rendszerezített életbölcsesség, mely az élet' egészletére vonatkozik, észt, szívet, izlést akar művelni, nemesíteni, műszók' pókhálóiába burkozni nem akar, észt, erkölcsi és szép érzelmet éleszt, szóval, életharmoniára vezet, miként ezt tevé hajdan a' *so-cratismus*; az ilyen philosophia épen nem nélkülözhető, sőt mindenkinek egyedül szükséges, és a' kebel' mindennapi szükségeinek kielégítésére ép oly nélkülözhetlen, mint testi tápszer az állati életre.

Hoc opus, hoc studium parvi properemus, et ampli,

Si patriae volumus, si nobis vivere chari. — *Horatius*.

Magam is jelen nemzeti süllyedésünk főbb okairól gondolkodván, ezek közt ott találám a' philosophiai műveltség' parányiságát, sőt úgyszólván nem is létezését honunkban. Magyar academiánk érezve e' gyökeres hiányt, mindjárt pályája' kezdetén föltette e' fontos kérdést: „Philosophiát illetőleg, miben, és mi okra nézve vagyunk hátrább némelly nemzeteknél?“ Feleltem magam is e' nemzetünk' életibe vágó kérdésre: de e' dolog pár évtizeddel történvén ezelőtt, ekkor még sem a' magyarnak tudományos, erkölcsi és széptani jellemét úgy, mint jelenleg, nem ismertem, sem az elismert baj ellen alkalmas gyógyszerzt elémutatni nem bírtam. Most már húsz évi búvárvárkodásaim, 's tapasztalataim, kincseit bírva, látom, mi mélyen rejlik a' bajkútfo; és tisztán áll előttem, e' nagy igazság, hogy mi a' philosophiai műveltség' föltételeivel nem bírva sem most, sem annál inkább ezelőtt, nem csoda, ha annak áldásait nélkülözzük. Az igaz philosophia helyett tehát bírjuk a' *sophismust*, *rabulismust*, és Juno helyett felhőt ölelünk, mi, a' kik kevés, de annál dicséretesb kivétellel az igaz philosophiát soha nem ismerve, ebbe szerelmesek nem lehetünk; annál fogva ezt nem mint czélt, hanem csak mint eszközt tekintve lettünk, mint *Széchenyink* megjegyzé: a' *rabulismus*' mar-taléki, és *Kölcseyként*: prókátor nemzet.

Azonban nem mi vagyunk elsők, kiket e' szerencsétlenség ért. Athén, a' bölcsészet hazája, Socrates' korában, már majd így járt, mint mi; a' különbséggel, hogy e' fenséges bölcselőt a' *sophismus* megdöntötte ugyan, és halálra ítélte a' félre vezetett nép által; de az említett nagy férfiú pérnélküli életbölcsészét el nem temethette. Nálunk pedig magyaroknál, fájdalom! eddigelé a' *sophismus*, és az ál bölcselés emberére nem talált. Ez tehát, mint egy *daemon* rombolta, iszappal elöntötte a' tudományos, erkölcsi, egyházi, és polgári műveltségünket, és a' nép' vezetőjéül feltolva magát, ennek hajdani szebb jellemét elferdítette, ennek eszét, szívét, lelki-isméretét hamis elvekkal megmérgezte. Különben is a' philosophiai műveltség tetőpontja, koronája és díszvirága lévén az összes műveltségnek, mi, a' kik geographiai helyzetünknel fogva is emerre el nem juthattunk, és csak önfentartási szük körre szorítkoztunk, igen messze estünk a' hellenektől majd minden tekintetben: a' kik közt tündöklött philosophiai műveltség' történelmének előadása, ennek eredete, fejleménye, földerítése, már csak azért is főérdekű lehet előttünk, hogy mi is épott vagyunk most, a' hol volt a' hellen, a' *sophismus*' uralkodása alatt, Socrates előtt; és, bár több mint kétezer év fekszik közöttünk, mégis viszonyunk e' részben csaknem ugyanaz: és vérmes remény nélkül hihetjük, hogy, ha az igaz életphilosophiát, mellynek alapját a' nagy Socrates veté meg, — lángésszszel felfogva, Pallas' *symbolumát*, mint az egyéni és polgári életharmoniaja, és a' szép élet' ideálja' jelképét — közelebből megismerjük, és ennek oltárán hevesebben, mint eddig lehete, áldozandunk, ta-

pasztalandjuk mi is, ép úgy mint a hellenek, a philosophiai műveltség' kiszámíthatlan áldásait, és a mi a bölcsesség' vég iránya, nemzetünk bizony most nem szép életét szebbé, sőt dicsővé tehetendjük. Most már térjünk kitüzött célunkra, és szóljunk az ész' tiszteletéről és ennek roppant eredményéről.

Alig találunk feltünőbb és különösb jelenetet az ősrégiségben, mint azt, hogy egy élénk képzelő, szép viseletű, eleven vérű, iparos és mélyen gondolkodni szerető nemzet' jelesbjei, elhagyva az elemek, a hősök, az érzéki gyönyörtárgyak' imádását, az isteni örök észnek, a világban fénylő törvény és rend' alkotójának, és ennek kifolyásának, a polgári legfensőbb értelemnek, a társalmat szepítő mindennemű iparnak, az ezt bátorságosító férfias vitézségnek, az alsóbb's felsőbb művészetnek, az erkölcsi tisztaságnak emel oltárt, és ennek jelképét szerencsésen eltalálva, neki *Parthenon* név alatt, Athénben a' fellegrvárban, még ma is fennálló főtemplomot épít. Mikép a' hajnalsillag' föltetszése örvendetes előjele a' napnak: ép így az ész' tisztelet Athénben, előfutára vala az európai magasb műveltségnek, és annak, hogy közel az idő, melyben itt a' babonás vallások eltöröltetnek, az ezek által lenyomatott ész' fölemelendi fejét, születendik az igaz bölcsesség, és a' világ egy szebb jövőnek's műveltebb kornak nézhet elibe.

Pallas vagy az ész' tiszteletében látjuk tehát a' bálványozó nemzetek' elláthatlan tömegében föltűnni az egy-istenhívés, vagy *theismus*' első sugárát; mely nem téveszté össze a' természetet, mint művet ennek alkotójával, a' teremtményt az ezt alkotó örök és végetlen észszel: ennek teljességét nem engedé részekre szakadni, 's a' természet' részeiben egy-egy istent gondolni; hanem alapelvül föltevő, hogy a' természetben rejlik egy hatalmas bölcs, és jó értelmiség, mely ezt kormányozza, ép úgy mint a' családátya igazgatja házanépét, király országát, és vezér hadait. *Anaxagoras* látta első a' parthenolatriában rejlő, e' nagy és eredeti gondolatot, a' hellenek közt, ő vallá első azt, hogy a' fölény más nem lehet mint ész — *νῆς* — kit illet egyedül az isteni tisztelet: nem pedig az eget, földet, napot, holdat, Cerest, Bacchust, Neptunt, Plutót, és egyebeket. Természetes vala, hogy ezen még akkori új eszme, mely hadat izent a' sokisten-hívésnek, kebellázító vala az atheni nép előtt, és életébe kerül vala Pallas' ezen főpapjának, és mysteriuma' legjobb magyarázójának, ha Pericles minden szónoki erejét megvetve, sőt még a' sírás' fegyvereihez is folyamodva, *Anaxagorast* a' nép' dühe elől meg nem menti, mikép ezt a' bévezetésben már érintettük.

Lássuk már most azon ösvényt és, ha úgy tetszik, lépcsőt, melyen Pallas föllépett az isteni fenségre, és magasságra, melyről aztán a' költött isteneket letaszította, és elvégre maga országolt egyedül. Alig gondolnók, mi régóta van az, hogy a' világot az ősrég-

chaosból kivevő végtelen ész, a földet illy szép alakba öltöztető értelem, a forradalmakat legyőző, és a társalmat kibékítő, és rendező politica, a tiszta keblű *szűzek* kellemes alakját választá el magának jelképül, és ezen jelentékeny forma alatt kívánt tiszteltetni. Már *Salamon* héber király a teremlő és világrendező hatalom mellé adja szűz leány alakjában a bölcseséget: ép úgy mint a hellen *mythus* Harmonia nevű szűz hölgy által szedeti rendbe az ős zűrtömeget; egy másik *mythus* pedig Zeusz mellé állítja segédül *Pallast*, kinek segítségével győzi aztán le amaz az istenek ellen felzendült titánokat.

A héber költő és bölcselő, *Salamon*, ilyen szavakat ad a bölcsesség' szájába:

Az úrnál voltam világ' kezdetén,
Mikor még semmi tenger nem vala,
És nem fakadott még semmi forrás,
Halmok nem voltak, sem magas hegyek;
Földet nem fedte mező bíbora,
Az ég tüzei még nem égtenek,
Segéde voltam az ég' csarnoka,
A' föld' alapja' építésekor.
Engem hát, mint a' fő úr' szerelmét,
Növendékét, és legfőbb gyönyörét
Hallgassatok, és bölcselkedjetek.

Péld. VIII. 22. 23. v.

A héber költő, hű az ázsiai spiritualismushoz, nem ereszkedik mélyen a symbolismusba, és nem írja le a bölcsesség' alakját, öltönyét, és fegyvereit: de már *Homér*, kit követnének a művészek, jelesen a költők, szobrászok, és festők, elevenen előnkbe állítja a kékszemű *Pallast* (Iliad. V. 719.—856), mint fegyveres szűzet, kinek sisakja tündöklő, aegise félelmet gerjesztő; győzelme ennek bizonyos, és még *Mars'* irányában is ellenállhatlan. Fő jelleme vala tehát *Pallasnak* a *harczkészség*, az igaz ügy' erélyes védelme, biztatása, lelkesítése a derék bajnokoknak, péld. *Achilles*, *Ulysses*, *Diomedesnek*, és ez azért, mert az ősvilág legjobban igénylő férfiakban a vitézséget, ez vala akkor a dicsőség' tetőpontja; és meg is kell vallani, hogy igen sok isteni rejlik olly hősből, kiben annyira hág a lelkesedés, hogy a' hon' megmentését tűzve ki, semmi előtte az élet.

(Vége a' jövő füzetben).

HIVATALOS KÖZLÖNYE.

MAGYAR ACADEMIA.

Felszólítás a' magyar helyíráti nevek' ügyében.

Nyelvünknek egyik tetemes egészítő részét teszik a' helynevek, melyek' száma ezerekre megy. Ezek között ugyan sok világos értelmű vagy könnyen értelmezhető szó található, pl. *Somogy, Nyírség, Nyárasd, Sokorú, Végles, Martos, Gimes, Őrs*, és általán a' védszentek vagy egyéb személyek' neveit viselő: de másfelől nem kevesebb azok' száma, melyek' eredeti jelentését alig tudjuk vagy gyanítjuk, 's az elavult szók' osztályában foglalnak helyet. Ezeket is fejtegetni, és magyarázni egyik kitűzött feladata a' szóelemző és értelmező nyelvésznek; mert tagadhatlanul nagy nemzeti kincset rejteneek magokban 's a' nyelvalkotó ősi magyar' észjárását különösen jellemzik, mintegy elévárásolván az eredeti szóalkotás' módját, és ősi nyelvünk' sajátosságok alakzatát; nem különben hazánk' történetével és viszontagságaival szoros összeköttetésben állanak.

De hogy a' helynevek' értelmezését csak némi sikerrel is eszközölhessük, szükséges, hogy minél többen, illetőleg az ország' minden tájékain olly lelkes hazafiak nyújtsanak részvevő segédkezet, kik az illető vidékeken vagy helyeken lakván, a' kérdéses helynevekről akár történeti, akár fekvési, akár más tulajdonsági tekintetben felvilágosítást adhatnak. Csak illy közremunkálás által érhetjük el, hogy idővel egy kimerítő helyíráti szótárunk keletkezzék.

Ennél fogva a' nemzeti nyelv, mint közügy' érdekében bizodalmasan felszólítunk és kérünk minden hazafit, hogy a' következő pontokat figyelemre méltatni, 's fáradsága' eredményét válaszképen a' magyar Academia' titoknoki hivatalával közölni szíveskedjék.

Előre bocsátva az illető *vidék*, vagy *város*, vagy *falu*, vagy *puszta*' nevét:

1) Jegyeztessenek föl az ugyanazon határbeli szállások, tanyák, aklok, majorok, csárdák, romok, téglavetők, méhesek, szénégető helyek, vadászlakok; továbbá: dűlők, legelők, rétek, nyilások, nádasok, lápok, tavak, kopolyák, mocsárok, ingoványok, erők, fokok, források, csermelyek, patakok, holtvizek, folyók, csatornák, kutak, fürdők, itatók, delelők, árkok, gátak, töltések, erdők, berkek, ligetek, harasztok, cserjék, hegyek, ormok, halmok, dombok, hágók, szorosok, bérczi és földvárak, völgyek, megyék, ba-

romjárások, utak, kertek, szőlők, bányák, aknák, kutak, kohok tulajdonnevei.

2) Különösen a' folyóvizek' mentében a' révek, úsztatók, gázlók, zátonyok, szigetek, hidak, partok, halásztanyák, malmok, aranyászhelyek.

3) Ha a helybeli szóhagyomány vagy monda szerint valamely névnek történeti alapja van, szükséges leszen azt följegyezni, de azonkívül az illető helynek fekvését, s természeti sajátságait is leírni, mellyek gyakran fölvilágosító adatul szolgálhatnak; pl. hogy *Likócs* nevű pusztá Győr vármegyében az egész határán elterjedő ázott likaktól vette nevét, azt első tekintetre kiki gyaníthatja. Hát a' *Tarcz*, *Tard*, *Tardos*, *Turány*, *Tarpa*, *Tarcs*, *Tarcsa*, *Tarján* helyek nem voltak-e eredetileg *tar* azaz: kopár vidékek? vagy a' szomszédhelyekhez képest nem fekszenek-e magasabban, minthogy a' *tarcs* jelent magas partot, vagy martot is? Vagy nincs-e a' régi oklevelekben valami nyoma, hogy egyik vagy másik *Keszi* latinul Alba, vagy szlávul Bela, Bjela nevet viselt volna, miszerint *Keszi* annyit tenne mint *fehér*, 's rokon volna a' fehérhalat jelentő *keszeg* (*Cyprinus alburnus leuciscus*, *Weissfisch*) és a' *kese* szókkal?

4) Minthogy valamint egyéb szókon, úgy a' helynéveken is a' nyelvszokás időnként változtatni és rontani szokott; jegyeztessenek föl a' netalán akadandó régi oklevelekből, nevezetesen határjárasi irományokból és egyházi látogatásokból hajdani nevezeteik. Így a' mai *Kikiritő* Veszprém vármegyében hajdan *Köörütő*, a' Fejér vármegyei *Kajászó* hajdan *Kereháza*, *Karicsa* Szombathelyen hajdan *Karutcza* volt.

5) Ha valamely helynek más nyelven is, pl. németen, tóton, oláhon stb volna neve, tétessék ez is hozzá, mert gyakran fölvilágosításul szolgálhat. Így *Szemcz* Pozsony vármegyében németül *Wartberg*, tehát annyi mint *szem-hely*, *szemle-hely*, azaz specula, mi történetileg is tudva van; *Öttevény* Győr vármegyében németül *Hochstrass*, azaz töltött út, 's csakugyan régi oklevelek szerint öttevény (öntevény) töltött utat jelent.

Tájékozásul ide mellékelünk még némely általános jegyzeteket a' helyíratí nevek' eredetéről.

a) Némellyeket őseink az itt lakott és talált népektől vettek által, mint *Csongrád*, *Bihar*, *Nógrád*, *Visegrád*, *Esztergom*, *Nyitra*, *Duna*, *Vág*, *Garam*.

b) Némellyek történeti férfiaink' nevét viselik, mint: *Buda*, *Szabolcs*, *Csepel*, *Törtel*, *Csaba*, *Borsod*, *Erd*.

c) Némellyek egykori birtokosaikra emlékeztetnek: *Csákvár*, *Csáktornya*, *Simontornya*, *Móriczháza*, *Bánháza*, *Mátyusföle*, *Zetelaka* stb.

d) Sok az illető helyek' védszenteitől vette nevét: *Péterd*,

Endréd, Szent-Márton, Szent-Mihály, Szent-Miklós, Szent-György, Jákó stb.

e) Mások különféle népgyarmatokra mutatnak : *Tóti, Lengyel, Németi, Oroszi, Oroszvár, Olasz, Olaszfalu, Oláh, Horeáti, Tatár Sz.-György stb.*

f) Némellyek ismét állatokról neveztettek : *Lovad, Tinód, Farkasd, Kecskéd, Bakd, Kosd, Ludad, Libád, Tyúkod, Ölved,* mellyekben az a helyképző; továbbá : *Baromlak, Kospallag, Ihállás.*

g) Fákrol, és más növényekről is : *Szilás, Tölgyes, Bükk, Bükkösd, Jegenyés, Nyírség, Nyárasd, Cserhát, Almás, Tölgyes, Körtvélyes, Szilvág, Mogyoród, Hajmás, Árpás, Nádasd, Fűs, Sásd, Tormás stb.*

h) Folyókról 's más vizekről : *Marczaltó, Zsitvató stb,* hol a' *tő* a' vizek' beszakadását jelenti; *Tapolczafő, Pinkafő, Sárső,* hol a' *fő* annyi mint : forrás, eredet.

i) Ismét a' földnek vagy vidéknek természeti sajátosságairól : *Hantos, Erecs, Likócs, Agyagos, Köves, Kövesd, Vízvár, Medes, Medcsér, Tököz, Sárd, Homok, Görbő, Martos, Vörösmart, Szurdok.*

j) Vagy régi őrhelyekre mutatnak : *Végles, Lescvár, Szemcs, Szend (Szemd?), Lévaistrázsa (Érsekújvár' határában), Őrs, Lát-hegy, Vigyázóhegy, Strázsahegy.*

k) Vízartó edényekről 's kutakról neveztettek : *Csobán, Csobánka, Csobáncz, Csoboka, Medencze, Szap, Szapud, Káva, Vá-lus, Vedrőd, Bodony, Bödöny, Döbör, Döbrő, Döbröcze. Hát Döb-rönte, Döbröcsön nem tartoznak-e ide? Kőbőlkút, Úrkuta, Lókút, Mélykút, Sötétkút, Hidegkút stb.*

l) A kisebb folyók és patakok gyakran görbe, tekergő, karingós folyásaikról neveztetnek, mint : *Körös, Bodrog, Boldva, Kerka, Gerencze (Kerencze), Percz, Perint, Kondorpatak, Karc-sa, Káros, Kacsonta (Kacsos), Gaja (Kaja, mint : kajmó, gajmó), Gorbófő stb.*

m) Kedélyes, gúnyos, tréfás nevekkal kivált a' csárdákat jel-lemezték, millyenek : *Csali, Becsali, Ebdár, Nekeresd, Libadöglő, Tehéntáncz, Nyomorgó, Koplaló, Hámszárító, Pipagyujtó, Kutyakaparás, Kancsal, Galiba, Rongyos, Rongyoslámpás, Betekincs, Lebűj, Aligáll, Bárnerolna stb.*

Legtöbb részint történeti, részint helyírat, részint nyelvtudo-mányi ismeretet igényelnek ama' számtalan rövid helynevek, mely-lyek, mintegy annyi elavult és szók, nyelvünk' alkotó erejének egy-kori gazdagságát tanúsítják; pl. *Ar, Ada, Acsa, Aka, Apcz, Bag, Bágy, Bagyk, Bajcs, Baks, Bar, Bár, Barcz, Bát, Bény, Béb, Béd, Bia, Bod, Boly, Bony, Bócz, Bö, Bőd, Böny, Bős, Börcs, Csór, Csab, Cseg, Csejd, Csejt, Csencs, Csep, Csém, Csér, Dad, Dég, Dém, Écs, Fadd, Göd, Gór, Gúg stb. stb.*

Az e tárgyban küldendő közlések bérmentetlen levelekben fogadtatnak el, melyeknek borítékán e' megjegyzés álljon: *Helyirati nevek' kérdésében*. Az academia hálával fogja az ebbeli közremunkálást használni, 's a' maga helyén meg is említeni.

Költ Pesten, apr. 19. 1853.

Toldy Ferencz, titoknok.

KIS GYÜLÉS, JUN. 18. 1853.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályal' részére).

Befejezése Het é n y i J á n o s rt. értekezésének „A' magyar Parthenon' előcsarnokai“: második fő rész: az ész' tiszteletének nagy eredményeiről.

Lássuk már most: minő erényeket tüntete ki Pallas a' béke' idején. Ha ő amott férfias tulajdonokkal díszlett, — mert mellesleg megjegyezve, az ősvilág még a' hölgyekben is megkívánta a' hadi erényt, miként ezt látjuk az amazonoknál, kik egyetemes tisztelet' tárgyai voltak, és a' Phidiás által készített Pallas' remek szobrához tartozó aegisen is, mint hösnök, elül állottak; — itt már a' legszebb hölgyiséggel tündöklött. Miben áll ez? jól érté a' hellen finom tapintat. Az erkölcsi tisztaság ez, szüzesség' neve alatt. Pallas örök hűséget esküdve az erénynek, melynek jelve vala, ez irányban nem tölté életét az erdőkben vadászattal mint *Diana*; nem is az az érzéki vágyak' táplálásában hiúsággal, mint *Cytherea*, nem egyedül a' tisztas de trivialis földmíveléssel mint *Caeres*, nem csupán a' fényüzéssel, és férje utáni leselkődéssel, mint a' szerelemföltő *Iuno*; nem a' világtól elvonulattal, mint *Vesta*; hanem a' tiszta erkölcsiséget követve, mely feje a' bölcseségnek, elsöben áldozott a' műiparnak; és nem szügyenlé az olajfa- és lentenyéosztást, a' fonást, a' szövést, a' varrást, és a' legszebb öltönyöket Homér szerint ő készíté a' jelesb istennök' számára. Hölgyi foglalkodásai közé tartozónak tekinté a' betegek' ápolását: mit megtanulva Paeontól — kit Heyne' megjegyzése szerint a' későbbi mythologok Apollóval összetévesztettek — a' gyógyászatot szorgalommal üzé és *Hygiea* nevet is viselt. Lehet-e ennél szebb hölgyi ideál? és a' szópnem ilyennek nevezhető-e, ha szíve nem áll nyitva az emberi legnagyobb nyomorok' enyhítésére?

Valóban minél tovább vizsgálkodunk e' tárgyban, annál inkább átlátjuk, mi mély *metaphysicai*, *politikai* és *életphilosophiai* bölcsesség rejlik Pallas' symboljában, és mi tisztult eszmék kívántattak illy nagyszerű ideál' kigondolására, és ennek részei' ügyes összeállítására. *Istenészeti* tekintetben már említök, hogy Pallas úgy tűnik elé, mint a' természetet kormányzó ész, mely ezt törvényei által igazgatja, mint rendör, ki a' békét megzavartatni nem engedi; mint tiszta tökélyes szentség, a' ki szüz orcájára soha szennyet nem vehet; mint utólréhetlen művész, kinek remekeit bár az emberi mű-

vészet utánozza, de soha utól nem érheti. Mi könnyű vala illy elemekből az eddig sok-istent hívő hellennek elvonni az egyisteni ideált, és szertelennek találni a' nagy physical erővel bíró, de erkölcsi fenséggel épen nem fénylő Zeüsz' symbolját, képtelennek tekinteni istenek 's emberek' atyjában a' feslettséget. Így jártak a' többi istenek és istennők' jelképei is, mint részint tökéletlenek, részint gyarlón emberek, részint baromiak.

Aegyptusban ugyan még Pallas' jelképe nem hágott említett tökélyre. Itt az még csak a' természetet képviselte, és így a' világ-istenlésnél tovább nem ment; és a' saisi *Neitha* jelenté a' nagy természetet, melly leleplezve állott annak jeleül, hogy ez saját titkaiba senkit beavatni nem akar; bár a' józan világosodásnak épen nem elensége: mit kijelentett azzal, hogy ünnepe' éjjelén — mellyet Herodotus *gyertyagyújtás* néven említ (Euterpe, Cap. 62.), nem csak Sais városa, hanem az egész vidék fényesen kivilágították. De már Hellasban, főleg Athénben, több volt Pallas, mint a' saisi *Neitha*, itt észisten vala, jelve az isteni és emberi bölcseségnek, és így jóval fensőbb lény a' gépszerűs természetnél. Itt már úgy tekintették, mint a' természetben működő ész, kitől igen sokat lehet tanulni, jelesen: szünni nem tudó ipart, csöndes és lármátlan működést, anyai gondoskodást magzatai' kényelmeinek megadásában, számokra szám-talan gyönyörforrások' felnyitásában — innen, miként Pausanias írja: *Minerva mater* czim alatt is tiszteltették, a' ki csaknem pazar jó-sága mellett takarékos, és semmit kárba veszni nem hagy, hanem gondosan felhasznál bölcs céljaira; a' ki egyszerűen nagy, nem színlő, tettető, csalárd, kegyetlen tréfáju, mint péld. *Venus*, hanem őszinte, nyílt és teremtményei' belbecsét, ezek' külalakjával tanusító, ember-n kezdve a' legártalmasb féregig.

Hogy az ősvilág a' természetet imádá, ez igen könnyen meg-fogható: mivel ez tükre, és méltó jelve a' fölénynek; ugyanazért azokat, kik ennek szépségeit ismerik, háromfélekép hat, úgymint *eszkökre* tanításai, *szívökre* példája és sajátai, *kedélyökre* szép és fenséges jelenetei, és néha borzalmas változatai által. Oktat tehát, és int, fölvidit és rettent, vigasztal és bátorít. Mint a' rend, harmonia és célszer' remek példája tiszteletre, mint jó anya szeretetre gerjeszt; mint művész, műkiállításaival gyönyörködtet; mint jó társalgó kedélyünket öszhangba ringatja, kedélyborúinkat ártatlanul és kábítás nélkül felderíti.

Innen az öszhangzólag mívelt lelkek, mindig kedvöket lelik ennek barátságában, főleg a' költők, bölcssek, és vallásos érzelműek. Elsők kerülik a' mirígyes anyaggal teljes néptömeget: a' bölcssek kedélyesen vizsgálták ennek törvényeit, és a' vele társalgás' javait ismerve, a' magányban nagyokká képezék magokat azt tartva, hogy a' polgári élet' hiúsága, lármája, fényüzése, színmutatása, és csalárdságától megválva, vissza kell ehhez térnünk, és az egyszerű,

tiszta jellemű, magával mindig öszhangzó természethez híveknek lennünk; mit a' stoicusok így tettek ki: *Naturae convenienter vivendum*.

Hogy Pallas a' természet' istennője volt, ép úgy mint a' saisi Neitha, arról már csak ezen régi elv is meggyőzhet: nihil invita Minerva, seu natura. És mivel a' természetben sok isteni, sok szép, sok fenséges, sok erény, sok tudomány rejlik: nem csoda, hogy ez ébreszté fel első a' bölcselő észet, főleg a' helleneknél, kik elsőként átláták, hogy kell itt rejleni valamely rendező, örök, mindenható, végtelen észnek, kit illet egyedül az imádás; mert ez tartja össze a' világot, ez azon harmoniát, mely nélkül ez zűrtömeeggé változnék. Pallasban tehát imádák az örök észet, és isteni fölényt; mert illyentől telhetik ki, és nem a' gépszerűs természetből az egyetemes törvényhozás, mely sok ágazatú, lévén a' természetben *cosmici, physici, észtani, erkölcsi, és széptani* törvények, melyek egyedül érdemlik meg a' törvénynevet; mert egyetemesek, állandók, és egy túlnyomó, a' világ' tömegén fölülemelkedett eszes és bölcs erőnek, 's hatalomnak kifolyásai. Bölcs hatalom hozhatá öröklétre a' szép világot; nem pedig a' vaksors, nem az értetlen fatum, és az ellenállhatlan szükségszer, melyek mitsem ügyelve a' czélszerre, az okos lények' jó, vagy rossz jellemére, zsarnokilag parancsolnak és uralkodnak; miként ezt régen a' *chaldéusok*, később *Epicurus*, jelenleg a' *musulmanok* hitték, és hiszik; amazok ennél fogva tagadva a' főgondviselést, és erkölcsi szabadságot, és a' halál utáni jutalmazást vagy büntetést.

Pallas' mysteriumaiban ezekkel égtávolilag ellenkező tudomány taníttaték, mely ellenlábosa vala amaz őshitnek, minél fogva még az istenek is alája vetvék a' *fatumnak*, annál inkább az emberek; itt már kifejlett az egy istenhívés' csirája, és *Antisthenes*, daczára a' népbabonának, bátran ki meré mondani: *világisten* csak egy van; *nemzeti* pedig annyi, mennyi a' nemzet. Pallas' theológiájának titkos tanai tehát ezek voltak: Egy a' fölény, és ez nem más mint az örök, és főbölcsesség, Pallas' jelve alatt tisztelendő, a' ki jutalmazó és büntető ¹⁾; van erkölcsi szabadság, és erény — Pallas arethusa; — van halhatatlanság és e' földnél jobb élet: végül a' fölény, mint a' világot kormányzó, és fentartó értelmiség és jóság, erénynyel tisztelendő. Világosan tanusítja mindezeket a' Pallas' mysteriumaiba kétségkívül beavatott *Cicero*, ki ezt mondja Pallas' mysteriumairól ²⁾: „Mihi cum multa eximia divinaque videntur *Athenae* tuae peperisse, atque in vita hominum attulisse; tum nihil melius illis *mysteriis* quibus ex agresti immanique vita, exculti ad humanitatem, et mitigati sumus: *initiaque* ut appellantur, ita revera *principia vitae* cogno-

¹⁾ Pausaniasnál: *axiopoena*. *Lacomica*. C. 15.

²⁾ De legib. II. C. 14.

vimus : neque solum cum laetitia vivendi rationem accepimus , sed et cum spe meliore moriendi. Pallas' titkos tanaiból aztán könnyű vala *Pythagoras*nak következtetni e' szép tudományt, hogy : Isten a' harmonia' létesítője, mely öszhang fentartja a' világot; *Platón*nak ezt, hogy : a' fölény egyedüli rendezője a' természetnek; *Aristoteles*nek, hogy : az első mozgató , mozdulatlan áll ; *Anaxagoras*nak , hogy : nincs több és egyéb isten , mint az ész : a' nap pedig nem egyéb mint megtüzesített kő, vagy izzó érczdarab ; *Epicurus*nak, hogy : a' természet, és ennek részei nem érdemlik az istenlést, mikép *Lucretius*nak alúl idézett verseiből láthatni ¹⁾; és általában a' *pythagoreusok* azt, hogy : Istennel kell társalogni, ennek szeme előtt járni, ennek kegyeit a' szív' tisztasága által megérdemleni.

Mi roppant eredmények folytak , eszvallást illetőleg , ez üdvös és szívet 's lelket fölemelő tudományból , már most ezt vizsgálgasunk. Elsőben Pallas' tiszteletével, bár nem mondhatni, hogy az emberiség' ama' világszemlélete, melyet már ma babonásnak nevezhetünk, egészen leomlott, vagy meggyöngült, mely abban állott, hogy a' nép a' közép alakot mellőzve, mindent a' fő és utolsó okra, a' fölényre vitt; pl. hívé, hogy az isten mennydörög a' felhőkben, minden élőfában egy-egy *Dryas*, minden forrásban egy-egy *Najad*, minden ligetben egy-egy *Oread* él; nem lett vége, mondom, ezzel ezen gyermeki gondolkodásnak : de azt sem tagadhatni, hogy az esztisztelet által, legalább a' gondolkodó fejekben egy más *világ-szemlélet* keletkezett, melyet már *észszerezésnek* lehet nevezni, és a' mely abban áll, hogy mi felhagyva az említett gyermekes észjárással, hiszszük, hogy a' fölény a' világkormányzásban, ép azon észtörvényeket követi, mik lelkünkben mélyen gyökereznek; minők : az oki kapcsolat, a' folytoniség, az öszhang; viszont a' következtetlenség, és ellenmondás' kikerülése. Midőn a' babonás *irokés* látva, és hallva a' *Niagara* folyó' zuhatagát, még ma is ebben a' világ' nagy lelkét féli, és rettegi : ugyanakkor a' mívelt európai látja ebben a' physikai okok' fenségét, és éldeli azt, mint széptani fellengős tárgyat, és olly természeti jelenetet, minőt a' világ' minden művészei sem tudnának kiállítani. Midőn a' babonás *siciliai*, hajdan szemlélve az *Etna'* kitörését, rettegte ebben az eget megrohanni akaró *Encaeladust*; ma úgy tekintjük ezt, mint természeti nagyszerű tüneményt, mely alá van vetve a' physikai törvény' korlátozó fenségének, és szükséges távolságra állva ettől, tőle mitsem félünk. Így lőn aztán, hogy a' világon fölülemelkedett örök ész' tisztelete' és a' bennünk is létező értelem' kifejtése által — mert ebben áll a'

¹⁾ De rerum natura , Libr. V. 196—200. v.

Hoc tamen ex ipsis coeli rationibus ausim
Confirmare , aliisque ex rebus reddere multis
Nequaquam nobis divinitus esse paratam
Naturam rerum , tanta stat praedita culpa.

parthenolatria' lénye — apránként lehűltek azon isteni, de nem érdemlett fénykörök, mikkel ezelőtt fénylettek a' természet' személyesített, és saját jelvekbe burkolt részei, pl. a' nap, hold, föld, tenger, tűz, szerelem, stb és annál jobban elétűnt az isteni örök ész, mely ezeken szelíd hatalommal uralg, és trónján ülve, senkit maga mellett nem tűr.

Pallas' párnélküli jelve háttérbe tolván, sőt a' gondolkodó főben megsemmítvén a' babonás világszemléletet, a' bölcsek apránként eljutottak egy, az isten' létezését támogató hatalmas *védvényre*, mely a' nagy Socratesnek köszöni létét, mikép Xenophon' memorabiliaiból — Libr. I. Cap. 4. — kitetszik. Ez az úgynevezett *physicotheologiai védvény*, melyet a' stoicusok bámulatos szépségre kifejtettek, mint ezt Cicerónál látjuk — De Natura Deorum. I. II. c. 47—64. — Ezen isteni észföltség mellett harczó védők ekkép hangzik : „Az ész' sajátja sőt előjoga a' törvényes rend, a' *harmonia*, a' *szépség* eléhozása és fentartása, melyek a' világban szemmel láthatók. Amde rend nem is képzelhető, rendező szépség szépítő, törvény törvényszerző nélkül; és ez a' fölény. Továbbá, az ész' sajátja a' *célszer*, mely az élőműves testekben leginkább fénylik, és bölcs alkatóra mutat; mely rend és célszer megfejthetlen, ha csak az emberi értelemmel és akarattal analog fölényt föl nem veszünk, a' ki az isten. Erre a' kétkedők azt mondják : gyöngé védvény ez; mert, ha a' világban van rend, e' mellett van elég rendtelenség is, főleg a' szellemvilágban, 's a' romlott emberiség között; ha van szépség, van elég rútság, és romlottság is, mit a' történelem tanúsít; ha van célszer, van elég czélhiányra mutató vak esemény is; és így szerintők vagy rendező, szépítő, és bölcs célokat feltevő isten nincs, vagy ha van, olly célokat tűz ki, miket el nem ér, vagy elérni nem képes. *Kant*' kifogásai itt ezek : „A' physicotheologiai védvény meggyőz ugyan bennünket a' fölény' *művészi* tökélyeiről, hatalmáról, de *erkölcsi* tökélyeiről épen nem; melyek akkor fénylenének legszebb fényben, ha az emberiség egyetemes boldogsággal 's erénnyel tündöklének; vagy, az erényes emberek legalább érdemeikhez mért jóléttel bírnának. Amde az erény itt érdemlett jutalmát el nem vehetvén, sőt néha üldöztetvén is, úgy látszik, hogy a' fölény azt nem tette fel fő célul, mi legfőbb t. i. az *erényhez mért boldogságot*; és így említett védvény elégtelen; legalább ebből a' szent, a' jó, és méltányos fölényre következtetni nem lehet.“

Meg kell vallanunk, hogy fontos ellenvetés ez, és olyan, mire a' hellen bölcsek felelni nem bírtak, miként *Claudianusból* is láthatni ¹⁾. Mi sem tagadhatjuk ennek elégtelenségét, sőt gyöngeségét,

¹⁾ In *Rufin.* v. 13—15. Sed cum res hominum tanta caligine volui Aspicerem, laetosque diu florere nocentes, Vexarique pios: rursus labefacta cadebat Religio.

ha ezt olly alakban mutatjuk fel, minőben ez áll Socrates óta mai napig. Igénytelen harmonisticám tehát, másutt már nyilvánított alapelvéhez hű, — melly egyesít, és épen nem darabol, összesít minden együvé illőket, és az egészletben keresi az üdvet, — más alakban, és lényeges módosítással állítja ki e' fenséges sőt egyedül érvényes védvényt, mellyet aztán az említett ráfogások épen nem terhelhetnek: ennélfogva én ezt collectiv jelleménél fogva *egyezményes védvénynek* — argumentum harmonisticum — bátor vagyok nevezni, melly is ekkép hangzik: A' világban létező sőt tündöklő *harmonia* elvitázhatlan: létezik ez az *égi seregekben*, mellyek együl-egyig gömbalakúak, az egyetemes súlyerőnek alávetvék, és körforgásúak; minélfogva úgy tekinthetők, mint egy isteni művésznek egy perczet sem késő vagy siető óraművei ¹⁾.

¹⁾ Mivel az *égtani harmonia* legerősb bizonyossága, a' világot rendező és hatalmas törvénye alá szorító fölénynek; mivel továbbá az ég' theoriája végtelenül tökélyesb ma, mint lehete az ősvilágban, mit csak abból is kivethetünk, hogy az *üstökösök* Socrates' korában még légtüneményeknek tekintettek, és megjelenésök félelemmel tölté be az emberiség' szívét, ma pedig ezek főleg *Newton*, *Dusejour* és *Laplace*' buvárlatalai után, a' napországhoz tartozó, bár excentricus ellipsisekben forgó, de mégis olly rendes pályát tartó égitesteknek ismertettek, hogy látkörünkbe visszatérők pontosan előre megmondathaták: szabad legyen itt kissé bővebb felvilágosítással élnünk, megtekintve avatott vagy égtani szemmel a' világ' bámulatos gépét. Mi fölségesen jár annyi évezredek óta a' világegyetem' óraműve, meggyőződhetünk erről, ha az *üstökösök*' csodaforgását szemle alá vesszük. Ezeknek ősvényei olly merészek, hogy ők az ég' minden sarkairól jöve, úgy látszik rendetlenül, sőt önkényesen futkossák be a' bűjdosók közti téreket. Most a' nap, és Mercur, majd ez, és Venus, most ez és a' föld, majd ez, és Mars, most ez, és Jupiter közt futkosnak. Naptóli távolságaik is felette különbözök; így pl. *Halley*' üstökösének, melly 1835-ben hatodszor tűnt fel, és pályáját 76 év alatt végzi, naptóli távolsága 740 millió mérföld, napközele pedig csak 12 millió. Ez üstökös 1744-ben olly közel jött földünkhöz, hogy tőle csak 800,000 mérföldnyire vala, és fényfarkával az ég' harmadát befogta. Megdöbbsentek ezen látványra a' népek, meg maga az égismerő *Euler* is, és féltve földünket az ebből következhető összeütkezésstől, féltve magát naprendszerünket azon zavarodástól, mit ezen jelenet idézhet elé az egyetemes vonzerő' törvényénél fogva; sokan tehát ekkor 's ezután is úgy tekinték az üstökösöket, mint rendzavarókat, mik egykor olly forrodalmakat idézendnek elé földünkön, minők' nyomai már látszanak is ennek gyomrában a' különböző földrétegek' chaosában, a' legmagasb hegyeken találató tengeri állatok 's növények' kővé vált példányaiban, az elégett, és közzénné vált őserdők' maradványaiban. Úgy tekinték némelly égtanárok az üstökösöket, mint röpkülő hatalmas bombákat, mik az ég' harmoniája ellen intézve, valaha még ennek rendjét felbontandják és jelen óraművét összetörendik.

Amde ez még eddig helytelen félelem volt, és hihetőleg az is marad; mert mikép *Lambert* és *Dusejour* tanítanak: „Olly complicált és összeszőtt mesterséges gépben, mint a' világegyetem, és a' napok' országai, lehető volna ugyan, az égi testek' egykori zavargásai miatt, a' köz romlás: de az isteni művész előre ellátta ezeket, és jeles óraművét úgy alkotta, hogy főleg az excentricus üstökösök, ne menjenek mindig a' nekik kiszabott rendes ősvényen, hanem a' nap és náloknál nagyobb bujdosók előtt, ollykor

Létezik említett harmonia a' földünkön élő *életműves testekben*, mellyek, bár ezerféle változatosságban a' gépi és mértani törvényeknél jóval följebb álló physiologiai törvényeknek hódolnak, és egy csodálandó plastica által, főleg az emberek olly elragadó szépségre fejlenek, melly bámulatos. Létezik a' harmonia az *emberi észben*, melly az észjárás' változatossága' daczára eleitől fogva egy volt, és örök, az észteni törvények sohasem változván, az axiómák rendületlenül állván, és csak az alkalmazások' színezetében különbözvén; miknek létezését semmi sophismus és paralogismus leron-tani nem képes. Létezik a' harmonia az *erkölcsi világban*; minek tanúja az erkölcsi törvény, melly a' szívekbe íratott, és bármint iparkodjék *Montaigne* és *Mandeville* ezt a' szokásnak, nevelésnek tulajdonítani, ez elvitázhatlanul él a' polgári törvényekben, a' vallásokban, a' társalmakban. Végül létezik a' harmonia e' *széptani világban*, mellyet ferdén, és egyoldalúlag fog fel az, ki minden szépséget csupán a' külalakban vél rejleni; ez is figyelmet érdemlő ugyan, de még szebb és fenségesb a' belszépség, az erény, és a' való, ezek kölcsönöznek bájt az alakszépségnek is, és ezt megdicsőítik; voltak tehát eleitől fogva nem csak szépformájú, de szép lelkű emberek is, bár nem olly nagy számmal, mint a' köz természetek. Mind ezeket egybe foglalva létezik *cosmicai, physikai, észteni, erkölcsi és széptani harmonia*, mint eredménye, és gyümölcse az ég-, természet-, ész-, erkölcs- és széptani törvényeknek: miknek érvényét meg nem semmithetik a' tölök gyakori eltérések; mert nincs szabály kivétel nélkül.

Kérdjük már most, hol vették magokat ezen törvények? Ián a' vaksors, a' fatum, a' kényszer' művei? Erre már följebb feleltünk; és míg eszünk' sarkitörvényeit meg nem tagadjuk, mindig kell állani annak, hogy az okozat és mívelet okot 's mívelőt, 's pedig elégségest tesz fel, 's postulál; melly *világéletet* semmi tévelmélet meggyöngíteni, és, mint *Kant* akará, csupán a' tapasztalás alá eső dolgokra szorítani, nem képes; áll ez rendületlenül örökké minden ép, 's józan eszű emberléný fejében.

A' törvény tehát, — melly rendet, harmoniát, szépséget, külsőt úgy, mint bensőt eredményez; — törvényhozót föltételez, és minőt? olyat, ki teljhatalommal uralkodjék az általa teremtettt és rendezett világban, a' porszemtől fogva a' napországokig, a' féregtől az arkangyalig: annálinkább, mivel az ő törvényei egyetemesek,

a' zavarba hozás, és zavarodás' elkerülése' tekintetéből ki is térjenek. "Miből ezen fő igazság foly, hogy ezen bámulatos világharmonia épen nem a' vak sors, nem az értetlen fatum, nem a' buta kényszer, hanem a' főharmonia' remekműve: a' ki előre látva, minden lehető és felmerülhető baleseteket, úgy mérte, úgy czirkalmazta ki az égi testek' járását, és úgy illesztette bámulatos világgépébe az egyes égi testek' kerekeit, hogy azok ennyi évezred óta, bár összeütközhetők, de mégis köz romlást eléldézők nem voltak.

öröklők, egyedül bölcsek, és jók, nem úgy mint az emberekéi, mik csak akkor érdemlenek törvénynevét, ha amazok' tiszta kifolyásai, különben ezek csak parancsok, ideiglenes rendeletek, és még alaptörvényeik is a' botor forradalmak által megrendíthetők sőt eltörölhetők.

Minket szabad lényeket, a' fölény' jósága kivett ugyan lelkünket illetőleg a' gépi törvények alól, és ellene járhatunk szenvedélyeink' ostromában az erkölcsi fensőbb törvénynek, az erkölcsi finomabb kényszernek; de míg baromiségig nem süllyedünk, él bennünk a' lelkiismeret, él az öntudat, él az illedelem, él az erkölcsi szemérem, mely törvényt, illedelmet sérteni tilt, erkölcstelenséget elkövetni, a' belszépét, az erényt, a' valót megrontani irtózik: — ezt jegyzé Pallasban a' szüzesség, — de jaj annak, a' ki emberi méltóságával visszaél, és magát ember-barommá lesorozni elég botor, 's oktan: mert utóléri őt, előbb utóbb, ha itt nem a' más világon a' magas Nemesis, a' már említett Minerva vindex, kinek uralmát, ha ki e' szűk földi létre szorítná, az kimutatná, hogy nem ismeri a' fölény' törvényhozásának erejét, az egész világot átölelő egyetemiséget, és nem csak e' föld' porszemnyi kicsinységre szorított. Mert ha a' királyok' kezei is hosszúk, mint a' közmondás tartja, mennyivel inkább utól érik a' bűnöst a' fő és örök törvényadó' kezei: a' ki harmonia' istene lévén, bizony ha itt nem, a' siron túl helyre állítja az erény és jutalom, a' bűn és büntetés közti egyezményt, tiszteletbe tartva itt és amott, bölcs és jó törvényeit.

Nem csak művész tehát ő, hanem erkölcsi fölény, miként törvényei és ezek fölötti éber örökődése mutatják: a' ki nagy hatalommal gyakorolja ítéleteit nem csak egyénekben, de egész nemzeteken is; mert nincs bizonyosb, mint az, hogy minden elfajult, vétekbe merült államra várakozik egy közel és kikerülhetlen ítélet; mert bizonynyal van *erkölcsi igazgatás* e' világban, mely előbb utóbb megdönti a' vétek' bármi nagy colossusát. Nem üres eszme tehát a' fölény; és hiába mondja a' kor' philosophiája, hogy ez nem más, mint művészi ideál, melynek nem szükség a' művész' képzelmen kívül léteznie; mert nyilatkozik, és eleitől fogva nyilatkozott ez a' természet és emberész' törvényeiben, mik pedig nem ábrándok, nem tünemények. És ezek annál inkább állanak, hogy a' főharmonia vagy fölény' hívése öszhangot idéz elé, mind eszünkben, mind szívünkben, mind cselekvényeinkben, és mint halhatlan *Kölcseynk* nyilvánítá, az ifjuságnak igen ajánlatos *Paranesisében*: „Semmi sincs, mi az emberi szívet annyira fölemelhetné, következőleg az élet' mindennapi jeleneteiben, a' szenvedélyek, és indulatok' örök ostromában a' hozzáragadt szennyből annyira megtisztíthatná, mint az istenség' nagy gondolatával foglalkodás. Ellenben, vesd és töröld ki szivedből a' főharmoniabani hitet, és rohanj ennek törvényei' kitépésére, legott chaosba borúl értelméd, szíved pokollá változik

szép érzelmed' virágai elhervadnak, és lesz belőled egy ellenmondásos lény, egy szörnyeteg, ki szánalom, és megvetésnél egyebet nem érdemel.“

A' tiszta vagy észvallás' második fősarkalatát teszi a' *lélek' halhatatlanságáról* erős és szilárd meggyőződés. Ez is, bár homályosan tanították főleg az *eleusisi mysteriumokban*, melyek már nemcsak Pallasnak, hanem *Céresnek* és leányának *Proserpinának* is szentelvék voltak. A' hellen régiség' szellemébe mélyen behatott *Herder*, az igaz humanitas' gyarapítására irányzott szép leveleiben azt mondja Céres és Persephone' jelvéről, hogy a' Pallasé után az emberiség' sirhalmain ezek' jelképe 's mythusa legmélyebb és legszebb jelentésű: Demeter és leánya jelvezék a' föld' külalakját, és ennek változatait, a' most elavuló, de majd újra felviruló természetet. Ép azt tehát, mit Pallas is ábrázolt, de már más tekintetben emez vonatkozék a' természet' nagy egészletére, és rendezésére, mint láttuk, amazok még nem öleltek illy nagyszerű tárgyat, csupán e' föld, és a' természet' külalakját, és csoda átalakulásait tárgyalták. Télen ugyanis elzordonúl a' föld' alakja, de *tavaszzal* megjön újra ennek díze, és szépsége, 's mintegy a' halálból föltámad a' föld; barbár emberek-lakta tájakon pusztá ez és kietlen: ellenben ügyes földművesek-lakta tartományokban, kalászosokkal hullámozó vetések, kies kertek, rendezett folyók, mivelt erdők, mosolygó tájak, törvények, vallás és szelídebb erkölcsök mutatkoznak; nem úgy mint az örök háboruban élő, ragadozó, rendellen, és erkölctelen népek közt: ezen átalakulást jelvezé Demeter vagy Ceres, és így: a' *földművelés és polgárosított élet' áldásait*. A' szép Persephone pedig, kibe párnélküli szépségeért, majd minden isten szerelmes volt, jellesen: Mars és Apollo, vagy a' nap, ki őt elárulá, kit Theseus és Pirithous még Pluto' karjai közül is ki akartak ragadni, — jelve vala 1-ör a' *szép tavasz*nak, az egész természet' feltámadásának, és mintegy a' sírbóli felköltének — megengedtetvén neki Zeüsz által, hogy a' holtak' sötét országában fél évet eltöltve, hat hónapig az élők közt mulasson. — 2. Jelve vala az *emberi lélek' halhatatlanságának*, melly lehetetlen, hogy ennyi küzdés, ennyi sorscsapás, ennyi méltatlanság után szebb, jobb, és öröklétre ne ébredjen. „Az nem lehet, ekkép érze már az ösvilág' tiszta és romlatlan elméje, — hogy a' fölény czélt ne érjen teremtetési remekében, az emberben; kit, ha szebb öröklét számunkra nincs, a' jó atya mintegy meztelent kitaszita e' világ' kietlenébe, és mint elcsapott gyermeket magára hagyott; mi annál csodálatosb, hogy az ember' lelkét dúló számtalan vágyak, és szükségérzetek' seregével kínoztatunk.“ Minnek, így szólának már ők is, — korunk' legnagyobb szónokával, — e' határtalan vágy, ha halhatatlanság nincs, e' szűk kebelbe? minek az istenszakra az egy napi féregbe? minek illy rövid életnek olly hosszú cél? születék tehát már az emberiség' első életszakában a'

jobb élet reménye, a' *testünk' átalakulásáról* boldog hit; és ez adaték elé Eleusis' mysteriumaiban, Ceres és leánya' épen nem üres mythus, és jelentékeny jelvei alatt.

Tudnunk kell, hogy az *eleusisi templomban*, mely Pericles által építve, egy vala a' hellenek' legnagyobb basilicái közül, évenként *Herodotus* szerint felgyült ezen világhírű ünnepélyre mintegy 30,000 beavatott, beavatandó, és avatallan személy: kiket fogadának a' fáklás mysták vagy papok, és bévezeték a' templom' rejtkehelyeibe, azon hosszú folyosókon keresztül, melyek jelvezék az élet' kísértetekkel teljes utait, az alvilágot, míg elvégre felhágtek velök azon szentélybe, melyben szemvakító fényben tündöklött a' főlény' képszober. Itt a' hierophanta, ki mindig az eumolpidák' családjából választaték, a' világteremtő főlényt képviselte, és a' mindenhatóság' jelképeivel fénylett. A' világi főrendőr, — archon basileus — intést tön hogy: „Azok, kik magokat terhes bűnökkel terheltnek érzik, távozzanak.“ Ezután kezdődtek a' mysteriumok, vagy a' titkos tanok' jelképes előadásai, melyek kétfélék voltak: *kisebkek és nagyobbak*. Elsők közé tartozott a' *sírontúli létnek* elyseum, és tartarus' jelvében előadása, 's az életutáni *megjutalmazás* vagy *büntetés*. Itt tanítaték amaz Egyiptomból került hit, melynek Plato is híve vala, hogy az emberi lelkek, mielőtt e' földi életre mennyből letaszítottak, és a' test' tömlöczébe zárattak, eredetileg daemonok voltak, 's már akkor is halhatlansággal bírtak, mit jelen élet után is megtartandnak; és a' szerint, mint itt viselik magokat, az itt kimutatott erkölcsi tisztaságuk, vagy erkölcstelenségök által leendnek vagy örökké boldogak az elyseumban vagy boldogtalanak a' tartarusban.

A' *nagyobb mysteriumokban* már tanítaték Pallas' jelve alatt az *egy istenről* hit, mikép ezt némelly egyházi atyák, pl. alexandriai *Kelemen*, *Justinus*, és *Eusebius* állítják: mely hitet maga a' főpap élő szóval tanított; a' természet' nagysága, rende, pompája, szépsége, és a benne rejlő terv' egységéből merítve védvényeit, hallát mondvá azok' fejére, kik a' sokistent hívő nép előtt erről valamit szólni, ennek babonáját, vak hitét megtámadni merészelnék. Ezek így megcsvén, eléállott a' hérold, és ezen szavakkal: „*Knox ompax*“ a' népet elbocsátá. Mit tesznek ezek? még ma sem tudjuk.

A' philosophusi elméknek szép szöveg vala ezen titkos cultus a' bölcselésre. Socrates ugyan, mikép tudva van, soha magát a' mysteriumokba be nem avatattá, úgy ítélve, hogy: „A' mi igaz, és életérdekes, annak nyilvánnyal kell bírni, és mindenütt kell hirdettetni;“ de mégis, mikép már több helyen megjegyeztük, ő fogá fel legjobban ezek' értelmét, és ő szerkeszté első olly rendszerbe, mely alapja vala a' tiszta észvallásnak. Minő védvényekkel élt e' párnélküli bölcs, az atheni tömlöczben, körötte összegyült tanítványi előtt? eléadja Plato legérdekesb dialogjában, *Phaedonban*; de leg-

erősb védv' vala e' szilárd hite mellett, e' nagy ember' példásan dicso' halála, mellynél szebbet az ősrégiségben nem találunk, mellyből megtanulhatni: mi nyugalmas nagyságban húnynak el az igazak, előérzetével erényökkel érdemlett jutalmaiknak, és úgy hagyva el e' tökéletlen létet, mint mennyből alászállt erényhősök térnek vissza örök lakhelyökbe, az égbe.

A' harmonisticának fő, és egyedüli feladata lévén az, hogy a' harmonia, mint világelv' segélyével, üdvös reformot létesítsen a' philosophia' minden részeiben, kimutatva ennek főleg a' német kor-philosophia által hátralépéseit, bonyolulását, iskolaisággá fajulását, és annak, mit *Kazinczy*nk olly jól mondott, igazságát:

Kérdeztem bölcseinket, ők csevegtek,

'S bizonytalanabbá tőnek, mint valék.

becses figyelmét a' t. Académiának bátor vagyok ez alkalommal fölkérni addig, míg az isten, és halhatlanság' egymással szoros kapcsolatban álló, és egy szilárd egészet tevő sarkelvét azon *legmagasb*, és igénytelen véleményem szerint, *legerősb* harmonisticai szempontból előadandom, melly távol minden egyoldalú felfogástól, műszavak' pókhálóiiba burkolt rejtelemtől, világosan előterjesztendi a' tiszta észvallás' ama' palladionát, és szentélyét, az *isten*, és *lélek' halhatlansága' hitét*, melly záloga emberi méltóságunknak, polgárosítója nemünknek, az emberész' dicsősége, a' társalom' kapcsa, az élet' vigasztalója, szépítője, és nagyítás nélkül a' bölcsesség' tetőpontja. A' philosophia' nagyszerű telkén fakad ezen éltető forrás, mellyből ered egy termékenyítő és amaszt élénkítő folyó; melly míg a' miveltebb emberiség' nagy tartományát öntözi, míg egyaránt helyt fog a' fensőbb, közép és alsóbb néposztályok' szívében, addig nem árthat e' kies vidéknek semmi, de mihelyt ennek forrásait kiapasztja az aljas önzés, a' hiúság, a' baromiség, a' sophismus, a' szenvedélynek hizelgő ál bölcselés, legott e' mosolygó táj, kietlen pusztává válik. És valóban, míg *Semiramis'* bámulatos csatornái öntözik a' termékenységről hajdanta híres Chaldaeát, és Babilont; míg be nem dőledeztek a' *Sesostris* által készített vízárkok, mik hálószeresen alkotvák, Nilus' vizéből megöntözték Egyiptomot; addig említett két tartomány éléskamrája vala a' világnak, de mióta a' barbárság ezeket bedőledezni engedé, mind két ország előnteték homoktengerrel, és belőle kihalt mind a' földi jólét, mind a' szellemi élet.

Magyar Parthenonomban bővebben előadandó elveim szerint, én itt e' következő alapelvekből indulok ki. Mértani vagy tökélyes evidentiát nyújtó védvényekkel ugyan a' tiszta észvallásban, a' fölény és halhatlanság' bebizonyítására nem élhetünk; már csak azért is, mert az *eredetiek*, minők az említett fenséges tárgyak: isten és lélek, nem hogy sajátlag vett bebizonyítást de még értelmezést sem töltnék; áll ezen elv' igazsága az érzéki világban is. Kisértse meg szóval bárki előtt értelmezni, mi a' *zöld*, vagy *fejér* szín? mi a' *fenső*

vagy *mély hang*? tapasztalni fogod, hogy ez lehetetlen, annál inkább a' fölény, és lélek' fenséges eszméje érzéki fogalom alá soha de soha nem huzathatik. Kérdezd a' legnagyobb bölcstől: mi az isten, és a' lélek' *lénye*? lesüti szemeit, és meghuntyászkodva ezt mondja: Nem tudom. De már ha mindkettő' *törvényeit* kérdezed, melyek e' világban és eszünkben nyilvánulnak, elsőit illetőleg a' világban látjuk a' harmoniát, mely összege, mint láttuk, az *égtani, természet-, és-, erkölcs- és széptani* törvényeknek, kútfeje az egyetemes rendnek, lelkünket illetőleg is, bár ennek lényé megfoghatatlan; de *alaptörvényei* fölvehetők, minők ezek: mindennek kell lenni elégséges *okának*, továbbá: a' föltételes dolgoknak egy *föltétlen*, vagy abszolút lényben kell gyökerezniök, végül: csupán az lehet *igaz*, a' mi öszhangzó, a' mi pedig ellenmondást rejt magában, igaz nem lehet. Ezen alaptörvények már valamint álltak eleitől fogva, úgy, mint az emberész' axiómái, állandnak örökké, nem csak az érzéki, de még az érzékfölötti dolgokra nézve is. *Axioma* az is, hogy, ha reál dolgok léteznek e' világon, kell léteznie ezek' reál okának is, és ha van reál világ, kell lenni reál istennek is. És így nem állhat a' korphilosophiáknak aza' *tévelemélete*, hogy: a' fölény nem más, hanem ennek csak szükséges ideája, de a' mely valóságban nem létezik, mint tér és korban nem létezhető. Illyen tévhit az is, hogy csupán minmagunkban szemléli ezen idea a' bennünk lévő istenit; nem áll az is, hogy: isten nem más, mint az isteni fenségre magasztalt világ.

A' világban fennálló *realismust* tehát bármely philosophia meg nem semmitheti; és amazt az álomszeres idealismusba bármely színtlett okokkal nem futaszthatja. Állván a' realismus, rendületlenül kell állani annak is, hogy a' reál lényeknek *reál isten* felett meg, nem pedig képzelt, a' ki és teremtményei közt kell lenni szinte nem képzelt, hanem való viszonynak, és bár nem tökélyes harmoniának. Analog lény lévén ő velünk, akarjuk nem akarjuk, hinnünk kell, hogy azon ész, és erkölcsi tökélyek' forrása, mik bennünket a' barmok' fölibe emelnek, a' fölényben fakad, 's pedig végtelenül tisztább és nagyobb tökélyben; mert a' forrás soha nem lehet tisztállanabb és alantibb a' pataknál. Végül, ha reál és erkölcsi isten van, ennek kelle szükségkép gondoskodni arról, hogy őt minden helyzetű és miveltsgű népek, minden korban, és minden égaj alatt, felfoghatásukhoz képest, feltalálják, ismerjék és tisztelhessék.

Ezek a' *józan ész' axiómái*, miket semmi ábrándos, és felhőbe járó sophismus le nem ronthat, és erejéből ki nem vehet, míg eszünk' említett sarkitörvényei állnak, míg szívünkre hallgatunk, és míg a' történelmet szemeink elől el nem vetjük. Ezekben gyökereznek istent és halhatlanságot soha egymástól el nem választó *hitünk' gyóktanai*; miket szinte nem darabban, töredékesen, és külön, hanem öszhangba egyesítve kell felfognunk: mivel ezek egymást föl-

sógesen segítik, kipótolják és kiegészítik, miknek egyességiből merül aztán fel ama' szilárd egyesített, és rendületlen *védvény*, melyet mi *harmonisticainak* nevezünk.

Alkalmazzuk már most az említett gyökelveket, és, ha úgy tetszik, axiomákat a' lélekkalhatlanság' alaphitének megerősítésére, és ebben az úgynevezett 1. *történelmi*, 2. *fensőbb lélektani vagy erkölcsi*, 3. *társalmi* és 4. *istenészeti* védvények' egyesítésére, és a' harmonia által szoros egybefoglalására.

I. A' *történelmi védvények* háromfélék lehetnek : vagy a' halálból *feltámadott emberek*' hiteles állításai, vagy a' lélek' halhatlanságát hitt és hívő népek 's nemzetek' *öszhangzó hitágazatai*, vagy a' kitűnő *bölcsek*, és vallásalapítók' ebbeli *egyező tanai*.

Figyelmetesekké teszem tisztelt hallgatóimat itt arra, mi lényegesen eltérő különbség létezik az isten 's lélek' halhatlanságát védő harmonismusom, és a' criticismus ebbeli eljárása között. Emez eldarabolja 's egymástól elválasztja az említett védveket, a' *gyakorlati és erkölcsi védvények* tulajdonítva egyedül a' főérvényt; az *elméletieket* pedig, főleg a' történelmieket erejükből kivéve, és elsilányítva. Mi ellenkezőleg cselekszünk. A' gyakorlati, és erkölcsi védvényeknek is erőt tulajdonítva ugyan, de az elméletieket, ezek közt a' történelmieket is tisztelve, és helyet hagyva nekik az összesített vagy harmonisticai védvény' rendszerében. A criticismus azt a' kifogást teszi a' történelmi védv. ellen : Valahány pozitív vallás van, annyiféle színezetben adja elé a' halál utáni öröklétet, másképp festi ki a' fölényt, másképp a' boldogok és boldogtalanok' leendő lakhelyeit, ez szerint oda mutat, hogy az említett szemléletek *alanyiak*, és így tárgyisággal nem bírva, következőleg a' tiszta észvallás' védvei közé be nem illők. Erre azt feleljük : a' pozitív vallások' iránya az lévén, hogy hassanak a' népre is a' képzelem és a' szív által; ugyanazért bármint különböznek ezek az öröklét' kifejtésében : de *egyeznek* mindannyian a' fő dolog' állításában, mely ez : a' test' halála nem dönti semmiségbe jobb részünket, a' lelkét : van fölény, ki lelkünket megőrzi a' semmivé-léttől, és ezt ott is vagy megbünteti, vagy megjutalmazza. Mikép esik az meg? ezt a' tiszta észvallásnak fürkészni, annál inkább meghatározni, szerénytelenség volna, — nem teszi ezt a' tiszta keresztyénség is : de azért áll örökké a' hitnek e' sarkalata : van erkölcsi isten, és ennek hatósága áll még a' sírontuli öröklétben is. Valljuk tehát, hogy a' *történelmi védvény* nem csak beillik, de főhelyet fog ez ügyben.

Itt a' *tényleges védvény* — argumentum facticum — tehetne leghasznosb szolgálatot, mely abban állana, ha valamely teljesen megholt, és elrothadt ember visszajőne a' halálból az életre, és elbeszelné a' látottakat és hallottakat. De mivel ez még nem esett soha, és ha megesett volna is, mi az ilyenekkel közlekedésbe nem jöhetünk, fenmarad örökké a' kétség, mit észokokkal eloszlatni nem könnyű.

Azonban a 'Krisztus' feltámadása' szemtanúival másképp állott a' dolog. Ők látták a' Krisztust iszonyú halállal meghalni, és új életre feltámadni : innen ama' roppant eredmény, mely ebből folyt a' hívőkre és a' keresztyénség' elterjedésére. De már a' kételkedő bölcselők e' rendkívüli eseményre ezt mondják : a' Krisztus istenfia volt, mi közemberek vagyunk ; mi feltámadásának szemtanúi nem vagyunk, tekintélyre pedig az igaz bölcs mitsem ad ; mert , mint *Cicero* is mondja : Philosophi non est testibus uti sed argumentis ; azt is lehet gondolni, teszik hozzá , hogy a' Jézus csak tetszhalott volt, kit a' sírboltban Nicodemus' aromái ébresztettek föl , 's több e' félek. Mivel tehát mi különben is most nem a' pozitív vallások' terén, hanem a' tiszta észvallás' mezején állunk , lássuk a' történelmi védvények' két utolsó nemét , melyek kétségtelenekké teszik e' két nagy igazságot , hogy mind az ó , közép és új kori *tényleges vallások* , mind a' legtöbb *kütfülföldi bölcs*ek' egyező *véleményei harmoniában állnak a' lélekhalhatatlanság' hitével*. Positív vallásokat illetőleg , mívelt és míveletlen népek bámulatosan egyesültek e' hitben ; sőt, mi itt igen sokat nyom, a' míveletlenek még erősebben hívék ezt , mint a' félmíveltek. Ezekről mondja aztán *Lucanus* :

Certe populi , quos despicit arctos ,
 Felices errore suo ; quos ille timorum
 Maximus haud urget leti metus : inde ruendi
 In ferrum mens prona viris , animaeque capaces
 Mortis , et ignavum periturae parcere vitae.

Tekintsük meg az ő , közép és új világ' népei' vallásait : találunk a' hébereknél *scheolt* , a' helleneknél *hadest* , a' rómaiaknál *orcust* , az aegyptusiaknál *Amenthest* , a' celták és scandinavoknál *Valhallát* , *Helát* és *Nifelheimot* , a' hinduknál *Padalánt* : hívék a' halhatatlanságot a' scythák , persák , a' budha és a' Zendavesta' hívei. *Kant* ezen jelenetre mitsem ad , és ezt alanyiságnak tulajdonítja ; de a' nálánál jóval bölcsőbb *Cicero* sokat , és ezt mondja : *Confessio omnium populorum lex naturae putanda est*. Valamint tehát a' materialistáknak jó védvényül szolgálna az , ha a' nemzetek' vallásai mitsem tudnának az említett hitről : úgy nekünk ebbeli hitünk mellett nem kis erősséget nyújt a' népek' hitének ebbeli *harmoniaja*. A' különböző bölcsék és vallásalapítók' egyhangú nyilatkozata is e' részben figyelmet érdemel. Olyan bölcselők tagadák a' sírontúli életet , a' kik istent nem hittek , mint *Leucippus* , és *Democritus* ; ha hittek is , mint *Epicurus* , csak árnyékisteneket tanítottak , és olyakat , kiknek mi gondoljaik sincsenek e' világra , és emberekre. De már *Pythagoras* , *Socrates* , *Plato* , *Zoroaster* , és mások *őszhangba* hozák a' fölénybeni hitet a' halhatatlansággal , jelen életet a' jövővel : ép úgy mint *Jézus* , a' ki tanítá , hogy a' fölény nemcsak az élők , hanem a' holtak' istene is.

II. Harmoniában áll a' halhatatlanság' hívése az emberlélek' fen-

séges természetével és ebből folyó emberi rendeltetésünkkel, ú. m. az erkölcsiség által létesítendő fensőbb boldogsággal. Elsőt illetőleg, valamint a' világot megtekintve, és eszünk' elvitázhatlan törvényeit követve, a' világegyetemben fénylő rend, törvény, és ezekből folyó harmonia' megfejtését különben nem tehetjük, ha csak a' durva anyag' rendezőjéül egy szellemi fensőbb valóságot, törvényadót, szóval istent fel nem veszünk és postulálunk, úgy az emberélet örök rejtelem marad előttünk, ha csak a' test, mint anyag mellé egy ettől különböző, ezt éltető, rendező agenst, vagy lelket nem statuálunk. Mert bár a' lélek' lényét, mint már említők, kimutatni nem lehet; de a' test és lélek' törvényei, működései egymással teljes ellentétben állanak; és bár az ép test és lélek, mint a' teremtő' fölséges remekei, egymással harmoniában vannak, egymásra hatnak: de az is bizonyos, hogy egymással folytonos küzdelemben is élnek, és így ezeket egy categoriára vinni épen nem lehet. Mert mindenki látja, hogy más a' test, más a' lélek. A' test csak gépe, eszköze, szolgálja, hüvelye, járuléka, öltönye a' benne rejlő, őt éltető, igazgató észnek, és mintegy parancsnoknak; a' ki ha valamelly baleset által elsőtétül, és a' testre befolyását elveszti: ah! mi szertelenségek állnak elé, miként ezt a' tébolyodottaknál tapasztaljuk. Ellenben az épeszü és testü bölcsekben mi fölséges harmoniája, szépsége látszik az életnek! mi szép elmederű, nyugalmas nagyság, elégtelenség, szenvedélytelenség fénylik arczukon, kiket a' törvény' ösvényéről sem taps, sem gyalázat, és gúny el nem tántorít, mi erősen áll kezökben az ész' kormányja, és mi méltóságban ülnek az életbölcsesség' koronája alatt! Ki volna azon vakmerő anyagosdi, a' ki *La-mettrie*' nem sikerült próbatételei után, még elég szemtelen volna, a' lélek' dicső működéseit a' test' durva anyagából, és ennek sajátából megfejteni ügykezni? és ezt mondani *Spinosával*, hogy: kétféle tulajdona van az állománynak: kiterjedés, és gondolkodás. Bizony ezekre azt kell mondanunk, hogy a' ki a' testet a' lélekkel összetéveszti, — bár, mint mondam, ezek ép állapotban, harmoniában vannak, és ebben fénylik az isteni főművész' legnagyobb tökélye, — a' lélek' sajátjait, működéseit, a' durva anyag' sajátai, és tulajdonaiból lehozni elég merész: az ilyen sohasem gondolkodott a' lélek' természetéről, és ennek a' test' tehetségeit túlszárnyaló tökélyeiről. *Seneca* elragadtatva lévén a' fejlett emberlélek' dicső sajátjai' meggondolása által, ekkép szól: „Vesd meg, sőt kerüld a' nép' aljas tömegét, és szemléld tenmagadat; magadban a' legnagyobb színházra találsz. A' lélek ha nagy, magánál nagyobbra nem talál.”

Ha mi is ezt tesszük, soha lelkünk' természetéről nagy föllelkesezés nélkül nem gondolkozhatunk. Ez a' csodás valami az ő számlálhatlan *fogalmaival*, eszméivel 's eszményeivel, mik a' mi gyönyörűségeink; *emlékezőtehetségünkkel*, melynek kincsei el nem töröltetnek, zavarba nem jönnek, és szüntelen öregbülnek; *ítéleteivel*,

mellyek fejtik a' világ' rejtelmait, fölemelkednek a' fölényig, és ezt még a' fényfelhők' csillagai napjain túl is fölkeresik, 's utól érik; *képzelmével*, melly egyik égsarktól a' másikig, — a' világosság' gyors terjedését megelőzve, — futni sőt röpülni képes, melly átöleli az egész világot, és mint fölény hatalmas műveket teremt; *erkölcsi erejével*, melly neki méltóságot, és a' testi ingereket legyőző szabadságot nyújt; *fölfedezéseivel, találmányaival*, mellyek által legyőzi, és uralma alá hajtja a' hatalmas elemeket; *művészi tökélyeivel*, és más számlálhatlan sajátjaival: — — ez volna a' buta anyag' szülötte, ez dölne amazzal egykor a' semmiségbe, és volna az elemek' játéka? Gyáva gondolat! olly ember' szájában pedig, a' ki magát bölcselőnek meri nevezni, káromlás, sőt az észfölség elleni bűn. Mi annál megfoghatatlanabb, hogy, mit az ősz régiségben a' jobb 's nemesb elmék pl. *Cicero* és *Seneca* már élesen láttak és hittek, miként alúl idézett szavaikból kitetszik ¹⁾, azt a' kikürtölt bölcselők látni nem bírják; mivel ők, mint írataikból világosan kitetszik, a' lélekalhatlanságot abban helyezik, hogy a' fölény' erkölcsi országa soha ki nem hal, hanem mint a' természet' országa örökké fennálland, az egyének' személyes fenmaradása nélkül ²⁾. A' korbölcselőket illetőleg tehát, velők ép úgy jártunk, mint *Epicurus* és tanítványival; amazok is előbb elferdítették a' fölény' eszméjét, és ezt reál's élő istenből *ideává*, főgondviselő, határtalan hatalommal uralkodóból *gépistenné* tévők, és fölöle olly alacsonyan gondolkodtak, mintha őt megkötné saját műve, a' világegyetem, melly felett aztán fölemelkedni, 's töle mint kagyló teknőjétől menekülni nem bír; ennélfogva az anyagi világ' tengerébe sülyedni kénytelen. Így alacsonyítá meg a' korphilosophia elsőben a' fölényt, azután ennek remekművét, az emberlelket, kinek egyéni és személyes halhatlanságát, — bár óvatosan, és a' műszavak' szövevényeibe rejtvezve tagadja. Nem egyéb tehát az új korban erőt vett pantheismus, mint fölényt illetőleg álarczos atheismus, lelket illetőleg nyílt materialismus. Ennek bővebb bizonyítását Parthenonomban teljesítendem.

Illy előnyökkel bírván lelkünk a' test felett, és amannak sajátjai illy lényegesen különböztvén emezéitől, kénytelenek vagyunk magunkban egy más szellemi fensőbb agenst felvenni, 's pedig olylyat, melly, említett dicső tehetségeiből ítélve, végtelenül túlnyomó, az anyagi, és így szolgai elv 's elem felett, emez tehát csak járú-

¹⁾ *Cato Major*, C. 7. Sic mihi persuasi; sic sentio, cum tanta celeritas sit animorum, tanta memoria praeteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantae scientiae, tot inventa: non posse eam naturam, quae res eas continet, esse mortalem. *Seneca Naturalium quaest.* Quid est, cur in numero viventium me positum gauderem? an ut viverem aegri minister, et mortem timerem, cui omnes nascimur? O quam contempta res est homo, nisi supra humana se erexerit.

²⁾ *Schelling*, Phil. u. Religion. pag. 68—74. *Schleyermacher*, Reden über die Religion. pag. 130—133.

lék, amaz allomány, emez csak engedő, amaz parancsoló, emez csak szenvedő, amaz tényleges, emez alakítható, képezhető, amaz alakító, képző. Itt is úgy áll a' dolog, mint istennel a' világegyetemben, a' fölény, — hogy most egyszer már én is műszókkal éljek — harmonia harmonisans, a' világ pedig harmonia harmonisata, énünkben is a' lélek rendező rend, a' test csak rendezett rend. Kiválólagos elsősege van tehát lelkünknek testünk felett, és emezen csalhatlanúl túlnyomata, 's primatusa; de mivel, úgy látszik, a' néptömeg — mely a' felületen libeg — és a' rövid látású anyagosdi bölcselők előtt, hogy a' test előbb fejlődik ki, mint a' lélek, a' test' szükségei sürgetősebbek és parancsolóbbak, végül az állati emberek' száma, úgy a' mint az emberiség most áll, jóval nagyobb a' szellemi erőre kifejtett érényes emberekénél, miket nem is tagadhatunk; tehát ezen előzményekből hibásan azt következtetik, hogy a' testnek túlnyomata van a' lélek felett: amazé az elsőség, nem emezé, amaz teszi énünket, nem emez: annak kell inkább szolgálni, nem ennek, annál inkább, hogy a' test látható és tapintható, a' lélek láthatatlan, a' test' gyönyörrei ingerlők, a' lélekéi szendék, a' bűn mindjárt fizet, az érény későbbben, és sokszor csak öntudatban.

És ez a' fönnebbiekből itélve, nem egyéb mint *gyöktévedés*, protonpseudos; ebből foly az aljas materialismus, mit főleg jellemez a' fölény, és a' lélek' halhatlanságának tagadása, és így ama' borzalmas tévhit, mely az *egyéneket* emberekből barmokká, *társalmakat* békés polgárokból fenévadakká aljasít le, a' bölcselőket pedig iszonyú ellenmondásokba bonyolítja. Hogy tehát az anyagosdi bölcselők' testtanait gyökerestül kiirtsuk, az ezek után induló néptömeg' szeméről a' hályogot levonjuk, és veszélyes gyöktévelyéből kivegyük: újra nyilvánítunk kell, hogy a' léleké a' primatus, nem a' testé, mely bár úgy látszik, hogy előbb fejlődik ki mint a' lélek; ámde e' jelenet amannak túlsúlyát mégis lerontani nem képes; mert a' születendő kisdedben ott rejlik már amaz, bár csirában — *implicite* — fölséges sajátaival, és várja hogy hüvelye, élő műszere, a' test, kifejlődjék, megerősödjék; ott szunnyadoz, mint leendő trónörökös, és várja, hogy teljeskorúságra jutva, az idő' teljében trónra üljön: mit az ész föltartóztatlanul tesz is, ha ereje a' kora megromlás miatt el nem bénul, magasb valóra, jóra, és szépre törő szárnya nem szegetik, és őt a' baromiség' túlingere, Alcides' válaszfútján, az érény' ösvényéről a' bűn' országútjára nem téríti. Hát a' test' eleme volna bennünk az első, ez volna az allomány, mely öntudattal nem bír, és mint járulék, folytonos folyásban van, nem pedig a' lélek, mely tudja, hogy ő most is az, ki vala a' gyermekkorban? A' közlekedési eszközökben, kértem, a' gép volna az első, és nem az ezt tetszés szerint kormányzó gépész? a' torony- és faliorákban a' látható számlap volna lényeges és első, nem pedig a' rejtett, és számokat mutató óramű? Hiszen még a' nemesb barmokban

is nem a' test az első, hanem a' beléjük oltott és az ész' helyét pótló ösztön, melly őket vezetí, és testgépöket mozgatja; főleg az ollyakat, mellyek úgynevezett művészösztönnel bírnak, minők: a' méhek, a' termeszek és a' pókok, melly vak ösztön' segélye által aztán rendeltetésöknek pontban meg is felelnek, és éltök' czéljára eljutnak.

És most már kérdjük: *mi az emberi rendeltetés*, 's miben áll *fensőbb hivatásunk*? Az-e, hogy itt e' földi pályán, mint finom barmok éljünk, és mint *Seneca* szól: Az élkeket testünkön átszűrjük, és e' romlandó test' szolgálí legyünk? Ah! nem, soha ellenmondásosb lény széles e' világon nem képzelhető, ha nekünk embereknek ennél fensőbb rendeltetésünk nincs. Mert látjuk, hogy a' főlény takarékos, és a' barmokba csupán csak olly sajátokat, és tehetségeket oltott, mikre e' földi létben szükségök van; olly erőket és sajátokat ada tehát nekik, mellyek öszhangzanak természetökkel, hatáskörükkel, életök' hosszával, és földi jólétökkel. Például: az egy helyben álló növényekbe nem adott mozgásvágyat, a' barmokba nem adott fensőbb tud- és haladásvágyat, szépizlési érzéket, fensőbb boldogságra törő hajlamot; mert így ezeket szerencsétlenekké, és elégtelenekké tette volna, mivel ők e' vágyaknak soha eleget nem tehetnének. Testi, és ösztöni életművezetjük öszhangban áll földi rendeltetésökkel, melly nem más mint testérzéki élvezet, márról holnapra tengés, és gondoktól megkiméltetés.

Ámde mi emberek, mint a' teremtés' legfensőbb hatányán álló lények ezektől szellemi sajátainkra nézve égtávolilag különbözünk. Mert vettünk olly *tudrágyat*, mellynek földi szállásunk szűk tér; vettünk olly *boldogságvágyat*, melly határtalan, és mit e' földi tökéletlen lét ki nem elégít; vettünk olly *erkölcsi érzéket*, melly szeméremnek nevezve, ifjabb korunkban tilt az illedelem' áthágásától; érettebb korunkban pedig minden erkölcsileg rút, és illetlen dolgokra vetemedéstől, és olly bámulatos erőre képes növekedni, minők' példáit, hogy egyebeket ne említsek, *Socrates*-, *Regulus*-, *Leonidas*- és a' vértanúknak feltűnedezni láttuk. Hát aztán ezen emberi előnyeink, kérdjük, nem a' mi síron inneni, és túli boldogításunkra, hanem mivel itt teljesen ki nem fejlődhetnek, kinztatásunkra adattak volna? E' gondolat ellenmondásos lényekké tenne nem csak bennünket, hanem magát a' főlényt, mit képzelni is képtelenség, kimondani káromlás.

Egyedül az erénybeni végtelen haladás, ernyedetlen küzdelem; mire *Pallas*' jelve is tanít, hangzik össze szellemi fensőbb természetünkkel, és az, hogy itt éltünk' jelen *küzdelmi és előkészületi korszakában* szüntelen tökélyesedjünk, a' boldogságra érdemesekké képezzük magunkat, és a' tökélyesb erényre, melly itt is segít ugyan a' bajok' elláthatlan seregét legyőzni, azokban nem csak le nem alacsonyulni, 's méltósággal szenvedni, hanem még sorsunkon fölül is emelkedni. Ez erény nyújtja aztán amaz életbeli *főelvet*, és

állandó elhatározást, nem tenni soha mást, mint a' mit a' tiszta erkölcsiség kíván; ez szabja ki az *életirányt*, mely abban áll, még akkor sem térni el az igaz ösvényről, midőn haszon, gyönyör, bátorlét, indulat' heve, és ereje másfelé ragad. Különben az élet' tengerén mindig csak ingadozunk, most erre, majd amarra vitorlázunk, és magunk előtt örök rejtelmek, ellenmondások maradunk.

III. Harmoniában áll az *isten 's halhatlanság' hite a' társalmi élet' szépségével, 's békéjével is*, mely ezek nélkül soha föl nem állhat. A' múlt század' végén egy ismeretes nemzetbeli ál bölcselők föltevék e' kérdéseket: Még akkor is nem teremne-e fü és gabona, ha *Wisnu*, és *Vizlipuzliban* hinnénk? és még: Lehet-e attól tartani, hogy hiányt szenvedend a' polgári kormány engedelmes polgárokbán, ha a' népek a' vallás' lidérczeitől félelemtől megszabadulnak? Borzasztóan felelt e' kérdésekre a' nyomban bekövetkezett forradalom, melyben kifáradtak a' halálgépek a' jó és engedelmes polgárok' legyilkolásában, és annak bebizonyításában, hogy a' népeket sophismákkal nem, csupán vallásos érzelmeik' erejével lehet 's kell féken tartani. Nerói ötlet az, és nem más, rémvilágításban mutatni a' polgári életet, és elperzselni akarni ama' vékony fonalakat, mik még bennünket, föld' fiait, a' fensőbb világhoz kötnek, az isten, 's a' sírontúli lét' hite által.

Ti, a' kik ezen hamis szín alatt, mikép a' babona és ábrándszülte vallások eleitől fogva tüzes ostorai voltak az emberiségnek, leverői a' józan észnek, elbutítói a' népnek, és a' világélvezet' elrontói, gondolkoztatok-e arról valaha: mi iszonyú merényt akartok elkövetni a' népekkel, midőn azon életvezért gyanúsítjátok előtte, mely, miként már följebb említém, tetőpontja minden életbölcseségnek? Hát egy vonalon állanak a' babona és a' tiszta észvallás? Babonát hívó, és lidérczeitől rettegő gyermekek volnának-e a' világ' legnagyobb bölcssei: *Socrates*, *Plato*, *Cicero*, oly korban élők, melyben Athen és Romában tetőpontra hágott a' philosophiai műveltség? és a' kik ismerve az emberi természetet, átlátták: mi mélyen gyökerezik a' vallás az emberi szívben, és hogy a' ki ennek gyökereit ki akarja tépni, Nerónál kegyellenebb, Herostratusnál iszonyúbb. Ha szemeitek vaksággal verve nem volnának, látnátok, mily kiszámíthatlan áldott gyümölcsöt terem a' tiszta vallás' élőfája titokban minden nap! Az isten, és a' jutalmazó öröklét' élő hite teszi a' kalyibák' lakóit csöndesekké, elégtelkké; ez tartóztatja sokszor viszsza a' büntetettktől a' vérengzők' kezeit, ez ad fegyvert az érzéki-ség' ostromában a' lelkisméret, és ész' kezébe, ez enyhíti a' kétségbe-esettek' fájdalmait, elűzi lelkök' egéről a' jövő rémképeit, tartóztatja hogy únt éltőknek véget vetni ne siessenek. Sőt egész nemzeteket szelidekké tesz, vitézekké és a' felsőség iránt engedelmesekké, kik a' főléný képét találják fel jó fejedelmekben, hiszik állhatatosan, hogy a' világ' kormányát nem a' vak véletlen, hanem

atyai kéz tartja és igazgatja. Tehetne-e annyi jót egyetlen népemberével iskolai bölcseségtők' egész zsisbására, mint a' mennyi üdvöt közöl minden nap ama' jó anya, a' vallás, a' sophismusba még nem merült emberiséggel?

Parthenoni előadásom nem tiltja, hogy a' széplelkű bölcselők' jóltalált főstvényeit annak falaira ne aggassam; és *Gellert*nek következő példázatát itt fel ne hozsam, mellyben egy szabadelmű király beszélget hívő és kegyes tábornokával ekképen:

- K. Dicsérem benned, hű tábornokom!
Nyíltságod, és hősz vitézségedet.
Csupán egy szennyfolt van jellemeden,
A' szent babona; kérlek: hagyd el azt.
T. Nem: folség! ezt el nem hagyom soha.
K. Még akkor sem, ha én parancsolom?
T. Nem; isten egyedül szívemnek ura!
Minden király sem vehet erőt.
K. Nem? de hátha én éltemnek ura
Volnék, 's függene tőlem lételed?
T. Vallom, tőled függ: e' fő kincsemet
Nem egy csatában értem, fejdelem!
Már veszélynek, mint szolgád, kitévém;
Istennek most ez áldozva legyen.
K. Balga! hát ha ez nem is létezik?
T. Akkor én leszek fő gonosztevő.
Tudd meg, ha ő nincs, nincs fejdelem is;
Ő a' királytrón' legfőbb gyámola.
És hiszem, ekkép éreznek velem
Hadtestem' ezer vitézfiai.
Hagyd el hát, folség! rémes elvedet.

Jegyezzük meg e' hívő tábornok' ezen észjárásán, hogy nyilatkozata nem mindenben helyeselhető. Mert midőn ő a' harczfiakban legelső tőkélyt, az engedélyt mint látszik egyedül az isten 's halhatlanság' hitére építi, 's ettől föltételezi, mellőzni látszik ugyan akkor a' föltétlen parancsoló törvény' erejét, melly áll akkor is, ha sem isten, sem öröklét nem volna. Hála a' morál' átalakítójának, *Kant*-nak, hogy e' nagy igazságot, és fölvét első ő hozta létre, és az erény' forrását ez által csálhatlanúl megtisztította. A' törvénytisztelet legelső erény, melly a' kikben megvan, és működik, ilyenekben fénylik amaz legnagyobb fényében és erejében. A' tőkélyes erény nem egyéb mint kizárása az önzésnek, önfeláldozás, örök hűség ez a' törvény' parancsa' irányában, nem pedig alkudozás a' jelen, és jövő jutalmakkal. Tenni kell itt, nem előre számíthatni: különben gépekké válunk, mik nem forognak, ha csak előre meg nem olajoztatnak. Főleg olly korban, minő, fájdalom! jelenkorunk, mellyben az önzés, és hiuság' bálványai ülnek a' trónon, tiszta önzetlen erényt kell tanítani, nem ollyat, melly olly tisztátlan kűtföböl származik, minő az aljas haszonlesés. Kivált harczfiakban legelső a' törvénytisztelet, és a' kötelességérzet; mert az isten' ál félelme, miként *Kant*

helyesen megjegyzi, azért erőtlén az emberekben, hogy ezek sejtik ugyan, hogy a' főlény' erejének ellent nem állhatnak; de azt, hogy itt vagy amott ez eset kerülné elé, nem hiszik. Miként, a' ki zajgó tenger' partján áll, hiszi ugyan, hogy ez gigási erejű, és őt eltemetheti hullámaival; de tőle igazán mégsem fél; mert körülményei őt, legalább most, a' tengerrel küzdeni nem kényszerítik.

Mivel tehát most úgy is a' harczfiaknál vagyunk, kik példányai a' Pallas által is jelvezett erényküzdelemnek, kérdjük itt: az-e a' jó vitéz tiszt, ki a' fővezértől, ennek segédje által, e' parancsot véve: Menjen ön gyorsan az ellenségnek ez vagy amaz állomásról elűzésére! előbb ilyen kérdéseket intéz amahoz: Lehet-e számot tartani gazdag zsákmányra; ott leend-e személyesen a' vitéz bátorságot szemlélő, és nyomban megjutalmazó fejdelem? — vagy pedig az, ki a' hadparancsot vévén, nem kérdi a' kedvező vagy kellemetlen körülményeket, hanem rohan oda, hová őt a' parancs és a' kötelesség hívják? Bizonyosan az elsőnek erényéhez — ez önző lévén — bízni alig lehet akkor, midőn emennek hűségére bátran számíthatni. Mivel azonban az erény' tetőpontjára, a' törvénytiszteletből folyó tántoríthatlan engedélyre, csak lépcsőnként lehet eljutni, és az emberiség, úgy a' mint van, itt még a' legalsó fokon áll; azért szükség az erényre vezérlő indokokat egybekötni, és harmoniába venni, egybekapcsolva a' tiszta észvallásból merítetteket a' tiszta morálból vettekkel, és ez által az erénytant rendületlen alapra építeni, befolyást szerevze annak nem csak a' magas méltóságú, hanem a' mindennapi gondolkozású embereknel is. Végül

IV. A' legszorosb harmoniában vagy kapcsolatban áll a' lélekalhatlansági hit a' főlény' hitével. Ezt mí, följebb, a' fővalónak mindenütt erőben álló törvényeire, és azon törvényszerre alapítottuk, melly összetartja a' világot, és ezt nem csak összedölni, de még elvénülni, 's ifjui szépségéből kivetközni sem engedi. A' harmonistica idegen attól, hogy a' főlény, és a' lélek' mélységeit aközza, mert ez célírányatlan vállalat, és hálátlan munka: előbb-utóbb lenge idealismusra, sőt nihilismusra vezet; de már törvényeinek vizsgálata biztos eredményt nyújt, és olly alapot, mellyre szilárd épületet rakhatunk. Vannak a' főlénynek *tértörvényei*, miket nyilván láthatunk, a' naporságok' elrendezésében, a' bujdosók' elhelyezésében, mellyek a' naptól számtani arányban növekedő távolban állnak. Vannak *időtörvények*, mellyek ezek' pályáját meghatározzák, az állatok' élethosszát kimérik, és itt a' maximumon soha túl nem lépnek. Még a' méhben-létnék és képződésnek is vannak pontosan megtartott törvényei. Vannak *számtörvények* is, még a' régi világ által nem ismert, de *Süssmilch* óta bizonyosaknak talált arányok, mikről közelebb igen szépen tanított *Bitniczünk*. Nem bírta tehát a' mértani pontossággal működő főlény még az esetékeseknek látszó dolgokat is a' vak véletlenre, és kimérte nem csak azt: hányan szüles-

senek, és haljanak, hanem azt is, hányan merüljenek tetemes bűnbe, hányan tüntessék ki magokat erényeik által. Igen : a' *világ' háztartási törvényei* kívánták ezt, miket erősít, és kétségbe vonhatlan adatokkal támogat a' természetrajz, mellyből látjuk, hogy a' ragadozó állatok, pl. az oroszlány keveset, a' hasznosak pedig sokat szaporítanak, az ősvilág' iszonyúan emésztő szörnyei pedig, pl. a' *mammuthok*, már a' föld' jelen háztartásából kirekesztettek. Ezt kívánták a' gazdasági fölvek és érdekek : miként azt is, hogy a' földanyagból egy parány is el ne vesszen, hanem elemeihez visszatérve, ezek közt helyet foglaljon. Illy gondosan őrzi e' nagy ház' ura saját kincseit, az élők' milliárd fajait, s nemeit, 's ezek külön-nemű tápszereit, mint amazok' éltének föltéteit. A' legnagyobb czél-szer jellemzi tehát az anyagi világot, és ennek minden részeit.

Ámde tekintsük meg már most az *erkölcsi lények'* világát, és ennek *törvényeit*. Itt első tekintettel, úgy látszik, mintha nem az a' teljhatalommal uralkodó törvényei felett szigoruan örködő, ezeket pontosan végrehajtó, a' jutalmakat, büntetéseket igazságosan kiosztó fölény léteznék, minőt amott tiszteltünk. Mert bár itt is állanak törvényei, és *Kant* nem hiába mondá lelkesedéssel : „Két dolog tölti el szívemet mindig szűnni nem tudó csodálattal, és tisztelettel a' fölény iránt : felettem a' csillagos ég, bennem az erkölcsi törvény;“ — bár nem mondhatni, hogy az erkölcsi világban nem volnának csatlaltan nyomai a' föltörvényadó' örködésének; mert az erénynek csakugyan vannak jutalmai 's előnyei a' véték felett, melly, ha mind későbbben is, de elvégre elveszi büntetését : de mind ezek mellett is nem tagadhatni azon aránytalanságot, melly itt létezik a' jámborság' boldogsága, és a' véték' bűnhődése között. Mert zenói nagyítás, stoicusi paradoxon nélkül nem állíthatni, hogy az erény önmagának jutalom, a' véték pedig büntetés; mert a' jövődöbéli kiegyenlítés 's jutalom nélkül az erény azt a' nagy áldozatot aligha megérdemli; legalább úgy az erényről fogalmunkat egészen meg kell változtatni, és a' vétkek' mostani sorából sokat le kell húzni, ha e' világgal elvégződik minden dolgunk.

Az erkölcsi törvény ugyan is, ha ennek egészletét megtekintjük, kétféle törvényt szab előnkbe : elsőben olyanokat, mik *önboldogításunkra* irányozvák; miknek igen jó alapjok van, mert véték volna az, ha ki magát gyűlölné, és boldoggá tenni elmulatná; másod rendbeliek azok, mellyek *öntagadást* kívánnak, sőt olykor önfeláldozást. Ezeket is teljesítnünk kötelesség; mert, hogy emberek vagyunk, a' társalomnak köszönhetjük. Ezen utóbbiaknak tisztelete él leginkább a' legnemesb lelkű hősökben, vitézekben, vértanúknak, és emberszerető bölcsekben, minőkkel fénylik az erkölcsi világ' olympusa. Ezek a' törvénytisztelet' melegétől hevitve, megtagadák magokat, és jobban szerették az igazságot, az emberiséget, a' társalmakat önmagoknál, ennélfogva díszei valának az emberiségnek.

Az, hogy az ilyenek éltökben dicsőségei legyenek nemöknek, keblöknek pedig, mint *Kisfaludynk* szól, gyilkosai; éltökben üldöztesenek, haláluk után magasztaltassanak: valóságos gúny volna a' főlény' világkormányára; mert a' ki itt azt mondaná, mikép amaz bölcs, és nagy czélokat ér el ezek' szenvedtetése és vérhalála által — öly elv, mit akármelly becsületes ember is nem vállalna el sőt szégyenlene.

Itt tehát út nyílik háromféle gondolkodásra; elsőben vagy azt kell mondanunk, hogy nincs erény, melly jutalmat érdemlene, és Helvetiussal állítunk, hogy a' legdicsőbb tettek az aljas önzés' tisztátlan kútfeijből erednek; vagy azt, hogy nincs isten, és öröklét — bár ennek ellene kiáll az egész természet — vagy pedig azt, hogy valaha ki kell egyenlítettetnie a' fenforgó aránytalanságnak. A' múlt század' vége felé a' lejdati tudós társaság föltevén e' fontos kérdést jutalmi feleletre: Vannak-e kötelességek, mik csak úgy bírhatnak kötelező erővel, ha áll a' lélek' halhallansága? Felelt erre *Jakob*, hálai tanár, és előadá, hogy az erénykötelességek' nagyobb része elveszti erejét, ha istenben, és az öröklétben nem hiszünk. Illy nélkülözhetlen lánczszeme tehát mindkettő az észvallásnak, illy nagy szükség van ezeknek önző korunkban megerősítésére, és a' romboló korphilosophiák' ostromai ellen szilárdítására.

Nincs ellenkezetben öröklétünk' hite a' főlénynek úgy nevezett cosmicai tökélyével, a' *mindenhatósággal* is. Gyáva gondolat az, hogy minden élet e' porszemnyi földre, ez arasztnyi itt-létre volna szorítva, mit a' csillagos ég' megtekintése legott elhárít. Sőt inkább, valamint az égi testek között, bár ezek egymáshoz messze vannak, kölcsönös viszony és kapcsolat létezik: így az erkölcsi nagy ország' lakosai is, bár külön égitesteken laknak, de összességgel egy egészet tesznek. Az is idéttlen gondolat, hogy megfoghatlan az, mikép változik el a' halál után fenmaradt lelkünk' élő eszköze? mert a' természettani tapasztalás bizonyítja, hogy itt is látunk elég *allothropiát*; még az anyagi világban is szemlélünk elég átalakulást a' természet' mind a' három országában; példák lehetnek itt a' gyémánt, a' kövé vált fák, és állatok' tetemei, az élők közt pedig a' lepkék, a' kérészek, és más vízi férgek. Ha már ezen alsóbb seregletbe tartozó, úgy szólva perczig élő lények a' mindenhatóság által elváltoznak itt szemünk' láttára, és lebenyegjüket levetközhetik: mi lehetlenség van abban, hogy azon lélek, melly kiolthatlan tud-, tökélyesülési boldogságra törő, és haladási vágyával az öröklétnek tart, és örök jutalmát várja, — e' földi leplét levetvén, isteni részéhez alkalmazott hüvelyt, és takarót öltözzék magára? és földi porléte után megdicsőüljön? Sőt inkább az volna a' képtelenségek' képtelensége, hogy mi emberek, kiket mind a' kijelentett, mind a' természeti vallások eleitől fogva arra tanítottak, hogy mi a' halhatlan isten' képére teremtetünk, isten' nemzetségei vagyunk, a' földi-

lét csak előkészület' helye : és valóban mi e' hit' nyomán a' test' ingereit megvetettük, a' Medusák' poharait elutasítottuk, az erény' rögs ösvényét követtük; mi, a' kik bízva az örökléttel biztató szent hit' ígéreteiben azt vallottuk, hogy a' legnagyobb háborúságok közt is kötelesség az élet : mi, mi csalódnánk meg legrútábbúl, az élet' kárpitja' lefordulásakor? Ellenben azon bölcselőknék volna igazságuk, kik *Lametrie*' vezérlete után indulva, minket emberekből barmokká tenni igyekezének, és velünk, mint ő cselekvék, — *L'homme machine*, és *L'homme plante* című munkáiban — azt akará elhittetni, hogy nem vagyunk többek, mint gépek 's növények, és balgaság e' földi létet az öröklét' dombtűkrében tekinteni, mely ezt elferdíti, és torzképben mutatja, és így ez az igaz hit, hogy a' főlény csak üres eszmény, az erény öncsalás, a' vallás idegkóros érzélgés? ellenben szerintök erős lélekre mutat a' vallás' lidérczeit megvetni, kedves hajlamainkat követni, és úgy élni mint idős testvéreink, a' nálunknál jóval okosb barmok, melyek' úgy élnek mint ez arasnyi lét kívánja. Az „erős lelkek“ embergyalázó bölcséletét még a' múlt század' végén gyökeresen megczáfolá *Teleki József* gróf „*Essais sur les esprits forts*“ című munkájában; de megczáfolta ezt már az ősz régiségben a' harczkész, és fegyveresen született Pallas' jelve, meg ennek értelmezője, a' nagy Socrates, szép életével és hősi halálával; meg a' népek' őszhangzó hite; meg nemünk legnemesbjeinek szívérzelmei, kik közül most elég legyen *Kazinczy*nkat felhozni és szép szavaival e' fenséges tárgyalást bérekesztelni:

Kérdd a' szívtől, mit sűg e' homályos szent hit,
'S derítsd fel elmédnek komoly képzelményit.
Csald meg szemed, 's tagadd, a' mit ez tisztán lát,
Hajlasz barátodnak ha fogadni szavát.
Mondd, hogy atyád még él, mert még él szívednek;
'S vége az halálban nincsen az életnek.
Mondd: az a' szebb és jobb kezdetét ott vészi,
Hol porond hajlékát a' lélek letészi.
A' mit egy szép álm feste Scipiónak,
'S Plato, 's Virgil költött, nézd te is valónak.
'S látod a' szívcsodát, igen nagy csodát tész,
És hogy ez nem rosszabb birtokunk, mint az ész.

Ennyit Pallas' jelvének metaphysikai becséről, és eredményéről; most már térjünk át ennek *politikai* fontossága' vizsgálatára. Pallasban nem csak a' személyesített természet, és az ezt kormányzó fő bölcsesség tisztelteté, hanem a' társalmakat, és városokat védő, rendező, és fölvirágoztató, 's így a' társalmi életet szépítő bölcsesség is, és az, mit ma *politicianak* nevezünk. Igen érdekes azt látni, mi parányi forrásból nőtt fel a' helléneknél e' fontos tudomány, és mi kisdéd magból nőtt fel a' kormánytannak ma már gigási nagyságra nőtt élőfája. Első eredetét ennek a' *palladionban* kell keresni, mely egy igen régi hagyomány szerint, az égből hullott alá Troas tartományban; mit egy Ilius nevű phrygiai főember talált meg, és e'

palladion nem egyéb vala, mint egy durva faragott fa- vagy kőbáb, mely jegye egy fegyveres szűzet: de a' mit Ilius a' trójai királynak bemutatván, az olly érdeket gerjesztett, hogy számára Trójiában egy fellegrvár építtetett, Ilium név alatt; ebben egy nagy templom emelkedett *Pallas poliasnak*, mellynek szentélyébe rejtették el az imádott palladion; és róla ez a' hit terjedett el, hogy addig álland Trója, míg ezen védő szentség ennek falai között lakozandik; de a' melly innen Diomedes és Ulysses által eloroztatván, Athen városába került, mint Pausanias írja Attica leírásában, I. c. 28. — bár ennek birásával később sok város dicsekedett, jelesen: Argi, és Róma, 's mások; mint ezt *du Theil* nevű francia tudós földérite 1).

Ezek szerint a' palladion bár babonás eredetű; de az elv, melly benne rejlik, az eszme, mit képvisel, olly igaz, olly szent és örök, hogy a' legmíveltebb nemzetek még ma is azt vallják, és teszik kormánytanuk' sarkelvét. Mit jelent tehát sajátlag a' palladion? Ezt: míg valamely város, vagy ország erős és félelmes fegyveres erőt tart fenn, ifjait a' fegyverforgatásban gyakorolja, őket a' vitézségre neveli; míg polgárai' *erkölcsét tisztán* tartja, — jelve lévén a' szűzesség az erkölcsi tisztaságnak, az erénynek — míg a' *műipart* elősegéli és kifejti: addig ezekben olly védő szentséget bír, melly őt a' feloszlástól hatalmasan megvédi. Röviden jelenti ezen axiomát: a' társalmakat, míg lehet, szelíd bölcseséggel, erkölcsiséggel, ipargerjesztéssel kell kormányozni és fentartani; de ha kell, férfias vitézséggel is.

A' palladionban, még mintegy csirában rejő eszme és elv, az atheni várban tiszteltetett Pallasban fejlett ki fenséges nagyságban, és dicsőségben, kinek Athenben négy főtemploma lévén, a' legfőbb templomban úgy tisztelteték, mint *szent szűz* — Parthene — jelve a' diadallal küzdő erkölcsiségnek; a' másokban úgy, mint az önvédelemre szorítókozó *vitézségnek* — Pallas area — a' harmadikban úgy, mint jelve a' békés *kormánybölcsességnek* — Pallas Polias; — a' negyedikben úgy, mint jelve az *egyetemes műiparnak* — Pallas ergane — miként ezt Pausanias' említett munkájából láthatni. Ha ezen dicső jelvet egybeazonlítjuk az ősz régiségben föltűnt nemzetek' kormánytanával, és gyakorlatba vett elveivel, kik azt tartva, hogy a' hadakozás az emberiség' természeti állapota, nem pedig a' békés fejlődés, azt tartva, hogy e' világ, és élet a' testi gyönyörélevezet' helye, nem pedig a' küzdelemnek, és erénynek, ezeknél fogva fő gondjokat nem a' béke' fentartására, hanem arra irányozták, mint pl. Sparta, hogy népeik harcziasak, ifjaik, szüzeik testre erősek legyenek; ha elgondoljuk, hogy az ázsiai vallások, mint *Herodotus* 2)) ta-

1) Histoire de l' acad. d. Inscriptions. Tom. XXXIX.

2) *Euterpe*, c. 64. Caeteri fere omnes mortales, praeter Aegyptios, et graecos coeunt in templis.

núsítja, nem csak eltűrék a' feslettséget, hanem magokban a' templomokban ebből rút kereskedést űztek, sőt parancsoltak ; — innen a' héber profétáknál a' pogány cultus szokott névvel *párázinaságnak* nevezetik ¹⁾: leborulva kell tisztelnünk ama' mély bölcseséget, melynek jelve és tanúja vala Pallas, mely a' tiszta erkölcsöt tévé alapjául a' polgárzatnak ; és bár a' várépítést, 's hadi gyakorlatokat sem hanyaglá el a' nemzetnevelésben : de a' túlsúlyt mégis a' békés fejlődésnek, az iparnak, a' tudományok' virágoztatásának, a' szépipzés' kifejtésének adva, polgárosítá' tisztelőit, és őket mintegy karonfogva vezeték az igaz és lenfensőbb emberiségre, melynek tetőpontja a' vallási, erkölcsi, political, és tudományos műveltségnek teljes és tökéletes harmoniája. Ó a' művészetet ápolván, melynek fő czélja a' fensőbb és emberibb gyönyörévezet, elvoná' polgárait az aljas érzéki, sőt baromi élvezettől ; Perseussal lefejezteté Medusát, jelvét az édes méz alatt mérget áruló rimáknak ; és hajait kigyókká változtatván, kimutatá' ennek undokságát, és életgyilkoló erejét, fejét aegisében mutogatván, melynek mély jelentéke nem más, mint az, hogy a' kik ismeretlenek levén az undok gyönyörök' természetével, ezeket az erkölcsi bölcsesség' szemével nem nézik, legott amazok kövévalással, minden szépre, jóra, és nemesre elérzéketlenüléssel fenyegetik ; ellenben a' kik az erény' paizsát teszik ellenökbe, mint Perseus és maga Pallas : ekkor az átkos gonoszok változnak szörnyekké, 's kigyóhajaikat csábító álarczaik leesvén, benső éktelenségeiket kimutatják. Fenséges morál, és igen mély lélektani ismeret rejlik itt !

Hogy a' Pallas' jelve alatt rejllő józan politicának nem a' folytonos hadakozás, hanem a' békés haladás vala főelve, és az államnak a' műipar, kereskedelem, művészet, tudományosság, és főleg tiszta erkölcsiség általi felvirágoztatása, nagygyá, erőssé, és dicsővé tétele : megtetszik a' már mondottakon kívül azon *nemzeti nagyszerű ünnepből* is, melyet e' fő istennő' tiszteletére, *Panathenaea* czím alatt *Theseus* rendelt. Az atticai egyesült államok' szövetségi ünnepe vala ez, mely abban állott, hogy nyár' elején, minden atticai városból felgyültek a' fővárosba válogatott ifjak és hölgyek, férfiak, nők ; hajtátván magok előtt czímeres ökröket, áldozatra és nemzeti vendégségre szántakat. Az ünnepileg öltözött vendégek szemeiket darabig a' lovas pályázókon, és bajnokokon legeltették, kik az őskorban a' haza' legszebb reményeinek, 's győzelembiztosítóknak tekintettek. Aztán fölmentek egy Odeum nevű csarnokba, hol a' legjobb hangművészek és költők énekelték zene' kísérete mellett azon énekeket, miket ez alkalomra készítettek ; azon ódákat, miket a' legdicsőbb hazafiak' hős tetteire írtak, kiknek jutalma aztán, bárcsak pár olajgóból állott ; de ők ennek jobban örültek, mint a'

¹⁾ 4. Moses, cap. 25.

legszebb aranykorának. Ugyan itt, és ekkor megkoronáztattak némelly hősök és jó hazafiak. Ekkor következett a' fényes menet, melly a' legtisztosz öregekből, a' legvitézebb ifjakból, és a' legnagyobb szépségű leányokból állott, a' kik mind annyian olajágakat tartva kezeikben, és az áldozatra szükséges eszközöket vívén magokkal, lassú lépésekkel fölmentek a' Parthenonba, hol az áldozat fényes szertartással végbe menvén, minden köz épületben vendégség adaték. És ez évenként így történvén, a' nemzeti egység, a' szeretet, a' nyájasság által fentartaték. Követék a' panathenaeákat a' rómaiak az úgy nevezett *latiumi ünnepek* — *feriae latinae* — által; mik hasonló irányban tartattak, Alba longában, és a' mikre 47 város szokott megjelenni tisztviselőivel együtt.

Ekkép szépité Pallas a' *társalmi életet*, mellynek aranykora a' béke; ebben diszlenek a' tudományok, a' művészet minden ágai, az ipar és kereskedés, a' szövetséges államokkali harmonia, 's egyetértés. Ezek mind igen szép és drágalátos dolgok, és a' legbölcsebb politica' művei 's tanai. Hanem legfölségesb azon érdem, mellyet Pallas közle az emberiséggel, vezetve ezt Athen' bölcsei által az igazi és legjózanabb bölcsesség, és ennek tudománya az életphilosophia által az *egyéni élet' szépségire*, mellyet a' nagy *Socrates* fogott fel, mint már említők, legteljesb erejében. Pallas fegyveresen született, és ennek Phidias által készített remek szobra egy aranyból öntött Victoriát tartva kezében, és így jelképe vala a' diadallal küzdő erénynek, és életbölcseségnek. Már maga e' jelenet kulcsot ad kezünkbe, melly által az élet és világ' rejtelmét megfejteni képesek lehetünk. E' világ és élet *küzdte*, nem pedig Armida' kertje, 's Calypso' barlangja. Nem egészen börtön ugyan ez, mint Plato tanítá, és fakadnak itt számtalan nemesb gyönyörök' forrásai, minők a' barátság, a' szépművészeti élvezet, a' tudomány, a' tiszta lelkesmeret, a' tiszta szerelem' öntudata, és egyebek: de mégis tagadhatlan, hogy inkább küzdelem, mint élv' helye ez, és a' ki itt esze' földerítése, szíve' képzése, és fensőbb izlése' kifejtése nélkül — mik sok és nagy küzdelemben kerülnek — élvezni akar, úgy jár vele, mint a' tapasztalatlan ifjak kéjhölgyeikkel, kik eget ígérnek, és poklot nyitnak, és a' ki ezek' csábja ellen diadallal nem küzd, az élet-irányt téveszt.

Miként tehát Pallasnak Homérnál, előbb le kelle venni a' hőmályt Diomedes' szeméről, hogy hatalmas ellenét diadallal legyőzhesse; így a' tiszta józan életbölcseségnek kell megnyitni szemünket, hogy az élet' útjain okosan járjunk, és a' Circék' bálóiba kerülve emberiségünket le ne vetközzük. Erre éberlét, és vigyázás kívántatik; — ezt jelenté a' *bagoly* és *kakas* Pallas' sisakján — észfegyverek kellenek; — *paizs*, *vért*, *lándzsa* — érzék az erény' szépsége iránt, undor a' véték' rúttságai irányában — *szűzesség* — lelkibéke és nyugalmas nagyság — olajfa — nem hiúságokon kapdosó köny-

nyelműség, heverés; hanem szép 's nagy dolgokat irányzó, isteni nagyra törő ipar, és munkás élet. Ezekben áll a' valódi *életbölcse*ség, mit Pallas' jelve rejteget; nem a' természet' örök titkai' aközásában, melly leplezetten áll, mint a' saisi Neitha, és magát úgy, mint Venus szokta, teljes meztelen mutatni soha nem fogja. Metaphysicai curiosumokkal tehát túlfoglalkodni, erőpazarlás, hálátlan munka, és tudós tudatlanságra vezet. Mert, mikép *Kölcseynk* is mondja: Minél több 's mélyebb ismerettel bírsz, annál inkább érzed az emberi tudomány' bizonytalanságát. A' tiszta hölgyek ismeretlenek a' metaphysicai mélységekkel, és mégis igen sokszor helyesb tapintatával bírnak az életbölcseségnek, 's annak, mit erénynek, szépek, nemesnek, nevezünk, és tisztán látják azt, mit a' sophisták széles és mély tudományuk' szemétdombján nem látnak. „A' tudomány, így szól *Fáynk*, csak úgy tiszteletes, ha az élet' ösvényén szövetnekül szolgálhat; különben több nálánál a' tanulatlan józan ész.”

Ezen rövid vonalokban elmondám a' pallasi rejtelem alatt lappangó életbölcseséget, mellyet leghelyesebben a' nagy Socrates alkalmazott életben és világhírű tanítványai' képzésében: Horác pedig dicső satyrai és költészi levelei által széles e' világon elterjesztett. Úgy van; az igaz socratismusban rejlik az életűdv, és nem az iskolai sophismusban, a' korphilosophiákban. Ezekre főleg gyakorlati szellemű magyarnak mi szüksége sincs: de igen a' bürokkal itatott bölc's tanaira, a' ki ideálja vala a' szép, és józan észnek, az erénynek, a' derűs kedélyű világéletnek, a' honfiségnak, a' tanító ügyességek; és olly nagy, hogy életbölcseséget illetőleg, túlszárnyalá a' philosophusok' istenének nevezett Platót, az istenek' pohárnokának tartott Aristotelest; de a' kik az életphilosophiát tudatbölcsesézzé tévék, és nincs igazabb, mint a' mit *Herder* mondott róluk, hogy: nagy tanítójok, a' harmadik ízben, már bennök nem ismerne tanítványira.

Halljuk, mikép nyilatkozik a' korphilosophiákról dicső *Kazinczynk*, a' ki legkitünőbb socraticus vala nemzetünk' életbölcsei között.

Hatalmas mesterének egy szavára
Mikép hozá ki a' pusztá semmiből
Ezt a' tömérdek mindent, 's önmagát?
Az érthetetlen, a' megfoghatatlan
Nagy mestert fejtik leczkéid nekem.
Oh! a' helyett, hogy e' mélységeket
Előttém felnyitnád, kérlek, borítsd el
'S kikapva e' szép világból, hol magamnak
Honn lenni látszom, és a' hol szemem
Gyönyörködése' millió tárgyait,
A' legvarásb sötétisztában,
El nem vakító fénynyel látni szokta,
Ne kényszeríts időn 's úron keresztül
Addig repülni, hol csak fény lakik.
Ifjú koromnak boldog reggele óta

Mind addig, a' midőn havát az ősz
 Fejemre még nem kezdte hinteni,
 E' viszketeg gond kínzott engem is,
 Lángoltam látni, megkapni a' valót,
 És, mint menyasszonyt keblemhez szorítani,
 Új, szebb 's jobb élet élni karja között.
 De ő futotta a' vakmerőt, 's az éj'
 Lidérczei közt eltűne, nem haraggal,
 De mint ki később újra visszatérend.
 Kétség, 's elcsüggedés rohant reám;
 Kérdeztem a' természetet: siket volt;
 Kérdeztem bölcsünket: ők csevegtek,
 'S bizonytalanabbá tőnek mint valék;
 Barátim vállat vontak, 's hallgattanak.
 Aranykorom használatlan repült el,
 'S büntetve voltam kábaságomért.
 Többé nem űztem a' futót, 's magamba
 Vonulva azt kérdém, a' mit tudhatok,
 És a' mit tudnom használ, 's ő jutalommal
 Megtért, és így szólt: „Láss: a' mit keressz,
 Nyúlj be kebledbe, 's feltaláltad.“

Szebb, 's érdekesb vallomását a' socratféle széplelékeknek, 's bölcsnek ennél találni nem lehet. Nyúlj be kebledbe! — itt a' kulcs, itt az ugrópont; — vizsgálj, szép-e életed, szépek-e érzelmeid, hevülsz-e az erényre, a' szépre, a' jóra, a' nagyra, a' valóra? Ha ezt magadban feltaláltad, ne tévedezz az elméleti philosophia' tömkelegében, élted a' gyakorlati bölcsészet' ösvényén szépiítsd tovább is, és mint *Kölcsey* int: Küzdeni — e' szép tárgyért, — és élni tanulj!

Berzsenyink, mint maga vallja Döbrenteihez írt szép költészi levelében, nem csak *tanulta*, de élte' szépítésére is alkalmazta *Socrat'* iskoláját. Melly vonzalmas példák' eléhordása után győződünk meg, hogy irodalmunk' legszebb díszai delejtettek a' harmonismus felé; melly nem más, mint életharmonia, és fejlett socratismus, ez pedig, mint a' mondottakból látjuk, tiszta életet szépitő népszerűs, a' Muzákkal 's Kellemekkel kezett fogó parthenismus. Magasztalom Platót, tisztelem Aristotelest, Zenót; elismerem érdemeit a' königsbergi bölcsnek: de, ha boldog életvezért kell választani, Socratest követem, és ennek kellemes értelmezőjét, Horácot. Ezt tevők más nemzetbeli széplelékek is, egybekötve a' költészetet az elmélettel, az ideált a' reállal, a' szépet a' valóval. Így tön *Wieland*, *Herder* és *Göthe*, a' ki, hogy egyebeket most elhallgassak, — ellentétben korának iskolai bölcselőivel — ekkép nyilatkozik az igaz bölcseségről: Széptan, az élet, és a' philosophia' tőkélyre vivője; a' morál eszköz és nem cél, a' vallás is nem más mint fensőbb széptan, melly szép lelkeket képez, és szép életre vezet.

Parthenolatrimat most már bérekeszteném: de nem állhatok ellent szívem' egy erős sugallatának, melly arra int, hogy a' keresztényen *szűztiszteletről* is szóljak valamit, és ennek szinte nagyszerű

eredményeiről a' középkorban. *Pallas*-, és a' *Máriatisztele*tben van igen sok különbség; de tagadhatlan, hogy eredményeikben van szembevetendő hasonlat. Az első *jelképi ideál* vala, mely apránként fejlődött a' még igen egyszerű Palladionból tökéletes politikai eszménynyé, és majd minden isteni tőkélyeket, és ezeket jegyző attributumokat magába egyesített *Pantheává*. Illyen pantheákká magasztaltattak később Iunó és Diana, kiknek emlékezetére vert pénzeket láthatunk helylyel a' jelesb antiktarakban. Illyen képszo

bra létezik Pallásnak Rómában a' Giustinianiféle képcsarnokban, mely a' mennyből alászárnyaló Minervát ábrázolja, kit midőn *Herder* meglátott, úgy tet-szett, mintha valami szentséges fölség állana előtte, és bár arcza nyugalmas, és békés volt, mégis megdöbbenve közeledett felé. Később ekkép fejezé ki érzelmeit: Hála és üdv a' dicső Athennek, hogy istennőjét illy magas szépségre képezte ki!

Szűz Mária már történelmi ideál' jelképe és kifejezése még az istenség előtt is kedvet talált szende hölgyiségnek, az erkölcsi szépségnek, a' szerénységnek, a' szüzességnek, az anyai szeretetnek, és a' szenvedésekben kimutatott méltóságnak. Őt jókor idealisalták a' főtészek, a' hozzá áhítattal könyörgők, a' hymnus vagy dicsénekszerzők: de legjobban megdicsőítette őt *Ráfael* a' legfensőbb ideál'g menő madonnáival.

Már ezelőtt is ajánlaték a' boldogságos szűz az egyházi tanítások' alkalmával követő-példányul, mint *Chrysostom*' szónoklataiból látjuk, főleg az erkölcsi tisztaság és szüzesség' tekintetéből nemcsak a' hölgyeknek, hanem még a' férfiaknak is; miből az lőn, hogy a' keresztyénség' első századaiban, és a' középkorban, — Jézus példája is hozzájárulván, — a' nőtlen élet magasb erkölcsiséggel bírónak tekintett: de mégis legüdvösb befolyását tapasztaljuk a' bold. szűz' életének a' *lovagkorban*. Bármilly szennymoltok borították ezt; de úrhölgyei kevés kivétellel, tiszták, vallásosak, magas erénnyel tündöklők voltak. És ez nagy részben a' Mária-tisztele' műve vala. A' szüzesség' bája mennyieibb fénykört kölcsönze neki', minek roppant befolyása vala az őket imádott lovagok' erkölcsére, kik hölgyeik' szerelmét vítéz tetteikkel, a' feslettség' erkerülésével megérdemleni törekvének: a' tornákon kiosztott jutalmakat amazok' kezeiből áhítattal fogadák el, és midőn tőlük megválva a' harczok' vérmezejére siettek, szentül fogadák, hogy az istennek és hölgyeiknek tartozó hűséget megtartják. A' tiszta hölgyek hatalmas védőket is találtak fel bennök, kik őket becsület-szeretőkké, feddhetlenekké képezték, és olly jeles tettekre képesekké, minőket alig várnánk ama' durvának képzelt századokban. Néhányat szabad legyen említnünk a' leghitelesb kútfők után ¹⁾).

¹⁾ Illyenek: *de la Curie de st. Palaye*, Memoire sur l' anc. Chevalerie; és, *Hurd*, Lettres an Chivalry and Romance.

Jellemzé a' középkori lovagokat a' *becsületszó* pontos megtartása vagy az úgynevezett parola' szentsége : mire föltűnő példát találunk az angolok' történeteiben. Jelesen , midőn II. Jakab trónra lépett, és a' királyi esküt le akará tenni, a' nép ezt nem kívánta, és csak arra kérte : *lovagi szavára* ígérje, hogy soha az angolok' szabadalmait meg nem sérti. Lovagiság volt az, hogy, midőn *Ribumont* francia lovag II. Ede angol királyt, ki szinte lovag vala, nem tudva, hogy királylyal van ügye, a' párbaj' alkalmával lováról letaszította, ez neki nem csak nagylelkűleg megengedett, hanem étkezés' alkalmával őt maga mellé ültette, saját fővegével, és igen drága gyöngyfűzérrel megajándékozta, kérve őt : hogy mindkettőt egy évig hordja, és imádott hölgyeinek nyilvánítsa, hogy ezek az angol király' ajándékai. Az angol vallsi nagy herczeg a' poitiersi ütközetben foglyává tévén a' francia királyt, Jánost, nem csak hogy semmi mocskos szókkal nem illette e' szerencsétlen fejedelmet, hanem saját asztala mellé ültette, és bár a' király őt unszolta, hogy üljön mellé ő is, ezt nem tévé, hanem neki szolgálva őt vigasztalta 's bátorította. Ismereteseek előttünk ama' feddhetlen lovag, *Bayard* tettei, ki remek példája vala a' nagy léleknek, szüziességnek, és emberszeretetnek.

Vessük már most egybe ezen igaz lovagisággal — mit említett lovagok a' mívelt, és tiszta hölgyek' társalmában tanultak, — a' világhírű hellen, és római hősök' kegyetlenségét, 's a' hölgyek' irányában magokviseletét, a' kik a' hadban elfogott úrhölgyeket ágyasaik és szolgálóikká tették, mint maga *Agamemnon*, és *Achilles*; idézzük emlékezetünkbe *Paulus Aemiliust*, Fülöp, maczedoniai király' legyőzőjét, kit amaz Rómába családostúl meglánczolvá diadal szekere előtt vitetett, és aztán lefejeztetett : ekkor látandjuk azon vallás' erejét, 's erkölcsi fenségét, melyet az erkölcsi tisztaság' ideálja, Jézus tanított, és a' bold. szűz példájával megdicsőített. Így lön, hogy sz. Mária védő szentjévé lön sok országnak, honunknak is, ékessége a' templomoknak, házaknak, pénzeknek, és ép az, mi hajdan a' palladion vala, minek magas értelmét láttuk, és a' mit *Berzsenyi* ekkép értelmez :

Minden országnak támasza, talpköve

A' tiszta erkölcs, mely ha megvész :

Róma ledől 's rabigába görbed.

Igénytelen értekezésemben, úgy vélem, eléggé kimutattam a' tiszta észvallás' eredetét, melynek szent forrása Pallas' párnélküli jelvében fakadt, tiszteltetett s tanított ennek mysteriumaiban; az egyisten-híves' elve kimondatott Anaxagoras által, Socrates által pedig az erkölcsi tisztaság' tana vagy a' morál nem csak született, és tanított, hanem a' philosophiai tudományok közt fő rangra emeltetett, az észvallással, melynek a' sophisták aláástak, kapcsolatba hozatott. Első szólt, 's tanított e' nagy ember, az életphilosophia' atyja az ön-

ismeret által elérendő öntökélyesítésről, az erkölcsi szépségről, és harmoniáról, a' szívbe írt törvényekről, az ellenség' szeretetéről. Ő igazi erkölcsi lánggerő, vala, az erény' tanítója sőt példája életben, nép közt, és az iskolában, végre vértanúja tiszta elveinek. Plato vala ennek legnagyobb tanítványa; de csak azokban, miket tisztán átvett nagy mesterétől, melly tanoknak 's elveknek koronája ez: legyünk istenhez hasonlók, a' ki kútfeje minden erénynek, valónak és szépségnek, és ez olly ideál, mellyre Pallas' jelvé vezetése e' két főnséges tanítót, 's tanítványt. Aristoteles már rendszerezé a' morált, mit Plato párbeszédben bár Socratestől eltérő modorban tanított: de ethicája önző, ki nem elégítő, és sok kívánnivalót hagy fen. Zeno némileg visszatért Socrates' elveihez, tanítva és példányul kítűzve az isten és természetközeli hűséget, 's az erényt olly bájalakba öltöztetve, minőben az sem azelőtt sem azután nem jelent meg, az erkölcsi szabadságot is szilárdul megalapítva: de homályt vet Zeno' philosophiájára az, hogy ő túlságig ment az erény' magasztalásában, a' bölcsék' dicséretében, kiket egyedül tarta épeszüeknek, másokat, kik nem philosophusok, tébolydai kórházban sinlődőknek királytól fogva koldusig. Tagadá a' *lélek' halhatlanságát* is, — állítva, hogy az erkölcsi tökély már e' jelen életben megszerezhető; — ennél fogva hívé, miként az *öngyilkolás*, némelly körülmények közt, nem csak szabad, sőt kötelesség. Ezeket bizonynyal nem tanulta sem Socratestől, sem Platótól. El is avultak e' mérges tanok később az újabb stoicismusban; és bár a' rómaiaknál az első császárok alatt divatban voltak, mint *Cato*, *Brutus*, *Paetus*' példái mutatják; de már *Epictet*, és *M. A. Antonius* — kik közt az első, szabadlelkű szolga, a' másik trónra ült bölcselő vala — munkáiból derűsb, és Socrates-höz illőbb elvek tűnnek elé.

E' dicső socratismust homályáiból kivenni, földeríteni, ennek fő elveire — bírva már az újabb kori bölcselők' tudománykincseit is — egy biocaliai új rendszert építeni, és ezt egy összhangzatos egészletben, tekintve mindenütt hazám' szükségeire, és régibb 's újabb bölcselőire, épen nem iskolai, hanem életre hatni képes modorban előadni, ha élek, ez leendő és nem más, *Magyar Parthenon'* feladata.

KIS GYÜLÉS, JUN. 20. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

B. Kemény Zsigmond t. t. helyet. elnöklete alatt

Jelen az illető osztályból: Érdy, Jerney rr. tt., Kiss Fer., Wenzel II. t. — Egyéb osztályokból: Bugát, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Kállay, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Pauler, Repicky II. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

— Olvastatott gr. Karacsay Fodor úrnak Brünben május 24-kén Deák Ferencz tiszt. taghoz intézett, 's ez által Kubinyi Ferencz ig. tag' útján közlött levele, mellyben jelentvén, hogy legfelsőbb helybenhagyással Perzsiába men-

ve, hová mint a' birodalmi várak, a' vezérkari tisztek' képzése és tartományi abroszjavítás' főigazgatója hivatott meg, kész leszen ottani hivatalos útain a' magyar származás és régi lakok' kérdését illetőkre minden tőle telhető ügyelettel lenni, 's gyűjtéseket tenni, mellyek tudományos érdekűek lehetnek. A' tisztelt gróf már is jelentést vett Teheránból, hogy legközelebb Herátba, Balkhba és Bokhárába küldetik, 's reményli hogy ezúttal Samar-Kandig juthat, hol egykor az ouighúrok székeltek, kik véleménye szerint a' magyarok' ősei lehetnek; úgy nyilatkozván egyszersmind, hogy a' távolban is szeretett hazájáról meg nem fog feledkezni, és rajta leszen, hogy annak mindenképen becsületet szerezzon. A' gróf e' mai ülésből tudósítás-adásokra kérendő, egyszersmind pedig egyes tagoknak a' titoknokhoz beadandó 's a' felebbi kérdést illető, ott helyben biztosabban megoldható kérdései neki megküldendőik.

— Ez után

WENZEL GUSZTÁV lt.

folytatta közlését némelly érdekes adatoknak, az 1516-diki bécsi congressusról, II. Ulászló' halála' körülményeiről 's II. Lajos' kor-mánya' kezdetéről Surian Antal velencei követ' jelentései után.

— Végre olvastattak

PODHRADCZKY JÓZSEF lt.

észrevételei a' scythák' temetkezési szokásairól, vonatkozva a' fejérvármegyei verebi határban legközelebb lelt, 's a' nemzeti muzeumba letett holttetemekre.

KIS GYÜLÉS, JUN. 28. 7 órak. 1853.

B. Kemény Zsigmond t. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen: Bugát, Érdy, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Jerney, Kállay, Kiss Kár., rr. tt. — Bertha, Kiss Fer., Pauler, Repicky, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' titoknok a' tud. bajor kir. academiájától a' következő legújabb küldeményt adta be: 1. Abhandll. der philos. philologischen Classe VII. B. I. Abth. München 1853. 2. Bulletin d. kön. Acad. der Wissenschaften. 1852. Nro 25—29. 3. Afrika vor den Entdeckungen der Portugiesen. Festrede von Franz Kunsmann. München, 1853. — Ugyan az a' göttingi tud. társaságtól beadta: Göttingische gelehrte Anzeigen 1852. 4. Bde. Ismét Jerney János rt. ajándékából: *Keleti Utazás. 2 köt. 4r. Pest, 1850. Végre a' budai egyetemi nyomdától 11 db. kötetmi példányt; a' pesti Emich-nyomdából 1 dbot.

Ugyan az a' kézírattár' számára beadta: 1. Egyed Antal lev. tagtól ajándékképen A' szerelem mestersége Övfódtól; ford. Egyed Antal. 1853. 2. Brúz Lajostól Szászvárosról öt régibb m. levelet és Benkő Józseftől annak, a' kiadatlan erdélyi történeirókról szóló tudósítását.

KIS GYÜLÉS, JUL. 2. 1853.

(A' math. és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Bugát és Győry rr. tt. — Egyéb osztályokból: Czuczor, Érdy, Jerney rr. tt. — Hunfalvy, Tóth Lőrincz, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

GYÖRY SÁNDOR rt.

Folytatván értekezését a' hanglépték (Tonleiter), összhangzatok, és mérséklet' (temperatura) számviszonyairól, előadta hogy a' mérséklet azért tartatik szükségesnek, mivel hangrendszerünkben hibának kell lenni, melyet a' belé foglalt hangokon egyenlően vagy egyenletlenül el kell osztatnunk. Az egyenlő elosztás egyenlő mérsékletnek (gleichschwebende temperatur), az egyenetlen pedig egyenetlen mérsékletnek (ungleichschwebende temperatur) neveztetik.

Hangléptékünk' hibás voltának bebizonyítására leginkább a' következő, 's ezekhez hasonló ellenvetések szoktak felhozatni:

a) Három nagy terczia távkörei (intervallum) az egész octava' távközét be nem töltik, melyet pedig rendszerünk' következtében tökéletesen be kellene tölteniök. Ugyanis, mivel a' nevezett terczia' viszonya $= \frac{5}{4}$ kellene lenni:

$$\frac{5}{4} \times \frac{5}{4} \times \frac{5}{4} = 2$$

a' mi nem igaz. Mert:

$$\frac{5. 5. 5.}{4. 4. 4.} = \frac{125}{64} = 1, 953125 < 2$$

b) Négy kis terczia' távköze nagyobb egy octava' távközénél, mellynek hangrendszerünkben tökéletesen annyinak kellene lenni. Ugyanis, mivel a' kis terczia' viszonya $= \frac{6}{5}$ kellene lenni:

$$\frac{6. \times 6. \times 6. \times 6.}{5. \quad 5. \quad 5. \quad 5.} = 2$$

holott:

$$\frac{6. 6. 6. 6.}{5. 5. 5. 5.} = \frac{1296}{625} = 2, 0736 > 2$$

c) Tizenkét quintával tökéletesen a' hetedik octavára kellene érünk, mellynek következtében mivel a' quinta' viszonya $= \frac{3}{2}$ kellene lenni:

$$\left(\frac{3}{2}\right)^{12} = 2^7 = 128$$

holott:

$$\left(\frac{3}{2}\right)^{12} = \frac{531441}{4096} = 129, 746 > 2^7$$

Bármí megczáfolhatlanoknak látszanak is ezen ellenvetések; mégis tévedésen alapulnak, melyet azonnal által fogunk látni, ha őket mathematicai kitételekbe foglaljuk. Mellyek szerint:

a) Három nagy terczia

$$\frac{E}{C} \times \frac{Gis}{E} \times \frac{c}{Gis} = \frac{c}{C} = 2$$

azaz: mivel $C = 1$; $c = 2$

$$\frac{2}{1} = 2 \text{ tökéletesen igaz.}$$

b) Négy kis terczia :

$$\frac{\text{Dis}}{\text{C}} \times \frac{\text{Fis}}{\text{Dis}} \times \frac{\text{A}}{\text{Fis}} \times \frac{\text{c}}{\text{A}} = \frac{\text{c}}{\text{C}} = 2$$

ez is tökéletesen igaz

c) Tizenkét quinta :

$$\frac{\text{G. Gis. A. Ais. H. c. cis. d. dis. e. f. fis}}{\text{C. Cis. D. Dis. E. F. Fis. G. Gis. H. Cis. H}} = 2^7$$

azaz : a' közös számítókat és nevezőket kihagyván

$$\frac{\text{c. cis. d. dis. e. f. fis}}{\text{c. cis. D. Dis. E. F. Fis}} \text{ mivel } c = 2C ; d = 2D \text{ stb.}$$

helyettesítéssel :

$$\frac{2C. 2Cis. 2D. 2Dis. 2E. 2F. 2Fis}{\text{C. Cis. D. Dis. E. F. Fis}} = 2^7$$

tökéletesen igaz.

Így tehát hangrendszerükben hiba nem lévén, az okoskodásokban és fogalmakban kell hibának lenni, melyet helyre kell igazítanunk 's a' mérsékletet, hogy az ne a' hangoló mesterek' szabad önkényétől függjön, hanem a' hangolás megállapított számviszonyok szerint mindenkor ugyanazon szabályok szerint hajtassék végre, meg kell szüntetnünk.

Ellenben a' tévedések' alapját tagadhatatlanul feltaláljuk a' hibás fogalmakban és okoskodásokban. Ugyanis :

Pythagoras óta mind e' mai napig csak a' hét főhang' számviszonyai ismeretesek, az öt közbe iktatott : Cis, Dis, Fis, Gis, Ais hangok' számviszonyainak megállapítására tett minden eddigi fáradozások sikertelenek maradtak. Bizonyos pedig, hogy 12 hang között több számviszonynak kell létezni mint hét között. Midőn tehát, mint fentebb láttuk, az ismeretlen viszonyoknak ismeretéseket teszünk helyökbe, valóságos hibát követünk el okoskodásainkban.

Például : Az a) alatt felhozott egyenletekből

$$\frac{\text{E}}{\text{C}} \times \frac{\text{Gis}}{\text{E}} \times \frac{\text{C}}{\text{Gis}} = 2 ; \text{ épen nem következik}$$

$\left(\frac{5}{4}\right)^3 = 2 ;$ hanem csak ez $\frac{5}{4} \times \frac{\text{C}}{\text{E}} = 2$ a' mi tagadhatlan, 's így a' többiekre nézve.

Már most, igaz ugyan hogy a' hangrendszerünkben közvetlenül kihozható fentebbi, 's más egyéb egyenletek is, az ismeretlenek' értékeit határozatlanul hagyják, 's e' volt az oka, a' miért azok mind-egyedül valóban ismeretlenek is maradtak. De ez nem hiba, hanem nehézség, melyet le kell győzni.

Találjuk pedig az eléadott lehozatok' folytában az öt közbe iktatott hangoknak számviszonyait :

$$\text{Cis} = \frac{2^8}{3 \cdot 5}; \text{Dis} = \frac{2^5}{3^3}; \text{Fis} = \frac{3 \cdot 2^5}{2^6}$$

$$\text{Gis} = \frac{2^7}{3^4}; \text{Ais} = \frac{2^4}{3^2}$$

mellyek, mint ki van mutatva, hangrendszerünk, az öszhangzatok és zenészet' minden kívánatának eleget tesznek.

Meg lévén ezek szerint a' közbeiktatott hangok számviszonyai alapítva, azokból minden quintának értékeit, mellyeknek közben jöttével szokott a' hangolás történni, könnyű lévén kiszámítanunk, találjuk :

$$\frac{\text{G}}{\text{C}} = \frac{\text{Gis}}{\text{Cis}} = \frac{\text{Ais}}{\text{Dis}} = \frac{\text{H}}{\text{E}} = \frac{\text{c}}{\text{H}} = \frac{\text{d}}{\text{G}} = \frac{\text{dis}}{\text{Gis}}$$

$$= \frac{\text{e}}{\text{A}} = \frac{\text{f}}{\text{Ais}} = \frac{\text{fis}}{\text{H}} = \frac{2^{14}}{3^7 \cdot 5}$$

$$\frac{\text{A}}{\text{D}} = \frac{2^3 \cdot 5}{3^3}$$

mellyek szerint a' 12 quinta egymással sokszoroztatván

$$\left(\frac{3}{2}\right)^{10} \times \frac{2^{14}}{3^7 \cdot 5} \times \frac{2^3 \cdot 5}{3^3} = \frac{2^{17}}{2^{10}} = 2^7$$

ebben tehát nincs hiba.

Továbbá négy terczia viszony leszzen :

$$\frac{\text{E}}{\text{C}} = \frac{\text{Fis}}{\text{D}} = \frac{\text{A}}{\text{F}} = \frac{\text{C}}{\text{A}} = \frac{5}{4} \quad (\text{b})$$

Mellyeknél fogva a' tökéletes jó hangolást minden mérséklet nélkül akképen hajthatjuk végre, ha az (a) alatti számszerint tíz quintát, mellyeknek számviszonya $= \frac{3}{2}$'s a' (b) alatti számszerint négy tercziát tökéletes tiszta tercziára, mellynek számviszonya $= \frac{5}{4}$ hangoljuk, melly által a' többi quinta és tercziák is meg lévén határozva, semmi néven nevezett temperaturára nem szorulunk.

KIS GYÜLÉS, JUL. 4. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztályai' részére).

Kubinyi Ágoston ig. és t. tag helyettes elnöke alatt

Jelen az illető osztályokból : Czuczor és Tasner r. és level. tagok. — Egyéb osztályokból : Bugát, Érdy, Györy, Horváth Cyrill, Jerney, Kiss K. rr. tt. — Pauler, Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

CZUCZOR GERGELY rt.

a' magyar hangtan' fejtegetéséhez fogván, annak bévezetését ol-vasta fel.

Bévezetés.

A' magyar hangtan alatt értem a' magyar nyelvtannak azon elemi részét, melly a' nyelvünkben jelennen élő, vagy hajdan létezett szók' alkatrészeit, a' hangokat, ismérteti: mit illetőleg *betűtannak* is nevezhetünk, minthogy a' betűk nem egyebek, mint szóhangokat kifejező, 's mintegy megtestesítő jegyek. Egyébiránt szabatosan véve, a' betűtan szűkebb értelmű a' hangtannál, mert egy nyelvet sem tudunk, melly az emberi hangok' minden árnyéklatát különös jegyekkel azaz betűkkel képes volna kifejezni. Innen van, hogy gyakorta egészen különböző, sőt ellentétes eszméket és fogalmakat ugyanazon betűkkel fejezünk ki, mit leginkább az indulatszókban tapasztalni. De ha az indulatból kitörő eleven hangokra figyelmezzünk, lehetetlen észre nem vennünk a' különbséget, pl. más-kép hangzik az *á*, midőn azt valamin csodálkozva ejtjük ki, más-kép, midőn fájdalom miatt tör ki belőlünk, más-kép midőn hálaérzetből fakad, ismét más-kép, midőn eltaszító haragos indulatból ered. Az élő indulathang tehát határozottabb, értelmesebb, és így hatályosabb is mint a' jegyzett indulatszó; mert, hogy az említett példát folytassuk, midőn a' különféle indulattal kiejtett *alaphang* más-más módosításokat vesz föl, akkor a' holt betű csak az alaphangot festi le az illető árnyéklatok nélkül; innen van, hogy ugyanazon gyökhang rejlik a' *csodálkodást* jelentő *á*, *ámé*, *ámit*, *ámúl*, *ámekodik*, *bá*, *bám*, *bámé*, *bámít*, *bámúl*, *báméskodik*, *báva*, *ángó*, *bángó*; a' *fájdalmat* jelentő *áj!* *jáj!* *háj!* *fáj!* *gyász*, *bán*; a' *hálát* jelentő, *áh*, *áhít*, *hála*, *hálalkodik*; a' *haragot* jelentő *átok*, *átkoz*, *ádáz* szókban, mellyek azon alapfogalomban ugyan rokonak, hogy mindnyájan az illető indulatnak mélységét, nagyságát fejezik ki; de hiányzik bennök a' természeti hangnak olyféle hangjegye, mely a' fogalom alá tartozó eszméket kifejezze, 's mintegy fajokra osztályozza, mit azonban a' nyelvszokás a' gyökbetűhöz raggatott képzők által iparkodik pótolni. Hasonlólag korlátolt viszonyt találunk a' taglejtési beszéd' jegyei és illető eszmék vagy fogalmak között, pl. ezen fogalmakat, *magasság*, *fenség*, *emelkedettség*, *nagyság*, körülbelül azonegy kézlejtéssel mutatjuk, t. i. kezünket a' föld' színétől bizonyos távolságra állírányos vonalban fölfelé tartva, vagy irányozva; úgy szinte a' *gömbölyűt*, *kövéret*, *köpczöset*, *zömököt*, *tömöttet* kerekké alakított karokkal törekszünk utánozni, stb. E' példák oda mutatnak, hogy mind a' betűk, mind a' taglejtési jelek' száma jóval kisebb, mint az emberi elmében megfogamszott eszméké, vagy az érző tehetségből származó érzelmeké, és hogy a' szók' gyökhangjai inkább széles jelentésű fogalmakat, mint egy tárgyra szorítókozó eszméket fejeznek ki. Sőt gyakran ilyenek a' tökéletesen kiképzett, 's megállapított származékszók is, pl. szóelemzésileg véve *szabónak* mondható minden kézmíves, ki valamit kiszab, azaz kimetsz, kihasít, a' szűcs

is, a' varga is, a' kárpitos is, tehát a' *szabó* szó fogalom, de a' nyelvszokás szerint különösen és kizárólag am. a' német *Schneider*, tót *krajsír*, francia *tailleur*; hasonlólag *varr* a' *szabó* is, a' kalapos is, a' szíjgyártó is, de csak azon mesterembert nevezzük *carának*, kinek neve tótul *shwecz*, latinul *sutor*, a' *shijem* és *suo* (varrok) gyököktől. A' szóértelmezésben és elemzésben sőt a' nyelvhasznításban is tehát nem elég az illető szónak legközelebbi jelentésénél megállapodni, hanem, hogy alapos és okszerű legyen, a' nyomozást szükséges a' nyelvalkotó ész' általános, és az illető nyelvszokás' sajátosságos elveire visszavinni. Ez elvont állítást lássuk egy-két gyakorlati példában. A' magyar *kép* (imago) törökül igen hasonló hangzattal *gibi*, de a' magyar *kép* annyi is mint hasonló, pl. *azonkép*, *ezenkép*, *máskép* am. azon v. ezen hasonlótra, máshoz hasonlólag; a' török *gibi* is = mint (sicut), pl. *benüm gibi*, úgy mint én, énképen, magamkép, hozzám hasonlólag. Ebből kitűnik, hogy az említett szókban alapértelem a' hasonlóság, mert csak azt mondhatjuk képek, mi valakihez, vagy mihez hasonló. Ezen észjárást követik a' hellen és latin nyelvek, 's hiszem, több mások is. A' hellenben *εἰς* am. hasonló vagyok, és *εἰς* am. kép, *εἰδος* alak, *εἰδωλον* képszobor, a' latinban *ita*, *imago* és *imitor*, *similis* és *simulacrum*, és *sicut*, rokon gyökhangú és értelmű szók.

A' *kép* szónak ezen fogalmából nem nehéz megfejteni a' *lag* (vékony hangon: *leg*) határozóképzőnek eredetét és jelentését. Hogy ezen határozók: *méltólag*, és *méltókép*, *sajnálkozólag*, és *sajnálkozókép*, *kétkedőleg* és *kétkedőkép*, *szenvedőleg* és *szenvedőkép* alapfogalomban mindnyájan hasonlításra vonatkoznak, 's bennök a' *kép* és *lag*, *leg* képzők egyértelműek, azt az elfogadott nyelvszokás tanúsítja, miért ezek és mások a' hasonlítást jelentő *úgy mint*, határozók által földoldhatók, pl. *méltólag* bánni valakivel am. *úgy, mint* méltó, mint megérdemli; *sajnálkozólag* említeni valamelly bal eseményt, am. *úgy, mint* *sajnálkozó*; valamihez *kétkedőleg* szólani, am. *úgy, mint* *kétkedő*; a' kisebb dolgokról csak *mellesleg* szólani am. *úgy, mint* *melleslekről*; valakivel atyailag v. atyakép bánni am. *úgy, mint* atya stb. A' különbség köztök az, hogy a' *kép* főnevekhez is járúl, mint, *vendégkép*, *szolgakép*, *barátkép*, *ellenséghép*, melly esetben inkább hasonló értelmű *ként* divatozik: *vendégként*, *szolgaként* stb.; a' *lag*, *leg* pedig csak mellék- és igeneveket szeret, pl. *oldal-lag*, *futólag*, *gyanítólag*, *mellesleg*, *fölösleg*. E' két képző értelmének legszorosabb rokonsága után indulva úgy vélekedem, hogy a' *lag* (leg) nem egyéb, mint az öszvevont *alak* főnév, melly szinte jelent: a) ál képet, b) változékony képet (puppa), c) játszi képet (marionette), d) kedves képet (szeretőt). E' szerint, *méltókép* és *méltóalak*, *sajnálkozókép* és *sajnálkozóalak*, *atyakép* és *atyaialak*, *szolgakép* és *szolgaialak* stb. egyet jelentenek. Hogy a' *k* és *g* a' hangszervek' szabályai szerint, és természeténél fogva a' nyelvekben

általán fölcseréltetik, azt említenem elég, 's vitatnom a' nyelvostály előtt nem szükséges.

De menjünk már a' *kép* szónak felsőbb elemzésére által. A' *kép* mint névhatározóképző más alakban *ként*, pl. *máskép*, *másként*, *mindenkép*, *mindenként*. De a' *ként* a' régi nyelvben *k* elhagyva : *ént*. A' tatrosi másolatban Ruth. 2. fejez. olvassuk : Vala kedeg Elimeleh férfiónak *vérent* való rokona. "Kinizsiné' imakönyvében : „Szív^{ent} való szerelmedvel.“ Ugyan ezen *ént* rejlik a' köz divatú *szerént* és *részént* szókban, mert pl. írás *szerént* am. írás *szereként*, és *részént* am. *részként*, azaz rész formában, részekre osztott alakokban, 's megfelel e' kérdésre : *mint?* melynek gyöke *mi*, 's ebből a' módhatározó *en* képzővel lett *mi-en*, *mi-en-t*, 's öszvehúzza : *mint* ¹⁾. A' *t* t. i. csak toldalék-kibangzás a' határozó *an*, *en* képzőből, mint ezekben : *alkalmasan* *alkalmasant*, *szokottan* : *alkalmasint*, *képesen*, *képesent*, *szokottan* : *képesint*, *gyanán*, *gyanánt*, *korán*, *koránt*, *hoszszan*, *hoszszant*, *versen*, *versent*. Ez öszveállított példákból kitetszik, hogy az *ant* *ent*, és *ánt* *ént* határozóképzők azonosak, 's a' különbség közöttök az, hogy a' rövid *ant*, *ent* tiszta képző, a' hoszszú *ánt*, *ént*-be pedig a' törzsökszó' véghangzója belé van olvadva, és így a' régi magyar nyelvben még divatozott *ént* elemezve *e-ent*, 's a' megfelelő *int*, fölölvá *i-en-t*. E' szerint az *ént* tiszta gyöke *e*, az *int*-é pedig a' vele rokon *i*, melly hasonlatra vonatkozik az *így*, *ímígy*, és *íly* *ímíly* szókban, amaz *mód* hasonlatra, emez *tulajdonsági* hasonlatra, alapjelentésök pedig *közelre mutatas*, mint e' példák bizonyítják : *i-tt*, jelenti a' közel helynek kimutatását; *i-de* a' közel helyre mutató irányt; *i-nnen* a' közeli helyről távozó irány' kimutatását; *i-hol* a' közel' helyiségét; *i-ly* hasonlóságot a' közel kimutatott tárgyhoz, *i-gy* hasonló módot a' közel mutatott tárgyhoz. E' közelre mutató *i* részint tájszokás, részint a' régi nyelv szerint *e*, pl. Batori László' bibliájában : „Mondd azt az Izráel fiainak : menjenek ki *ennen* (innen). Azért hoztál *ede* (ide) minket, hogy *ett* (itt) halnánk meg?“ Így változnak a' ma is divatos *íhol* *ehol*, *ímígy* *emígy*, *ímíly* *emíly*, *ímítt* *emítt*. Ennél fogva az *ént* és *int* képzők egyaránt jók ezekben : *szerént* v. *szerint*, *részént* vagy *részint*. Valamint pedig a' *ként* másképen *ént*, hasonlóan a' *kép* helyett hajdan létezhetett *ép* is (mellytől a' más szóosztályba tartozó *ép* (integer) melléknevet meg kell különböztetni), melynek nyoma fönmarad ezekben, és ilyenekben : *épen így*, *épen ez*, a' gúnyos : *épen bizony* ^t,

¹⁾ Az *i*, *u*, *ü* végzetű szóknak azon sajátáguk van, hogy a' ragokat gyakran hangzók' hián veszik föl, a' nélkül hogy a' törzsök' véghangzóját megnyujtanák, pl. *lakzi*, *kapu*, *gyöpü*, *lakzin*, *kapun*, *gyöpün*; *lakzit*, *kaput*, *gyöpüt*; *lakzik*, *kapuk*, *gyöpük*; *lakzis*, *kapus*, *gyöpüs*; *lakzim*, *kapum*, *gyöpüm*. E' nyelvhasonlat szerint lett a' *mi* kérdőből is *mi-n-t*? pl. a' népies üdvözlő kérdésben : *Mint* van kendtek? *mint* szolgál kendtek egészsége? azaz *mi-kép*?

éppes, éppes Zalában am. ugyanazonkép 's megfelel neki a' hasonlatra mutató német *eben*, pl. *eben so, ebenbild* (hasonkép, hasonmás).

Ha végre a' képet és hasonlóságot jelentő, 's fenn említett magyar, török, hellen, latin, és német szókat együvé hasonlítjuk, az tűnik ki, hogy az alapgyökhang valamennyiben *e* vagy *i*, melyek a' magyaron kívül a' latinban is közelre mutatást jelentenek ezekben : *hic* (francia: *ici*), *sic*, *siccine*, *ita*, *iste*, *idem*, *en*, *ecce*, *hicce* (a' távolra mutató *ille*, eredetileg *olle*). Hogy a' hasonlítás' fogalma a' rámutatás' fogalmával szorosan öszvefügg, azt a' dolog' természete mutatja, 's itt fekszik annak okszerű alapja, hogy a' magyar 's több más népek ugyanazon hangokat használták a' hasonlóság' elnevezésére, melyeket a' rámutatásra. Ezen okszerűségnél fogva nagyon valószínű, hogy a' személyes névmásokban is a' rámutatás alapfogalma lappang, az első személyben a' legközelebbre mutatás, a' másodikban távolabbra, a' harmadikban legtávolabbra; és csak ugyan a' hellen latin *ego*, a' magyar *én*, a' német *ich*, a' szláv *já* (iá), a' finn *minä*, a' török *ben, men*, a' gyökhangban megegyeznek; a' hellen *ou* (*tu*), latin *tu*, német *du*, magyar *te*, szláv *ti* a' finn *sie, sa, teidan*, török *szen, szin* alaphangja *t*, mely számos szavaink' gyökében távolítást, távolodást, taszítást jelent, mint *to, tova, tol, tal, távol, taszít, tétova, tévelyeg, tébolyog, téltül* stb. a' harmadik személyre nézve a' latin *olle*, a' török *ol, ul, o*, szláv *on*, magyar *ő, ő, ön, ü*, névmásokban alaphangok a' rokon *o* és *ö*, melyek több gyökszavainkban a' távolság' alapeszméjét fejezik ki, különösen a' fenn említettekkel ellentéti viszonyban álló : *oda, ott, onnan, olly, úgy* (ügy) szókban.

Aj; ez elavult gyökszónak jelentései Sándor István' latinozata szerint : *orificium, crena, stria, sulcus, fissura, ruptura, apertura, hiatus*, tehát alapértelme *nyílás*. A *j* hang nyelvünk' analógiája szerint a' szók' végén jobbra nem lényeges hang, vagy képző, hanem kihangzás, mint *eperj eper, szederj szeder, taréj taré, paréj paré, éj é, száj szá, fej fe* (e' három utolsó rendszeren használtatik a' tatrosi másolatban), *hij hi, héj hé, dij di* stb. Tehát az *aj* is eredetileg egyszerűen *a*, és így azon hang, mely valamennyi hangzó között legnyíltabb. Legközelebb áll hozzá a' megnyújtott *á*. Mindkettő mint alaphang számos szavainkban a' nyílás' alapértelmét fejezi ki. Hogy az *aj* különösen jelent szájnylást, vagy száját is, kitetszik ezen igéből *aj-az*, azaz szájába zabolát tesz, mint *fékez*, am. fejét fejre való kötéllel megköti. Így fordul elé Heltainál : *Föla jazák száját* Erzsébet királyné asszonyinak, továbbá ; *ajazó, aj-vas* am. szájvas. Innen, *ajk* v. *ajak* am. száj' környéke ; *bajsz* v. *bajusz* am. *ajsz* v. *ajusz* t. i. ajon növé szőr, mint a' szlávban is a' száj *uszto*, a' *bajsz* pedig *f*, *e* előfuvással *fuze*, lengyelül *wonze* t. i. az *uszto* gyöke nem más mint a' latin *os*; *ajt* elavult ige am. nyit, honnan *ajtó* am. nyitó, nyílást csináló, mint a' latinban *os* és *ostium*; megnyújtva Göcsej-

ben *áj* am. az országos *váj*, és *ás*, honnan földet *ájni*, *vájni*, *ásni* egyet jelent; ide tartozik a' *vásik*, azaz koptatás által nyílás támad rajta (vékonyan *vés*, kemény testbe nyílást metsz), *vástól* am. szőlővesszőt leás, *ásit* am. száját eltátja (oscitat).

A' nyílást jelentő tiszta *a* gyökből származnak ezek is: *ad*, *adu*, *adv*, gömbölyűbben *od*, *odu*, *odv*, *odor*, *ud*, *udv*, *udu*, *udor*, mely különösen fában, kőben, földben, fogban, csontban levő nyílt üreget jelent, előtéttel *podmaly*, *podva*, *pudiva*. Innen elemzendő az *udvar*, 's a' földalatti üreget jelentő *putri*, melynek törzsöke *odor*, 's lett belőle gúnyosan *udri*, mint bodor bodri, czudar czudri, zslugori, zslugri, zsubri, Gábor Gábri stb, végre *p* előtéttel *putri*.

Ak; honnan lett *akna*, földalatti üreg, melyből ásványokat szednek ki, *akona* a' hordó' szája; fuvó előhanggal *takad*, am. nyílás reped rajta, vagy a' nyíláson kibúvik; *ap*, melyből lett *apol*, eredeti értelemben am. csókol, azaz: ajjal, szájjal illet, mint a' latinban is az *os*- és *osculatur*, a' tótban a' *huba* és *hubicska*; a' hellenben *βαλω* szólok, azaz: szájamat tátom (latinul *aio*) és *βαλιον*, csók.

A' többi ide tartozó szókat jelennem mellőzvéen akkorra hagyom, ha a' hangok' jelentéseiről tüzetesen szolandok, csak azt említem meg, hogy a' finn nyelvben is *aivoin* v. *avain* am. nyílt; egyébiránt mind ebben, mind az indoeurópai nyelvekben a' nyílást jelentő alaphang rendesebben a' gömbölyű *o*, v. *u*, pl. finnben az ajtó, *ovi*, *oksi*, az ablak *okno*, de van *akunna* is; a' latinban *os*, *osculor*, *ostium*, *oscito*, de van *aio*, *janua* is; a' németben *mund* és *maul*, és *wund*, a' tótban *uszto* és *huba*, *okno* és *oblok*. Mind ezen példák oda mutatnak, hogy a' fennemlített nyelvekben ugyanazon észjárás működött a' *nyílás*' fogalmának kiejtésében; egyszersmind tanúsítják, hogy a' rokon fogalmakat rokon hangokkal törekszik az emberi ész megtestesíteni. Mire nézve érdekesnek találom a' mélyen buvárkodott nyelvbölcész Humboldt Vilmosnak ide irányzó szavait idézni: *Lautsystem der Sprachen*. §. 10. „Minthogy a' szók mindenkor fogalmaknak felelnek meg, tehát természetes dolog, a' rokon fogalmakat rokon hangokkal jegyezni meg. Ha a' fogalmak' származását többé vagy kevesbbé világosan észre vesszük, úgy szükségképen olyféle származás fog a' hangokban is megfelelni nekik, mely által a' fogalmak és hangok' rokonsága találkozik. A' hangrokonság, melynek különben egészen azonos hangokban nem kell állania, csak az által lesz szembetünővé, hogyha a' szónak egy része bizonyos szabályok alá vetett változáson megy át; a' másik része ellenben egészen változatlanul, vagy könnyen megismerhetőleg módosított alakban marad. A' szók és szóalakok' ezen szilárd részei gyökeredzőknek (wurzelhaften) 's külön választva 's önállólag a' nyelv' gyökkeinek mondhatnak. Ezen gyököket egészen megtelesenül némely nyelvekben csak ritkán, másokban épen nem találni föl. Ha pedig a' fogalmakat szorosan elválasztjuk, mindig e' második esetnek van he-

lye. Mert a' mint a' beszédbe lépnek, a' gondolatban is öszveköttetésöknek megfelelő osztályhelyet foglalnak el, 's többé a' gyökfogalom nincsen meg egészen meztelenül bennök. "E' helyesen elvont tant lássuk egy-két példában igazolva:

a) a' latin *edo, edis, est* ugyanaz, mi a' magyar *eszem, eszel, eszik*; de ennek tiszta elvont gyöke *é*, mert ebből lesz *e*-het-ik, *e*-tet, *e*-end. Az *sz* t. i. épen olly középkepző benne, mint az *al-szik, nyugszik, fekszik, íszik* igékben, melyekből leszen *al*-hatik, *nyug*-hatik, *fek*-hetik, *í*-hatik; *al*-tat, *nyug*-tat, *fek*-tat, *i*-tat, és a' régies *al*-ás (alvás) a' közdivatu *nyugot*, v. *nyugat* stb. A' latinban is ezen hang szolgál alapgyökül, 's általán azon állati vágy' kielégítésére vonatkozik, melly az élet' fentartására szükséges táplálékért sovárog. E' gyökből különféle alosztályu származékszók erednek, u. m. 1) *edo, edax, edacitas, edulis, edulium, educo*; mert *educare* eredetileg am. táplálni, etetni, 's ez által fölnevelni. *Educatus hic catulos, ut eos educat in apros*. Ide sorozható a' *dulcis* = *edulcis*, mintha volna *édölgös*; 2) *epulae, epulum, epulor*; 3) *esca, esculentus*, előtéttel *vescor*; 4) *esur, esurio, esuries, esurialis*; 5) *jejuno, jejunus, jejunium, jento, jentaculum*, melyekben a' *je* a' tagadást jelentő *re*, mint : *sanus vesanus, cors vecors, grandis vegrandis*, tehát *jejuno* am. *re*-euno, *re*-juno, azaz, nem eszem, *jejunium* nem-evés, 's mint a' hellen világosan kifejezi, *νηστεια, νη-εστεια*. 6) *p* előtéttel, *penus, penuria, penuarius*. Mind ezen szóosztályok abban közösen megegyeznek, hogy az evésre vonatkoznak, de minden külön osztály' szavai más-más árnyéklatú mellékértelmet vesznek föl.

Nyelvünkben e' gyökből következő osztályok képződtek : 1) *eb*, (eő, eü, ev, eb, torkos állat), *ebész, ebes, ebi, ebhendi, ebül, ebeldik*; 2) *ebéd, ebédel, ebédezik, ebédia* Göcsejben. Hogy a' szónak eredeti értelme szélesebb volt, mint közönségesen használják, vagyis, hogy nem csak déli evést (mittagessen) jelentett, mutatják a' néhutt ma is divatozó *estebéd* (vacsora) és *harmad-ebéd* (ozsonna), melly szerint a' reggeli evés *regebéd* vagy elsőebéd volna, de Szatmárban még helyesebben, *éjomét*; 3) *éh, éhes, éhezik, éhom, éh-jom* v. *éjom, éhgyomor, ehül, ehülés, éhség*, melyekben az evés' vágya az alapfogalom, 's nem okszerűen gyanítjuk-e, hogy bennök a' *h* képző a' sohajtásos, sovárgó vágyat festőileg jellemzi? mellynek a' latin nyelvben az *ur* képző felel meg, mint *es-ur-io, bibitur-io, dormit-ur-io, minct-ur-io* stb. A' magyar ezeket így fejezi ki : *ehetném, ihatnám* (régiesen, szoméhozom = iszomé-h-ozom), *alhatnám* stb., melyekről én igen hajlandó vagyok azon véleményben lenni, hogy ezek nem a' rendes *tehető igék'* osztályába tartoznak, hanem *vágyó* igéknek volnának nevezendők, mert így is ejthetők : *szeretnék* enni, inni, alunni stb, 's hogy ezekben a' *h* a' vágyat jelentő képző, az *at* pedig jelentené azon cselekvést, melly a' vágyó

személyre visszahat. Különben is ezenféle igék hiányosak, mert csak jelen idejük van, 's a' múltban és jövőben népies köznyelven így divatoznak : ihatnám, ihatnád, ihatnája vagy ihatnékja volt v. lesz. Minthogy továbbá az *éhes*, *éhül* másképp rövid *ehes*, *ehül*, 's az *éhom* másképp *éjom*; ide sorozandó a' *bőjt* szó is, melly másképen, *bejt*, előtét nélkül *őjt*, *ejt*, valamint van : *öszik* és *eszik*. Ennek gyöke az elavult *ej-ik* azaz : *éhik*, *éh* állapotban szenved, honnan lett *ej-et*, öszvevonva *éjt*, éhen szenvedő állapot, 's előtéttel *bejt*. Így lett *sajik* igéből *sajat*, *sajt*, megsavott turó. Így képződtek : *bojt*, *rojt*, *sejt*, *tajt*. Ide sorozhatók még a' *begy* v. *bögy*, és *bëndő* v. *böndő*, mint azon belrészek, melyekbe az étel legelőször lerakodik. 4) *Éd*, *édes*, *édesedik*, *édesít*, *édesül*, az átvitt ért. *édesget*, *édeleg*, melyek a' szájíznek különösen kedvező eledelre vonatkoznak. 5) *Ét*, *étek*, *étel*, *étet*, *etet*, *étkes*, *étlen*, *étlenség*. 6) Ide tartoznak az *émelyeg*, *émelyedik*, *émelygés*, *émelygő*, jelentvén azon utálatot, undort, mellyet valaki bizonyos étektől kapott. 7) *Csémege* v. *csömöge*, kedves ennivaló, latinúl *cupedia*, quae quis edere cupit, és *bellaria* = *ellaria* = *edlaria*, *edularia*. Ime, milly észszerű öszvefűggés egyfelül a' fogalmak és alárendelt eszmék, más oldalról a' nekik megfelelő hangok és hangmódosítások között!

Az *eszik* németül is *essen*, de származékaiban szegény, 's jobbára öszvetételül fordul elé, mint : *essbar*, *esslust*, *esszeit*, 's nagyon vagy egészen elütnek tőle a' *speise*, *fasten*, *schmausen*, *hunger*. Megjegyzendő azonban, hogy ezek ismét más szókkal állanak rokonsági viszonyban, mind hangra mind fogalomra nézve. L. *Adelung*. A' magyar is a' latin *epulum*-ot lakomának nevezi, mellyben a' lak-alapításkori, házasodáskori eszemiszom' eszméje csak alattomban értetik. De lássunk a' német nyelvből egy más szószereget, mellyben alaphangok a' fűvással alkotott *f*, és a' nyelvmozgatás által alakuló *l* 's valamennyie a' *mozgás* alapfogalma alá tartozik; ú. m. *fliege*, *fliegen*, *fliehen*, *fliessen*, *flimmern*, *flink*, *flinte*, *flittern*, *flitlich*, *flitzbogen*, *flocke*, *floh*, *floss*, *floht*, *flucht*, *flüchtig*, *flück*, *flug*, *flügel*, *fluss*, *fluth*, és számos származékaik, l. *Adelung*. Mindezekben közös gyök az *fl*, melly különféle ragozások által más-más mellék- vagy alárendelt értelmű, de egy köz fogalomban megegyező szókká alakúl.

b) Illy észszerű öszvefűggést találunk a' magyar *al* gyök és nagy seregű származékai között, mellynek megfelel a' finn *ali*, szinte olly gazdag származékágakkal; ugyanis *ali* = *al*, a' mi alatt van, pl. *ali puoli* = *alfél*, *ali käsi* = *alkéz*, előtéttel : *balkéz*, *ala alan*, *alhely*, *altér*, mellynek megfelel a' magyar *aló*, honnan *alól* = *alhelyről*, és *alu*, honnan *alul* = *alhelyen*; *alas* = *alá*; *alatse* = *alatt*; *alainen*, a' mi valaminek alája van vetve pl. a' magyar *alom*, mint *lóalom*, am. *ló alá vetett szalma*; *alava* völgy, olly alkotású mint a' magyar *eleve*, élő, az *el* azaz *él* gyöktől, megnyújtva *eleven*,

mint : merő, *mereve*, *mereven*; *alammainen* = alacsony eredetű, vagy alázatos erkölcsű; *alammaisuus*, mellyhez leginkább hasonlók a' magyar *alamuszi*, *alamusza*, *alangyár*, *alamunta*; *alus*, valaminek *alja*, mintegy *alos* pl. *pään alus*, fej' *alja*; *alanko*, völgy, mélyedés, magyarosan mintegy *alangó* (hely) mint az ellentétes *fel-ből* van *felengő*, *fellengő*; miért az *alag* szó igen szerencsés alkotat. *Alustan* = alapot vetek, alapítok, tehát mintegy *alastok*, vagy *alasztok*; *alustus*, alapvetés, mondhatnók, *alasztás* v. *alastás*; *alenen*, *alászállók*, magyarosan mintegy *alogok*, honnan *alku*, am. *alogó*, azaz árlejtésre törekvő szerződközés stb. E' sok családú nemzetség közös a' magyarral, de gyökét legrövidebb alakban *al*, mi bírjuk, midőn a' latin *vallis*, német *thal*, szláv *dal*, *dol*, *dolina* szókban el van rejtve.

Így vágnak össze a' magyar, finn, és latin nyelvekben ezek : *menek*, *menen*, *meo*; *menet*, *meno*, *meatus*; *menetem*, *meneten*, *mitto*; ismét rokonok a' magyar *mét*, *megye*, *mér*, *mérték*, és latin *meta*, *metitur*, *mensura*. A' *men* törzsökből lett a' *meny* (nurus) is, miért *menyasszony* am. *menő*, *mene*, *meni* asszony, mert a' nő magyar szójárás szerint férjhez *men*, tehát *menő*, valamint a' férfi, ki feleséget vesz, *vő*, azaz *veő*, *ve-v-ő*. Ugyan illy észjárás szerint finnél *menen* am. *menek*, és *miniä* = meny; hasonlóan törökül *gelmek* am. *kelek*, azaz, *megyek* pl. *kelj innen* = menj innen, a' Dunán átkelni = átmenni, és *gelim* am. *meny*, mellyből, ha a' véghangot elhagyjuk, magyar analogia szerint lenne *geli* = keli, kele, kelő, férjhez kelő. Sőt létezik *kelem* vagy *kelen* is, a' Kelenföld helynévben, melly jelenti azon helyet, hol a' magyarok a' Duna' pesti oldaláról a' budaira átkeltek. Így változkodnak ezek is : csaló, csala, csali, szeleverdő, szeleverde, szeleverdi, játszó játszi, kaposó kapzsi stb.

c) *Ir*, mint főnév, általán am. kenőcs, minek bizonyos nedveket, vagy olvadékony testeket szokás használni. Ha e' szót így magában vesszük, nehéz volna alapértelmét meghatározni, vagy is, miféle tulajdonságára eszmélt az ős magyar különösen, midőn azt *ir-nek* v. *ir-nak* nevezte? Az *ir* igével ugyanis eszmerokonságba nem hozhatni, mert ennek alapjelentése : *metsz*, vagy *ró*. De hasonlításuk csak össze a' következő szókkal : *író* (buttermilch), *nyírf*a, *nyírok*, *nyírkos*, *virics*, *csíriz*, *mirigy*, *zsir*, *czírom*, *czírmos*, *szírtos*, nem lesz nehéz kitalálni a' fogalmat, mellyből kiindult a' magyar észjárás, midőn e' tárgyakat elnevezte. *Író* am. a' kiköpiült tejfőlnék hig, folyó része, mellytől elvált az úgynevezett *vaj*. A' *nyírf*a különösen ismeretes arról, hogy sok nedvvel bővelkedik, mellyet tavaszkor lecsapolni, 's inni szoktak. *Nyírok* am. *nedv*, *nyírkos* am. *nedves*. Az *ny* előtét, mint a' metszést, rovást jelentő *ir-ből* lett *nyírbál*, *nyírkál* e' helyett, *írbál*, *írkál*. *Virics* (*írics*) Molnár A. szerint, *hydrodes*, Szabó D.-nál am. valamely növényből, magból, gyümölcsből, fából kifőtt, húzott, ütött, nyomott, satúlt, eres-

tett lé. *Csiriz*, nedvvel föleresztett lisztragasz a' bőrből dolgozó iparosoknál, nevezetesen lábbelivarróknál. *Mirigy*, rútsággal, genynyel, tehát tisztátalan sűrű nedvvel megtelt daganat az állati testben. Ide tartozik maga a' méreg is, mely eredeti értelemben nem más, mint bizonyos állatokból kifolyó, veszélyes nedv, latinul *virus*. *Zsír*, hogy folyékony, olvadékony testet teszen, köz tudomásu dolog. *Czirom* am. mocsok, lucok, szenny; *czirmos*, mocskos, lucskos, szennyes, piszkos, öszvekent, pl. *czirmos* konyhaszolgáló. Hasonló értelmű a' *szirtos*, máskép *szurtos*. Mind ezen szókban alapeszme a' nedvesség, levesség, 's alapgyökhang az *ir*. Továbbá, ha figyelemre vesszük, hogy nyelvünkben (valamint másokban is) az *i* gyakran *e* hanggal cseréltetik föl, pl. *giliszta* *geleszta*, *villa vella*, *világ velág*, *is es*, mind *mend*, 's több más: legnagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy a' *nyers* és régies *venerék* (potus) szókban is a' nedvességet, levességet jelentő *ir* lappang. *Nyers*-nek tulajdonkép a' növényi és állati testeket, és testrészeket mondjuk, midőn eredeti nedves állapotukban megvannak, midőn ki nem száradtak, midőn nedvök ki nem gőzölgött, ki nem szivárgott, ki nem folyt; tehát *nyers* = *nyírs*, *nyíros*, pl. *nyers* fa, mely ki nem száradt; *nyers* hús, melynek nedvei főzés, vagy sütés, vagy füstölés, szárítás által meg nem fogytak. Egyéb értelmei átvittek, és képesek, pl. *nyers* erő, am. szilárd erő, mely nem törik oly hamar mint a' száraz fa, hanem rugalmas. Így lett az *ár* (varrni való hegyes eszköz) szóból *nyárs*, szinte hegyes, valamit rászúrnivaló eszköz. Ezen *ár* rejlik a' *dárda*, *gárda* (cyprinus cultratus) és *kárt* szókban is. — A' *venerék* jelent a' régi nyelvben italt, pl. Én vérem-bizony *venerék* (sanguis meus est potus). Bort és semmi *veneréket* nem iszik = vinum et siceram non bibit. (Münch. cod.) Ha e' szót így hangoztatjuk: *vinirék*, 's meglágyítva: *vingirék*, úgy öszvetett szónak vehetjük: *vi-nyirék*, előfuvás nélkül *i-nyirék*, melynek első alkotó része egy volna az *iszik* ige' gyökével, tehát *innivaló* = *nyirék*, succus potabilis. A' *nyirék* t. i. nyirok helyett épen olyan, mint *marék* *marok*, szándék *szándok*, *szurdék* *szurdok* helyett. Ezen fogalom alá sorozhatjuk a' *veríték* v. *verőtek* szót is, mert ez nem más mint a' bel hőség miatt az állati testből kifolyó nedv, azaz, *eréték* *iriték*, és *verőfény* am. *erő* = *irőfény*, mely *veríték*et hajt ki. Az *izzad* (sudat) is elemezve *irzad*, és *izzó* am. *irzó*, 's mint Mátyásföldén átvette ejtik: *izró*, pl. *izzó*, vagy *izró* vas am. a' tűzben meglágyuló, és folyásnak induló vas. Megfelel neki a' hellen *ἰδρωσ*, melyhez oly közel áll a' *ἰδρω*, mint az *izzad* igéhez a' *víz*. Végre a' fenn említett *ir* v. *er* folyó testet jelentő gyökszóval hang- és eszmerokonak a' magyar *ér* (vena, fluentum), a' hellen *αἷρ*, a' szláv *rěká* v. *rěká* = foly, latin *rivus*, ismét a' hellen *ἰκτερ*, latin *arteria* 's több illy mások.

(Vége a' jövő füzetben).

E' fölhoztam kevés példából is láthatni, milly fontos dolog a' szók' elemzésében nem egyedül a' hangok, hanem az állatok kifejezett fogalmak, és eszmék' rokonságát is szoros figyelemmel kísérni, 's hogy a' szóelemzőnek egyik fő feladata kifürkészni az emberi észjárásnak azon rejtélyes útait, melyeket a' szók' alkotásában követett és követ. Nincs kétség benne, hogy ez főleg nyelvhasonlítások által történhetik meg, mert az alapelvekben többé kevesebb minden nyelv megegyezik, de ezek' alkalmazásai számíthatatlan módosításoknak vetvék alája, 's midőn azt tapasztaljuk, hogy egyfelől a' különböző családokhoz tartozó nyelvek is nagy számu közös, és pedig eredeti gyökanyagot bírnak, másfelől a' rokon családúak között szembeötlő lényeges eltéréseket veszünk észre; ezekből végre az tűnik ki, hogy minden nyelvnek megvan saját egyénisége, mely azt rokonaitól megkülönbözteti, 's hogy ezen egyéniség nem egyedül a' nyelvanyagban, hanem a' nyelvalakban is jelenkőzik. Azért véleményem szerint minden nyelvvizsgálatást önismereten kell kezdeni, vagyis, az illető nyelv' teljes állapotát, ha lehet, a' legrégibb kortól kezdve, 's egész terjedelmében kitanúlni.

Az egyéniséghez tartozik a' nyelvek' azon sajátása, melyet leghelyesebben *egyéni észjárásnak* mondhatunk, 's mellyen az úgynevezett *idiotismusok*, nyelvsajátságok alapulnak, és pedig mind szóalkotásban, mind szerkesztésben, mind a' szók' és eszmék' egymással való öszvekapcsolásában, melyeket ha ugyanazon szókkal vagy sorozatban más nyelvre fordítunk, egészen értelem nélküliek, vagy legalább homályosak lesznek; pl. *éjjélkor kertedbe megyek*, ez szóról szóra latinúl: *nox medietas tempus hortus tu in meat ego*. Itt az egyes szók' ugyan értelmesek, de nem a' mondat. Midőn mi ezt mondjuk: *éjjélkor*, eszünk nem csak a' szókra ügyel, melyeket nyelvünk kiejt, hanem azon titkos ragaszokra is, melyek c' szókat öszvekötik 's mintegy szellemesítik. Itt rejlik annak oka, miért oly nehezek, 's néha szinte lehetetlenek a' szabatos fordítások egy nyelvből másikra, mert a' melly észjárás valamelly nyelvben nem működik, annak megfelelő kifejezési módja sincs.

Ki kell tehát nyomozni, miként működött a nemzeti szellem-erő azon szellemi műnek teremtésében, melyet nyelvünkben bírunk, épen úgy, mint az állodalmi bölcsész főleg és mindenek előtt a' nemzet' saját jelleméből, beltörekvéseiből, hajlamaiból, szokásaiból, törvényeiből törekszik megmagyarázni annak fejlődő, virágzó, vagy hanyatló államát, 's csak így képes megválasztani azon állapotokat, melyeket külső befolyásoknak lehet tulajdonítani. „Az öszve hasonlító nyelvtanulmány, úgymond Humboldt, elveszti egészen magasabb nemű érdekét, ha nem csallakozik azon szemponthoz, mellyben valamelly nyelv a' nemzeti szellem-erő' alakulásával öszvefügg. A' nyelv a' nemzeti szellem-erőbe veri gyökereinek minden legfinomabb rostjait, 's minél megegyezőbb hat ezen szellem-erő amazokra

vissza, annál szabályszerűbb, és gazdagabb a' nyelv' kifejlődése.“ Miért nem csupán tekintélyből, hanem csekély tapasztalatom által szerzett meggyőződésemből is aláírom, és feladatomból tűzöm ki a' nagy tudományu férfiúnak ezen utasítványát: „Mindenek előtt a' hangok' valódi tulajdonságát kell tekintetbe venni, hogy valamely nyelvnek formájáról fogalmunk legyen. Az ábécze a' nyelvnek alapja, ezen kell kezdeni, 's ízről ízre folytatni a' kutatást. Minden egyes részletre szükség kiterjeszkedni. Ez ugyan igen fáradságos, és gyakran kicsiszzerű elemi kutatásokra vezet; de az is igaz, hogy épen kicsiszzerű részletességek azok, melyeken a' nyelvek' öszves nyomatéka alapszik, 's a' nyelvtanulmányi fürkészésekben semmi sem károsabb, mint egyedül a' nagyot, a' szellemi, a' kitűnőt keresni akarni. Minden nyelvtani apróságba, és szókö' bonczolásába ereszkedni elkerülhetlenül szükséges, ha ítéleteinkben hibázni nem akarunk.“

E' szerint a' szóelemzés csakugyan *bíbelődés*, de nem, mint e' székrol' mondatni hallottuk, *haszontalan bíbelődés*, épen úgy nem az, mint a' növénytudós' bíbelődése, midőn a' növények' mindenségét parányi jegyek' kikutatása, meghatározása, 's öszve hasonlítása' nyomán seregekre, osztályokra, nemekre, fajokra fiókozza; épen úgy nem az, mint a' vegyészé, midőn a' testek' alkotó részecskéit elemezi; épen úgy nem az, mint a' boncztudoré, midőn az állati testnek egész szervezetét a' legkisebb izekig taglalás alá veszi. A' dolog attól függ, kinek mi a' föltett célja, és hivatása. A' famívesnek elég, ha ismeri a' fak' anyagát, melyekből műveit készíteni szokta; de, ki azt tűzte ki magának, hogy erdősz legyen, a' fűvészethez is szükséges értenie. Az érczmíves megfelelhet mesterségének rendszeres vegyész ismértek nélkül is, de nem a' bányász. Más boncztani ismérteket követelünk a' húsárustól, mást a' barom-orvostól. Hasonlóan beszélhet valaki hibátlanul magyarul, és ez jó; írhat is szabályszerűleg, és ez még jobb; de ezt csak bizonyos elvagy betanult szabályok szerint teheti, melyeknek elveit egyedül a' felsőbb elemzés képes meghatározni, 's ennek feladata amaz elvek fölött örködni, 's a' beszélőt vagy írók útba igazítani, valahányszor tévedésből a' nyelv' szellemi ereje által kiszabott ösvénytől eltér.

A' nyelv az emberi észnek egyik legnemesebb műve, az emberi ész, és szellemerőnek olly nyilatkozata, mint a' világ' mindensége és tüneményei a' legfelsőbb szelleméi, kit istennek hívunk. És így a' nyelvtudományi kutatás a' bölcsészet' egyik ága, ha csakugyan saját magunkat, erőnköt, szellemi működéseinket ismérni, 's ezeket elveikre visszavinni a' kutató és okoskodó észnek feladata. És valamint a' természettudós nem elégli az anyagi világ' tüneményeit csak észlelni; hanem iparkodik azok' törvényeit is felsőbb elemzések által kitanulni: hasonlóan a' nyelvtudós' törekvése oda van irányozva, hogy, miután az okozatokat fölkereste, és szervezte,

végre ok- és észszerűségüket, mint lehet, kiokoskodja. De, mint előbb mondtam, hogy ezt tehesse, kutatását a' hangok' ismertetén kell kezdenie. Előadásaim is e' pontból indulnak ki, és pedig kitűzött feladatomból időnként következő tárgyakról szólni: 1) Hány hang, illetőleg betű van a' magyar nyelvben? 2) Mikép osztatnak fel a' betűk, különösen hangszervek szerint? 3) E' felosztás' alapjánál fogva mikép rokonúlnak? 4) E' rokonságból milly hangváltozások, és átcserelések erednek? 5) Mellyek a' rokonhangú és értelmű gyökök? 6) Van-e némi hasonlóság a' hangok, mint jegyek, és az eszmék, mint jegyzett tárgyak' képei, között, valamint van a' taglejtési beszéd' jegyei, és illető eszmék közt? Véleményem szerint részletes tárgyalással tartozom a' tek. társaságnak, némi jelöl an-nak, hogy, mennyire megtört erőm engedi, hivatásomhoz képest, folyton működöm, de tartozom kivált a' magamra vállalt ügynek, a' készülöben levő nagy szótárnak, mellyben, hogy értelmezési eljárásom okszerű legyen, elkerülhetlenül szükségesnek tartom, bevezetésül nyelvünk' alapelveit, kiváltképen a' képzők, és ragok' természetét fejtegetni. Nyer-e helybenhagyást eljárásom, azt az eredmény határozza meg. Részemről, akár mint út ki a' dolog, azon nyugtató vigasztalásom lesz, hogy, a' mi kitelék tőlem, megtettem.

— Ez után a' titoknak az academia' felszólítására eddig beérkezett következő közleményeket nyújtotta be: 1. Holdmező-vásárhelyi tájnevek *Szeberényi Lajostól*. 2. Kővágó-örsiek *Józsa Ferencz* ügyvédől. 3. Hünmagyar szók's a' Jankowich' táblája' megmagyarázása *Bizony Károlytól*; 4. Nagy József szomotori ref. lelkészről Szomotor helység' nevének magyarázata. 5. *Barla Szabó János* visontai lelkészről: visontai helyírat nevek.

KIS. GYÜLÉS, JUL. 16. 1853.

(A' philosophiai és társad. tud. osztályai' részére).

Báró Kemény Zsigmond tt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: *Kállay, Pauler és Tóth Lőr. r. és ll. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Czuczor, Erdy, Győry rr. tt. — Csorba, Repic'y, ll. tt. — Toldy Ferencz* titoknok.

— Olvastatott

HORVÁTH CYRILL rt.

értekezésének a' bölcsészet' eszméjéről harmadik része: *Az igazság és bizonyosság' egysége*, melly itt egészben következik.

Értekezésünk' eddig előadott szakaszain egy eszme vonúlt keresztül, melly már előbb e' rövid mondat által lön meghatározva: a' bölcsészet' eszméje az igazság és bizonyosság' egységében áll. Míután mindazt, mi feladatunkhoz arányosan az igazság és bizonyosságról különösképen előadandó volt, kivonatképen előadtuk, a következő szakaszban lássuk magát a' kettő' egységét. Nehogy azonban ama' kátyúk miatt, mellyek nálunk a' bölcsészeti tárgyakhoz vezető úton még mindig botlasztják a' szemlélkedő utast, némi homály-

ban tűnjenek föl a' már kivehető pontok is, álljon itt részint útegyengetés, részint homályosztatás' tekintetéből néhány tájékoztató észrevétel.

Hová jutottunk eddig? Az érintendők közt ez volna talán a' legelső kérdés. Lesz, ki a' már előadottak után így válaszoland e' kérdésre. Hová jutottunk? Olly állomáshoz, melly nem igen látszik megérdemelni a' kiállott fáradságot. Sem az igazság sem a' bizonyosságról értekező szakasz nem adott annyi és olly ismereti tartalmat, mennyi és minő a' fölízgatott tudásvágy' lecsillapítására kívántatik. Szemléleti gazdagság helyett értelmi elvontságokkal, virágos előadás helyett untató szárazságokkal találkozánk mindenütt. Azonfölül mire valók azok a' szándékosan kikeresett szurdokok, mellyeken a' bölcsészet', máskép is fölvilágosítható, eszméje keresztülhureczoltatik? Vagy képeztek már azelőtt is az igazság és bizonyosság' fogalmai valamelly egységet, vagy nem. Ha képeztek, miért kellett őket egymástól elszakasztani? Ha nem képeztek, mi haszonra válandik az olly egység, mellynek alkotó részei benső rokonság' erejénél fogva nem társasíthatók?

Több izromban lehet illy és ezekhez hasonló ítéleteket hallani. Nem helyeselhetők ugyan mindenkép a' hallott ítéletek, az általok megnyilatkozó elmemozgás azonban még sincs minden érdek nélkül. Világosan mutatja t. i. ez a' mozgás, miszerint a' bölcsészet' eszméje koránsem tartozik már azon tárgyak' sorába, mellyekről alig lehetne most valami figyelemre-méltót fölhozni. Hogy ez a' figyelemre-méltó egészen új is legyen egyszersmind, annál kevesebb kívánható: minél bizonyosabb, miszerint a' bölcsészet' határain belül nem az bír meggyőző nyomatékkal, a' mi új, hanem az, a' mi tisztán valódi. De vajjon nyujtottak-e már illyesmit az előbbi szakaszok? Ha igen, hová jutottunk tehát eddig általuk?

Nem volt ugyan még az igazság és bizonyosság' egysége tulajdon természetéhez arányosan átfürkészve; az őt alkotó részek' egymáshoz állása sem volt még a' benső rokonság' erejénél fogva átvizsgálva; ki lehet mind a' mellett a' már eddig mondottakból is elég tisztán hozni: miszerint az igazság és bizonyosság' egységének a' tudományok' mezején sajátyszerűleg érvényítő súlyossággal kell bírnia. Amaz okot pedig, melly e' sajátyszerűleg érvényítő súlyosságot biztosítja, nem valahol az egységen kívül, hanem magának az egységnek eredeti tartalmában lehet csak fölतालálni. Érdekében is áll mind a' bölcsészetnek mind a' többi tudománynak, hogy amaz ok minél tisztábban és minél nagyobb határozottsággal csakugyan feltaláltassék.

Csalatkozik azonban, ki ezen nagy hatású ok' feltalálását valamely könnyeden végrehajtható dolognak tartaná. Edzett ügyszeretet és mélyen nyomozó elme kívántatik ahhoz, hogy valaki az érzéki közvetlenség és az értelmi egyoldalúságok' sikerdús meghaladása

után az eszmék' világába bejusson, és ott magának oly álláspontot víjon ki, melyről a' bölcsészet' eszméjének sajátzerüleg érvényítő súlyosságát voltaképen megismerhesse. Hányadik az, még a' bölcsészethez szitóbb egyének között is, ki a' szóba hozott súlyosság iránt fakasztott és folyvást érzett hiedelmet állandó meggyőződésig emelje? Még kevesebb azok' száma, kik az igazán összerü bizonyosságig fölvergődtek. Pedig az illynemü bizonyosság' bírása nélkül lehetetlenség tisztán tárgyilag méltányolni ama' viszonyt, mely a' bölcsészet és egyéb tudományok között létezik.

Akármiily tudományban az ismeretek' világossága és tisztaságán kívül alaposságnak is kell uralkodnia; mert az ismeretek' csoportszerü sokaságából csak belső összefüggés' segedelmével alakulhat a' tudomány. Eszmére van tehát szükség, mely összetartólag munkáljon. Ámde mondjon valaki eszmét a' bölcsészet' eszméjén kívül, mely mind tartalmi mind terjedéki sajátosságánál fogva biztosító súlypont gyanánt szolgáljon arra: hogy a' szétágazó tudományok' mezején buvárkodó elmének működései szédítő ziláltságban vagy tévelyes egyoldalúságban ne végződjenek. Sehol sem fog találni. A' mi kétségbe nem hozható tanúság ahhoz, miszerint a' bölcsészet' irányában valamennyi tudomány alárendeltnek ismerendő. Lehetetlenség azonban ezt csak gondolni is, ha a' bölcsészet' eszméje valamennyi tudományon érvényítőleg túlterjedő súlyossággal nem bír.

Vannak mind a' mellett, kik a' bölcsészet' eszméjét egyedül akkor akarják érvényítő súlylyal felruházni, ha általában tekintetik; megtagadják ellenben azt tőle, mihelyt valamely mondat által meghatározatlik. Az ő véleményök szerint a' meghatározás mindenkor némi korlátoltságot erőszakol az eszmére. A' korlátolt eszme pedig soha sem gyakorolhat érvényítőleg túlterjedő hatalmat.

Fölötte hibás vélemény. Szerinte a' korlát és határozat közt nem látszik semmi különbség előfordúlni. Holott e' különbség nagyon is figyelemre méltó pont a' bölcsészetben. A' határozat valami belső, a' korlát valami külső. A' határozat magának az eszmének mélyéből hozatik föl mint tartalmi fejlemény, a' korlát kívülről vitétik hozzá. Innen van, hogy a' korlát, bárminő viszonyba legyen az eszméhez állítva, mindig megtartja a' külsőségi jelleget.

Mit tanúsít e' szempont az igazság és bizonyosság' egységének irányában? Azt, hogy az általunk idézett meghatározást egyedül az mondhatná a' bölcsészet' eszméjére nézve erőszakolónak, ki az elvont gondolatot és az eszmét összezavarja. Itt nem elvont gondolatról, hanem eszméről van szó. Az igazság és bizonyosság' egysége nem elvont hanem összerü vagy is oly egység, mely önmagában eredetileg meg van már különítve. Azért amaz összefüggés is, mely az igazság és bizonyosság között létezik, nem külső hanem belső, nem esetleges hanem szükségképi.

Mit kelljen ezek után ama' tudósok' iparkodásáról itélni, kik a'

bölcsészetet az érzéki világ és az úgynevezett gyakorlati élet' valamennyi zugából összehordott kölcsönözményekkel akarják némi becspolczra emelni, nagyon könnyen kitapogathatjuk. Azon közönységgnek akarják ők útját állani, mely a' bölcsészet' ügyét a' tudományok' mezején szintúgy mint a' közéletben folyvást akadályozza. Jó a' szándék, de vajmi kétes kimeneteli az ügyködés. Ki állandó jót azért, vajjon a' külsőleg tágasító ügyködés nem hiteti-e majd el az emberekkel, hogy az a' külsőleg erőnek erejével unszolt eszme belsőleg is eléggé fejlesztett már? Pedig ez nincsen mindenkor így. Sőt van elég példa rá, hogy olykor épen a' külsőleg buzgó terjesztés legfőbb akadályává lön a' belső fejlesztésnek. Fonakúl cselekszenek tehát azok, kik a' bölcsészet iránti hangulat' kedvezővé tételén a' nélkül fáradoznak, hogy a' bölcsészeti eszme' gazdagságának minél tökéletesebb előfejtésére gondosan ügyeljenek. Alakítsd át a' bölcsészet' eszméjét minél tökéletesebb és nemzeti' kívánalmainak minél biztosabban megfelelő rendszerré, azután hagyd őt magára. A' hódítás az ő dolga. Vagy talán az a' legépebb test, melyet gyógyszeres palackzakkal kell oszlopolni?

Midőn bölcsészetről van szó, soha sem kell felednünk, hogy ő a' tudományok' legfőbbike. Benne tehát, mint valamennyi tudománynak elvét tartalmazóban, egyetlenegy tag sem fordulhat elő, mely belsükségileg nem volna az, a' mi, és ott, a' hol van. A' bölcsészet' ügymenete szigorú következetességet igényel: mit akarhat tehát benne az ötletvirányok közt csapodárkodó önkény és ennek pillangószerű társa, a' játszi képzelem? Más a' bölcsészetet bölcsészettileg munkálni, más a' bölcsészettileg előfejtett nyereseményeket az élet' sokoldalú viszonyai közt népszerűleg megízleltetni. Mit akar a' bölcsész mint olyan? Közvetlenül nem mást, mint az általa szellemileg felfogott tárgyakat saját eredeti valóságukban tisztán akarja birtokolni. Csak ennyit? Közvetlenül csak ennyit. Vagy talán oly igen könnyű és csekély dolog ez? Mióta van már, hogy az emberi nem saját műveltségét ernyedetlenül munkálja, és mégis mutasson valaki csak egy életkört, mely tiszta volna a' botlasztó elő- és balítéletektől? Itt a' sok fától nem látják az erdőt; amott ellenben a' sok erdtől nem látják a' fát. Mindenütt hasonló pözségése látszik a' tévbolyoknak. És mégis olly visszataszító silányság némelyek előtt, ha a' bölcsész a' tárgyakat saját eredeti valóságukban akarja felmutatni. Ideje bizony már egyszer, hogy a' dolgok' méltánylása lidérczek utáni kapkodássá ne aljasittassék? Mindent a' maga helyén és a' maga valóságában. Ezt tartja a' bölcsészetben otthonos ész, mely ha valamit méltányol, méltánylását nem külsőleg akárhol fölmerült érdekizgákra, hanem belsőleg érvényes czélszerűségre szokta építeni.

És ime a' belső czélszerűségben értük el azon pontot, melynek súlyánál fogva tágíthatatlanul követeli a' bölcsészet, hogy köréből mindaz a' legnagyobb szigorúsággal kiküszöböltessék, mi akár-

miféle oldalról tévelyítő irányzatokra nyújthat alkalmat. Ha ezt nem követeli, önmaga gyűjti saját szervezetében a' kórányagot, melly őt, valamint szü a' fát, lassankénti szétmállással fenyegeti.

Mire van tehát már most szükségünk, ha azt kívánjuk, hogy a' bölcsészet' eszméjének létalapos bírása által a' megindított bölcsészkedés' folytatában mindazt sikeresen eltávolíthassuk, mi a' biztos és voltaképeni haladást megakadályozhatná? Nézetünk szerint azon működést kellene minden más előtt kinyomozni és a' tévelemektől megtisztítani, melly, ha egyszer az egészen erőt vesz, csalszínnel árasztja el a' bölcsész' valamennyi működését. És valóban fölülte nagy hibát követne el az, ki a' bölcsészet' eszméjében előforduló igazság és bizonyosság közötti viszonynak fejtegetésébe bocsátkoznék, ha előbb az imént megérintett működést közelebbről át nem vizsgálta.

Kövessük itt is az útmutatást. Működésről van szó, melly könnyen tévelyít, 's ha egyszer az egészen erőt vesz, csabszínnel árasztja el a' bölcsész' valamennyi működését. Miben állhat ez a' működés? Mások másban kereshetik; mi őt a' bölcsészet' eszméjének céliránytalan fölfogásába helyezzük. Nézetünk szerint ha az eszmének fölfogása el van hibázva, hibázottá lesz a' rendszer' alakítása is. Hogy is ne, hiszen a' rendszer nem más mint valósítmány, mellyben az eszme önmagát szervezi. Ha tehát az eszmének mint elvnek fölfogása el lőn hibázva, meg nem fogható, mikép lehessen akkor az eszme' fejlődését mint módszert, és a' rendszert mint fejleményt sikerültnek állítani. Leghitelesebben tanúskodik e' tárgyat illetőleg a' bölcsészet' története. Telvék lapjai ferdültségekkel, melyek' valódi forrását a' céliránytalan fölfogásban lehet feltalálni.

Az igazság és bizonyosság' egysége körül három módja mutatkozhatik a' fölfogásnak. Felfoghatni ugyan is ezen egységet: 1) mint tökéletesen bevégzett lényt; 2) mint folytonos levésben nyilatkozó működést; 3) mint önmagát tevő 's tevényeiben folytonosan megnyilatkozó cél. Annak meghatározása, hogy e' fölfogási módok közül melyik legyen a' kérdés alatti egység' mivoltának leginkább megfelelő, sem nem olly könnyű sem nem olly közönyös dolog, mint sokan hinni szeretik. Nem olly könnyű, mert a' szellemi működés' legrejtettebb ágainak alapos ismeretét teszi föl. Nem olly közönyös, mert jókora részben tőle függ az elő- és balítéletekkel harczolásnak többé vagy kevesebbé megnyugtató kimenetele.

Lássuk ezek után a' fölfogási módokat egyenként. Az

1) szerint az igazság és bizonyosság' egysége tökéletesen bevégzett lény. E' lény legvalóságosabb lénynak is szokott nevezetni. Ez itt a' fölfogás' tárgya. A' fölfogás tehát, mellyről itt szó van, nem az ő műve, hanem az emberi éné, mert ez fogja fel az egységet mint tárgyat. De csupán az emberi énnak sem lehet műve a' fölfogás; mert az én csak azt fogja tárgyképen felfogni, a' mi rá

hatással van. Mi tehát a' felfogás? Az én és nem-én' működésének közös eredménye. Vagy még határozottabban, megtudatolása azon közös eredménynek, melly az én és nem-én' összehatásának nyilatkozmányja. A' felfogás mind a' mellett az énben van és az én által hajtatik végre.

Két tényezőt látunk itt egymással szemközt állani : a' felfogó ént és a' felfogandó egységet. Mire mutat ez minden más előtt? Arra, hogy a' szemközt álló tényezők, ha mindjárt közös is bennök a' működés, tartoznak bizonyos sajátságot elétüntetni, melly őket egymástól megválaszthatókká tegye. Mi van tehát a' felfogó énben, a' mi nincs a' felfogandó egységben? És mi van a' felfogandó egységben, a' mi nincs a' felfogó énben? Úgy látszik, mintha az első kérdésre tagadólag kellene válaszolnunk; mert ha az egység tökéletesen bevégzett lény, mindazt birtokolja, a' mi az énben előfordulhat. De az egységben sem lehet valami, a' mi az énben elő nem fordulna; mert ha birna valamit a' felfogandó egység, a' mi a' felfogó énben elő nem fordulna, az én a' felfogást nem volna képes végrehajtani. Az én ugyan is csak azt foghatja fel az egységben, és így csak az által foghatja fel magát az egységet is, a' mi övele az egységben rokon.

Legyen azonban akármin a' dolog állása, kell e' felfogási mód szerint valaminek lenni, a' mi az ént a' nem-éntől megkülönböztesse; mert ha illyes valami nem létezik, az én felfogóvá, a' nem-én pedig felfogandóvá nem válhatik. Mi tehát azon megkülönböztető valami? Közöségesen e' mondat által fejeztetik ki : a' tökéletesen bevégzett lény változatlan, a' felfogó én ellenben változatos. Úgy áll tehát e' felfogási mód szerint a' felfogandó egység a' felfogó énhez, a' hogyan áll a' változatlanság a' változatossághoz. Hogy ezen, sokaktól egyedülinek ismert és a' pantheisták által nagy hévvel felkarolt és érvényített, viszony' tartalmának következtében a' változatlan egység teljesen meghatározó hatalmat gyakorol a' fogékony én fölött, magától értetik. Mivel azonban a' fogékonyság' gyakorlása sincs minden működés nélkül, nem vélhetni : mintha a' fogékony én a' meghatározó egység által minden működéstől megfosztatnék. Mind a' mellett ama' működés, melyet a' felfogó én gyakorland, egészen alá lesz rendelve azon működésnek, melyet rá a' felfogandó egység gyakorland. A' két tényezőnek illy módoni működéséből azután ama' számtalanszor félreértett és kigúnyolt gondolkodásmód fog előfejlteni, melly mysticismus név alatt ismeretes.

2) Ha az igazság és bizonyosság' egysége úgy fogatik fel mint folytonos levésben nyilatkozó működés; akkor az én és egység megfordított viszonyban állanak egymáshoz. Akkor a' változatlanság az énnak, a' változatosság ellenben az egységnek válandik tulajdonává. Mi foly ebből? Az, hogy akkor az én csak önmagában lelheti föl ama' becsmértéket, melynek mívoltához képest az igazság és bi-

zonyosság' egységét vagy ilyen vagy amolylan oldalról érvényesíti, a' mint t. i. saját belvilágának tartalma és fokozmányai közül ezt vagy amaz ruházza föl érvényező súlyossággal.

A' tárgy' különössége látszik kívánni, hogy itt egykét felvilágosító érintethez folyamodjunk. Mi az ennek belvilága? Min alapszának azok a' fokozmányok? Mi adhatja nekik az érvényező hatalmat? Kérdések, melyek önkényt tolják előre magukat. Tüzetes tárgyalásukba nem bocsátkozhatunk. Meg kell mind a' mellett említenünk: miszerint a' mondottak' különösségének alapja magában az emberi szellem' titkos fejlődésében rejlik.

Ugyan is: a) az önmagát tevő emberi szellem olly létviszonyok között fejlődik, melyeken tágíthat, de teljesen ki nem adhat; b) olly benső határozottságban leli magát, melly rá nézve eredeti; c) midőn ama' szükségképi létviszonyok közt és emez eredeti határozottság szerint önmagát teszi, szabadon irányozható működésével csak fonként valósíthatja meg azon tartalmat, melly létileg már benne foglaltatik. Szellemünkben ugyan is a' léti és tudati oldalakat soha sem kell szem elől téveszteni. Rendeltetésében áll az az emberi szellemnek, hogy azt, a' mi benne létileg van, tudatilag is birtokolja. Vajmi korlátolt azonban a' tudati birtok a' már eredeti vagyonsághoz képest, melly benne a' tudat' határain kívül előfejtésre várakozik.

Micsoda beszéd ez? gondolja itt egynémelly. Igaz, hogy ez nagyon is badar beszéd azok előtt, kik a' szellemi élet' műteréül egyedül a' tudatot jelelik ki. Nézetünk szerint a' szellem' élete sokkal gazdagabb, hogysem azt egyedül a' tudat' határai közé lehetne szorítani. A' tudatot gyakorló szellem nem teremt, hanem csak azt különíti meg önmagában, a' mi már benne rá nézve megkülönböztelenül létezett. A' tudat csak a' gondolás' műtere. A' gondoláson kívül pedig van még a' szellem' világában más tényező is.

Térjünk ezek után vissza a' felfogás' második módjához. Nyilván van, miszerint e' felfogásnál a' túlnyomóság nem a' felfogandó egység hanem a' felfogó én' működésére hajlik. Az egység csak tárgy, melly az én által lesz érvényesítve: következőleg azon eredmény, mellyet e' felfogási módnak elvont kezelése származtat, nem leend más, mint az úgynevezett subjectivismus.

3) Ha az igazság és bizonyosság' egysége úgy fogatik fel mint önmagát tevő 's tevényeiben megnyilatkozó cél, azon összerű viszony állandó elő, melly épen azért, mivel mindazt magában foglalja, mi az előbbi viszonyok' mivoltához tartozott, nem csak többoldalú, hanem mélyebb belátást is szükségel. Ha csupán azon nézetek' bizonyoltságát vesszük is szemügyre, melyek a' cél' fogalma körül mind az élet mind a' tudomány' terén divatosak, már akkor is elég okunk lesz azt állíthatni, hogy e' felfogás' észszerű végrehajtása nagy óvakodást igényel. Itt valódi rejtélyekkel találkozunk. Korántse

vélje azonban valaki, mintha e' rejtélyeket a' bölcészek készakarva csinálnák. Épen nem. Sőt épen a' bölcésznek áll kötelességében oda törekedni, hogy a' mi még most rejtély, a' látni akaró előtt nem-rejtélylyé váljék. De vajjon a' cél maga nem a' rejtélyek' legsúlyosbika-e?

Azt állítottuk, hogy itt olly összerű viszony áll elő, melly mindazt magában foglalja, mi az előbbi viszonyok' mivoltához tartozott. Lássuk.

a) A' mysticismusban érvényülő viszonynál fogva az igazság és bizonyosság' egységének sajátságát a' változatlanságba, a' tudatos énéet ellenben a' változatosságba helyeztük. E' sajátságoknak az összerű viszonynál is elő kell fordulniok. Ennek következtében

α) az igazság és bizonyosság' egysége, mint önmagát tevő cél, változatlan. Azonnal észrevehetni, hogy ezen állítás némi látszatát mutatja az ellenmondásnak; mert a' mi mint cél önmagának tevésekor megnyilatkozik, az változik: hogyan lehetne tehát változatlan? Más szempont, más következmény. Midőn t. i. az igazság és bizonyosság' egysége mint cél önmagát teszi, 's tevényeiben megnyilatkozik, csak azt tünteti föl, a' mi már benne volt. Nem változik tehát lényegileg, hanem csak változni látszik. A' cél, még fejletlen állapotban van, változatlan; mert még akkor nem indította valószínűsítésnek azon határozatokat, mellyek tehetékileg már benne foglaltatnak. Ha pedig a' cél fejlett állapotban van, lényegileg szinte nem változott; mert ilyenkor csak azt bírja valószínűsítettan, a' mit már azelőtt bírt tehetékileg. Vagy talán fejlődő félbeni létekor változott? Lényegileg akkor sem, mert ama' tevésmódok' mellyek szerint önmagának tevésekor megnyilatkozik, nem valamely kívülről kapott szabályok, hanem olly törvények, mellyek épen az ő lényegéhez tartoznak. Az igazság és bizonyosság' egységétől tehát, ha önmagát tevő cél gyanánt tekintetik, a' lényegéhez tartozó változatlanságot meg nem tagadhatni.

β) A' tudatos éntől sem tagadhatni meg a' változatosságot; mert, mi más itt az én mint tükör, mellyben az önmagát tevő cél tárgyilag megnyilatkozik? Midőn tehát az önmagát tevő cél saját tevényeit a' fogékony ében, mint szinte egyik tevényben, egymás-után teszi, az én a' tevények' egymás-utánilagos elfogadására kényszerítettén, folytonosan változik.

Nyilván van ezekből: miszerint a' harmadik felfogási mód a' mysticismusban érvényülő viszonyok' sajátságait egyetlenegy oldalról sem nélkülözi.

b) Ugyanezt kell állítani a' subjectivismusban érvényülő viszony' sajátságairól is. E' viszonynál fogva a' változatlanság az ében, a' változatosság ellenben az igazság és bizonyosság' egységébe helyzetetett. Ennek következtében

α) a' tudatos én változatlan. Itt t. i. az igazság és bizonyosság'

egysége a' végből nyilatkozik meg, hogy őt a' felfogó én megismerhesse. E' megismerhetés szükségképen igényli a' tudatos énnel megkülönböztetését a' megismerendő egységtől. Az egység önmagának tevésékor megnyilatkozik ugyan; ámde ez által föltétele csak, nem voltaképeni létesítője az ismeretnek, mellyel irányában a' tudatos én tartozik. Hogy ezen ismeretnek létesítését az én végrehajthassa, önmagát mint öntudatos ént ellenébe tartja az egységnek mint tárgynak 's ezen ellentevéskor olly működést folytat, mellynek segítségével a' közle és az egység közt fennálló, de még napfényre nem jött, rokonságot mindinkább előtűnteti. Az illyenmü működés' folytatása egyfelől az én' önállóságára, másfelől meg olly törvényekre mutat, mellyek az én' természetéhez tartoznak. Midőn tehát az én ezen törvények szerint működik, lényegileg nem változik, hanem csak változni látszik.

β) Ellenben az igazság és bizonyosság' egysége változatos; mert ha ezen egység mint czél önmagát teszi, ez fokenként, tehát időben történik, az időbeniség pedig olly valamit hoz elő az egységen, a' mi azelőtt, vagy is akkor, midőn még fejletlen állapotban volt, hozzá épen nem tartozott. Hogy ezen valami nem lehet más mint a' tevényekbeni változatosság, nagyon világos.

De világos ezek után az is, miszerint a' harmadik felfogási mód a' subjectivismusban érvényülő viszony' sajátosságait is magában foglalja.

Ha szemesebben átvizsgáljuk a' két első felfogási módról imént előadott érinteteket, önkényt fog bennünk a' következő kérdés támadni: miben találjuk föl tehát már most azon sajátosságot, melly által a' harmadik fölfogási mód mind az első mind a' másodiktól különbözik? Nézetünk szerint e' sajátosság az összerűségben fog állani.

Azok, kik az összerűség' fogalmával közelebbről meg nem barátkoztak, a' harmadik felfogási módnál ellenmondást igen, de kívánt összehangzást nehezen találандnak. Látván ugyan is, hogy az első felfogási mód szerint az igazság és bizonyosság' egysége változatlan, a' második szerint ellenben változatos; látván továbbá, hogy az első mód szerint a' tudatos én változatos, a' második szerint ellenben változatlan, a' harmadik felfogási módot kézzel fogható képzelenségnek ítélandik. Miután pedig még azt is hallák, hogy a' harmadik felfogási mód, a' neki tulajdonított összerűségnél fogva mindazt magában foglalja, mi a' két elsőben lényeges, azon gondolatra is fakadhatnak, mintha e' mód által a' bölcsészet' eszméjén fölötte nagy erőszak követtetnék el.

Ezek' irányában minden tétova nélkül előre is ki kell jelentenünk, hogy mi az általunk előnyösített móddal épen nem akarunk álmokat hüvelyezni. Tudjuk azt a' nyomatékosabb rendszerekből is, miszerint a' bölcsészek' egyik felekezete csupán az első, másik felekezete csupán a' második, felfogási módot találja ollyannak, mely-

lyet kétségbe nem hozható fogamat érvényesít. Mindez azonban nem gátol annak kimondásában, hogy a' harmadik felfogási módé az elsőség. Övé pedig azért, mert az első és második csak oldalai a' harmadiknak, mint egészek; mert a' két első nem eredményezi a' harmadikat, hanem inkább a' két első létele is a' harmadiknak köszönheti; mert a' két elsőben csak a' harmadik nyilvánította ki saját természetét. Nem azért érvényes tehát a' harmadik, mivel a' két első' lényegét kölcsönözés után felölelte; hanem azért érvényes némi oldalról a' két első is, mivel ezek által a' harmadik saját lényegét tüntette föl. Ezen föltüntetett lényeg tehát az, mi a' két elsőnek érvényességet kölcsönöz.

Nagy mégis a' két első és a' harmadik mód között feltalálható különbség; mert a' harmadik egyesítetten foglalja mindazt magában, mi a' két elsőben elkülönözötten fordul elő. Innen amaz egyoldalúság, melly a' két első, és amaz összerűség, melly a' harmadikat jellemzi. Az elsőben az elvont egység, a' másodikban az elvont sokaság látszik túlnyomattal bírni, a' harmadik az egységet és sokaságot életben tünteti föl.

Csak e' pont' kiemelése is eléggé alapítotttnak mutatja törekvésünket azon felfogási mód után, melly nélkül a' bölcsészet' eszméjét saját szellemünk' valódi birtokává nem tehetnők. Hogyan is lehetne követnünk a' bölcsészet' eszméjét tartalmának fokunkénti előfejlésében, ha előbb azt természethűven föl nem fogtuk? Ha pedig azt fokunkénti fejlődésében nem követjük, mondhatnók-e, hogy őt a' maga tisztán átlátszó összerűségében saját szellemünk' valódi birtokává tettük? Soha!

Összerűség jellemzi tehát a' bölcsészetet. Ámde hogy ez az összerűség ne csak szóval pengetett, hanem igazán megvalósított legyen, ama' módnak is kell azt bírnia, mellyel a' bölcsészet' eszméje fölfogatik. E' módot mi az előadottak' harmadikában találtuk föl. Igazán-e? olly kérdés, melly az eddigi fejlemények' összefoglalását teszi szükségessé.

Két oldalt iparkodtunk az előbbi szakaszokban kiemelni, az igazságot és a' bizonyosságot. Úgy látszik azonban, mintha sem az egyik sem a' másik' kiemelésekor nem jöttek volna még elő pontok, mellyek valódi rokonságuknál fogva igényelnék, hogy az eddig folytatott elszigetelő tartást bensőleges egyesítés váltsa föl. És ha találkoztunk is néha némi kölcsönösségre mutató pontokkal, ama' tagadólágosság, melly a' tárgyalás' folyamatában itt-ott többé vagy kevesebbé fölmerült, csakhamar újjában látszott állani a' benső rokonulásnak. Kizárják-e tehát egymást kölcsönösen vagy nem? Ha igen, általános különbségen alapúl-e ez a' kölcsönös kizárás vagy csak viszonylagosan? Ha nem, mi hozta elé ama' kölcsönös kizárásnak látszatát?

A' bölcsészet nem ismer általános különbséget, azért ama'

különbség is, melly az igazság és bizonyosság között előfordúl, nem általános hanem viszonylagos. Kell tehát a' különböző pontokon kívül olyanokkal is bírniok, mellyeknél fogva egymással rokonak.

Midőn előbbi szakaszainkban az igazság' eszméjét nyomozgattuk, e' kérdésre : miben áll az igazság? nem vaktában hanem előre bocsátott alapvetés után, végsőleg illy válaszokat nyertünk : az igazság a' szellemnek önmagávali megegyezésében, önmagávali egységében, önmagávali azonságában áll. Midőn pedig a' közönséges nyelvszokásnak célzólólag történt kiemelése után azon tartalmat kerestük, melly a' *bizonyosság* szó által kifejezett fogalomban található, az elősorolt és arányszerűleg megvizsgált előzményekből azt hoztuk ki : hogy a' bizonyosság szellemi állapot. Csak ezekből is eléggé láthatni már most, miszerint az igazság és bizonyosság' egységét, mellynek a' hajdankor' bölcsészetében szintűgy mint az újabb korában mindig eldöntő nyomatékoság tulajdonították, nem valahol a szellemen kívül, hanem egyedül azon belül lehet föltálni.

Kreuzhage' állítása szerint az igazság szellemi vagy is oly valóság, melly önmagának tudásán fölül másnak tudásával is bír. A' mi tehát önmagának tudásával nem bír, annak igazságát vagy is szellemi valóságát nem öbenne, hanem azon lényben találándjuk föl, melly róla tudással bír. Minek következtében az igazság az itt kiemelt szempontnál fogva is azonegy a' szellemmel.

De mellyik szellemmel? A' bölcsészek kétféle szellemet különböztetnek meg, az általányost és a' viszonylagost. Amaz az isteni, emez az emberi. Vannak azonban, kik az egyik' működését a' másikéval össze szokták zavarni. Mivel mi épen nem tartozunk azok' táborához, kik az isteni szellemnek önmagáról tudását a' bölcsészettel mint emberi tudománnyal összezavarják, minden más előtt szükséges azon különbségre ügyelnünk, melly az isteni és emberi szellem között van.

Ha az ember' sokoldalú működéseit az azokban előkerülő sajtásokkal együtt közelebről átvizsgáljuk, kétségbe nem hozhatóvá lesz : miszerint az emberi szellem' egyik főbélyege a' föltétes-ségben áll. Gyakorol ugyan hatalmat, a' mi sokoldalú működéseiből világos ; de az a' hatalom sem önmagának sem egyéb tárgynak irányában nem általános, hanem viszonylagos. Gyakorol tudást is, ámde azon tudás, mellyel önmagáról és egyéb tárgyakról bír, egyfelül saját lényegének viszonyai, másfelül meg azon törvény által van föltétezve, melly szerint magát önmagában azzá alakítja, mivé eredeti rendeltetésénél fogva lennie kell. Hogy tehát az emberi szellem önmagának általános igazságát nem saját mivoltában, hanem egyedül azon lényben találándja föl, melly önmagának is általános igazsága, csak az iméntiekből is eléggé kiviláglik. Ezen általános igazság pedig, melly nem csak önmagának általános tudásával bír, hanem minden létezőnek szellemi valósága is egyszersmind, nem lehet más

mint az általános szellem. Ez tehát azon lény, melly minden mástól függetlenül tevén önmagát általánosan azonos önmagával, általános egysége az igazság- és bizonyosságnak, végre saját öntevényei vagy is eszméi által szükségképen benvan minden valódilag létező lényben. Mert ugyan mi lehetne más a' valódilag létező lény, mint viszonylagos önállással ellátott eszme? Jól akarunk azonban értetni. Nem elvont gondolat vagy épen képzeletről, hanem eszméről vagy is a' gondolat és lét' egységéről van szó.

Illy önállósított eszme azon közléplény is az emberben, melly viszonyainak és fejlődésfokainak különbségeihez képest már lélek-, már én-, már szellemnek szokott nevezetlni. Egy tehát azon lény a' maga valódiságában, nem egy azonban öntevésének irányzatait illetőleg. Hogy önállóságát, mellyel eredetileg bír, a' többi lények' sorában ne csak fentartsa, hanem érvényítse is, szükségképen kell önmagát tennie. Teszi pedig önmagát akkor, midőn azt, a' mi tehetékileg már benne van, tér és időben működve fokonként megvalósítja. E' közléplényről itt mint szellemről vagyis mint önmagát érezve és tudva szabadon tevőről van említés. A' szabad öntevés fő és legösszerűbb sajátsága a' szellemnek. Szabadon teszi tehát önmagát az emberi szellem, de az említettek szerint nem minden függés nélkül. E' függéstől van azután, hogy midőn mint eredetileg meghatározott egység önmagát teszi, magát minden más meghatározott egységtől megkülönbözteti; továbbá hogy akármilly elszigetelő legyen e' megkülönböztetés, soha sem képes az emberi szellem magában azon általánosság uláni sovárgást végképen elfojtani, mellytől az ő élete valódi tartalmát nyeri. Mit tesz tehát ezek és a' már előbb mondottak' következtében? Midőn magát működve teszi: 1) teszi elfogadólag az őt átható általános szellemet mint önmagának általános igazságát; 2) mint önálló és öntudattal bíró lény teszi önmagát érvényítőleg a' mindent átható általános szellemen; 3) folytonosan közvetíti azon önmagának és az általános szellemnek önmagábani egyesülését, melly után eredeti rendeltetésénél fogva szünet nélkül sovárog.

Sikeretlenné válnék azonban e' sovárgás az egyesülés után, ha nem lényeges ama' viszony, melly az általános és a' viszonylagos szellem között fennáll. E' mondat' erejénél fogva emeljünk itt ki három alaptételt az iménti viszony' érdekében.

- a) Az általános szellem viszonyban áll az emberi szellemhez.
- b) Az emberi szellem viszonyban áll az általános szellemhez.
- c) Az emberi és általános szellem összerű életviszonyban állanak egymáshoz.

Minthogy épen e' viszonyok' különszerű sajátságaiban rejlik ama' súlyosság, melly a' bölcsészet' eszméjét kiválólag jellemzi: nem lesz helyén kívül, ha néhány észrevétellel a' dolgot egykissé tisztába hozzuk.

Az első viszónynál fogva a' főnyomaték az általános szellemre

esik. Mint általános igazság ő lép föl határozólag és teszi önmagát az emberi szellemben, mely amarra nézve foganólag viselkedik. Nincs ugyan ezen foganó viselkedés minden öntevése nélkül az emberi szellemnek; ámde azon működés, melyet rá mint viszonylagos egységre az általános egység gyakorol, oly annyira áthatja, hogy magát csak abban és csupán az által érzi valódi léttel bírónak. Innen amaz egyesültség' érzése, mely őt minden más fölött boldogítja.

A' második viszonynál fogva a' főnyomaték az emberi szellemre esik. Mint önállólag működő lény ömaga szabad elhatározás' következtében teszi önmagát az általános igazságban, mely neki a' létező lényekben tér- és időbenileg megvalósított eszmék által szint-úgy, mint az öntudat' valódi tényeiben is a' végből nyilatkozik meg folytonosan: hogy általa, a' köztük fennálló rokonsághoz képest mindinkább elsajátíttassék. Itt sem hiányzandik az egyesülés, azon különbséggel mégis, hogy a' mi az első viszonyban léteileg bevégzett volt, az itt fokokon keresztül önkényileg megszerzendővé vált. Innen amaz érdem, melynek tudásában az emberi szellem boldogságának legfőbb elemét találja.

Mi végre a' harmadik alaptételt illeti, ennek tartalmánál fogva az emberi és általános szellem összerű, egymást kölcsönösen egyesítő, vagyis életbeli viszonyban állanak egymáshoz. Ez azon súlyos pont, melynek alapos ismerete nélkül nincs, nem is lehet a' bölcsészet' országában állandó üdvösség. Ezen összerű viszony az, melynek tökéletes bírása nélkül sem a' mindent elnyelő pantheismus' egyetemiségétől sem a' mindent szétrömbölő atomismus' egyediségtől nem fogunk soha kellő sikerrel megszabadulni. A' pantheismus' végső eredménye az acosmismus, az atomismusé ellenben az atheismus. Ki az, a' ki világosan nem látná, hogy ezen szélsőségek a' bölcsészkező szellemnek minden mást adhatnak, csak biztosított megnyugvást nem? A' mindent egyetemítő pantheismus szerint az általány minden, az egyes lények semmik; ellenben a' mindent egyeditő atomismus szerint az elszigetelt egyes lény minden, az általány semmi. A' mi concretismusnak nevezett rendszerünk az illy szélsőségektől tiszta.

Említve volt már a' fölebb előadottakban, hogy az igazság azonegy a' szellemmel, továbbá, hogy a' szellem' önmagának tudásán fölül másnak tudásával is bír. Ez az emberi szellem munkálatainak körében sokkal világosabb, hogysem az iránt kétség támadhatna; de vajmi sok akadály gördül a' vizsgálonak eléje, mihelyt az általános szellem' tudása nyomoztatik. Hiszen az általános szellem nem szorúl valamely külső tárgyra, melynek tagadása által kellene ama' tudást közvetítenie, melyel önmagáról bír. És ez igaz. De más az istennek önmagáról tudása, melyet önmagában öröktől fogva birt, és más azon tudás, melyel önmagát az emberben tudja. A' pantheisták, ha mindjárt külön színezetű pártokra oszlnak is, ab-

ban kivétel nélkül meg látszanak egyezni : hogy az istennek főleg azon tudását érvényítsék , melyet magának önmagáról az emberi tudat' közbetevése által szerez.

Igaz, hogy az ember olly lény, mellyben egy, önállóvá tett isteni eszme valósíttatott meg ; az is igaz , hogy az ember a' benne önállóvá tett isteni eszménél fogva tükre az egész mindenségnek, mert az isteni eszmék tökéletes összhangzásban vannak egymáshoz ; de másfelül külön is az ember minden más lénytől, mert mindenik eszme önmagában tökéletesen meghatározott egység. Az emberi szellem tehát két ellentétes oldalnak, úgymint az egyeteminek és egyedinek egysége. Egyediségénél fogva szünet nélkül azon van, hogy saját önállóságát a' többi lényeg' irányában necsak fentartsa, hanem mindinkább érvényítse is; egyetemiségénél fogva ellenben folyvást vonzódik a' többi lényekkel közlekedés felé, hogy azok' segedelmével saját hiányait kiegészítse , 's ez által aztán önmagának mint viszonylagos egységnek egyesülését az általános egységgel minél tökéletesebben megvalósíthassa. De végre tudná-e a' korlátozott tehetségű 's változékony föltételektől függő lény e' megvalósítást hajtani, ha már az általános egységtől valódilag át nem volna hatva ? Semmi módon !

Világosan mutatják ezt a' rationalismushoz szító bölcseletek. Vegyük például az empirismust. Hozzá fog ez nagy elbizottságában az ismeretek' származásának fejtegetéséhez , megragadja a' tapasztalásnak eleje tóduló adatait, bonczolja a' bennök talált elemeket, osztályozza a' fajok- és nemeket, végre az egyetemiség' legmagasabb csúcsán fölmutat egy lényt, mellyről nem ok nélkül állíták némelyek, hogy valóságos caput mortuum. Hiába az életteli, mellyből kiindult, hiába minden szörszálhasogatás, mellyel büszkélkedik ; a' magán nyugvó reflexio, ha még egyszer olly élesen taglalgatja is a' talált fogalmakat, soha sem képes mást, mint magához hasonló elvontságot felmutatni. Nézzük meg az egyoldalú idealismust is. Mit tanúsít ez ? Megvetvén a' külső tapasztalás' múltékony tényeit, belémerül az elvont én' belvilágába, fürkészi az ott szereplő működéseket, nyomozgatja a' működések' törvényeit, elveket állít föl, szerkeszti a' csinált fogalmak' engedelmes tömegeit 's miután fölépítette belőlük a' mindenség' nagy templomát, beléhelyezi abba saját elvont, és mégis mindent alkotó *énét*, tömjénez neki valamennyi oldalról, és mit arat mindezekért ? Meghasonlást kívül meghasonlást belül. De mit is arathatna mást ? Hiszen a' mi maga is létalapot szükségel, talán csak nem végső létalapja a' mindenségnek ? Így czáfolja meg magát az egyoldalúság !

Mi távol akarván lenni a' tévelyítő egyoldalúságtól, különbséget teszünk az általános és viszonylagos igazság közt ; de nem azért, hogy őket folytonos elszigeteltségre kárhoztassuk, hanem azért, hogy őket annál bensőbb egyesültségben birtokolhassuk. Azon okok,

mellyeknél fogva mi ezen benső egyesültséget szükségeljük, nem önkényiek, hanem magának az összerű igazságnak lényegén nyugsznak. Valamint a' szervezet' része csak az egészben és az egész által lett azzá, a' mi : úgy a' viszonylagos igazság is csak az általános' erejénél fogva az, a' mi. Benvan tehát az általános szellem is, mint általános igazság az emberi szellemen, mint viszonylagos igazságban. Ha pedig mint egész, benvan a' részben, vagy is mint általános egység a' viszonylagos egységben; nem csak tudja, hanem folyvást teszi is egyszersmind önmagát abban. Mit jelent ez? Azt, hogy az általános szellem az emberi szellemet áthatja; azt, hogy az általános szellem az emberit, mint végcéljához szünet nélkül törekedőt, nyilatkozmányai által úgy élteti, hogy ez őt, mint saját általános igazságát ne csak létileg hanem tudatilag is bírja vagyis hogy az emberi szellem az általányost minél tökéletesebben megismerni törekedjék.

Eredeti mivoltunkban gyökerül tehát az általány utáni sovár-gás. Oly tény ez, mellyet még az is állít, a' ki tagadná. Föltéve mind a' mellett, hogy a' tagadó nem bibelődik pusztá szavakkal, hanem valódiságban él. Az ilyen, ha saját életének fejleményeit nyomról nyomra átvizsgálta, valamint az eddig mondottakat, úgy azt is tétova nélkül elfogadja, hogy nem csak az általános szellem van az emberiben, hanem ez is benvan az általányosban. Kell tehát olly pontnak is lenni, a' hol egyesülnek. Mellyik az?

Értekezésünk határai nem engedik, hogy e' tárgynál tovább időzzünk. De talán nem is szükséges, mert mindaz, mi a' bölcsészet' eszméjének tartalmi oldalról történő kiemelésére kívántaték, a' már fölhozottakban eléggé meg lön érintve. Álljon tehát itt felhasználandó eredményképen a' következő alaptétel : az igazság' eszméje, melly a' bölcsészet' tartalmát teszi, benvan már az emberi szellemenben.

Hát a' bölcsészet' alakja? Ezen alakot mi a' bizonyosságba helyeztük. Mondottuk azonfölül, hogy a' bizonyosság nem más, mint szellemi állapot. Lesznek, kik a' szellemi állapotban alig gondolhatnak olly nyomatékot, minő a *bizonyosság* szó által kifejezett fogalomnak még a' közönséges életben is tulajdonítatik. Vagy valami más lesz tehát a' bizonyosság, mint csupán szellemi állapot, vagy a' szellemi állapotban kell valaminek lenni, a' mi eddig a' bölcsészek' figyelmét kikerülte. Ezt lehetne az érintettekbl' kihozni. Kik a' bizonyosságot valami másnak veszik mint állapotnak, azon tárgylagosságra hivatkoznak, mellyet töle annál kevesebbé lehet megtagadni, minthogy rajta némi egyetemiség ömlik el. És az igaz, hogy a' bizonyosság nem szükölködik tárgylagosság nélkül; onnan mind a' mellett koránsem lehet azt következtetni, mintha őt az ismetárgyak' sajátságai közt kellene nyomozgatnunk. Ő nincs, nem is lehet a' szellemen kívül. Lássuk.

Az emberi szellemenek, melly csak úgy van, ha magát teszi, föjelleme a' szabadság, mellyet mi a' szükségképiség és önkényiség'

egységébe helyeztünk. Teszi tehát önmagát szabadon. Hogy ezen önmagának tevésekor magát bizonyos eredeti határozottságban vagyis olly állapotban leli, melynek ő sem nem egyedüli föltéte sem nem egyedüli oka, kétséget nem szenvedő dolog. Ezen önmagának illy állapotbani lelése, vagyis az illy állapotnak közvetlen felfogása az, a' mi közönségesen érzésnek mondatik. Érez tehát a' szellem, midőn önmagát teszi. Ámde mit érez?

E' kérdést a' szabadság' lényege magyarázza meg. Lényegében áll ugyan is a' szabadságot gyakorló lénynek, hogy akárminő működést vigyen véghez, valamennyiben önmagánál van. A' magát saját eredeti határozottsága szerint, de mégis szabadon tevő lény ezen önmagánálí létének közvetlen felfogása azon egy amaz érzéssel, melyet szellemünk' irányában méltán nevezhetünk ösérzésnek. Miért? Azért, mert ezen ösérzés' felvillanásakor a' szellem nem mást, hanem önlétét érzi saját állapotában, és nem mást, hanem saját állapotát érzi önlétében; azért is ez azon legeredetibb önérzet, mely a' szellem' valamennyi működéséhez szükségképen csatlakozik.

Mivel azonban az emberi szellem viszonylagos önállósága és korlátoltsága' következtében nem egyedüli tényezője azon állapotoknak, melyeket önmagában felfog; továbbá mivel az illy állapotok közt fölötté nagy különbség fordul elő; világos miszerint az ösérzésben felfogott állapotot a' nemösérzésben felfogottaktól mindig jól meg kell választanunk. Az ösérzés azon állapot' közvetlen fölfogása, melyben a' szellem mindenképi öszhangzásban van önmagával. Mit fogunk tehát általa fel? A' szellemnek minden meghasonlástól tiszta önlétét. Hiába hozatnék fel ezen önléti tisztaság ellen, hogy az önérzésben az ön nem az, a' mi az állapot, sem az állapot nem az, a' mi az ön; mert e' különbséget csak mi teszszük, kik amaz ösérzést tudatilag vizsgáljuk. Az ösérzésben létező szellem az állapot, ön és érzés közötti különbségről mitsem tud világosan. Mindez egy föl-osztatlan egységbe olvad össze.

Az ösérzésben létező szellem, minthogy ez magának önmagávali legtisztább öszhangzását közvetlenül fogja fel, a' legtisztább gyönyört birtokolja, mely csak lehető. Innen van, hogy a' későbbi érzések közül csak az kedves a' szellemnek, mely az ösérzéssel összehangzik; ellenben mindaz némi kedvetlenséggel jár, a' mi vele össze nem hangzik. E' tünemény' okát nem nehéz kitalálni. A' mely későbbi érzés t. i. az ösérzéssel összehangzik, az a' szellemnek önmagávali tiszta megegyezését nem csak nem háborítja, hanem fokozza is; ellenben a' mely későbbi érzés az ösérzéssel össze nem hangzik, az a' szellemnek önmagávali meghasonlását idézi elő.

Midőn t. i. az emberi szellem önmagát szabadon teszi, ezen öntevés, mint működés, vagy mindenkép megfelel a' szellem' eredeti viszonyainak, eredeti törvényeinek és ezek' összerű egységének vagyis azon eszmének, mely a' szellem' közvetlen létalakját teszi,

vagy nem felel meg mindenkép. Ha megfelel, azon tiszta önmagávali őszhangzás áll elő, mely mint állapot a' már említett őserzésben fogatik föl; ha meg nem felel, a' szellem önmagával meghasonlott. Meghasonlott pedig azért, mivel benne az eredeti vagyis ősallopot az utóállapottal, valamint ezek' közvetlen fölfogása az őserzés az utóérzéssel sincs olly viszonyban, hogy a' szellem' élete egymáshoz mindenkép törvényszerűleg azaz természetűven rokonuló elemekben nyilatkozhatnék.

Nehéz ugyan nekünk, kik a' mostani élet' bonyodalmaj közt annyiféle és sokképen külöködő érzések' folyamatán törtünk már keresztül, az itt szóba hozott őserzés' tiszta fölfogásához eljutnunk; mind a' mellett, ha a' szellem' belvilágának összerűségét igazán akarjuk ismerni, az őserzés' tárgyalása ki nem kerülhető kötelesség. Ez azon érzés, mely a' vele viszonyba helyezett eszmék' külöbségéhez képest más meg más nevet szokott viselni. Ha a' szép' eszméjére viszonyittatik, aestheticainak, ha az igazságéra, értelminek, ha a' jóéra, erkölcsinek, ha pedig az isteni eszmére viszonyittatik, valásinak szokott mondatni. Minket jelenleg csak azon viszony érdekelhet, mely közte és az igazság között van.

Az őserzés a' szellem' eredeti, mindenkép őszhangzó állapottának közvetlen fölfogása. Minden működés és minden szenvedés, valamint a' kettő' egysége is, ha nem az öket előhozó okra, mint okra, hanem az öket fölfogó szellemre viszonyittatnak, érzésbeni állapotnak nevezetnek. Önkényt kerül most itt elő e' kérdés : mi hozta elő azon eredeti állapotot, mely annyiszor lön már megemlítve? Az emberi szellem egyedül nem; mert azt ő, midőn önmagát saját természetéhez arányosan legelőször szabadon tette, 's ezen öntevéskor önmagát legelőször föfogta, magát olly állapotban lelő, mely minden önmagánálí létének daczára, némi kénytetéssel járt, következőleg önlétén kívül valami más létnek tényezésére is mutatott. Ezen tényező lét nem más mint a' minden létezőt átható általános igazság, vagy is általános szellem; azon állapot, melyben magát az összerűleg vett igazságtól áthatott, mind a' mellett önmagát saját eredeti határozottsága szerint szabadon tevő emberi szellem leli, nem más mint az ősbizonyosság, azon működés végre, melyben az eredetileg meghatározott szellem az igazságot és ősbizonyosságot együtt föfogja, nem más mint az őserzés.

Három pont lön az iméntiekben kiemelve : az igazság, az ősbizonyosság és az őserzés, melyek közül mindenik önmagában megkülönböztelt egység. Az igazság' eszméje, melyet magában az emberi szellem talál, azonegy az általános és viszonylagos igazság' életbeni egységével. Az ősbizonyosság is kettőt rejt magában, az állapotot és a' létet, mert a' szellem önlétét leli föl ezen állapotban; nem egyéb tehát az ősbizonyosság mint a' szellemi lét és állapot' életbeni egysége. Az őserzés továbbá az igazság által áthatott bizo-

nyosság és a bizonyosságban elfogadott igazság' egységének közvetlen felfogása. Ez sem lehet tehát más, mint az önmagát tevő és tevényekben önmagának megnyilatkozó szellem' közvetlen életperczenése. Vagy más szavakkal, az önmagát szabadon tevő 's tevényében önlétére viszonyuló szellem' életének közvetlen alakja. De miért nyilatkozik meg önmagának ezen alakban az emberi szellem? Azért, hogy ez által saját eredeti tartalmának és ebben önmagának czélszerű ismeretére jutván azzá lehessen, mivé eredeti rendeltetésénél fogva lennie kell.

Ezen czélszerű önismeretet pedig, saját eredeti létviszonyaihoz, eredeti törvényeihez és eredeti föltétességéhez képest, három fokon keresztül képes csak az emberi szellem végrehajtani. Az első foknak bélyege a' közvetlenség, másodiké a' közvetettség, harmadiké az összerűség. Lássuk őket egyenként, mert csak az ő segédmőkkel lehet a' bölcészet' eszméjét a' maga valódiságában méltányolnunk.

KIS GYÜLÉS, JUL. 18. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

Gebarth Ferencz legidősb rt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: *Érdy, Jerney r., Kiss F., Wenzel lt. tt.* — Egyéb osztályokból: *Bugát, Czuczor, Győry, Kállay, Kiss K. r., Hunfalvy, Pauer, Repicky, Tóth L. lt. tt.* — *Toldy Ferencz titoknok.*

KÁLLAY FERENCZ rt.

némelly a' régi magyar lakokat illető kérdéseket terjesztett elő, miket gr. Karacsay Fodorral további nyomozások végett közölni kért.

WENZEL GUSZTÁV lt.

az osztály' figyelmét a' Palacky Ferencz lt. által a' párizsi cs. könyvtárban felt azon kéziratra fordítván, melly annak a' bécsi academiához intézett tudósítása szerint *Buda és Pest' házlaajstromát* foglalja magában a' XV. századból, Palacky Ferencz lt. ez érdekes emlékek a' m. academiával is közlésére felkéretni rendeltetett.

REPICKY JÁNOS lt.

számot adva a' f. év' másod negyedbeli munkálkodásairól a' török-magyar történetforrások körül: beadta *a' jászberényi török oklevelek' első csomóját* fordítva, melly hetven darabot foglal magában; továbbá másolatát a' Castel nuovo város' kapuján és várán találtató török feliratoknak. A' tisztelt tag' ebbeli munkássága teljes megelégedéssel vétetett.

— A' titoknok olvasta *Chlumesky* lovagnak Brünmben jul. 6. költ levelét, mellyben, a' belloviczi ásások' következtén fölfedezett régi sirróli jelentését megküldvén, arra az academiá' figyelmét kikéri. Felszólítatott tehát Erdy János rt., hogy e' tárgyban az osztálynak oct. 22. leendő ülésében bő vélemény

adna, mely a' kún-magyar temetkezés és síralkotás' kérdését úgy, mint ez a' tisztelt tag' eddigi tanulmányai, vizsgálatai és tapasztalatai szerint áll, kimerítse; mely aztán Chlumezky úrral, 's általa a' brünni történeti egylettel közlendő. Mire a' felkért rendes tag szívesen vállalkozott is.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, JUL. 18. 1853.

Gebhardt Ferencz legid. rt. helyettes elnöklete alatt

Jelen: Bugát, Czuczor, Érdy, Győry, Jerney, Kállay, Kiss K. rr. tt. — Hunfalvy, Kiss F., Pauler, Repicky, Tóth, Wenzel II. tt. — Toldy Fer. titoknak.

— Wenzel Gusztáv lt. jelentvén, hogy e' szüniidőt egy éjszaki Németországban teendő utazásra kívánja fordítani, 's ez alkalommal is, mint máskor, a' Magyarországot, különösen történeti tekintetben, érdeklő dolgokra ügyelni: kérésére a' tudományos intézetek' főnökeihez ajánló levél adatni rendeltetett.

— Olvastatott a' déli szláv történeti és régiségi társaságnak Zágrábban jun. 17. költ, testvéries értelmű levele, mely mellett szabályai és jutalomkérdései' néhány példányát küldötte. Kedvesen vétettek.

— Olvastatott Bernyakovich Grubissich Ágost Antalnak, Milanóban, jul. 3. költ levele, melyben jelenti, hogy dalmát születés levén, az egykori magyar anyaország' tudós társasága iránti ragaszkodásból egy 232 darabból álló dalmát moszatgyűjteménnyel kíván kedveskedni, ha azt az academia szívesen veendi; egyszersmind pedig a' megküldés' útja iránt is utasítást kér. Az ülés szívesen fogadta az ajánlatot.

— Olvastatott Szontagh Gusztáv rt. véleménye Károly főhg. Stratégiája' első köteté' fordításáról Kiss Károlytól, melyről úgy nyilatkozván, hogy az mind azért, mert a' Tanárkénál tárgy' felfogása és irány' tekintetében jobb, mind hogy a' II. és III. kötet is Kiss Károly rt. fordításában levén elfogadva, egy-szerűség' okáért is Tanárké felett elsőséget érdemel, annak kiadása rendeltetett el Tanárké helyett, ez pedig a' kéziratárba tétetni határozatotott.

— A' titoknak a' könyvtárhivatal' nevében benyújtotta a' néhai Helmecky Mihály özvegye' részéről férje után rá maradt könyvgyűjtemény' lajstromát, mely 600 munkából és 1635 kötetből áll, 's mellyel az özvegy az academiának kedveskedett.

— Ugyanaz olvasta Durand A. úrnak Párisban majus' 15. költ levelét, melly mellett a' Séances et Travaux de l' acad. des Sciences Morales et Politiques című értesítőnek 1853-ki 4-ed füzetét beküldvén, 's azt, mint a' Mémoires' kiegészítőjét a' m. academiának megrendelés végett ajánlván, e' végett a nm. Elnök titoknakilag meg fog kerestetni.

— A' könyvtár' számára a' következő ajándékok adtak be: Amerikai D. Morton Vilmos' részéről az amer. congressus' senatusának és képviselő házában tárgyalásai Morton úr' fölfedezői elsőségéről a' kén-égenynek sebészi műtételeknél tapasztalt érzék-tompító ereje körül. — Benkő Károlytól: *Csik, Gyergyó és Kászón szék múltja és jelene. Kolosv. 1853. — Tasner Antal ltól: Nurredin bég' francziából törökre fordított gyaloghadtanítása. 3 kötetben 1830. — Trausch Józseftől: Zur Gesch. des schaessburger Gymnasiums v. Deutsch. Kronst. 1852. — Virossil Antaltól: *Juris Publ. R. Hung. Specimen IV. et V. Bud. 1853. — A' kéziratár' számára Szilágyi István lt. három eredeti török levelet adott be, melyeknek Repicky János lt. tartalomjegyzékét olvasta fel.

Szüniidő.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, SEPT. 24. 1853.

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen: Császár és b. Kemény Zs. tiszt. tt. — Bugát, Czuczor, Gebhardt, Györy, Jerney, Kállay, Kiss K. r. tt. — Bertha, Hunfalvy, Lukács, Pauler, Reppich, Székács, Tóth, Wenzel tt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' helyettes Elnök üdvözlőlvén a' szünidő után szép számmal öszvesereglett társaságot, a' titoknok

PURGSTALLER JÓZSEF

legközelebb igazgatóságilag kinevezett philosophiai osztályi rendes tag' képében ennek következő helyfoglaló értekezését a' bölcsészet' és emberi ész' fejlődése köztü egybefüggésről olvasta fel :

Korunk' nagy jelentékenységgű felfödözéseinek egyike kétség kívül azon elv : hogy az emberi életben úgy, mint a' kültermészetben egyetemes törvényül a' fejlődés van rendelve. E' fejlődés az élő lények' sorában szembetűnő. Vessünk pillantást az élet' jeleneteire.

Vizsgálván az ember' életét, azt tapasztaljuk, hogy az ember cselekvésének olly annyira ura, miszerint minden külbefolyásnak képes ellenszegülni, és önelhatározását követni. Az élet tehát az emberben a' tevékenységnek azon fokára emelkedik, minélfogva a' külső behatások emberre nézve pusztá indokok, melyek őt cselekvésre indítják, de nem kényszerítik : az öntevékenység e' fokát szabadságnak nevezzük.

Szálljunk le az állatok' körébe ; itt már az élet a' szabadság' jellemétől megfosztva és belső kénytelenség' bilincsei közé szorítva jelenkezik, úgy hogy egyedül a' természetöszton a' tényező. E' természetösztonnak életet tulajdonítunk ugyan, de nem szabadságot, hanem vak önkényt (arbitrium brutum).

Ha még lejjebb ereszkedünk a' növényekig és azok' osztályába tekintünk, ott is még életre akadunk ; mert jóllehet az állati önkény hiányzik a' növényben, mindazáltal képző ereje öntevékenységet fejt ki, úgy hogy alakulását némi eszme, előkép (typus) vezérli, és azon fajnak, melyhez tartozik, lényeges tulajdonságait örökli.

A' növények' országán alúl a' holt természet honol : itt száműzve van az öntevékenység, és dermesztő kénytelenség uralkodik.

Az ember a' földi lények' sorában fő helyet foglalván, a' fejlődésnek legmagasabb fokát tünteti ki. E' fönséges állásra az ember szellemi természete által emelkedik, melynek sajátosságai az ész és szabad akarat. Az ész az égi szikra, a' szellemi világosság : ennek verőfényénél átlátja az ember a' jelenetek' okait, céljait, viszonyait és a' létezők' jelentékenysége fölött elmélkedvén, az igaznak, szép és jónak eszméit hozza tisztába. A' szabad akarat a' szellemi tetterő (Thatkraft), mely az észnek világítása után indulván, czélokat tűz ki és törvényeket szab, melyek szerint életét vezérli. — Ész és szabad akarat által az ember erkölcsi lény azaz személy (persona),

ki e' kiváló jellemnél fogva önmaga' igazgatója és az erkölcsi országnak tagja.

Ellátva illy főséges természettel az ember, határtalan fejlődés, végnélküli tökéletesedés' magvait hordja keblében. 'S valóban az érzékiségen kívül, mellynek vágyai a' földi létnek szűk határai közé vannak szorítva, az embernek magasabb czélok vannak kitűzve, mellyeknek létesítése által végtelenül fejlődik és tökéleyesül. Ki nem tudja, hogy szellemi czélokat tárgyazó eszmékkel bírunk és azokat valósítani törekszünk? Igen is, eszünk az általános igazat, a' szükségkép valót, az egyetemileg érvényest, úgy szinte az általános jót, az erkölcsi tökélyt tisztán felfogja. Akaratunk tökélyvágytól hevül, minél fogva tökéleyes minden tévedéstől; mert igazra és fogytakozás nélküli jóra törekszük. Azért is az emberi nem előtt végtelen pálya áll nyitva, és rendeltetése végnélküli fejlődés 's tökéletesedés. Hogy e' szellemi czélokra valóban törekszünk, a' tudomány, vallás, erkölcsi élet megczáfolyhatlanul igazolják.

Az emberi észnek dicső szüleményei: a' tudomány, művészet, erkölcsi és polgári élet. Mindegyiknek magasztos czél van kitűzve: a' tudomány az igaznak határtalan országába vezet; a' művészet szép műveket alakítván, az emberi életet nemesíti; az erkölcsi és polgári élet a' jót meghonosítván, az emberiség' haladását mindenemű jólétben eszközli. Itt egyelőre figyelmeztetünk azon világtörténeti igazságra, hogy az emberiség a' szellemi kincsek' birtokába csak lépcsőnként és századok' lefolyása után jut, valamint az emberi ész' fejlődése is csak lassan 's kicsiny lépéssel halad előre.

A' tudományok közül a' bölcsészetnek jutott ama' dicső hivatás egyfelül az emberi észnek magasztos eszméit, másfelül az emberiség' vég céljait tisztába hozni. E' nemes földatát a' bölcsészet szinte csak fokokként és többszöri kísérlet után fejtendi meg minden oldalról.

A' bölcsészetnek fejlődése azaz története van, melly az emberi ész' fejlődésével szorosan van összefűzve, úgy hogy mindkét nemű fejlődés egyenlőben halad 's ezek egymás viszontagságában osztoznak. E' tárgyat választám székfoglaló értekezésemmek, és remélem, a' tudós akadémia' figyelmét 's méltánylását nyerendi.

Az emberi műveltség' bölcsője kelet, hol a' tudomány, művészet, vallási és polgári intézetek fejlődtek: itt akadunk a' bölcséleti elméletek' (theoriae) első nyomaira is.

Kelet' népeinél őskorban a' bölcsészeti eszmék a' hagyományos vallástanba voltak szöve: mi szépen megegyezik az emberi ész' fokozati fejlődésével, és az emberiség' ama' gyermekkorával, mellyben az értelem még járatlan vala az élesebb logikai elemzésben, minél fogva az ismeret' neveit, a' tudást a' hittől, egymástól szorosan meg nem különböztette. E' korszakban az ész a' tudomány' ágait még tisztán nem fejtette szét, hanem költészet, természettan,

bölcsészet, vallás, törvénytudomány az ész egyetlen tudásfájában voltak összefonva, 's csak lassanként bontakoztak ki. Jellemző ezen korra nézve, hogy tudomány, vallás, törvényhozás isteni kijelentésből merítették; támaszuk tehát isteni tekintély vala és kútfejek szent hagyomány.

Keleten a bölcsészet önállóságra soha sem vergődött: népeinél a képzelem túlnyomó az ész fölött 's bölcseseteik magokon hordják az ábránd bélyegét. Általán véve kelet nem hona a szabadabb eszmélésnek (reflexio), mire a régiség emlékeit lehet tanúbizonyoságul idézni, melyekből kiviláglik, hogy az ó-kori hindúk-, chaldaeiak, aegyptusiaknál a tudomány rejtelmekbe volt burkolva, a művészeti izlés torzítva, a polgári élet ősi szokások által bilincselve. Az idézett népeknél gátolta a szellemi előhaladást különösen a divatozó kaszt-rendszer, minélfogva a műveltség az előkelő rend kizárólagos birtokát tette, továbbá a makacsság, mellyel a hagyományozotthoz ragaszkodtak, 's melly eszközlé, hogy e népek a fejlődésnek bizonyos pontján megállapodtak, és századokon át tovább nem mozdultak. — Magasabb szellemi törekvést Nagy-Ázsiában lelünk kivételkép a zsidó nemzetben, melly nem csak igaz hite, az egyetlen isten imádása által vált ki az egykorú nemzetek közül, hanem irodalmának gazdagsága, fönsége és erkölcsi iránya félreismerhetlen jelei ama' magasztos lelkesedésnek, melly istennek e' választott népét dicsőleg buzditá.

A' mindenoldalú szellemi fejlődést hatalmasan megindíták a görögök, folytatók a rómaiak, magasabb tökélyi fokra emelék a keresztyén népek.

Göröghon' felvirágzásával új korszak kezdődik a művelődés történetében. A' hellén nemzet az emberi szellemet ifjúi ereje és szépségében tüntette ki. Szembeötlő jellemvonása az ó-kori hellén fajnak a' nyílt elme, költészet és művészet iránti hajlam, a' mozgékonyosság, merészség, életvidorság és szabadság' szeretete. Figyelemre méltó a' görög műveltségnek sokoldalúsága úgy, mint korához mért tökélye. Hellasban alapultak nagy részt a' mai nap úgynevezett magasabb tudományok, a' művészet' több neme itt fejlődött és emelkedett virágzásra, e' honban keletkeztek új társadalmi intézetek és nyilatkoztak új erények. A' hellén ész remek tudományi munkákat és örök szépségű műveket hagyott az utókornak.

Hellasban Athenae volt a' bölcsesség' székhelye; itt a' bölcsészet' épülete is dicsően emelkedett. A' görögök bölcsészete a' theogonia és cosmogoniából fejtett ki, mellyek az istenek és a' világ' eredetét költői képekbe burkolva adták elé. E' hitregék (mythi) arra vezették a' görögöket, hogy a' létezők' eredetét okoskodás' útján is törekedtek megfigyeni.

Kezdetben a' bölcsészet költői színben jelenkezett, melly tényen meg nem ütközik az, ki meggondolja, hogy a' szellemi fejlő-

désnek fokozata van, 's e' fejlődésben sokkal előbb nyilatkozik a' képzelem (phantasia), mintsem az ész, 's hogy az ifjuí szellem hajlób költészetre, mint komoly elmélkedésre.

A' bölcséleti költeményeket nemsokára a' mélyebb eszmélés-sel járó rendszeres bölcsészet váltotta fel. Eleinte még hiányoztak azon alapos elvek, melyekből a' bölcsészetnek mint szoros értelem-ben vett tudománynak kell kiindúlnia, noha tagadni nem lehet, hogy a' bölcselő ész szilárd álláspontokra emelkedett, és a' hitregét hát-térbe szorította. Ezen időszakot más hiány is bélyegzi. A' bölcselők a' külvilágot nyomozván, az emberi szellemet, mely alapítója a' tu-dásnak, vizsgálásuk' köréből majdnem egészen kizárták. E' ténynek lélektani alapja az : hogy az érzéki élet a' szelleminél előbb fejlőd-vén, az érzéki, anyagi világ is előbb vonja magára a' figyelmet, mintsem a' szellem.

E' korbéli bölcsészek elmélkedésök' tárgyául a' külvilágot vet-ték, melynek eredetét és alkatrészeit okoskodva törekedtek meg-fejteni. Némelyek ezen bölcselő természettudósok közül, névleg Thales és Pythagoras, a' mennyiségtant (mathesis) örvendetes sü-kerrel művelték; sőt Pythagoras e' mennyiségtani fogalmakat hasz-nálta bölcselésben, és azokat nem csak a' világtanra, hanem az er-kölcsanra is alkalmazta.

A' bölcsészek a' világ' eredete 's az ős-ok iránt egymással ellenkező nézetekre jöttek. A' nézetek' (Ansichten) ellentéte a' vi-tatkozástant (dialectica) szülte 's fényes polczra emelte. E' tan fegy-verül szolgált a' felekezetekre szakadt bölcselőknek egymás elleni harcukban. Nem ereszkedem a' félszeg nézetek és túlságos állítások' részletes vizsgálatába; elég lesz említnem, hogy már e' korban egy-felül az idealismus és pantheismus, másfelül a' materialismus és na-turalismus' ferdeségei nyilván mutatkoztak.

Az előadott észharcz a' szellemi fejlődést nem akasztá meg, sőt előmozdítá; mert illy vitatkozás által az értelem felvilágosodott, az ítélő tehetség élesedett, a' nyelv és vele együtt a' szónoklat simább és hajlékonyabbá lett, 's egyáltalában áll tényül, hogy a' tudomány tisztultabb eszmékkel gazdagodott.

Mint említém, a' bölcsészek eleinte majd egyedül a' külvilágot vizsgálták; a' szellemet pedig, mely a' tudásnak kútfeje, csekély figyelemre méltatták. E' hiányt észre vevén Socrates, a' való bölcs, az önismeretet állítá a' bölcsesség' alapjává (nosce te ipsum), és az erkölcsi élet' vizsgálatát előtérbe hozta. Köz értelmű oktatása és feddhetlen élete által eszközölé e' tiszteletre méltó férfiú, hogy vala-mint a' bölcsészet, úgy a' szellemi művelődés is új irányt vett és óhajtott virágzásnak indúlt.

Socrates' útmutatását követvén Plato és Aristoteles, törekvé-söket oda irányzák, hogy a' tudományt az étellel, az elméletet a' gyakorlattal szép öszhangzásba hozzák. Plato a' bölcsészetnek egész

körét karolta fel, noha részeit világosan ki nem jelölte. Párbeszédeiből (dialogi), mikbe eszméit foglalta, kitűnik, hogy három fő tárgyra irányozta bölcsészeti eszmélését, úgymint a' tudomány' alapítására, a' természetre és erkölcsi életre. E' tárgyakat Aristoteles határozottan megkülönböztette és a' bölcsészettét három fő részre osztotta, logica, physica és ethicára. E' két férfiú' tudományi nyomozása az eszmék' országában hatalmas mozgalmat indított és tetejéig átalakulást hozott létre, úgy hogy Platót a' bölcsészek' fejedelmének, Aristotelest az ókor' legtudósabb férfjának méltán tisztelik. Plato' bölceletét magasztos szemlélődés (speculatio) dicsőíti; munkáit nem csak a' bölcsészek tevék tanulmányuk' tárgyává, hanem költők, szónokok, törvénytudók és mind azok érdeklélvén olvasták, kiknek világ- és emberismeretre volt szükségök. — Aristoteles a' bölcsészeti' mezején mint rendező lépett fel, a' tudomány' ágait egymástól elkülönöztetvén és rendszeres alakba öltöztetvén. E' férfiú' a' tudományosság' minden szakában dolgozott; a' tanári pályán a' bölcsészeten kívül a' mennyiségtant, történelíratot és szónoklatot adta elé. Mint Nagy Sándor' nevelője ama' világhírű fejedelem' bőkezűsége által módot lelt arra, hogy ó-korban első jelentékeny könyvtárt és termékgyűjteményt szerezhetne.

Célomhoz tartozik e' két első rendű bölcsésznek a' tudományra, művészet és erkölcsi életre vonatkozó eszméit alapvonásai-ban megismertetni. Mind a' két bölcsész az eszmék' uralkodását védi, csak hogy mindegyik közülök más úton alapítja azokat 's így a' módszerben térnek el egymástól. Plato az eszméket észszemlélésből (Vernunftanschauung) származtatja, Aristoteles pedig szoros következtetés' útján hozza napfényre.

Az eszmék Plato szerint a' tökélynek képei (paradigmata), melyek öröktől fogva istenben léteztek. Ezen eszmevilágon (Ideenwelt) kívül öröktől fogva némi anyag létezett, melyből az eszmék' eszközése által a' világ alakult. Ekkép a' testi világ az eszmevilágnak árnyképe és minden világi lényben eszme 's anyag van egyesülve. Az eszmék az érzékfölttít, az örökkévalót és igazi létet terjesztik elé : ezen eszmék az emberi észnek veleszületett birtokát teszik. — Az ember' hivatása istenhez közelíteni, mit az által teljesít, hogy mint eszes lény az igaznak, szép és jónak eszméit megismeri 's ezeket szabad akarátú cselekvése által a' gyakorlati életben való-sítja. E' hivatás a' lelki erőknélk öszhangzását követeli. Az ész természeténél fogva uralkodik, minthogy ez ismeri meg, mi jó, szép és nemes ; az észnek eszközül szolgál a' bátor kedély (thymos, animus, Gemüth), mellynek segedelmével az érzéki vágyakat fékezi, annyira, hogy az érzékiség (epithymia) az észnek kénytelen hódolni. Ezen öszhangzás a' lélek' épségét, a' való erényt képezi, mellynek eredménye a' boldogság. — Az emberi élet' tökéletesedése a' szépségnek létesítését követeli : e' működésben is az isteni eszmék szolgál-

nak mintaképül. A' szép' eszméinek létesítése a' nemes művészetet szüli, mely által az emberi mű arányt és kedves rendet ölt magára. — A' társadalom' hivatása az embert rendeltetéséhez biztosan vezetni, és az erkölcsi elveket az emberi életben uralkodásra emelni.

Vázoltuk körrajzban Plato' tudományi, művészeti és társadalmi alapeszméit; lássuk most Aristotelesnek e' tárgyakra vonatkozó nézeteit. — „Az emberi ész, mond Aristoteles, igazi tudásra tesz szert. A' tudás az igaznak ismerete, az igazat pedig a' lényeges teszi, mely a' szükségképesben fekszik: e' lényegest az által ismeri meg az ész, hogy az észre vett tárgyakban az egyetemest (universale) és szükségképest (apodicticum) az egyes és esetlegestől (contingens) megkülönbözteti 's az események' okait fürkészi. Így emelkedik az ész a' főfogalmakhoz, minők önállóság, okság, mennyiség, minőség, tér, idő stb, melyek az egyetemest és szükségkép valót, tehát az igazi létet terjesztik elé. — Az ész azon elismerésre vezet, hogy valóban létezik olly őslény, mely minden változásnak 's ennél fogva a' világ' alkotásának végső szülő oka. Ezen őslény az isten, vagyis a' változatlan, örökkévaló, érzékfölötti állag (substantia), a' szünteleni cselekvés, a' tökéletes örök élet. — Az embernek mint eszes lénynak hivatása és fő rendeltetése az észszerű cselekvés: e' cselekvéssel való jólét van összekötve, mely az ember' fő javát képezi. Minthogy a' lelki cselekvés kétféle: elméleti és gyakorlati; ennél fogva az erény is, mint a' készség észszerű cselekvésre, mind az értelemre, mind az akaratra vonatkozik. Az erénynek mind a' két neme nevelést és gyakorlást tesz föl.“

Ime ezek az ó-kor' két legtekintélyesebb bölcsestészének cszméi! Bírálatauk értekezésem' határán túl vezetne, azért teljesen mellőzöm. Mind a' mellett nem hallgathatom el azon tényt, miszerint az eléadott bölcsesletek (philosophemata) a' vallásnak magasabb követeléseit ki nem elégítették. Mind Plato, mind Aristoteles az öröklétű ész mellé ős anyagot állított, minélfogva e' világnézet szerint az isten nem való teremtmény, hanem alakító és rendező. Az ész' törvényszéke előtt csak azon bölcsestészeti rendszer nyer igazolást, mely való egységből indulván ki, ez által a' létezők' ellentéteit kellően egyezteteli.

A' bölcsestész' téréen e' korszakban a' dogmatizmus' ellenében a' scepticismus is fölemelte fejét, csak hogy az előbbi túlnyomó hatalommal bírt az utóbbi fölött. Lángeszű férfiak, mint Plato és Aristoteles, szellemi erejük által lerombolhatlan gátat emeltek a' duló kételkedőségnek; de mihelyt ezen erős férfiak leléptek a' bölcsestész' színhelyéről, az elmei habozás újra keletkezett, sőt a' scepticismus csatarendbe szedvén erejét, tervszerűleg intézte rohamát az emberi tudás ellen, és ezt vég veszélylyel fenyegette. A' bölcsestésznek e' kététes állásakor az emberi ész a' vallási hitnek karjaiban keresett menedéket. De erről alább.

A' görög phalanx a' római legio által meggyőzöztvén, Hellas önállóságát elvesztette, 's evvel együtt az önállólag bölcselő és a' tudomány 's művészet' körében teremőleg működő hellén ész szerepét befejezte.

Az ifjui erejű hellén nép' helyébe a' világ' színpadára a' férfias lelkületű római nemzet lépett, melly uralkodásra termett, 's uralmát három világrészben meg is alapította. Bár hódító nemzet vala a' római, mindazáltal a' műveltség és polgárisodás körül is szerzett érdemet; mert a' meddig fegyvere ért, terjeszté az értelmi felvilágosodás' boldogító intézvényeit.

Róma' alapítása után több század folyt le, és népe barbár maradt, nem méltányolván a' tudományok és művészetek' becsét, sőt mondhatni, idegenkedéssel fordúlt el a' szellem' műveitől. Mars' durva harczkodve elnémitá a' római nép' keblében a' Muzák' szelídebb életmódra intő szózatát.

Mielőtt Róma Hellast meghódítá, bírt ugyan némelly czélszerű állodalmi szerkezettel; de hiányzott benne a' tudományok és művészetek' ápolása, a' szellemi műveltség utáni törekvés. A' római nemzet' egész élete földművelésre, országkormányra és hadviselésre vala irányozva; mind ezekben is nem magasabb eszme vezérlé eljárásukat, hanem egyáltalán véve minden foglalatosságban a' római nép az életgyakorlatit, tehát a' közértelműt és közhasznút tartotta szemmel. Illy szellem uralkodván a' nemzetben, nem csoda, hogy az elvont gondolkodást igénylő tudománytól és a' nemesebb élvezettel kínálkozó művészettől idegenkedett.

Miután a' rómaiak Carthagót, Macedoniát, Görögönt és több ázsiai országot meghódítván, szellemileg kiművelt népekkel jöttek érintkezésbe, ezenül a' meghódított népeket műveltségben is akarták felülmúlni.

A' görög tudományosság különösen akkor nyert a' rómaiak előtt elismerést és tiszteletet, midőn Athenaeből követség küldetett Rómába némi pénzbírság' ügyében. A' követek mesterek valának a' szónoklatban 's egyszersmind főnökei a' hellén bölcsészet' akkor uralkodó három felekezetének, úgymint az academicus Carneades, a' peripateticus Critolaus, a' stoicus Diogenes: e' követség' ékes-szólása eszközölte, hogy Athenae a' pénzbírság alól fölmentetett. — Ezen időtől fogva a' római ifjúság Athenaebe sietett, hogy tudományssomját kielégítse, és a' római irodalomnak a' hellén lett alapja.

A' rómaiak kezdettől végig túlnyomó hajlammal viseltettek a' gyakorlati élet iránt, 's bár fáradhatlan szorgalommal ápolták a' tudományosságot, jobbadán csak átültették és honosították azt, a' mit a' hellének a' tudomány' mezején fejlesztettek és hoztak virágzásba. — Dicséretes buzgalommal utánozták a' görögöket a' költészetben, szónoklat és történetíratban: e' szakok' mindegyike valóban jelesen volt képviselve a' rómaiak által. Hogy példákat idézzek, a' költészet-

ben Virgilius, Ovidius, Horatius, a' szónoklatban Cicero, a' történetíratban Livius, Tacitus elmeszüleményeikkel maradandó hírnevet szereztek magoknak.

Ha egy részt tagadni nem lehet, hogy a' rómaiak az elméleti tudományokban a' hellének mögött hátramaradtak; úgy más részt meg kell vallanunk, hogy a' gyakorlati szakokban, nevezetesen a' törvénytudomány és kormánytanban görög mestereiket jóval felülmúlták. — A' törvénytudomány, jóllehet csak a' császárok' korában tárgyalatott rendszeresen, mégis rövid idő alatt magas tökélyfokot ért el; 's a' mi leginkább figyelemre méltó, e' tudomány olly egyetemes érvényre tett szert, hogy, midőn a' tudomány' többi ágai már hanyatlottak, az fentartá magát; 's miután a' római birodalom összeomlott, a' római törvénykönyv a' birodalom' romjaiból emelkedett új országokban forrásul szolgált, sőt mai napig tanulmánya a' jogászoknak.

Valamint általán véve a' hellén tudományt nyílt karokkal fogadták e' korszakban a' rómaiak, úgy a' bölcsészetet is. Azonban hiányozván a' rómaiakban az elvont gondolkodás és szemlélődés (speculatio) iránti hajlam, elméleti részében a' bölcsészetnek semmi új eszmét és elvet nem hoztak napfényre s többnyire csak a' gyakorlati tanok' fejtegetésére szorítkoztak. Némelyek Epicurus' bölcséletét kedvelték meg; sokan a' legjelesebb férfiak közül a' stoikusok' szigorú tanához szegődtek. A' görög bölcsészetnek a' rómaiak közti meghonosítása körül legnagyobb érdemet szerzett magának Cicero, ki a' hellén bölcsészeti felekezeteknek tanait népszerű modorban és ékes latin nyelvben közölte földieivel. Cicero egyszersmind az összes római irodalom' történetében a' legnevezetesebb ember. Rómának e' legtudósabb fia hellén műveltséggel nagy mértékben volt ékesítve, e' mellett képességgel bírt azt rómaiává változtatni, és kortársaival megkedveltetni. Ő korának szellemét teljesen felfogta és elég ügyes vala azt híven visszatükrözni munkáiban. A' bölcsészetet illetőleg, noha a' hellén felekezetek' fejeit mind nagyon tisztelte, mégis az elméleti részben leginkább az academicus Philont, a' gyakorlatiban az Academiát és Stoát megegyeztető Antiochust választá kalauzúl.

A' római irodalom Cicero' idejében érte el fényének telőpontját, de már Octavianus Augustus' uralkodása után fényét mindinkább veszítve homályba kezdett borúlni. Figyelmet érdemel azon esemény, hogy ezen korban Róma' kormányereje és állodalmi szerkezete is hanyatlásnak indult. — Több ok munkált össze Róma' fényének elhomályosítására és hatalmának megtörésére. Elhatározó befolyást tagadhatlanul eszközölt azon körülmény, hogy a' hajdan szegény és nélkülözésekhez szokott római nemzet a' meghódított népek' kincsármányolása által rövid idő alatt szertelenül meggazdagodván, a' kincsvágy' ördöge által megszállva, féktelen szenvedélyeknek hódolt,

's a' hivalkodás, kéjelgés és fényüzés' örült mámorába esvén, mély erkölcsi romlottságba süllyedt.

Ezalatt a' bölcsészet és vele együtt az ész' fejlődése új irányt kapott: ezen irányt adá a' keresztyén hitnek életbe lépése a' római birodalomban. De mielőtt e' nagy következményű jelenet' fejtegetésébe ereszkedném, czélszerűnek látom egyelőre a' népek' vallási állapotát vázolni.

A' pogány vallás ez időben ki nem elégíté a' műveltebb osztályokat; mert a' hitregéken és babonás szertartásokon kívül hiányzott ama' vallásban minden hittan és erkölcsi tökély' szabálya; innét történt, hogy e' valláshoz egyedül a' tudatlan nép ragaszkodott, az értelmeseknél pedig a' népvallás' helyét a' bölcsészetnek kellett pótolnia. A' bölcsészet törekedett felvilágítani az emberi értelmet az isteni dolgok felől, valamint az emberi nem' rendeltetése és erkölcsi kötelessége iránt utasítást adni. — Mind a' mellett a' köznép makacsul ragaszkodott babonáihoz; mert vallását isteni kijelentésből származottnak hitte, dicsekedvén szent iratokkal, minők a' sybillai könyvek voltak, továbbá jósdákkal (oraculum), isteni megjelenésekkel.

A' bölcsészek már Socrates' idejében vitatták az egyistenséget (monotheismus), de ezen eszmét többnyire mint titkos tant közölték avatottaikkal, úgy hogy a' felekezetek' zárt körén kívül a' köznépre nem hatott. — Voltak e' korszakban, kik a' hitregéket Plato' eszmetanával ügyekeztek kiegészíteni; azonban e' törekvésnek csekély eredménye volt.

A' római császárok' korában a' bölcsészek nagy részt Plato' eszmetanához szegődvén, azon fáradoztak, hogy Plato' eszméivel a' többi felekezetek' tanait megegyeztessék. — Az egyeztető módszeren kívül (syncretismus) e' kort rejtelmek iránti hajlam jellemzi. E' jelenetet a' bölcsészetnek akkori állásából lehet értelmezni. A' bölcsészeti rendszerek az észet és kedélyt, mellyek végtelen szellemi hatalom fölé emelkednek, ennek léte iránt meg nem nyugtatták. Okszerűleg történt tehát, hogy e' kor' emberei a' hitnek közvetlen meggyőződéséhez folyamodtak és rejtelmekben (mysteria) leltek megnyugvást.

A' korszellemnek mysticai iránya a' neoplatonismust hozta létre, melly alapul Plato' eszmetanát vette, de keleti hitábránddal vegyítve. Főtárgya vala ezen új bölceletnek az öröklétű észnek és a' világ' lelkének kifolyása (emanatio) az őslényből. Ezen ábrándos hittan néhány századig tartotta fön magát.

A' zsidók már a' Ptolemaeusok alatt telepedvén le Aegyptusban, a' görög nyelvvel együtt a' hellén irodalommal és bölcsészettel ismérkedtek meg. Köztök e' korban nevezetes felekezetek támadtak, úgymint a' pharisaeusok, saducaeusok és essaeusok. A' pharisaeusok a' stoicusok' erkölcztanát szóval, de nem tettel követték, az erénynek külszínével kérkedvén; a' saducaeusok Epicurus' seregé-

vel egyetértőleg pusztán érzéki javakat hajhásztak; az essaeusok az erkölcsiséget nélkülözésekben és sanyarú életben helyezték. — A' bölcsészet' ezen említett befolyásának daczára is a' zsidó nép meggyőződve vallásának isteni eredetéről, ősi hitéhez szilárdul és nagy hévvel ragaszkodott, úgy hogy Antiochus Epiphanes' kegyetlen üldözése sem volt képes őt hitében megingatni.

A' görög-római sokistenség' hitét aláasta a' bölcsészet, de a' néptömegnél a' vallás' helyét pótolni nem volt képes. E' körülmények közt a' római birodalom' területén új vallás jelentkezett, a' keresztény hit, melynek küldetése oda czélzott, hogy az egész szellemi világot átalakítsa. — Ezen új hit a' világesemények' azon neméhez tartozik, melyek zajtalanul keletkeznek és észrevétlenül, de fokenként növekedő hatással munkálnak, míg végre az emberiség' sorsára nagyobb és maradandóbb befolyást gyakorolnak, mint a' világrendítő hadjáratok.

A' keresztény hit' terjedése kezdetén megvetéssel találkozott a' pogányság' részéről, utóbb figyelmét magára vonva és gyors növekedése által aggodalmat ébresztve elleneiben, ezektől kegyetlen nyomást és üldözést szenvedett három századon át, végre üldözőit mennyei hatalma által kifárasztva és nem fegyverrel, hanem egyedül tanának könnyen felfogható benső tökélyével győzve, uralkodást vívott ki a' római birodalomban.

A' kihirdetett új hit, mint fönnebb említők, arra volt hivatva, hogy a' szellemi világot átalakítsa. Hogy czélját érendi, abban nem kételkedett az, ki e' hittan' fönséges szellemével megismérkedett. Ugyanis a' fönnálló vallások, köztők a' zsidó is, nemzeti irányuak voltak és sokkal korlátoltabbak, hogysem egyetemes uralkodásra számíhattak volna. Ellenben a' keresztény hit' alapítója oly mennyországot hirdetett, melynek tagja mindenki lehet, bármely ajkú legyen vagy nemzetiségű, 's oda czélzott, hogy valamint egy az isten, úgy egy hite legyen az emberiségnek. E' czélból oly tanokat hirdetett, melyek minden nemzetre, minden helyre és időre nézve érvényesek. A' többi közt nyíltan kimondá: hogy az isten tiszta szellem, kit lélekben és igazságban kell imádnunk; hogy ő az emberek' köz atyja, ki előtt mindnyájan egyenlők; hogy az erkölcsiség az egész szellemi országot felkarolja, alapja lévén az isten és ember iránti tetteleges szeretet; végre hogy a' vallási hit és erkölcsi kötelesség szorosan vannak egybefűzve, 's mindkettőnek kútfeje ugyanaz, tudniillik az isteni akarat. Így a' szent ige visszaállítja az emberek' eredeti méltóságát és egyenlőségét, egyszersmind erkölcsi szabadságukat szentesíté; azonban elvül tűzte ki azt: hogy vannak hitágazatok, melyek isteni kijelentésből folynak, azoknak tehát az emberi ész kénytelen hódolni, ha üdvösségét akarja biztosítani.

A' keresztény hit' zászlói alá igen korán oly férfiak esküdtek, kik a' pogány bölcsészettel már azelőtt megismérkedvén, jónak lát-

ták azt használni, részint, hogy az új hittant a' pogány tudósokkal megkedveltessék, részint hogy e' hitök ellen intézett megtámadásokat az ellenség' saját fegyverével verhessék vissza. Ekkép keletkezett az egyház' keblében új bölcsészeti felekezet, melynek tanát a' kijelentett hit módosította.

Az egyház' első századaiban már nagy számmal léptek fel görög és latin írók, kik a' keresztyén hittudományt (theologia) bölcsészeti értekezés' alakjában fejtegették. A' régi bölcsészek közül leginkább Platót tisztelték, mert úgy hitték, hogy eszméi legjobban megegyeznek a' kijelentett hitelvekkel. A' bölcsészek közé számítatnak: Ignác és Justinus vértanúk, Athenagoras, az alexandriai Kelemen, Origenes, Tertulianus, Lactantius és szent Ágoston, ki éles elmével, gazdag tudománnyal és latin ékesszólással megáldva, legszebb gyöngyévé lett az egyházi írók' koszorújának.

A' negyedik században a' tudomány, művészet és állodalmi rend hirtelen támadt fürgeteg által alapjában megingattatott. E' korban rettentő zivatar tört ki a' római birodalomban, mely nem csak a' politikai alkotmányt, hanem a' tudomány és művészet' hajlékait is romlással fenyegette. Ismeri a' tudós közönség e' fürgeteget *nép-vándorlás'* neve alatt, és tudja, mikép rohanták meg a' barbár népek a' világhódító nemzet' birodalmát, mint döntötték romba annak nyugati részét és megrendíték alkotmányát keleten is.

Az idézett két világtörténeti esemény, tudniillik a' keresztyén hit' győzelme a' görög-római pogányság fölött és a' nép költözködés' dúló vihara, teljes átalakulást eszközölt a' tudományi, művészeti és erkölcsi országban. A' nyugati birodalom' romjain új országok emelkedtek, új népekkel, nyelvek, szokások és törvényekkel. E' népek elfogadván a' keresztyén hitet, új gondolkodás és életmódot alapítottak. Ekkép az ó-kor elavult szellemével egészen elenyészett 's helyébe új kor, új szellemmel állott. Hogy illy körülmények közt a' bölcsészettel együtt a' tudomány, művészet és erkölcsi élet teljesen átalakult, érteni nem nehéz.

Az új keresztyén tudomány' bölcsőjét a' székesegyházi és zárdai tanodák képezték, melyekből az újkori bölcsészet fejlődött. E' tanodák az emberi művelődés' történetében azon okból is nevezetesebbek, mivel ezen tudományi intézetek őrizték meg az ókori irodalomnak a' barbár népek' dühe elől megmentett kincseit. — A' tanokört képezték: a' nyelvtan, vitatkozástan, szónoklat (trivium), a' zenészet, számtan, mértan és csillagászat (quadrivium). A' vitatkozástanban (dialectica) Aristoteles' organonja szolgált vezérfonalúl, melyet a' nyugati keresztyén népekkel a' tudós Gerbert (II. Sylvester pápa) ismertetett meg, 's melly nemsokára olly tekintélyre jutott, hogy az úgynevezett scholasticus bölcsészek törvénykönyvül tisztelték.

A' scholastica philosophia a' székesegyházi és zárdai tanodák-

ban született, és itt ápollatott mint segéde a' hittudománynak az egyház' fölügyelése alatt. Hogy a' philosophia és theologia közti viszony annál szorosabb legyen, czélszerűnek vélték a' philosophiát ugyanazon kútforráshoz vezetni, melly sajátlag a' hittudományé, t. i. az isteni kijelentéshez, s ezen uton az észnek szabad gondolkodását a' hit' tekintélyével egyesíteni, melly egyesülést a' két tudomány' rokonsága is némileg igényle, valamint már szent Ágoston oda nyilatkozott, hogy az igazi philosophia a' keresztyén hittudománnyal egy és ugyanaz.

Az egyház' azon szelleme, minél fogva az ész' törekvését a' hit' korlátai közé szorította, a' scholasticusok közt azon felekezetet hozta létre, melly az észnek eszméit isteni kijelentésből származtatta. Alkalmat adott e' felekezet' alakulására a' scholasticusok közt támadt vita az egyetemesek' (universalia) érvényességéről, vagy, mint némelyek határozottabban jellemzik, a' nemek' fogalmainak valóságáról. — Anselmus, canterbury érsek' vezérlete alatt a' scholasticusok' többsége oda nyilatkozott, hogy az egyetemes az egyes előtt létezett (universalia ante rem); azért is az egyetemesnek önálló valóságot és közvetlen bizonyosságot tulajdonított, arra hivatkozván, hogy a' létezőknek nemei változatlanul állanak fön: holott a' nemek' egyedei szüntelen változnak és elenyésznek. Ennek ellenében Roscellinus párthiveivel együtt azt vitatá, hogy az egyetemes pusztá név (nomen), üres értelmi elvonás, mellynek való tárgy meg nem felel, okul adván azt, hogy tapasztalásunknál fogva csak egyedek léteznek, mellyekből értelmünk elvonás' útján az egyetemesnek képzetait alakítja (universalia post rem). Az előbbeni véleményt *realismusnak*, az utóbbit *nominalismusnak* nevezték. — A' realisták az egyetemet Plato' értelmében vették, kinck eszmetana szerint isten a' világot örök eszméi szerint alakította és ezeket az emberi észszel közlötte; ennél fogva ezen eszmék, mellyek az egyetemet terjesztik elé, már az egyesek' alakulása előtt léteztek, következéleg az örökkévaló és igazi létet, az önálló valóságot (realitás) foglalják magokban. Ezekkel szemközt a' nominalisták a' stoicusok' nézetében osztoztak, kik a' fogalmakat mind az érzéki képzetekből származtatták; e' nézet szerint tehát az egyetemes az egyesekből alakul, 's így nem bír önálló valósággal, sőt nem egyéb, mint üres elvonás, melly az egyesek' összekötésére szolgál. Kevesen voltak, kik ez ügyben Aristoteles' homályos nyilatkozatának értelmét mélyebben felfogván, azt állíták, hogy az egyetemes az egyesek' lényegét teszi, minél fogva azokban és azokkal együtt létezik (universalia in et cum re).

E' vitának nem volt pusztán dialecticai érdeke, hanem magasabb föladat' megoldása forgott kérdésben, t. i. vajjon függ-e a' bölcészet külső tekintélytől? E' kérdést az eszmék' kútfejekének meghatározása dönti el. A' realismus a' hagyományt és tekintélyt védvén, az eszméket isteni kijelentésből származtatta, minél fogva a'

bölcsészlet és hittudomány' szoros egyesülés és pártolta. Ellenben a' nominalismus az emberi ész' szabadsága mellett küzdött, 's e' czélból az eszméket gondolkodás azaz szabad vizsgálás' útján fejtegette, és ez által a' bölcsészlet' önállóságát törekedett kivívni.

Azóta, hogy a' keresztyén vallás uralkodásra emelkedett, az összes szellemi művelődés, tehát a' tudomány, művészet és társadalmi élet, vallási irányt kapott.

A' keresztyén tudományban ama' világnézet állapodott meg: hogy mind a' külvilág' eseményeit, mind az emberi nemnek viszonyosságait végtelen, bölcs, szent és igazságos hatalom azaz isteni gondviselés intézi. E' vallási nézetből egyfelül a' teleologia vagy is czélszerűség' eszméje folyt, mely a' természet' vizsgálatát szent foglalatossággá emelte, kitüntetvén a' teremtetnek bölcsességét műveiben; másfelül az emberiség' haladása erkölcsi tökély felé nyert elismerést, mely eszme a' történetíratban szolgált vezérfonalul; végre ama' nézet által új támaszt nyert a' csodák' hite, mely a' természet és történet' országában a' világ' urának intézkedő újját láttatta.

Valamint a' tudomány vallási szint öltött a' keresztyéneknek, úgy a' művészet is. Ha párvonalt huzunk a' pogány és keresztyén művészet közt, úgy látjuk, hogy az úgynevezett antik művészet az érzékinek és természetesnek hódolt; a' keresztyén művészet pedig a' szellemihez emelkedett. A' pogány a' földi életnek örült és a' művész az életvidámságot, a' természetes egyszerűséget fejezte ki. A' keresztyén ember elméjét az érzékfölötti világ'hoz emelte, 's műveiben szellemi fönséget, erkölcsi tisztaságot, hódolatot a' végtelen hatalom' irányában tüntetett ki.

A' vallási irány leghatalmasabban nyilatkozott a' társadalmi életben. A' pogányság bár nemes tetteket és szép polgári erényeket mutatott fel egyesekben, a' túlvilági élet iránt nem levén tisztában magával, az erkölcsi tökéletesedésre sarkentő magasabb indokot csak homályosan ismerte. A' keresztyén hit tisztába hozván az isten és ember közti viszonyt, a' vallásosságot és erkölcsiséget szorosan összefűzte, mindkettőt az isteni akaratra alapítván. E' hittől áthatva, a' keresztyén ember ég felé emelte szemeit, 's mindenek előtt az isten' dicsőségét és a' lélek' üdvösségét kereste.

Ha a' keresztyénség' első századaira visszatekintünk, szemünkbe ötlök a' jótékony változás, melyet a' szent hit a' társadalmi életnek minden viszonyaiban létre hozott. A' szeretet' vallása a' híveket köz családba egyesíté; a' házasságot a' szentség' méltóságára emelvén, a' családi életet nemesíté; minden hatalmat istentől származtatván, a' világi hatalmat új fénybe helyezé; kihirdetvén az emberi méltóságot és isten előtti egyenlőséget, a' rabszolgaság' eltörlését mellékesen előkészíté. E' vallás ama' köz zavarban, midőn a' népköltözködés minden társadalmi rendet felbontott, feltartóztatta az emberiséget a' végső erkölcsi süllyedéstől és kivetkőzteté a' bar-

bár népeket vadságukból. A' középkor' évkönyvei fényes bizonysgot tesznek arról, hogy a' keresztyén vallás megható és könnyen megérthető erkölcsi szabályai által a' barbár népeket szelidítette, tekintélye által a' világi hatalmat támogatta, az engedelmesség, alázatosság, felei szeretet és ajtatosság' érzelmeit minden nemű és rangú híveiben ébresztette. Végre e' vallásnak köszönhetjük, hogy az emberiség az ó korban elért műveltség' fokán meg nem állapodott, hanem szellemi fejlődésében folytonosan előhalad.

A' középkori keresztyénségnek egyik kitünő jellemvonása a' vallási buzgalom. Mellőzve az erre tanúságul szolgáló egyenes személyek vagy testületek' tetteit, azon legkülönösebb világtörténeti eseményt idézem elő, mellyben a' nyugati keresztyénség két századon át részt vett, értem a' keresztes hadjáratot; ez olly lelkesülésnek eredménye volt, mellyhez hasonlót a' világtörténet nem mutat. Százvezrek ragadnak több ízben fegyvert, hogy azon földet, mellyet az isteni megváltó születése, oktatása és halála által szentesített, elűzve onnan a' keresztyénség' elleneit visszafoglalják: e' bámulatra méltó lelkesedést kétségkívül szent cél éleszté, úgymint az isten' dicsősége, országának terjesztése, a' keresztyénség' diadala a' hitellenek fölött.

Voltak azonban a' keresztes hadjáratnak egyéb jótékony eredményei is mind tudományi, mind társadalmi tekintetben. Ezen új-nemű népvándorlás Európa' nyugati lakóit nem csak egymással, hanem kelet' népeivel is közelebbi érintkezésbe hozta, minőlfogva az ismeretkör terjedt, új nézetek és fogalmak támadtak, a' görög és latin remekírók művei, mellyeket a' byzanti birodalom az enyészettől megmentett, a' nyugati országokba is lassanként elterjedtek. E' közcélú vállalkozás az egyesületi szellemet ébreszté a' nemzetekben, mellytől áthatva az emberek egyletekbe léptek: a' nemesek lovagi és vitézi rendekbe, a' tudósok egyetemekbe, a' kézművesek cézhekbe, a' kereskedők társaságokba, a' városok szövetségekbe. A' társulati szellem növekedésével a' szilaj harezvágy mindinkább fogyott, mi által az erkölcsök is szelidebbek levének.

A' XV. század' vége felé az emberi művelődés' történetében új korszak kezdődött. Több kedvező esemény idézte elő ezen úgynevezett újabb kor létrehozását. A' delejtűnek (acus magnetica) felfedezése által a' tengeri hajózás szabad szárnyakra kelt; a' löpor a' hadakozás' módját tetemesen megváltoztatta; a' keletkezett szabad városok székhelyeivé lettek a' műipar és kereskedésnek, mellyek által az élet' kényelmei szaporodtak; feldúlátván a' kelet-római birodalom, a' menekült görög tudósok az ókornak tudományi és művészeti kincseit a' nyugati országokba szállították át; a' könyvnyomda új eszközt nyújtott az irodalmi művek' nagy mennyiségben előállítására; Amerika felfedeztetése a' világkereskedést alapította; a' világhírű hitűjítás (reformatio) rendkívüli mozgalmat indított az eszmék'

országában. A' felsorolt világesemények mindössze a' szellemi fejlődésnek olly sokoldalú irányt és élénkséget adtak, millyennel eddigelé nem bírt.

A' tudomány' napvilága e' korszakban fényesen terjeszté sugárait. Az ókori irodalomnak remek művei magasabb tudásvágyat és öngondolkodást ébresztettek az olvasókban. A' latin és görög nyelv' ismertetéhez sokan a' régiség' tanulmányát csatolák. A' költészet és szónoklat' terén fényes elmék tündököltek, kiknek nevei korunkban is tiszteletben részesülnek. Ez időben a' történetírat oknyomozóvá vált, és a' földírat magas tökélyi fokra emelkedett. Legnagyobb mértékben vonta magára a' figyelmet a' nem rég föleledett természettan, melly nagyszerű fölfedezésekkel és találmányokkal gazdagodott meg. A' földírat és természettan' emelkedése által a' mennyiségtan is tágabb tért nyert.

E' korszakban a' bölcsészet is szabadabb állásra törekedett. A' scholasticusok ellen majd egyetemes háború tört ki: némelyek a' régiekhez folyamodtak; mások új ösvényeket törtek. Önálló bölcselésre útmutatást adott Baco Verulaminus, ki új módszere (methodus) és a' tudományok' új osztályozása által a' bölcsészetnek új irányt adott. Mindenek előtt az emberi tudásnak egyes szakait kijelölvén, áttekintést nyújtott a' tudomány' köre fölött. Ezután a' bölcsészeti módszert javította, az által, hogy a' syllogisticát elégtelennek mutatta meg az ismértek' szerzésére, 's helyette az észlelést és kísérletet (observatio et experimentum) ajánlotta. Ezen időtől fogva a' bölcsészet üres elmefuttatás helyett tapasztalati adatokat kezdet gyűjteni. Hogy a' Baco által kijelölt úton előhaladand a' bölcsészet, ez iránt a' természettan' gyors emelkedése biztosítá a' bölcsészeket. Baco' tanácsát elfogadták a' természetvizsgálók is.

Érvényre jutván az új bölcsészeti módszer, újra fölmerült a' kérdés az eszmék' származása felől és nagy zajt támasztott a' bölcsészet' terén. A' bölcsészek két felekezetre szakadtak, mellyek rationalismus és empirismus nevek alatt ismeretesek. A' rationalisták René des Cartes' hatalmas szavára benszületett eszméket (ideae innatae) védtek; az empiristák Locke' vezérlete alatt az eszmék' örökösét tagadták, 's az emberi ismeretet érzéki észrevevéésre (sensatio) és eszmélésre (reflexio) vezették vissza.

Visszapillantván a' középkori vitára, észre vesszük, hogy az említett rationalismus sokban rokon a' scholasticusok' realismusával; mert jóllehet e' rendszer az emberi észet teszi az eszméknek közvetlen külféjévé, de mivel ezen eszméket benszületetteknek (innatae) tartja, tehát vég elemzésben (in ultima analysi) isteni öröklésre vezeti vissza 's így külső tekintélyre alapítja. — Az empirismus nem egyéb, mint a' nominalismus' megjelenése új alakban. Ugyanazon ellenzék mutatkozik a' tekintély ellen, csak hogy középkorban ezen harcz külső tekintély ellen volt intézve és a' bölcsészet' önállóságáért

küzdött; miután pedig az ész az eszméket saját eredeti birtokának nyilatkoztatta, akkor az ellenzék az ész' tekintélye ellen fordult, és ezen előjogát 's kiváltságát tagadta, sőt mindenkép ügyekezett azt lerontani.

A rationalismus nem sokára ferde eredményekre vezetett, úgy-mint az idealismus és pantheismus' helytelen nézeteire.

Voltak, kik azt hitték, hogy az isten, ki mindent eszméi szerint teremtett, az eszes lélekkel szoros közlekedésben áll, minélfogva a' lélek a' világot istenben szemléli. — Mások oda nyilatkoztak, hogy csak az alanyi, eszményi (ideale) bír valósággal, a' testi világ pedig csak látszat (Schein), pusztá alanyi szemlélésmód. — Nem hiányzott végre, ki e' fonákságokat azzal tetézte, hogy egyedül a' végtelen lénynek ismerte el létét, mihez képest csak az isten létezik valóban, a' véges lények pedig az istennek pusztá jelenésmódjai és tüneményei.

De az empirismus is csakhamar elfajult, és a' legveszélyesebb túlságokat szülte, a' materialismust, naturalismust, scepticismust. — Az észtekintély' ellenei közül némelyek azon munkáltak, hogy az eszméket végkép száműzték. E' végre a' Locke által védett eszmélés' (reflexio) fogalmait is megfosztották érvényöktől 's egyedüli ismeretforrássul az érzéket fogadták el. Innét fejlődött azután ama' dermesztő világnézet, miszerint az ember nem egyéb merő gépnél, a' gondolkodás az érzéssel egy és ugyanaz, a' lelki jelenetek az anyagi erők' szüleményei, az isten maga a' természet vagyis a' mindent mozgató, képző és éltető erő, melly a' növényekben, állatok és emberekben különbözőleg nyilatkozik; ezen természeten kívül nincs végtelen szellem, nincs isteni gondviselés, nincs túlvilági élet. Hogy ezen lélekölő naturalismus minden erkölcsi törekvést elfojt, átlátni könnyű.

Az empirismus' félszegségéből végre a' scepticismus eredt, melly újabb időben Hume Dávid nevű angol tudósban lelte képviselőjét. Miután az egyoldalú empirismus minden ismeretet érzéki benyomásokra vezetett vissza, Hume ezen tanból a' tárgyilagossá ismeretnek bizonytalanságát hozta ki. Nevezetesen az okság' (Kausalitæt) eszméjét vizsgálván, azon eredményre jött, hogy kútforrása az eszmetársasítás vagyis a' képzetek' fűzése, tehát a' szokás.

Az eszmék' érvényessége körül folyt vita jelentékeny befolyást gyakorolt a' többi tudományokra is.

A' bölcsészetnek egyik gyakorlati része az erkölcsstan: erre a' rendszerek' ellentéte szembeötlőleg hatott. Középkorban az erkölcsstan a' hittudományon alapult, mire nézve a' bölcsészek az erkölcsi szabályokat a' hitelvekből fejtegették, fő elvül szabván az isteni akaratot. Az erkölcsstan ezen vallási irányát a' rationalismus is védte, már azon oknál fogva is, mert az eszméket vég elemzésben istentől származtatta. — Ennek ellenében az empirismus megvetvén

a' külső tekintélyt, az erkölcsi törvényeket az embernek természeti hajlamaiból ügykezett értelmezni. E' felekezetből némelyek az erkölcsi szabályokat önszeretetre fektették; mások rokonszenvre (*sympathia*), vagy pedig természeti jószágosságra (*benevolentia*) hivatkoztak; voltak, kik az erkölcsiség' kútfejévé a' nevelést és polgári törvényhozást tették.

A' bölcsészettel közeli viszonyban áll a' törvénytudomány, melynek átalakulására szinte az új nézetek és eszmék adtak alkalmat. A' középkori nemzetek a' hagyományi úton rájuk szállott jogokhoz és törvényekhez ragaszkodtak. Ezalatt az olaszok a' római törvényt fogadták el és ennek értelmezésére tanodát állítottak Bolognában: az olaszok' példáját nem sokára a' németek és más nemzetek követték, minek következtében a' római törvényt majd minden nyugati ország életbe lépteték. — A' tudományok' újjászületésével a' törvénytudomány is új alapra lőn fektetve, és új ága, az úgynevezett természetjog (*jus naturae*) keletkezett. Ez iránt nagy érdeme volt Groot Hugónak, ki megkülönböztetvén a' természeti jogot a' ténylegestől (*positivum*), amazt az ész' eszméire alapította. Ennek nyomán Puffendorf Sámuel a' természetjog' elméletét (*theoria*) állította fel. — A' jogtudomány' terén az észtekintély ellen föllépett Hobbes Tamás, angol bölcsész, ki a' jogi elveket az önfentartási ösztönből hozta le, hivatkozáva e' tekintetben az emberiség' természeti állapotára (*Naturzustand*). „Az emberiség' eredeti állapotában, mond Hobbes, semmi jog, semmi törvény nem létezett, kivéve az önfentartási ösztönt és önhasznót. Utóbb tanácsosnak látták az emberek e' köz összeütközés' állapotából (*bellum omnium contra omnes*) kilépni és egymással szövetségre lépni, mely szövetségzés kútforrása minden jog és törvénynek; mire nézve nincs észjog, hanem csak tényleges jogok és törvények uralkodnak.“

Az eszmék' országában támadt mozgalom új korban legérzékenyebben érezte hatását a' hittudománynyal. A' kijelentett új hit' terjedése óta azon hiedelem kapott lábra, miszerint az emberi ész önmagára hagyva nem képes a' vallási eszméket biztosítani, minél fogva az isteni kijelentéshez kell folyamodnia és arra támaszkodnia. E' vallási nézetnél fogva történt, hogy a' bölcsészlet csak annyiban türetett, a' mennyiben a' hittudománynyal kezet fogva dialektikai fegyverével közremunkált a' pogányság és eretnekség' legyőzésére. A' *dialectica*' becse növekedett, midőn a' hittudósok (Damianus Péter) a' XI. században kezdték használni azt a' vallási eszmék' fejtegetésére. Nem sokára föléledt a' realizmus és nominalismus közti harc, és a' nominalismus a' XIV. században diadalt vívott ki. — Miután a' XV. század' végével a' tudományi mozgalom nagyobb élénkséget nyert és a' bölcsészlet önállóságra emelkedett: akkor hatalmas ellenzék alakult az egyház' tekintélye ellen, melynek fölügyelése alatt állott középkorban a' tudomány, és ezen egyháznak

tekintélyét némellyek a' hittudomány' terén is megtámadták. Ebből a' XVI. század' elején rendkívüli elmei forrongás és hittudományi harcz támadt, mely *vallási reformatio'* neve alatt ismeretes. A' vita azon kérdés körül forgott: kinek van joga a' szent ígét értelmezni? Az egyház az egyéni ész' beavatkozását a' vallás' ügyébe 's a' hit-ágazatok' (dogmata) meghatározásába visszautasította, e' jogot kizárólag magának tartván fenn; ellenben a' hitújítás' védői a' hagyományos vallást az észnek törvényszéke és ítéllete alá rendelték 's ezen észet egyetlen tekintélyül jelölték ki. — Megvetvén a' szabadság' védői az egyház' tekintélyét a' kijelentett hit' értelmezésében, a' hitújítók magok közt is meghasonlottak és különböző hitelvek felállításával egymástól eltértek. E' viszály' folytán némelly merészebb elmék azon munkáltak, hogy a' hit' rejtelmait (mysteria) végkép száműzve az isteni kijelentés' színét is eltöröljék és helyébe az emberi ész' nyilatkozatait, az úgynevezett észvallást állítsák. A' rationalismus e' törekvése' végső túlságát csak a' legújabb korban, a' XVII. század' végével érte el.

(Vége az octoberi füzetben.)

— Következett a' *titoknok'* jelentése, mely szerint az ez idei jul. 25-kén Pozsonyban meghalálozott Borsicsky Dénes jogtanár az academia' részére két ezer pengő flot hagyott alapítványul, 's e' mellett könyvtára' nagyobb részét is, mely 229 munkából, 959 kötetben áll, 's már tetteleg az academiái könyvtárba beiktattatott. Az ülés ez alkalommal Pauler Tivador lev. tagot szólította fel, hogy a' hazafüdi lelkü tanár' emlékezetét beszéddel ünnepelje.

— Ez után a' *titoknok'* a' következő tudományos academiák' küldeményéből nyújtotta be azoknak legújabb kiadásait: a' *tudd. austriai cs. academiájától*: 1) Denkschriften der mathem.-physikalischen Classe. V. Bdes 1-te Lief. 2) Denkschriften der philos.-historischen Classe. V. Bd. 3) Sitzungsberichte der mathem.-physikalischen Classe, IX: 3—5. X. 1—5. 4) Sitzungsberichte der philos.-hist. Classe, IX: 3—5. X: 1—4. 5) Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen. IX: 1, 2. X: 1. 6) Fontes rerum Austriacarum. Zweite Abthlg: VI. VII. 7) Monumenta Habsburgica. Zweite Abtheilg: 1. Bd. — A' *tudd. porosz kir. academiájától*: 1) Abhandlungen der königl. Akad. der Wissenschaften zu Berlin aus d. J. 1852. Berl. 1853. 2) Monatsbericht der k. Akad. 1852. Nov. — 1853. Juni. 3) Preisfrage der philos.-hist. Classe. — A' *tudd. bajor kir. academiájától*: 1) Abhandlungen der mathem.-physikalischen Classe, VII: 1. München, 1853. 2) Bulletin d. kön. Akad. 1853. 1—25. — A' *cs. kir. földtani intézettől*: Jahrbücher der k. k. geol. Reichsanstalt 1853. 1.

— Ugyanaz a' következő *tudós társaságok'* megelőző leveleiket olvasta fel, ú. m. a' *dán kir. régiség-tani társaságét*, Kopenhágából f. é. mart. 15-kéről, 's a' *cs. kir. morva-sziléziai társaság' történet-statistikai osztályát*, Brünnből aug. 9-kéről, melyekben a' m. academia kölcsön-viszonyra kéri fel. Ezek mellett a' *dán kir. társaság* addig is, míg értekezései' saját alatti kötetével kedveskedhetnék, a' követk. czikkeket küldé meg az academia' Értesítőjében közlés végett, ú. m. Die Entdeckung Amerika's durch die Normannen; és Verkehr der Normannen mit dem Osten; a' morva-sziléziai történeti társaság-osztály pedig Szabályait és Értekezéseit: Schriften der histor.-statistischen Section der k. k. maerisch-schlesischen Gesellsch. für Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskundé, II—V. Heft. Brünn, 1853. — Az academia e' felszólítások' viszonzását határozta.

— A' *titoknok'* a' *kézirattár'* számára két becses gyűjteményt mutatott be;

egyét *Darvas Lajos* úrtól, a' gyöngyösi ref. ekkleziái választmány' elnökétől, mely 130, többnyire XVII. századbeli, 's többnyire eredeti, historiai becsű, levél- és okmányból, részben a' gyöngyösi ref. ekkli., részben saját családi levéltárából vettekbből, áll; más *Fábián Gábor* rendes tagtól, mely a' bécsi békekötésre vonatkozó számos státusiratok' egykoru másolatait tartalmaz; e' mellett még egy, 1358-ki hártya levelét a' vasvári káptalannak: mikért ezennel nyilvános köszönet mondatik.

— A' *könyvtár*' számára benyújtattak: *Balassa János* sebészettanártól: *A' Hassérvekről. Pest, 1853. *Birk Ernő* cs. acad. r. tagtól: *Zur Finanzgeschichte des Königreichs Ungarn unter Kg Ladislaus Posthumus. Wien, é. n. *Ihász Gábor* egri hitvánoktól: *Magyar Nyelvtan, 2-dik kiad. Eger, 1853. *Károlyi Lajos* klosterbrucki hadi-tanodai növendéktől illy című, társaival egyetemben szerzett, munkát: Formeln d. reinen und angewandten Mathematik, d. Physik u. Chemie. Pest, 1853. *Tóth Lőrincz* pénztárnoktól: Martin Luther im Tode nach dem Original-Gemaelde von Lukas Kranach. Stuttg. fol. és Tafeln zur Statistik der Österr. Monarchie für 1842. Wien, 1846. fol. Végre a' *készthelyi, lévai, pesti, szegedi, székesfejérvári és szombathelyi közélettanodáktól* azok' f. évi programjait. — Az egyetemi, kecskeméti, pápai, pataki és pesti nyomdák-tól 28 db. kötetmi példányt.

KIS GYÜLÉS, SEPT. 26. 1853.

(A' *mathem. és természettud. osztályok*' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: *Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss K. r., Braszai és Pólya lev. tt. — Czuczor r., Pauler, Tóth, Vachott Sándor és Wenzel lev. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

BUGÁT PÁL rt.

bevezetésül a' növények' betegségeiről általában értekezvén, általment a' jelenleg olly szomorú nevezetességre vergődött *szőlőkór*' tárgyalására. Mellynek előre bocsátván rövid történetét, a' szőlvész (Oidium Tuckeri) alaktanilag leírta, 's azt Pólya József lev. taggal összeműködve 200 és 300-szoros nagyításban Plössl és Chevalier' görcsőin elémutatta. Ezen kívül, hasonlítás végett még a' *kukoricza' üszöge* (Puccinia graminis), a' *tök, uborka, repce, beléndek, útifű* és *here*' fejrágája' penei, és ezeknek részei voltak nagyító üvegi szemlének kitéve, mellyeknek kelemei (spora) és kelemcei (sporulae), a' kukoriczáét kivévén, alkotásukra mind megegyezni találattván: ebből az oidium' széles elterjedését, 's annak nem új, sőt nagyon is régi voltát következtette, megjegyezvén egyszersmind, hogy e' kór növény nem csak magvai, hanem minden más, romlásnak ellenálló részeinek, kedvező befolyások alatt, hova a' nedvességnek nagyobb, a' hőnek és világosságnak pedig kisebb fokai tartoznak, tenyészni indulván, magoknál sokkal nagyobb és nemesebb növények' betegségét sőt halálát okozzák; holott ellenkező befolyások alatt, t. i. száraz, meleg és verőfényes idő állván be, ők fonnyadnak el; honnét ezen autopticus vizsgálatok' vég következtésüül azt mondotta ki, hogy e' baj nálunk még sem lesz olly iszonyatos, mint a' mikép mai nap általánosán gondoltatik.

A' MAGYAR TUDOMÁNYOS INTÉZETEK' HIVATALOS KÖZLÖNYE.

MAGYAR ACADEMIA.

A' dán kir. régiségtani társaság' kérésére a' következő két tanulmányos cikket itt közzé tesszük.

I. Amerika' fölfedezése a' normannok által.

A' svéd eredetű *dán Gardar* első normann vala, ki 863-ban fölfedezé *Islandot*. E' tartománynak csupán egykét egyes tengerparti vidékét látogatók meg irlandi remeték mintegy fél századdal előtte. Tizenegy évvel később, 874-ben kezdé meg *Ingolf* norvégifi a' tartomány' gyarmatosítását, melly hatvan év alatt be vala végezve. Az új gyarmatosok, kik jobbára éjszak' legtekintélyesebb 's műveltebb családhoz tartozának, virágzó köztársaságot alapítának *Islandban*. Itt e' távoli sziklaszigeten éjszak' ősnyelve századokon át a' maga teljes épségében 's változatlanul tartá fen magát, 's itt jegyeztettek föl a' népdalok és néphitregék az eddákba, és a' sagákba azon történelmi elbeszélések, mellyeket az új gyarmatosok scandinávi anyaországukból magokkal hozának, 's így keletkezék itt egy nagy jelentőségű történelmi irodalom.

A' sziget' helyzete 's a' gyarmatnak idegen országok 's tartományokhozi viszonya első korszakában szükségessé tévék az ősektől örökölt tevékenység' gyakorlását 's kiképzését a' Nagy-oceánon túli új fölfedezések' vágya mellett. *Gunnbjörn* már 877-ben először pillantá meg *Grönland* hegyes tengerpartjait. E' tartományt azonban csak 983-ban látogató meg *Vörös Erich*, ki három év múlva, 986-ban, kivándorlott islandiak által ugyanott az első gyarmatot alapítá a' délnyugati tengerparton, épen ott, hol később a' gardari püspökség állítottott, melly három századnál tovább létezők. A' fő tengeröblöket a' tengerjárás' főnökeinek neveiről nevezék el. *Vörös Erich* *Erichsfjordban* telepödék meg, *Einar*, *Rafn* 's *Ketil* a' rólok nevezett tengeröblök mellett foglalának lakhelyet, *Herjulf* pedig *Herjulfssnesben* szálla meg.

Midön *Herjulf* fia, *Bjarne*, *Islandból* *Grönland* felé hajókázék, ugyanazon évben t. i. 986-ban, a' vihar délnyugat felé verte ki őt a' Nagy-oceánba, honnan ő először pillantá meg a' földie által későbbben meglátogatott 's elnevezett amerikai földrészek' tengerpartjait. E' tartományok' pontosabb megvizsgálása végett *Boldog Leif*,

Vörös Erich' fia, 1000. évben, egy fölfedezési tengeri utazást kísért meg. Beutazá a' Bjarne által kijelölt tartományokat, pontosabban leírá azokat, és természeti minőségeknek megfelelő neveket tulajdonítá azoknak, ú. m. *Helluland*, tekintve ennek lapos köveit, most *Newfoundland*; *Markland* vagy Erdőtartomány, jelenleg *Új-Skótzia*, és *Vinland* vagy Bortermő-föld, *Új-Anglia*. Itt huzamosan időze Leif 's nagy házakat építtete, melyek róla *Leifsbudir*- vagy Leif-bódéinak nevezettek. Egy *Tyrker* nevű német, a' ki útítarsa vala ekkor Leifnak, szőlőgerézdeket földöze ott fel, melyeket hazájából ismert; Leif e' gerézdekről nevezé el aztán a' tartományt. Két év mulva Leif' testvére, *Thorvald* méne oda, 1003-ban vizsgálkodási utazás végett délfelé hajókázék a' tengerpartok' hosszában; következő évben azonban egy éjszak felé tartott hajókázás közben egy csetepatében több benszülöttel együtt megölték őt.

Amerika' első fölfedezői közt leghíresebb egyéniség azonban *Thorfinn Karlsefne*, islandifi, kinek származékrendét a' sagák dán, svéd, skót és írlandi ősökre, részint királyi nemzetségekre viszik vissza. Ez 1006-ban egy kereskedelmi utazás közben meglátogató Grönlandot, és ott nőül vevé *Gudridot*, *Thorstein*' özvegyét, Vörös Erich' egyik fiaét, ki évvel előbb egy nem sikerült utazás közben a' Szőlőtermő-tartomány felé meghalálozék. Nője' kíséretében, ki őt ezen utazásra buzdítá, és százhatvan emberrel, 1007-ben tavasszal két hajón a' Szőlőtermő-tartományba hajókázék, hol három évig tartózkodék, 's majd barátságos, majd ellenséges közlekedésben álla a' benszülöttekkel. Itt Gudrid 1008-ban *Snorre* nevű fiat szüle neki, ki tekintélyes nemzetség' törzsatyjává lőn Islandban. Ehöz tartozának a' tartomány több első püspökei; leányától való onokája Thorlak Runolfson híres püspök vala, ki Island' első *Keresztyénjogát* adá ki. 1121-ben *Erich püspök* Grönlandból a' Szőlőtermő-tartományba hajókázék, kétséggkívül ott lakó földieinek a' keresztyén hitbeni megerősítése 's megtartása végett.

A' régi islandi utazási leírások' adatai a' tartomány' égaljáról, földszíne- 's termékeiről nagyon jelesek. Brémai Ádám (von Bremen), XI. századbéli nem éjszaki író szinte eléadja Svein Estridson dán király' egy jelentvénye szerint, miszerint a' tartomány arról kapta nevét, hogy ott a' szőlőgerézdek vadonta nőnek; az újabbkori viszontfölfedezők ugyanezen oknál fogva nevezték a' tengerparthoz közel fekvő nagy Márta-szigetet *Vineyard*-nak. Hasonlókép említés tétetik arról is, hogy ott a' török buza vagy kukoricza (mais) vadan tenyészik.

A' fekvést azonban a' sagákba foglalt hajókázati, földirati 's csillagászati adatok' összeállításá teszi kétségtelenné; ide tartoznak a' különféle fölfedezett vidékeknek több napi utazások szerint följegyzett távolságai, a' tengerpartoknak, névszerint Skótzia' fejjér fővenyombjainak 's a' messze kiterjedt csodálatos tengerpartoknak és fő-

venyhalmoknak jeles leírása a' Cod' hegyfokán (a' normannoknál: *Kjalarnes* és *Furdustrandir*); továbbá még azon csillagászati közlemény, hogy a' legrövidebb nap Weinlandban kilencz órai hosszasága, mi által a' hely' földirati szélessége $41^{\circ} 24' 10''$ -re határozatlik, melly szélesség azon egy a' fokhegyekével, mellyek a' Mount Hope öbölbe bejárásokkal határosak, melly öböl mellett a' Leif-féle sátorok vagy bódék állottak 's a' mellynek környékeiben a' régi normannoknak főgyarmatuk volt, mellyet *Hóp*-nak nevezének.

A' normannok ismertek egy déliebben fekvő, általok *Irland* *ít Miklá*-nak vagy Nagy-Irlandnak nevezett tartományt is. Néhány lelkész 1266-ban, Gardar püspöki székhelyből, fölfedezési utazást kísért meg az éjgönczi tartományokba a' Lancaster-szoroson és Barrow-úton át. Az islandi oklevelekbe foglalt utolsó tudósítvány a' Grönlandból Marklandba való utazásra vonatkozik 1347-ben.

II. A' normannok' közlekedése kelettel.

A' normannok' ősei hajdanban, mellynek történelmét homály és hitregék borítják, keleti hazájokból kivándorlának Europa' éjszaki részeibe. Meddig tarták fen törzsatyáik nyelvöket és szokásaikat némi eredetiségben keleti hazájokban, azt ezutáni vizsgálkodások fogják kideríteni világosabban. Itt csupán azon történelmi tényt szándékunk kiemelni, miszerint a' normannok Islandnak a' távol nyugaton fölfedezésével egykorúlag nagy jelentőséggel léptek föl még keleten is. A' scandinávi éjszokról oda behíva, Nestor szerint (862.), a' warági oroszok' neve alatt azon Oroszországot alapíták, mellynek kül-'s belviszonyaira a' következő században még nagy befolyással valának. A' szláv krónista' tudósításának bizonyossága, 's a' scandinávi oroszoknak az ország' első korszakában jelentősége legvilágosabban kitűnik azon történelmi személyek' neveiből, mellyek csaknem öszevesen a' régi dán és régi éjszaki nyelvhöz tartoznak 's éjszакnak rúnairati emlékeiben és a' sagákban találtatnak fel. Könnyű fölismerni azokat, habár a' szláv tudósító elferdítette is azokat a' leírásban: Rurik, Sineus, Truvor (Roerik, Sune, Thurvard); Oskold, Dir (Höskuld, Dyri); Igor, Oleg, Olga (Ingvar, Hoelge, Hoelga). Az Oleg által 907 és 911-ben követekül Konstantinápolyba küldött orosz *nemzetű* férfiak, ú. m. Karl, Frialaf, Vermund, Rolf, Steinmod, Ingiald, Gaute, Roald, Kár, Freyleif, Roar, Eythiof, Thrain, Leidolf, Vestar, valamennyien normannok valának. Igor' nagy követségében Konstantinápolyba, 944-ben, Karamsin ezen mintegy ötven férfit' nevei között csak három szlávot talált; a többiek mindnyájan éjszakiak, ú. m. Ivar, Vigfast, Eylif, Grim, Kolskeg, Frode, Burstein, Thorbjörn, Asbrand stb.

A' byzanti írók' elnevezései az oroszok' hajóinak számára: *σχεδια*, *σαράβιον*, *ασχος*, újra feltaláltatnak a' Snorra Eddában ilyenképp: *skeid*, *karfi*, *askr*. Porhippalotában szül. Konstantin császár

949-ben írt munkájában a' birodalom' igazgatásáról a' Dnieper vize' legnevezeteseb folyamsebességeit megnevezi, melyeken az oroszoknak át kelle költözniök Konstantinápolybai járásaik közben. Idézi a' neveket valamint oroszúl (*ῥωσιστὶ*) úgy szlávúl (*σλαβινιστὶ*) odamellékölt jelentésekkel. A' görög nevek, melyeket a' korábbi írók már éjszakiaknak nyilatkoztattak, e' következők: *Εσσοῦπῃ* (*ei sofa*), nem alunni; *Ὀὐλβοροὶ* (*hólmfors*), szigetörvény; *Γελλανδοί* (*giallandi*), csendülő; *Αειφάρ* (*oesfr, heves*), duló; *Βαρουφόρος* (*bárufors*), szlávúl: wulnprach, hullámörvény; *Δελάντι* (*hloeandi*), nevető, vagy: *lóandi*, játszani; *Στρούβουν* (*strandbuna*), kis örvény. Liutprand, cremónai püspök, ki 946 és 68-ban Konstantinápolyban jára, világosan tanúsítja, hogy a' görög írók' oroszait (*Ρως*) a' frankok normannoknak nevezék el. A' normannok (svédek, norvégek, dánok) nagy tömegekben költözének, többször szárazon Oroszországon át, Konstantinápolyba, és waringok' (*Βάραγγοι*) nevezete alatt léptek szolgálalba a' görög császárok' testőreinél.

Nestor' tudósítása érdekes bizonyításra talál a' különféle runa-emlékjelek által Svécziában, ha egyébiránt elfogadható, mi nagyon valószínű, hogy az azokon megnevezett Igvár, Igor orosz nagyherceg. A' dán társaság által Svécziában e' végre tett több utazás' alkalmával mintegy hatvan runaemlékről másoltattak ábrák. Ezek közül tizenkettő említést tesz ezen Igvár vagy Ingvar-ról, 's azok' emlékezetére szerkesztettek, kik járataiban (*i faru med Igvári*), részint mint hajóvezérek, részt vettek.

Rafn e' tárgyú munkája, melyhöz több islandi, norvég, svéd és dán becses közleményekkel járula, az Eddák és hitrege-történelmi sagákból kivonatokkal kezdődik; oda tartozik az egész nevezetes Sögubrot, mely tudósításokat foglal magában a' régi királyokról Dániában és Svécziában, 's az egész tartalomdús Hervararsaga. Azután kivonatok közölletnek éjszak' történelmi sagáiból. A' normannok gyakran tévének utazásokat a' Gandvik-on át (Fejér-tenger) Bjarmalandba, 's a' Keleti vagy Balti-tengeren Austrvegbe. A' norvég királyok' története a' X. és XI. században sok érintkezési pont által csatlakozik Oroszországhoz. Olaf Tryggvason Gardarike-ban élte ifjukurát. A' norvég királyvérből származó Eymund 1015-ben költözik oda, és részt vőn aztán a' Jaroslav, Burislaw és Vartislav közötti vitákban; ezen Eymund' tetteiről egész Saga kering. Szent Olaf bizodalmas viszonyban vala az orosz fejedelmi házzal. Fia, Jó Magnus, későbbben Norvégia 's Dánia' királya, ifjukurának több évet tölté Nowgorodban az udvarnál. Harald Hardrade és Rögnvald Brusason, utóbb az Ordneyek' jarlja, sokáig honvédei a' nagy fejedelemnek, 's Harold későbbben vezére volt a' waringoknak Miklagardban (Konstantinápoly). A' Faerey inga-saga említi azon Rafnt, ki Nowgorodba tett utazása miatt Holmgardfare-nak neveztetett, 's emlékezik Färingen Zsigmond' utazásairól Gardarike-ba. Az islandiakról

szóló ságák sok hason tudósítást nyújtanak; Egilssagája Egil és Thorolf' tetteiről Kurlandban; a' Nyalssaga Gunnar és Kolskegg' utazásairól Revalba és Eysyslába. Björn Arngeirson 1009-ben hősi tettet vitt véghez nagy Wladimir' szolgálatában. Egy másik még híresebb islandi költész és vitéz, Thormod Kolbrunarskald, több évi tartózkodás után Grönlandban, Norvégiába utazék egy Skuf nevű benszülött amariikaival, Stokkanes' birtokosával Eiriksfiördben; 1029-ben mindketten Gardarike-ba kísérek Szent Olafot.

A' régi islandok' földirati emlékeinek közlött kivonatai közt igen nevezetese: egy világkép a' XII-dik, és három földtekela-prajz (planisphaer) a' XIII. és XIV. századból, melyek különös saját-ságuk az által, hogy tájékozásuk azon egy a' középkori arab cartographokéval, fölfelé irányozva a' délt. A' földirati följegyzésekben, melyeket thingeyrari, éjszak-islandi Miklós apátnak köszönhetünk, egy tudósítás találhatik a' Sz.-Földre 1151—53-ban tett utazásról, mely érdekes jeladásokat foglal magába más utazási közlemények' összehasonlításához, ugyanazon korszakból; ezek közt egy arab megnevezést, mely egyetlenegy e' korszakbeli európai tudósítónál sem említetik. E' szakaszhoz egy alaprajza is tartozik Jeruzsálemnek.

KIS GYÜLÉS, OCT. 8. 1853.

(A' nyelvtudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztály' részéről: Balogh, Czuczor rr. tt., és Hunfalvy, Re-picky, Tasner lt. tt. — Egyéb osztályokból: Császárr Fer. tiszt. tag, Bugát, Erdy, Horváth Cyr., Jerney, Kállay és Kiss K. rr. tt. — Csorba, Tóth, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

CZUCZOR GERGELY rt.

újabb mutatványokat terjesztett elő a' nagy szótárból, melyek itt közöltetnek.

Lesz (le-sz), a' régieknél *leszen*. Sajátnemű ige. 1) Önható-lag véve megszabatosabban megfelel neki a' latin : *fio, fis, fit*. Minden mód és idő' ragait rendesen fölveszi. *Jelene* : leszék, leszesz vagy lészsz, *leszen* v. *lészen* v. *lesz*, *leszünk*, *lesztek*, *lesznek*. *Félmultja* : levék, levél, leve, v. lők, löl, lön v. lén, levénk, levétek, levének vagy lönek, lének. Hasonlat szerint valószínűleg létezett hajdan az egyesben : *lek, lel* (levék, levél), és a' többesben : *lénk, létek* (levénk, levétek), *lönk, lötök*. Az elébbiekre nézve álljanak itt némely példák, Révai után. Elabor. Gramm. Hung. Vol. II. „Ismét ördög rabja *lök*. Kellemetes *lök* az Istennél. Érettünk emberré *löl*. A' városnak *löl* édes oltalma. Nagy földindulás *lön*. Ez kegyiglen mind azért *lön* így. A' Góliáthtal kész *lén* megütköznie. Inkább ékesen szóló, hogy nem mint boldog *lén*. A' többesben : Nagy szózatok *lönk* mennyországban. Az ő ruhái tündöklő fehérek *lönk*. Segítői *lénk* az apostoloknak.“ — *Multja* : le-tt, lett-em, lett-él stb. *Jövője* : le-end v.

le-j-end, *parancsolója* : légy, legyen, v. légyen, legyünk, legyetek, legyenek v. légyenek. *Ohajtója* : lennék, lennél, lenne. *Határ-talana* : lenni, ragozva, lennem, lenned, lennie stb. *Részesülője* : levő vagy lévő, leve vagy léve. — Ugyan ezen mód szerint ragoztatnak a' *tesz, vesz, visz, hisz* igék, és sokban megegyeznek az *eszik, iszik, alszik, fekszik, nyugszik* igékkel, melyeket láss saját rovataik alatt.

Értelmét tekintve, általán am. készülöben van, hogy valamivé alakuljon, hogy valami váljék belőle. Alapfogalom benne az erőnek azon folyamatos működése, azon törekvés, mely valaminek végrehajtását eszközli. Ezt fejezi ki a' hellen *γινωσκει*, mellyel ismét rokon a' *γενωσκει*, minthogy a' ki születik, az lesz is. Különösen *lesz* valami : 1) Csinálás, tevés által, melly kivülről hat, pl. A' szén égetett fából, a' mész égett kőből *lesz*. A' papir rongyból, a' cserépedény agyagból *lesz*. A' ruha szövetből, bőrből *stb lesz*, azaz készül. 2) Belső cselekvés, vagy is átalakulás által, melly mintegy önhatólag történik. A' mustból bor, a' borból eczet *lesz*. Egyik öcsémből katonára, másikból pap *lett*. Porból *lettél*, porrá *léssz*. A' közlegény tisztté, az úr szolgává *lett*. Hát te mivé *leszsz*? 3) Időben haladó kifejlődés által. A' magból csemete, a' csemetéből fa *lesz*. Ha majd a' gyermekből ifjú, az ifjúból férfi *leend*. 4) Bizonyos tulajdonságok fölvétele által. Ezen fiatal ember nem sokára kopaszszá, vakká, és siketté *leend*. Jeles tudós, zenész, szobrász *lett* belőle. Midőn különösen és határozottan átalakulást akarunk kifejezni : akkor a' viszonynev *vá, vé* ragot vesz fel, pl. A' kő mészzé, a' fa szénné, hamuvá *lesz* (változik). Fiam katonává *lett*. Midőn pedig egyszerűen állapotra vonatkozik, a' *vá vé* elmarad; pl. A' lepke hernyóból *lesz* (képződik, fejlődik). Az aczél edzett vasból *lesz* (készül). 5) Am. születik; pl. Hugomnak fia *lett*. A' múlt század' végén *lettem* e' világra.

Nem anyától *lettél*,

Rózsafán termettél.

Piros pünköst napján

Hajnalban születted. (Népd.)

6) Midőn a' *van* igének jövő idejét jelenti, megfelel neki a' latin : *ero, eris, erit*, 's kifejezi azon állapotot, melly még csak ezután jön, 's időbeli viszonyban van vele a' jelen *van*, a' félmúlt *vola*, és a' múlt *volt*; pl. Ma városban vagyok, holnap már falun *leszek*. Taval Füreden voltam, most Parádon vagyok, esztendőre Budán *leszek* a' nyáron. L. Vagyon, Van. 7) A' birtokot, vagyont jelentő hiányos *van* igének jövőndője. Megfelel neki a' latin *habeo*, vagy *est* mihi, *est tibi*, *erit* mihi, *tibi* stb; pl. *Est* mihi namque domi pater, *est* injusta noverca. Ez értelemben csak harmadik személye van, mind az egyes mind a' többes számban; pl. Nekem, neked, neki *lesz* v. *léssen*, nekünk, nektek, nekik *lesz* v. *léssen*. *Lesz* borom, buzám, szalonnám. A' ki vesz, annak *lesz* (Km.). *Léssen-e* eső?

A' lovadnak *lész*en

Széna abrak készen;

'S a' szolgáltnak *lész*en

Turós csusza készen. (Népd.)

Tehát valamennyi értelemben a' *lessz* ige jövendőt foglal magában, az első (fio) készülöben, alakulóban levő jövendőt; a' másik (ero) közönséges jövendőt, mely a' jelent és múltat kizárja; a' harmadik (habebo) birtoklási jövendőt. Gyöke *le* (valamint a' *tesz*, *vesz*, *visz* hisz igéké: *te*, *ve*, *vi*, *hi*), mely a' működésben levő erőnek, vagy a' közeledő időnek mozgását, indulását fejezi ki, és azon szók' osztályába sorozandó, melyekben a' *le*, *li*, *lő*, *lű*, 's a' vastaghangu *la*, *lo* mozgást jelent, vagy is *le* am. mozog, hogy valamivé képződjék, alakuljon (fit), vagy valamelly állapot, cselekvés már indulóban van, hogy bizonyos jövendőt elérjen. Lásd: *Le* gyök. Ugyanezen *le* rejlik megfordítva azon *ül*, *ül* képzőü önható igékben, melyek olyanná alakulást, vagy is *levést* jelentenek, milyen maga az alapszó; pl. Szépül a ház, am. széppé *lesz*. Csúnyúl a' ruha, csúnyává *lesz*. El-lentétetik neki a' külható igének *te* gyöke, mennyiben azt jelenti: olyanná *tesz*, mint az alapszó; pl. Szépít, széppé *tesz*, csúnyít, csúnyává *tesz*, domborít, domborúvá *tesz*, szűkít, tágít, vastagít, vékonyít, szűkké, tágga vastaggá, vékonynyá *tesz* v. alakít. Ugyanezen értelmé van az *ül*, *ül* határozóképzőnek, midőn olyanná *levést*, alakulást jelent, mint az alapszó; pl. Bíróül választották, azaz, hogy bíró *legyen*, segítségül hívni valakit, azaz, hogy segítségre *legyen*. Porúl adni be valamelly gyógyszer, am. porrá csinált, porrá lett gyógyszer adni be. Midőn a' *lesz* am. habet, gyöke, *le* rejlik azon *l* képzőü igékben, melyek becsülést vagy ócsárlást jelentenek; pl. Sokall valamit, sokra becsül, soknak tart, *multi habet*; ellentéte: kevesell, *pauci habet*; nagyoll, *magni habet*; kicsinyell, *parci habet*; javall, *boni habet*; roszall, *mali habet*, *vituperat*; magasztal, *alti habet*, *exaltat*; ócsárol, *vilipendit* stb. Sőt maga a' *val*, szokottan: *vall*, am. *aliquid habet*, pl. gyalázatot, szégyent, kárt, becsületet *vall*, am. gyalázata, szégyene, kára, becsülete van. E' szerint a' *vall* am. *van-ol*, 's öszvehúzza *vanl*, betűmódosítva *vall*. Midőn pedig egyszerűen íratik és mondatik *val*, akkor tiszta gyöke *va*, melyhez az *l* tisztán járult, mint a' *to*, *ta* gyökökhöz *tol*, *tal*, távollá *tesz*, *tolu*, *talu*. Hogy pedig a' *va* olyan tiszta gyökige, mint a' *te*, *ve*, *le*, *vi*, *hi*, *me* stb, mutatja azon tulajdonsága, hogy majd *gy*, majd *n*, majd *l* képzővel ugyanazon jelentése van: *va-gy* (on), *va-n*, *va-l*, mint *megy*, *men*, *mén*; *vesz*, *ved*, pl. *szedi vedi*, *veddegeli*.

Van az *el* képzőnek átható 's gyakorlatos jelentése is, miről *l*. *l* igéképző. A' lapponok' nyelvén megfelel neki a' *lä* v. *le*, mely a' *van* igének értelmével bír; pl. *läm* vagyok, *läc* vagy, stb.

A' fent említettekből kitűnik, hogy hibásak az illy mondatok: Bár csak *te* is ott *lennél*, e' helyett: ott *volnál*; mert itt azt akarjuk

mondani : *esses*, nem pedig *fieres*. Ha én ott *lettem* volna, e' helyett : *voltam* volna (*fuissem*). Valamint más : *Baja lett*, és *baja volt* ; *fia lett* és *fia volt*.

Meg, kötszó. 1) *És*, latinúl : *et*. Én *meg* te, ego *et* tu. Egy *meg* kettő, az három, unum *et* duo sunt tria. 2) Néha a' *pedig* kötszónak felel *meg*. Én künn vigyázok, te *meg* benn. Péter írjon, Pál *meg* olvasson. Egyébiránt itt is öszvekött értelme van. Midőn kettőztetve használtatik, *megmeg*, am. ismét, újra ; pl. *Megmeg* elment, pedig honn kellene maradnia. Ez alakban is bizonyos ismételt cselekvést, szenvedést, vagy állapotot köt öszve ; pl. e' mondatban : *Megmeg* sir, többszörös síró állapotot fűz együvé. Származékai : *megent*, v. *megént*, v. *megint*, v. *megest*, v. *megesleg*, mellyek különféle tájszokások szerint divatoznak, és határozói értelemmel bírnak. Egyjelentésűek velők az öszvetelt *esmeg*, *ismeg*, *esmeg*, *ismég*, mellyekből lett, *esmét*, *ismét*. Ezekhez tartozik a' tájdivatos *eseg* (es-eg), mellyből az *m* hang hiányzik, 's alkotó részei a' kötő *es* és gyakorlatos *ég*, melly Balaton' vidékén mint igekötő *meg* helyett használtatik ; pl. *egverték*, *egmondták*, *eglátták* am. *megverték*, *megmondták*, *meglátták*. E' szerint a' *meg* és *eg* alapfogalomban meg-egyeznek, 's valószínűleg e' második az eredeti, melly mint képző ismétlést, gyakorlatot jelent. A' *gyakorlat* fogalmával szorosan párosúl az *öszszekötés*, *öszvefűgés*, továbbá a' *sokaság* fogalma ; mert a' mit gyakorlunk, azt mintegy részenként teszszük, mellyekből egy egész alakul, és gyakorta tenni valamit, annyit jelent, mint *sokszor* tenni. Innen van, hogy nyelvünkben (másokban is) ugyanazon képzők majd gyakoriságot, majd öszszekötést, majd sokaságot jelentenek, nevezetesen : a) az igeképző *ég* (og, ög) jelenti azon cselekvést, vagy szenvedést, vagy állapot' ismétlését, egyszersmind öszvefűgését, melly az alapszóban csak egyszerűen foglaltatik ; pl. *bűzöl* am. *bűzt csinál*, *bűzölög*, ismételt, folytonos, sok *bűzt csinál* ; *füstöl*, *füstöt csinál*, *füstölög*, folytonos *füstöt csinál*. Illy viszony van a' teker *ekerég*, csavar *csavarog*, kever *keverég*, szusz *szuszog*, kocz *koczog*, pör *pörög* stb. között. Ezen *ég* némelly igékben *íg*, pl. *hajígál*, *gurígál*, *huzígál*, *taszígál* stb. Hogy a' gyakorlatos *ég* egyértelmű az *es* v. *es* kötszóval, kitűnik abból is, mert némelly igékben felváltva használtatik, mint : *lípeg* *típes*, *nyeldeg*(el) *nyeldes*, *verdeg*(el) *verdes*, *pergel* *persel*, *tapog* *tapos*, *dörgöl* *dörsöl* (*dörzsöl*) stb. Továbbá az *es-eg* valamint önállólag kétszerezett gyakorlatul használtatik : hasonlóan előfordul mint képző is, pl. *reb-es-eg-et* (*rebesget*), *ker-es-eg-el* (*keresgel*), *fut-os-og-ál* (*futosgál*), *rak-os-og-at* (*rakosgat*). b) Mint névképző folytonos voltát jelenti bizonyos tulajdonságnak vagy hajlamnak, a' *hervatag*, *förgeteg*, *csörgeteg*, *zuhatag*, *rengeteg*, *ingatag*, 's mind ezen nemű szókban. c) A' *ség* (ság) névképző is elemezve *es-ég* v. *es-eg* (ismét) öszvehúзва *ség* (ság), mert tudva van, hogy az *es* v. *és* máskép = 's, pl. én 's ő ; ámbár néha a' rago-

zásban is csonkítlanul kitétetik; pl. nyereség, vereség, sokaság. E' képzőben alapfogalom a' sokaság, vagy is egynemű részekből álló, 's együvé kötött egész; pl. népség am. népekből álló sokaság, egész, mintha ezt tenné, nép, es nép, meg nép (nép-es-eg); hasonlóan diákság, katonaság, papság, ifjúság, legénység, am. diákok, katonák, papok, ifjak, legények együtt véve, mindnyájan öszvekötte; magyarság, némettség, oláhság, tótság am. magyarok, németek, oláhok, tóttok' öszvege; hegység, völgyesség, erdőség, merőség, rétség, homokság, tóság, több hegy, völgy, erdő, mező, rét, homok, tó együtt 's öszvevéve; Somogyság, Bácskaság, Szilágyosság, Hanság, am. az egész Somogy, Bácska, Szilágy, Han stb. Az illy, tulajdonságot jelentő szókban is, mint: szegénység, gazdagság, szépség, rúttság, gyönyörűség, az illető gyöknek sokasága, teljes mértéke értetik, miért szépséges, am. igen szép, rútságos am. nagyon rút, gyönyörűség is igen gyönyörű.

Ugyanezen sokasító alapfogalom rejlik a' főfokot képező *leg* szóban, melly vagy a' *meg*' átalakulása; pl. *legszebb* am. meg (még) szebb, *leg es legszebb* am. még és még szebb; vagy öszve van húzva az *el-eg* (el-ig, satis) szóból, 's am. *usque*, 's jelenti a' véghatárt az öszvehasonlításban. Innen érthetők az illy hasonlítási módok: a' buzának *leg*jáva, az almának *legszepe*, azaz, a' mi véghatárig, elig jó, elig szép. A' régieknél *mentől* (mindtől) használtatott a' *leg* helyett; pl. *mentől* szebb = mindennél szebb. Maga az *elig* v. *elég* is olly sokaságot jelent, melly bizonyos véghatárig terjed.

E' hasonlító, vagy nagyító *leg*-től különbözik azon *leg*, melly névhatározókat képez 's am. mód, forma, kép, pl. *sietőleg*, *hasonlólag*, *futólag*, 's úgy látszik, nem egyéb, mint a' képet, formát, jelentő *alak*' módosítása, mi szerint *hasonlólag* tenni valamit am. hasonló-alak (hasonló-kép) tenni.

3) Az *eg* kötszóval rokonságban van a' határt jelentő *ig*, mert midőn ezzel élünk, akkor a' térnek vagy időnek két vég pontját kötjük öszve; pl. innen odáig, ezen utcától a' másikig, mától holnapig, reggeltől estig, mellyben a' folytonosság' fogalma is benne foglaltatik, valamint azon mennyiség, vagy is sokaság, mellyet a' két végpont öszveköti. A' latinban szinte a' megfelelő *usque*-ben a' *que* kölszó.

Ha továbbá figyelembe vesszük, hogy a' *g* és *k*, mint legközelebbi rokon hangok általán a' nyelvekben, nevezetesen a' mienkben gyakran felváltva használtatnak: nem fog valószínűtlennek látszani állításunk, ha azt mondjuk, hogy mind a' nevek, mind az igék' többesét képző *k* nem egyéb, mint a' gyakorlatot, 's többeknek öszveköttetését jelentő, 's megkeményült *g*, miszerint népek am. nép-eg, több nép együtt véve; helyek am. hely-eg, több hely, azaz hely meg hely együtt véve; emberek am. emberek, több ember öszvevéve, ember meg ember. Hasonlóan az igékben: *verünk*, eredetileg *verenk*, mint Balaton körül mondják, azaz, *ver-en-eg*, *vertek* am. *ver-d-eg*

(ver-sz-eg), *vernek* am. *ver-ön-ek*. E' nyomon haladva úgy találjuk, hogy a' *k* mint lágyított *g*-ből lett névképző szinte sokaságot, nagyobb mennyiséget jelent a' *tájék*, *környék*, *ivadék*, *maradék*, *pirók*, *posók*, *szemők*, *pohók*, *iszák*, *tudák*, *félénk*, *falánk*, *nyulánk* stb szókban, melyek közül némelyeket *es* (os, ős) képzővel is ejthetünk, mint *pirók piros*, *szemők szemes*, *posók posás*, *czombók czombos*, *iszák iszos*, *pohók pohos*. Honnan továbbá azt közveközvetjük, hogy a' tulajdonságot jelentő *es* (as, os, ős) eredetileg gyakorlati, vagy sokasági értelemmel bír; pl. népes város, am. sok népű, hegyes vidék am. sok hegyű, *erdős tájék*, am. sok erdejű, *beteges ember*, am. gyakran beteg. Néha jelenti azon viszonyt, mely két különböző tárgy között létezik, 's ekkor öszszekötő jelentése van, pl. *szeles idő*, am. szél és idő együtt, *nedves ruha* am. nedv és ruha együtt; *boros hordó*, bor és hordó, *pénzes erszény*, pénz és erszény. A' német nyelvben az illy öszszvetétnék némelly világos példái léteznek; pl. *schnur* und *blei*, magyarul ólmos zsinór, tehát ólom és zsinór; *eier* und *schmaltz*, vajas tojás, azaz, vaj és tojás; *öhr* und *band*, am. füles (karikás) szalag, azaz, fül és szalag, *Sack* und *Pack*, málház zsák. Az *es* némelly szókban *is*, pl. *lapis*, *haris*, *köris*, *hamis*, *kódís*. — Az *és*, *ás* névképzőben is a' folytonosság' alapfogalma rejlik; mert igékből olly szókat alkot, melyek az alapige' értelmének, vagy is az alapige által jelentett cselekvésnek, szenvedésnek, vagy állapotnak folytonos voltát fejezi ki; pl. *sír-ás* am. folytonos síro állapot, *nevet-és*, *folytonos* nevető állapot, *arat-ás*, az arató munkának folytonos volta. Ezen képző' eredeti értelme valószínűleg egyedül állapotra vonatkozott, mi szerint ezek: *verés*, *látás*, *ütés* nem cselekedetet jelentenének, hanem azon állapotot, melyet a' gyök-igének gyakorlása idéz elő, magát a' cselekedetet pedig a' *veret*, *látat*, *ütet* fejezi ki. E' szabatos különböztetésnek a' régi magyar nyelvemlékekben sok nyoma találtatik, mit, fájdalom! a' későbbi kor elhanyagolt.

Az *eg*-gel, mint kötszóval, egygyökű az *egész* és *egy*. Hogy ezen két szó bizonyos alapfogalomban öszszevejön, kitetszik onnan; mert mind az *egész*, mind az *egy* két hasonló részre osztva két *felet* képez, vagy is *fél* am. a' két hasonló részre osztott *egésznek* vagy *egynek* egy-egy része. Tehát valamint az *egésznek* minden része öszszevevé *egyet* tesz: hasonlóan az *egy* osztatlan állapotban *egészet* képez. E' szerint *egész* am. *egy ész*, v. *egy-esz* v. *egy-es*, t. i. több öszszekötő részből álló *egység*.

A' régi nyelvemlékekben, nevezetesen a' tatrosi bibliában azt találjuk, hogy a' *meg* igekötő egyfelül az *el* igekötővel másfelül az *el* számnévyökkel, *egy* számnévy, és *egész* melléknévyvel fölcserélve használtatik. A' müncheni Codexben olvassuk: „És az adósságot *meg*hagyá neki.“ Pesti és Erdősinél, *meg*engedé, mit mi így mondanánk: *elhagyá*, *odahagyá*, *elengedé* neki, t. i. a' latin *dimisit*

értelme szerint. „Mikor *megvégez*te volna ő beszédét“ e' helyett: *elvégez*te volna. „*Meg*hagyja ember ő atyját“, e' h. *el*hagyja, *oda*hagyja. „Kiket isten egybe szerketett, ember *meg* ne válassza“, e' h. *el* ne válassza. De a' mai szokás szerint is divatoznak illetően fölcserélések, mint: *meggondolom*, *elgondolom*, *megismerem*, *el*ismerem, *megakadok*, *elakadok*, *megélek*, *elélek*, *megindulok*, *el*indulok stb. Itt azonban megjegyzendő, hogy a' *meg* és *el* néha am. odább, tovább, tehát távolodást jelent.

Hogy az *el* néha am. *egy* v. *egész*, kitűnik a' következőkből. Borsod vármegyének 1641. és 1642-diki tanuvallási levelében áll: „Az egri törökök *mint el* (mint egy) harmincz szánu török gyalog kijöven Győr alá.“ Ismét: „*Mint el* tizenhat lovasok kijöven Győr alá.“ „Győr alá kijöven *mint el* másfél száz lovasok.“

Ugyan ott: „Az egri törökök *mintegy* hetvenöt gyalog, stb. (Régi m. Nyelvmélek. III. kötet. *el*). E' szerint az *el* és *egy* hajdan felváltva használtattak, de még ma is az *első* és *egyedik* származékokban hasonló értelemmel bírnak. Az *el* am. *egész* ezen és illyféle mondatokban: „A' templomnak soporláha ketté szakada, mind *el* (egész) aljaiglan.“ „Jövének mind *el* hozzáiglan“, mit ma így mondanánk: mind *egész* hozzáiglan. „Követi vala mind *el* be a' papok fejedelme pitvaraig“ azaz, mind *egész* be. (Münch. Cod.). Ezen *el* abban is rokon az *eg* és *es* képzőkkel, hogy szinte gyakorló, folytonos értelmű igéket képez; pl. ezen igék, *szinlel*, *ízlel*, *kémlel*, *érlel*, *szaglal*, *foglal*, *táplál* mind gyakorló jelentésűek, az egyszerű cselekvést jelentő *színl*, *ízl*, *kéml*, *érl*, *szagl*, *fogl*, *tápl* igékből. Illy viszony, vagy különbség látszik lenni a' vigaszt és vigasztal, maraszt és marasztal, engeszt és engesztel, híreszt és híresztel stb között.

A' latin nyelvben is a' gyakorlatot, vagy sokaságot jelentő némelly képzők a' fennemlített magyarokkal legközelebbi rokonok; pl. a' *tergo*, *vergo*, *mergo*, *spargo* gyakorlatos igékben világos az *eg* képző, mintha volnának *ter-eg-o*, *ver-eg-o*, *mer-eg-o*, *spar-og-o*. Ilyenek: *vortigo*, a' *vorto*, *scaturigo*, a' *scaturio*, *vorago*, a' *vor* (for), *virago* a' *vir* gyökökből. A' *vorago* magyarosan *forogó* *forgó*, 's a' *virago* magyarosan, *virogó*, azaz *viruló* t. i. ifjú v. leány. Az ismétlést jelentő *et* (es, és) van ezen igékben: *agitat*, *mittit*, *quaerit*, *clamat*, *tussit*, az egyszerű *agit*, *mittit*, *quaerit*, *clamat*, *tussit* igékből. Sokaságot jelentő *es*, *os*, *ös* rejlik ezekben: *morosus*, *callosus*, *pannosus*, *ominosus*, *generosus*, *aquosus*, az egyszerű *mora*, *callum*, *pannus*, *omen*, *genus*, *aqua* gyökökből. Gyakorlatos l képzővel alakultak: *querulus*, *garrulus*, *patulus*, *gratulor*, *bibulus*, a' *queror*, *garrio*, *pateo*, *gratus*, *bibo* gyökökből. Kettőztetett *es-eg* rejlik ezen gyakorlatos igékben: *frig-esc-o*, *cal-esc-o*, *sen-esc-o*, *juven-esc-o*, *matur-esc-o* stb. Gyakorlatot jelentő *k* (c) hang van ezekben: *vellicat*, *morsicat*, *fricat*, *varicat*, *claudicat*, az egyszerű

vello, mordeo, frio, varus, claudus törzsökökből. Ilyenek a' magyar : szunyidikál, sántikál, nyeldekél, öldököl stb.

A' német nyelvben megfelel nekik a) az *ig, ich, icht*; pl. *heil heilig, fleiss fleissig, heiser heiserig* (heisrig), *hunger hungerig* (hungrig), a' kicsinyezve gyakorlatos *häuslich* (häus-el-ich), *rohr röhrich*, *thor thöricht* stb, b) az *isch* pl. *bübisich*, c) a' kicsinyítve gyakorlatos *l* az ily igékben : *lüfteln, hefteln, mächteln, schaukeln* stb.

A' fent mondottakból kitünik, hogy a' *meg* kötszóval egy az igekötő *meg*; mert a' kötszó lényegéhez tartozik, hogy több alanyt fűz össze bizonyos állítmánnyal, tehát valami bevégzett egyet, egészet képez; de ezen összevágásban gyakorlat is, sokaság is rejlik; mert alattomban az állítmány annyiszor értetik, a' hány az alany; pl. ezen mondatnak : *Péter és Pál, és János apostolok voltak*, ily értelme van : Péter apostol volt, Pál apostol volt, János apostol volt. Hasonlóan a' *meg* igekötős ige olly cselekvést, szenvedést, vagy állapotot jelent, melly teljes egységet, 's rendesen gyakorlat által véghez ment bizonyos egészet képez; mellyhez képest az egyszerű ige még csak folyamatosan létező, be nem végzett jelentéssel bír. Ily viszony van ezen igék között : *abrakol, megabrakol*; *abroncsol, megabroncsol*; *aczéloz, megaczéloz*; *akadályoz, megakadályoz*; *alapít, megalapít*; *épít, megépít*; *aláz, megaláz*; *alkuszik, megalkuszik*; *árad, megárad*; *árt, megárt*; *avasodik, megavasodik*; *bánt, megbánt*; *botlik, megbotlik* stb. Ezen, és több más igék a' fenn említett értelemben nem vesznek föl *el* igekötőt, és a' mellyek fölveszik, rendesen távolságra, vagy multa vonatkoznak. Vö. *El* igekötő. Innen érthetők az ily változatok : *megvégezte* beszédét és *elvégezte*; *meghagyja* ember ő atyját, és *elhagyja*; ember *meg* ne válaszssa, és *el* ne válaszssa, mint fentebb mondva volt. A' nyelvszókás jóformán egy értelemben használja ezeket is : *megakad, elakad*; *megszökik, elszökik*; *megég, elég*; *megél, elél*; *megemészt, elemészt*; *megered, elered*; *megindul, elindul*; *megfelelkezik, elfeledkezik*; *meggondol, elgondol* stb. Ellenben mást-mást jelentenek : *meglát, és ellát*; *megad, és elad*; *megnyom és elnyom*; *megszáll és elszáll* stb.

Néha a' *meg* igekötő am. *viszssa*, 's ekkor a' távölt jelentő *oda* vagy *el* ellentétben áll vele; pl. midőn azt mondjuk valakiről, hogy *megtér, megjön, megérkezik*: alattomban értetik, hogy *oda* van, hogy elment, mintha így állana a' mondat : *oda* van *meg* (és) *jön*, vagy *viszssajön*; elment, *megérkezik*, vagy *viszssaérkezik*, hasonlóan : *megkéri* pénzét, am. *oda* adott pénzét *viszsszakéri*; *megfizeti* a' kölcsönt, am. a' kölcsönt *viszssza fizeti*.

Gyakran nem egyéb nyomatékossabb bizonyításnál, 's mint olyannal a' régiek nem éltek olly sűrűn, mint ma; pl. a' régi halottas beszédben : „hogy *oldja* ő bűnét“, — „*szabadécsa* őt ördöng ildetvétől“ — „isten *bulcsássa* vő bűnét.“ — „Kit úr ez napon ez homus világ tíműcebelül *mente*“ ezeket ma így mondanók : *meg-*

oldja, megbocsássa, megszabadítsa, megmentse. A' müncheni Codex „miatyánk“jában sem fordul egyszer is elé.

A' *meg'* jelentésének többféle árnyékait l. az egyes szórovatok alatt.

Meg, tájdivatosan *mög*, clavult fn., mely ma csak harmadik személyraggal használtatik : *mege* v. *möge*; pl. ház' *mege*, kemencze' *mege*, ajtó' *mege*, azaz, hátsó oldala. Fölveheti a' tárgyeseti ragot is; pl. Kiseperni a' kemencze' *megét*. Jelenti valaminek tulsó oldalát, hátsó felét, vagy azon helyet, mely valaminek tulsó oldalán fekszik. Ellentéte *el* v. *elő*, v. *homlok*; pl. ház' *eleje*, ház' *mege*, kemencze' *homloka*, kemencze *mege*, hegyelő, hegy*meg*. Ezen kérdésekre : *hol?* *hova?* és *honnan?* helymutató ragokkal párosulva olly névutókat képez, mellyek alanyeset után állanak rendesen; pl. Hivatlan vendégnek *hol* a' helye? Ajtó *megelt*. *Hová* bújtatok? A' kazal *megé*. *Honnan* jött elé? A' kemencze *megől*. Sőt az *ett* helyett *ül* ragot is vesz fel, *megül*, épen úgy, mint *körött körül*, *fölött fölül*. „És állapván hát *megül*“ et stans retro (Münch. Cod.). A' *megé* viszonytalan állapotban is divatozott hajdanta, mint jelenleg az *alá* és *elé*; pl. menjetek *alá*, azaz, *le*; lépjetelek *elé*. A' müncheni codexben olvassuk : „Tanéjtványi közül sokak menének *megé*“ (abierunt retro). Ezen *még* szóval rokon értelmű azon *el*, mely az *elvé* és *elvül* származékokban am. tulsó oldalon, által (trans), mint erdő-*el*, Erdély, az erdőség *megett* fekvő ország (Transsylvania), Havas-*el*-föld, a' havasok *megett* fekvő föld (regio transalpina). A' müncheni Codexben : Jordán *elvé*, am. Jordánon túl; tenger *elvé*, tengeren túl; Cedronnak áradatja *elvé*, Cedron' áradatán túl. Mind ezeket így is lehetne mondani : erdő*meg*, vagy *mege*, havas*meg* v. *mege*, Jordán *megett* stb.

Ezen értelemben vett *még* és *el* alapfogalomban különbözik azon *meg*, és *el*-től, mellyek majd gyakorlatot, majd folytonosságot, majd öszvekötetést jelentenek, az elsőbbeknek t. i. megfelel a' latin *trans*, magyarul *által* v. *túl*, mellyben alapfogalom a' távolság, távolra haladás, tovább nyulás. A' latin *trans* ugyanis valószínűleg a' *tra* és *meo* szóból alakult, és öszvevont *trames* (állalút), mi szerint *regio transmontana* am. regio quae sequitur, trameando montes, *regio transalpina*, regio, quae sequitur, trameando Alpes. Ezen fogalomhasználatnál fogva valószínű, hogy a' magyar *még* rokon a' *megy*, és az *el* rokon az *il*, *illan* igékkel, sőt ugyanaz a' mozgást jelentő *eleren* szónak *él* gyökével, *k* előtéttel *kel*, mellyből lett *kelem*, *kelemföld*; és így erdő *el* v. *elvé* am. erdőn *túl* kelve, menve, Jordán *elvé* am. Jordánon *túl* menve, általkelve.

Még, ih. Élünk vele, midőn azt akarjuk jelenteni, hogy bizonyos cselekvés, szenvedés, vagy állapot folyamatban, gyakorlatban van; pl. *Még* alszik a' gyermek, folytatja az alvást. *Még* irok, folytatom az írást. *Még* nincs pénzem, folytonosan pénztelen vagyok.

Még nem házasodtam meg, folytatom a' nőlen állapotot. *Még* egyszer próbát teszek. No *még!* Élsz-e *még?* *Még* az volna hátra! *Még* akkor másképp volt, azon idő' folytatában. Néha fokozatos értelemmel bír. *Még inkább* megharagudott. *Még jobban*. Mulattunk, *még* pedig hogyan? Néha am. már. *Még* régen megigérted, hogy . . .

Alapfogalom benne a' gyakorlat, vagy folytonosság, mely több részletességet köt össze, mi szerint nem egyéb, mint az egyszerű *meg* kötszónak sokasított értelmű, megnyújtott mása, mintha *megmeg* volna, miért az *es v. és* kötszóval párosulva a' folytonosságnak, vagy gyakorlatnak még nagyobb fokát jelenti; pl. *Mégis*, (méges) itt vagy? *Ismég* eljöttél? Tagadólag: *Mégsem* hallgatsz? *Mégsem* tudom, mi történik velünk. Nagyobb nyomatékul fölveszi a' *len* ragot is, *méglen*. „Ha ki nem gyűlöli ő atyját, és ő anyját, *méglen* kedig és ő lelkét, nem lehet en tanejtványom.“ (Münch. Cod.) Különböztetés végett vö. *Mig*.

— A' titoknak a' társaság' felszólítására újabban beküldött következő helyirati nevek' jegyzékeit mutatta be: 1. Szánthó János nevelőtől marczali járásbeli hat helynek helyneveit. 2. Pápay Imre ref. lelkésztől Hajdu-Böszörmény városa' helyneveit. 3. Kazinczy Gáborról a' bánfalvi határ' helyneveit; 4. Révész Imre kalauz-útvárosi predikátortól egy betűrendbe szedett bő gyűjteményt, melynek kísérő leveléből a' következőket írjuk ki:

E' helyneveket én, részint közvetlen magam a' helyszínén, részint olyanok' közléseiből gyűjtöttem, kik az illető vidékek' lakosi lévén, e' részben kellő helyzetben valának. Nem mulasztottam el soha, egyenes kérdést intézni, minden hely' nevénél az iránt: vajjon miért neveztetett légyen az így? Kérdésemre csak némi feleletet is felettébb ritkán nyerhettem, 's csak az etymologisálni igen szerető némelly műveltebbek állottak elé ottan-ottan nagy fontoskodások közt olly értelmezésekkel, melyek egyéni költeményeknek tekinthetők lévén, 's a' józan bírálatnak és egybevetésnek legelső illetésére szétomolván, — általam föl sem jegyeztettek. Mint minden nép, úgy a' mienk is, minden felsőbb eszmélet, öntudat és érzés nélkül hőmpölygette, volválla mintegy által az idők folyamán szép nyelvünket 's annak egyes szavait, tehát a' helyneveket is; a' nép között élő műveltek' nagy része pedig, ingyen sem ösmervén az újabb nyelvészet' irányát és eszméit, folyvást csak játéknak tekinti a' magyar szónyomozást és értelmezést, 's ha szabad úgy szólanom, mintegy lelkiismeretlen hidegséggel, Medéaként konczolja, darabolja fel 's forrasztgatja össze egyes szavainkat 's nyelvünk' egész organismusát. E' forrásból nem nyerhetvén tehát felvilágosítást helyneveink' értelme felett, nem mulasztottam el kikérdezní az illető egyes helyek' természeti sajátosságait. Itt viszont a' terjedelmes leírás és jellemzésből, csak sejtennem is felettébb ritkán lehetett hamarjában azon pontot, melyből az ő elnevező kiindulhatott volt. Illy körülmények közt meggyőződtem arról, hogy helyneveink' legnagyobb

részét nem az élet, nem a' nép vagy a' közönség' tudalma vagy emlekezése, hanem a' tudomány, a' nyelvészet 's minden oldalú vizsgálát fogja értelmezni valaha. Illy felfogás 's meggyőződés' alapján tettem már én azt, hogy az általam gyűjtött helyneveket rögtön betűrendbe szedtem, előkészíteni 's megkönnyíteni igyekezvén ez által a' gyökök alá 's nyelvészeti családok szerinti egybeszedést és összevasonlítást, mi az értelmezésnek szerintem legfőbb tényezője. Egyes, bármily terjedelmes határok' helyneveit, önmagokból külön, aligha sikerülendne nagy küzdés és tétovázás nélkül értelmeznünk; midőn ellenben, több távol vidékek' helynevei öszvesoroltatván, egymást gyakran meglepő szépséggel értelmezik és felvilágosítják. Végre minden helyneveinknek közönséges szokincsünk' illető családaival a' rokon nyelvekkel, 's más különösen hazánkbeli népfajok 's nyelvek' helyneveivel egybevetése, összevasonlítása az, mitől e' mezőn, csekély belátásom szerint, némi sikert várhatunk.

KIS GYÜLÉS, OCT. 10. 1853.

(A' philosophiai és törvénytudományi osztályok' részére).

Császár Ferencz tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Horváth Cyrill, Kállay és Pauler r. és I. tt. — Egyéb osztályokból : Czuczor, Erdy, Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Csorba, Hunfalvy és Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

— A' titoknak bevégezte

PURGSTALLER JÓZSEF rt'

értekezésének : A' bölcsezet és emberi ész' fejlődése közti egybefüggésről olvasását. Az itt következik :

Míg az elmei harc a' bölcsezet és hittudomány' terén folyt, azalatt a' természettudomány virágzásnak indult. E' tudomány az által emelkedett szilárd állásra, hogy mély belátású férfiak meg nem elégedvén a' külvilági jelenetek' észrebevésével, azoknak okait és törvényeit kutatták, minek következtében a' természet' ismerete olly annyira növekedett, hogy mintegy új világ nyílt a' buvárkodó ész előtt. Nehogy ezen tudománynál kelleltinél tovább időzzem, röviden érintem : hogy a' naprendszer, a' bolygók' mozgásainak törvényei, az egytetemes nehézkedés, a' látesövek, lég- és hőmérő, az inga' (pendulum) elmélete, a' villanyosság és a' többi, mindezek olly tárgyak, mellyek néhány századdal előbb vagy teljesen ismeretlenek voltak, vagy azokról hibás fogalmakkal bírtak a' tudósok is. Kopernik, Kepler, Galilei, Newton halhatatlan hírnévre érdemesítették magokat. — De a' természettannal szövetkezett mennyiségtan is új eszmékkel, jelesen a' végetlennek elemzésével (Analyse des Unendlichen) és az úgynevezett differentialis és integralis számolással gazdagodott.

A' történetírat e' korban magasabb irányt vett. Már az újabb kor' elején használt oknyomozás a' történetírat' érdekét életgyakorlati tekintetben nagyon emelte: ezen történetírat' tárgyaláshoz utóbb az események' felfogása philosophiai szempontból járult, mire nézve elsőbb Iselin, utóbb Herder adott útmutatást arra, mikép lehet a' történeti adatok' holt tömegébe életet önteni.

E' közben a' bölcsészet is nagyobb kiterjedést nyert és új tanokkal szaporodott, tudniillik a' lélektan és szépzéssel (*aesthetica*). Már a' rationalisták figyelemmel kísérték a' lélek' működéseit, jóllehet a' szemlélődés nagyobb tekintélyvel bírt előtök az alacsony rendű tapasztalásnál. Nagyobb gondot fordított a' lélektanra az empiristák' felekezete; de ezek is kezdetben majd egyedül az ismerő tehetséget elemezték (Locke, de intellectu humano). Utóbb mind a' két felekezetnek közremunkálása ez ügyben a' lelki jelenetek' ismertetét gyarapította és annak tudományi alakot adott. — A' szépzészet' alapját Baumgarten Sándor Gottlieb vetette meg, a' szépnak eszméjét a' tökély' (*perfectio*) elvére alapítván. A' szép' eszméinek fejtegetése kétségkívül elősegelte a' művészetek' fejlődését.

A' bölcsészet' terén, mint láttuk, két egymással szemközt álló felekezet küzdött: az egyik jelszól az észtekintélyt tüzte ki, a' másik a' független tapasztalást; e' közben a' scepticismus az emberi tudást végalapjában rendítette meg. A' bölcsészetet e' nyomasztó helyzetéből kiemelni és rendületlen állásba hozni a' lángeszű Kant Immanuel tüzte feladatául. Ezen éles és higgadt elméjű férfiú a' két pörlekedő fél közé békebiróul lépett, elébök terjesztvén az igazi közép utat, melly mind az észnek, mind a' tapasztalásnak igényeit kielégíti. Legelsőben a' tapasztalást erősítette meg tisztében, kijelentvén neki az ismerő tehetség' nevében, hogy az emberi tudás' teremében kezdeményi (*initiativ*) joggal bír, de a' tanácskozás és végzéshezásban kell hogy kezet fogjon az észszel. Kimondá azután az észnek, hogy, ha való tudásra szert akar tenni, a' tapasztalás' közremunkálását el nem mellőzheti, mindazáltal törvényhozói és igazgatói hatalma biztosítva van: mind ezekről az ismerő tehetségnek eredeti alkotása kezekedik. Erre nézve Kant az ismerő tehetséget vagyis a' tágas értelemben vett ész szigorú bírálat alá vette 's azért bölcselete *criticainak* neveztetik, melly a' XVIII. század' végén megjelenve új korszakot alkotott a' bölcsészet' történetében. — Kant' észbírálata nem csak eredetisége miatt érdekes, hanem azon tekintetből is, miszerint az egyoldalú rendszereket, a' rationalismust és empirismust, kiegyenlítette; elmellőzhetlennek tartom tehát jelen értekezésemben legalább alapeszméit közleni ezen bölcsésznek.

A' *tiszta ész' bírálatában* (*Kritik der reinen Vernunft*) Kant oda célzott, hogy Hume' kételkedőségét legyőzze, 's egyszersmind Des Cartes' egyoldalú rationalismusát, valamint Locke' szűk és ingó állású empirismusát kiegészítse. Feladatul e' kérdést támasztá: mit

tudhat az emberi ész? E' kérdés' megoldása végett az érzék, értelem és ész' működéseit elemezte. Vizsgálásának eredménye az: hogy az ismeret tapasztalással kezdődik, de abból nem származik minden ismeretünk; mert vannak előleges (a priori) ismerésmódjaink azaz törvényeink, melyek által az ész az érzékiileg jelenkező tárgyakat egyetemesleg érvényes módon meghatározza, 's ezen törvények képezik az egyetemes és szükségképes észigazságokat. E' szerint Kant kétségbe vonhatlanul megmutatta egyfelül Locke és Hume ellen, hogy vannak egyetemesleg érvényes észigazságok, jöllehet nincsenek az észnek benszületett eszméi, másfelül Des Cartes ellen, hogy a' puszta gondolkodás elégtelen való ismeretek' szerzésére. — NevezeteseK Kantnak ezen új nézetei, t. i. az érzék szenvedő, befogadó tehetség, az értelem pedig cselekvő, önkénytes; érzéki benyomás által a' tárgyak adatnak, az értelem' fogalmai által meghatározottnak; a' tér és idő puszta szemlélésmódok (Anschauungsformen); az értelem' fogalmai a' tapasztalás' tárgyait szorítkoznak és azoknak összekötésére szolgálnak; nem ismerjük a' lényt önmagában (noumenon), hanem egyedül hatását és jelenésmódját; a' test és lélek csak mint jelenetek állanak egymással ellentétben; az anyagot is annyiban ismerjük, a' mennyiben jelenkezik, e' tekintetben pedig két ellenkező erőnek, a' vonzó és taszító (vis attractiva et repulsiva) szüleménye; az elméleti ész az általánosnak (absolutum) eszméjére emelkedik ugyan, de valóságát nem képes biztosítani.

A' *gyakorlati ész' bírálata* (Kritik der practischen Vernunft) az erkölcsiség és jogosság' elveit állapítván, meghatározza: mit tartozik az ember cselekedni? — E' téren Kant nem csekélyebb nehézségekkel találkozott mint az elméleti bölcészetben, mert ezen életgyakorlati tanban némelyek külső tekintélyre, mások a' természet' hajlamaira hivatkoztak. A' félszeg empirismusból az utilismus' rendszere fejlődött, mely leginkább Franciaországban kapott lábra, hol múlt század' második felében a' materialismussal együtt a' legvastagabb önzés és haszonlesés lett uralkodóvá. Ezen erkölcsrontó felekezet ellen már Kant előtt a' skót bölcészek küzdöttek; de az emberrel született erkölcsi érzelmet, melyre támaszkodtak, nem állították eléggé szilárd alapra. E' küzdésben a' hittudósok is vettek részt, mindazáltal kevés sikerrel, minthogy az ellenfél külső tekintélyre mitsem hajtott. Illy körülmények közt szükségesnek látta Kant valamint a' bölcészet' elméleti részében, ugy a' gyakorlatiban is teljes ujitást véghez vinni. Alapul az ész' öntörvényhozását (autonomia rationis) vette, ezt egyedüli utnak tartván arra, hogy az emberi akaratot minden közvetlen külbefolyástól, ugy a' külső tekintélytől mint az érzékiség' hatalmától megszabadítsa és ekkép szabadságát biztosítsa.

Kant szerint a' szabadság és erkölcsiség csak az által van biztosítva, hogy az akarat függetlenül minden külső indoktól egye-

dül azon eszme által vezetteti magát, miszerint így és nem másképp tartozik cselekedni. Az erkölcsiség' fő elve tehát az egyetemesleg érvényes cselekvésmód, röviden az egyetemes érvényesség (Allgemeingültigkeit). — Az erkölcsiség' lényege abban áll, hogy az akarat önelhatározását az ész' törvényéhez föltétlenül szabja. Az akaratnak föltétlen indoka tárgyilag az ész'törvény, alanyilag a' törvény iránti tisztelet, miáltal a' cselekvés erkölcsi érdemet nyer. — Az embernek rendeltetését az erkölcsiség és boldogság közti öszhangzás (harmonia) teszi.

Megalapítván Kant az erkölcsi törvényt és rendeltetést, ezekből az elméleti észnek fő eszméit, az akarat' szabadságát, az isten' létét és a' lélek' halhatatlanságát származtatja. Az akarat' szabadságát az észnek öntörvényhozásából következteti. Az isten' létét és a' lélek' halhatatlanságát erkölcsi hitnek nevezi, melyet a' gyakorlati ész a' legfőbb jó' valósításának tekintetéből követel (Postulat der praktischen Vernunft); mert ezen jó' elérhetésének föltéte a' természet' ura és a' tulvilági élet, e' vallási eszmék tehát az erkölcsi étellel elválhatlan egybefüggésben léteznek. Ezen oknál fogva a' gyakorlati ész elsőbbséggel bír az elméleti azaz okoskodó ész fölötte, és az ember' hivatása nem a' legfőbb lénynék ismerete, hanem a' legfőbb jóra gyakorlati törekvés, az erkölcsi tökéletesedés.

Valamint az erkölcsi törvényt, úgy a' jogit is Kant az ész' öntörvényhozásából keletkezteti. Az észjog' alapeszméi: a' személyes szabadság és egyenlőség, minél fogva az észjog azon föltételekben áll, melyek alatt egyik személynek szabadsága a' másikéval egyetemesleg érvényes módon megfér.

Az *ítélő tehetőség' bírálata* (Kritik der Urtheilskraft) a' természeti kénytelenséget a' szabadsággal törekszik megegyeztetni: erre a' czélszerűséget (Zweckmässigkeit) veszi Kant közvetítésül. A' czélszerűség kétféle alakban jelenkezik, úgymint szépség és életműség: amazt aestheticai czélszerűségnek nevezi Kant, ezt pedig teleologiainak. Az aestheticai ítélet a' természet' öszhangzását alanyi szempontból határozza meg, azon alanyi föltételeket nyomozván, melyektől ítéletünk a' szépről függ; a' teleologia a' czélszerűséget tárgyilagossal elvé azaz természettörvénynyé emeli. — „A' szép tárgy, ugymond Kant, minden érdek nélkül egyedül alakjáért tetszik; a' szépet, noha nem gondolunk czélt eleve, czélszerűnek vesszük észre. A' szép tárgy alakja által a' lelki tehetéseket szabad, de öszhangzó munkásságba hozza. — Az életműves lénynék alkotását nem lehet pusztán mechanikai törvényekből értelmezni, erre nézve kell hogy legyen olly tényező, melynek működését eszme azaz kitűzött cél vezérli. — A' teleologia az istent nem csak a' természet' törvényhozójának, hanem célok szerint intézkedő bölcs igazgatójának is tekinti. Valamint az ember aestheticai szempontból véve a' szépségnek eszménye (Ideal), úgy teleologiai nézet szerint a' természet' végczélja.“

Az észbirálat' eredetisége és rendkívüli elmeéle által nem csak a' bölcsészetben, hanem a' tudomány' többi szakában is az elmének nagy sorát éleszté föl és buzdítá arra, hogy mély és elfogulatlan gondolkodás által nagyobb alapossággal 's tisztultabb eszmékkel gazdagítsák a' tudományt. Az elmei törekvésnek fényes eredmény felelt meg, úgy hogy elvitázhatlan tény, miszerint a' tudományi pályán korunk óriási lépésekkel haladt előre és századunk az emberi művelődés' történetében a' legfényesebb korszakot tűntette ki. — Mindazáltal az emberi ész még távol van attól, hogy előhaladási pályáját végig megfutva kitűzött célját elérje; mert az eszmék' országa határtalan, az ész képes ugyan ezen országban birtokát mindinkább terjeszteni, de azt végkép meghódítani nem áll hatalmában. Így tehát a' tudománynak és különösen a' bölcsészetnek bevégezése nem egy századnak és nemzedéknek, hanem az emberi nem' egész életének feladata. E' tárgy' felvilágosításául szolgáljon még azon észrevétel: hogy az emberiség' rendeltetése nem a' bevégzett szellemi tökély, melly a' végtelen lénynek, az istennek sajátága, hanem a' tökélyhez végnélküli közelítés, azért is az emberi tökéletesedés határtalan és a' szellemi fejlődésnek vége soha sem szakadand.

Értekezésem' befejezéseül áttekintve a' bölcsészet és emberi ész' fejlődésének több évezredre folyamát, a' tudós közönség' figyelmét még azon szellemre akarom fordítani, melly ama' fejlődést kezdettől végig átlengi és élénkíti. E' szellem leginkább a' tudomány' mezején nyilatkozik, hol látjuk egymással folyvást küzdeni az észet a' hagyománnyal, a' szabadságot a' tekintéllyel, az újítást a' ragaszkodással a' régihez. Ezen vezéresszmék, mint ellenkező elemek, néha egymást ellensúlyozzák és megakasztják; de mint a' fejlődésnek szükséges tényezői a' fokenkénti, tehát észszerű előhaladást eszközlik.

A' szellemi küzdés az újabb kornak szembetűnő jellemvonása, mellynek kezdetén már két felekezet ellenkező irányban működött: az egyik fél oda célozott, hogy minden fönnállót az eszmék' teremő creje által átalakítson; a' másik ellenben a' hagyomány' tekintélyének hódolva, a' fönnállóhoz daczosan ragaszkodott; amaz újítási hevétől izgatva a' szabadságot törekedett uralkodásra juttatni, emez a' hagyomány és tekintélynek védte jogszerinti állását. Az emberiségben napról napra jobban megérlelődik azon eszme, hogy az előhaladást csak a' mindenoldalu és öszhangzó fejlődés biztosítja.

— Ez után

WENZEL GUSZTÁV lt.

az academia' megbízása mellett újabban Németországban utazván, ez útja felől adott tudósítást, a' mennyiben t. i. az inkább a' törvény-, mint a' történettudományi osztályt illeti.

Tekintetes Academia! Tisztem azt kívánja, hogy ez idei tu-

dományos utazásomról a' Tekintetes Academia előtt jelentést tegyek. Mennyiben tudományos utazásnak csak az mondható, mellynek határozottan kitűzött tudományos célja van, ez ötödik tudományos utazásom volt. Ezeknek elsejében még 1839-ben Magyarország' felvidékét bejártam; a' másodikban 1841. a' magyar alföldet és Erdélyt látogattam meg; a' harmadikban 1843. Horvátországot és Dalmátiát; a' negyedikben 1851. Slézia, a' két Luzsicza és Morvahon' levéltárait kutattam, végre most 1853. Némethon' különféle vidékeit, névszerint Poroszországot, a' szász királyságot és Bajorhont tettem utazásom' tárgyává. Háromszor a' Tekintetes Academia engem megbízó-levélllel szerencsétetett. Azon kívül tudva lesz a' Tekintetes Akademia előtt, miszerint utazásaim' mindenikének, bár azoknak tulajdonképi eredménye csak jövődöbeli kutatásaimban és dolgozataimban fog teljesen mutatkozni, már most is több tekintetben kedvező nyeresiménye volt. Első utazásom' sikere mutatványaul kiadtam Selmech város' régi városi és bányatörvényét ¹⁾, melly a' német jogtörténet' művelőitől különös kitüntetésre volt méltatva; *második* utazásom' következtében képes voltam *Massmann'* kutatásait a' nemzeti muzeumunkban létező romai viasztaáblákról *Letronne és de Wailly* francia tudósok ellen olly szerencsésen védeni ²⁾, hogy *Massmann*, maga az idén Berlinben, ez iránti értekezésemet azon felette hízegő szavakkal köszönte meg, mintha én volnék az, ki a' római írásjeleket illető fő fontosságu nyomozásainak hitelességét biztosítottam volna (melly tekintetben mindazáltal *Jerney* tagtársam' érdemeinek nagy jelentőségét, valamint mindenkor, úgy jelenleg is kiemelem); *harmadik* utazásom nagyobbrészt dalmátiai kutatásaimnak forrása volt, mellyeket a' bécsi császári academia' útján teszek közzé; *negyedik* utazásom alatt, úgy hiszem, fontos adatokat gyűjtöttem, mellyek Slézia, Luzsicza és Morvahon' Magyarországhoz állásukat Mátyás királyunk' korában felvilágosítják; *ötödik* utazásom eredményéről most szölok.

Ez idei tudományos utazásomnak *hármaz* célja volt: 1) akartam a' német egyetemek' rendszerét és tanítási módját ennen tapasztalásomból megismerni; 2) kívántam Némethon' törvényhozási és jogtudományi állapotaira nézve magamnak néhány pontban biztos tudomást, általában pedig tájékozást szerezni; 3) végre a' magyar történet' érdekében kutatni. Az első helyen említett cél academiai viszonyaimon kívül esik, és inkább állásomat az itteni egyetemnél illeti. Erről tehát e' helyen nem szölok. Utazásom' második céljára nézve *ma*; a' harmadikra nézve pedig a' legközelebbi történettudományi ülésben fogok jelentést tenni.

¹⁾ A' bécsi Jahrbücher der Literatur CIV. kötetében (1843) Anzeigeblatt, 1. sk. lap.

²⁾ Oesterr. Blätter für Literatur und Kunst 1844. II. évnegyed 5. sz. (april 17.) és a' bécsi Jahrbücher der Literatur (XI. kötetében (1845.) 90 stb. II.

Jogtudományi kutatásaimnak magasabb célját a' Tekintetes Academia előtt már többször voltam bátor kijelenteni. Az *összehasonlító jogtudományt* illetik azok, és pedig jogtörténeti nyomozások' alapján. E' szempontból indultam ki jelenleg is.

A' jelemények, melyekre ezen alkalommal figyelmemet fordítottam, főkép a' porosz, a' szász és bajor királyságok, de némi tekintetben egész Némethon' törvényhozása és jogviszonyai voltak.

Tudva van, hogy Németország' jogviszonyai már a' XIV. század óta, főkép az idegen római jogelvek' alkalmaztatása' következtében, nem csekély zavaroknak voltak tárgya, melyeket sem I. Miksa' 1495-ki, a' római jogkönyveket törvényi uralomra emelő intézkedése, sem azon irány, melyben ezen időtől fogva kifejlődött Németország' joga, képes nem volt elmellőzni. Sem az egyes némethoni birodalomrészeknek territorialis törvényhozása, sem a' divatozó joggyakorlat, sem a' jogtudomány a' bajon segíteni nem tudott; 's végre a' múlt század' közepe' táján a' kor' philosophiai szelleme rendszeres törvénykönyvek' létrehozásában már az egyetlen biztos és célra vezető eszközt gondolta föllelhetőnek. Ez az ú. n. *codificationalis* kornak kezdete, melynek alapeszméjét és fő viszonyait Szalay tagtársunk már 1840-ben fejtegette ¹⁾. Egyébiránt a' *codificatio* is Németországban csak részint tudott uralomra emelkedni, mennyiben tudjuk, hogy 1815 óta a' német jogtudósok közt két felekezet keletkezett, melyeknek egyike azt pártolta, másika ellenezte; 1828-ban pedig ugyanazon kérdés Angolországban 's annak folytán Éjszakamerikában is igen élénk vitát idézett elé, melynek eredménye a' tiszta *codificatio*' elvére nézve csak csekély részben volt kedvező. Ehhez képest a' *codificatio*' értelmében készített két legnevezetesebb törvényeken t. i. az általános ausztriai polgári törvénykönyvön és a' francia Code Napoleonon kívül, léteznek ugyan több más státusokban illynemű törvények (a' svaiczi, Bern és Aargau, továbbá Vaud kantonokban; két Szicilia, Sardinia, Louisianában stb.); de ezek többnyire az említett kettőnek vagy kevésbbé tökéletes megelőzői, vagy utánzásai. Ezt Némethon' újabb törvényeinek méltatásában mindig szem előtt kell tartani. Névszerint:

Poroszországban, miután Nagy Frigyes király' meghagyásából 1746. óta először *Coccej*, azután pedig *Carmer* által az előkészületek befejezvék, végre 1794. junius' 1-je alatt: „Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten“ cím alatt általános polgári törvénykönyv, de csak úgy hirdettetett ki, hogy az pótló erővel felruháztatván, akkor nyerjen alkalmazást, ha a' tartományi jogrendszerek nem elégségesek. Tehát ezen törvénykönyv' kihirdetése után is Poroszországban a' tartományi törvények elsőséggel bírnak, az ál-

¹⁾ 1840. a' Budapesti Szemle' I-ső kötetében; és Publicistai Dolgozatai' I-ső köt. Pesten 1847. 19—90. lap.

általános polgári törvény pedig csak póterövel. Ezen utóbbiak igen számosak, 's névszerint rajnai Poroszthonban a' francia Code jelenleg is az óporosz tartományok' irányában nevezetes ellentétet képez. 'S ez nem csak a' polgári jogról, hanem a' polgári törvénykezésről is áll. Mert rajnai Poroszthonba az (egyébkint az egész porosz birodalomra nézve kötelező erővel felruházott) 1793. július 6-ki „Allgemeine Gerichtsordnung“ behozva nincs; hanem a' francia „Code de Procédure Civile“ divatozik.

Bajorországban a' polgári jogrendszereknek hasonló különfelesége létezik. Mert nem csak rajnai Bajorhon és a' királyság' egyéb tartományai közt azon különbség van, hogy ott a' francia polgári törvénykönyv és polg. pörrendtartás most is érvényes; itt pedig a' jogállapot az általános rendszer' értelmében rendezve van: hanem ezekben, azaz Bajorország' fő részében is, sokféle törvénykönyv divatozik.

Hasonló érdemet, mint Poroszországban Carmer, szerze magának Bajorországban az ott divatozó törvénykönyvek' készítésével *Kreitmayr*. Emlékét az előbbi bajor király, I. Lajos, fentartá, neki a' müncheni sétatéren ércszobrot állítván ezen felirattal:

Elül : W. X. A. Freyherr v. Kreitmayr
Churf. bayer. geh. Kanzler
geboren zu München
den XIV Dec. MDCCV.
gestorben den XXVII. Oct.
MDCCXC.

Hátul : Dem Verfasser
der
bayerischen Gesetzbücher
das dankbare Vaterland.

A' Kreitmayr' fáradozása mellett készített : „Codex Maximilianus Bavaricus Civilis, oder Bayer. Landrecht“, mely 1756-ban hirdettetett ki, csak Ó-Bajorhonban érvényes; 's az ország' többi tartományaiban nem kevesebb mint 57 különféle polgári jogrendszer divatozik. Ellenben a' „Codex Juris Judiciarius oder Gerichtsordnung“, kivéve a' rajnai vidéket, egész Bajorországban törvényül szolgál.

A' *szász királyságra* nézve, annak polgárjogi felosztása két részre megjegyzendő, melyeknek egyikében, t. i. az ú. n. örökös tartományokban (Erbländer) a' Codex Augusteus; Felső-Luzsiczában pedig a' luzsiczai törvények most is divatoznak.

Sem *Porosz*-, sem *Bajorországban* újabb időben nevezetesebb intézkedések a' fennálló törvényhozás' megváltoztatása körül nem történtek; de annál nevezetesebb, mi e' tekintetben a' *szász királyságban* már előkészítve van, 's miről azonnal fogok szólni.

Az egyes tárgyak t. i., melyekre utazásom alatt különösen fordítottam figyelmemet, e' következő négy:

1) A' codificatio' mostani állása és legújabb eredményei;

- 2) A' theoria és praxis közti viszony;
- 3) A' jogtudománynak 1815 óta újalakulása, és
- 4) A' francia jogrendszer' alkalmaztatása.

Mi az *elsőt* illeti : Ha a' codificatiót itt szóba hozom, nem szándokom annak újabb kifejlődését és szüleményeit általában itt fejtegetni. Németországra, 's ennek tekintetében is egyedül a' polgári jogra és polgári törvényhozásra szorítkozom. Ezen irányban jeles czikket tett köz hírré *Arndts* müncheni jogtanár ezen cím alatt : *Die neuesten Versuche deutscher Civilcodification.* (Kritische Ueberschau der Deutschen Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. I. 1. München 1853.)

Minket magyarokat főképen azon intézkedések érdekelnek, melyek 1846 óta a' szász királyságban a' polgári jog' codificationalis utoni reformja körül történtek. Ezeknek nyomán a' múlt év' végén adatott ki nyomtatásban az : Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Königreich Sachsen nebst allgemeinen Motiven und Inhaltsverzeichnissen;“ és „Specielle Motive zu dem Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Königreich Sachsen“ (Dresden). Ezen javaslat az általános ausztriai polgári törvénykönyv' alapján dolgoztatott ki, annak alapelveit majdnem szóról szóra elfogadják, és csak a' fejezetek 's határozatok' rendét változtatja meg.

Úgy hiszem, már csak ezen ok maga is a' szász javaslatnak reánk nézve nagy érdekét tünteti fel. Miután ezen évi május' elseje óta az általános ausztriai polgári törvénykönyv' nálunk néhány módosítással kötelező erővel van felruházva, felette érdekes látni, mi készültek történnék a' műveltsége után legjobb hírben álló szász királyságban ugyanazon törvénykönyv' behozatala körül; 's mi módon nyilatkoznak e' tárgyban Német- 's névszerint Szászország' hivatottabb jogtudósai? Mert félévnek rövid lefolyása alatt már nagyobb számu tudományos munkák jelentek meg, melyek a' szász javaslat' fejtegetése- és critical vizsgálásával foglalkoznak. Szabadjon a' nevezetesebbeket név szerint felemlítenem :

Specielle Motive zu dem Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Königreich Sachsen. Drezda stb. (1852); — *Held G. Fr.*: Der Entwurf eines bürgerl. Gesetzbuches für das Königr. Sachsen in seinem Entstehen und in seinem Systeme dargestellt. Lipse, 1852. — *Mittermaier* : Die neuesten Gesetzgebungsarbeiten auf dem Gebiete der Civilgesetzgebung mit besonderer Beziehung auf die neueren Civilgesetzbücher oder Entwürfe für das Königreich Sachsen stb. (Archiv für civilistische Praxis XXXVI. kötet. Heidelberg, 1853. 94 sk. l.); — *Haenel Frigyes* : Einige Bemerkungen zu dem Entwürfe eines bürgerl. Gesetzbuches für das Königreich Sachsen. (Zeitschrift für Rechtspflege und Verwaltung zunächst f. das Königr. Sachsen, XI. kötet. 481 sk. l.); — *Poland Ferencz* : Praktische Bemerkungen zum Entwürfe eines bürgerl. Gesetzb. für das Königr.

Sachsen. Lipse, 1853. — *Unger József*: Der Entwurf eines bürgerl. Gesetzbuches für das Königr. Sachsen mit besonderer Rücksicht auf das österr. allg. bürgerl. Gesetzbuch. Bécs, 1853. — *Sintenis C. Fr. Ferd.* Zur Frage von den Civilgesetzbüchern. Ein Votum in Veranlassung des Entwurfs eines bürgerl. Gesetzbuchs für das Königreich Sachsen. Lipse, 1853.; — *Marschner Gusztáv*: Die Anfechtungen der neueren Civilgesetzbücher. Dresda, 1853; — *Wächter G. K.*: Der Entwurf eines bürgerl. Gesetzbuches für das Königr. Sachsen. Lipse, 1853.; — Rechtliche Bedenken zu dem Entwurf eines bürgerl. Gesetzbuches für das Königr. Sachsen. Lipse, 1853. stb.

A' *másodikra* nézve: A' jog' tanulmányozása és kezelése a' mindennapi tapasztalás' bizonyosága szerint korunkban két szétágazó és különálló foglalkodássá fejlődött ki, *theoria* (elmélet) és *praxis*' (gyakorlat) nevezete alatt. Ezek közt formaszerinti ellentét is mutakozhatik; de ez mindig a' joggali foglalkodás' hibás irányának jele. Fájdalom! nálunk is így volt ez még néhány évvel ezelőtt; 's úgy szinte ezen század' kezdetén hasonnemű viszonyra találunk Németországban is. De a' német státusokban ezen baj' elmellőzéséről és gyógyításáról volt gondoskodva.

Legnevezetesebbnek mutatkozik e' tekintetben Poroszország, hol 1815 előtt a' *theoria* és *praxis* közti különbség a' jogtudomány' nagy kárára valóban ellenséges ellentétté volt kifejezve. Tagadhatlan, hogy a' porosz joggyakorlatnak története azt igen jeles színben tünteti fel előttünk; mert a' porosz bírói rend nem csak igazság' szeretete, hanem *practicus* ügyessége után is egész Némethonban legjobb hírből állott. Utazásom' legszebb percei közé tartozik a' híres *sans-souci*-i szélmalomban tett látogatásom, melyet a' porosz bírói rend' önállóságának és igazságszeretetének legszebb jelképéül a' királyok II. Frigyes óta mindig különös gonddal tartottak fenn, 's e' tekintetben Vogel molnár' utódjainak többször pénzbeli segítséget is nyújtottak. A' mostani igen szép, lehet mondani, díszes malomépületet II. Frigyes Vilmos király a' maga költségén készíttette. A' Vogel-család' kimúlta után pedig a' mostani király 1848-ban megvette a' malmot, azt a' maga épségében őrizvén és igen kedvező föltételek mellett más előkelőbb molnárnak haszonbérbe adván. Most is a' porosz jogászrend büszkeséggel tekint ezen malomra, mely a' múlt századi poroszoni joggyakorlat mellett világosan tanúskodik. Mindamellett e' század' kezdetén a' *praxis* nem felelt meg többé az újabb kor' kívánalmainak; a' *theoria* pedig a' bajon segíteni azon oknál fogva nem volt képes, mivel hiányzott a' *practicus*okban iránta a' szükséges bizalom.

Fordulapontnak mutatkozik az 1815-ki esztendő, 's névszerint a' berlini egyetem' alapítása. A' boldogult király ezen egyetem' jogtudományi karának jeles tanárokkal ellátásáról különösen gondoskodott, 's ezek közt volt a' híres *Savigny* is, ki Némethon' több

más előkelő jogtudósaival egyesülvén, a' tanítás és irodalom' útján mitsem mulasztott el, hogy a' jogtudomány' művelését a' practicus élet' irányában is azon tekintélyre emelje, mely üdvös hatásának mellőzhetlen föltétele. Savigny' működése, főkép kezdetben, az egyoldaluság' vádja alól fel nem menthető ugyan; mert eleinte mint a' practicusok' valódi ellenlábosa lépett fel, és a' theoria 's praxis közti transactióról mitsem akarván hallani, a' jogtudomány mint tudomány által ügyekezett mindent megtenni. De szerencsés körülmények által támogatva annyiban czélt is ért, hogy ő a' német jogtudomány' új regeneratiójának főszerzője gyanánt tekintendő, 's hogy az így tökéletesített tudománynak a' gyakorlati életre befolyást vívott ki, milyennel az előbb több század óta nem bírt. Ezen siker után ő a' praxis' kívánalmaira is hajolt; munkálkodásának vég eredménye gyanánt pedig jelenleg már azt látjuk, hogy Poroszországban a' theoria és praxis közti ellentét nagyobb részt elenyészett; 's hogy mind az egyik mind a' másik czélszerű intézkedések által tökéletesítettvén, a' porosz jogászai rend nem annyira már egyoldalulag előkészített, mint szokás mondani, csupán a' theoreticusokból és practicusokból, mint inkább jogtudósokból áll, kik egyrésről mély tudományos képzettséggel, másiról jeles gyakorlati ügyességgel bírnak.

Bajorországban a' theoria és praxis soha azon ellentétte nem fajult. Báró Kreitmayer' jegyzetei a' törvénykönyvekhez theoreticusoktól és practicusoktól egyaránt tartanak tiszteletben; a' Seuffert' szerkesztősége alatt kiadott „Blatter für Rechtsanwendung“ igen czélszerű eszközt képeznek, mely által a' kettő közti kölcsönös összefüggés mindkét részről fentartatik.

Szászországra és Németországra' azon egyéb státusaira nézve, melyeket utazásom alatt bejártam, a' theoria és a' praxis egymáshoz állásáról illy határozott adatokkal nem szolgálhatok. Egyébiránt általános jelemény, hogy az utolsó évtizedek alatt egész Németországban a' theoreticusok sokkal practicusabbakká, 's a' practicusok sokkal tudományosabbakká lettek, mint azelőtt.

A' harmadikat illetőleg: különös figyelmet érdemel Németországban a' jogtudomány' regeneratiója 's lehet mondani, újjáalakulása. Ennek kezdő pontjai gyanánt a' kanti philosophia, és az 1815 óta főkép Poroszország által támogatott és pártfogolt tudományos ügyekezetek tekintendők.

A' német jogtudomány' újjáalakulásának főkép három momentuma észrevehető:

a) A' történeti iskola, melynek alapítója Hugo Gusztáv göttingai jogtanár' előkészülése után Savigny Frigyes Károly, berlini jogtanár volt. Miután t. i. Hugo tanári és írói működése által (munkái közül főkép a' Lehrbuch des Civilistischen Cursus, 6 kötet; és a' Civilistisches Magazin című folyóirat említendő) a' római jog' rendszerét eredeti tisztaságában megismertetni kezdte volna, ez al-

kalommal egyszersemind az újabb jogtörténetnek vetvén meg alapját, *Savigny* ezen tudományos irányt 1815 óta nagyobb tökélyre és jelentőségre emelte. „*Vom Berufe unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*“ (Heidelberg, 1815; másod. kiad. 1828.) című híres munkájában formulázta ő az új jogtudományi teoriát, melynek basisán több hasonértelmű jogtudósokkal egyesülvén, az említett ú. n. jogtörténeti iskolának lett alapítója. Ezen iskola, minthogy jelesebb tagjai időfolytán a' legtöbb német egyetemeken tanárokká és a' státusszolgálatban előkelő törvénykezési hivatalnokokká neveztettek, nem sokára roppant befolyást nyert; 's miután számos tudományos munkák és organuma, a' „*Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*“ című folyóirat által, minden irányban a' jogtudományi irodalomban jelentékenynyé lett, több évig a' német jogtudományban főszerepet vitt. A' gyakorlati-dogmaticus irány Thibaut' vezérlete alatt, és a' hegeli philosophia, főkép Gans Ede' ügyekezetei mellett, csak nehezen bírták azt némi tekintetben ellensúlyozni. 'S bármint akarunk is ezen ú. n. történeti jogtudomány' teoriájának belső becséről itélni; tagadhatlan, hogy a' német jogtudomány' újabb emelkedése főleg neki köszönhető. Egyébiránt az utolsó évtized óta egyoldalúságából már sokat engedett; minek következtében hatása is annál hasznosabb eredményhez vezetett.

b) A' *germanisták*' emelkedése. A' germán jog' művelése t. i., melly már azelőtt is a' német jogtudósok' egyik kedvencz foglalkodása volt, a' történeti iskola' összemunkálása által, olly jelentőségre jutott, miszerint jelenleg az előbb majdnem mindenható római jogot ellensúlyozza, és a' német jogtudományi kiképzésnek egyik fő részét teszi. A' germán jog' ezen új szellembeni művelésének, mellyet a' Grimm- testvérek által megkezdett újabb német nyelvészet- és irodalomtörténeti kutatások hathatósan mozdítottak elő, alapítója a' híres *Eichhorn Károly Frigyes*, ki határozottan a' jogtörténeti iskola' alapnézeteit tette magáéivá. Így történt, hogy kezdetben a' germanisták is a' „*Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*“ című folyóiratot tekintették organumuknak; egyébiránt épen ezen irányukra nézve volt *Mittermaier* heidelbergi tanár *Eichhorn*- és követőinek némileg ellenzője. Újabb időben ezen szétágazó ügyekezetek, összpontosító irányba hozattak, 's miután a' germanisták 1839 óta a' *Zeitschrift für das Deutsche Recht*-ben külön tudományos organumot bírnak, tudományos működésük a' jogtudományban napról napra nevezetesebbé válik. Reánk nézve két oknál fogva bír különös érdekekkel; először mivel hazai jogunk kifejlődésére majdnem ugyanazon, vagy legalább igen hasonló középkori tényezők hatottak, mint a' germán jogéra; 's azután, mivel az általános ausztriai polgári törvénykönyv' behozása után, most hazai jogunknak olly állás jutott, melly a' germán jogéval igen analog.

c) A' harmadikat, t. i. a' jog' tudományos művelésének hatását

tekintve a' praxisra : ez ugyanazon arányban emelkedett, mint a' tudomány' jelentősége a' jogtanban és a' jogéletben. Az előbb csaknem mindenható gyakorlat a' neki tudajdon törvénykezési térre szorítottatott; a' codificált törvénykönyvek' létrehozása és az újabb jogtudományi theoriák' tekintélyre jutása óta pedig a' tudományos tanulmányozások' jelentősége a' gyakorlati élet' irányában Németországban olly annyira kezd mutatkozni, hogy maga a' joggyakorlat is már azoknak tárgyává tétetett. Így magyarázhatjuk meg, mikép az alapos elméleti műveltséggel bíró jogtudósok' befolyása a' gyakorlati életre is napról napra mind inkább növekszik. Álláspontunkhoz képest itt mindenek előtt Ausztria' jogállapotait kell szemügyre vennünk, mellyben az új törvénykönyvek' keletkezése óta (mellyek' készítésében főkép: Martini, Zeiller, Wagner és más jeles jogtanárok fáradoztak) folytonosan a' státusszolgálat' és igazság' szolgáltatásának legmagasb köreibben is olly férfiak alkalmaztatvák, kik előbb (többnyire mint jogtanárok) elméleti műveltségöknek jeles bizonyosságát adták. Például szabadjon Heimberger, id. báró Sommaruga, Pipitz, Kalchberg, Wessely, Hye, Fränzel és mások' neveire hivatkoznom. Külső Németországban hasonló példákkal találkozunk. Savigny porosz, és von der Pforten bajor ministerek, közvetlenül a' jogtudományi tanszékről léptek a' ministerségbe; 's míg Wächter a' német szabad városok' legfőbb törvényszékének első elnöke a' lipcei jogtanári állásba lépett által, annak előbbi hivatalába utódjául Kierulff kielii jogtanár neveztetett ki; általában pedig azt látjuk, hogy a' német egyetemek' jogtanárai egyszersmind az illető státusok' fel- és legfőbb törvényszékeinél rendes tanácsnokokul alkalmazvák, 's a' jogélet' függvényeinek kezelésében előkelő részt vesznek.

Végül kiemelendőnek látszik még, mikép Németországban 1848 óta a' francia jog' tekintélye igen emelkedett. Ez főkép Poroszországra nézve érdemel különös figyelmet, hol az óporosz és a' francia szellemű rajnai jogtudósok közt mindig némi ellentét létezett. Újabb időben ez utóbbiak' befolyása nagyra emelkedett, és némi részben túlsúlyra is jutott. A' mostani porosz igazságügyi minster is rajnai jogtudós.

'S ezek azok, miket utazásaim' *jogtudományi* tanulmányozásai között a' Tek. Academia előtt jelenteni tisztemnek tartottam. Szem előtt tartottam hazánk' mostani szükségait. Mert ezen évi május' 1-je óta az általános ausztriai polgári törvénykönyv behozatván, a' codificatio' kérdése általában most reánk nézve sokkal nagyobb fontossággal bír, mint azelőtt; névszerint pedig érdekes azon irodalmi munkásság, mellyet az, az ausztriai polgári törvénykönyv' alapján készült szász polgári törvénykönyv' javaslata idézett elé, 's mellyből mi is sokat tanulhatunk. Azon kívül újabb jogreformjaink által előbb

praxisunk teljesen megszüntetve, jogtudományunk pedig átalakítva lévén, ideje hogy jogtheoriánk és jogpraxisunk' egymáshoz jövedőbeli állása iránt tisztába jöjünk; mire nézve főkép Porosz- és Bajorország' hasonnemű állapotai is igen tanulságosak. A' jogtudomány' művelése ezen académia' feladatához is tartozván: azért Németország' újabb jogtudományi mozgalmait itt szóba hozni, helyesnek tartottam. Végre azon előzménynél fogva, miszerint a' francia törvénykönyvek általában a' jogtudományi világban nagy jelentőséggel bírnak, s hazánkban is már régen figyelembe vétettek (ezt bizonyítja a' Code Napoleon' latin fordítása, melly már 1808-ban nálunk szívesen olvastatott), fülölgos pillantást akartam vetni az újabb viszonyokra is, mellyek ezeknek tekintetében Németországban mutatkoznak.

Utazásom' történettudományi eredményéről legközelebb.

KIS GYÜLÉS, OCT. 22. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

B. Kemény Zsigmond t. t. helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Érdy, Jerney r., Kiss Fer. és Wenzel II. tt. — Egyéb osztályokból: Császár Fer. tt. — Czuczor, Gebhardt, György, Horváth Cyr., Kállay, Kiss K. rr. tt. — Hunfalvy, Karvasy, Pauler, Repicky, Tasner, Tóth II. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

ÉRDY JÁNOS rt.

a' Chlumezky P. lovag által az academiához véleményezés végett beküldött illy című értekezésről: *Bericht über die Ausgrabungen bei Bellowitz*, olvasta a' következő tudósítását.

A' morvaországi Bellowitz helység Brünn várostól egy mérföldnyi távolságra esik, ennek területén néhány halom látható, a' legnagyobbik Zsurán nevet visel, mellynek tetején a' hányt föld' rétegei között lappangott jelkő az ottani haszonbérlo' ekéit több ízben összetörte, ki hogy ez akadályt eltávolítsa, 1853-ban a' követ kiásatni rendelé; de munkásai mélyebb ásátás közben, mindig több és több összehalmozott köre, famaradványokra, ember- és lócsontokra, csörgetyűféle vaseszközökre s vaskarikára akadtak. Ezzel a' halomnak további ásátása kedvezőbb időre halasztatott el.

A' brünni tudományos egyesület Chlumezkyt küldé ki ez ásátások' megvizsgálására, ki Eder mérnökkel ment ki a' hely' színére, s a' lelemény' körülményeiről küldöinek illy cím alatt adta be hivatalos jelentését: *Bericht über die Ausgrabungen bei Bellowitz von P. Ritter von Chlumezky. Brünn, 1853. 8. 18 l. I. könyomattal.* E' jelentésében, melly az egyesület' iratai közt is megjelent, a' sírhalmokról értekezik általában, és a' bellowitz halmot tatár sírhalmoknak véli a' XIII. századból. A' csörgetyűféle vasakról azt állítja, hogy ezek buzogányféle tatár vezénypálczák voltak; azt azonban nem

tudja : fordulnak-e hasonló vaseszközök Magyarországon is elé, vagy nem?

Véleményem e' morvaországi halmokról itt következik :

A' Bellowitz' területén most is fennálló halmok, kétségkívül kún halmok, melyek a' mostani magyarországi kúnok' ősei által emeltettek, kikről nálunk már meg van bizonyítva, hogy nem voltak tatárok ¹⁾.

Még híre sem volt a' tatár népnek, mikor a' kúnok és palócok (latrunculi) krónikáink szerint, már a' X., XI. és XII. században laktak a' magyarokkal és azok' szomszédságában. Ki ismerte jobban a' kúnokat és tatárokat mint IV. Béla? És e' magyar király 1254-ben IV. Incze pápához írt levelében a' tatárokat híven megkülönbözteti a' kúnoktól.

Azon helynevek között, melyeken a' magyarországi kúnok laktak, Surán is fordul elé, 's épen így hivatik a' bellowitz'i félig felásatoit halom, melyben nagy mennyiségű összehalmazott kő fordult elé, 's mely épen olly szerkezetű, mint a' magyarországi kún halmok : a' tatár sírok ellenben, nem rendetlenül elszórt kövekből, hanem rendes építményekből állottak. Kakasch István erdélyi nemes, ki mint utazó Médiában halt meg, „Iter Persicum“ czímű munkájában írja, hogy ő 1602-ben sokáig tartózkodott Astrakán városban, és mivel a' régi Astrakánt vagy Astarkánt a' Volga gyakran elöntötte, Vasiljewits Iván új Astrakánt építtetett a' régítől egy mérföldnyi távolságra. Kakas a' régi Astrakán' dűledékeit is megvizsgálta, melyekről ezeket írja : „Man findet allda noch über etliche tausend Tartern, so den Moscowittern vnterthenig, so wol auch sehr viel alte Tartarische Monumenta vnd begrebnüssen, so wir mit allen fleiss besehen, unter deren elliche vornehmer vnd vhralter Tartarischen Fürsten gewesen, in welchen die Tartern noch für vnd für Lampen vnd Liechter brennen. Vnd sind dieselben wie bey vns die kleinen Capellen, mit runden durchsichtigen Thürmlein auffgebawet“ ²⁾.

A' Volga melléki régi Cumaniát a' mongolok és tatárok 1225-ben foglalták el, és ez éven innen ezek is Cumanusoknak hívatlak az általok elfoglalt Cumania' nevétől, mely régi nevét szinte a' XVI. századig megtartotta ³⁾. De azért a' hiteles történeti kütfők a' kúnokat és tatárokat híven megkülönböztetik egymástól. Rubruquis, más kimondással : Ruysbroek Vilmos francia minorita, kit szent Lajos francia király küldött 1253-ban a' tatár, vagy inkább mongol fejedelmhez, világosan írja a' Tanais vagy Don és Volga közötti régi Cumaniáról : „Et inter ista duo flumina in illis terris, per quas trans-

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1833. IX. X. 90. Jerney, Keleti utazása. I. 271.

²⁾ Steph. Kakasch, Iter Persicum, Kurtze doch aussführliche vnd warhaftige Beschreibung der Persianischen Reiss. etc. Altenburg in Meissen, 1610. 8. S. 65—67.

³⁾ Tud. Gyűjt. 1833. VIII. 109.

ivimus, habitabant Comani, antequam Tartari occuparent eas“¹⁾. Már akkor a' kúnok nem e' régi Cumániában, hanem részint Moldvában és Bessarábiában a' besenyők vagy paczinacziták között laktak, részint Magyarországba menekültek.

Mintegy tizezer kún futott el jókor a' mongolok elől 1222-ben Jónás kún főnök' vezénylete alatt III. Ducas János görög császárhoz, ezek részint Thraciában és Macedóniában, részint Phrygiában nyertek a' görög császártól lakhelyeket Nicephorus Gregoras és Acropolita György' tanutétele szerint.

Ezen Jónás kún vezérről írja Albericus krónikájában : „Filium vero Regis Jonae, qui videbatur esse major in Regibus *Cumanorum*, duxerat Nargeldus (Nargoldus) Baluius, qui Nargeldus hoc anno decessit et praedicta uxor ejus facta est monialis. Mortuus est hoc anno Rex Jonas praedictus nondum baptizatus, et idcirco sepultus est (Constantinopoli) extra muros civitatis in *altissimo tumulo*, et octo armigeri suspensi sunt vivi a dextris et a sinistris et ita voluntarie mortui, et vigintisex equi vivi similiter sunt ibi appensi“²⁾.

A' bellowitzi sírhalmot Wolfskron és Chlumezky leginkább azért tartják tatár sírhalomnak a' XIII. századból, mivel abban fakoporsónak maradványai is jöttek elő. Ezen metszett famaradvány, a' mennyire rajz után ítélni, faedény, kulacs is lehetett ugyan; de tegyük, hogy fakoporsó-födél volt, abból épen nem következik, hogy e' halom tatár sírhalom.

Jean de Joinville, sz. Lajos francia királynak bizodalmas udvarnok, e' király' életét és történetét írta meg francia nyelven, melly Párisban jött ki 1668., és 1761. ez utóbbi kiadást nálunk már Cornides Dániel is használta³⁾. Sz. Lajosnak ezen történetét Stilling János fordította le latin nyelvre, és e' fordítást adták ki a' Bollandisták⁴⁾. Ez életrajzban olvashatni, hogy sz. Lajoshoz, ennek a' kereszties hadakkal Caesareában tartózkodásakor igen nemes kún lovag érkezett, és nála egy egész évet töltvén, a' kún szokásokról sokat beszélt. Itt egyedül azt írjuk ki, mit a' kún temetésről mondott.

„194. Factum aliud grande atque mirabile hic eques de Coucy (in margine : Toucy) Regi narravit. Dicebat in Regione Regis Comanorum defunctum fuisse Magnatem agri ditissimum et principem, cui defuncto ingens in terra excavatus est scrobs latitudinis summae : positusque est defunctus in suggesto splendide admodum instructo atque ornato : atque effecerunt ut descenderent cum eo in scrobem illum equorum, quos habuit optimus, atque e servis ejus unus, ambo vivi, cum homo, tum equus. Addebat, servum, ante-

¹⁾ Hakluyt. I. 91.

²⁾ Leibnitii, Accessiones Historicae. Hanoverae, 1700. 4. I. 578. In Chronico Alberici.

³⁾ Commentatio de Religione veterum Hungar. Viennae, 1791. 8. p. 48, 49.

⁴⁾ Acta Sanctorum Augusti. Venetiis, 1754. fol. Tom. V. pag. 672.

quam in scrobem ingrederetur, Regi, aliisque viris illustribus praesentibus valedixisse, Regemque ei donasse magnam auri atque argenti copiam, quod fasciae involutum collo ejus alligabatur. Et Rex eum promittere jubebat, sibi aurum argentumque suum ab eo reddendum, quando foret in mundo alio; idque ei promisit. Deinde Rex ei tradebat Epistolam, primo eorum Regi inscriptam, cui per hanc significabat, hominem illum probum optime vixisse, sibi que bene servivisse, ideoque se ei supplicare, ut amplo eum remunerare dignaretur proemio. Post haec scrobem illum super hominem hunc mortuum, supraque servum illius et equum, vivos ambos, tabulis ligneis, clavorum ope firmiter connexis, cooperuerunt. Demum priusquam cubitum concederent, ad memoriam ac recordationem eorum, quos sepulturae dederant, super scrobem e lapidibus atque humo magnum excitabant *tumulum*.“

Hogy a' szolga majd önként és nyugodtan, majd kényszerítve 's akarattalanul kísérte urát a' túlvilágra, azt a' scytha vallásból magyarázhatni meg. Porphyrius írja : „Scythae vivos simul sepeliunt, et supra rogum jugulant eos, quos mortui praecipue dilexerunt“ ¹⁾. Krónikáinkban is olvashatni : „Est namque fides Scythicorum, ut quoscunque viventes occiderent, in alio seculo ipsis servire teneantur“ ²⁾. Azért írja Kézai Simon azokról, kiket a' magyarok némelly öldöklő csata után elfogtak : „Omnibus caput detruncarunt pro exequiis sociorum“ ³⁾.

Mythus szerint az ég tükre a' földnek, és a' mi történik az égből, az történik itt a' földön is; mert az ég összhangzásban áll a' földdel. A' természetnek szakadatlan harcában egymást váltja a' világosság és sötétség, jó és rossz, élet és enyészet, teremtés és romlás. Az életből halál csirázik; és a' halálból ismét új élet keletkezik. A' természetszerű vallásnak ezen eszméi után magyarázhatni meg, hogy a' földi kún király levél által ajánlotta a' más életre költözött kún főnök' szolgáját az égi első kún királynak; ez Menes, más-kép Nimrod, azaz : Osiris vagy a' görög Dionysos. Azért mondják krónikáink : „Attila nepos magni Nemroth“, vagy Kézai Simon szerint „Men-roth.“ De ne menjünk tovább az ő mythus' széles birodalmába.

A' külföld úgy vélekedik ugyan, hogy a' hunnuszok azaz : kúnok, mongolok és tatárok voltak, és hogy Attila' hunnuszai végképpen kivesztek : de a' felhozott és más hiteles történeti külfők azt bizonyítják, hogy a' tumuli név alatt ismeretes sírhalmok, bárhol forduljanak is azok elé a' világon, mind a' magyarországi 's magyar nyelvű kúnok' ősei által emeltettek. Nicephorus Gregoras tanítja : „Hi

¹⁾ Porphyrius, de Abstinencia. Trajecti ad Rhenum, 1767. 4. pag. 376—377.

²⁾ Chron. II. cap. 25. apud Schwandtner, pag. 92.

³⁾ Endlicher, Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849. 8. pag. 106.

vero Hunni et Comani vocabantur : erant etiam, qui eos Scythas nominarent“¹⁾.

A' külföld Hunnengräber néven nevezi ugyan a' kún halmokat : azokat mégis majd tatár, majd celta, majd német, majd dán, majd svéd, majd szláv stb régiségeknek tartja.

Nálunk régen tudva van, hogy azon csehországi sírhalmok, melyeket Kalina szláv síroknak hírdet, kétségtelen kún halmok²⁾.

Voltak-e a' tatárok vagy mongolok valaha Brünn' vidékén, vagy nem? annak vizsgálatába nem bocsátkozom. Azt azonban bizonyon állíthatom, hogy a' morvaországi sírhalmok nem a' tatárokat, hanem a' magyarországi kúnokat illetik; mert háboru ütven ki IV. Béla (1235—1270.) magyar király és Ottokár között, a' még akkor pogány kúnok viharként pusztították Morvaországot. Pulkaua írja: „Anno domini 1253. rex Vngarie cum paganis Cumanis totam Morauiam, castris exceptis et muratis ciuitatibus, deuastavit incendiis et rapinis“³⁾. Ezen Morvaországot pusztító kúnokról beszéli Balbin cseh történetíró: „Superest hodieque (1677.) aliqua Barbarorum memoria non procul Evancziczio et Oslovanensi Coentobio, insigne templum Christianorum, in quo plurima *Cumanorum sepulchra et saxa literis illorum incisa* spectantur, quibus saxis totum fere templi solum stratum est, ut ipse vidi“⁴⁾. Oszlován vagy Oszlanaw Brünn városhoz három mérföldnyi távolságra esik, hol egykor cziszterczy apácák laktak egész 1510-ig. E' vidéken szintúgy, mint Belowitz' környékén temették el a' kúnok, scytha szokás szerint azon bajtársaikat, kik 1253-ban a' harcmezőn hullottak el, soknak iratos köemléket is emeltek, mely kövek utóbb sírhalmokról elhordattak, és azokkal az apácák' temploma köveztetett ki.

Ezen, a' kún nyelvre s literatúrára nézve nagy érdekű sírkövekről, nálunk már néhai Horvát István ohajtott hív tudósítást⁵⁾.

En 1851-ben febr. 3-kán e' helyről olvastam fel a' fönebb mondott Balbin' sorait, és sajnáltam, hogy e' kún sírkövekkel az ottani templomot kövezték ki, hol azok' betűi a' járókelő nép' talpai alatt talán mind eltűnedezték.

Felhozza Balbint Jerney János is, ki a' kúnokat szólítja fel: küldjenek valakit e' sírkövek' kinyomozására Morvaországba⁶⁾. De e figyelmeztetések ekkorig mind süker nélkül hangzottak el.

Egy van még hátra, a' mit még kellene határoznom : azon csörgetyűféle vasakat, millyenek nálunk tudtomra nem fordultak ek-

¹⁾ Nicephori Gregorae, Byzantina Historia, Parisiis, 1702. fol. I. 20—21.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1836. XI. 124.

³⁾ Apud Dobn. Monum. Tom. III. 223. cf. Katona, Hist. Crit. VI. 189.

⁴⁾ Bohuslai Balbini, Epitome Historica Rerum Bohemicarum, Pragae, 1677. fol. pag. 267.

⁵⁾ Tud. Gyűjt. 1836. VII. 127.

⁶⁾ Keleti Utazása. II. 107.

korig teljes épségökben élé. Úgy látszik, mindegyiknek vaskarikával megerősített fanyele volt. Ha mellettök némely szövet, vagy kelmehamvadékok találtattak volna, azt hinném, hogy zászlók voltak; mert Suidas írja: „Signa Scythica. Sive signa, quibus Scythae in bello utuntur. Ea autem sunt vexilla, variis coloribus picta, quae serpentum speciem plerumque referunt, et de modicis contis dependent. Haec simulacra currentibus illis, qui ea ferunt, vel equum ad cursum incitantibus, a vento sic inflantur, ut serpentibus simillima esse videantur. Quin etiam sibilum quemdam edunt, vento magna cum vi ea pertranseunte“¹⁾. De mivel a' bellowitzi kún halom' leírásában valamely kelme, mint lobogó hamvadékról nem tétetik említés: Suidas' ezen sorait nem merem határozottan e' esörgetyűféle vaseszközökre alkalmazni.

A' titoknoki hivatal megbízott, hogy e' tudósítást, mely az Értesítőben is közlendő, a' beküldő morva tudósnak, németre fordítva megküldje, a' morva-szileziai tudós társaság' történeti osztályát pedig az Erdy János rt. által idézett oszlováni scythai-írású sírkövek' feliratai' hű másoltatása végett megkeresse.

— Következett

WENZEL GUSZTÁV lt.

utazási tudósítása.

Tekintetes Academia! minap ez idei tudományos utazásomnak a' jogtudomány' érdekébeni resultatúmról szoltam; szükséges most hogy annak *történettudományi eredményéről* is jelentést tegyek.

Általában jegyzem meg, hogy utazásom' történettudományi nyereményei előbbi utazásaim' kutatásainak némileg kiegészítései és folytatásai. Névszerint áll ez 1851-ki utazásomról, mely alatti kutatásaimról két évvel ezelőtt (october' 6-kán) tettem jelentést²⁾.

Utazásom Poroszországra, Szászországra, Luzsiczára, Csehországra, Turingiára, a' majnai és rajnai vidékekre, és Bajorországra terjedvén, természetes, hogy sok helyet látogattam meg, mely a' magyar történetre nézve nagy érdekekkel bír. Általában említem azon számos csatahelyeket, melyek nemzetünk' hőskorában mint őseink' hadi tetteinek helyei nevezetesek, p. o. a' thuringi, szászihoni, merseburgi, augsburgi stb csatamezőket; említem szent Erzsébet, II. Endre magyar király' leánya, és Armín thuringi gróf' tartózkodási (az Eisak melletti ú. n. Wartburg) és temetési helyét (Marburg) stb stb. Ezeket mindazáltal miután tulajdonképi történeti kutatásokra nem szolgáltatott alkalmat, csak futólag érintvén, jelen-tésem' tárgyát csak azon történettudományi irányzatok teszik, melyekre nézve utazásom valamely nyereményt eszközölt ki.

Ehhez képest ez idei utazásom' történettudományi kutatásait *négyszékre* osztom, melyek e' következők: 1) *Luzsiczai kutatá-*

¹⁾ Suidae, Lexicon. Cantabrigiae, 1705. fol. III. 307.

²⁾ L. Új M. Muz. II. köt. 179 s. köv. II.

sok; 2) Magyarország' középkori kereskedését illető vizsgálatok; 3) Aachenben tett buvárkodásaim; végre 4) azon kutatások, melyek a' magyarországi és a' bajor történet' kölcsönös összefüggését illetik.

1. Luzsiczai kutatások.

Felső-Luzsiczát már két évvel ezelőtt látogattam meg. De azon különös érdeknél fogva, melyet ezen tartománynak Magyarországgali összefüggése a' XV. század' végén a' kutatóban gerjeszt, az idén újra meglátogattam azt; sőt utazásomat Alsó-Luzsiczára is kiterjesztettem.

Ez alkalommal hármast czélt értem. Budissinből hoztam magammal Mátyás királyunk' szobrának daguerreotypképét. Miután azon szobron kívül, melyet Mátyás király' helytartója, Stein György, a' budissini vár' kapuja felett 1486-ban készíttetett, nagy királyunk' más szobra tudomra nem létezik: a' budissini szobor historicusaink és régiségbuváraink' különös figyelmét érdemli, 's annál inkább, mert az magában véve is nagy művészettel készült, és valóságos műemlék. Mielőtt a' szobornak már általam megrendelt rajzát ve-endem, annak csak daguerre-képét mutatom ime be a' tisztelt academiának.

Görliczben igen nevezetes, és főkép sok jeles kéziratokat magában foglaló városi könyvtár van. Ebben már harmad éve találtam híres XV. századi hazai tudósunk Janus Pannonius' egyik elveszettnek tartott munkája' kéziratára, t. i. Plutarch' munkájának görögből készült deák fordítását illy czím alatt: *Plutarchi Liber ad Cornelium Pulchrum: quibus modis ab inimicis evari possumus*. Kérem a' tekintetes academiát, miszerint igénytelen ügyekezeteim' némi mutatványául ezen munkának magam által készített másolatát az academiái könyvtár számára tőlem elfogadni méltóztassék.

Ezekon kívül alkalmam volt az ottani tudósokkal, főkép történetbuvárokkal közelebbi érintkezésbe jutnom. Részt vettem a' felső-luzsiczai tudományos társulat' ez idei nagy gyűlésében (Görliczben augusztus' 24-dikén), 's elismeréssel kell megemlékeznem azon tiszta tudományos ügyekezetről, mely ezen társulat' kebelében mutatkozik. Neumann Tivadar, a' társulat' titkára, a' magyar academia' tekintetében is élénk részvétet mutatott; mit kiemelni itt annál inkább helyénvalónak lenni tartok, minthogy Neumann úr nekem megígérte, hogy Mátyás királynak Luzsicza' számára kiadott mindazon privilegiumai és egyéb okiratai' másolatait a' tek. academiának aján-dékul be fogja küldeni, melyeket ő szorgalmatos és sokoldalú nyomozásai' folytán a' szászországi és luzsiczai levéltárakban feltalált. Úgy hiszem, ezen számszerint körülbelül 80 darabra menő ajándék történelmi gyűjteményünkre nézve nagy nyereség leend.

Bejártam néhány alsó-luzsiczai archívumot is. De azon külö-

nös szorgalomnál fogva, melyet újabb időben a luzsiczai buvárok kis hazájok' érdekes történetének művelésére fordítanak (*Neumannon* kívül e' tekintetben említendők főkép *Haupt Lipót*, *Köhler Gusztáv*, *Jancke János Ottó* és *Peschek Keresztély Adolf*); 's mivel a' felső-luzsiczai tud. társulat újabb időben Alsó-Luzsiczára is kezdte kiterjeszteni működését, részünkről önálló buvárkodások nem látszanak ott szükségeseeknek. Hazai történetünk' szempontjából Luzsiczának csak XV. és XVI. századi története bír nagyobb érdekekkel, és pedig a' morvahoni és sziléziai történettel egybefüggőleg. De mivel sem Sziléziában sem Morvahonban a' történet' művelésére annyi szorgalom, mint Luzsiczában, nem fordítatik, ez utóbbi a' történetirodalom' szempontjából nevezetesebb, 's academiánk' összeköttetése a' felső-luzsiczai tudományos társulattal (Oberlausizische Gesellschaft der Wissenschaften) talán a' hazai történettudomány' tekintetében is kívánatos volna. Ez alkalommal figyelmeztetem a' tek. academiát, miszerint Sziléziában és Luzsiczában Mátyás királyunk' és közvetlen utódjai' befolyását az ottani viszonyokra át kezdik látni. Így p. o. a' boroszlói egyetem' bölcészeti kara 1854-dik évre e' következő jutalomkérdést hirdette ki: „*Exponantur ex fontibus semper adducendis res a Matthia Hungariae Rege in Silesia gestae a pace Olomucensi a 1478 usque ad mortem ejus a. 1490.*“

2. Magyarország' nyugati kereskedése a' XIV. és XV. században.

Ez idei utazásom alatt, névszerint azon kutatások által, melyeket két év előtti boroszlói, prágai és brünni buvárkodásaim' folytatásaként a' müncheni királyi és kölni városi levéltárakban tettem, sikerült, Magyarország' középkori kereskedéséről, a' mennyiben ez nyugat felé, de nem a' Dunán létezett, hű képet nyernem.

E' tekintetben hazánk' középkori kereskedelmi viszonyainak, mennyiben azok nyugat felé rendezést nyertek, alapját tette a' *Robert Károly* királyunk és *János* cseh király közti 1335-ki szövetség (Fejér, Cod. Dipl. VIII. 4 a' 66 sk. l.). Ezen státusszerződésben közvetlenül a' kereskedeésre vonatkozó határozatok nem foglaltatnak ugyan; de Brünn városa' levéltárában eredetiben van léteve Robert Károly magyar királynak 1336-ki (de dato Wysegrad in festo Epiphaniarum Domini) privilegialis nyíltlevele, melyben meghatározza a' Magyar- és Csehország közti kereskedésnek Magyarországbani útvonalat, valamint azon jogokat is, melyekkel a' cseh és morva kereskedők ez alkalommal birjanak; 's mely okmány hazánk' nyugati kereskedésében azután irányadásul szolgált. Ezen nyíltlevél' értelmében nyerték azután a' külföldnek Magyarországgal kereskedelmi összeköttetésben lévő nevezetesebb városai magyar privilegiumaikat.

Nevezetes, hogy az első városok, melyek illynemű privilegiumokban részesültek, a' *rajnai városok* voltak: t. i. még 1344-

ben nyerték azokat *Köln* és *Hoya* városok. Ezen privilegiumokat eredetiökben láttam ez idei utazásom alatt *Köln* városa levéltárában. Nagy Lajos 1344. (de dato Bude in festo ascensionis Domini) azt rendeli „ut mercatores de sancta Colonia et de civitate Hoy ac de aliis partibus Reni in Regnum nostrum cum eorum rebus mercimonialibus venientes non maius tributum in locis tributorum, nisi tantum, quantum mercatores de Bohemia et de Moravia solvere teneantur.“ Mire azután Lőrincz tárnokmester (de dato Wyssegrad feria quinta proxima post Dominicam Laetare, anno Domini 1345.) és István tót- horvát- és dalmátországi bán (de dato Budae in festo S. Laurentii a. D. 1350.) ugyan a' rajnai városok, 's névszerint *Köln* és *Hoya* magyarországi kereskedésüket pártfogó levelei, 's 1384. (tertio kalendas Aprilis) Mária királynénak Nagy Lajos' kiváltságait megerősítő privilegialis levele következett. Mi a' többi németországi városokat illeti, mellyek illynemű kereskedelmi kiváltságokban Magyarországára nézve részesültek, e' következők említendők:

Prága és *Nürnberg*. E' két város ez iránti privilegiumait egyszerre, sőt egy oklevélben nyerte Nagy Lajos királytól 1357-ben (quarto kalendas Augusti). Az illető oklevél' eredetieit harmad éve a' prágai városi, ez idén pedig a' müncheni királyi archivumokban láttam. E' két város' privilegiumai megerősítették 1364-ben (in Wissegrad in octavis festi Beatorum Petri et Pauli apostolorum) Nagy Lajos által; és 1383-ban (sexto kalendas Junii) Mária királyné által; *Prága* városa' számára pedig 1491-ben (Budae 17. Novembris) II. Ulászló király által.

Regensburg, 1359-ben (secundo kalendas Aprilis) Nagy Lajos által; melly kiváltságlevél ugyan Nagy Lajos király által megerősítettet 1369-ben (sexto kalendas Julii).

Boroszló, melly 1365-ben (Posonii in festo S. Andreae Apostoli) ugyanazon privilegiumot nyerte Nagy Lajostól, és

Amberg (Felső-Pfalzban) 1369. (Posonii feria sexta proxima post festum nativitatis Beatae virginis Mariae), szinte Nagy Lajostól.

Mindezen kereskedelmi privilegiumokat részint két év előtt, részint ez idei utazásom alatt eredetőkben láttam az illető városok' levéltáraiban; ez által pedig megjegyzem, miszerint azok nem csak hihetőleg függnek össze, 's e' tekintetben az 1335-ki magyar-csehországi státusszerződésben gyökereznek; hanem egybefoglalva azt is bizonyítják, mikép Magyarország' középkori kereskedése nyugat felé igen terjedelmes volt.

3) *Aacheni magyar alapítvány.*

Látjuk ezt egyszersmind Nagy Lajos' *aacheni* alapítványában is.

Biztos tudomásunk van, hogy Magyarországból már 1259-ben zarándokoltak sokan ajtatosság' okáért *Aachenbe*, melly város már azon időben híres búcsuhely volt. Midőn t. i. 1258-ban Konrád kölni

érsek Köln' városával a' rajnai kereskedéstől járó adóra nézve egyezkedvén, 1259-ben (actum et datum Coloniae nonas Maji) ez iránt ünnepélyes privilegiumot adott ki, abban többi közt ezek rendeltetnek: „Quod nullus mercatorum *de Ungaria*, Boemia, Polonia, Bavaria, Suevia, Saxonia, Thuringia, Hassia et quibuscunque aliis orientalibus partibus cum mercibus quibuslibet ad Renum veniens, extra atque ultra civitatem Coloniensem *excepta sola causa peregrinationis* procedat.“

Ha tehát már ezen 1259-ki privilegialis levélből világosan kitetszik, miszerint akkori időben magyarországi lakosok a' Kölnön túli búcsujárásokban részt vettek: Aachennek eziránti jelentőségére nézve teljes felvilágosítást Nyújt Nagy Lajos magyar király' alapítványa az Aachenbe zárandókló magyarországi búcsúsok' számára.

Ki ezen alapítvány iránt (mellynek első okleveles nyoma 1367-ből van), valamint annak későbbi megerősítései iránt felvilágosítást kíván, azt a' Tud. Gyűjt. 1836. évi XII. füzetére (12 sk. 1.) utasítom, hol mind nagy Lajos' alapító levele, mind annak későbbi megerősítései kinyomatvák. Látjuk ezekből, hogy Nagy Lajos királyunk Henrik pilisi apát által 1367. körül Aachenben az ottani főtemplom' jobb oldalára kápolnát építtetett, melyet nem csak gazdagan felszerelt, sőt fel is ékesített; hanem mellyre nézve 1374. ünnepélyes privilegiumot is adott ki, különös pártfogása mellett annak egyes viszonyait rendezte és két káplánt alkalmazott (de dato nonas Januarii).

Hiteles tudósításaink vannak, miszerint Nagy Lajos ezen alapítványa sokáig virágzásban volt; s bár a' reformatio' ideje alatt az is nevezetes veszteségeket szenvedett: tudjuk mégis hogy utóbb megint jobbra változott. Mindazáltal, midőn gr. Batthyány Károly horvátországi bán és Mária Terézia' seregeinek egyik vezére 1747-ben Aachent meglátogatta, ezen kápolnát düledékeny állapotban találta; úgy hogy leginkább az ő közbenjárásának köszönhető, miszerint az a' felség 's a' nemzet' egyesített költségén újra úgy fölépíttetett, mint az jelenleg látható. 'S valóban számos magyar is vett mindenkor, és névszerint ez időtől fogva részt az aacheni híres búcsujárásokban (Heiligthumsfahrt nach Aachen), évenként jul. 10-kétől azon hó' 24-kéig, míg végre II. József' cs. tilalma' folytán a' magyarok' búcsújárásai Aachenbe megszűntek, sőt feledékenységbbe is mentek ¹⁾.

¹⁾ „Insonderes waren es die Ungarn, mond egy a' hely' színién készített igen alapos tudósítás, die trotz der grossen Entfernung und der Mühseeligkeiten der Reise, in Aachen bei diesen Festen nicht fehlten, und in ansehnlichen Processionen daselbst erschienen. Sie erfreuten sich besonderer Auszeichnungen; sie wurden abwechselnd von einzelnen Klöstern zur Tafel gezogen; drei Tage wurden sie von der Stadt bewirthet, am 11. Juli wartete der regierende Bürgermeister in Person; an den beiden andern aber warteten die übrigen städtischen Behörden ihnen bei der Tafel auf. Dieses dauerte bis zum Jahre 1776., wo diese Processionen durch den

Nevezetes még az is, mit két újabb magyar utazó e tekintetben közöl ¹⁾.

De bármint legyenek ezek, én rajnai utazásom alatt egyik tisztemnek tartottam Aachent is meglátogatni, 's ezen régi magyar alapítványról a' hely' színén magamnak tudomást szerezni. Az ú. n. magyar kápolnát (ungarische Kapelle) ugyan ép állapotban találtam; de magyar búcsujárónak nyoma sem volt. Meglátogattam a' kápolnát, sőt abban nagymisést is hallgattam; mert a' nagy templom kijavíttatván, a' káptalan az elég tágas kápolnában tartja jelenleg az isteni tiszteletet. A' kápolna' oltára felett díszlik Magyarországnak az anjoui kor szerinti címere (a' liliomokkal), melly felett két angyal tartja a' koronát, alatta pedig olvasható:

Fundata
a Ludovico I.
Rege Hungariae
Anno 1374.

Vannak a' kápolnában sz. István király, sz. Adalbert püspök, sz. László király és sz. Imre vezér' szobrai. A' bejáratnál pedig következő két felirat találtatik:

Föbbről:

Hanc capellam
dotavit et ornamentis
pretiosis ditavit Ludovicus
Rex Hungariae ipsamque aedifi-
cari procuravit et consecrari
in honorem Beatae Mariae Virginis
sanctaeque Annae Sancti Stephani
Regis Hungariae sancti Emerici filii
eius Ducis Slavoniae Sancti Ladislai
Regis Hungariae Sanctae Elisabethae
filiae Regis Hungariae Sancti Henrici
Imperatoris Romanorum sanctae
Cunegundae uxoris et viduae et
caeterorum sanctorum Regum
Hungariae anno Domini
MCCCLXXIV IV Augusti.
(Alatta Magyarország' címere).

Balról:

Capellam
Ludovici Regis Hungariae
aere amplo erectam a ruina
cui proximam cum dolore viderat
Carolus S. R. I. Princeps Batthyany
tunc Croatiae Prorex Belgii vicaria
potestate Gubernator Caesarai
et confederatorum exercitus Dux
ita vindicavit, ut tum Caesareum Majestatum
munificentia tum eiusdem Principis tum Pontifi-
cum Optimum Militumque Hungariae libera-

Kaiser Joseph der ungarischen Nation untersagt wurden.“ (Allgemeine Augsb. Zeitung 1853. melléklet. 199. szám alatt julius' 18-áról).

¹⁾ *Tóth Lőrinc*: Úti Tárca, II. köt., Rajnai út. Pesten, 1844. 82. l.; *Gorove István*: Nyugot, I. kötet. Pest, 1844. 252. l.

litae restituta Comitae ab Eltz Moguntinae Ecclesiae Praeposito Pec (!) wariensi
 Abbate ad visitationem Regio Legato
 Deo consecrata fuit anno Domini
 MDCCCLXVII XV Septembris.

(Alatta ismét Magyarország' czimere).

Azon kívül a' kápolnában a' két jobbra eső ablak közt olvasható : „Restauratio inchoata sub Francisco I. Rom. Imperatore“; — a' két balról levő közt pedig : „Consummata sub Josepho II. Rom. Imperatore anno 1767.“

Az aacheni magyar kápolna ezek szerint hazánkiai előtt különös érdekekkel bírván, annak körülményes leírását érdekesnek tartottam; mennyiben pedig netalán a' magyar kath. clerus ezen magyar alapítvány iránt némi közelebbi figyelemmel lehetne, egyszersmind említem, hogy az aacheni káptalan' prépöstja *Grossmann* és a' templom' tudós kincstárnoka (Schatzmeister) *Waidekopf* urak minden bizonynyal mitsem mulasztának el, a' mivel ez iránt érdekeink támogathatnának.

4) Magyarország' középkori összeköttetése Bajorországgal.

Végül még néhány szó van hátra *müncheni* történeti kutatásaimról.

Az ausztriai követség' ajánlata mellett a' bajor királyi ministeriumtól engedelmet nyertem, hogy az ottani királyi birodalmi levéltárban (Reichsarchiv), melytől a' státuslevéltár (Staatsarchiv), külön van választva, a' magyar történettudomány' érdekében dolgozhassam. Különös hálával kell említenem *Rudthart* tanár, a' levéltár' igazgatójának, 's általában az ottani archivalis tisztviselők' szíveségét, mellyel kutatásaimat elősegítették.

A' müncheni kir. birod. levéltárban létező okiratok' regestumai különös nagyobb munkában tételnek a' bajor kormány' költségén közzé ezen cím alatt: *Regesta sive rerum Boicarum autographa ad annum usque MCCC e Regni scriniis fideliter in summas contracta cura Caroli Henrici de Lang I.* — V. kötet. Monaci, 1822—28 4°; — VI. — XII. köt. (folytat. I. — VIII.) cura Maximiliani Bar. de Freyberg. Monaci, 1836—1849. — A' XIII. kötet nyomtatás alatt van.

Már ezen regestumok' felületes áttekintése is bizonyságul szolgálhat, mennyi tanulmányozni való van hazai történettudományunk' magasb szempont szerinti érdekében Némethon' különféle levéltáraiban. E' helyen szabadjon csak a' Magyarország és Bajorhon közti összefüggésre a' magyarországi Anjouk' uralkodása' 's az ezt legközelebb követett események' korában figyelmeztetnem.

Az árpádi házzal volt anyai rokonsága emelte Ottó bajor herceget Magyarországbán rövid időig a' legmagasb hatalomra. Ez országban eseményei máshonnan tudva levén, érdekesek maradnak mégis viszonyai, miután hazánkat már elhagyta is. Chronologiai

tekintetben kiemelem, mikép róla a' Regesta Boica' V. kötetében a' 134. lapon 1308. május' 13-ka alatt ezeket olvassuk: *Otto Ungariae Rex* et Stephanus Palatini Comites et Duces Bavariae monasterio in Fornbach stb (bizonyos kedvezményt adományoznak). Datum et actum *Schaerding*. Találjuk azután Ottót magyar királyi czímmel ugyan ott az V-dik kötetben a' 148., 178., 180., 195., 206., 216., 230. és 233. lapokon. Ezen utolsó említés vonatkozik 1312. augusztus' 11-kére. — 1313. május' 13-ka alatt mint bajor hercegek találtnak már „Ott vnd Heinrich, König Ottens Söhne.“ Idő közben, mint közönségesen tartják t. i. még 1312-ben Ottó meghalt. Mind-ezen okmányok a' müncheni bajor kir. levéltárban találhatók.

A' későbbi időre nézve általában azt mondhatjuk, hogy Magyarország Csehországgal és Austriávali összefüggése már meglehetősen fel van derítve; annál kevésbbé azonban más német birodalomrészekkel összefüggése. Pedig e' kor felette érdekes, és azon eseményeket ismerni, mellyek Robert Károly' messzeható külső politikájának életbeléptetésétől mindaddig folytak le, míg Zsigmond királyunk romai császárrá választatván, az egész német birodalom' igazgatási fonalai Budán központosultak, fölülte érdekes és tanulságos volna. Úgy hiszem, a' magyar akademiának is különös feladata volna, az események' ezen lánczolatára nézve a' magyar királyoknak különféle német dynastiákkal összefüggését különös nyomozások' tárgyává tenni. Az egyes buvár' erejét illyenmü nyomozások, mellyek' tekintetében Némethon' minden előkelő archivumait bejárni szükséges volna, meghaladják. Mi érdekes eredményhez lehetne ez úton jutni, annak egy példáját mutattam be a' tek. akademiának. Hohenzollerni VI. Frigyes nürnbergi várgróf' Magyarországbani tartózkodásáról 1851. november' 22-iki ülésben tartott előadásomban.

Ez idei utazásom alatt a' Bajorországgal összefüggést nyomozván, azokon kívül, miket *Oefele Endre Bódog* (*Rerum Boicarum Scriptores*, II. kötet, Aug. Vindel. 1763. fol. a' 187, 197. és más lapokon) közzé tett, néhány más figyelemre méltó oklevelekre tettem szert. Fejér' *Codex Diplomaticus*ában még az Oefele által kiadott oklevelek sem találtnak.

Az ülés köszönetet szavazott tagjának e' buzgó eljárásáért, valamint a' *Janus Pannonius*' benyújtott, 's eddig lappangott kézirati munkája' másolatáért, melly a' könyvtárba tetetni rendeltetett. A' Neumann Tivador úr által közlendő oklevélmásolatoknak is örömmel néz eleikbe az osztály.

— Ezek után

REPICKY JÁNOS II.

mint a' török-magyar külfögyűjtemény' szerkesztője a' *jászberényi török levelek*' második nyalábját (77—140. sz.) nyújtotta be, 's azok közül többeket, a' XVII. század' második felének történetét felvilágosítókat, fel is olvasott. Egyszersmind jelentette, hogy jelenleg a' II. Szulejmán leveles codexe' másolásával foglalkodik, mit annak fordítása fog követni.

KIS GYÜLÉS, OCT. 24. 1853.

(A' math. és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss K. rr. tt. — Egyéb osztályokból : Balogh, Érdy, Jerney rr. — Bertha, Hunfalvy, Repic'y, Tasner ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

BUGÁT PÁL rt.

folytatta 's befejezte a' szölvészről (cidium) múltkor mutalványokkal megkezdett előadását.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, OCT. 24. 1853. fél 7 órakor.

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen : Balogh, Bugát, Érdy, Gebhardt, Győry, Jerney és Kiss K. rr. tt. — Bertha, Hunfalvy, Repicky, Tasner ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' titoknok olvasta az amerikai philosophiai társaságnak m. évi nov.-ben költ levelét, mellyben a' m. acad. legújabb küldeményei vételét jelenti, 's megköszöni.

— Ugyanaz a' következő amerikai küldeményeket mutatta be : 1) Az *am. philos. társaság'* részéről : Proceedings of the Am. Philos. Society. Vol. V. No. 45—48. — 2) A' washingtoni *Smithson-Intézet*től : a) Smithsonian Contributions to Knowledge. Vol. V. Wash. 1853. n4r. b) Occultations of planets and stars by the moon, during the year 1853. computed by John Downes. W. 1853. n4r. c) Meteorological Tables, prepared by Arnold Guyot. W. 1853. d) Catalogue of North American Reptiles in the museum of the Sm. Inst. Pars I. Serpents, by Baird and Girard. W. 1853. e) Portraits of North American Indians, with sketches of scenery etc. W. 1852. f) Sixth Annual Report of the board of Regents of the Sm. Inst. for the year 1851. W. 1852. g) Characteristics of some New Reptiles in the Museum of the Sm. Inst. by Spencer and Girard. Second and third part. h) Nortons Literary Gazette. Dec. 1852. 4r. i) Nortons Literary Register 1853. — 3) Az *éjszakamerikai ind hivataltól* : a) Information respecting the history, condition and prospects of the indian tribes of the United States : collected and prepared under the direction of the Bureau of Indian Affairs, per act of Congress, by H. Schoolcraft. Published by authority of congress. Part III. Philad. 1853. 4r. b) Exploration and survey of the valley of the great salt lake of Utah, by Stansbury. Printed by order of the Senate of the United States. Philad. 1852. Abroszszal. c) Report on the Geology of the lake superior land district : by Foster and Whitney, united states geologists. Part II. the iron region. Wash. 1851. Abroszszal. — 4) *Girard Károlytól* : a) *A revision of the North American Astaci. b) *On the classification of Mammalia.

— Ugyanaz a' *tudd. cs. academiájától* Bécsből ennek következő legújabb kiadásait adta be : 1. Denkschriften der Kais. Akad. d. Wiss. IV. Bd. I u. V. Bd. 2. Lief. W. 1853. 's ehez : Tafeln zur Abhdlg. Beitrage zur Naturgesch. von Chile von Bibra. hár. fol.

— Ezen alkalommal bizottmány neveztetett, melly arról, mikép lehetne a' külföldi akademiák' fontosb munkálkodásai' megismertetését eszközölni a' hazában, jelentést tegyen.

— Végül némelly pápai, pesti, pozsonyi és veszprémi nyomdák' újabban beküldött *kötelmi* példányai adattak be.

KIS GYÜLÉS, NOV. 5. 1853.

(A' nyelv- és széptudományi osztály' részére).

Mélt. b. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályokból : Balogh, Czuczor, Vörösmarty rr., Hunfalvy lt.
 — Egyéb osztályokból : Császár, b. Kemény lt. — Erdy, Gebhardt, Horváth
 Cyr., Kiss K. rr. tt., Pauler, Tóth, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' titoknok értesítvén az osztályt érdemes tagja Garay Jánosnak mai
 tíz órakor bekövetkezett haláláról, az öszves jelenlevőket a' nov. 7-d. délutáni
 4 ór. leendő temetésére meghívta.

— Ez után

HUNFALVY PÁL lt.

a' finn és magyar szók' egybehasonlítását tárgyzám, a' múlt acad. év' nov. 6.,
 jan. 3., april 4. és máj. 9. olvasott, értekezése' befejezését olvasván, az egész
 dolgozat itt egy tágban közöltetik.

Finn és magyar szók' egybehasonlítása.

Figyelmeztetés.

Miután a' magyar, finn és török nyelvek' idomi hasonlóságait
 felmutattam, következik azoknak anyagi egybehasonlítása. Kezdem
 a' finn és magyar nyelvel.

E' szótári összeállítás azonban sem nem teljes, sem a' hasonlító
 munkát be nem fejező. Nem teljes azért, mivel a' finn nyelvnek szó-
 tári gazdagságát nem bírom még. Mert a' finn irodalmi társaság
 (suomalaisen kirjallisuuden seura) által kiadott könyveket, jelesen
 a' Kalevalá-t, a' Kanteletar-t (finn régi népdalok), a' Suomea kansan
 arvoituksia-t (finn nép' talányai), Suomen kansan satuja ja tarinoita-t
 (finn nép' mondái és meséi) stb., alig kezdtem olvasgatni. A' nyelv-
 hasonlítás pedig azért nincs befejezve, mivel az voltakép csak akkor
 indul meg, mikor a' nyelvek' anyagi találkozására már elé van ter-
 jesztve. De arra még sok kell; föl kell használni a' többi rokon nyel-
 veket is lehetőleg. Kezdet tehát ez minden tekintetben.

I. Hasonló szók hangzók és mássalhangzókra.

Aju, un : agy;aju-rako : agyvarrás, sutura cranii;ajuinen,
 isen : agyas, kinek agya, esze van;ajullinen, isen : ugyanaz.

ajuan : mintegy agyra veszem, észre veszem, értem; ajatte-
 len : gondolkodom;

ajatus, ukxen : gondolat.

Ali, en : al; főnév, melyből viszonyítók lesznek adessivus,
 allativus és ablativus esetekben, úgymint : alla (alella), alle (alelle),
 alta (alelta). Alla : alatt; allani, allas, allansa : alattam, alattad,
 alatta; allamme, alanne, allansa : alattunk, alattatok, alattok. Alle :
 alá; allení, alles, allensa : alámb stb. allemme, allenne, allensa :

alánk stb. *Alta* : alól, *altani*, *altas*, *altansa* : alólam stb. *altamme*, *altanne*, *altansa* : alólunk stb. *Ali-pää* : al-fél; *ali-puoli* : al-fél, alsó fél.

alempi, *emman* : alább, alsóbb; *alim*, *imman* : legalább, legalsóbb.

ala, *an* : valaminek alja, helye; p. o. *huoneaen ala* : ház helye, azután sajátja; p. o. *anna olla alallani* : adj (hagyj) lenni helyemen. *Ala-pää*, *ala-puoli* : ugyanaz, mi *ali-pää*, *ali-puoli*; *ala-päin* : alá felé; *ala ikäinen* : kis korú, *ala-ikäisyys*, *yyden* : kiskoruság; *ala-kuu* : kis hold, holdfogya.

alaha, *alha*, *an* : alsóbb hely.

alainen, *isen* : alatt levő; p. o. *pään alainen* : fö-al, *maan alainen* : föld-al, alvilág.

alahainen, *isen* : alsó, *alahainen tuuli* : alszél.

alava, *an* : alantlevő, *alura maa* : alföld, nagy völgy.

ala, *alan* : comparativ. *alampi*, *amman* : ebből : *alammainen*, *isen* alsóbb; *alimmainen*, *isen* : legsóbb.

alaisuus, *unden* : alázatosság.

alus, *uksen* : valaminek alja, alapja.

alusta, *an* : talp és alj; p. o. *jalan alusta* : láb' talpa.

alustan, *taa* : alapot teszek; *alustus*, *uksen* : alaptevés.

alenen, *eta* : alázodom.

alennan, *ntaa* : alázom; *alennus*, *uksen* : alázás; *alento*, *nnon* : alhely; *alho*, *on* : alhely, rét stb.

Alkia, *an* : alkalmas; *alkenen*, *eta* : alkalmazkodom.

Alku, *alun* : kezdet, alku.

alkuus, *uuden* : az, miből alkotnak, elem.

alkaan, *alata* : kezdek, alkotok.

alan, *alkaa* : kezdek.

Annan, *ntaa* : adok; *anna minulle* : adj nekem; *antaun*, *utä* : magamat oda adom.

annet, *nteen* : adat, ajándék, adomány.

annin, *ntimen* : adomány; *anto*, *annon* : kiadás.

antiäs, *aan*, *anteliäs*, *aan* : adakozó; *anteliaisuus*, *uuden* : adakozás.

annettelen, *lla* : adogatok.

annetan, *annettaa* : adatom.

Arco, *on* : ár és áru; *arvoinen*, *isen* : nagy áru, becses. Minthogy pedig az árt becsülés, találgatás' útján határozzuk meg, innen :

arraan, *ata* : becsülök, árt találgatok, találgatok; p. o. *arvaa*, *kuka olen* : találd, ki vagyok; *arraan hycäksi* : jónak becsülöm, találok.

arvaelen, *ella* : találgatok; *arvelus*, *uksen* : találgatás; *arvelo*, *on* : vélemény.

arvoitan, *ttaa* : találgatok, *arvoitus* . *uksen* : talány. stb stb.

Auki = ajk. A' gyök *av*, *au*, *aj*, innen *avaan*, *ata* nyitni, mintegy *aj-ni*, miből *ajt-ni*, *ajtó*, mely *nyitót* jelent : mint *kapu* bezárót tesz, törökül *kapmak* bezárni, *kapü* záró.

aukia, *an* : nyilt = *ajak*; *aukaisen*, *sta* : hirtelen nyitok; *aukko*, *kon* nyilt hely, nyílás, *ajtó*.

avain, *vamen* : nyit, kulcs.

Akka, *kan* : magyarul *ak* : nő, feleség, úrnő, asszony; mellynek megfelel *ukko*, *kon* : férj, atya. Az *ak* gyökszót magában nem találjuk többé nyelvünkben, hanem csak képzővel *asszony* szóban. A' régi halotti beszédben olvassuk: „És vimagguk szén *achscin* Máriát“. Itt az *ak* gyökszó még kitetszőbb alakban tűnik fel, mint a' mai *asszonyban*. *Szin*, *szony* képző, azonos *csony* képzővel, mint a' hajdani *szág* képző ma többnyire *ság*. Valamint *ki-csiny* szóban, mely törökül *kucsuk*, a' gyöknek utolsó bőtüje (ki-s v. kü-ss) annyira sinult a' *cs*-hez, hogy vele egynek látszott, mi *ala-csonyban*, törökül *al-csak*, nem történt, a' gyöknek utolsó bőtüje magánhangzó levén : úgy a' *szin*, *szony* képző előtt a' *k sz*-szé lett. Az *i*-nek változása *o*-ra nem hallatlan; így hajdan *jorgatni* irgatni helyett, honnan irgalmas.

Anoppi, *pin* : napá; *anoppila* : napának laka.

Appi, *pin* : ipa, ip; *appila* : az ipának laka.

Ati, *in* : ip, ugyan az, mi *appi*; *atívo*, *on* : az ipnak lakása, többesben *atícot* : családi ünnep, mely évenként tartatni szokott. — E' szók *appi*, *ati* figyelemre méltók. Magyarban *ap* és *at* nem tesz *ipát* : azonban *após* ez értelemben használtatik. Mint nálunk *após*, úgy finnben *appi* és *ati* jelent ipát. *Ati* továbbá azt mutatja, hogy a' magyar *aty*, *atya* szóban az *y* nem üres lágyító, hanem *i*-ből lett. Hasonlót veszünk észre másban is. *Mellet* viszonyító hangosan hirdeti a' *mell* gyököt, mellyet azonban, mikor *pectus*-t teszen, sokan *melly*-nek ejtenek. Miért? nem igen tudjuk, 's hajlandók lettünk *mell*-et írni és ejteni. Azonban úgy rémlik előttem, mintha *i* betű volna itt is, mellyből *y* lett, 's mintha *melli*-ből vált volna *melly*, mint *ati*-ből *aty*, *ani*-ből *any*. Ezen *i* bőtlének összeolvadását az előző fogbőtlével (d, t, n, l) azon korba vélem tehetni, mellyben a' magyar névszók' végén a' hangzók el kezdtek veszni. Az *i*, *j*, *v*, *u* bőtlük pedig képzők, mint a' török nyelvben is, mellyek igékből és más szókból főneveket alkotnak, mint láttuk : *kap* bezár, *kap-ú* bezáró; *öl* occidit, *ölü*, *ölyv* occisor, a' latin csak *fogdosónak* = accipiternek nevezte. Így a' *mell* gyökből lett *melli*, *melly* *pectus*, *al*-ból *ali*, *aly*; 's így alakulhatott egyszer *ati*, *ani*-ből *aty*, *any*.

Ehto, *ton* : estve, est; *ehtoolla* : estvel, *ehto-puoli* est-fele, délutáni idő; székelyesen *öst*, *öste*.

ehtoinen, *isen* : estveli (idő, munka, étel). Az *est*, *estve*, *estvel* szók' gyökerét az *es-ni* igében gondoljuk találni. Azonban *estödön*

vespere, Kresznericsnél, és *estveheszik* vesperascit, a' Tatrosi másolatban („Maradj művelünk uram, mert megestveheszik“ Lukács, 24. r.) ellenkeznek e' gondolattal, mint a' székely ejtés is. Mint-hogy a' szuomiban vagy finnben *ehto* : esztben, *öht* : vogulban, *et*, *ete* : osztjákban, *etno*, *jetno* ¹⁾ az est, szinte kénytelen vagyok állítani, hogy *estre* (estő) a' tőszó, mellyből, a' véghangzó elmaradván, lett *estv*, *est*; *vel* raggal pedig *estv-vel*, mintegy *estő-vel*, azután *estvel*, *esttel*. *Vel*, *val* rag időt jelentő névszókat szeret alkotni, mint : hol-*val* (holnap) reg-*gel*, ős-szel, tavasz-*szal*, harmat-*tal*, talán ta-*val* (taj-*val*) is.

Elän : élek, *elän leivällä*, mint a' magyar : élek kenyérrel; *elelen*, *eleskelen* : éledegélek; *elätän* : életni, éltetni; *elättelen* : éltetgetek.

elo : élet; mint vita és victus; *on elossa*, életben van; *antoi kiitoksen elostansa* : adott köszönetet = megköszönte, ételeért, tartásaért. Azután gabona is; p. o. *hyrä elo* : jó élet, nálunk inkább szép élet = szép buza; *elo-kuu* élet-hó = arató-hó; *elo-puu* : élő fa; *elompi* : elevenebb, mintegy élőbb.

elävä : eleven; *elävä hopia* : eleven ezüst, azaz : kénese; *elävät* : házi állatok, marha; *eläviäiset* : baromfiak.

elet, *eleen* : élet, erkölcs.

eläinen, *isen* : élemedett, öreg.

elatus, *uksen* : tartás; *elatus-pöika* : fogadott fiú; *elatus-isä* : fogadó atya, gondviselő.

Emä, *än* : anya, leginkább állatoké; p. o. *emse* nálunk; *reden emä* : víznek anyja; *puun emä* : fának anyja; *emä-puu* : anyafa, a' hajónak gerincze, carina; *emä-kirkko* : anyaegyház. *Emi*, *in*, *emo*, *on* = emä.

emöinen, *isen*, *emäinen*, *isen* : anya; *emällinen*, *isen* : kinek anyja van, anyás.

emis, *iksen* : emse.

Eri, *in* : külön, eleredő, ér.

eriin, *eriän*, *itä* : eredek, különödöm.

eroitan, *ttaa* : ereszték, különítek.

eroitus, *uksen* : eredés, különödés, távozás.

Eukko, *kon* : űk, öreg anya. *Metsän eukko* : erdőnek űke, öreg anyja, finn istennév.

Evä, *än* : hal' szárnya. Magyarban nincs meg többé a' tőszó, de meg van *evezni* és családja, mellynek gyökszava *ev*, 's ez finnben hal' szárnyát teszen.

Hahti, *din* : hajó. A' gyökök : *hah* és *haj*. A' szuomék a' *hahti-t haaksi*-nak is írják és ejtik, mellynek gyöke *haak* = *hah* = *haj*.

¹⁾ Gottlund : Otava, eli Suomalaisia huvituksia, II. osa, Tukhulmissa 1832. (Gönczöl-csillag, vagy szomalan mulatságok, 54. lapján).

Hapena : vékony ritka *haj*, mint a' gyermeké, azután a' fának *haja*, moha. De még inkább

Havi, *en* : *haj*, melly szó *Kalevala* 3, 273. fordul elé. A' gyökök : *hap*, *hav*, *haj*. Különben *hius*, *hiuus* a' szokott kifejezés, melly *haj*-at jelent, 's melly szint olly hajlása a' *haj* gyöknek, mint magyarban a' *hiu*, a' *háj*, *haj* gyöknek, például a' székelyeknél *hász*-*hiu*.

Hiiaan, *ata* : hibázom, deficio, és hibáztatok, hibát követetek el valakivel, Igy : *näköni hiiaa* látásom' hia, látásom hibázik. *hiiri* : hibáztató.

Hilja, *an* : halk; *hiljainen isen* : halk; *hiljaisuus uuden* : mintegy halkaság; *hiljenen* és *hiljastun* : halkká lesznek; *hiljennän*, *ntää* : halkká tesznek.

Huomen, *menen* és *huomi*, *en* : hol, hajdan *holval* : most reggel, és *holnap* = *cras*; e' szó tehát a' szuomiban és magyarban arra nézve is egy, hogy holnapot és reggelt jelent.

Huonet, *een* : hon, ház; *huonet-kunta* : háznép, család; *huoneellinen*, *isen* : honias, azaz : házias. Ezen szó ugyanazt jelenti, mint a' *kota*, *koti*, *koto*.

Huoret, *veen* : hő, különösen tavasszal a' déli nap' hőve, heve, melly a' havat olvasztja; innen *huovennan*, *ntta* : hevíték, olvasztók.

Iha, *an* : örülő, víg; *iha-mieli* : víg elméjű; magyarban *ih*, *ihá*-t : ejt az örvendező.

ihastun : vígadok, örvendek, ihogok.

ihastus, *uksen* : vígadas, ihogás.

ihastutan, *ttaa* : vígadtatok, ihogtatok.

Ijes, *ikeen* : iga; *ijestän*, *stää* : igázok, igába fogok; *ijestys*, *yksen* : igázás.

Imelet, *leen* : émelyes, édeses; *imellyn*, *ltyä* : émelyeg, édessé lesznek.

Imen, *eä* : emem, emik; *imevä lapsi* : emő gyermek, nálunk *csecs*-emő.

imetän, *ttää* : emtetek; *imettäjä* : emtető.

imeyn, *ytä* : elszívatom; p. o. *veši imeypi ojaan* : a' víz emődik (elszívatik) az árokba.

imisä, *än* : emse. — A' finnben két gyök van, egymással rokon, mellyek magyarban egynek felelnek meg; tudniillik *emä*, *emo*, *emi* főnév, és *imen* igeszó, mellyek megfelelnek a' magyar *em*, *emle*, *emlő*, *emik*, *emlet* szóknek. E' szó nálunk így divatozott : *em*, *anya*, és *tápláló*, *emik* : szopik, *emel* : szoptat; az elsőből lett *emő* : szopós gyermek, a' másikkól *emlő* : szoptató, még pedig *nutrix* és *mamma* értelmében. *Emelnek* származatai *emlés*, *szoptatás*, *emlél* szoptat, mint *tagol* és *taglal* stb. Az *emlő* mellett van *emle*; p. o. az *emlék* nem *emlétenek*, Kresznericsnél. Az *emle* szót az újabbak,

kik nyelvünknek százados használatát és szentségeit nem tudják, 's tudni sem kívánják, a' kívüli tanulásra kezdik használni, 's ők *emléznek*. Tudniillik ott van *emlék*; azt hiszik hát, ha a' *k-t* elvágják, szönyomozást vittek véghez, 's megtalálták a' gyököt, melyből új szókat lehet csinálni. De az elvágás nem mindig taglalás, mint látni fogjuk, hogy az *elme* szót sem taglaljuk, ha a' *me* szótagot elvágjuk, hanem épen csak ketté vágtuk.

Into, *innon* : indulat; *on hyvä into* : ő jó indulatú; azután *elmének ereje*; elragadtatás.

intoiuen, *isen* : jó indulatú, és indulatos.

intoilen, és *innottelen* : indítok, indítgatok. — A' gyök : *int* = *ind*.

Intainen : indulatos, különösen szerelmi indulatos, ugyanazon gyökkel rokon.

Isä, *än* : atya, nálunk is hajdan *ise*, mint a' híres halotti beszédből tudjuk : „Terömteve eleve mű *isemököt*.” Lehet, hogy ebből lett a' mai *ös* szó, de bizonyossággal nem állíthatjuk; mert nem tudjuk még mind a' rokon nyelveket. Azonban ha a' régi *ise* = *ös*, az nemcsak az *i*-nek változását, hanem a' véghangzónak elvesztését is tanusítaná. — A' finn *isä* termékenyebb, mint a' magyar *ise* vagy *ös*.

isä-puoli : fél atya = mostoha atya, *iso isä* : nagy atya.

isäinen, *isen* : atyai, *isällinen*, *isen* : kinek atyja van, atyás; *isätön* : atyátlan; *isäntä*, *nnän* : házatya; *isännys*, *yksen* : atyaság.

Jalka, *lan* : (láb), gyal(og); *meni jalkaa* : elment gyalog; *jalka tie* : gyalog út.

jalkainen, *isen* : gyalog ember, és lábas; p. o. *kaksi-jalkainen* : két lábú; *neli jalkainen* : négy lábú.

jalkava, *van* : hosszú lábú, és gyors lábú.

jalket, *keen* : lábon levőség; p. o. *on jalkeella* : lábon van.

jalas, *aksen* : szántalpa, szánlába.

jalus, *uksen* : kengyel, mintegy lábság.

jalkailen, *lla* : gyalogolok.

Joudun, *tua* : jutok, és sietek; p. o. *kuhunka joutunen* : akarhova jussak; *aika joutuu* : az idő jut, azaz siet.

Juuri, *ren* : gyökér; *juurinen* : gyökeres; *juurrun*, *rtua* : gyökerezem; stb. stb.

Jyry : Gyuri. Csak azért teszem ide, hogy lássuk, mikép majdnem egyenlően csavarják el az idegen szókat a' finn és magyar nyelvek.

Jälki, *tjen* : jel; *käymme yksiä jälkiä* : megyünk, kelünk, egy jelen, nyomon. E' névszó viszonyítókat ereszt, melyek *után* értelmével találkoznak. Mert a' magyar *után* nem származik *utó* hanem *út* szótól. Valamint a' finn nyelv a' *jälki*, jel szóból, mely ott *nyomot* is jelent, úgy a' magyar az *út* szóból képezett viszonyítókat.

Igy *jätän jälkeeni* : hagyom nyomomban, jelemben, azaz : utánam;
elän lain jälkeen : élek a' törvény' nyomán, azaz : a' törvény után;
jälkeen tulevaiset : utánjövők, azaz utódok; *jällen, jälleen, jälleensä* :
 után.

Jää, jään : jég, *meri on jäässä* : a' tenger jégben van.

jäinen, isen : jeges, jégi.

jäätikkö, kön : jégút.

jäädyn, tyä : jegesedem; *jäädän, tää* : jegesítem.

Kaari, en : karaj, karé.

kaaritan, ttaa : karajjá teszek valamit; p. o. *kaaritan ren-*
hettä : a' sajkának bordáit görbítem.

kaarran, rtaa : v. *kaaratan, ttaa* : karajgatok.

Kahja, an : száraz köhögés; *Kökhä, v. köhä, än* : köhögés.

köhin, hkia : köhintek.

Kaivan, aa : ások, ebből a' magyar káva.

haivo, on : kút.

Kajaan, ata, kaikun, uta : kajbálok. Ezek és : *kalisen, ista,*
kalkan, aa : hangozni, *kalkutan, ttaa* : tapsolni; *kolka, kan* : ko-
 lomb; *kolikkaan, kata* : kolompolni, *koltani*, miből még *koltó* van
 Kresznericsnél, természetihang után készült szók. Illyenek még :

Koppaan, pata : koppanok, *koppaus, ukse*n : koppanás.

Kopahdan, taa : koppanok; *kopisen, sta* : koppintok, min-
 den származékastúl.

Kampela, an : kampó, kampós.

Kasa, an, kaso, on : régi szó, melly a' runókban előfordúl;
 kincs, összegyűjtött gazdagság. Magyarúl a' régiek mindig *kazdag-*
 nak írták. A' *kasa, kaso, kazdag* szók, egyeredetűek lehetnek.

Kastet, een : harmat, azután nedvesség, nálunk *kast* szóban
 van meg, miből *kastos* annyi, mint nedves, lucskos.

kastan, aa : nedvesítek, kastalok, stb. Úgyan ezt teszi:

kostun, ua : nedvesedem.

kostet, een : nedvesség.

Katson, oa : nézni, szemlélni, valami után nézni; nálunk
kacsonni szokatlan, de van *kacsontani*.

katselen, la : kacsongatni; *katsahdan, tta* : kacsintani.

katsanto, annon : arcz, kép; *muodon katsanto* : a' módra
 nézve; *katset, een* : megnézés.

Kelpo, von : kellő; *kelvoton* : kelletlen, semmire kellő; *kel-*
vos, oksen : kellőség.

kelpaan, leata : kelleni.

Keri, in : kör; *kero, on* : körhaj.

Käärin : meg, bekeríteni, tekerni; *kääret, een* : megkerített
 és betekert valami; *käärämöinen, isen* : megtekerő, megkerülő,
 költőileg a' *kigyó*; *käärmet, een*, és *kärmet, een* : kigyó, mert ke-
 rengve csúszik.

Keritän, *ää*, v. *käritän*, *ää* : kikeríték, kifejtek.

Keritys yksen, és *kerkiä*, *än* : főnév, mely élesztőt, gerjesztőt jelent. Nyelvünkben az igező *gerjed* és származékai vannak meg.

Kerjään, *älä* : kérni és koldulni.

kerjääjä, *än*, és *kerjään*, *jämen*, és *kerjäläinen* : kéregető, koldus; *kerjäys*, *ysken* : kéregetés, koldulás.

Kerkiin, *kerkeen*, *rjetä* : sietni érkezni.

keritän, *tää* : kergetek. Nálunk a' *kerget* szónak gyöke nincs szokásban; maga van meg származékával. Finnben *kerkiä* : sebes, siető; p. o. *kerkiä jalalta* : lábtól sebes, azaz : sebes lábú; ezen *kerkiä*-nek származékai : *kerkiin*, *kerkeen*, *kerittelen*, *keritän*.

Kerskaan, *ata* : kérkedni, és felette dicsérni; *kerskaus*, *uksen* : kérkedés. Mind a' két szó nevezetes. *Kérkedni* és *kerskaan* ha összefüggnek a' *kérni* és *kerjään* szókkal, mit hinni kész az ember : a' nyelvalkotó értelem úgy járt el itt, mint a' görög nyelvben, hol *ἐϋχομαι* : kérni és kérkedni.

Keski, *in* : köz. Ebből lesznek a' viszonyítók : *keskellä*, *keskeen*, *keskeltä* : között, közé, közöl; p. o. *keskelläni*, *keskelläs*, *keskellänsä* : közötttem, közöttted stb., *keskellämme*, *keskelläne*, *keskellänsä* : közöttünk, stb. *keskeeni*, *keskeen*, *keskeensä* : közém, közéd stb. *keskeemme*, *keskeenne*, *keskeensä* : közénk stb. *keskeltä*, *keskeltäs*, *keskeltänsä* : közölem, közöled stb. *keskeltämme*, *keskeltänne*, *keskeltänsä* : közölünk stb.

keskitsen, *keskitse* : közepett.

keskus, *uksen* : közép; *keskus ikä* : közép idő.

keskuinen, *keskinen*, *isen* : közepi.

keskeyn, *ytä* : közepülök, középen maradok.

keskitän, *tää* : közepítek, középen hagyok.

keskittelen, *tellä* : közepítgetek.

keskutan, *ttaa* : valamit valami közé tenni; *keskutamme keskenämme* : magunk között közösültünk, azaz egyetértettünk. Innen *keskuttelen*, *tella* : valakit tanácsul kérni, és tanakodni.

Köryt, és *kevyt*, *keviä* : könnyű; *keviä mielinen* : könnyelmű. *köykäinen* és *kevykäinen* : könnyű.

keveys, *yden* : könnyűség.

kevenen, és *keveennyn* : könnyedem.

kevennän, *ntää*, és *kevitän*, *tää* : könnyítek.

Kielo, *on* : kila. A' szómalan kila a' svéd tonnának $\frac{1}{8}$ teszi, tehát kisebb a' mi kilánknál, mely körülbelül 7 bécsi nyolczadot tesz; holott a' finn kila csak két és fél bécsi nyolczad. A' török kila meg $4\frac{1}{2}$ bécsi nyolczad. A' finn *vakka* is kisebb a' mi *vékánknál*.

Kierin, *iä* és *kierun*, *ua* : keringők, kerülők.

kieriskelen, *llä* : keringők, munka nélkül tekergők.

kieritän, *tää* : keríteni, tekeríteni.

kierikka, *kan* : karika.

kiera, *an* : kerülő, a' mit keríteni, tekeríteni lehet.

kiero, *kieru* : kör, keríthető; *kiero puu* : tekeresfa; *kieru-silmä* : kancsal szemü.

kierrän, *rtää* : kerítek, és kerülök; p. o. *kierrän karhun* : megkeríték medvét; *käyn kierten* : kerítéseken, kerülve, kelek járok.

kierryn, *rtyä* : tekereg stb. stb.

Kiivas, *aan* : buzgó, *kiva*, mely gyök szokatlan.

kiivaan, *ata* : kívánni; *kiivaus*, *uden* : kívánás.

kiivoittelen, *lla*, és *kiivattelen*, *lla* : kíválgatni, buzgólkodni, féltetni; p. o. *kiivoittelee vaimonansa* : feleségét félti; *kiivoitus*, *uk-sen* : kíváncsiság.

kiivaannun, *ntua* : kíváncozni, felbuzdulni.

Koho, magyarúl *koh*. A' finn szó *forrót* és *halozót* teszen; a' magyar inkább a' helyet jelenti, hol főznek, forralnak; mert *Pesti Gábor*' szótára szerint *focus*; *Párizspapai* szerint *ustrina*. A' korból lett (kicsinyítő) *kohnya*, mi *Molnár A.* és *P. P.*-ban annyi, mint *konyha*; *konyha* tehát átvétele a' kohnyának. — *Kovács* annyi mint *kohács*; a' *kovács* tehát eredetileg vasat, rezetforrasztót jelent.

kohoan vagy *kohuan*, magyarúl *kohni* = forrni, mely szokatlan szó. De származéka *kohó*, és gyakranítója *koholni* szokott szók.

kohotan : forrasztok, haboztatok, fuvalkodom; *kohotus*, *uk-sen* : hab, fuvalkodás.

Kora, *an* : kova és kemény; *annan kovaa* : adok kovát, azaz keményen bánok. Így *kova isä* : kova atya, kemény atya; *kova aika* : kova idő, drága idő; *kova pää* : kemény fej, tanulni nem tudó.

Kullen, *lkea* : kullogok, mi *Pázmánynál* még annyi, mint jár, sétál. A' finn szó teszen : járni, utazni-t is. *Aika kulkee* : az idő múlik.

kuljeskelen, *lla* : gyakorító ige, tulajdonkép : kullogok.

kulkeus, *uden* : szökés, tekergés; *maan kulkeus* : honból szökés.

kuljet, *lkeen* : haladás, utazás; *on kulkeella* : útban van; *kulkia*, *an* : vándorló, utazó; *kulku lun* : utazás, vándorlás; *elämän kulku* : élet folyása; *kulku tie* : ország-út; *kulku-tauti* : járvány (vándorló betegség), epidemia.

kulokas, *kkaan*, *kulokki*, *kin* : kullogó, szökevény.

kuljetan ttaa : elősegíteni, előmozdítani.

kuljetutan, *ttaa* : előmozdítottatni.

Kynnö, *ön*, *kyyno*, *yn* : könnyü, könny; *silmät ovat kynnössä* : a' szemek könnyűben vannak.

kyynet, *leen* és *kyynel*, *len*, szinte : könnyü, könny.

Kynnärä : könyök; *kyynäräinen*, *isen* : könyöknyi; *kaksi kyynäräinen* : két könyöknyi.

Käsi, *käden* : kéz; *käsi-puoli* : félkéz; *käsi-teho* vagy *käsityö* : kézi munka, kézi mű (kéztevés), *käsi-tekiä* : kézműves (kéztevő).

kätinen, vagy *käsinen*, *isen* : kézi; *käteinen*, *isen* : kézbeli; *käsillinen*, *isen* : kinek keze van, azután : kezelő.

kätevä, *än*, *käsikäs kkään* : kinek keze van, kezelő, és *cse-nö*, mint nálunk a' kezelő is az.

käsitän, *ttää* : fogni, megfogni. Innen : *käsittämätön* : megfogni nem tudó; *käsittämättömyys* : ostobaság. Mi a' *fogni* igét, a' szuomék a' *kezeln*i igét használják az értelem működésének kifejezésére.

kättelen, *tellä* : kezét adni.

Käyn, *käydä* : kelni, menni; *käypä raha* : kelő pénz, azaz járó; *olut käypi* : a' sör megkel.

kävelen, *llä* : keldegélni, vándorolni.

käviä, *än* : kelő, járó; *tien käviä* : utas.

käytän, *ttää* : kelteni; *käytän olutta* : keltöm a' sört; *käytän rahaa* : költöm a' pénzt; l. *kulun*; *käytös*, *oksen* : kelés, járás, viselet. *käyteliäs*, *ään* : járó állat stb. stb.

Lankeen, *getä* : esni, lankadni; de még inkább

Lannun, *ntua* : lankadni; p. o. *lannun janosta* : ellankadok szomjúságtól.

lannistan, *aa* : lankasztok, valakinek gögjét lenyomom, el-lankasztom. E' két szó: *lankeen* és *lannun*, melyek' elsőbbike származékostól esést jelent, mint *lankeemus*, *uksen* : elesés; *lungetan ttää* : lankasztok, ejtek; utóbbika erőfogyasztást, tehát szorosan véve lankasztást teszen, együtt megfelel a' magyar *lanka*, *lankás* szónak és származékainak, melyek a' természeti lankasságot az élők' lankadására, erőbeli fogyására viszik át.

Lapa, *van* : lapoczká; *lapainen*, *isen* : lapoczkás.

Laiha, *an* : sovány, gyenge; p. o. *laiha maa* : sovány, nemtermő föld. Magyarban a' *lajha* szó inkább röstet tesz, de gyengét is; p. o. *lajhás az eső*. Így *lajhár* : röst, gyenge stb.

Laihuus, *unden* : lajhaság.

laihdun, *tua* : soványodom, restülök, gyengülök, annyi mint *lajhodom*.

Lapio, *on*, *lapia*, *an* : lapát; *lapioitsen* : lapátolni.

Lappa, *pan* : lap; p. o. vaslap.

lappia, *an* : lapos, *lappia käsi* : lapos kéz; másként *tenyér*; *lappio*, *on*, vagy *lappia*, *an* : valaminek lapos oldala; *lapet*, *lappeen*, vagy *lappi*, *pin* : lap; p. o. *miekan lappi* : kard' lapja.

Lehti, *din* : levél, fa- és könyv-levél. E' szavak' gyökere *leh* = lev; 's azért öszszeköttetésben állanak a' *leviä* = *lep* és *le-rä* = *leb* szókkal.

lehtinen, *isen* : levelű, levélből lett; *lehdellinen*, *isen* : leveles; *lehterä*, *än* : sok levelű; *lehdes*, *eksen* : gally.

lehdin, *htiä* : levelezem, levelet szedek, levelesedem stb.

Lennän, *ntää* : röpülök. A' megfelelő ige nincs meg a' mi

nyelvünkben; de : *léggy*, és *legyezni*, *legyinteni* megvannak. A' szuome igének gyöke *len*, mely megfelel a' magyar *legy* gyöknek; mert *n = gy*.

lento, *nnon* : röptülés (legyezés); *lennin*, *utimen* : szárny (legyező); *lenninkäinen*, *isen* : musca carnivora, dongólégy.

Lerä : leb, palus fluitans, mert a' föld lebeg az ilyen mocsáron. De a' mi *lebeg*, az többnyire széles, innen:

Leviä, *än* : széles; *leveys*, *yden* szélesség, *lepedö*. A' *v = p* már következőben : *levet*, *lepeen* : széles mező; *levites*, *eksen*, mi kiterjesztésre szolgál, azaz lepedő. Innen *lepedő* és *lebegő* rokon gyökű szók.

Liemi, *men* : lév, itt az *m = v*; *lieminen*, *isen* : leves.

Lienen, *net*, *nee* : legyek, légy, legyen, az ol, val igéhez tartozó hiányos ige.

Lippu, *pun* : libegő, lobogó, zászló.

lipun, *lippua* : vagy *lipuan*, *vuta* : libegni, vagy lobogni.

liputan, *ttaa* : libegtetők, v. lobogtatok; *tuli liputtaa* : a' tűz lobog.

Loonatti, *tin* : lócsiszár. A' szuome szó *loo = ló*, és *natti*, mely magában ismeretlen előttem. Az egész szó rokon néptől odátévedt szónak látszik. Különben a' ló : *hepo*, *hevo*.

Loskaan és *loiskun* : locsog; *loskahdan* és *loiskahdan* : locsosanok; *loskutan* és *loiskutan* : locsogtatok.

Lukku, *kun*, v. *lukko*, *kon* : lakat; *panen lukkuun* : lakatba tesztek valamit, azaz bezárok; *avaan lukun* : nyitom (ajtom) a' lakatot.

lukullinen, *isen* : minek lakatja van; *lukin kkaa* v. *lukitsen*, *ita* : bezárok.

Luoska, *an*, *luoskio*, *on* : lusta, lucskos, leginkább piszkos nőről mondják a' szuomék.

Lykkään, *ätä* : lökni; *lykkää venhet vesillen* : lökd a' sajkát a' vízre; *lykkään mieleen* : az elmébe lökni, azaz elmébe fölvenni.

lykkäelen, *kellä* : lökdödni; *lykkäys*, *yksen* : lökés.

Lyön vagy *lyyn*, *dä* : löni (lünü), ütni. A' magyar *löni*, *lövök* tüzi fegyverről, nyilazásról stb használtatik; a' szuome *lyön* mindeféle ütést fejez ki. *Lyönti*, *nuin*, *lyömä*, *än* : ütés.

Löydän tää : lölni, lelni; *löydän hyväksi* : jónak lelem; *löyty dyn* : lelés, *löytö-lapsi* : lelencz, talalt gyermek.

löydyn, *tyä* : lelődöm; *löydytän*, *ttää* : lelődtetem. — E' *löydän* = lelek szónál látjuk, hogy a' gyöknek (lel) utóbbi *l*-je a' szuome nyelvben *y*-vé simult el, mint *kel*, *tel*-i-ben is az *l* ott *y*, így *käy-täy*.

Maksa : máj; *maksainen*, *isen* : májas.

me, *mö*, *myö* : mí, mü.

Mehi : méz, *mehinen*, *isen* : mézes; *mehiläinen*, *isen* : méh.

Menen, **mennü** : megyek, menni; *mihinkä menet* : (mihe), hova még? *menen kylään* : megyek a' faluba; *menerä vuosi* : menő (folyó) év; *mennyt vuosi* : (elment) múlt év; *menee papiksi* : megyen papnak.

meneskelen, **llä** : mendegélek.

meno, **on** : menés; *ajan meno* : időnek menése.

menetän, **ttää** : menetni; *menetys*, *yksen* : magaviselet, elköltés, mint mondják *rahan meno* : pénznek elmenése, így mondják *rahan menetys* : pénzköltés; *hyvä menetys* : jó magaviselet.

menehdyn, **htyä** : fogyok, hervadok, mintegy elmenődöm.

menestyn, **yä** : sikerülök, haladok; *menestys*, *yksen* : sikerülés, haladás; *menestytän*, *ttää* : sikeritek stb.

Mesi, **meden** : méz, annyi mint *mehi*.

mesinen, **metinen**, **isen** : annyi mint *mehinen* : mézes.

mesiäinen v. *mesiläinen* v. *mettiläinen isen* : méh; *mettilä, än* : méhfészék.

Mi : mi; mellytől azonban sokkal több szó ered, mint a' magyar *mitől*. *Kä* hozzá szeret járulni, így : *mikä* : mi, és *ki*, *mikä mies* : millyen ember; *minkä tekemä* : kinek tette; *minkä muotoinen* : millyen módu stb.

mikä mikä : ki — ki; p. o. *mikä itkee*, *mikä nauraa* : ki sír ki nevet; *minkä otan minkä jätän* : kit veszők kit hagyok.

milläinen, *millinen isen* (*minkä-läinen*) : millyen.

mimmoinen, *isen* (*minkä-muotoinen*) : millyen módu.

mitätön, *tlömän* : mintha mondhatnók *miten*, azaz semmi nélkül, jelent hiút, semmire valót; *mitättömyys*, *yyden* : semmirevalóság.

milloin : mikor, midőn, majd; p. o. *milloinka tulet* : mikor jösz? *en milloinka* : soha sem én; *vaikka milloin* : néha; *kuolema ottaa milloin nuoren milloin vanhan* : a' halál elveszen majd fiataalt majd vént.

minne = mihinka, hová.

Muna, **an** : mony, tikmony; *silmän muna* : szem' monya, szemgolyó; *munin*, *ia* (monyozok) : tojom, *munitan*, *ttaa* : tojlatni.

Muoto, **don** : mód és alak, idom; p. o. *kaunis muoto* : szép alakú; *muuttaa muotonsa* : megmásiítja módját; *ei muotoakaan* : semmi módon; *ei millään muotoa* : (mi módon sem) semmi módon.

muotoinen, *isen* : módu, módos; *minkä muotoinen* : millyen módu; *sen muotoinen* : ezen módu, vagy illyen módu; *isänsä muotoinen* (ise=módu) atya módjára. *Mi*, *ku*, *se*, *tuo* : mi, ki, ez, az, névmások után összevonatik, miszerint *min(kä) muotoinen* : millyen módu, *kun(kä) mutoinen* : ki(llyen) módu, *sen muotoinen* : illyen módu, *tuon muotoinen* : ollyan módu, így iratnak : *mimmoinen*, *kummoinen*, *semmoinen*, *tämmöinen*. Van *moinen is*.

muotoisuus, **uuden** : alak, módosság.

muodollinen, isen és muodollainen, isen : módos.

muodoton, ttoman : alaktalan, mód nélkül.

Mivel ezen szó *muoto* és *mód* e' két nyelvben olly könnyen ereszt származékokat, mellyek a' legsajátabbak közé tartoznak, mint többi közt a' magyar *módint*; p. o. jó módint adott, hozz jó *módint* Kresznericsnél, azokat nem lehet a' latin nyelvből (modus) kölcsönzetteknek mondani, annál kevésbbé, mert a' német nyelv által nem került hozzánk 's a' svéd nyelv által nem került a' szuomékhöz; hanem azon nyelványaghoz kell számitanunk, melly közös a' mi és némelly indógerman nyelvekben. Illyen közös anyagú a' mindjárt következő *mér* szó is.

Myrkky, kyn : méreg, *myrkky-putki* v. *myrkky ruoho* : méregfü, *cicuta virosa*.

myrkkyinen isen : mérgezett; *myrkkyllinen, isen* : mérges.

myrkylän, ttää : mérgezni, *myrkystyn, yä* : mérgesedöm.

Määrä, än : mérték, határ; *määrä päivä* : határnap, mért nap; *päämäärä* : főczél.

A' *määrä* gyökszó egészen megfelel a' magyar *mér* szónak, csakhogy ez csupán igeszó, 's mint névszó nem fordul elé. Azonban a' *mérföld* szó, mellyet *mélyföldnek* is ejtenek, 's mi *mértföldnek* irunk, mintha *megmért földet* jelentene, nem örözte-e meg a' *mér* névszót is? Aligha nem. A' szuome *määrä* szónak, mellyet *Rencall* így értelmez : terminus ad quem, limes quousque, finis determinatus, társa volna a' magyar *mér*, mint névszó, ebben : *mérföld*.

määräinen, isen : mértékes, *ala-määräinen* : mértéken alul; *määrällinen, isen* : kimért, határozott.

määrään, ätä : mérni, határt tenni; *määräelen, llä* : mérgetni; *määräys, yksen* : megmérés, határozás.

määritän, ttää : méretek. — Ezen szó *määrä, mér* : ollyan, mint a' *muoto, mód* : melly az indógerman nyelvekben is uralkodik; p. o. hellénül μέτρον, μέτρον, latinul : metior, németül : messen.

Nain, naida : nőszni. Magyarban is megvan e' szó, de csak *nász* idomban, melly már magánosan áll, kivéve a' *nászoló leány* kifejezést, mellyből a' *nászolni* igének voltára következtetünk. — A' szuomi vagy finn szó mind férfiról mind nőről mondatik; a' férfi *naipa* : azaz *nai* = nősz (*pa* a' cselekvényt meghatározó enclitica, mint a' magyar igeviszonyító *meg*); a' nő *naidaan* mintegy nőszetik = nubit. — *Naitara* : férjhez mehető; *naimaruno* : nász dal, *naimatoin* : nőtelen, *naimaikä* : nász' ideje.

nainen, isen : nő, férjhez mehető leány; *nainen mies* : nős ember; *nais-puoli* : nőnem, nőféle.

naisellinen, isen : nős ember.

naittilas, aan : házasulható és férjhez mehető.

naitio, on : férjhez mehető leány.

naitan, *ttaa* : házasítok; *naitan poikani* : házasítom fiamat, *naitan tyttäreni* : férjhez adom leányomat ¹⁾.

Nelja (neli) : négy; *neljän* : négyen, *neljin*, vagy *nelin* : négyen. *Nelijalkainen*, *isen* : négylábu, *neljävuotinen* : négy éves.

neljäs : negyed(ik), *neljänetti* : negyedszer.

neljännes, *eksen* : negyedrés; *nelikko*, *kön* : négyszög.

neljitän, *nelitän*, *ttää* : négyezni, *neljittelen* : négyezgetni.

neljästän, *nelistän*, *ää* : (négykézláb) vágatva menni.

Nielen, *llä* : nyelek, *nieleskelen*, *llä* : nyeldek, *nieletän*, *ttää* : nyeletek, *nielu*, *nielun* : nyelő, torok, *vesi-nielu* : víztorok, víznyelő = örvény.

No, és *noh* : indulatszó, mint a' magyar *nó*.

nohotan, vagy *nohitan* : nógatok.

nohitus, vagy *nohotus uksen* : nógalás.

Az indulatszók magokban nem bizonyítanak sokat : de azok' egyenlő vagy hasonló származékai rokon nyelvekben annál tanulságosabbak, mert a' népek' hasonló ész járását mutatják meg.

Näen, *nähdä* : nézni. A' mással hangzók' változásainak kitüntetésére hozzáveszszük a' *teen*, *tehdä* : tenni, szót. A' hangzó *ä* *näen* szóban, *e* a' *nézem* szóban : ellenben *teen* és *teszem* szókban az *e* egy. A' *szuome ä* megfelel a' széles *e*-nek; p. o. kezét szóban : néha azonban megfelel *é*-nek, mint *näen* nézem, *käsi* kéz; sőt *ää* is *é*, mint *määrän* : mérem. Hogy hajdan nálunk is *kez*-et irtak *kéz* helyett, 's bizonyosan ejtettek, tudjuk; lehet, hogy *nez* is volt *néz* helyett. Miért lett a' *szuome käsi*, *käen* (käden helyett) és *näen* kéz, *néz*, azt csak sejttem, a' *z* bőtüben sejtven annak okát. A' *ket-tös ää* pedig alkalmasint azért *é* nálunk, mert mi a' széles *e*-t nem nyújtjuk most : ennél fogva, mihelyt hosszú *e*-t ejtünk, *é*-t mon-dunk. — Az *e* a' *szuomi* nyelvben majd mindig megfelel a' közép

¹⁾ A' magyar a' feleségvételt házasodásnak nevezi, mivel az ember házat alapít, vagy hajdan házat épített, mikor nőt vett. A' török is így mondja *evlemek* = házasodni, mert *ev* = ház, *evlemek* : házasodni. Ilyen találkozásokat igen tanulságosak a' régi kor' erkölceire nézve; mi itt a' nyelvészetet tartván szemünk előtt, azt következtetjük joggal, hogy a' *ház* szó nem igen a' német *Haus*-tól kölcsön vett szó. Minthogy a' török az *ev* szóból lett igével — *evlemek* — fejezi ki a' feleség-vételt, bizonyosan a' magyar is már a' pogány korban használta a' *házasodni* szót. Mert föltéve hogy a' *ház* szó a' német nyelvből jött hozzánk : alig lehetne megfogui, mint mondhatta házasodásnak a' feleség-vételt a' magyar; holott a' német, kitől kölcsönzötte volna a' *Haus* szót, nem így nevezi das *Heurathen*-t. Egyébiránt tudjuk, hogy finnbén *koti* vagy *kot* a' ház; *kot* pedig, a' bőtlük' változásainak törvénye szerint a' magyar ajkon *ház*. — A' történetírók azt tanítják ugyan, hogy a' régi magyarok nem laktak házakban, hanem *sátrakban*. Igaz, három emeletes pestiféle ház II. Gejza' idejében sem volt még, de a' *kot* = *ház* = *ev* megvolt. Akármiben lakott is a' régi magyar, az neki *háza* volt, 's a' felserdült vitéz, mikor feleséget vett, külön *házban* (hajlékban, sátorban) kezdett lakni; neki hát igazán *házasodás* volt a' nőszerzés.

é-nek, mely rokon az *ö*-vel. Így *teen* magyarul : *teszem*. Most a' mássalhangzóra megyünk át. *Näh-dä, teh-dä* szóban *h* van, mely magyarban lágy és kemény sziszegő *z* és *sz*, így : *näh* = *néz*, *teh* = *tesz*. E' szuome *h* elváltozik, úgy hogy vagy eltűnik, mint *nä-en, näyn, näytän*, és ezek' származékaiban, vagy erősebbé lesz, mint *näki, näkö, näköinen, näkin* stb idomokban. A' magyar *z* megmarad minden idomban, az *esz* elváltozik, mint a' szuome *h*, de úgy, hogy soha nem tűnik el, hanem *n, sz, v, gy*-vé változik, mint *ten-ni, tesz-em, tev-ék, tev-és, tégy*. Hol a' szuoméban eltűnik a' *h*, ott a' magyarban *sz* van; hol amott *h* van, itt *v* és *gy* van; az ottani *h-t* pedig itt *n* képviseli. Adjuk most egymás mellett *nähdä tehdä*, és a' magyar : *nézni, tenni* szokat.

näen : nézem, *teen* : teszem; *näen hyräksi* : nézem jónak, *teen hyrää* : teszek jót; *näkemä* : nézés, *tekemä* : tevés.

näeskelen, llä : nézellek nézegélek : *teeskelen llä* : teddegelek.

näyn, näkyä : látszom, *tekeyn ytä* : tevődöm, leszlek.

näkö, näön, näky näyn nézés; *teko, teon* : tevés.

näköinen, isen : látszó; *tekoinen, isen* : tevő, tett.

näytän, ttää : nézetni; *teetän ttää* : tetetni stb.

Osa, an : *osz*, rész. A' magyar gyök elavult, meglátszik az *osz*-lik igéből.

osainen, isen : oszolható (oszékony).

osallinen, isen : osztályos; *osallisuus, uuden* : osztályosság, közösség.

osin : osztani, *ositan, ttäa* : osztani.

Palan, laa : pállani, pállik = ég. E' szót Kresznerics egynek tartja a' párlik szóval, mely *pára*-tól ered. Azonban mondjuk, legalább én hallottam, *megpállik a' láb, megpállik a' széna*, azaz megmelegszik, azután izzad. Ihol szuoméban a' *palan* szó, égni-t teszen; *palava* : égő; p. o. *minun on palava* : forróságom van, *megpállom, päivä on palava* : a' nap forró.

palo, on : égés, tűzvész; *palo-viina* : égett bor, pálinka. — E' szó a' szláv nyelvekben is megvan; de azért a' *palan* és származékai, és a' magyar *pállik* szók nem idegenek.

Pehu, hun, pehku, hun : pelyva.

Perhet, heen, és *peret, een* : család, háznép; *perheen emäntä* : ház' anyja; *perheellinen, isen* : háznépi. Nálunk megvan az elavuló *pereputty*, melyet Páriz Pápai így magyaráz : familia, progenies, soboles, cognatio. *Pereputtyostul oda vagon*, azaz, mindenes-tül odavagon. Kresznerics szinte úgy magyarázza Molnár Albert után, ezt hozván föl még : Nem maradt semmi pereputtya. A' magyar *pereputty* nyilván összetett szó, *pere* és *putty*-ból. Az első rész ott van a' szuoméban, 's tesz háznépet : ott sem látszik gyökszónak, hanem *peri*-tól származhatik, mely *örököt*, haereditast, jelent; mert *perin, iä* : öröklök, *perillinen* : örökös, *perintö* : örökség stb.

peri-juuri : utolsó gyökér, első gyökér; *peri-synti* peccatum originale, eredendő bűn. A' *pere* tehát az levén, mi a' *peret*, vagy *perhet*, háznépet, vagy épen birtokot jelent, melly a' háznéphez tartozik. A' *putty* eddigelé ismeretlen előttem.

Pikku, kun : piczi; p. o. *pikku-poika* : piczi fiú, *pikkuisen, isen* : piczi.

Pyörä, än : pör, miből : pörge, pördit, pörög; *pyörä tahko* : forgató köszörűkő; *on pyörällä* : pörgőben van.

pyöräket, kkeen : pörgő, karika; *pyöräinen* : pörgő, forgó, *pyörö, ön* : pörgő, forgó; p. o. keringő juh.

pyörin, iä : pörgők; *pyörilän, tiä* : pörgetők, *pörähdän, tiä* : hirtelen pörgetők, forgók; *pyöräytän, tiä* : forogtatok stb.

Poro, on : por, hamu, és pör, azaz hitvány; p. o. *poro-seppä* : pórkovács, hitvány kovács, *poro-työ* : pör munka, ügyetlen munka.

porainen, isen : poros, pórias.

porotan, ttaa : ügyetlenül tenni valamit.

A' *szuome poro* két magyar szónak látszik megfelelni, *por-nak* és *pór-nak*, innen *porainen* : poros és pórias. A' magyar *pör* is igét ereszt, mint a' *szuome, porottaa*. Porítani, vagy a' régi nyelvben *pöréjtäni* (p. o. megporéitá azt Jézus, 's kimene öbelöle az ördög. Máté, 17.) jelent szidni, dorgálni és gyalázn; *porottaa* pedig tesz: póriasan művelni. A' *szuome poronak* és magyar *pór-nak* el-lentéte a' *szuome uro* és magyar *úr*, mikről alább; innen *uro-teko* : úrtett, azaz hősített, ellentéte a' *pörtettnek*, *poro-teko-nak*.

Raukia, an : rogy, melly szokatlan mint névszó.

raukia jalka : rogyó láb.

raukean, rauveta : rogyini, összerogyni.

raukeamus, ukken : rogyás.

rauкаisen, sta : rogyasztok.

Revin, repeä : repeszték és *repeän, revetä* : repedni.

A' gyökök *rev* és *rep*. Természeti hang után készült szók; a' *szuome* gyök még dúsabb mint a' magyar.

repana, repalet, räpälet : repedék; *räpä, és riepa* : ha-sonlókép repedék, az elsőnek sok származéka van, mint a' *revin-nek* is.

repeilen, vagy repelen, vellä : repesztgetek.

repäisen v. reväisen, stä : hirtelen repeszték.

reväisemys, yksen : repesztés; *reväisin, imen* repedék.

Riepu, vun : rongy; *riepuinen, isen* : rongyos.

riepoitan, ttaa : repeszték, rongyolok.

riepoitus, ukken : rongyolás.

Riahdan, taa : riadni; *riahdus, tuksen* : vagy *riaus, ukken* : riadás.

Riekun, kkua, és rievun, vra : ríni, rívni.

riekuna, an : rívás.

riekutan és *rieutun*, *ltaa* : rikatok.

Rikenet, *neen*, és *rikerä*, *än* : rögtön.

A' gyök *rik* és *rög*. A' magyar szó igeszó volt, mit a' *tön* rag bizonyít, melly olyan rag, mint ezekben : *jöttön* jött, *menten* ment; *folyton* folyt. Tehát *rög*-ni elavulván, csak igehatározó idoma : *rög-tön* maradt meg. A' szuome gyök hasonlókép *sebes*-t jelent, de névszó.

Romu, *un* : rom és lom.

romuineu, *isen* : lommal teli.

Ropahdan, *taa* : roppanok; *ropisen*, *sta* : ropogok; *ropahdus*, *ropaus*, *uksen* : roppanás; *ropina*, *an* : ropogás; *ropistan*, *taa* : ropogtatok.

Ryhdy, *htyä* : érintek, ragadok, *rühedek*. A' finnben az igeszó gyök, nálunk a' névszó, *rüh*, az; innen *ryhtymä* annyi mint *rüh*. *ryhytän*, *tlä* : rüheszték, és ragasztok, érintek.

Saani, *nin*, *unen* : szán.

Salet, *een* : szál, száлка.

saleinen isen : szálkás, szálkákra hasadott.

salin, *ia* : szálkákat hasgatok.

Sarvi, *en* : szarv; *sarrinen*, *isen* : szarvas; *yksi sarrinen* : egy szarvú; *kaksi sarrinen* : két szarvú.

Sata, *dan* : száz; *sadannes* : század(ik); *satainen*, *isen* : százaz; *sadottain* : százanként.

Sorran, *rtaa* : szorítani, nyomni, *sorran*, *rtaa* : szorongani.

Sydän, *dämen* : szü, szív; *sydäminen*, *isen* : szivélyes; *ko-va-sydäminen* : keményszívü; *hyvä sydäminen* : jó szívü; *sydämellinen*, *isen* : bátor; *sydämetön*, *tlömän* : szívtelen.

Syöksyn, *syöstä* : szöketni, hajtani.

syöksyn, *yä* : szökni, rászökni. Innen *syöksin*, *imen* : vetelő, belfonalvető.

Silu, és *sila* : szil-ag, Kresznericsnél : szilagszakadt, vagy szilagba szakadt annyi, mint szerte szélylyel, darabokra szakadt.

A' szuome *silu* szilánkot is jelent, Kresznericsnél gyalu-hulladék. A' magyar és szuome szónak gyökere szil = sil.

Sivun, *ua* : simítok; *sivelen*, *tlä* : simítgatok.

Sohadan, *taa* : sohanok; *sohisen*, *sta* : sohogok, suhogok; *sohina*, *an* : sohogás, suhogás.

Suhisen, *sta* : zúgok; *suhina*, *an* : zúgás stb.

Särvän, *rpää* : vagy *särpään*, *rvätä* : szörbölök, szerbelek. *särvin*, *rpää* : szörbentök.

särvähdän, *tää* : hirtelen szörbentök.

särvin, *rpimen*, *särvin*, *rpymen* : szörbölteni való.

särvätän, *tlää* : szörböltetek.

Sää : szedni. Mintha ebben két szó volna, melly időjárást és rendet jelent. Eszt. *seädma*.

Sääri, *en* : szár, lábszár; **säärinen**, *sen* : hosszú szárú.

Surraan, *rata* és *surahdan*, *htaa* : surranni. Természeti hang után csinált szó, mint a' német *schnurren*.

Taana, *an* : tanya.

Tanhu, *un* : sөvénynyel kerített hely, tanya.

Tapaisen, *sla* : tapasztani, azaz érzeni; **tapaan**, *vata* : tapasztalni. A' szuome a' történet' fogalmát is kifejezi, a' magyar csak a' történetnek megtudását.

Tartun, *ua* : tartok, fogok, ragadok.

tartutan, *ltaa* : tartatok, ragadtatok.

Tavara, *an* : jószág, gazdagság. E' szó nálunk is megvolt, mit a' *tavernicorum* *magister*-név bizonyít; mert a' *tavernicus* bizonyosan nem tett *tárt*. Tudniillik, a' magyarban úgy mint a' szuomében három rokon hangzású 's némileg rokon értelmű szó volt. E' három szó a' szuomében: 1) *tarha* : körülkerített hely, udvar, p. o. *puu tarha* : fatár; *päivä, kuu on tarhassa* : a' nap, hold udvarban van, azaz udvara van neki; 2) *tarjo* : a' mi kitárul, kéznél van; és 3) *tavara* : jószág, ingóbingó jószág. A' magyar nyelv a' régi *tavernicus* szóban birta a' *tavara* szót; a' divatban levő *tár* névszó megfelel a' szuome : *tarhának*; a' *tár* igező pedig (p. o. *betárja*, *kitárja*, *tárul*), úgy látszik nekem, külön gyökű szó, mely a' szuome *tarjo* névszónak, és *tarjoan* = *tárulok*, és *tárok* stb igezőnek felel meg, 's nem azon egy gyökű a' *tár* = *promptuarium* szóval.

Taula, *an* : tápló. A' szuome gyök *taula* = *tarla* : nálunk a' v kemény bőtlüvé vált, így *tapló*; **taulainen**, *isen* : táplós.

Täi, *täen* : tetű. **tainen**, *isen* : tetves.

Teen, *tehdä* : tenni. Lásd feljebb *näen* szó alatt.

teho, *on* : tehetség, vagyon.

tehollinen, *isen* : tehetséges, vagyonos.

tehotan, *ttaa* : mintegy tehetek, sikeres vagyok, munkálkodom.

tehoton, *ttoman* : tehetlen, tehetetlen.

Tenka, *tengan* : kisebb pénz, adó, *tenk*. Innen *tenkre* tenni, annyi, mint valakit megfosztani vagyonától; mert hajdan adózóvá tenni valakit, annyi volt, mint szegénynyé tenni.

Teva, *an* : (teve) jávorszarvas.

A' szuomék a' jávorszarvast *tevének*, *teva*-nak azért nevezik talán, mert a' déliebb tartományokban levő nagyobb szelid állatnak nevét az éjszaki vidékeken tartakozó legnagyobb füevő állatra használták. Hasonló okból nevezték a' latin írók az elefántot *bos indicus*-nak.

Tämä, *tuo*. Ezek mutató névmások; az első' gyöke *tä*, 's megfelel a' magyar *ez* szónak, mint *tuo* megfelel *az* szónak. Mindkettő megvan a' mi nyelvünkben is, így *té-to* = *ez az*. Eléfordulnak ragoisan, többnyire együtt, így : *tél töl* (túl); *tétová*, melyből *tétovázni*, ide oda habozni. A' *to* magán is eléfordul, ezekben : *tova*, *tovább*,

mi közel annyit tett hajdan, mint *oda*, *odább*. A' magyar, finn és rokon nyelvek' egyik sajátága az, hogy a' névmások, sőt számnevek is fokozati képzőket vesznek föl. P. o. *azabb*, *idébb*, *odább*, *tovább*, *egyéb* (mit állandóan egy *b*-vel írunk, mert nem tudták, hogy az *comparativus*, valamint a' *különb* szó is az).

tälläinen: egészen a' magyar *ilyen*, mint *tuollainen* = *ollyan*.

Tikkahdun, *tua*: tikkadok. Származékot nem tudok a' finn nyelvben. De

Tukahdun: tikkadok; *tukahdus*, *uksen*: tikkadás; *tukautan*, *ttaa*: tikkasztok.

Tuska, *an*: tusa; *tuskainen*, *isen*: tusás, bajos, *tuskaun*, *uta*: tusakodom, bajlódom.

Tyni, *yn*: disznó, mintegy *dini*; mondják *tynys*, *yksen* is.

Tyvi, *ven*: tö, töve. A' szuome szó *tuv* tö, töv helyett, mint *cső* helyett *csür*, *csév*; *ruohon tyvi*: fünek töve; *tyvin*: tövestül. *tyvinen*, *isen*: töves, tövi; *tyvistö*: fatövekkel tele hely.

tyveän, *vetä*: tövesedöm.

tyvennen, *ntää*: tövöt hántok.

Tora, *an*: veszeködés, pör. A' magyar *tor*, mellyből *torolni*, *torlani* lett, szokatlan; *teen*, *teran*: (tort) pört tesztek; *torun*: szidok stb. Evvel rokon

Torjun, *ua*: visszatorlani stb.

Tunnen, *tuntea*: tudok, tudni, érezni; *tuntematon*, *ttoman*: (ön)tudatlan; *en tunne häntä*: nem tudom őt, azaz, nem ismerem; *tunneu asian*: tudom a' dolgot.

tunto, *nnon*: tudás, öntudat.

tuntoinen, *isen*: öntudatos, tudó. Ezen szónak származékai a' szuomeban külső tudáson kívül az öntudást, lelkismeretet is jelentik.

Tykö, *gön*: *tüg*, maxilla, a' régi biblia fordításban. *Máté 5*. „Ha ki csapand tégedet jog tügödre, tartsad annak a' másikat is.“ *Lukács 6*. „Kicsapandja egyik tügödet, tartsad neki a' másikat is.“

— A' szuome *tykö* tulajdonképen *mellett* jelentésű viszonyító.

Tukin, *kkia*: dugni, bedugni; *tukitsen*, *ita*: dugni.

tuket, *kkeen*: dugacs; *tukko*, *kon*: dugó, és csomó.

tukeun, *uta*: dugulni.

tukitan, *ttaa*: dugatni; *tukitus*, *uksen*: dugatás.

Täysi, *den*: teli; *täysi-ikainen*: teljeskorú.

täyden täysi: telided teli; *täydempi*: telibb.

täysinäinen, *isen*: teljes; *täysimmäinen*, *täydellinen*: teljes.

täysinäisyys, *yyden*: teliség; *täydellisyys*, *yyden*: teljesség.

täydyn, *tyä*: telem, telik, *täytymä'ön*: telhetlen; *ei täydy*: nem telik.

täytän, *tlää*: teltem, töltöm; *täyttämys*, *yksen*: töltés stb.

Törky, *ryn*: törköly; *törkyinen*, *isen*: törkölyös.

Uin, *uida* : úszni, mint *näen*, *nähdä* : nézni, *teen*, *tehdä* : tenni, 's látandjuk *vien*, *viedä* : vinni.

uiskelen, *llä* : uszkálok, *uiskennan*, *ntaa* : ugyanaz.

uitan, *ttaa* : úszlatok; *uisnari a'* runókban uszó, uszár, mint buvár.

uimus, *uksen* : halszárnya, mint *evä* is.

Uros, *uroon* : néha *uro*, *uron* is : úr vitéz, hős; innen *uro-teko* : úritett, azaz hőstett.

uroinen, *isen* : férfiakkal bővelkedő.

uros, *oksen* : kém az állatoknál.

urous, *uden* : mintegy uraság, bátorság, férfiaság. — A' szuome szó íme szépen megfejtí az *ur* szónak eredeti értelmét.

A' régibb iratokban; p. o. a' biblia-fordításban két szó iratik egyenlően : *úr* dominus, heros, melyet értelmeztünk, és *ur* fur, zsvány : a' származékokban sem tettek különbözést; mert *urság* furtum, és dominatus, ámbár ez utolsó többnyire *orság*. Egy gyökü-e *úr* és *ur*? Nem. *Ur*, zsvány, a' szuome nyelvben *varas*, *varkaan* és *urozni*, vagy *orozni* ott *varastan*, *aa*; *varkaus*, *uden* : zsvánság, tolvajlás. Ezen *varas* = *ur*, *or*, szóban *k* tűnik elé mint láttuk; *varkaallinen* : zsványos; 's ezzel, úgy látom, összeköttetésben van a' magyar *farkas* szó is. Ellenben *uros*, *uroon*, vagy *urohon* és származékai nem ismernek *k*-t, mint képző. Tehát az *úr*, dominus és *ur* fur esetiesen hangzanak egyenlően.

Uuhi, *en* : juh, leginkább anyajuh.

Uusi, *uuden* : új; *uusi vuosi* : újév, *uudesta* : újból, azaz: ismételve; *uutinen*, *isen* : új.

uudistan, *aa* : újítani, *uudistus*, *uksen* : újítás.

uudistun, *uu* : ujúltni.

Vaara, *an* : hegy, talán a' magyar *vár*-nak is eredeti jeleneése az.

Vai : vaj, vagy; *vai niin* : vagy így : menethő *vai tulet* : mégy-e vagy jösz.

Valitsen : választok; *valitsemus*, *uksen* : választás; *valio*, *on* : kiváló.

Veitsi, *sen* : véső, kés; *veisti* : ugyanaz; *veistän*, *ää* : vésni; *veisto*, *on* : vésés; *veistin* : véső szer stb.

Veli, *ljen* : fél, barát, mint : „Látjátuk feleim;“ *veli-puoli* : édes testvér, *matka veli* : utitárs.

veljes, *jeksen* : a' testvérek egyike; *veljellinen* : testvéries; *veljellisyys*, *yyden* : testvériség. — A' magyar *fél* tehát korántsem olly gazdag, mint a' szuome *veli*; azonkívül még a' *puolinak* is megfelel, mint látandjuk.

Veri, *en* : vér, *veri ruskia* : vér-veres; *veren imejä* : vér-emő azaz nádály.

verinen, *isen* : véres; *verellinen*, *isen* : vérségi, consanguineus.

verevä : véres, és veres, és nyers (fris), innen *verevyys*, *yyden* : elelenség, nyersség.

veres, *eksen* : kinek vére, ereje van.

veristän, *ää* : veresítök.

verestän : vereslöm stb. stb.

Vesi, *veden* : víz, és tenger; *emä vedet* : anyavizek, azaz tenger' magasa; *maa vedet* : földvíz, azaz parti víz.

vettinen, *isen*, vagy *vesinen*, *isen* : vizes.

vetyn, *ttyä* : vizes vagyok, víztől dagadok.

vetylän, *ttä* : vizesítek, és vizezek; *vetytys*, *yksen* : vizesítés.

Vien, *viedä* : vinni, vezetni.

vieskelen, *llä* : viddegélek.

vienos, *oksen* : vivés, vezetés; *viemari* : levivő hely, lanka.

vietän, *ttä* : vitetni; *vietän yötä* : vitetöm az éjt, azaz, el-töltöm; *viettelen*, *llä* : vitetgetők és csábítók.

vietőinen, *isen* : levivő, és csaló, csábító.

vietyä, *ttyä* : vivődöm, mulom; p. o. *aika viettyä* : az idő múlik.

Viriä és *Virkiä* : virgoncz. A' szuome két gyökszó igen sok származékot ereszt, mellyek mind virgonczságot, elelenséget, erőt jelentenek. Gyanítom, hogy a' latin *viret*, a' szuome *virüä*, *virkiä*, a' magyar *virít*, *virág*, *virgoncz* a' közös nyelv-anyaghoz tartozó tönek származékai.

Väsa, *an*, és *Veso*, *on* : vessző, vesszőhajtás.

vesäinen, *isen* : vesszőből álló, vesszős.

vesakko, *kon* : csalitas; *vesoan*, *sota*, *veson*, *oa* : vesszőt hajtók.

Väsa inkább kötő vessző : szírony, villa, továbbá abroncs. Mi kár, hogy e' csunya idegen szó helyett magyar szóval nem élünk!

väsas, *aksen* : sövény; *väsään*, *ata* : vesszőzők.

väsäus, *uksen* : vesszőzés.

väsastän, *aa* : vesszővel kiékesítem.

Valkia, vagy *valkea* : világ, velág, világos, tűz, fehér. *Valkeus* : világosság, fehérség; *valkenen*, *eta* : világosodom, fehéredöm; *valistun*, *ua* : ugyanaz, *valkaisen*, *sta* : megvilágosítók; *valleva*, *an* és *haleva*, *an* : világos. — A' gyökszó *valk* = vilg. Ide tartoznak következők:

Vilaan, *ata* : villantani; *vilaelen* vagy *vilailen* : villogni; *vilaisen*, *sta* : villanni; *vilahdan*, *htaa* : villanni; *valkia vilahi* : tűz vagy láng villant; *viläus*, v. *vilahdus*, *uksen* : villanás, villám.

Vilkun, *hkua* : villanni, villogni; *silmät vilkkuvat* : a' szemek villognak; *vilkkuna*, *an* : villogás, *vilkutan*, *ttaa* : villogtatni; *vilkutus*, *uksen* : villogtatás.

Virsi, rren : magyarban *virnykolni*, *virigálni* énekelni, megvető értelemben. A' gyök *virsin*, *iä* : énekelni.

Voi, voin : vaj; *voileipä* : vajas kenyér; *voikoinen*, *sen* : darabka vaj; *voinen*, *isen* : vajas; *voidet*, *teen* : ír, kenet.

voitelen, *lla* : kenni, vajazni; *voitelemus*, *uksen* : kenés; *voidun*, *tua* : kenődöm.

Vuo, vuon : folyó. Itt a' *vuo* szóban a' magyar gyöknek *l* bőltje úgy olvadt a' hangzóval össze, mint *täy*, *käy*, *läy* gyökökben a' *tel*, *kel*, *lel* gyökö *l*-je.

Vuoksi, ksen : folyó. A' gyökhöz *ks* bőtlük járultak.

Yksi, yhden : egy. A' régiebbek azt helyesen két *gy gy*-vel írták, mert a' gyök mind a' *szuome*, mind a' *lapp* nyelvben két mássalhangzót mutat. *Yksi-jalkainen* : egy lábú, *yksi mielinen* : egyelmű.

yksinäinen, *isen* : egyedüli, 's külön álló.

yksinen, *isen* : egyes; *yksinäisyys*, *yyden* : egyedüliség.

ykseys, *yden* : egység; *yksitän*, *ttä* : külön külön teszem.

yhtäläinen, *isen* : egyenlő; *yhtäläisyys*, *yyden* : egyenlőség, stb stb.

yhdyn, *tyä* : egygyé leszek, egyesülök.

yhdistän, *ää* : egyesítek stb stb.

II. Szók, melyek a' hangzók' változásait tüntetik elé, 's mely változásokat utóbbi számok alatt is látandunk.

Aisti, in : ész, felfogó tehetség, megérző tehetség; innen magyarul igen helyesen mondjuk: *észrevenni*, mi nem teszen: *ítelni*, hanem = percipere.

aistin, imen : érzék, mintegy észlő; *aistimet* : érzékek, az öt érzék. — *Aistiton*, *ttoman* : esztelen, t. i. érzéktelen és semmit észre nem vehető.

aistin, ia : észreveszek, megfogok, mintegy esz-ek, eszelők. Lásd a' jegyzéket *mieli* : elme szó alatt.

Arka, aran : (ér), a' ki könnyen megérezi valamit, tehát *érzékeny*; azután örizkedő is.

aristun, ua : érzékenyülők; *aristan*, *aa* : érzékenyítők; *jalkaanä* *aristaa* : lábam megérezi, azaz fáj.

Arvo, on : érték, ár, becs; azután találgatás. De ezen *arvo* szó *érvet* is jelent. Innen *arvaan*, *ata* : valaminek érvét, árát meghatározom, azután : találgatok, *arányzok*.

Az *arányozni* szó, conjicere értelemben, teljesen egyezik *arvaan* szóval. — *Arvotin*, *ttoman* : becstelen, minek értéke, ára nincsen.

arvelus, arvellus, uksen : arányozás; *arvelo, on* : vélemény.

arvoitan, *ttaa* : becsültetők, arányoztatók.

arvoitus, *uksen* : talány stb stb.

Kaksi, *kahden* : kettő; lappul *kekt*, szürjenül *kyk*. Tudván, hogy finnül *yksi*, *yhden*, lappul *akt*, esztül üks, szürj. *ötik* : egy; finnül *kolme*, *en*, lapp. *kolm*, eszt. *kolm*, szürjenül *kujm* : három; finnül *neljä*, *än*, lapp. *nelje*, eszt. *nelli*, szürjenül *nyolj* : négy stb : méltán föltetszik a' *kettő* szó, mellynek talán *kekt*, vagy *kek* volt eredeti alaka. Továbbá föltetszhetik, hogy főnév előtt nem *kettő* hanem *két* áll; p. o. két ember. Azért ragot gyanítunk a' *tő* szótagban, melly az egyes számhoz, mintegy *kekt*-höz járult, 's melly főnév előtt elmarad. E' rag pedig, dualis' raga, millyent még a' monnó = mind *kettő*, szóban is találunk, melly, mint másutt megmutattam, *mol* töből és *nó* ragból áll. 'S e' rag *nó* vagy *nő* eléfordúl *két-tő* szóban is, melly tulajdonképen *kekt-nő* volna. De a' *k a' t* előtt elsimúlt, minélfogva rag nélkül *két-et* irunk és olvasunk (az egyik mássalhangzónak elveszte meghuzott hangzó által pótoltatik) : az *n* pedig *nő* ragban *t*-hez alkalmazkodott, 's így lett *kekt* helyett *két*, *kekt-nő* helyett pedig *kettő*.

kaksi kolmatta osaa : két harmad osz vagy rész.

kaksi kielinen : két nyelvű; *kaksi mielinen* : két elméjű, azaz kétes elméjű; *olemme kahden* : ketten vagyunk.

kahdes, *kdennen* : kettőd, kettődik.

kaksoinen : egyik a' *kettő* közül, *iker*. E' szónak *iker* gyökerét a' török nyelvben találjuk, hol *iki* : kettő.

kaksitan, *ttaa* : két-két részre osztani, kettesével árulni.

Kivi, *kiven* : kő; *kiveinen*, *isen* : kis kő.

kivinen, *isen* : köves; *kivikko*, *kon* : köves hely.

kivitän, *ttäa* : kövezni; *kivitys*, *yksen* : kövezés.

Kaarna, *an* : kéreg, különösen fenyőfakéreg.

kaarna-pohja : azon égszak, melly felé a' kéreg vastagabb és szakálás, t. i. éjszak.

kaarnainen, *isen* : kérges.

Kuori, *en* : kéreg, haj, és kér; p. o. agykér, fakéreg, kenyérhaj, dióhaj. *kuorinen*, *isen* : kérges, hajas.

kuorin, *ia* : kérgezek, leveszöm a' kérget, hajat.

kuorrun, *rtua* : megkérgesedöm.

Kaava, *an* : kép, előkép, minta.

kavailen, *lla* : képezők, utána képezek valamit.

kaavio, *on* : utánaképzet, kép.

Kuva, *an* : kép, idom, és elme.

A' magyar *kép*-től származik *képes*, melly nemcsak képekkel bővelködöt jelent, mint : *képes könyv*, hanem elmebeli tehetséget, valamire valóságot is teszen, mint : *arra ő nem képes*, azaz nem arra való; így *képesség* : tehetség vagy inkább tulajdonság, minél fogva valaki valamit tehet; *képtelenség*, és *képtelen* olyan tulajdonságnak hía, vagy valamelly dolognak helytelen volta. A' szuoméban

a' *kuva* szó szintén kettőt jelent, külső alakot, képet, és elméleti mivoltot, vagy képességet.

kuvainen, *isen* : képes, képzett; *kuvaton*, *ttoman* : képtelen.

kuvaan, *aita* : képezek; *kuvailen*, *lla* : utánozok, valaminek képében cselekszem.

kuvatus, *uksen* : képzet.

Kaikki, *ken* : kiki, minden, *kaikki tietävä* : mindentudó; *kaikkinaisen*, *isen* : mindenféle; *kaiketi* : minden mód, igen is; *kaikkineen* vagy *kaikkineensa* : mindenestül; *kaikkia*, *an* : mindenség.

Ke (ken) és *ku* : ki. — A' magyar *kiki* szót akadozás nélkül a' *ki* kérdező és visszahozó névmásnak ismétléséből származottnak véljük. Azonban ha látjuk, hogy a' kérdező és visszahozó *ki* névmás a' szuomiban *ke* és *ku*; azon *kiki* pedig, mely mindent jelent, ott *kaikki* : kétkednünk illik ama' véleményben.

Kiitän, *ttää* : köszönök, és dicsérek.

kiitos, *oksen* : köszönet; *kiitos Jumalan* : hála istennek; *kiittolinen*, *isen* : háladatos; *kiittolisuus*, *uuden* : háladatosság.

Kippa, *pan* v. *kippo*, *pun*, v. *kippu*, *pun* : kupa.

hippainen, *isen* : kis kupa, *hippainen* is.

Kulun, *ua* : (kölöm, kölik) elhasználok; *aiku kuluu* : az idő mulik, azaz elköltetik.

kulutan, *ttaa* : költök, elhasználok; *kulu*, *un* : költés, költség; *kuluinen*, *isen* : költséges; *kuutus*, *uksen* : költség. A' magyar szó' gyöke szokatlan, származékai pedig összezavartatnak a' két szó' származékaival, 's azután csodálkozunk, hogy a' pénz-költőnek *fogy* (kölik) a' pénze, a' vers-költőnek ellenben *szaporodik* a' verse.

Kupo, *von*, és *kupa*, *van* : kéve; *kuvottain* : kévéinkint.

Kudon, *toa* : kötni; *kutous*, *uksen* : kötés; *kudin*, *timen* : kötő munka.

kudotan, *ttaa* : kötetek.

Kyy, *kyyn* : kígyó; *kyynen*, *isen* : kígyós; *kyytöläinen* : kígyó-teremtő a' hitregében; *kyynääinen*, *isen* : kígyó-igéző. — Figyelemre méltó, hogy itt a' finn hosszú hangzó elnyeli a' magyar ínybőltűt; mert magyarul írva *kü* annyi mint *kígy*(ő). Hasonlót látnunk alább a' *pyy* fog(oly) és *pyydän* fog-ok szokon.

Meitsy, *neitty*, *neity* : nő, leány, *neito*, *neiti* : nő, leány, menyasszony; *neitsyys*, *yyden* : leányság.

Nila, *an* : nyál, *nilja*, *an* : szint az; *niljakas*, *kkaan* : nyálkás, *sima*, a' halról, innen *niljastan*, *aa* : kisiklok.

Nälä, *jän* : nyál; *näljäinen*, *isen* és *näljäkäs*, *kkään* : nyálás, nyálkás; *näljäisyys*, *yyden* : nyálasság, *näljästyn*, *yä* : nyálasodom.

Nimi, *en* : név. Itt nemcsak *i* = *e*, hanem *m* is = *v*. *ristinimi* : keresztnév, *suku-nimi* : családnév, *soimo-nimi* : gúnynév; *mimikko* (vagy *kaima*) : egyennevű, drusza.

niminen, *isen* : neves, és nevezetű, *Matti niminen* : Mátyás nevű; *nimetön*, *ttömän* : névtelen.

nimitän, *ttää* : nevezek; *nimitän* : névszerint.

nimittelen, *tellä* : nevezgelek, *nimitys*, *yksen* : nevezés.

Niska, *an* : nyak, *niskainen*, *isen* : nyakas, kinek nyaka van, *niskaisuus*, *unden* : nyakasság. Konok' értelmében használtatik *niskava*, *niskuri*, *niskuruus*, *uuden* : nyakas, nyakasság; *niskuttelen*, *tellä* : nyakaskodom.

Nuoli, *en* : nyíl, *nuolen terä* : nyíl' hegye.

nuolitan, *ttaa* : nyílazni.

Nuori, *en* : nyers, friss, ifjú. A' régiek inkább beszéltek *nyers vízről*, mint *fris-ről*, melly idegen szó.

nuoruus, *uuden* : nyersség, ifjúság; *nuorrun*, *rtua* : nyersesedőm, ifjúlók; *nuorrutan*, *ttaa* : nyersesítők, ifjitok.

Nyljen, *lkeä* : nyúzó. Itt *y* = *ü*, *lj* = *z*.

nylkyri, *en* : nyúzó; *nyljentö*, *nnon* : nyúzás.

nyljin, *lkimen* : nyúzóké.

Oikia, *an* : igaz, jog, igenes. A' magyar szónak gyöke *ig*, melly hajdan *jog* is volt, innen *jog kéz* manus recta; 's ezen *ig* és *jog*' értelme *igenesség*. Úgy látszik, az *egyenes* szó *igenes* helyett félreértésből használtatik. A' magyar *ig*, *jog* egészen az, mi a' szuomi *oik*, melly szinte igenest, nem görbét jelent, 's azután igazságot. *Oikia kätinen* : jobb kezű, helyesebben *jog* kezű. Összetett szókban *oiko* p. o. *oiko-tie* igenes út, via recta, holott *egyenes út* a' nem kátyús, nem rögös út.

oikeus, v. *oikius uden* : igenesség, igazság, jogosság; *etsin oikeutta* : keresem a' jogot, igazat, *oiki* : igaz, *oijeten* : igenesen.

oijennen, *ntaa* : igazítok, igazgatok.

oikenen, *oijetä* : igazúlok, igenesedőm.

Oksa, *an* : ág, *oksa-tie* : (ágút) út ága, kisebb út, melly a' nagyobbtól eltér; *oksainen*, *isen* : ág, és ágas; *oksin*, *ia* : ágazok, ez értelemben, elvágok ágakat.

Omena, *an* : alma, *omena-puu* : almafa, *omendainen* : almás.

Orpo, *von* : árva (orbus), *orpo-huonet* : árvaház, azután öröktől megfosztatott.

orvitsen, *sta* : árvásítok, öröktől megfosztok.

Suu, *suun* : száj; *annan suuta* : adok száját, azaz csókolok, *suun anto* : szájadás, csók; *joen suu* : folyónak szája, mi mondjuk : torkolatja, vagy torka; *suinen*, *sen* : szájás.

suullinen, *isen* : szájjal való, szószerint.

suuton, *ttoman* : szájtalan, azaz szótalan.

suulas, *aksen* : szájás; *suukko*, *kon* : nagyszáju.

suukkuinen, *isen*, és *suuppainen* : szácska.

suutan, *ttaa* : szállani, obturare, azért *suullinen* szálló is, valamint *suudet*, *suuteen* : szálló (epistomium).

suuditsen, ita, vagy *suudin, tia* : szádlok ; *suuditus, uksen* : szállás.

suutelen, della : csókolok.

Talvi, en : tél, *talvi-kuu* : télhó, azaz december, vagy tizenkettedhó, *talven selkä* : télháta, azaz tejút, mely *linnun rata* : madárút-nak is nevezetik.

talvinen, isen : télies, *talvias, aan* : ki télen át élt, *kolmi-talvias varsa* : három télü csikó, nálunk harmadfü csikó.

talveilen, talcelen, lla : télre fordúl.

talvittelen, lla : telelők ; *talvitun, ttua* : kihúzom a' telet.

Tuli, en : tűz, *ukko iskee tulla* : az öreg (isten) kiüt tüzet, azaz villámlik; *tulinen, isen* : tüzes, heves, *tulituus, uuden* : tüzeség; *tulus, uksen* : kivált többesben *tulukset* : tűzszerszám.

tulehdun, tua : tüzesedem; *tulitan, ttaa* : tüzesítek.

Tuuli, en : szél; *pohja-tuuli* : éjszaki szél, *iä-tuuli* : keleti szél, *tuulen, pyöräinen* : szél pörgője, azaz iorgószél, *tuuli-hattu* : szélkalap, szeles; — *tuulinen, isen* : szeles, *tuuliainen, isen* : ugyanaz.

tuulen, lla : szelelők, *tuulitan, ttaa* : szélnek kiteszek stb.

Varpulainen, isen : veréb. A' *varpulainen* szó származéka a' *varpu, vun* szónak, mely száraz gallyat jelent, 's *varpulainen* az, ki ilyen gallyakon tartózkodik. Vajjon a' magyar *veréb* is származék-e? Hogy nem gyökszó, alaka mutatja, de a' gyökszót még nem ismerem.

A' hangzók' némelly változásait látván, fölteszöbbecket is értünk már:

Muu, muun : más. Ha *puu* = fa, és *suu* száj, úgy *muu* = ma. 's valóban más már származék; *ma* gyökhöz s járulván, lesz *ma-ból, más*, mint *fa-ból, fás*. Ezen *ma* nincs meg többé nálunk, de megvannak származékai : más, második, másítani stb. A' második szót megtaláljuk a' lappban is, hol az *muppe*, v. *muppat*, 's a' szűrjenben, hol az *möd*, mintegy *ma-d* (ma-s-d).

muutan, ttaa : másítani; *muuan, v. muuvan* : másik; *muu-lloin* : máskor, *muutoin* : másként, *muunne* : másuvá.

Pyydän, tää : fogok, azon sok értelemben, melyben a' magyar szót használjuk.

pyydys, yksen : fogó, egérfogó; *pyyntö, nnön* : fogás, keresés.

Pyy, pyyn : fogoly madár és fajt. A' *fogoly-madár* és *fogni* szó között mi összeköttetés lehet? A' vad tyúkok, így magyarázta nekem *Petényi* társunk, *erdei* és *mezei* tyúkok; az erdei tyúkok *fajdok*, a' mezei tyúkok *foglyok*. Lehet, ezeket azért hitták így eleink, mert fogva is tarthatni és nevelhetni őket. Csodálatos, hogy a' szuomi nyelvben szintén *pyy* a' fogolymadár 's *pyydän, pyytää* : fogni. Mondhatná valaki, *pyy* inkább fajt, mintsem fogoly madár.

Nem rontja el a' vélt összeköttetést : a' *fürj* mezei tyúk, tehát a' foglyokhoz tartozik, mégis *metsän kana* : erdei tyúknak nevezik a' szuomék. 'S ki tagadhatha a' *mező* és *metsü* szó hasonlatosságát ? pedig *metsä* erdőt teszen, ügyszólván ellenkezőjét a' *mező*nek. De bizonyosan volt ok, miért a' magyarok a' szántóföldet, a' szuomék pedig az erdőt nevezték *mező*nek, *metsä*-nek.

Ompelen, *ommella* vagy *umpelen*, *ummella* : varrni, tüvel összevarrni; *ommellus* v. *ompetus*, *uksen* : varrás; *ommel*, *ompelen* : varró munka. E' gyökből nálunk csak *üm-ög* (üng) van meg, mely e' szerint varrott ruhát teszen.

Usko, *on* : (hit)-esk, eskü; *uskoinen isen* : (hites) eskütt.

uskon, *oa* : eskem, esküszöm, bizom, hiszek; *uskotlu mies* : esküdt ember, bizodalmas ember.

uskotan, *ttaa* : esketni, hitetni stb stb.

Uutan, *ttaa* : ötlök (ötlik közönséges szokásu, p. o. kiötlik a' víz), mely mellékgyöke talán az *öntök* és *ontok* igének; azután *forrasz-tok*, p. o. *seppä uutttaa rautaa* : a' kovács vasat öt, azaz forraszt.

uutto, *ton* : ötés, ötvény; *uutel*, *utteen*, 's *uutos*, *oksen* : ötvény. Nálunk az *ötvös* szó származik ezen gyöktől.

Viisi, *den* : lappul *vit*, vagy *vita*, esztül *viis*, szürjänül *vit*, törökül *bes* : öt; *viisin* : öten; *viides* : ötöd, *viitinen*, *isen* : ötös; *viisitän* : ötenként, *viitelen*, *lla* : ötölni.

Viimeh v. *viimme* : utó, utolsó (mint elő, előlső, első), *viimmen* : utoljára; *viimeinen*, *isen* : utolsó.

Viivyn, *pyä* : mintegy utulni, késni, származékostúl.

III. Mássalhangzók' elváltozásai.

a) Különbféle változások.

Ahnet, *een* : ahétatos, ajtatos; a' gyök szuomiban *ah*, magyarban is *ah*, p. o. *rahan ahnet* : pénzre ahétatos, ahétó.

ahneus, *uden* : ahétás; *ahnehdin*, *tia* : ahétok, ahítok.

Ensi, *ennen* : elő, *entinen*, *isen* : előbbi; *ensimmäinen*, *isen* : első, *enna*, *an* : előzés, előlegezés; *ennätän*, *tää* : előzők stb.

Esi, *eden* : el(ő). A' szuomi nyelv két egymáshoz basonló gyökövel bír, mely a' magyar *el*-nek megfelel, 's azon két gyök ön-állólág él, holott a' magyar szinte csak ragosan fordul elé. A' magyar szónak l böttüje a' szuomiban *s*, mely az előbbi szóban még *n*-nel erősödött meg. De ragozásban az *s d*-re vagy *n*-re változik, így : *esi*, *eden*, *edellä* stb. *ensi*, *ennen*. *Esi*-ből a' viszonyítók *edellä*, *eteen*, *edeltä* : előtt, elé, elől, *edelläni*, *edelläs*, *edellänsä* : előtttem stb. *edellämmä*, *edellännä*, *edellänsä* : előttünk stb. *eteeni*, *etees*, *eteensä* : élém stb. *eteemme*, *eteenne*, *eteensä* : élénk stb. *edeltäni*, *edeltä*, *edeltänsä* : előlem stb. *edeltämme*, *edeltänne*, *edeltänsä* : előttünk stb. Mind *ensi* mind *esi* sok származékot ereszt

ki, többet mint a' magyar el(ö). Az utóbbikból néhány mutatóvány :
edempi v. *etempi*, *edemmen*, *etemmen* : előbb.

esin : legelőbb, p. o. *kulki edemmäksi* : kullogott, ment előbbre, azaz messzibbre.

etu, *edun* : előny, elő, p. o. *etupuoli* : előfél, előrész, *etu jalka* : előláb, *etu-osa* : előrész.

edus, *uksen* : előny, és elő, p. o. *edus mies* : valaki előtt járó, képviselő, ügyvéd, gondviselő.

etinen, *isen* : előbb, elő, *etinen jalka* : előláb.

edusta, *an* : előrész, *huoneen edusta* : ház' eleje.

edustan, *aa* : előre megyek, előzők; *edustus*, *uksen* : előre menés, előzés.

edistyn, *yä* : előre haladok; *edennän*, *ntää* : előmozdítok.

esikko, *kon* : előház, zsenge, elsőszülött; *esikoinen*, *isen* : elsőszülött, *esikoisuus*, *uuden* : elsőszülöttség.

Cs-re változás.

Kiilän, *lää* : csillog, lásd lejjebb.

Kirskun, *ua* : csikorgok, csörgök, lásd lejjebb.

Solmu, *un*, *solmi*, *en* : csomó (csolmó); *panen solmuun* : csomóba teszek, azaz, csomóra kötök, *avaan solmusta* : csomóból kioldok; *solmu* még szalmacsomó is.

solmuinen, *isen* : csomós; *solmullinen*, *isen* : kinek csomója van; *solmus*, *uksen* : csomózó lyuk.

solmian, *míta*, *solmea*, *solmeta* : csomót kötök, összefűzők.

Sulku, *lun* : az, mivel csuknak, gát; *suljet*, *lkeen* : ugyanaz; *suljin*, vagy *sulin*, *sulkimen* : csukó.

suljen, *lkea* : csukok; *suljen ulos* : kicsukok.

suljen, *sisällen* : becsukok.

sulkemus, *uksen* : csukás.

Sota, *dan* : csata, *sota-mies* = csataember, katona, *sota-räki* = csatanép, hadsereg.

sotainen, *isen* : csatás, háborús, hadakozó.

sodallinen, *isen* : csatához tartozó.

sodin, *tia* : csatázok, hadakozom.

Tipun, *ppua* : csöppegők, *astia tippuu* : az edény csöpög; *tipahdan*, *htaa* : csöppentek.

tippu, *pun*, *tippa*, *pan* : csöpp.

tiputan, *ttaa* : csöppentek; *tiputtelen*, *lla* : csöpögtetek; *tiputus*, *uksen* : csöppentés.

Töppy, *pyn* : csöpü; *töppyinen*, *isen* : csöpüs.

Sz-re változás.

Hapain, *ppamen* v. *hapoin*, *ppomen* : savany, savanyú; *hapamas*, *aan* : savanyú.

happanen, *hapata* : savanyodom, *happaun*, *uta* : ugyan ez.

happamuus, uuden : savanyúság.

hapatan, vagy hapoitan, ttaa : savanyítók; *hapatus, ukxen* : savanyítás; *hapatin, ttimen* : savanyító, kovász.

Harakka, kan : szarka; *harakan kuka* = szarkavirág, nálunk *szíronták, ranunculus*.

harakkainen, isen : szarkás.

Järki, rjen : szer, rend és ész.

järjestys, yksen : szerzés, azaz rendezés; *järjetön, ttömän* : szertelen. A' magyar *szer* hajdan törvényt is jelentett, 's bizonyosan benvolt az ész' fogalma is.

Vapaan paan : szabad; *vapaa mieli* : szabad elméjü, szabad akarátü; *pääsen vapaaksi* : szabadon leszek; *onko vapaa sanaa* : (van-e) szabad-e szólni.

vapaus, uden : szabadság.

vapaan, ata : szabadítók; *vapahdan, taa* : szabadítók, *vapahdus, ukxen* : szabadítás.

vapautan, ttaa : szabadulok.

b) *A' finn k magyarban h, a' hangzók' változásait nem tekintve.*

Kallas, llaan, vagy llaan : meghalt, vagy elhalt, de csak a' *karjalan* nyelvágban.

Kalma, an : halotti szag, azután halál, holt, a' halottnak színe; — *kalmannos, oksen* : méhben hagyott gyermek, posthumus, azaz atyja halála után született gyermek. — *Kalmet, een* : halovány; — *kalmisto, on* : temető hely, itt-ott eléforduló sírdomb; a' régi finneknél a' holtak' helye.

Kalret, een : halovány; ugyanaz, mi *kalmet*.

Kala, an : hal; *kalainen, isen* : kis hal, de halas is; *käsi on kalainen* : a' kéz halas, azaz halaktól piszkos; *kalallinen, isen* : ki-nek hala van.

kalastan, aa : halászni; *kalaan, ata* : ugyan az.

kalailen, lla : halászatok.

Kolme, en, kolmi, en : három; *kolmi jalka* : három lábú; *kolmin* : hárman.

kolmas, annan : harmad; *kolmannes, eksen* : harmadrész; *kolmia, an* : háromfel, *katsoo kolmialle* : háromfelé néz.

kolminainen, isen : hármas; *kolminaisuus, uuden* : háromság; *kolmikko, kon* : háromság.

kolmitan, ttaa : háromozni, három részre osztani.

Kosin, ia : leányt höszölni; *kosio, on* : hösz, kérő; *kosioinen, isen* : höszlés.

Kota, dan : hon, ház; *koti, din, koto, don* : szinte hon, ház; *kotimaa* : honi föld, haza; *koti eläin* : házi állat (hőnélő); *vie kotiin* : vígy haza; *meni kotiin* : haza ment.

kotinen, *isen* : honi, házi; *koteun*, *uta* : házhoz szokom, honn maradok.

Ku : ho, mely magában szokatlan, de ragosan igen is szokott szó; *kulla* : hol, holott, *kulta* : honnan; *kuin* : hogy, midőn; *kumpi* : hollyik, *kullainen*, *sen* : hollyan. *Holott* visszavivő értelmű. A' szokatlan *ho* annyi mint *ki*, mely dologra vitetik : a' ragok *l*, *l-t*, *-nnan*, *gy*, *llyik* ismereteselek.

Kuolen, *lla* : halok; *kuolen veten* : vízbe halok.

kuollo, v. *kuolo*, *on* : halál, *kuoli*, *in* : halálozás.

kuolia, *an* : holt.

kuoletan, *ttaa* : (halatok) ölö.

Kuuden, *lla* : hallok, hallgatok.

kuulo, *on* és *kuulto*, *lon* : hallás; *kuuloinen isen*, *kuulora*, *an* : halló.

kuultelen, *lla* : hallgatok, kihallgatok; *kuuleskelen*, *lla* : hallgatózom, tudakozom.

kuulun, *ua* : hallom, hallol, hallik. p. o. *kello kuuluu kauras* : a' harang messze hallik.

kuulutan, *ttaa* : hallatok; *kuulutus*, *uksen* : hallatás, hirdetés stb

Kuula an : hóly(ag), hólyag; *kuuletun*, *ttaa* : hólyagosodom, megdagadok; *jalkani kuulettuu* : lábam feldagad és fáj.

Kuumet, *een* : hév, hő; *kuuma* : hő.

kuumuus, *uuden* : hőség.

kuumaan, *ata* és *kuumennan*, *ntaa* : hőséget terjesztek, hevíték; *kuumoitan*, *ttaa* : hevíték; *kuumenen*, *meta* : hevülök.

Kuu, *kuun* : hó (hold), *täysi kuu* : teliho, hótölte, *uusikuu* : újhold, *yläkuu* : fölhold, *növekvö hold*, *alakuu* : alhold, holdfogyta; *kuukausi* : hósak, hold; *kuinen*, *isen* : havi.

kuudain, *tamen* : holdvilág.

Kuusi, *kuuden* : hat; *kuudes*, *ennen* : hatod.

kuusiainen, *isen* : hatszoros; *kuutinen*, *isen* : hatos.

kuudennus, *uksen* : hatság.

Eusi, *sen* : húgy; *menen kusellen* : megyek hűgygyozni; *ajaa kusellen* : hűgyra hajt.

kusiainen, *isen* : hűgyos.

kusin, *sta* : hűgygyozom, *kuseskelen*, *lla* : hűgygyozgatok; *kusetan*, *ttaa* : hűgygyoztatok.

A' *hűgy* szó csillagot is teszen magyarul. P. o.

Hűgyak felséges szerzője,

hívőknek örök világa,

Krisztus mindennek váltója,

Halljad könyörgök kérelmét. Toldy, Magy. Irod. Történ.

I. 168. I. Döbrentei Codex. — *Károli*, *Cs. Comáromi* és *Káldi*' bibliai fordításaiban is. Jóh 9, 9, és 38, 31. ott van *Kaszahűgy* csillag,

mellyet Molnár Albert és Páriz Pápai *Orionra* magyaráznak. Jóh. 9, 9. A' ki teremtette a' gönczöl szekerét, a' *kaszahúgyot* és a' fias-tyúkot. 38, 31. Nemde megtartóztathatod-e a' fias-tyúknak gyönyörüségét? avagy a' kaszahúgnak köteleit megtarthatod-e? Végre van *Húgyag* helység is Nógrád megyében. Nem tudom, van-e összeköttetés a' latin *mico*, *micare*, és *mingo*, *mingere* szók között? A' szuome *kusi* és *húgy* között, mely magyarában csillagot is jelent, következő összeköttetést találtam eddig. *Kusiainen* vagy *kusilainen* tesz magyarul *hangyát*, szürjänül *kothodzjuu* = hangya. Ugyancsak szürjänül *kodzjuu*: csillag, vagy régiesen *húgy*. Valamint *kusilainen*, mely a' *kusi*-nak (húgnak) látszó származéka, szürjänül *kothodzjuu*, 's magyarul *hangya*: úgy a' szürjän *kodzjuu* (*kusi*) magyarul *húgy*, azaz *csillag*. — Ebből látjuk, hogy a' magyar *hangya* és *húgy* (*formica*, és *urina*) a' finnben látszólag egygyökű szók, t. i. *kusi-lainen* és *kusi*; 's a' magyar *húgy* = csillag, szürjänben *kodzjuu*. — Az eszt nyelvben *kussema*: huggyozni, és *kuklanne*: hangya.

Kylmä, *än*: hü = hideg, hives, mintha *hül* volna a' gyök; hasonlót mutat *nö* és *nöl*, *nörö* stb.

kylmään, *ätä*: hütök, *kylmenen*, *etä*: hülök, hidegölök.

kylmistän, *ää*: hülök. Tehát a' szuomiban is *kuuma*: hő, *kylmä*: hü.

c) A' *finn k* *bötüne* *nek egyéb változásai.*

Kiillän, *lää*: csillog; *kiulto*, *llon*: csillogás; *ulko kiulto*: kül-csillogás; *kiilo*, *on* v. *kiilu*, *un*: csillám.

kiilun, *ua*: csillogok, *kiilutan*, *ttaa*: csillogtatok.

Kirskun, *ua*: csikorgok, csörgök.

kirskutan, *ttaa*: csikorgatok, csörgetek.

kirskutan hampaitani: csikorgatom fogaimat.

kirskutus, *uksen*: csikorgatás.

Kykky, vagy *kyky*, *kyn*: guggoló állás, *istuu kykylänsä*: ül guggolva, mintegy guggójában.

kykkyinen, *isen*: guggoló; *kykyn*, *yä*: guggolok.

kykistään, *ää*: guggoltatok, azután lenyomok.

Koko, *koon*: gyű, mely gyök, nálunk szokatlan.

kokoan, *koota*: gyűjtök; *kokoan yhteen*: gyűjtök együvé.

kokoun, *uta*: gyűlök; *kokous*, *uksen*: gyűlés, stb.

Kiellän, *lä*: tiltok, *kieltelen*, *kiellellä*: tiltogatok.

kiulto, *kiellon*: tiltás, tilalom.

Kirja, *an*: ír-omba, p. o. *kirja-koira*: tarka kutya, iromba kutya, mint mondjuk iromba tyúk. Azután tesz a' szuome szó: írást, könyvet, mellynek megfelelő névszavunk nincsen. De az *írni* szónak első jelentése nálunk sem volt: literas scribere, hanem fösteni, pingere, a' melly jelentésből megmaradt a' *képirö*, 's az em írtet *iromba*. A' szuomiban még több névszó van, melly tarka állatot je-

lent, p. o. *kirjas*, *aksen* : iromba, tarka tehén; *kirjo* vagy *kirju* : iromba ökör és tehén; *kirjava*, *an* : iromba, tarka; p. o. *kirjava tikka* : iromba harkály.

kirjoitan, *ttau* : írok; *kirjoittaja* : író; *kirjoitus*, *uksen* : írás; *kirjallisuus*, *uuden* : irodalom.

Kaatio : gatyá, nadrág; találtam a' Szuomen kansan satuja ja tarinoita I. osa, 2. s. „Anna paita päälleni, kaatiot jalkaani“ adj üngét (felém) rám, gatyát (nadrágot) lábamra.

d) A' *fin n p magyarban f*, a' *hangzók' változásait nem tekintve*.

Pakkainen vagy *pakainen*, *isen* : fagy.

pakastan, *aa* : fagyasztom, a' fagyot növelem.

nyt pakastaa : most növekszik a' fagy.

Paasen, *sta* : fájlalni, vagy inkább *fájással érdekelni*; p. o. *kylmä paasee hampaista* : a' hideg fájóssá teszi a' fogat.

Pakko, *kon*, és *pakki*, *kin* : fájdalom, szorítás; *pään pakko* : főfájás, *rinnan pakko* : emlőfájás.

pakotan, *ttaa* : fájdalommal érintek, kényszerítek : *päättääni* *pakottaa* : fejemet fájdalommal éri, azaz fejem fáj; *maito pakottaa nisää* : az (elrekedt) tej fájdalommal érinti, érdekli az emlőt.

pakotus, *uksen* : fájdalom-okozás, fájdalom.

Paljo, *on* : sok, nagy, magyarul *falka*, *fóka*.

paljous, *uden* : sokaság.

paljokas, *kkaan*, *paljokos*, *kkoon* : falkával, igen sok. Ide vág még :

paltaanun, *ntua* : rakásra gyülök, falkásodom; és

paltti, v. *palti*, *län* : felette sok, mértéktelen; 's az ő szár-mazékai.

Pako, *paon* : fakadás. *On paolla* : fakadással van, azaz fel van fakadva.

pakoan, *paola* : fakadni, felfakadni.

pakahdan, *htaa* és *pakahtelen*, *hdella* : hirtelen fakadok.

pakahdun, *htua* : szinte fakadok; *siemen pakahtuu* : a' mag kifakad; *metsä pakahtuu* : az erdő fakad; *sydän pakahtuu* : a' szív megfakad; *suu pakahtuu sanomaan* : a' száj megfakad szólásra, beszédre fakad; így mondjuk : a' titkot kifakasztani.

pakahdun eihasta : megfakadok, megszakadok haragtól.

Pala, *an* : falat, *palainen*, *isen* : falat.

paloan, *ota* : falatokra osztani. Nálunk a' *falni* ige csak végét jelenti a' dolognak; *paloitan*, *ttaa* : ugyanaz, falatokra törni; innen *paloitus*, *uksen* : falatozás, falatokra törés.

Paska, *an* : excrementum ventris, fos; *paska mies* : homo nauci, mint nálunk : szareMBER.

paskainen, *isen* : fosos, piszkos.

paskatti, tín : fosás; *pasko, on* : ugyanaz; *paskollinen, isen*; fosos, szarember, haszontalan.

paskannan, ntaa : fosni; *paskatan, ttaa* : fosatni.

Peitän, ttää : fedni; *peitet, tteen* : fedél, fedő, takaró.

peitto, ton : ugyanaz, és rejték.

peitätän, ttää : fedetni; *peittäyn, ytä* : fedődni, rejleni.

Pelkään, ljätä : félni; *peljätän, ttää* : féletni, félemiteni; *peljätys, yksen* : félemités; *peljästyn, yä* : félemedni, *peljästys, yksen* : félemedés.

pelko, von : félelem; *pelvollinen, isen* : félő, *pelkuus, uuden* : félelem, félénkség; *pelkuri, in* : félénk.

Pelto, llon : föld, szántóföld; *pelto kana* : földi (mezei) tyúk, fürj; *peltoinen, isen* : szántó földes.

Penään, nätä : fenyíteni, inteni.

Pesä, än : fészek, állatoknak fekhelye; nálunk is hajdan *fesz, fész*, mint a' halotti beszédben olvassuk „es levn halalnec es puculnec fesze.“ Tudjuk, mennyire kínlódtak és kínlódnak nálunk e' szónak megfejtésével: de inkább hajlunk képtelenekre, mintsem tanulnók a' rokon nyelveket. — Szuoméül *kotipesä* : honfészek, *eredet' helye*.

pesäinen, isen : fészkes; *pesällinen, isen* : kinek fészke van.

pesin, iä, pesitän, ttää, pesittelen, llä : fészket rakok, fészkelök.

Pilvi, en : felhő; *taivas on pilvessä* : az ég felhőben van, felhős. Szépen hijják a' szuomék a' kocsonyát is *pilvinek*, felhőnek.

pilvinen, isen : felhős, *pilres, eksen* : felhő' árnyéka; *pilveilä, llä* : felhősödöm.

Pirskun, ua : förcsögek, fercsegek; *pirskahdan, taa* : förcsenek, *pirskutan, ttaa* : förcsentek.

Poika, jan : fiú. E' szónak gyöke *poi*, 's ez fiú. Nemcsak emberek hanem állatokról is mondatik, mint a' magyar. *Poikainen, isen* : fias, *poju, v. poija, an* : fiúcska; *pojantän, ntimen* : kis fiú, azaz unoka.

pojamas, maan : fiatal; *poikuus, uuden* : fiúság, fiúkor, és fészeknek fiai.

poim, kia : fiadzom, leginkább az állatokról, mint a' magyarban. Az emberről mondják: *saan* vagy *teen poikia* : kapni, tenni fiút, vagy *synnytän* : szülni.

poitan, ttää : a' fiadást előmozdítom.

Nálunk is némelly vidéken szokott szó a' *puja*, p. o. a' Tiszaháton. „*Pulya* (jobb *puja*) gyermek egész 12 esztendő koráig, azután cselédnek mondatik. Bodrogekői szó.“ Tájszótár 308. l.

Poret, een : forró víz.

porisen, sta : forrok, *poristan, staa* : forrasztok.

Puhallan, ltaa : fuvallok, *puhallus, uksen* : fuvallás; *puhallun, ua* : fuvatom.

Puhka, *han* : fuvás, lélekezés és felfuvalkodó.

puhkaan, *ata* : fuvok, fujdogálok, kifujom magamat.

puhin, *hkia* : fúni, lélekezni.

Puhun, *ua* : fuvok; *tuuli puhuu* : szél fú, azután beszélek; *puhelen*, *lla* : fuvogatok, beszélgetek.

puhet, *een* : fuvás, beszéd; *puheinen*, *isen* : beszédes; *puhelias*, *aan* : beszédes, *puheliaisuus*, *uuden* : beszédesség.

puhutan, *ttaa* : fuvatok, beszélgetek.

puhuri, *in* : fuvó, éjszaki szél.

puhellun, *ua* : fuvalkodom; *puhistan* : felfuvok.

Punon, *oa* : fonok; *punoilen*, *punoelen* : fonok, mintegy fonalozom.

punos, *oksen* : fonás; *punet*, *een* : fonás, és czérna, sinór; *punetin*, *tminen* : font fonal, sinór.

punonta, *nnan* : vágaczérna.

punetan, *ttaa* : fonatok.

Puoli : fél, dimidium, és pars. Ezen szónak jelentései a' szuomiban és magyarban igen számosak és csudaszépen egyezők. *Puoli-toista päivä* : másfél nap, tulajd. fél másod nap; *puoli työ* : munka' fele; *puoli tie* : út' fele; *puoli yö* : éjjél (fél éj), *puoli päivä* : dél (félnap); *isä puoli* (apafél) mostoha apa, *äiti puoli* (anyafél) m. anya, *veli puoli* : m. fitestvér stb. *mieli puoli* : féleszü. Az olvasó jegyezze meg, hogy éjjél, dél, 's ilyen szók, melyek valami egésznek felén valót fejeznek ki, a' puoli szót elül kívánják meg, p. o. *puoli yö*, mi magyarban megvan fordítva, mert mondjuk *éjjél* : ellenben a' melly szók hiányt fejeznek ki, azok a' szuomiban a' *puoli* szót utúl, a' magyarban viszonttag elül tartják, p. o. *mieli-puoli* : féleszü; így még *silmä-puoli* : félszemü, *jalka-puoli* : féllábü, *käsi-puoli* : félkezü; ezekhez hasonlítanak *mies-puoli* : férfi-féle, *vaimo-puoli* : asszonyféle; továbbá *ruvan puoli* : ételféle, *juoman puoli* : italféle.

Sieltä puolen : affelől, mintegy annak felőle, *kahden puoli* : két felől; *toisella puolen* : más felől; *minun puolestani* : énfelőlem, részemről; *vastaan totuuden puolesta* : az igazság' felén állok stb.

puolinen, *isen* : félhez tartozó, p. o. *sen puolinen* : azonféle.

puoleton, *ttoman* : feletlen, és fél nélkül, részrehajlatlan; *puolettamuus*, *uuden* : félnélküliség, részrehajlatlanság.

puolikas, *kkaan* : fél, p. o. fél kenyér.

puoliso v. *puolisa* : feleség.

puolittain : felenkint; *puolikoitsen* : felezek.

puollan, *ttaa* : felelek, megfelelek; *puollun*, *ltua* : felezem, felezik, azaz két félre megyek.

puolus, *uksen* : megfelelés, védelem; ellenfél.

puolustan, *ttaa* : valakinek felén állok, megfelelek; p. o. fizetéssel.

Puu, *puun* : fa ; *puisto*, *on* : fás hely, rakás fa.

puinen, *isen* : fából való és fás ; *puisuus*, *uuden* : fásság.

puutikka, *kan* : fátörzs.

puunnun, *ntua* : fává leszek, és megfásulok ; *puuntumus*, *uksen* : megfásulás.

puunnutan, *ttaa* : fásítok ; *puunnutus*, *uksen* : megfásítás.

Puutan, *ttua* : fogyok, *minulta puutuu raha* : tölem elfogy a' pénz, azaz pénzem elfogy ; *rahan puutuissa* : pénz' fogytában ; *puutumata* : fogyatlan, fogyhatatlan ; *puutuva* : fogyatkozó, *puuturaisuus uuden* : fogyatkozás.

puutet, *puutteen* : fogyás ; *puutos*, *uksen*, *puutto*, *ton* : fogyás.

puututan, *ttaa* : fogyasztok.

Pää : fe, fej, fő ; *terävä pää* : éles fej, *kova pää* : kova fej, *ohran pää* : árpa fej ; *pää asia* : fődolog, *pää kirja* : főkönyv, *pää mies* : főember. Ezen szóból lesznek viszonyítók az adessivus, alativus és ablativus eseteiben, így *päällä* : felett, *päälle* : felé, *päältä* felől, ragosan ; *päälläni*, *päälläs*, *päällensä* : felettem, feletted, felette, *päällämme*, *päällänne*, *päällensä* : felettünk stb. *päälleni*, *päälles*, *päällensä* : felém stb. *päällemme*, *päällenme*, *paallensä* : felénk stb. *päältäni*, *päältäs*, *päältänsä* : felőlem stb. *päältämme*, *päältänne*, *päältänsä* : felőlünk stb.

painen, *isen* : fejes ; *päällinen isen* : felette való.

päällimmäinen, *isen* : legfelsőbb.

päätön, *ttömän* : fejetlen, végetlen.

päähinen és *päälinen*, *isen* : félk, *päitsi*, *sen*, *päitsin*, *imen* : félk.

pääkkä, *kän* v. *pääkkänä*, *nän* : fejsze.

päällys, *yksen* : felső rész, p. o. tejfel.

päällimitten : felületes, *päällitsen* : felül el.

päistikkää : nyakra főre.

päädyn : fejeződöm ; *päällistän*, *ää* : felül rátenni.

päätän, *ttää* : fejezni, befejezni ; *päätös*, *öksen* : befejezés, itélet.

Paksu, *un* : vastag, *paksuinen*, *isen* : vastag ; *paksullainen*, *isen* : vastagocska ; *paksuus*, *uuden* : vastagság ; *paksunnun*, *ntua* : vastagodom ; *paksunnan*, *ntaa* : vastagitom.

Papu, *un* : bab és borsó, *härkä papu* : (ökör bab) bab, *vicia faba*, *lehmä papu* : (tehén bab) borsó, *linnun papu* : (madár bab) bükköny, *vicia cracca*.

papuinen, *isen* : babos.

Pujaan, *ata* : elbúvni ; *pujotan*, *ttaa* : bujdosni, p. o. *pujotti* *Lapin* maallen : elbujdosott lappföldre.

pujahdan, *htaa* : hirtelen elbúvom ; *pujahdus*, *uksen* : hirtelen elbúvás ; *pujaus*, v. *pujotus*, *uksen* : elbúvás.

Pesen, *stä* : mosni, *pesiä* : mosó.

peso, on, pesu, un : mosás; *peset, seen, peselin, itimen* szappan; *pesin, imen* : mosószer.

IV. Átvetések.

Juon, juoda : iszom, *iv* (a' szuomi gyökér : *ju*, a' magyar gyökér : *iv*), *juoskelen, lla* : iddógálok.

juoma, an : ital, *juomari* : ivó, mintegy ivár.

juonti, nnin, juonto, nnon : ivás, *veden juonto* : vizivás.

juomuus, uuden : iszákosság; *juoppous, uden* : erős ivás.

juotan, ttaa : itatok, *juotan hevoista* : itatok lovat.

juovun, pua : itasodom; *juovutan, ttaa* : itasítom.

juocus, ukxen : itasság stb.

Kausi, uden : szak, p. o. *kuu-kaus* : hó-szak, hónap, *päivä-kaus* : napszak, egész nap, *vuosi-kaus* : évszak, egész év; ezek összetételek, de vannak vonzások is, p. o. *yön kausi* : éjtszaka, mint nálunk még hetetszaka, esztendőszaka.

Luen, lukea : olvasni (luk = olv, a' szuomi *k* változik *v*-re vagy elmarad), mind két értelem, olvasok pénzt és olvasok könyvet *luen rahaa*, és *luen kirjaa*.

lukemus, ukxen : olvasás; *luku, luun* v. *luvun* : szám, olvasás, számítás.

luetan, ttaa : olvastatok; *luetus, ukxen* : olvasás, megszámitás.

Mieli, en : elme; *lankee mielestä* : kiesik (lankad) az elméből; *muuttua mielen* : másítja az elmét; *mielellinen, isen* : elmés; *mielellön, ttöman* : elmétlen.

mielin, iä : gondolni (elméltni), *mielitan, mielittää* : gondolni, kívánni.

miellän, itää : elmélkedem. stb. stb ¹⁾.

¹⁾ A' *mieli, elme* szó a' lapp nyelvben *miol, miola*, az esziben *mele, meel*. Mind a' három, t. i. finn, lapp és eszt nyelvben a' szó az összes lelki tehetséget jelenti, 's ha a' magyar szónak értelmét a' nyelv szokásból összeszedjük, azt találjuk, itt is sokat egybefoglaló tehetséget jelent, úgy hogy az *elme* szó mintegy ellentéte a' testnek, ez az ember' külsejét, az annak belsejét fejezvé ki. A' három említett nyelvben a' szó akaratot, kívánságot, jó vagy rossz kedvet, emlékezetet is teszen : nálunk szűkebb körre szorította jelentését a' tudomány, de *Molnár Albert, Páriz Pápai* és *Kressnerics* szótáraiban az *elme* még mind így van értelmezve : *mens, memoria, ingenium; elméi* memorabilis; *elméből mondja*, e memoria recitat, azaz könyv nélkül mondja.

Ezen szó több értekezésnek volt már tárgya, melyek nyelvészeti fejlődésünkben talán történeti nevezetesség lesznek. Kötelességem röviden felmutatni azok' tartalmát.

Kállay úr az 1851-ki *Academ. Értesítő*' 306—310. lapjain az *elme* szónak ősvallási szerepét akarván világosságra hozni, többek között így okoskodik :

1) Az *elme* szóhoz legközelebb áll az arab *elm ilm* törzs-szó; — mit igen számos idézettel támogat; az *elm ilm'* idomaiul említi *ilmok, ilmul* arab formáit is. — Az arab *elm* szó olyan közönséges, mint a' magyar

Riemu, **un** : öröm, **riemuinen**, **isen** : örvendetes, örvendező.
riemuitsen, **ita** : örülök, örvendezek, **riemuitsemus**, **uksen** :
 örvendezés.

Se, **sen** : ez, sok származékkal.

tudni, melynek megfelel, de közötté és *elme* között csak bötü-egyezés van, egyéb semmi. *Ilmok*, *Umul* „formáit“ nem fogja az értekező többé keresni, 's ha valahol találja, nem annak venni, mert az első csak *ilmu*, *k* személy-raggal, jelentvén „a' te tudományod“ 's eléfordul valamennyi személyraggal; a' másik ugyanazon *ilmu* szó a' következő vonzott névszó artikulusi *-jével*, mit különben minden arab grammatista tud. Van a' sémi nyelvekben is nyelvanyag, mely az altajiakéval találkozik; általában nekünk soha nem szabad szem elől vesztenünk, hogy az indo-german, sémi és altaji nyelvekben nagy közös nyelvanyag van; de attól különböznek az esetleges hasonlóságok. Nem ismételhetjük eléggé, hogy a' nyelvanyag' találkozása is legközelebb csak annyit bizonyít, hogy a' nyelvek emberi nyelvek; az, hogy az illető nyelvanyag melyik nyelvcsaládba való, egyedül a' nyelvvidom által határoztatik meg. Esetleges hasonlóság pedig soha számba nem vétetik, különben a' latin *bacca* és a' magyar *baka*; a' franczia *laque* 's a' magyar *lak*; a' német *hülhen* 's a' magyar *hüteni* stb. szebbnél szebb, 's találóbbnál találóbb szók mind azonos gyökűek volnának. Az arab *elm* szónak anyagi hasonlósága a' magyar *elmével*, 's a' finn *miel*, eszt *meel*, vagy *mele*, a' lapp *miol* szókkal csak esetleges, különben *elm* is *jegyelt* teszen, honnan *jegyzeni*, a' *jegyzést* megtartani, 's azután *tudni* jelentése lett, 's már a' héber nyelvben nincs meg. De volna bár azonos nyelvanyag (ehhez a' jelentés okvetlen tartozik) a' magyar és arab szóban, lássuk: következék-e az belőle, mit Kállay úr kívont. Mondja:

2) Milly régi lehet az *elme* szó, kitesztzik a' Sinai hegy' környékein talált feliratokból, melyekben *elohi* áll, 's ezt a' feltaláló *Tuch* alim, elim szóval egyeztetti ki; miből indulva alaposan következik, hogy az ő testámentomi *elohim*, mint az arab *ulema* mind kettő pluralis majestaticus. — *En Tuch'* értekezését nem ismerem, de azt bizony állíthatom, hogy az *elohi* szót nem egyeztette az arab *علم* szóval, mert föl kell tennem, hogy héberül és arabul tud. Az *ulema* szó' majestaticus pluralisa nehezen tetszett valakinek fel, mert ez az *alime* participium' közönséges többese: különben is az *m ulemában* litera radicalis, elienben az *elohim*-ben litera terminalis, 's az *elohim* és *ulema* között semmi, de semmi rokonság nincs. Hogy *elohim*-hoz *ah* helyrag járulván, lett *elohima*, 's ebből *elam*, azt lehetetlen állítani annak, ki héberül és arabul bár mi keveset tud is. Nyelvészeti impossibile-t fejez ki hát a' 308. l. álló ítélet: „Mindent egybevétel az arab *elm ilm* 's a' magyar *elme* szó az első nyelvanyag' maradványának mutatkozik, mely közvetve az *elohimból*, ez pedig *él* gyökből fejtett ki.“

Az értekezés' okoskodása ez levén: *elme* és *elm*, *ilm*, és *elohim*, és *elam* és *él* azonos s ebben nyelvészeti impossibile fejeztetvén ki, nem szükséges a' többit, mi még eléfordul az értekezésben, felhozni.

Tagadó észrevételeket tettem erre, mi Kállay urat bővebb értekezésre bírta, az 1853-ki Értesítő 142—150. lapjain.

„Szárász nyelvészetben nincs élet, így kezdi az értekező úr, azt a' nyelvészeti bölcsélet hozza meg, mire az ősvilági bölcséleti tanok' búvárlása a' nélkülözhetlen eszköz, melynek gyógyító ereje elégítheti ki egyedül a' tudnivalgyat.“ Tudományunk' érdekében, *τυπε μεν ἀζουσον δὲ* (üss bár, de hallgass meg) mondván, lehetetlen e' veszedelmes tant békén hagyni. Ha a' nyelvészeti bölcsélet és ősvilági bölcséleti tanok, szárász nyelvészet nélkül boldogulni vélnék, óriási tévedésben vannak; annál

Tuo, tuon : az, szintén sok származékkal.

Ennek egyik hasonfele a' magyar *ta* ezen szóokban *tahát, te-hát, tát*, melyek jelentettek : akkor, úgy. Lásd az 1852. Értesítő 149, 150. lap.

inkább pedig, mert minden lépten nyomon szócvarsarához folyamodnak, melyről aztán gondolják, hogy megmagyarázván a' szokat, a' bölcsélet' történeteit fejtették meg. Sőt inkább száraz, és legszárazabb nyelvészet, mely felé a' képzelődés legmesszebből fordulni se merjen, kíváncsít meg arra, hogy lehessen nyomozódni. Száraz nyelvészet legyen az ősvilágban vizsgálódónak eszmája, melyben jár, keze, mellyel fog, szeme, mellyel lát; hisz ebbeli vizsgálódásnak szinte csak nyelvmaradványok lehetnek tárgyai. — Kállay úr még többet idéz most, be akarván bizonyítani :

1) hogy a' phönik *él* = isten, az arab *elm, ilm* szónak kútfeje. — Azt mondtam erre : lehetetlen ! *Pagninit*, igaz nem ismerem, de nagyon csodálnám ha *ל* szót azonosítja *علم* szóval. Az ellen nincs kifogásom, hogy „Babylon és Elam föld őslakói az *El* istent imádók voltak“, de hogy ezen istenségnek papjai *Eli Elim* nevezetű vagy kastú tudósok voltak, azt történeti bizonyossággal nem tudjuk ; azt meg, hogy az arab *elm ilm*, mint tudást jelentő szó, e kastból fejlett ki, bizonyossággal képzelődésnek tartom ; végre arról, hogy „a' paradicsom' *El* fája, mellynek gyümölcsét Éva megízelté, illy tudás, másképp bölcsesség és élet' fája volt“ (I. Érték. 145 l.) az én bibliám mitsem tud, mely azt olvastatja velem Genes. II, 9. : *וַיַּעַר הָרְדֵּת טֹב וָרַע* veecz hadaat tóv vara, 's az élet (hachajim nem él) fája a' kert' közepében, a' jó és rossz tudásának (daat nem *ilm*, nem *él*) fája. — „E' hat ezer éves dogmát, melyben az árius törzs is osztozott, a' cosmogoniai kifolyás' útján ignorálni nem lehet.“ Millyen hat ezer éves dogmát? Hogy a' népek valami istent imádtak, 's a' hébereknél az isten *elohim*nek (egyes számban *אלה* melly az arab *الله*) neveztetett, azt, nem tudom, ki ignorálná. De hogy ezen *elohim*, *eloh* azonos az arab *elm, ilm* szóval, 's a' magyar *elme* és *él* szóval, azt bizonyosan kevesen tudják, 's reménylem, ha kissé lábra kap köztünk a' száraz nyelvészet, 's az igazán történeteket kutató bölcsélet, senki sem fogja akarni tudni. A' száraz nyelvészet többek között nem bátorodik a' magyar *táltost, tátost* a' phönik *tauth*-tal azonosítani, mert tudja, hogy a' finn *taitaa tudni*-t teszen, 's *taitaja* annyi mint *tátó, tátós* (tudó, tudós), mellyet a' szokás *táltosnak* is ejt, mint *hóld* (*hó mensis*) szóban is *l* bötüt hallat.

Az értekezés' többi tartalmát, bár igen sokféle, elmellőzhetem a' mondottak után, de *Herbelot*-ra nézve tartozom még felvilágosítással. Észrevételeimben, l. az 1852. Akad. Értesítő' 208. l., mondtam : „D' Herbelotból a' világon senki sem tesz nyelvtani vagy szótári idézéseket.“ Kállay úr *dictatori hangulatnak* nevezi azt, 's mintegy D' Herbelot' kisebbitésének. Ki tagadhatja, hogy D' Herbelotból sokat tanulhatni : mégis ki akarhatna a' világon belőle arab vagy persa vagy török *nyelvet* tanulni ! Értekező úr vajjon megtanulhatta-e belőle az *علم* szónak ragozásait és származékait, meg-e csak azt is, hogy melyek ezen szónak gyökbötüji? —

Említett észrevételeim *Csucsor* úrnak alkalmat szolgáltatott az *elme* szó' magyar nyelvészeti fejtegetésére. Okoskodása imígy foly : „Mivel mondjuk : elmefuttatás, elmebotlás, elmecsavargás, elmefárasztás ; továbbá, mivel mondjuk : az elme csendes, nyúgód, megindul, felindul, megháborodik, 's a' többit, azért az *elme* szó mozgó valamit teszen.“ — Lássuk, ha áll-e ez okoskodás. Mondjuk : lófuttatás, lócsavargás, lóbotlás, lófárasztás ; mondjuk : a' ló csendes, nyúgód, megindul, felindul,

Syön, syöda : eszem (a' szuomi syö = szö, a' magyar ösz, mint a' régiek ejtették). **Syömä, än** : étel, **syömätön, ttiömän** : étlen; **syöläs, ään** : nagy evő; **syömäri** : evő (evés) stb.

syötän, ttiäü : étetni; **syöttö, tön** : ételés.

meghaborodik stb. tehát a' ló szó eredetileg mozgót jelent. Látni való, hogy ezen okoskodás szerint nemcsak minden repülő és járó állatok' nevei, hanem az ember, szél, tenger stb szók is mind mozgókat jelentenének. Kétszáz ebből, hogy ezen magyarázat nem egyenlő foglalatú a' magyarázattal, tehát nem is ezt, hanem felette sokat magyaráz, 's így a' logikai törvények szerint, semmit sem magyaráz.

Ezen magyarázat után veszi Czuczor úr az elme szónak elemeit, 's mondja, hogy *el* gyökből és *me* képzőből áll. Az *el* szónak eredeti jelentése pedig menést tesz; *el* annyi mint *él*, a' mi *él* az *mozog*; tehát így is ki-sül, hogy *elme* annyi mint *mozgó, menő*. Még jobban erősíti ezen értelmezést Czuczor úr az *eszölös* származékkal, „mert, úgymond, kit mondunk *eszölösnek*? *Kinek az esze megy*, tehát *e l e m e z v e* : *esz-e-l-ös* (sic!), *eszmenős, eszemenős, eszement*.”

Ez nagyon ijesztő elemzés, egy, nem tudom, hogy hitták, Nógrád megyei szóelemzőre emlékeztet, ki többek között a' német *Maut* (vám) szót így elemezte : *ma-út*, azaz *ma mehetsz, mert fizettél, de holnap nem út*, mert holnap ismét fizetni kell, hogy *ma-út* legyen.

Tehát az *ol, al, el* képző is *menő*? Nem csuda, ha azután az *el* gyökből lett *feled felejt*, annyi mint *eled, elet, elejt*. Azonban a' mi száraz nyelvésztünk szerint *eled, elet* nonens, és non sens, neszme, de van *el-es-ik, el-ejt*.

Czuczor úr továbbá az *elme* szóval azonítja az *emlék, emlékezni* stb szók' gyökét, „mert, úgymond, az *emle* átvett *elme*; illy átvétel van *semlyék* és *selymék* szókban.” Ha ez igaz, hogy *emle*, mint gyöke az *emlék, emlékezni* stb szók'nak, átvétel útján lett *elme* szóból: Czuczor úr' elemzése, melly szerint *elme* szónak gyöke *el*, 's képzője *me*, nem állhat; ha pedig ezen elemzés igaz, olyan átvétel lehetetlen, melly *elme* szóból *emle* szót eredeztetne. Az átvétel csak gyökbőlükön történik, a' képzők, mint idomi meghatározások, épenséggel és egyaránt járulnak az átvétel és nem átvett *bütüjü* gyökökhöz. Például a Czuczor úr' felhozta *semlyék* és *selymék* szók' képzője *k*, gyöke *selyme* vagy átvette *semlye*; az átvétel nem érdekli a' képzőt. Ezen szabály kivétel nélkül áll, 's alkalmazása helyes igazolás a' szógyökerészetre nézve. Lássuk vele a' fenforgó esetet. Ha *elme* szónak gyökere *el*, 's képzője *me*, átvétel csak *el* gyökön volna lehetséges, tudniillik *le*, miszerint *semlyék* és *selymék* hasonlatosságára *el-me* mellett *le-me* találatnánk. Azonban a' rokon nyelvek' megtanftanak, hogy *elme* szónak gyöke *elm*, melly átvétel által az eszt nyelvben *meel*, vagy *mele*, a' finnben *mieli*, azaz *miel*, a' lappban *miol*. De a' magyar *elme* szóból eredhet *emlék, emlékezni* stb szók' gyöke, mert ezen átvétel lehetséges.

Czuczor úr végre az *ész* szót is gyöke szerint rokonítja az *elme* szóval. „Ezen szó, úgymond, egyszerű gyök, 's a' magyar' felfogása szerint *épen-ügy jelent mozgó valamit, mint az elme*.” Még nem mondunk semmit arra, ha *el* szó menést jelent-e valóban. Czuczor urat a' viszonyító *el, elü, elüe* vagy *elbe*, mellyből *elém, eléd, előtem, előtied*, 's az igeviszonyító *el-menni, el-dobni* stb stb származik, birta azon állításra, hogy annak eredeti jelentése *menés*. Azonban a' viszonyítók' eredeti jelentésében semmi sincs, mi mozgást fejezne ki, mit nem én állítok, hanem *eme* szók' hirdetnek. Tessék bár az *al* viszonyítótól kezdve végig menni mindeniken, 's azok' származékait is gondosan, „eleve tett ítélet” nélkül meghallgatni,

syöryn, *pyä* : evödöm.

Syys, **syyksen** : ősz (szű, és ősz); **syys-kuu** : őszhó, azaz kilenczedhó; **syksy, yn** : ősz.

syyslän, *ää* : öszsége tenni.

Taka, *taan* : hát (h=k, a' szuomi tak, a' magyar hát (kát), *taka-pää* : al-fel, hát-fél, v. *taka-puoli* : al vagy hát-fél, *taka-jalka* : hátulsó láb, *taka-talvi* : hát-tél = tél' utolja. Az essivus, factitivus és infinitivus' eseteiből viszonyítók lesznek, úgy mint *tykö*-ből, így: *takana* : megett, *taaksi* : megé, *takaa* : megöl, — *taatse* : hátul; *takainen*, *isen* : hátulsó; *takala*, *an* : hátul való hely, lak, *kalan takala* : a' halmak hátulja, farka; *tokalainen*, *isen* : hátul levő, stb. *takaun*, *uta* : hátrálok, engedek.

takaisen, *sta* : hátráltatok; *takaan*, *taata* : támogatok, hátulról segítek, kezeskedem.

takaus, ukšen : kezesség, mintegy hátulvalóság.

Tie, tien : út; **valta-tie** : országút, **polkutie** : gyalog út, **olen tiellä** : uton vagyok.

teinen, isen : ország, hol utak vannak; *tietön, tlömen* : útnélküli.

Ulko : kül, *ulko-maa* : külföld, *ulko-puoli* : külsél, külrés; *ulkoa* : kivül (külül) *osaan ulkoa* : tudtom kivül; *ulkona* : kün, olen

's be fog bizonyítani, hogy azok' eredeti és alap jelentése nem mozgás, menés, hanem állapotodott, állapodó és állapító viszonyzás. De ez maga megkívánja egy értekezést; hagyjuk hát abba, 's jelentsen bár *el* mozgást: csak istenért ne gondoljuk, hogy azért jelenti azt, mivel az előbb felhozott szólások, mint : *elmefuttatás, elmebotlás* stb. megvannak ; mert láttuk, mennyit bizonyíthatnak. Tehát mellőzvéⁿ ezt, tekintsük az *ész* szónak jelentését.

Maga helyén látjuk, hogy finnbén *aisti* felfogó, érező tehetség, 's hozzá rokonítjuk a magyar *ész* szót. Itt említjük, hogy a' szónagyra nézve, a' finn s *t* bötökét a' magyar sz-szel találjuk visszaadva; más példákból is kitetszik, hogy a' rokon nyelvekben a' sziszegő bötük néma bötükhöz támaszkodnak, melyek néha a' magyarban eltűnnek, 's csak erősebb sziszegőhöz pótolatnak. Illyen a' finnbén *kesk*, magyarul *köz*, melyet ezért hibásan írunk most egy sz-el, ejtven ketőt; a' finn *usko*, magyarul *eskü* vagy *ess* (nem *es*); stb. *aisti*-t magyarban *ész*-nek látjuk. E' gyökszó megvan a' lapp nyelvben is, hol *aitsem* észrevét, mintegy *eszésél*, vagy *eszme*; *aitset* észrevenni, mintegy *ész-es-né*, *eszelni*. Ész tehát az elmé-nek, mint az emberi belső énnék *érező tehetsége*. Azt kell gondolnunk, valamikor az *ész* szó mint ige is élt, 's ennek származéka az *eszme* szó maradt meg: innen van, hogy *eszmelet*, *eszmelkedni* stb. többet jelent mint '*észrevenni*.' — Ezen tények már azt mutatják, hogy az *ész* szónak nincs köze az *el* szóval, hogy szógyökerileg nem is rokona az elmének, végre hogy egyike sem jelent mozgót.

De mind ezzel, mondhatja valaki, nincs megmutatva az elme szónak eredeti jelentése, nincs továbbá kielemezve a 'szó' csirabötüje. — Az igaz, hogy mind ez nincs meg; de talán nagyobb tudomány van ebben, mint a' képzelt valamiben. A' rokon nyelvek' tanulását többek között azért sem mellőzik el sehol széles e' világon, hol szövelemzéssel foglalkodnak, hogy tudni ne vélték azt, mit még nem tudnak, vagy egyáltalán tudni nem lehet.

ulkona : kün vagyok; *uloksi* vagy szokottabban *ulos* : ki (külvé),
menen ulos : kimegyek; *ulompi*, *ulvompi* : külebb, kijebb.

ulkoinen, *isen* : kívül levő; *ulkonainen* : külső; *ulkolainen*
 és *ulkomainen* : külföldi.

Vuosi, *vuoden* (vuuen) : év, szuomúl *ajastaika* is, mely lett
aika, *ajan* : idő (*ajasta* elativus időből), és *aika*-ból így : *ajasta-*
aika, mintegy *időbőlidő*; szebb a görög *ἐνιαυτος*-nál, mely ma-
 gába térőt jelent. A' magyar *esztendő* ugyan e' szó *ajastaika*; mert
ajasta, vagy szorosán véve *aijasta* más példák után p. o. *aizsti*
 után, mely magyarul *ész* vagy *esz* (észrevenni) nyelvünkben *eszt*,
 mint elativus, *endö* pedig az *aika* szóból lett, melynek *k*-ja úgy is
 tán *d* volt a' magyar szóban, mint *ikä*, *ijän* = idő-szóból tudjuk.
 Ennél fogva a' szuomi *aika* szó volt nálunk ede, *edö*, ennek szuo-
 mias elativusa volt *eszt* (mintegy edeszt), 's így *aijasta-aika* ma-
 gyarban *eszt-edö*, *esztendő*.

vuotinen, *isen* : éves, *menneen vuotinen* : ment (múlt) évi;
vuotiainen, *isen* : egyévű; *vuositain* : évenkint.

Vyö, *vyön* : öv, a' test közepe és abroncs; *voinen* = *vyöinen*,
isen : övvel ellátott; *vyöllinen*, *isen* : övedzett.

vyötän, *tiää* : övezek, abroncsolok; *vyötös*, *öksen* : övezés.
 Nálunk is a' tót abroncs, abrincs hajdan *saön* volt.

Yö, *yön* : éj; *yönen*, *sen* : éjes, háló, *öinen isen* : éjjeli.

yöllinen, *isen* : éjre tartozó, *syön yöllistä* : estelit eszem.

yökkö, *kön* : éjjeli madár, bagoly.

yödyn, *tyä* : éjjeledik, éjjelezni; *yödytän*, *tiää* : valakit éjjelre
 fogadok, stb.

Szótag' átvetése.

kaverran, *rtaa* : vakarok.

KECSKEMÉT TH. VÁROS
 KÖNYVTÁRA